

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

AKADEMIK KO‘NIKMALAR VA KASBIY KOMPETENTLIK

DARSLIK

*O‘zbekiston respublikasi oliy ta’lim, fan va innovatsiya vazirligi
darslik sifatida tavsiya etilgan*

TOSHKENT-2025

UDK 658.1 (075)

BBK 65.050

C.32.

C. 32

Taraxtiyeva G.K., Bobojonova Z.Sh. Akademik ko'nikmalar va kasbiy mahorat kompetentlik Darsligi. - T.: «Fan va texnologiya» 2025 - 360b.

«Akademik ko'nikmalar va kasbiy kompetentlik» fani bo'yicha tayyorlangan ushbu darslik muvaffaqiyatli o'qish, martaba va o'zini o'zi anglash uchun zarur bo'lgan akademik ko'nikmalar va kasbiy kompetentlikning eng muhim jihatlarini o'rganishni o'z ichiga oladi. Unda akademik ko'nikmalar va kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning asosiy tushunchalari va yondashuvlari tizimli bayon etilgan. Ta'lim jarayoni kontekstida ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradigan mavzular, shuningdek, turli soha mutaxassislari uchun qanday kompetensiyalar muhimligi, ularni rivojlantirish va takomillashtirish masalalari batafsil ko'rib chiqilgan. Darslik talabalar, o'qituvchilar, shuningdek, kasbiy kompetentlik darajasini oshirishdan manfaatdor bo'lgan har bir kishi uchun mo'ljallangan.

«Akademik ko'nikma va kasbiy kompetensiya» fanidan tayyorlangan ushbu o'quv qo'llanma muvaffaqiyatli o'qish, kasbiy faoliyat va o'z-o'zini anglash uchun zarur bo'lgan akademik ko'nikma va kasbiy kompetensiyaning eng muhim jihatlarini o'rganishni o'z ichiga oladi. U akademik ko'nikmalar va kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning asosiy tushunchalari va yondashuvlarini tizimli ravishda taqdim etadi. Ta'lim-tarbiya jarayoni sharoitida malaka oshirishga hissa qo'shadigan mavzular atroflicha o'rganilib, turli soha mutaxassislari uchun qanday kompetensiyalar muhimligi, ularni rivojlantirish va takomillashtirish masalalari ko'rib chiqiladi. Darslik talabalar, o'qituvchilar va ularning kasbiy malakasini oshirishga qiziqqan har bir kishi uchun mo'ljallangan.

This textbook, prepared on the subject of «Academic Skills and Professional Competence», covers the study of the most important aspects of academic skills and professional competence, which are necessary for successful study, career and self-realization. It presents a systematic presentation of key concepts and approaches to the development of academic skills and professional competence. The topics that contribute to the formation of skills in the context of the educational process are considered in detail, as well as which competencies are important for professionals in various industries, their development and improvement. The textbook is intended for students, teachers, and anyone interested in improving their professional competences.

UDK 658.1 (075)

BBK 65.050

Taqrizchilar: Xudaynazarova D.X.. - TATU, «AKT sohasida iqtisodiyot» kafedrası dotsenti, i.f.n.;

Muxitdinova K.A.- Toshkent davlat texnika universiteti, «Sanoat iqtisodiyoti va menejmenti» kafedrası prof.,DSc.

© Toshkent davlat texnika universiteti, 2025

©Nashriyot, 2025

KIRISH

Hozirgi zamon jamiyati va uning iqtisodiyoti har bir insondan nafaqat bilimdonlikni, balki bu bilimlardan turli hayotiy va kasbiy vaziyatlarda samarali foydalana olishni ham taqozo etmoqda. Shiddatli o'zgarishlar, globallashuv va raqamlashtirish sharoitida nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'lish, balki ularni amalda qo'llay olish, axborotlar bilan ishlash, yangi chaqiriqlarga moslashish va kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish muvaffaqiyatning asosiy omiliga aylanmoqda.

Akademik ko'nikmalar tanqidiy fikrlash, tadqiqot faoliyati, samarali yozish, ommaviy nutq va taqdimot ko'nikmalari kabi keng ko'lamli ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Bu ko'nikmalar talabalarga o'quv yuklamasini muvaffaqiyatli bajarishga, ma'lumotlarni tushunish va tahlil qilishga, o'z nuqtai nazarlarini asoslashga va mantiqiy mulohaza yuritishga yordam beradi.

Kasbiy kompetentlik, o'z navbatida, ma'lum bir sohadagi bilimlarning chuqurligi, qaror qabul qilish, yangi sharoitlarga moslashish, jamoada ishlash va samarali muloqot qilish qobiliyati bilan bog'liq. Kasbiy kompetensiyaning eng muhim jihatlari, shuningdek, o'z-o'zini o'rganish va rivojlantirish qobiliyati, loyihalarni boshqarish va muammolarni hal qilish ko'nikmalari hisoblanadi.

Bugungi kunda bitiruvchilar va mutaxassislarga qo'yilayotgan talablar tobora ortib bormoqda. Shu sababli, aynan hozir, ta'lim bosqichida, har qanday kasbiy sohada o'zingizni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ham akademik, ham kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishga e'tibor qaratish juda muhimdir.

Ushbu kitobni o'rganish jarayonida siz o'z o'quv va kasbiy faoliyatingizni qanday tashkil etishni, qanday metodikalar sizga yanada malakali va muvaffaqiyatli mutaxassis bo'lishga yordam berishini va olingan bilimlardan maqsadlaringizga erishish uchun qanday foydalanishni bilib olasiz.

Texnologiyalar aql bovar qilmas tezlikda rivojlanayotgan va mutaxassislarga qo'yilayotgan talablar tobora ortib borayotgan shiddatli dunyoda nafaqat yangi tendensiyalarni kuzatib borish, balki doimiy o'rganish va o'z-o'zini rivojlantirishga tayyor bo'lish ham muhimdir. Akademik ko'nikmalar va kasbiy kompetentlik mehnat bozoridagi raqobatbardoshligingiz va shaxsiy muvaffaqiyatingizni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shuni tushunish kerakki, bu ko'nikmalar doimiy narsa emas - ular butun hayot davomida rivojlanadi va takomillashadi.

Akademik ko'nikmalar oliy ta'lim muassasasida o'qish davomida va butun hayot davomida rivojlantirilishi kerak bo'lgan asosiy ko'nikmalar to'plamidir. Ushbu ko'nikmalar matnlar va axborot manbalari bilan ishlash, ilmiy va tahliliy ishlarni to'g'ri yozish, vaqtni to'g'ri taqsimlash va samarali o'rganish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Tahliliy fikrlay olish, o'qigan, eshitgan yoki ko'rgan narsasidan faqat eng muhim va tegishli ma'lumotlarni ajratib olish muhimdir. Bundan tashqari, o'z fikrlarini tizimlashtirish, mantiqiy va asosli dalillarni shakllantirish va ularni keng auditoriyaga taqdim etishni bilish muhimdir.

Kasbiy kompetentlik, o'z navbatida, nafaqat muayyan faoliyat sohasidagi bilim va ko'nikmalarni, balki muloqot qilish, qaror qabul qilish, muzokaralar olib borish va loyihalarni boshqarish ko'nikmalarini ham o'z ichiga oladi. Mutaxassis moslashuvchan bo'lishi, noaniqlik sharoitida ishlay olishi, muammolarni hal qilishi

va o'zgaruvchan muhitda qo'yilgan maqsadlarga erishishi kerak. Bu ko'nikmalar mehnat bozoridagi muvaffaqiyat nafaqat malakaga, balki moslashish, jamoada samarali ishlash va shaxsiy hayot hamda karyera o'rtasidagi muvozanatni saqlash qobiliyatiga ham bog'liq bo'lgan zamonaviy dunyoda ayniqsa muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shu nuqtai nazardan, akademik va kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish uzluksiz jarayon ekanligini tushunish muhimdir. Qo'lingizdagi kitob bu jarayonda o'ziga xos qo'llanma bo'lib, muvaffaqiyatga erishish uchun sa'y-harakatlaringizni qanday to'g'ri tashkil etishni tushunishga yordam beradi. Biz sizga o'qish va ishlash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradigan nazariy jihatlarni ham, amaliy mashqlarni ham ko'rib chiqamiz.

Bundan tashqari, biz vaqtni boshqarish, shaxsiy samaradorlik va ma'lumotlar bilan ishlash kabi jihatlarga e'tibor qaratamiz. Bu mavzular talabalar uchun ham, o'z mahsuldorligini oshirish va yuqori natijalarga erishishga intilayotgan mutaxassislar uchun ham muhimdir.

Shuningdek, har qanday sohada tobora dolzarb bo'lib borayotgan raqamli savodxonlikning ahamiyatini ham unutmaymiz. Kasbiy kompetentlikni ta'minlashda zamonaviy axborot texnologiyalari bilan ishlash, ma'lumotlarni tahlil qilish, turli raqamli vositalar va resurslardan foydalanish qobiliyati muhim o'rin tutadi. Bu jihatni biz sizga raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar berish orqali amaliyotda ko'rib chiqiladi.

I-BOB. AKADEMIK KO'NIKMALAR VA KASBIY KOMPETENTLIK FANIGA KIRISH

1.1. AKKK fanining dolzarbligi

Bugungi kunda ta'lim tizimi nafaqat nazariy bilim berishga, balki talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashga ham qaratilgan. Ayniqsa, global mehnat bozori shiddat bilan o'zgarib borayotgan bir paytda, talabalarning akademik ko'nikmalar va kasbiy kompetentliklarini rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Akademik ko'nikma – bu ta'lim jarayonida talabalar va tadqiqotchilarning nazariy bilimlarini amaliyotga tatbiq etish, ilmiy tadqiqotlar olib borish va turli fanlar bo'yicha chuqur tahlil qilish qobiliyatlaridir. Akademik ko'nikmalar tanqidiy fikrlash, tahliliy yondashuv, mustaqil o'rganish, ilmiy yozuv va taqdimot qilish kabi qator bilim va mahoratlarni o'z ichiga oladi.

Bu ko'nikmalar insonning nafaqat akademik muvaffaqiyatini, balki kelajakdagi kasbiy faoliyatini ham belgilaydi. Akademik ko'nikmalar rivojlangan talaba har qanday ilmiy muammoni chuqur o'rganish, dalillarga asoslangan xulosa chiqarish va o'z fikrlarini mantiqiy tarzda ifoda etishga qodir bo'ladi.

«**Kasbiy kompetentlik** – bu insonning o'z kasbiga oid bilim, ko'nikma va tajribaga ega bo'lishi hamda ularni amaliyotda samarali qo'llay olishi qobiliyatidir. Kasbiy kompetentlik mutaxassisning o'z sohasida aniq va sifatli natijalarga erishishini ta'minlaydi»¹.

Bu tushuncha quyidagi asosiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

Bilim – kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan nazariy va amaliy bilimlar majmui.

Ko'nikma va malakalar – kasb doirasida bajariladigan aniq vazifalarni samarali amalga oshirish qobiliyati.

Shaxsiy sifatlar – muloqot, jamoaviy ish, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish kabi qobiliyatlar.

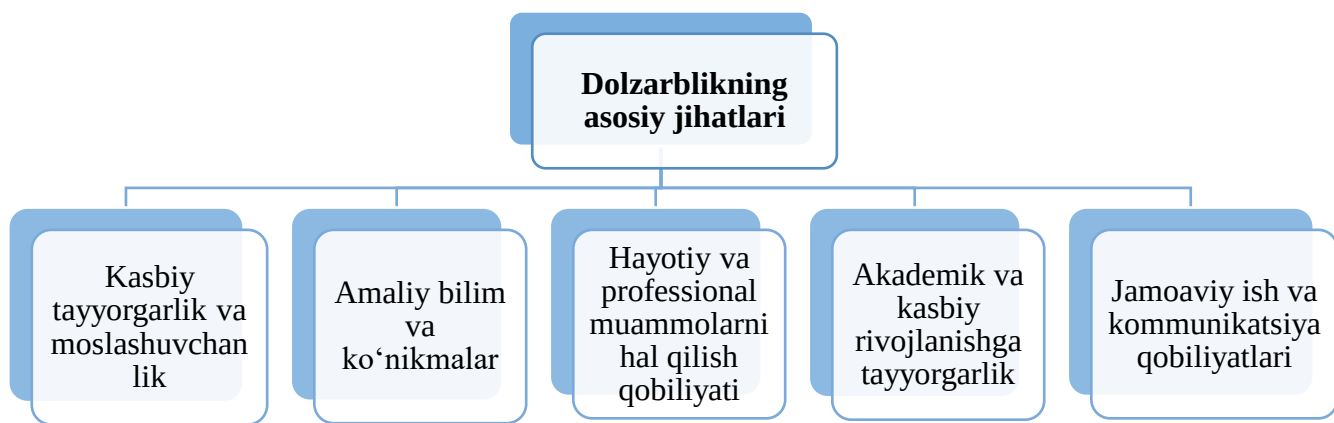
Innovatsion yondashuv – yangi texnologiyalar va uslublarni o'zlashtirish, doimiy ravishda rivojlanishga intilish.

Kasbiy kompetentlik ish joyida yuqori samaradorlik va mehnat unumdorligini ta'minlaydi, shuningdek, raqobatbardosh bo'lishga yordam beradi.

Ushbu fan talabalarga nafaqat o'z sohasida chuqur bilimga ega bo'lishni, balki uni amalda qo'llashni ham o'rgatadi.

Iqtisodiy o'zgarishlar natijasida ko'plab kasblar yangilanmoqda yoki yangilari paydo bo'lmoqda. Talabalarning kasbiy kompetentligi ularning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshiradi. Hozirgi kunda kasbiy tayyorgarlik va moslashuvchanlik har qanday sohada muvaffaqiyat kaliti hisoblanadi.

¹ Nevzorova B. P. et al. Ways to Improve the Professional Skills of Academics // ВЕСТНИК. – 2020. – Т. 4. – №. 1. – С. 36.

1.1.1-rasm. Dolzarblikning asosiy jihatlari

1. Kasbiy tayyorgarlik va moslashuvchanlik. Texnologik taraqqiyot va

«Globalizatsiya, texnologik taraqqiyot va mehnat bozoridagi raqobat kuchayib borayotgan bir sharoitda, talabalarning nafaqat o'z sohalarida chuqur bilimga ega bo'lishi, balki doimiy ravishda o'z bilim va ko'nikmalarini yangilab borishi zarur. Kasbiy tayyorgarlik nafaqat nazariy bilimlarni o'z ichiga oladi, balki amaliyot orqali bu bilimlarni qo'llash imkonini beradi. Bu esa talabalarning o'z kasblarida malakali mutaxassis bo'lishiga yordam beradi. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida talabalar loyihalar ustida ishlash, yangi g'oyalarni ilgari surish va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etishga o'rganadilar. Bu, ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muhim o'rin tutadi»². Axborot texnologiyalari va sanoatning raqamli transformatsiyasi tufayli ko'plab sohalarda doimiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Talabalarning zamonaviy texnologiyalarni o'rganishi va o'z sohasiga tatbiq etishi ularning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlaydi.

Iqtisodiyot va texnologiyalardagi o'zgarishlar kasbiy moslashuvchanlikni talab qiladi. Talabalarning o'zgaruvchan muhitda samarali ishlay olishi va yangi sharoitlarga moslasha olishi ularning mehnat bozorida barqaror bo'lishini ta'minlaydi. Moslashuvchanlik turli sohalar bo'yicha bilim va ko'nikmalarni egallash imkoniyatini beradi. Bu esa bir soha bo'yicha ish topish imkoni cheklanganda, boshqa sohalarga o'tishga sharoit yaratadi. Moslashuvchanlik kasbiy o'sish va rahbarlik lavozimlariga intilishda muhim rol o'ynaydi. Bu qobiliyat, yangi vazifalarni tezda o'zlashtirish va ulardan muvaffaqiyatli chiqish imkonini beradi.

O'zbekiston 2030 yilda rivojlanish strategiyasida ta'lim tizimini takomillashtirish va yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash davlatning ustuvor vazifalaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, iqtisodiyot va menejment sohasida nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq qilish qobiliyatiga ega bo'lgan, tanqidiy fikrlovchi, innovatsion yondashuvlarni ilgari suruvchi mutaxassislarni tayyorlash dolzarbdur. Masalan, mamlakatda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish dasturi akademik ko'nikmalarni, jumladan, ma'lumotlarni tahlil qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishni talab qiladi.

² <https://api.scienceweb.uz/storage/>

Kasbiy tayyorgarlik va moslashuvchanlik – talabalarning nafaqat o‘qish davridagi muvaffaqiyatini, balki kelajakdagi kasbiy faoliyatida ham yetakchi bo‘lishini ta’minlaydi. Bu qobiliyatlar ularning kasbiy va shaxsiy rivojlanishida muhim omil bo‘lib, global mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshiradi.

Tanqidiy va tahliliy fikrlash iqtisodiyot va menejment sohasida muhim ahamiyatga ega. Masalan, budget rejalarini tuzishda talabalar byudjet tahlilini amalga oshirish, imkoniyatlarni va cheklovlarni aniqlashni o‘rganishlari kerak. Xorij tajribasi, xususan, Singapurning iqtisodiy rivojlanish modelini o‘rganish, mahalliy iqtisodiy dasturlarni tanqidiy baholash va ulardan samarali yondashuvlarni olish imkonini beradi.

2. Amaliy bilim va ko‘nikmalar. Fan doirasida analitik fikrlash, ilmiy

tadqiqot olib borish, yozma va og‘zaki nutq mahorati kabi amaliy ko‘nikmalar shakllanadi. Bu esa har qanday kasbda muvaffaqiyatga erishishda muhimdir. Amaliy bilim va ko‘nikmalar talabalarning nazariy bilimlarini real hayotda qo‘llash qobiliyatini anglatadi. Bugungi mehnat bozorida nafaqat nazariy bilimlarga, balki ularni amaliyotda samarali qo‘llashga qodir mutaxassislariga ehtiyoj katta. Shu boisdan, o‘quv jarayonida amaliy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston davlat iqtisodiyoti va menejment sohasida kadrlar tayyorlashda talabalar stajirovka va amaliy mashg‘ulotlar orqali o‘z kasbiy mahoratlarini rivojlantirishi lozim. Masalan, bank va sug‘urta kompaniyalarida o‘tkaziladigan stajirovka dasturlari talabalarni moliyaviy hisobotlarni tahlil qilishga, kredit risklarini baholashga va investitsiya strategiyalarini ishlab chiqishga o‘rgatadi. Germaniyaning «Dual ta’lim modeli» bu borada yaxshi tajribani taqdim etadi.

Amaliy bilim va ko‘nikmalarning bir qator asosiy jihatlari mavjud. Talabalar o‘quv dasturi davomida turli loyihalarda ishtirok etish, amaliy mashg‘ulotlar va stajirovka (internship) o‘tash orqali nazariy bilimlarini mustahkamlashadi. Bu jarayon ularning kasbiy faoliyatga tayyor bo‘lishini ta’minlaydi. Amaliy bilim va ko‘nikmalar talabalar uchun turli sohalarda yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ularga yechim topish imkoniyatini yaratadi. Bu, ularning mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Amaliy mashg‘ulotlar davomida talabalar tahliliy fikrlash, ma’lumotlarni to‘g‘ri tahlil qilish va natijalarga asoslangan holda to‘g‘ri qaror qabul qilishni o‘rganadilar. Bu qobiliyat har qanday sohada muvaffaqiyatga erishishda muhimdir. Bugungi kunda texnologiyalar kundalik hayot va ish jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Talabalarning zamonaviy dasturiy ta’minot va texnologiyalardan foydalana olish qobiliyati ularning ish unumdorligini oshiradi va mehnat bozorida raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Amaliyot va loyihalar doirasida talabalar jamoada ishlashni o‘rganadilar. Jamoaviy ish ko‘nikmalari ularning muloqot qobiliyatini rivojlantiradi, hamkorlik va muvofiqlikda faoliyat yuritish imkoniyatini beradi.

Amaliy bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish usullari:

- ✓ Stajirovka va amaliyot dasturlari;
- ✓ Kasbiy laboratoriyalar va simulyatsiyalar;
- ✓ Case-study (amaliy holatlar) asosida mashg‘ulotlar;

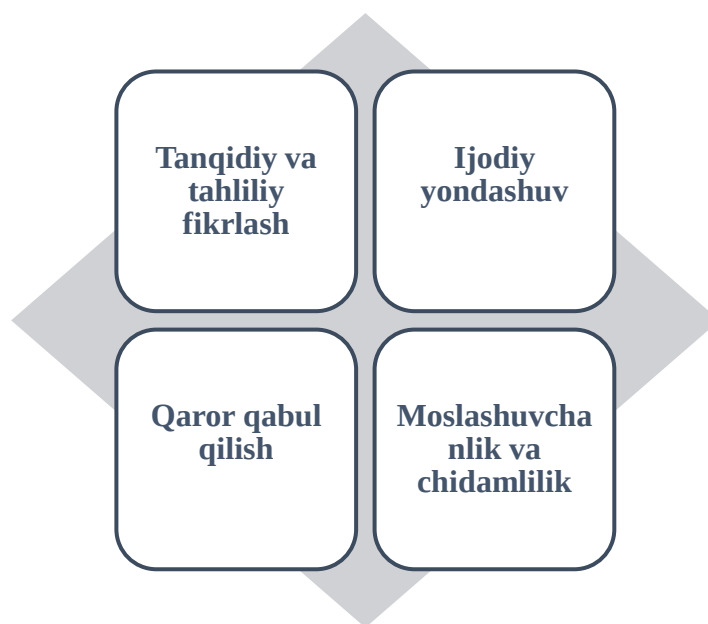
- ✓ Loyihalar ustida ishlash va startaplar;
- ✓ Mutaxassislar bilan uchrashuvlar va master-klasslar.

Amaliy bilim va ko'nikmalar talabalarni mehnat bozorida muvaffaqiyatli bo'lishi uchun zarur tayyorgarlik bilan ta'minlaydi. Ushbu ko'nikmalar ularning o'z kasbida yetuk mutaxassis bo'lishiga yordam beradi va doimiy rivojlanish uchun mustahkam asos yaratadi.

Innovatsion yondashuv iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va raqamlashtirish jarayonlarida zarurdir. Masalan, O'zbekistonda elektron savdo platformalarini rivojlantirish, talabalarni startap loyihalarida ishtirok etishga jalb qilishni talab qiladi. Xitoyning Alibaba platformasi misolida talabalar raqamli biznesni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishi mumkin.

3. Hayotiy va professional muammolarni hal qilish qobiliyati. Talabalar turli muammolarni tahlil qilish, yechim topish va mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadilar. Bu esa ularning kasbiy hayotida muhim ahamiyatga ega.

Muvaffaqiyatli menejment uchun talabalar guruhda ishlash va samarali muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishlari lozim. Masalan, iqtisodiyot sohasidagi loyiha boshqaruvi jarayonida talabalar birgalikda ishlash orqali ishbilarmonlik rejalarini ishlab chiqadilar va taqdim etadilar. Xorijiy tajribadan, AQShning «Case Study Method» ta'lim usuli talabalarni haqiqiy iqtisodiy muammolarni jamoaviy hal qilishga o'rgatadi.

1.1.2-rasm. Muammolarni hal qilish qobiliyatining ahamiyati

Bugungi kunda shaxsiy va kasbiy muvaffaqiyatga erishish uchun hayotiy va professional muammolarni hal qilish qobiliyati juda muhimdir. Ushbu ko'nikma nafaqat murakkab vaziyatlarda yechim topishga, balki ijodiy yondashuv va strategik fikrlashni rivojlantirishga ham yordam beradi (1.1.2-rasm).

1. Tanqidiy va tahliliy fikrlash. Muammolarni hal qilish jarayoni tahliliy fikrlashni talab qiladi. Talabalar va mutaxassislar har qanday vaziyatni chuqur o'rganib, mavjud ma'lumotlarni tahlil qilish orqali eng samarali yechimni tanlashni o'rganadilar.

2. Ijodiy yondashuv. «Muammolarni yechishda ijodiy yondashuv yangi va innovatsion g'oyalarni ilgari surishga yordam beradi. Standart yondashuvlardan chiqib, noan'anaviy yechimlarni topish qobiliyati»³ bugungi raqobatbardosh mehnat bozorida muhimdir.

3. Qaror qabul qilish. Muammolarni hal qilish jarayonida talabalar tez va to'g'ri qaror qabul qilishni o'rganadilar. Har bir qaror kelajakdagi natijaga ta'sir ko'rsatishi sababli, bu jarayon mas'uliyat va puxta o'ylashni talab qiladi.

Iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda talabalar muammolarni aniqlash, tahlil qilish va samarali qarorlar qabul qilishni o'rganadilar. Masalan, O'zbekistonda qishloq xo'jaligini diversifikatsiya qilish strategiyasini tahlil qilish orqali talabalar oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha innovatsion yondashuvlarni taklif qilishadi.

4. Moslashuvchanlik va chidamlilik. Hayotiy va professional muammolarni hal qilishda moslashuvchanlik va psixologik chidamlilik katta ahamiyatga ega. Inqirozli vaziyatlarda stressni boshqarish va bardavom bo'lish qobiliyati insonning shaxsiy va kasbiy hayotida barqarorlikni ta'minlaydi.

Akademik va kasbiy rivojlanishda ilmiy tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega. Talabalar iqtisodiyotning ustuvor sohalari bo'yicha ilmiy ishlanmalar yaratib, ularni amaliyotga tatbiq etishlari kerak. Masalan, xalqaro moliya bozorlarining o'zgaruvchanligini tahlil qilish orqali talabalar milliy valyutani barqarorlashtirishga doir tadqiqotlar olib borishadi.

Muammolarni hal qilish bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. Muammoni aniqlash va tushunish. Muammo asoslarini aniqlash va uni to'g'ri tushunish jarayonning birinchi qadamidir. Muammoning ildizini topish samarali yechimni tanlashga yordam beradi.

2. Ma'lumot to'plash va tahlil qilish. Muammoni hal qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar to'planadi va tahlil qilinadi. Bu jarayonda imkoniyatlar va cheklovlar aniqlanadi.

3. Yechimlarni ishlab chiqish. Muammoni hal qilish uchun turli variantlar ishlab chiqiladi. Bu bosqichda ijodiy va innovatsion fikrlash muhim rol o'ynaydi.

4. Eng samarali yechimni tanlash. Yaratilgan variantlardan eng maqbul bo'lgan yechim tanlanadi va amalga oshiriladi.

5. Natijalarni baholash va tahlil qilish. Qabul qilingan qaror natijalarini baholash orqali kelgusida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni oldini olish mumkin.

Hayotiy va professional muammolarni hal qilish qobiliyati – shaxsning muvaffaqiyatli rivojlanishi va kasbiy o'sishida asosiy rol o'ynaydi. Ushbu qobiliyat nafaqat individual muvaffaqiyatni, balki tashkilot va jamoaning umumiy rivojlanishini ham ta'minlaydi.

4. «Akademik va kasbiy rivojlanishga tayyorgarlik»– bu talabalarning o'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda oshirish, ilmiy tadqiqotlar olib borish va

³ Kunter M. et al. Professional competence of teachers: effects on instructional quality and student development //Journal of educational psychology. – 2013. – T. 105. – №. 3. – C. 805.

kasbiy faoliyatda muvaffaqiyat qozonish uchun tayyorgarlik jarayonidir»⁴. Bu jarayon talabalarning nafaqat ta'lim olish jarayonida, balki kasbiy hayotida ham izchil rivojlanishini ta'minlaydi.

Akademik rivojlanishga tayyorgarlikning ahamiyati quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Ilmiy tadqiqot olib borish qobiliyati. Talabalar ilmiy tadqiqot usullari, ma'lumotlarni tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Bu qobiliyatlar magistratura, doktorantura va ilmiy loyihalarda muhim rol o'ynaydi.

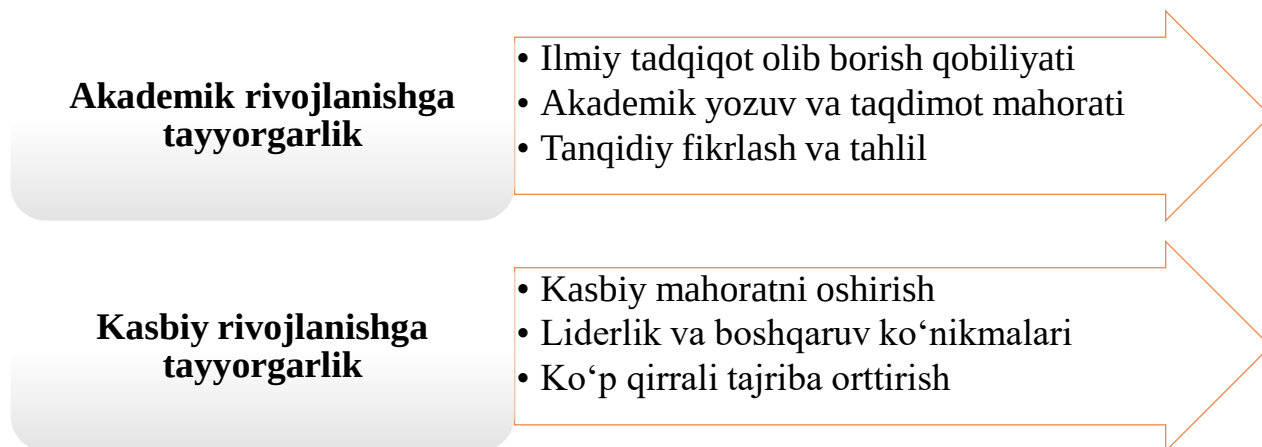
Akademik yozuv va taqdimot mahorati. Maqolalar yozish, ilmiy hisobotlar tayyorlash va taqdimot qilish – akademik rivojlanishning muhim qismi. Talabalar ilmiy fikrlarni aniq va mantiqiy bayon etishga o'rganadilar.

«Tanqidiy fikrlash va tahlil. Akademik tayyorgarlik jarayonida talabalar har qanday masalaga tanqidiy yondashish, olingan natijalarni tahlil qilish va baholash ko'nikmasi»⁵ni rivojlantiradilar.

Kasbiy rivojlanishga tayyorgarlikning ahamiyati kasbiy mahoratni oshirish, liderlik va boshqaruv ko'nikmalari va ko'p qirrali tajriba orttirishdan iborat.

Kasbiy mahoratni oshirish. Kasbiy rivojlanishga tayyorgarlik talabalarga o'z sohasida amaliy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi. Bu esa ularning mehnat bozorida talabgir bo'lishini ta'minlaydi.

Liderlik va boshqaruv ko'nikmalari. Kasbiy rivojlanish jarayonida talabalar yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantiradilar, bu esa kelajakda rahbarlik lavozimlarida ishlash imkonini beradi.

1.1.3-rasm. Akademik va kasbiy rivojlanishga tayyorgarlikning ahamiyati

Ko'p qirrali tajriba orttirish. Stajirovkalar, amaliy mashg'ulotlar va loyiha ishlari talabalarga haqiqiy ish muhitida tajriba orttirishga yordam beradi. Bu esa kasbiy rivojlanishda muhim ahamiyatga ega.

Akademik va kasbiy rivojlanishga tayyorgarlik talabalarning intellektual va kasbiy salohiyatini oshiradi. Bu jarayon ularning ilmiy va amaliy sohada muvaffaqiyat qozonishiga, doimiy o'sib borishiga va mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishiga yordam beradi.

⁴ Mulder M. Professional competence in context: a conceptual study //American Education Research Association. – 2015.

⁵ Winter R., Maisch M. Professional competence and higher education. – Taylor & Francis, 1996.

5. Jamoaviy ish va kommunikatsiya qobiliyatlari. Talabalar guruhda ishlash, loyiha va dasturlarni amalga oshirish jarayonida jamoaviy muhitda ishlash malakasiga ega bo'ladilar. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Jamoaviy ish va samarali kommunikatsiya bugungi kundagi har bir kasbning ajralmas qismi hisoblanadi. Zamonaviy ish muhitida muvaffaqiyatga erishish uchun nafaqat individual bilim va ko'nikmalar, balki guruhda ishlash va fikrlarni aniq ifoda eta olish qobiliyatlari ham zarur. Ushbu ko'nikmalar har qanday loyihani muvaffaqiyatli amalga oshirishda asosiy omil bo'lib, hamkasblar, mijozlar va rahbarlar bilan o'zaro tushunishni ta'minlaydi.

Guruhda ishlash orqali muammolarni tezroq va samaraliroq hal qilish mumkin. Har bir ishtirokchi o'z bilim va tajribasini umumiy maqsad yo'lida birlashtiradi. Turli tajribaga ega bo'lgan jamoa a'zolari yangi va kreativ yechimlarni taklif qilishadi. Fikrlar almashinuvi natijasida innovatsion loyihalar amalga oshiriladi. Jamoada ishlashda vazifalar bir-biriga taqsimlanadi, bu esa har bir ishtirokchining o'ziga yuklatilgan vazifaga to'liq e'tibor qaratishiga imkon beradi. Natijada, umumiy natija yanada sifatli va samarali bo'ladi. Jamoada ishlash jarayonida ishtirokchilar bir-birining fikrini tinglash va hurmat qilishni o'rganadilar. Bu esa kelajakdagi loyihalarda hamkorlikni mustahkamlashga yordam beradi.

Samarali kommunikatsiya qobiliyatlarining o'рни. Kommunikatsiya jarayonida o'z fikrlarini to'g'ri va mantiqiy tarzda ifoda etish juda muhim. Aniq va tushunarli gapirish orqali tushunmovchiliklarning oldi olinadi.

Yaxshi kommunikator nafaqat o'z fikrini bildiradi, balki boshqalarning fikrlarini tinglaydi va tushunishga harakat qiladi. Bu esa jamoada ishonchli va ochiq muhit yaratadi. Jamoaviy ish jarayonida fikrlar har doim ham bir xil bo'lmasligi mumkin. Samarali kommunikatsiya orqali ishtirokchilar bahslashuvlarni konstruktiv tarzda olib boradilar va murosaga keladilar. Jamoada ishlash jarayonida tanqidiy fikrlar bildirilishi tabiiy hol. Samarali kommunikatsiya bu tanqidlarni konstruktiv qabul qilish va ularni shaxsiy emas, balki professional nuqtai nazardan ko'rishga yordam

beradi. Jamoaviy ish va kommunikatsiya qobiliyatlari shaxsiy va professional rivojlanishda katta rol o'ynaydi. Bu ko'nikmalar har qanday sohada muvaffaqiyatga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi va insonning jamoadagi o'rnini mustahkamlaydi. Rivojlangan kommunikatsiya va jamoaviy ish qobiliyatlari orqali murakkab loyihalarni samarali amalga oshirish va barqaror kasbiy o'sishga erishish mumkin.

Huquqiy va iqtisodiy bilimlarni birlashtirish. Iqtisodiyot va menejmentda huquqiy bilimlar talabalarni iqtisodiy qonunchilikka amal qilgan holda faoliyat yuritishga o'rgatadi. Masalan, soliqqa tortish tizimini tahlil qilish orqali talabalar davlat budjetini shakllantirish va qonunchilikdagi yangiliklarni tushunishadi. Germaniyaning fiskal siyosatni boshqarish tajribasi bunda o'rnak bo'lishi mumkin.

Kasbiy etika va ijtimoiy javobgarlik. Menejerlar va iqtisodchilar uchun kasbiy etika va ijtimoiy javobgarlik asosiy tamoyillar hisoblanadi. Masalan, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan «Yashil iqtisodiyot» dasturi talabalarni ekologik va ijtimoiy mas'uliyatga o'rgatadi. Xorijiy tajribadan, Skandinaviya

davlatlarining barqaror rivojlanish tamoyillarini o'rganish talabalar uchun foydali bo'ladi.

O'zbekiston iqtisodiyoti uchun raqobatbardosh kadrlar tayyorlash. Akademik ko'nikmalar va kasbiy kompetentlikning rivojlanishi O'zbekistonni global mehnat bozorida raqobatbardosh qilish uchun muhimdir. Masalan, yurtimizda rivojlanayotgan turizm va xizmat ko'rsatish sohalariga oid dasturlar bo'yicha bilim va ko'nikmalar talabalarni xalqaro miqyosda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi. Bunda Turkiyaning turizmni rivojlantirish tajribasi yaxshi namuna bo'la oladi.

1.2. AKKK fanining maqsad va vazifalari

Zamonaviy ta'lim ob'ektini sezilarli darajada boyitgan innovatsion rivojlanish bu o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi bo'lib, u bugungi kunda oliy o'quv yurtlari bitiruvchilarini tayyorlash sifatining mezonlari bo'lib xizmat qilmoqda. Kasbiy vakolatlarga qo'yiladigan kontseptual talablarning mohiyati kasbiy faoliyat va umuman hayot samaradorligini oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni kengaytirishga kamayadi. Ushbu toifani pedagogik tizimga kiritish zarurati o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi «yangi tip» o'qituvchiga talablarni eng aniq, ixcham va shu bilan birga har tomonlama taqdim etishga imkon berishidan kelib chiqadi. O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu ijtimoiy o'zgarishlarda sub'ektning rolini oshirish va uning jarayonlar dinamikasi va ularning borishiga ta'sirini tushunish qobiliyatini oshirishdir.

O'qituvchilik kasbi ulug' va sharaflı, murakkab, o'z o'rnida mas'uliyatli kasblardan biridir. Dunyodagi barcha insonlarni komil bo'lib etilishiga o'qituvchi sababchi bo'ladi. Barcha joylardagi hamma kasb-hunar, ilmi, olimu-fuzalolar o'qituvchining mehnati samarasidir. «O'qituvchi mehnatini biror narsa bilan taqqoslab bo'lmaydi. O'qituvchilik kasbini egallashga intilayotgan har bir inson o'zida avvalo iroda, sabr-matnat, pedagogik mahoratni, o'qituvchilik ixtisosligiga xos bilim, malaka, ko'nikmalarni egallashi lozimdir. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining asosiy maqsadi ham har tomonlama yetuk, yuksak malakali qadrlar, jumladan pedagogni kompetentligini takomillashtirishga qaratilgandır. Iqtisodiy ta'limning maqsadi esa, iqtisodiy madaniyatni insonda shakllantirishdan iboratdir. Iqtisodiy ta'limni shakllantirishda birinchi galda talabalarda eng sodda malakalarni hosil qilish kerak bo'ladi. Ya'ni, iqtisodiy fikrlash, iqtisodiy tushunchalar, iqtisodiy his-tuyg'ular, tejamkorlik, tadbirkorlik, hisob-kitob, yangiliklarga intilish, iqtisodiy yaxlitlikni his qilish kabi xususiyatlarni vujudga keltirish va rivojlantirish zarur. Bu jarayon oliy o'quv yurtlarida tegishli yo'nalishdagi iqtisodiy fanlarini o'qitishni yuqori metodik saviyada o'tish orqali amalga oshiriladi. Mashg'ulotlarning qayd etilgan tashkiliy shakllari o'quvchilarni iqtisodiy fan bo'yicha amaliy faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadigan shaxs iqtisodchi-pedagogdir. Iqtisodchi-pedagogning kompetentligi hamma darajada (metodologik, axborotli-mazmunli, metodik, texnologik, ijodkorlik) shakllanadi, pedagogik tafakkur va

fikrlash uchun baza hisoblanadi, psixologik-pedagogik tafakkuri esa pedagogning muvaffaqiyatli ishlash omilidir. Demak, kasbiy kompetentlikning muhim qismi kasbiy bilim va ko'nikmadir. Bu, avvalo, iqtisodiy, falsafiy, psixologik-pedagogik, ijtimoiy, maxsus va qo'shimcha bilimlardir. O'zbekistonda kadrlar tayyorlash milliy dasturi jamiyat, davlat va oila oldida o'z javobgarligini his etadigan fuqarolarni tarbiyalashni bosh maqsad qilib quygan. Demak, Milliy dastur ta'lim va tarbiya sohasidagi davlat buyurtmasi hisoblanib miliy mafkuraning tarkibiy qismini tashkil etadi. Faqat ijtimoiy (davlat) buyurtmasigina belgilab beradi yoki oliy ta'lim uchun pedagogik tizimining mavjudlik shartlarini kafolatlaydi. Quyidagi barcha ta'lim tizimlari uchun umumiy bo'lgan pedagogik tizim loyihasi keltirilgan. J. Xujaevning tadqiqot etishicha har qanday pedagogik tizim uzaro bog'liq bo'lgan quyidagi elementlardan tashkil topadi:

1-element: pedagog ko'rsatmasi asosidagi harakat. O'quv materiali bilan tanishuv pog'onasi.

2-element: O'quvchilarning xotiralari asosidagi faoliyat.

3-element: mahsuldor faoliyatning evristik darajasi.

4-element: faoliyatning yangi qirralarini tadqiq qiluvchi mahsuldor xarakat, ya'ni faoliyatning ijodiy darajasi.

OTMsining asosiy vazifasi - bo'lajak oliy toifali mutaxassislarni muayyan fan sohasida amaliy faoliyat ko'rsatishga tayyorlashdan iborat. U esa o'z navbatida nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiq etishga o'rgatish, zarur bo'lgan kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirish, o'z mutaxassisliklari uchun xos bo'lgan ishlab chiqarish jarayonini rejalashtirish, tayyorlash, amalga oshirish, nazorat qilish va xizmat ko'rsatishga o'rgatishdan iborat»⁶.

Akademik ko'nikmalar va kasbiy kompetentlik fanining maqsadi talabalarda mustaqil ta'lim olish, ilmiy izlanishlar olib borish va kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan akademik va kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish hisoblanadi.

Akademik ko'nikmalar va kasbiy kompetentlik fanining vazifalarini esa 1.2.1-jadvalda batafsil yoritib o'tdik.

Yuqoridagi jadval AKKK (Akademik yozuv va kommunikatsiya ko'nikmalari) fanining asosiy vazifalarini aniq va tizimli ravishda ko'rsatib beradi. Ushbu vazifalar talabalarni akademik yozuv va muloqot ko'nikmalaridan boshlab, kasbiy kompetentlik va hayotiy muammolarni hal qilish kabi keng qamrovli qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan. Jadvalda ta'kidlanganidek, bu fanning asosiy maqsadi talabalarning mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va ijodiy yondashuvlarini shakllantirishdir. Bunda ilmiy dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish, turli manbalardan samarali foydalanish va kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan amaliy bilimlarni mustahkamlash katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga, fan talabalarning innovatsion fikrlashini rivojlantirish va jamoaviy ishlash kabi qobiliyatlarini shakllantirish orqali ularni nafaqat o'quv jarayonida, balki real hayotiy muammolarni hal qilishda ham samarali ishtirok etishga tayyorlaydi.

⁶ D.X.Asanova, F.F.Salomov, Y.M.Halikov. Kasbiy kompetentlik. O'quv qo'llanma. Samarqand: Iqtisodiyot, 2020 yil, 86 bet.

AKKK fanning asosiy vazifalari⁷

1.	Akademik yozuv va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish	- Talabalarni ilmiy maqolalar, hisobotlar va taqdimotlarni tayyorlashga o'rgatish; - Rasmiy va akademik tilda fikr bildirish, tanqidiy fikrlash va tahliliy yondashuvni rivojlantirish.
2.	Tahlil va izlanish qobiliyatlarini shakllantirish	- Talabalarni mustaqil ravishda axborot qidirish, ma'lumotlarni tahlil qilish va ilmiy xulosalar chiqarishga o'rgatish; - Turli manbalardan foydalanib, ilmiy dalillarga asoslangan fikr yuritish.
3.	Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish	- Talabalarining o'z kasbiy sohalarida zarur bo'lgan amaliy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish; - Kelajakdagi kasbiy faoliyatda samarali ishlash uchun zarur bo'lgan muloqot, liderlik va jamoada ishlash qobiliyatlarini shakllantirish.
4.	Innovatsion va ijodiy yondashuvni rivojlantirish	- Talabalarining ijodiy va innovatsion fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish, yangicha yondashuvlarni qo'llashga o'rgatish
5.	Hayotiy va kasbiy muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish	- Talabalarni real kasbiy muammolarni aniqlash, tahlil qilish va samarali yechimlar topishga yo'naltirish
6.	O'quv va ilmiy faoliyatda mustaqillikni ta'minlash	-Talabalarda o'z ustida ishlash, o'qish jarayonida faol ishtirok etish va ilmiy faoliyatni mustaqil olib borishga bo'lgan intilishni kuchaytirish

1. Akademik yozuv va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish fanining asosiy vazifalaridan biri bo'lib, bu talabalar va tadqiqotchilarning ilmiy va akademik faoliyatda muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlashga yordam beradi. Ushbu vazifa quyidagi yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiriladi:

- Ilmiy va akademik tilda yozuv ko'nikmalarini shakllantirish;
- Maqola va taqdimot tayyorlashni o'rganish;
- Tanqidiy fikrlash va argumentatsiya;
- Muloqot va fikr almashish qobiliyatlarini rivojlantirish;
- Yozma va og'zaki taqdimotlarda ishtirok etish.

«Akademik yozuv va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish vazifasi, talabalarni ilmiy va akademik sohada muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo'lgan kommunikativ va yozma ko'nikmalar bilan ta'minlashga qaratilgan». Bu

⁷ D.X.Aslanova, F.F.Salomov, Y.M.Halikov. Kasbiy kompetentlik. O'quv qo'llanma. Samarqand: Iqtisodiyot, 2020 yil, 86 bet.

ko'nikmalar nafaqat ilmiy faoliyatda, balki kelajakdagi kasbiy faoliyatda ham muvaffaqiyatga erishishda muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda raqamli va ilmiy tahlillarni o'z ichiga olgan akademik yozuv va muloqot ko'nikmalari muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalar ilmiy maqolalar, taqdimotlar va hisobotlarni tayyorlash orqali iqtisodiy masalalarni kompleks yondashuvda o'rganadilar. Misol tariqasida, «Yashil iqtisodiyot» loyihasi doirasida talabalar ekologik va iqtisodiy samaradorlikni birlashtirishni nazarda tutuvchi ilmiy maqolalarni tayyorlashga yo'naltirilgan. Xorij tajribasidan olib qaraganda, Yaponiyaning texnologik rivojlanish bo'yicha ilmiy izlanish usullari bu borada o'rnak bo'la oladi.

2. «Tahlil va izlanish qobiliyatlarini shakllantirish vazifasi talabalarni ilmiy izlanishlarni mustaqil olib borishga, tahliliy yondashuvni qo'llashga va aniq xulosalar chiqarishga o'rgatadi. Tahlil va izlanish qobiliyatlari ilmiy faoliyatning har bir bosqichida muhim o'rin tutadi, shu jumladan ma'lumotlarni to'plash, ularni tahlil qilish, ilmiy masalalarni hal etish va nazariy asoslarni ishlab chiqish jarayonlarida»⁸.

Tahlil va izlanish qobiliyatlarini shakllantirishning birinchi bosqichi – bu ma'lumot to'plash va uni tahlil qilishni o'rganish. Talabalar ilmiy ishlarni boshlashda birinchi navbatda mavjud bo'lgan axborot manbalarini aniqlashlari va ulardan qanday foydalanishni o'rganishlari kerak. Kitoblar, ilmiy maqolalar, statistika va boshqa manbalarni tahlil qilish orqali ma'lumotlarni to'plash va ularni ilmiy nuqtai nazardan baholash talab etiladi. Bu jarayon o'z-o'zidan tizimli fikrlashni rivojlantiradi, chunki talabalar har bir manba haqida aniq va to'g'ri xulosalar chiqarishni o'rganadilar.

Ikkinchi bosqichda talabalar to'plangan ma'lumotlar asosida turli tahliliy yondashuvlarni qo'llashni o'rganadilar. Bu nafaqat axborotni tartibga solish, balki uning mohiyatini tushunishga va ilmiy izlanishlarni chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Tahlil qilish jarayonida talabalar o'z bilimlarini amaliyotga tatbiq etadilar, nazariy tushunchalar bilan solishtirishlar olib boradilar va mavjud masalalarga yangi yondashuvlarni taklif qilishadi. Tahliliy fikrlash, talabalarni nafaqat ma'lumotlarni soddalashtirishga, balki ularni aniq va samarali tarzda ifoda etishga ham o'rgatadi.

Tahlil va izlanish qobiliyatlarini shakllantirish jarayonida, talabalar mustaqil ilmiy izlanishlar olib borish qobiliyatini rivojlantiradilar. Bu, ayniqsa, tadqiqot ishlarini olib borish va ilmiy maqolalar yozishda katta ahamiyatga ega. Izlanishlarni olib borishda, talabalar ma'lum bir mavzu yoki masala bo'yicha o'z fikrlarini shakllantiradilar, turli manbalardan foydalanib, to'plangan ma'lumotlarni tahlil qilib, yangi ilmiy g'oyalarni yaratadilar. Ularning bu jarayondagi asosiy maqsadi mavjud bilimlarni kengaytirish va ilmiy hamjamiyatga yangilik kiritishdir.

Tahlil va izlanish qobiliyatlarini shakllantirishning yana bir muhim jihati – bu talabalarni tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdir. Talabalar izlanish jarayonida turli xil nuqtai nazarlarni o'rganish, mavjud bilimlarni tanqidiy tahlil qilish va yangi g'oyalarni ilgari surish orqali ilmiy o'sishga erishadilar.

⁸ Mulder M. Professional competence in context: a conceptual study //American Education Research Association. – 2015.

O'zbekiston 2030 yilda rivojlanish strategiyasida raqamli iqtisodiyot va moliyaviy islohotlar ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida qayd etilgan. Talabalar iqtisodiy ma'lumotlarni tahlil qilish va ilmiy xulosalar chiqarish orqali o'z sohalarida chuqur bilimga ega bo'lishadi. Masalan, Davlat byudjetining daromad va xarajatlarini tahlil qilish talabalarni real hayotda moliyaviy qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi. Shuningdek, AQShda Harvard universiteti tomonidan qo'llaniladigan tahlil metodlari ushbu jarayonda samaradorlikni oshiradi.

3. «Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish vazifasi talabalarni o'z kasbiy sohalarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikmalar, malakalar va shaxsiy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan»⁹. Ushbu vazifa o'z ichiga quyidagi asosiy yo'nalishlarni oladi (1.2.1-rasm).

Amaliy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning birinchi vazifasi talabalarni o'z kasbiy faoliyatini samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan amaliy bilimlar bilan ta'minlashdir.

- **Kasbiy malakalarni shakllantirish**

Talabalar o'z kasbining talablariga mos malakalarga ega bo'lishi kerak. Bu malakalar ish joyida mustaqil va samarali ishlashni ta'minlaydi. Masalan, menejment, muhandislik, iqtisodiyot yoki boshqa sohalarda, talabalar boshqaruv, texnik yoki analitik malakalarni rivojlantiradilar.

Shaxsiy sifatlar va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda shaxsiy sifatlar, jumladan, mas'uliyatlilik, o'zini boshqarish, stressga chidamlilik va boshqalar muhim o'rin tutadi. Shuningdek, samarali muloqot qilish, jamoada ishlash va mijozlar bilan aloqalarni boshqarish kabi ko'nikmalar ham kasbiy kompetentlikning tarkibiy qismlari hisoblanadi.

- **Innovatsion yondashuv va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish**

Zamonaviy kasb egasi innovatsion fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Talabalar yangiliklarni o'rganish, innovatsion texnologiyalarni qo'llash va o'z sohasida yangi yondashuvlarni kiritishga tayyor bo'lishlari kerak.

Kasbiy etikaga rioya qilish

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda kasbiy etika ham muhim o'rin tutadi. Talabalar o'z kasblarida etik qoidalar, mas'uliyatli ish yuritish va axloqiy me'yorlarga rioya qilishni o'rganadilar.

1.2.1-rasm. Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish vazifasining yo'nalishlari¹⁰

Kasbiy kompetentlik talabalarning iqtisodiy sohada nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash qobiliyatini oshiradi. Misol uchun, O'zbekistonda «Tadbirkorlikni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash» dasturi doirasida talabalar startap loyihalarida ishtirok etib, innovatsion yondashuvlarni amaliyotga joriy

⁹ Gettinger M., Seibert J. K. Contributions of study skills to academic competence //School psychology review. – 2002. – T. 31. – №. 3. – C. 350-365.

¹⁰ Gettinger M., Seibert J. K. Contributions of study skills to academic competence //School psychology review. – 2002. – T. 31. – №. 3. – C. 350-365.

qilmoqda. Germaniyaning «Dual ta'lim tizimi» talabalarning kasbiy kompetensiyalarini mustahkamlashga qaratilgan samarali model sifatida namuna bo'la oladi.

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish vazifasi talabalarni o'z sohasida samarali va raqobatbardosh bo'lishi uchun zarur bo'lgan bilimlar, ko'nikmalar, malakalar va shaxsiy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan. Bu vazifani muvaffaqiyatli amalga oshirish, talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorlashda va ularning muvaffaqiyatli ishlashlarini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

4. «Innovatsion va ijodiy yondashuvni rivojlantirish vazifasi talabalarni yangicha fikrlash, yangi g'oyalar va yechimlar taklif qilishga rag'batlantirishga qaratilgan. Ushbu vazifa talabalarga **innovatsion fikrlashni rivojlantirish, ijodiy yechimlar ishlab chiqish va yangi imkoniyatlarni aniqlash kabi** ko'nikmalarni rivojlantirishni ta'minlaydi»¹¹. Bu vazifa talabalarga nafaqat amaliyotda, balki ilmiy izlanishlar va kasbiy faoliyatda ham innovatsion yondashuvlarni qo'llash imkoniyatini beradi.

Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va raqamlashtirish jarayonida innovatsion yondashuv talabalarning iqtisodiy samaradorlikni oshirish bo'yicha yechimlar ishlab chiqish qobiliyatini rivojlantiradi. Misol tariqasida, O'zbekistonda elektron savdo platformalarining rivojlanishi talabalarga yangi iqtisodiy modellarni joriy qilish imkoniyatini beradi. Singapur iqtisodiyoti bu borada mukammal yondashuvni taqdim etadi, unda startap ekotizimi yosh mutaxassislar uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

5. «Hayotiy va kasbiy muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish

talabalarni real dunyodagi muammolarni aniqlash, tahlil qilish va samarali yechimlar topishga o'rgatishdir. Ushbu vazifa orqali talabalar hayotiy va kasbiy muammolarni aniqlash, ularning sabablarini tushunish va oqilona qarorlar qabul qilish, yuzaga kelgan muammolarni innovatsion va ijodiy usullarda hal qilish, yechimlarni amalga oshirganidan so'ng, ularning samaradorligini baholash»¹² va zarur o'zgartirishlar kiritish qobiliyatini rivojlantiradilar.

6. «O'quv va ilmiy faoliyatda mustaqillikni ta'minlash talabalarni o'z bilim va ko'nikmalarini mustaqil ravishda rivojlantirishga, o'z izlanishlarini olib borishga va ilmiy ishlarga yondashishda o'ziga xos metodlarni qo'llashga o'rgatadi. Bu vazifa talabalarga mustaqil fikrlash, o'z vaqtida va samarali ishlash, ilmiy masalalarni hal qilishda kreativ yondashuvni rivojlantirishni maqsad qiladi»¹³.

¹¹ Kunter M. et al. Professional competence of teachers: effects on instructional quality and student development //Journal of educational psychology. – 2013. – T. 105. – №. 3. – C. 805.

¹² Epstein R. M., Hundert E. M. Defining and assessing professional competence //Jama. – 2002. – T. 287. – №. 2. – C. 226-235.

¹³ Bravenboer D., Lester S. Towards an integrated approach to the recognition of professional competence and academic learning //Education+ Training. – 2016. – T. 58. – №. 4. – C. 409-421.

Mustaqillikni ta'minlash, talabalarni o'z o'rganishlarini o'zi boshqarishga, ilmiy va o'quv jarayonlarida o'zini samarali tarzda namoyon etishga imkon yaratadi.

1.3. Akademik ko'nikmalar va ularning mohiyati

Akademik ko'nikmalar – bu ta'lim jarayonida talabalar va tadqiqotchilarning o'z bilimlarini samarali tarzda qo'llash, ilmiy va ta'lim faoliyatini olib borish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar to'plamidir. Ushbu ko'nikmalar nafaqat nazariy bilimlarni o'zlashtirish, balki ularni amaliyotda qo'llash, mantiqiy va analitik fikrlash, ilmiy tahlil va muhokama qilish, samarali yozuv va taqdimot qilish kabi ko'nikmalarni ham o'z ichiga oladi. Akademik ko'nikmalar ilmiy va o'quv faoliyatini muvaffaqiyatli olib borish uchun zarur bo'lgan asoslardir.

1.3.1-jadval

Akademik ko'nikmalar tushunchasiga ta'riflar¹⁴

1.	John Biggs	Biggs akademik ko'nikmalarni o'quv jarayonida talabalar tomonidan o'rganiladigan va ilgari suriladigan yondashuvlar sifatida ta'riflaydi. U akademik ko'nikmalarni «talabalar o'z bilimlarini samarali ravishda qo'llash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar» sifatida belgilaydi. Bu ko'nikmalarni o'z ichiga olishda tanqidiy fikrlash, mustaqil o'rganish va ilmiy izlanishlar olib borish ko'nikmalari kiritiladi.
2.	Paul & Elder	Paul va Elder akademik ko'nikmalarni «ilmiy izlanish va yozish, tahliliy fikrlash, ma'lumotlarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish» sifatida ta'riflaydilar. Ularning fikricha, akademik ko'nikmalar faqat bilim olish emas, balki olingan bilimlarni mustahkamlash, tahlil qilish va yangi bilimlarni yaratish qobiliyatidir.
3.	David Perkins	Perkins akademik ko'nikmalarni «masalaning tuzilishini tushunish, muammolarni tahlil qilish, alternativlarni baholash va qarorlar qabul qilish» ko'nikmalaridan iborat deb ta'riflaydi. Ularning ta'kidlashicha, akademik ko'nikmalar faqat nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmaydi, balki ularni amaliyotda qo'llashni ham o'z ichiga oladi.
4.	Stephen Brookfield	Brookfield akademik ko'nikmalarni «ilmiy faoliyatda mustaqil va tanqidiy yondashuvni rivojlantirish» deb ta'riflaydi. U, shuningdek, «talabalarga o'zlarining fikrlarini boshqalar bilan baham ko'rish, ularni tahlil qilish va o'z fikrlarini takomillashtirish» imkoniyatini berish zaruriyatini ta'kidlaydi.
5.	Richard Arum va Josipa Roksa	Ular akademik ko'nikmalarni «o'qish, yozish, matematik va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirish» deb belgilaydilar. Ularning fikricha, akademik ko'nikmalar nafaqat bilimlarni o'rganish, balki ulardan yangi va murakkab muammolarni hal qilishda foydalanish uchun zarur.

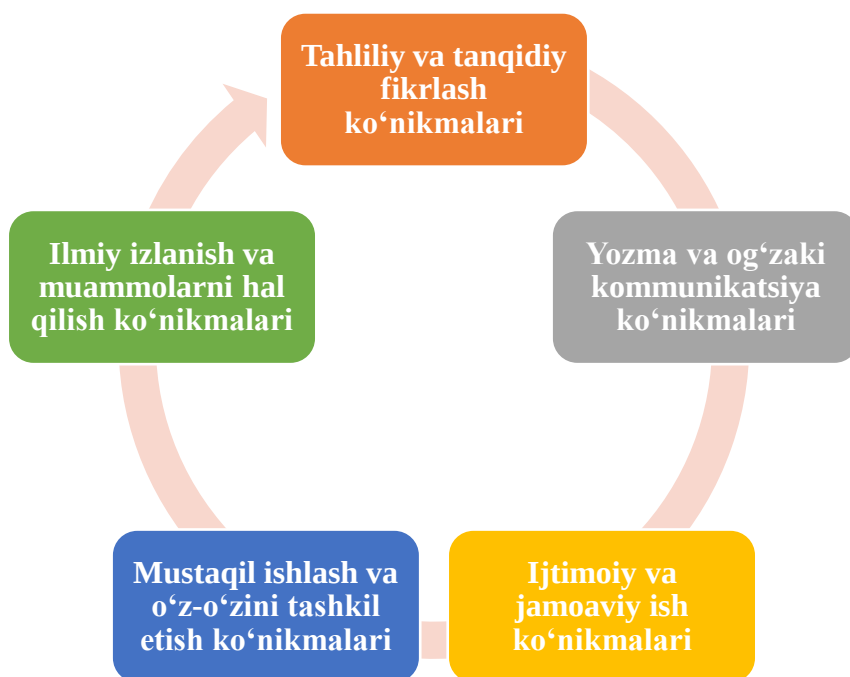
Akademik ko'nikmalar haqida turli olimlar va ta'lim mutaxassislari o'z ta'riflarini taklif etgan. Ular akademik ko'nikmalarni talabalar va tadqiqotchilarning ilmiy faoliyatini samarali amalga oshirishi uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar sifatida ta'riflaydilar. Quyidagi ba'zi ta'riflar akademik ko'nikmalarni o'rganishda yordam beradi (1.3.1-jadval).

¹⁴ Epstein R. M., Hundert E. M. Defining and assessing professional competence //Jama. – 2002. – T. 287. – №. 2. – C. 226-235.

Akademik ko‘nikmalar haqida turli olimlarning ta’riflarida umumiy nuqta shundaki, ular talabalar va tadqiqotchilarga ilmiy izlanishlarni samarali olib borish, bilimlarni tahlil qilish, yangi ma’lumotlarni yaratish va o‘z fikrlarini mantiqiy tarzda ifoda etish imkonini beradi. Bu ko‘nikmalar ilmiy va o‘quv faoliyatida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan asoslardir.

Akademik ko‘nikmalarning asosiy 5 ta turga bo‘linadi (1.3.1-rasm).

1. Tahliliy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari. Akademik faoliyatda tahlil va tanqidiy fikrlash juda muhimdir. Talabalar o‘rganayotgan mavzularni chuqur tahlil qilish, o‘z bilimlarini amaliyotga tatbiq etish, fikrlarni tanqidiy baholash va qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Tanqidiy fikrlash muammolarni aniqlash va ularni eng yaxshi yechimlar bilan hal qilishda yordam beradi. Maslan, talaba iqtisodiyot bo‘yicha maqola o‘qib, undagi asosiy fikrlarni tanqidiy baholaydi, manbalar orasida ziddiyatlarni aniqlaydi va o‘z fikrlarini aniq isbotlaydi.

1.3.1-rasm. Akademik ko‘nikmalarning asosiy turlari

1. Yozma va og‘zaki kommunikatsiya ko‘nikmalari. Akademik yozuv ko‘nikmalari talabalar uchun muhim bo‘lib, ilmiy maqolalar, tezislar, referatlar va hisobotlar yozishni o‘z ichiga oladi. Samarali yozish, ilmiy tilda aniq va mantiqiy fikrlarni ifoda etish, manbalarni to‘g‘ri keltirish va ilmiy etikaga rioya qilish zarur. Shuningdek, og‘zaki taqdimotlar orqali o‘z fikrlarini etkazish, ma’ruza o‘qish va ilmiy muhokamalarda ishtirok etish ham akademik ko‘nikmalarga kiradi. Misol uchun, talaba ilmiy maqola yozadi, unda mavzu bo‘yicha o‘rganganlari haqida fikrlarini aniq, ravon va ilmiy til bilan ifodalaydi yoki konferensiyada o‘zining ilmiy ishini taqdim etadi.

2. Ijtimoiy va jamoaviy ish ko‘nikmalari. Akademik muhitda ko‘plab loyihalar va guruh ishlari talabalarni jamoaviy ish ko‘nikmalarini rivojlantirishga

undaydi. Talabalar birgalikda ishlash, fikr almashish, rahbarlik qilish va jamoa ichida muammolarni hal qilishni o'rganadilar. Jamoaviy ish, akademik faoliyatda muvaffaqiyatga erishishda muhim rol o'ynaydi, chunki ko'p hollarda ilmiy izlanishlar guruhlarda amalga oshiriladi. Bunda, talabalar guruhda loyiha tayyorlaydi, har biri o'z bo'limini mustaqil tarzda tayyorlaydi va guruhda muhokama qilish orqali yakuniy natijani shakllantiradi.

3. Mustaqil ishlash va o'z-o'zini tashkil etish ko'nikmalari. Akademik faoliyatda mustaqil ishlash ko'nikmalari talabalarni o'z vaqtini to'g'ri boshqarish, o'z-o'zini motivatsiya qilish, o'rganish jarayonini rejalashtirish va o'z bilimlarini mustaqil ravishda kengaytirishga imkon beradi. Mustaqil ishlash, talabalarni o'z ishlarini bajarishda javobgarlikka undaydi va ularni samarali va natijali ishlashga yo'naltiradi. Talaba ilmiy izlanish olib borayotganida, o'zining ish rejalarini tuzadi, ma'lumotlarni to'playdi va mustaqil ravishda xulosalar chiqaradi.

4. «Ilmiy izlanish va muammolarni hal qilish ko'nikmalari. Akademik ko'nikmalar orasida ilmiy izlanish olib borish ham katta ahamiyatga ega. Bu ko'nikmalar talabalarni ilmiy metodologiyani o'rganishga, turli manbalardan foydalanib tahlil qilishga, yangi bilimlarni yaratishga va ilmiy sohalarida yangi yondashuvlarni ishlab chiqishga tayyorlaydi»¹⁵. Ilmiy izlanishlar mustaqil fikrlash va kreativ yondashuvni talab qiladi. Bu ko'nikma turida talaba ilmiy mavzu bo'yicha tadqiqot olib boradi, o'zi belgilagan gipotezalarni sinab ko'radi va turli manbalardan olingan ma'lumotlar asosida ilmiy xulosalar chiqaradi.

Akademik ko'nikmalar va ularning mohiyatiga to'xtaladigan bo'lsak, Akademik ko'nikmalar nafaqat o'quv jarayonida, balki kelajakdagi professional faoliyatda ham muvaffaqiyatga erishish uchun zarur. Ushbu ko'nikmalar talabalarni ilmiy va kasbiy faoliyatga tayyorlaydi, ularning tahliliy va mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi. Akademik ko'nikmalarni o'rganish orqali talabalar ilmiy faoliyatga mustahkam asos yaratadilar, bilimlarini kengaytiradilar va o'zlarini muvaffaqiyatli ilmiy mutaxassis sifatida namoyon qiladilar.

Shuningdek, akademik ko'nikmalarni rivojlantirishning asosiy maqsadi – bu talabalarni nafaqat bilimli, balki mustaqil va kreativ fikrlovchi, muammolarni hal qilishda samarali va ijtimoiy hamkorlikda ishlashga qodir mutaxassislar etib tayyorlashdir. Akademik ko'nikmalarni egallash orqali talabalar o'z sohalarida muvaffaqiyatli ishlashlari uchun zarur bo'lgan asosiy kompetentliklarni rivojlantiradilar.

1.4. Kasbiy kompetentlik va uning ahamiyati

«Kompetentlik» tushunchasi ta'lim sohasiga psixologik ilmiy izlanishlar natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik «noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni

¹⁵ Kirschner P. et al. The design of a study environment for acquiring academic and professional competence //Studies in Higher education. – 1997. – T. 22. – №. 2. – C. 151-171.

bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik»¹⁶ni anglatadi.

Kompetentlik - biron bir ishni samarali qila olish qobiliyati, ma'lum bir kasbda qo'llaniladigan standartlar bo'yicha bajara olish qobiliyati. «Yevropadagi o'rta ta'lim» proekti doirasida tuzilgan mundarijasida (spisk) ko'rsatilgan kalit kompetensiyalarini ko'rib chiqamiz.

«Kompetentlik» tushunchasining mohiyati. Bozor munosabatlari sharoitida mehnat bozorida ustuvor o'rin egallagan kuchli raqobatga bardoshli bo'lish har bir mutaxassisdan kasbiy kompetentlikka ega bo'lish, uni izchil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda. Xo'sh, kompetentlik nima? Kasbiy kompetentlik negizida qanday sifatlar aks etadi? Pedagog o'zida qanday kompetentlik sifatlarini yoritish zarur. Ayni o'rinda shu va shunga yondosh g'oyalar yuzasidan so'z yuritiladi.

O'rganish:

- tajribadan foydani undira olish;
- egallangan bilimlarning o'zaro bog'liqligini tashkilashtirish va joylashtirish;
- o'z shaxsiy bilim qo'llashni tashkillashtirish;
- muammolarni xal eta olish ;
- o'z xohishi bo'yicha ta'lim bilan shug'ullanishi.

Izlanish:

- turli xil ma'lumotlarni izlash;
- atrofdegilardan so'rash;
- ekspertlardan konsultatsiya olish;
- ma'lumotlarni olish;
- xujjatlar bilan ishlay olish va ularni klassifikatsiya qila olishi.

O'ylamoq:

- bo'lib o'tgan va hozir sodir bo'layotgan voqea-xodisalarning o'zaro-bog'liqligini tashkillashtirish;

- jamiyat rivojlanishi jarayonining u yoki bu aspektiga tanqidiy yondashish;
- qiyinchiliklarni yengish;
- bahs-munozalarda o'zining pozitsiyasini egallash va o'z shaxsiy fikriga ega bo'lish;

- o'qish va ish jarayonida sodir bo'layotgan siyosiy va atrof muhitdagi muhim tomonlariga e'tibor berish;

- sog'lik va atrof-muhit bilan bog'liq bulgan sotsial ko'nikmalarni baholash;
- san'at va adabiyot durdonalarini baholash.

Hamkorlikda bo'lish:

- guruhda ishla olish va hamkorlik qilish;
- qaror qabul qila olish;
- konflikt va kelishmovchiliklarni bartaraf eta olish;

¹⁶ Kirschner P. et al. The design of a study environment for acquiring academic and professional competence //Studies in Higher education. – 1997. – T. 22. – №. 2. – C. 151-171.

- kelishish; - kontraktlarni tuzish va boshqarishi.

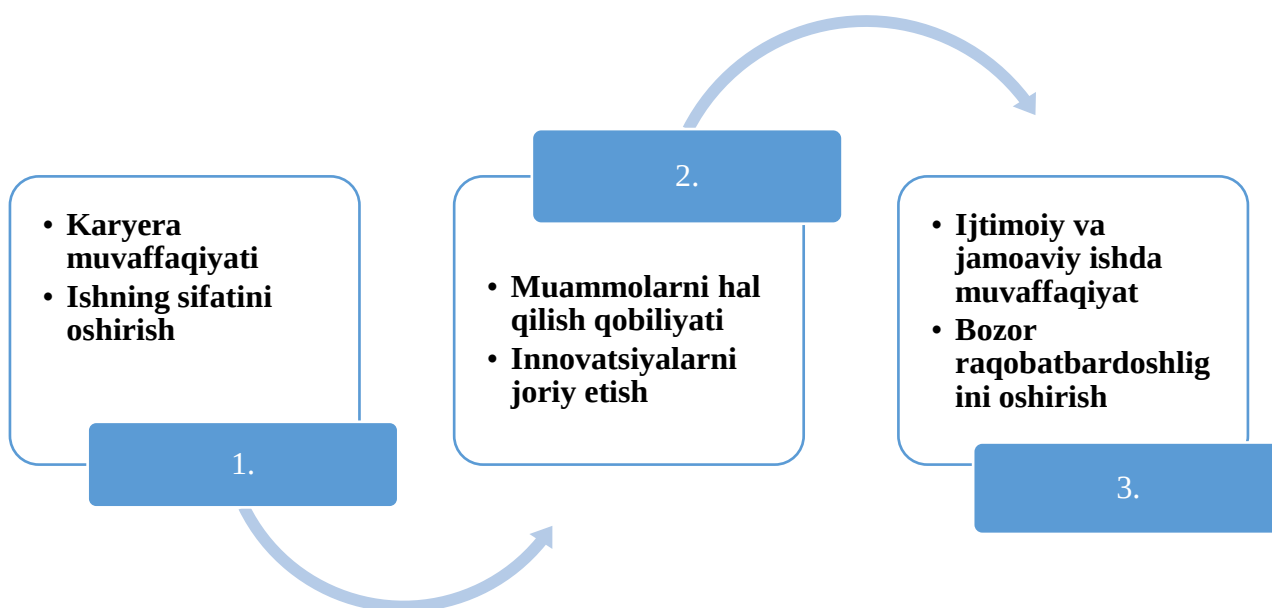
Ishga kirishish:

- loyihaga kirishish;
- javobgarlikni his etish;
- guruh va kollektivga qo'shilib, o'z hissasini qo'shish;
- hamfirkrlikni bildirish;
- o'z ishini tashkillashtira olish;
- hisob-kitob asboblari bilan ishlashi.

Ko'nikish :

- Yangi informatsion va kommunikatsion texnologiyalarni qo'llay bilish;
- tez-tez sodir bo'layotgan o'zgarishlar oldida ixchamlikni isbotlash;
- qiyinchiliklar oldida uzining kuch - matonatini ko'rsatish;
- yangi qarorlarni chiqarish.

Shunday qilib, kompetent yo'naltirilgan ta'limning barcha yo'nalishlarida, shaxsning tajribasi, uning aktiv pozitsiyasi, faoliyatga tayyorgarlik darajasi, sotsial madaniy jamiyat talabining rolga asosiy urg'u beriladi.

1.4.1-rasm. Kasbiy kompetentlikning ahamiyati

Karyera muvaffaqiyati: Kasbiy kompetentlik nafaqat ishga joylashishda, balki karyera davomida ham muhim rol o'ynaydi. Kasbiy kompetent bo'lgan shaxslar o'z sohasida yuqori natijalarga erishadilar, ko'proq mas'uliyatli lavozimlarga tayinlanishlari mumkin va professional muvaffaqiyatga erishishadi.

Ishning sifatini oshirish: Kasbiy kompetentlik ishning sifatini yaxshilaydi. Boshqacha aytganda, yaxshi kompetentlikka ega bo'lgan ishchi yuqori sifatli natijalarni taqdim etadi, bu esa tashkilotning muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Muammolarni hal qilish qobiliyati: Kasbiy kompetentlik muammolarni samarali hal qilishni ta'minlaydi. Kompetent shaxs o'z faoliyatida yuzaga kelgan

muammolarni tahlil qilib, eng yaxshi yechimlarni topishga qodir bo‘ladi. Bu esa ish joyidagi samaradorlikni oshiradi.

Innovatsiyalarni joriy etish: Kasbiy kompetentlik yangi bilim va texnologiyalarni o‘rganishga, innovatsiyalarni tatbiq etishga va yangi g‘oyalarni ishlab chiqishga yordam beradi. Kompetent xodimlar o‘z ishida zamonaviy usullarni qo‘llab, innovatsion yechimlarni amalga oshiradilar.

Ijtimoiy va jamoaviy ishda muvaffaqiyat: Kasbiy kompetentlik ijtimoiy va jamoaviy ishda ham ahamiyatli. Kasbiy kompetent bo‘lgan shaxslar o‘zlarini jamoada yaxshi ko‘rsatadilar, muloqot qilishda samarali bo‘ladilar va guruh ishida yuqori natijalar taqdim etadilar.

Bozor raqobatbardoshligini oshirish: Kasbiy kompetentlik kompaniyaning bozor raqobatbardoshligini oshiradi. Raqobatbardosh ishchi kuchiga ega bo‘lgan tashkilotlar o‘z mijozlariga yuqori sifatli xizmatlar yoki mahsulotlarni taqdim etishadi, bu esa ularni bozorning yetakchi o‘rinlariga olib keladi.

O‘zbekiston 2030 yilda global mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lishni maqsad qilgan. Bu borada talabalar nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash, xalqaro standartlarga moslashish va yangi bilimlarni tezda o‘zlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirishlari lozim.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Winter R., Maisch M. Professional competence and higher education. – Taylor & Francis, 1996.
2. Mulder M. Professional competence in context: a conceptual study //American Education Research Association. – 2015.
3. Bravenboer D., Lester S. Towards an integrated approach to the recognition of professional competence and academic learning //Education+ Training. – 2016. – T. 58. – №. 4. – C. 409-421.
4. Aslanova D.X, Salomov F.F., Halikov Y.M. Kasbiy kompetentlik. O‘quv qo‘llanma. Samarqand: Iqtisodiyot, 2020 yil, 86 bet.
5. Kirschner P. et al. The design of a study environment for acquiring academic and professional competence //Studies in Higher education. – 1997. – T. 22. – №. 2. – C. 151-171.
6. Gettinger M., Seibert J. K. Contributions of study skills to academic competence //School psychology review. – 2002. – T. 31. – №. 3. – C. 350-365.
7. Epstein R. M., Hundert E. M. Defining and assessing professional competence //Jama. – 2002. – T. 287. – №. 2. – C. 226-235.
8. Kunter M. et al. Professional competence of teachers: effects on instructional quality and student development //Journal of educational psychology. – 2013. – T. 105. – №. 3. – C. 805.
9. Nevzorova B. P. et al. Ways to Improve the Professional Skills of Academics //ВЕСТНИК. – 2020. – T. 4. – №. 1. – C. 36.

Nazorat savollari:

1. AKKK fani dolzarbligining asosiy jihatlari nimalardan iborat?
2. Akademik va kasbiy rivojlanishga tayyorgarlik deganda nimani tushunasiz?

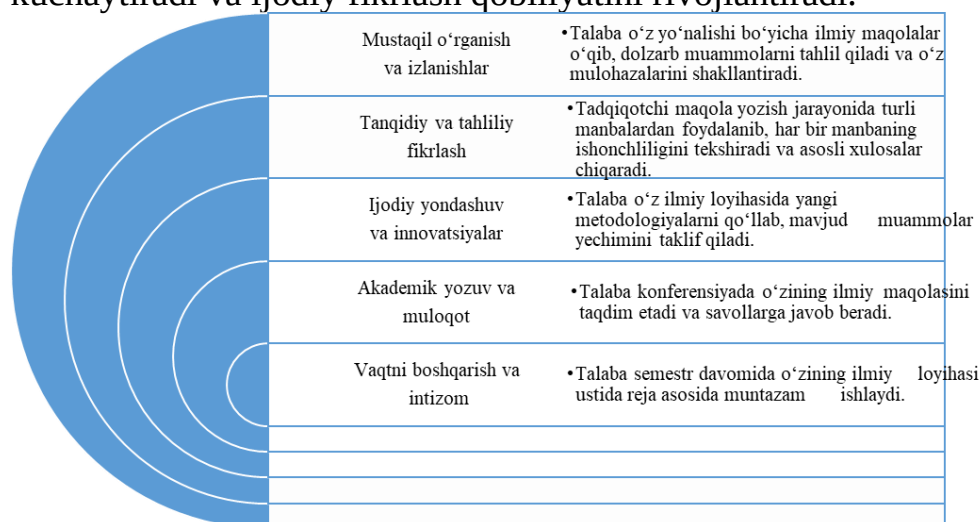
3. AKKK fanining maqsadi nima?
4. AKKK fanining vazifalarini sanab bering.
5. Akademik ko'nikmalar va ularning mohiyati haqida tushuntirib bering.
6. Akademik ko'nikmalar nechta turga bo'linadi?
7. Kasbiy kompetentlik tushunchasiga ta'rif bering.
8. Kasbiy kompetentlikning ahamiyati tarkibiga nimalar kiradi?
9. Tahliliy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish nima uchun muhim hisoblanadi?
10. Mustaqil ishlash va o'z-o'zini tashkil etish ko'nikmalarining afzalligi nimada?

2-BOB. SHAXSIY AKADEMIK FAOLIYATNI TASHKIL ETISH

2.1. Shaxsiy akademik faoliyat va uning mohiyati

Shaxsiy akademik faoliyat – bu talaba yoki tadqiqotchining mustaqil bilim olish, ilmiy izlanishlar olib borish va o'z intellektual salohiyatini rivojlantirish jarayonidir. Bu jarayon shaxsning nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llay olishi, tahliliy fikrlashi va ijodiy yondashuvi bilan uzviy bog'liqdir. Akademik faoliyatning asosiy maqsadi insonning tanlagan sohasida chuqur bilim va ko'nikmaga ega bo'lib, o'z oldiga qo'ygan ilmiy va kasbiy maqsadlariga erishishdir.

Shaxsiy akademik faoliyat nafaqat talabalik yillarida, balki insonning butun hayoti davomida davom etadi. Bu jarayon doimiy o'qish, tahlil qilish va o'z ustida ishlashni talab qiladi. Shaxsiy akademik faoliyatni samarali tashkil etish intizom, vaqtni to'g'ri boshqarish va aniq rejalashtirish orqali amalga oshiriladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mustaqil o'rganish va izlanish jarayoni shaxsiy motivatsiyani kuchaytiradi va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

2.1.1-rasm. Shaxsiy akademik faoliyatning asosiy jihatlar¹⁷

¹⁷ Baishymyrova A., Sadykova A. Investigating the relationships between intercultural competences, academic and professional self-efficacy of translators//Journal of Social Studies Education Research.–2024.T.15–№.3–C.374-399.

Akademik faoliyatning ahamiyati shundaki, u shaxsga tanqidiy fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish va yangi bilimlarni yaratish imkoniyatini beradi. Bu jarayonda talaba yoki tadqiqotchi nafaqat mavjud bilimlarni o'zlashtiradi, balki ulardan foydalangan holda yangi g'oyalar va innovatsion yechimlar ishlab chiqadi. Akademik faoliyat shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va kasbiy sohada muvaffaqiyat qozonishi uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Shaxsiy akademik faoliyatni samarali tashkil etish O'zbekistonning 2030 yilga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasida belgilangan iqtisodiy o'sishni ta'minlashning muhim omili hisoblanadi. Talabalar nazariy bilimlarni chuqur o'zlashtirib, ularni amaliyotga joriy etish orqali mamlakat iqtisodiy tizimiga yangi yondashuvlarni olib kirishadi. Masalan, Davlat aktivlarini boshqarish agentligi tomonidan amalga oshirilayotgan xususiylashtirish dasturlarini tahlil qilish orqali talabalar iqtisodiy siyosatni shakllantirishda o'z hissalarini qo'shishlari mumkin.

Bundan tashqari, akademik faoliyat insonning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlashga, kasbiy jihatdan rivojlanishiga va ilmiy jamoatchilik bilan muloqot qilishiga yordam beradi. Ilmiy anjumanlar, konferensiyalar va maqolalar orqali o'z fikrlarini bayon etish va bahslashish imkoniyati yaratiladi. Bu esa shaxsning fikr doirasini kengaytirib, yangi bilim va tajribalarni o'zlashtirishiga zamin yaratadi.

Umuman olganda, shaxsiy akademik faoliyat – bu insonning hayotini mazmunli qiladigan, uning kasbiy va shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydigan uzluksiz jarayon bo'lib, ilmiy va amaliy sohada muvaffaqiyat qozonishga yordam beradi.

Mustaqil o'rganish va izlanishlar. Shaxsiy akademik faoliyatning asosiy qismi mustaqil o'qish va ilmiy izlanishlar olib borishdir. Talabalar va tadqiqotchilar darsdan tashqari vaqtda qo'shimcha adabiyotlar bilan tanishib, yangi bilimlar orttiradilar.

«Tanqidiy va tahliliy fikrlash. Shaxsiy akademik faoliyat tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni taqozo etadi. Talaba yoki tadqiqotchi ma'lumotlarni chuqur tahlil qilib, ularning to'g'ri va ishonchli ekanligini baholaydi.

Ijodiy yondashuv va innovatsiyalar. Akademik faoliyat ijodiy yondashuv va innovatsion fikrlashni rivojlantiradi. Yangi g'oyalar ilgari suriladi va muammolarga yangi usullar bilan yondashiladi»¹⁸.

Akademik yozuv va muloqot. Shaxsiy akademik faoliyatda yozma va og'zaki muloqot muhim ahamiyatga ega. Talabalar va tadqiqotchilar o'z fikrlarini ravon va tushunarli tarzda ifoda etishni o'rganadilar.

Vaqt boshqarish va intizom. Shaxsiy akademik faoliyat vaqt boshqarishni talab qiladi. Ilmiy va o'quv vazifalarni o'z vaqtida bajara olish akademik muvaffaqiyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Shaxsiy akademik faoliyatning mohiyati va ahamiyati quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Bilimlarni chuqurlashtirish. Shaxsiy akademik faoliyat talabalarga o'z sohasida chuqur bilim olish imkonini beradi. Bu esa ularni o'z sohasida yuqori malakali mutaxassis bo'lishiga yordam beradi. Bilimlarni chuqurlashtirish – bu

¹⁸ Artino A. R. Academic self-efficacy: from educational theory to instructional practice //Perspectives on medical education. – 2012. – T. 1. – C. 76-85.

mavjud bilimlarni kengaytirish, ularni yanada chuqurroq tushunish va amaliyotda qo'llash jarayonidir. Bu jarayon insonning intellektual salohiyatini oshirish, tahliliy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ilmiy yondashuvni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bilimlarni chuqurlashtirish shaxsning doimiy ravishda o'z ustida ishlashiga, yangiliklarga ochiq bo'lishiga va o'z sohasi bo'yicha ilg'or tajribalarni o'rganishga undaydi.

Chuqur bilim olish uchun bir qator omillar va uslublardan foydalanish zarur. Birinchi navbatda, tanlangan soha bo'yicha asosiy tushunchalarni mukammal o'zlashtirish muhimdir. Bu esa kitoblar, ilmiy maqolalar, onlayn kurslar va tadqiqotlar orqali amalga oshiriladi. Bilimlarni chuqurlashtirish jarayonida mustaqil o'qish va izlanish katta ahamiyatga ega. Bu nafaqat yangi bilimlarni egallash, balki ularni amalda sinab ko'rish va o'z tajribasi asosida mustahkamlash imkonini beradi.

Bundan tashqari, chuqur bilim olishda tahliliy fikrlash va tanqidiy yondashuv muhim o'rin tutadi. Turli manbalarni solishtirish, mavjud ma'lumotlarni tahlil qilish va ularni baholash orqali inson yangi bilimlarni yanada to'liq tushunib yetadi. Masalan, biror mavzuni o'rganish jarayonida turli nuqtai nazarlarni o'rganish, ijobiy va salbiy jihatlarni tahlil qilish bilimning chuqurlashuviga xizmat qiladi.

Amaliyot va tajriba ham bilimlarni chuqurlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Nazariy bilimlarni real hayotda qo'llash orqali inson ularning ahamiyatini tushunadi va qo'shimcha bilimlarni o'zlashtirishga ehtiyoj sezadi. Bu jarayon insonning kasbiy rivojlanishiga hissa qo'shadi va uning malakasini oshiradi.

Shuningdek, bilimlarni chuqurlashtirish doimiy ravishda yangi bilimlarni izlash va o'zlashtirish bilan bog'liqdir. Buning uchun ilmiy anjumanlar, seminarlar va konferensiyalarda qatnashish, tajribali mutaxassislar bilan muloqot qilish tavsiya etiladi. Bu nafaqat yangi bilim olish, balki tarmoq yaratish va o'z bilim doirasini kengaytirishga yordam beradi.

Ilmiy salohiyatni oshirish. Shaxsiy izlanishlar va tadqiqotlar olib borish shaxsning ilmiy salohiyatini oshiradi va uni akademik jamoada tanilishiga imkon yaratadi. Ilmiy salohiyatni oshirish – bu insonning ilmiy bilim va tadqiqot yuritish qobiliyatini rivojlantirish jarayonidir. Bu jarayon doimiy o'qish, tahlil qilish, mustaqil izlanish va yangi bilimlarni egallash orqali amalga oshiriladi. Ilmiy salohiyatni oshirish uchun ilmiy adabiyotlar bilan ishlash, zamonaviy tadqiqot metodlarini o'zlashtirish va turli konferensiyalar, seminarlar hamda ilmiy loyihalarda faol ishtirok etish zarur. Shuningdek, tajribali mentorlar va professorlar bilan muloqot qilish, fikr almashish ilmiy salohiyatni yanada rivojlantiradi. Bu jarayon shaxsning kasbiy o'sishiga, yangi g'oyalar va innovatsion yechimlarni yaratishga xizmat qiladi.

Talabalarni iqtisodiy masalalarni mustaqil tahlil qilishga o'rgatish orqali ularning ilmiy salohiyatini oshirish O'zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini mustahkamlaydi. Misol uchun, qishloq xo'jaligi sohasida klaster tizimining joriy etilishi to'g'risidagi qarorlarni o'rganish, talabalarni raqamli iqtisodiyotga oid izlanishlar olib borishga undaydi. Xorijiy tajribada, Yaponiyaning «Kaizen» modeli iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun ilmiy izlanishlarga asoslangan yondashuvni taklif qiladi.

Muammolarni hal qilish qobiliyati. Akademik faoliyat shaxsni turli muammolarni tahlil qilish va samarali hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Muammolarni hal qilish qobiliyati – bu turli vaziyatlarda to‘g‘ri yechim topa olish va samarali qaror qabul qilish qobiliyatidir. Bu ko‘nikma insonning tahliliy fikrlashi, ijodiy yondashuvi va mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatiga asoslanadi. Muammolarni hal qilish jarayonida inson muammoni chuqur o‘rganadi, sabablarini tahlil qiladi va eng maqbul yechimni topishga harakat qiladi. Ushbu qobiliyat shaxsiy va kasbiy hayotda muhim bo‘lib, insonning stressga chidamliligini oshiradi va natijalarga erishishda yordam beradi.

Karyera uchun poydevor. Ilmiy va akademik faoliyat shaxsning kelajakdagi karyerasida katta rol o‘ynaydi. U ilmiy darajalar olish, yangi ish imkoniyatlarini ochish va kasbiy rivojlanishga xizmat qiladi. Karyera uchun poydevor – bu insonning kasbiy rivojlanishi va muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va tajribalarning yig‘indisidir. Mustahkam poydevor ta’lim olish, amaliy tajriba orttirish va shaxsiy rivojlanish orqali shakllanadi. Kasbiy sohada muvaffaqiyat qozonish uchun inson o‘z oldiga aniq maqsadlar qo‘yishi, yangi bilimlarni doimiy ravishda o‘zlashtirishi va o‘zini har tomonlama rivojlantirishi lozim. Karyera poydevori nafaqat texnik bilimlarga, balki muloqot, jamoada ishlash va muammolarni hal qilish kabi yumshoq ko‘nikmalarga ham asoslanadi.

Iqtisodiyot va menejment sohasidagi talabalar ijodiy yondashuvni rivojlantirgan holda yangicha iqtisodiy yechimlarni ishlab chiqishlari kerak. Misol uchun, O‘zbekistonda raqamli xizmatlar sektorini rivojlantirish loyihalari talabalarni yangi biznes modellarini ishlab chiqishga yo‘naltiradi. Estoniya kabi davlatlarning raqamli iqtisodiyotdagi muvaffaqiyati O‘zbekistonga ijodiy yondashuvni shakllantirishda o‘rnak bo‘la oladi.

Hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish. Shaxsiy akademik faoliyat faqatgina ilmiy yo‘nalishda emas, balki hayotning turli jabhalarida zarur bo‘lgan tanqidiy fikrlash, muloqot va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish – bu insonning kundalik hayotda duch keladigan muammolarni samarali hal qilish, muloqot qilish va moslashuvchanlik qobiliyatini oshirish jarayonidir. Bu ko‘nikmalar orasida vaqtni boshqarish, stressni yengish, tanqidiy fikrlash va jamoada ishlash kabi qobiliyatlar mavjud. Hayotiy ko‘nikmalar shaxsiy va kasbiy muvaffaqiyatga erishishda muhim rol o‘ynaydi, insonning ijtimoiy hayotda faol bo‘lishiga va o‘zini har tomonlama rivojlantirishiga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, shaxsiy akademik faoliyat talabalarning va tadqiqotchilarning ilmiy va kasbiy rivojlanishi uchun asosiy omildir. Bu jarayon insonning o‘z ustida ishlashi, ilmiy bilimlarini chuqurlashtirishi va yangi bilimlar yaratishiga xizmat qiladi. Akademik faoliyatni rivojlantirish shaxsning jamiyatdagi

o‘rmini mustahkamlashga, karyera va hayotiy maqsadlarga erishishga yordam beradi.

2.2. Shaxsiy akademik faoliyatni samarali tashkil etish vositalari

Shaxsiy akademik faoliyatni samarali tashkil etish talabanning yoki tadqiqotchining o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlariga erishishi, vaqtni to‘g‘ri boshqarishi va ilmiy natijalarga erishishida muhim ahamiyatga ega. Bunday faoliyat samaradorligini oshirish uchun turli vositalar va uslublardan foydalaniladi.

«Rejalashtirish va maqsad qo‘yish – bu shaxsning hayoti yoki kasbiy faoliyatida aniq maqsadlarni belgilab, ularga erishish yo‘lini tartibga solish jarayonidir. Ushbu jarayon samarali va muvaffaqiyatli faoliyatning asosini tashkil etadi, chunki har bir odam o‘z maqsadlariga erishish uchun o‘zini qanday yo‘naltirishni va qanday resurslarni ajratishni bilishi kerak»¹⁹. Rejalashtirish va maqsad qo‘yish o‘z ichiga aniq va o‘lchab bo‘ladigan maqsadlar belgilashni, ularga erishish uchun kerakli qadamlarni belgilashni va maqsadlarga erishish jarayonini doimiy ravishda baholashni oladi.

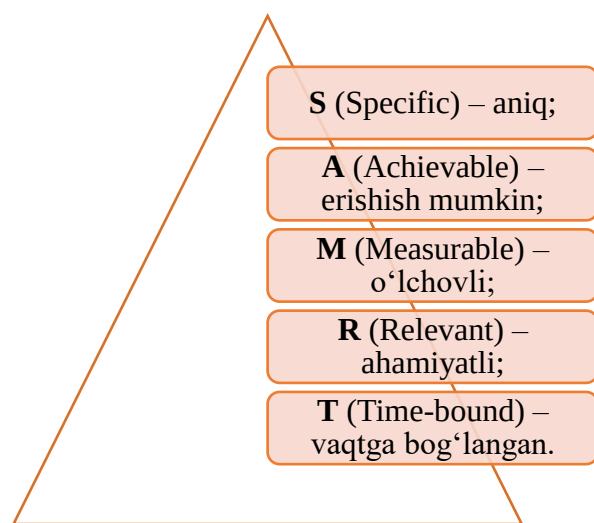
Maqsadlar qo‘yish jarayonining birinchi bosqichi o‘zgaruvchan va aniq bo‘lgan maqsadlarni belgilashdir. Bu maqsadlar qisqa va uzoq muddatli bo‘lishi mumkin. Qisqa muddatli maqsadlar kundalik yoki haftalik ishlarga oid bo‘lishi mumkin, masalan, o‘qish jadvalini tashkil etish yoki ma’lum bir loyiha bo‘yicha ishni yakunlash. Uzoq muddatli maqsadlar esa katta orzularni amalga oshirishga qaratilgan bo‘ladi, masalan, yangi kasbni o‘rganish yoki o‘zingizni ilmiy sohada tanitish.

Kasbiy etika va ijtimoiy mas’uliyat iqtisodiyot va menejmentda ishlash uchun zarur ko‘nikmalardir. O‘zbekistonning «Yashil iqtisodiyot» dasturi talabalarni ekologik va ijtimoiy javobgarlikni hisobga olgan holda iqtisodiy loyihalar ishlab chiqishga rag‘batlantiradi. Norvegiyaning ekologik javobgarlik bo‘yicha tajribasi O‘zbekistonda ushbu tamoyilni rivojlantirishga ko‘mak beradi.

Iqtisodiyot sohasida muvaffaqiyatga erishish vaqtni samarali boshqarish va intizom talab qiladi. Masalan, O‘zbekistonda moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda o‘z vaqtida ishni yakunlash talabalarni vaqtni to‘g‘ri boshqarishga o‘rgatadi.

¹⁹ Aslan M., Bakir A. A. Evaluation of prospective teachers in terms of academic self-efficacy and professional competence //European Journal of Educational Research. – 2017. – T. 6. – №. 4. – C. 553-563.

Maqsadlarni belgilashda SMART usuli juda keng qo'llaniladi. Bu usulda maqsadlar quyidagi mezonlarga javob berishi kerak (2.2.1-rasm).

2.2.1-rasm. SMART usuli mezonlari

Rejalashtirishda esa har bir maqsadga erishish uchun aniq qadamlar belgilash kerak. Masalan, agar maqsad o'qish bo'yicha muvaffaqiyatga erishish bo'lsa, bu holda o'quv rejasini tuzish, kerakli manbalarni o'rganish, har kuni ma'lum vaqtni o'qishga ajratish kabi aniq qadamlar ko'zda tutiladi. Rejalashtirish jarayonida vaqtni to'g'ri taqsimlash, resurslarni samarali ishlatish va maqsadga erishish uchun har bir qadamni doimiy ravishda nazorat qilish muhimdir.

Bundan tashqari, rejalashtirish va maqsad qo'yish jarayonida moslashuvchanlikni saqlash zarur. Hamma holatlarda ham belgilangan maqsadlarga to'liq erishish oson bo'lmasligi mumkin, shuning uchun muammolar yuzaga kelganida ularni hal qilish uchun yangi strategiyalar ishlab chiqish muhimdir. Rejalashtirish va maqsad qo'yish samarali amalga oshirilganda, bu insonning o'zini rivojlantirishiga, muvaffaqiyatga erishishiga va har tomonlama o'sishiga yordam beradi.

2.2.1-jadval

Shaxsiy akademik faoliyatni samarali tashkil etish vositalari

	Vositalar nomi	Izoh
1.	Rejalashtirish va jadval tuzish	Samarali akademik faoliyat uchun aniq reja tuzish zarur. O'qish materiallarini belgilangan vaqtga taqsimlash, haftalik yoki oylik jadval tuzish, vazifalarni prioritetlash yordamida ishlarni o'z vaqtida bajarish mumkin.
2.	Vaqtни boshqarish	Shaxsiy akademik faoliyatda vaqtни to'g'ri boshqarish muhimdir. Kunni to'g'ri taqsimlab, har bir vazifa uchun ma'lum vaqt ajratish, tanaffuslar qilish va ko'p vazifalarni bir vaqtda bajarishdan qochish samarali natijalarga olib keladi.

3.	Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish vositalari	Ilmiy ishni tayyorlashda kerakli adabiyotlarni to'plash, tahlil qilish va o'zlashtirish zarur. Bu uchun onlayn ma'lumotlar bazalari, elektron kutubxonalar va ilmiy maqolalar tizimlaridan foydalanish mumkin. Shu bilan birga, tahliliy dasturlar va ma'lumotlarni yig'ish vositalari (masalan, Zotero, Mendeley) ilmiy manbalarni boshqarishda yordam beradi.
4.	Notelar va konspektlar olish	O'qish jarayonida muhim ma'lumotlarni qayd etish va ulardan keyinchalik foydalanish uchun konspektlar tayyorlash foydalidir. Bu usul materialni yaxshiroq eslab qolishga va tahlil qilishga yordam beradi.
5.	Ilmiy izlanish va mustaqil ish qilish	Akademik faoliyatda mustaqil izlanishlar olib borish, yangi bilimlarni o'rganish va ularni amaliyotda qo'llash muhimdir. Shaxsiy tadqiqotlarni o'tkazish, turli ilmiy loyihalarda ishtirok etish va yangi g'oyalar yaratish samarali akademik faoliyatga olib keladi.
6.	Aloqa va muloqot	O'qituvchilar, talabalar va ilmiy hamkorlar bilan muntazam muloqot qilish zarur. Bu, ilmiy yondashuvlarni yanada rivojlantirishga, yangi fikrlar almashishga va tadqiqotlarni yanada samarali tashkil etishga yordam beradi.
7.	Tajribalar va amaliyot	Nazariy bilimlarni amalda sinab ko'rish, ilmiy ishlarning samaradorligini oshiradi. Amaliyot orqali o'rganilgan bilimlar hayotga tatbiq etiladi va ilmiy faoliyatni yaxshilaydi.
8.	Refleksiya va o'zini baholash	Shaxsiy akademik faoliyatni muvaffaqiyatli tashkil etishda o'z ishini baholash va natijalarga refleksiya qilish muhimdir. O'z xatoliklarini tan olish, o'rganilgan tajribalarni tahlil qilish va kelajakda takomillashtirish zarur.
9.	Motivatsiya va o'zini rag'batlantirish	Samarali akademik faoliyatni tashkil etish uchun motivatsiya kerak. O'z maqsadlaringizni belgilab, ularga erishish uchun rag'batlantiruvchi tizimlar yaratish (masalan, mukofotlar, orzu qilingan natijalarga erishish) yordam beradi.
10.	Texnologiyalar ni qo'llash	Zamonaviy texnologiyalar, internet va turli dasturlar akademik faoliyatni samarali tashkil etishda katta yordam beradi. Onlayn kurslar, ilmiy ma'lumotlar bazalari, video konferensiyalar orqali ilmiy muloqotlar va o'qish materiallarini topish osonlashadi.

Ushbu vositalar shaxsiy akademik faoliyatni samarali tashkil etishga, ilmiy ishlarni yanada muvaffaqiyatli bajarishga va akademik maqsadlarga erishishga yordam beradi.

2.3. Akademik ko'nikmalar turlari va ularni shakllantirish

«**Akademik ko'nikmalar** — bu talabalar va ilmiy xodimlarning ilmiy faoliyatda muvaffaqiyatli ishlashlari uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlar to'plamidir. Akademik ko'nikmalar, shuningdek, ilmiy izlanishlarni olib borish, tahlil qilish, yozish, fikrlarni ifodalash va ilmiy muloqot qilishda talab

qilinadigan ko‘nikmalardir»²⁰. Bu ko‘nikmalar nafaqat bilim olish jarayonida, balki ilmiy muammolarni hal qilishda va natijalarni taqdim etishda ham ahamiyatlidir.

Kompetensiyaning turlariga alohida to‘xtaladigan bo‘lsak, unda quyidagilar sanaladi:

2.3.1-rasm. Kompetentlik turlari

«Kasbiy bilim kompetentligi — bu insonning professional identitetini shakllantiruvchi yadrodir. U nafaqat sohaga oid aniq bilimlarni o‘zlashtirish, balki bu bilimlarni maqsadli va kontekstga mos ravishda qo‘llash orqali kasb egasining fikr dunyosini barpo etadi. Bunday kompetentlikni shakllantirish jarayoni — bu inson tafakkurining murakkab transformatsiyasidir: abstrakt bilimdan amaliyotga o‘tish, muammoli vaziyatlarni chuqur tahlil qilish va mustaqil ilmiy-nazariy xulosa chiqarish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Aynan shu jihatlar mutaxassisni bilim egasi emas, bilimni hayotga tatbiq qila oluvchi yetuk shaxs sifatida belgilaydi»²¹.

Amaliy (funksional) kompetentlik esa kasbiy bilimgina emas, balki ularni aniq harakatga aylantira olishning sinalgan o‘lchovidir. Uning tayanchi bo‘lgan «tayanch kompetentlik» professional harakatlar zanjirining boshlang‘ich nuqtasini tashkil etadi. Inson o‘zining har bir faoliyat harakatini oldindan taxmin qila olgan, uni ilmiy asoslashga qodir bo‘lgan paytda, u haqiqiy amaliy kompetentlikka ega bo‘ladi. Bu kompetentlik, aslida, «qila olish» va «tushuna olish» sintezi bo‘lib, mutaxassisning kasbiy intuitiv tafakkurini shakllantiradi.

²⁰ Baishymyrova A., Sadykova A. Investigating the relationships between intercultural competences, academic and professional self-efficacy of translators //Journal of Social Studies Education Research. – 2024. – T. 15. – №. 3. – C. 374-399.

²¹ Herawati R., Tjahjono H. K. The influence of instructional leadership on professional competence mediated by self-efficacy and social capital //Jurnal Manajemen Bisnis. – 2020. – T. 11. – №. 2. – C. 202-213.

Kreativ kompetentlik — bu zamonaviy kasb egasining muqarrar ehtiyojidir, u hayotni o'zgarishga undovchi ichki kuchni bildiradi. Innovatsion yondashuv, yangi g'oya yaratish va mavjud muammolarga noodatiy yechim topish qobiliyati — bular barchasi kreativ kompetentlikning amaliy ko'rinishlaridir. Bu kompetentlik inson ongidagi qatlamlar orasida erkin harakatlanish, tasavvur va tahlilning dinamik uyg'unligini anglatadi. Kreativlikni egallagan shaxs faqat yechim topmaydi — u yangi muammolarni anglab, jamiyat uchun dolzarb savollarni qo'yish salohiyatiga ham ega bo'ladi.

Kommunikativ kompetentlik va uning integral qismi bo'lgan axborot-kommunikatsion kompetentlik zamonaviy kasb egasi uchun «ijtimoiy nafas olish» vositasidir. Inson bilimlari, tajribasi va qadriyatlarini boshqalar bilan baham ko'lish orqali u o'z professional mohiyatini namoyon etadi. Bu kompetentlik o'zaro tushunish, interaktiv aloqa va raqamli vositalardan samarali foydalanish orqali yuzaga chiqadi. Bunday kompetentlik nafaqat texnik, balki axloqiy-estetik ohangni ham o'zida mujassam etgan bo'lib, u kasb egasining shaxsiy madaniyat darajasini ochib beradi.

«Ijtimoiy-psixologik kompetentlik insoniylikning kasbiy formatdagi ifodasidir. U axloqiy-etik kompetentlik bilan o'zaro uyg'unlikda ishlab, mutaxassisning har qanday ijtimoiy kontekstda o'zini tuta olishini, madaniy kompetentlik orqali esa turli jamiyatlarda samarali ijtimoiy muloqotni ta'minlaydi»²². Bu kompetentliklar kasb egasining nafaqat bilimli, balki madaniyatli, halol, empatiyali shaxs sifatida shakllanishini ta'minlaydi. Ularsiz professional yetuklik emas, balki ijtimoiy bo'linish yuzaga keladi. Inson ijtimoiy mavjudot bo'lishi bilan birga, kasbiy ijtimoiylikni ham to'laqonli anglab yetganida, u chinakam yetuklikka erishadi.

Yuqorida keltirilgan kompetentlikni turlaridan qat'iy nazar ularga ta'sir etuvchi omillarni tavsiflash zarur sanaladi. Shunga ko'ra, biz uni 2.3.1-jadvalda shakllantirdik.

Birinchidan, kompetentlik shakllanishi ko'p omillarning o'zaro murakkab ta'siri ostida kechadi. Ta'lim sifati, o'qituvchilarning kasbiy salohiyati va o'quv muhiti eng asosiy ichki omillar sifatida ajralib turadi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, masalan, Finlandiyada ta'lim sifati yuqori bo'lishi o'quv dasturlarining real hayotga yo'naltirilganligi va o'qituvchilarning mustaqilligi bilan bog'liq.

Ikkinchidan, tashqi ijtimoiy-madaniy va siyosiy omillar, jumladan ota-ona ishtiroki, milliy qadriyatlar, qonunchilik bazasi kabi jihatlar ham bevosita kompetentlikni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Germaniyadagi dual ta'lim tizimi shaxsning ijtimoiy muhit bilan moslashgan holda kasbiy o'sishini ta'minlaydi.

²² Schunk D. H., DiBenedetto M. K. Academic self-efficacy //Handbook of positive psychology in schools. – Routledge, 2022. – C. 268-282.

Uchinchidan, zamonaviy ta'limda innovatsion texnologiyalar va real amaliyot imkoniyatlari orqali o'rgatuvchi tizimga o'tish dolzarbdir. Estoniya, AQSH va Avstriyada bu jarayon ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi, raqamli vositalar bilan boyitilgan kompetentlik modeli orqali amalga oshirilmoqda. Bu yondashuvlar biz uchun ham muhim metodologik yo'nalishlar sifatida xizmat qilishi mumkin.

2.3.1-jadval

Kompetentlikka ta'sir etuvchi omillar jadvali²³

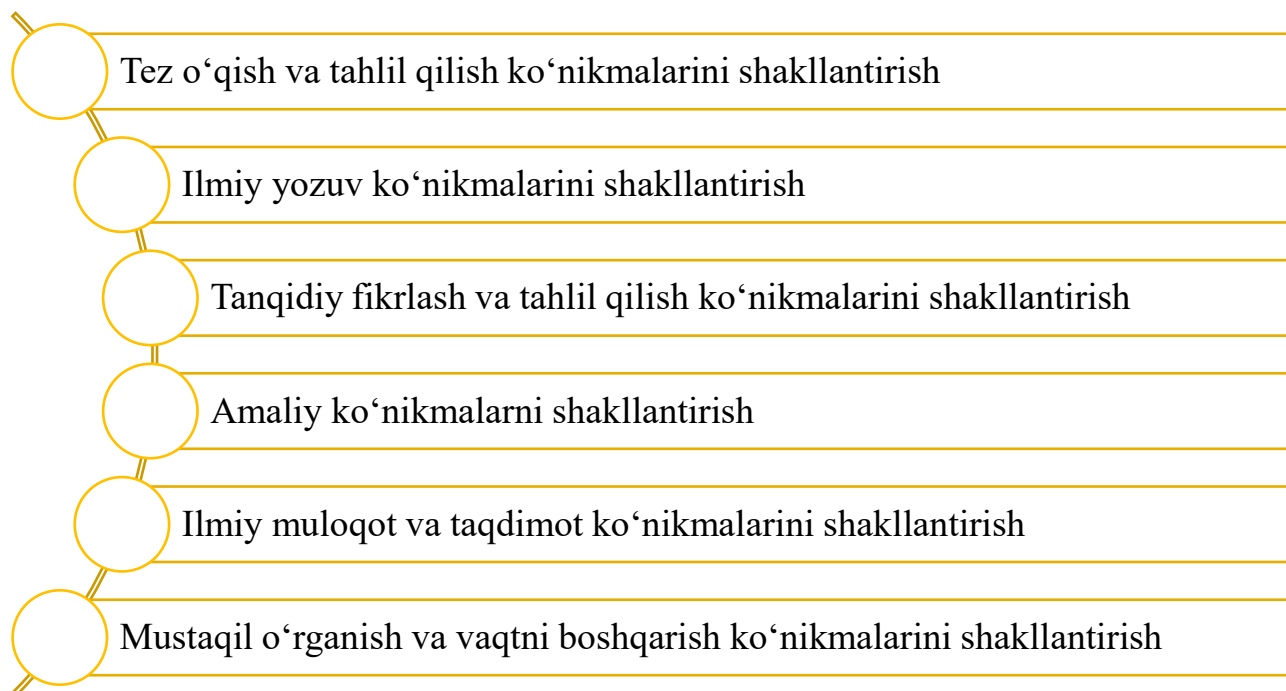
№	Omil nomi	Tavsifi	Jahon tajribasi misoli	Shakllanish mexanizmi
1	Ta'lim sifati	Bilim mazmuni va metodikasi	Finlandiya ta'lim modeli	Nazariy va amaliy integratsiya
2	O'qituvchi malakasi	Pedagogning bilim va yetakchilik salohiyati	Singapurda o'qituvchilarning doimiy rivojlanish tizimi	Sertifikatlash va professional mentorlash
3	O'quv muhiti	Fizik va psixologik ta'lim sharoiti	Yaponiyada motivatsion muhit dizayni	Infratuzilma va ijtimoiy-psixologik barqarorlik
4	Ota-ona ishtiroki	Ta'lim jarayonida oilaning qo'llab-quvvatlashi	Kanadadagi ota-onalar uyushmalari orqali ishtirok	Hamkorlikdagi loyihalar, pedagogik uchrashuvlar
5	Madaniy kontekst	Milliy qadriyatlar va ijtimoiy xulq normalari	Germaniyada dual ta'lim tizimi orqali kasbga tayyorlash	Madaniyatga moslashtirilgan dasturlar
6	Innovatsion texnologiyalar	Raqamli vositalar va metodlar	Estoniyada raqamli ta'lim transformatsiyasi	Raqamli savodxonlikni tizimli rivojlantirish
7	Kasbiy motivatsiya	Shaxsning kasbga bo'lgan qiziqishi va e'tiqodi	AQSHda karyera yo'nalishli ta'lim strategiyalari	Ichki motivatsiyani kuchaytiruvchi yondashuvlar
8	Amaliyot imkoniyatlari	Real ish sharoitida ko'nikma hosil qilish imkoniyati	Avstriyadagi «duale Ausbildung» modeli	Korxona-hamkorlik asosida ishlab chiqarish
9	Qonunchilik va siyosiy asoslar	Ta'limni tartibga soluvchi normativ-huquqiy baza	OECD davlatlarining ta'lim siyosatlari	Normativ barqarorlik, huquqiy kafolatlar

Akademik ko'nikmalarni shakllantirish jarayoni talabalarni ilmiy faoliyatga tayyorlashning bir qismidir. Bu jarayon o'quv jarayonida, ilmiy izlanishlarda va kelajakda kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun muhimdir. Akademik ko'nikmalarni shakllantirishning asosiy yo'nalishlari 2.3.2-rasmda keltirilgan.

²³ Eraut M. Developing professional knowledge and competence. – Routledge, 2002.

1. Tez o'qish va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish

Akademik ko'nikmalarni shakllantirishning birinchi bosqichi talabalarni ilmiy materiallarni samarali o'rganish va tahlil qilishga o'rgatishdir. Bu ko'nikmalarni shakllantirish uchun talabalar:

2.3.2-rasm. Akademik ko'nikmalarni shakllantirishning uslubiy yo'nalishlari²⁴

- ilmiy kitoblar va maqolalarni tez o'qish va ulardan zarur bo'lgan ma'lumotlarni tezda chiqarish ko'nikmalarini o'rganishlari kerak;
- o'rganilgan materiallarni tahlil qilish, uning asosiy g'oyalarini ajratib ko'rsatish va o'z fikrini bildirish ko'nikmalarini rivojlantirish.

«Akademik ko'nikmalar — bu shunchaki o'rgatiladigan texnik qobiliyatlar majmui emas, balki inson tafakkurining, izlanish istagining va shaxsiy intellektual yuksalishining harakatlantiruvchi kuchidir. Tez o'qish va tahlil qilish, ilmiy yozuv, tanqidiy fikrlash, amaliy muammoni hal qilish, samarali ilmiy muloqot hamda mustaqil o'rganish va vaqtni boshqarish ko'nikmalari o'zaro uzviy bog'langan rivojlanish bosqichlaridir. Ular orqali shaxs nafaqat bilimlarni o'zlashtiradi, balki hayotni ilmiy asosda tushunadi, har bir fikrini dalil bilan mustahkamlaydi va inson sifatida intellektual mas'uliyatni his etadi»²⁵. Bu ko'nikmalar o'z mohiyatiga ko'ra, insonni o'z ustida ishlashga, haqiqatga intilishga va ijtimoiy foydali fikrlarni yetkazishga da'vat etadi — ular ta'limning yuragidir, insoniy tafakkurning ilmiy ritmidir.

2. Ilmiy yozuv ko'nikmalarini shakllantirish

Akademik ko'nikmalarni shakllantirishning yana bir muhim jhati — ilmiy yozuv ko'nikmalaridir. Talabalar ilmiy maqolalar, referatlar, dissertatsiyalar yozish

²⁴ Nevzorova B. P. et al. Ways to Improve the Professional Skills of Academics//ВЕСТНИК2020–Т. 4.–№.1–С. 36.

²⁵ Nevzorova B. P. et al. Ways to Improve the Professional Skills of Academics//ВЕСТНИК2020–Т. 4.–№.1–С. 36.

orqali ilmiy g'oyalarni aniq va tartiblangan tarzda ifodalashni o'rganadilar. Yozuv ko'nikmalarini shakllantirish uchun:

- yozuv jarayonida ilmiy uslubni saqlash va rasmiy tildan foydalanish talab qilinadi;

- ilmiy ishlarda iqtiboslar va manbalarni to'g'ri ishlatishni o'rganish zarur;

- mavzuni chuqur tahlil qilish va mantiqiy tarzda taqdim etish uchun yozuv ko'nikmalarini doimiy ravishda takomillashtirish zarur.

Talabalar iqtisodiy hisobotlar va tahliliy maqolalarni yozishda ilmiy yozuv ko'nikmalarini rivojlantirishlari zarur. Misol uchun, O'zbekistonda iqtisodiy rivojlanishga oid maqolalar chop etish orqali talabalar milliy va xalqaro iqtisodiy jarayonlarga oid muloqotda ishtirok etadilar. Xorijiy tajribada Angliya universitetlarida «Academic Writing» kurslari talabalarni ilmiy yozuv bo'yicha tayyorlashning samarali modelini taqdim etadi.

3. Tanqidiy fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish

Akademik ko'nikmalarni shakllantirishning yana bir asosiy jihati — tanqidiy fikrlashdir. Talabalar ilmiy tadqiqotlar va nazariy materiallarni baholashda tanqidiy yondashuvni rivojlantirishlari kerak. Bu ko'nikmalarni shakllantirish uchun:

- talabalar o'qigan materiallarni, g'oyalarni va ilmiy tadqiqotlarni tahlil qilish, ularni baholash va yuzaga keladigan savollarga javob berish ko'nikmalarini rivojlantirish;

- o'z fikrlarini asoslash va boshqalarning fikrlarini mantiqiy tarzda tahlil qilishga o'rgatish;

- mavzuga oid turli fikrlarni birlashtirib, yangi yondashuvlarni ishlab chiqish.

Talabalar iqtisodiyot va menejment bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish orqali yangi bilimlarni o'zlashtiradilar. Misol uchun, O'zbekistonda qishloq xo'jaligi sohasini modernizatsiya qilish bo'yicha ilmiy loyihalarda ishtirok etish, talabalarni muhim tahliliy ko'nikmalar bilan ta'minlaydi. Xitoyning ilmiy izlanishlarga oid davlat dasturlari bu borada foydali tajriba hisoblanadi.

4. Amaliy ko'nikmalarni shakllantirish

Akademik ko'nikmalarni shakllantirishda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish juda muhimdir. Ilmiy tajribalar, laboratoriya ishlarida qatnashish, muammolarni hal qilish jarayonlari orqali talabalar amaliy ko'nikmalarini shakllantiradilar. Bu jarayon uchun:

- talabalar ilmiy tajriba o'tkazish, eksperimentlar uyushtirish va ilmiy maqsadlarda amaliyotda ishtirok etishlari kerak.

- olingan natijalarni tahlil qilish va ilmiy xulosalar chiqarish uchun amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish.

Muvaffaqiyatli iqtisodiy loyihalarni amalga oshirish jamoaviy ishni talab qiladi. Masalan, «Raqamli O'zbekiston» dasturi doirasida talabalarning jamoaviy loyihalarda ishtirok etishi ularga hamkorlik qilish va birgalikda ishlash ko'nikmalarini beradi. Kanadadagi loyiha boshqaruvi tajribasi bu borada jamoaviy ishni samarali tashkil qilishga yordam beradi.

Iqtisodiyotda huquqiy bilimlar talabalarni iqtisodiy qonunchilik va soliq tizimi bo'yicha samarali qarorlar qabul qilishga o'rgatadi. Masalan, O'zbekistonning yangi soliq siyosatini tahlil qilish orqali talabalar iqtisodiy jarayonlarni huquqiy

asosda boshqarish qobiliyatini rivojlantiradilar. Germaniyaning soliqqa tortish tizimi bu borada foydali tajriba bo'lib xizmat qiladi.

5. Ilmiy muloqot va taqdimot ko'nikmalarini shakllantirish

Akademik ko'nikmalarni shakllantirishning yana bir muhim qismi ilmiy muloqot va taqdimot ko'nikmalaridir. Talabalar o'z ilmiy ishlari haqida taqdimot qilishda va ilmiy jurnallarda maqolalar chop etishda o'z bilim va ko'nikmalarini samarali namoyish etishlari kerak. Bu ko'nikmalarni shakllantirish uchun:

- ilmiy muloqotda qatnashish, savol-javob qilish va ilmiy munozaralarda faol ishtirok etish;

- taqdimotlar tayyorlash, prezentatsiyalarni aniq va ishonchli tarzda qilish.

6. Mustaqil o'rganish va vaqtini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish

Akademik ko'nikmalarni shakllantirishda mustaqil o'rganish va vaqtini boshqarish ham muhimdir. Talabalar o'z bilimlarini doimiy ravishda kengaytirish va ilmiy faoliyatlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun:

- o'z vaqtini samarali boshqarish, ilmiy ishlar uchun reja tuzish va bu rejalarga rioya qilish ko'nikmalarini shakllantirish;

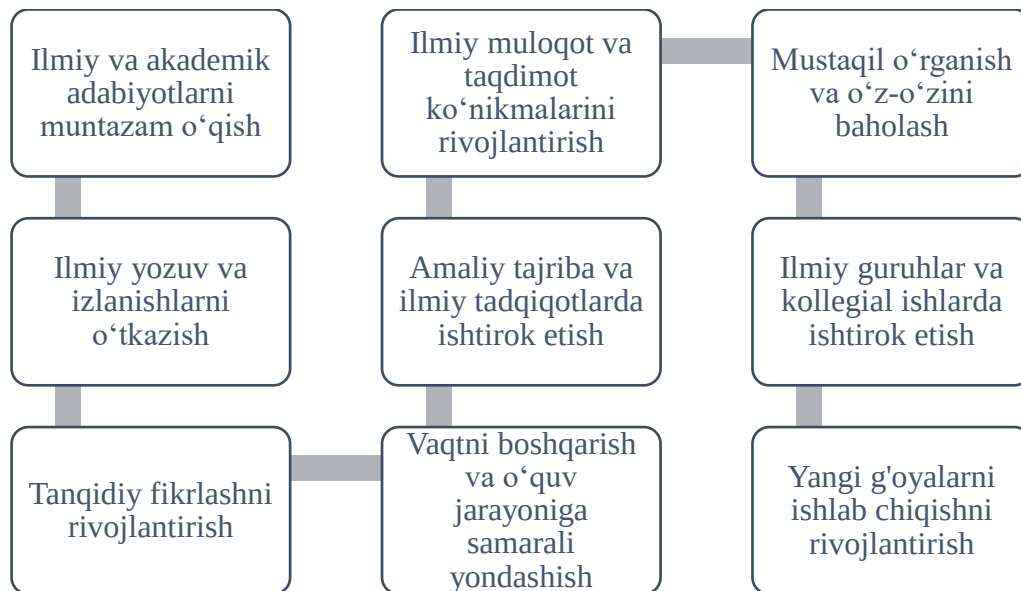
- mustaqil ravishda ilmiy ishlarni olib borish, yangi bilimlarni o'rganish va o'qish uchun rejalarni tuzish.

Akademik ko'nikmalarni shakllantirish jarayoni doimiy ravishda o'zlashtirish va rivojlantirishni talab qiladi. Bu ko'nikmalar nafaqat ilmiy ishlarni bajarishda, balki kasbiy faoliyatda ham muvaffaqiyatga erishishda muhim ahamiyatga ega. Talabalar mustaqil fikrlash, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, yozuv ko'nikmalarini rivojlantirish va ilmiy muloqotda ishtirok etish orqali akademik ko'nikmalarini shakllantiradilar. Bu jarayonni samarali tashkil etish talabalarni kelajakda ilmiy va kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga olib keladi.

2.4. Akademik ko'nikmalarni rivojlantirish yo'llari

«Akademik ko'nikmalarni rivojlantirish talabalar va ilmiy xodimlar uchun ilmiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishning muhim tarkibiy qismini tashkil etadi. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishning birinchi yo'li ilmiy va akademik adabiyotlarni muntazam o'qishdir. Talabalar ilmiy maqolalar, kitoblar va boshqa ilmiy materiallarni o'rganib borish orqali yangi ilmiy g'oyalar va nazariyalarni o'zlashtirishadi, shuningdek, tanqidiy fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar»²⁶. Ilmiy yozuv va izlanishlarni o'tkazish ham muhim ahamiyatga ega. Talabalar ilmiy ishlar, maqolalar yoki dissertatsiyalar yozishda ilmiy uslubni, mantiqiy tuzilishni va to'g'ri iqtibos keltirishni o'rganishadi. Bu jarayon ilmiy izlanishlarni rejalashtirish, kerakli ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

²⁶ Van Der Vleuten C. P. M. The assessment of professional competence: developments, research and practical implications //Advances in Health Sciences Education. – 1996. – T. 1. – №. 1. – C. 41-67.

2.4.1-rasm. Akademik ko'nikmalarni rivojlantirish yo'llari

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ham akademik ko'nikmalarni oshirishda juda zarurdir. Talabalar o'qigan materiallarini tahlil qilib, turli fikrlarni solishtirishi va ularni baholashlari kerak. Bu orqali ular o'z fikrlarini asoslash va ilmiy ma'lumotlarni tanqidiy tarzda ko'rib chiqish qobiliyatini rivojlantiradilar. Ilmiy muloqot va taqdimotlar ham akademik ko'nikmalarni rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Talabalar ilmiy ishlarini boshqalarga taqdim qilish, konferensiyalarda qatnashish va ilmiy munozaralarda ishtirok etish orqali o'z ko'nikmalarini takomillashtiradilar. Ilmiy ishlarni taqdim etishda aniq va ishonchli tarzda fikrlarni ifodalash, savol-javob sessiyalarida qatnashish va ilmiy muhokamalarga ishtirok etish talabalar uchun katta ahamiyatga ega.

Akademik ko'nikmalarni rivojlantirishda amaliy tajriba va ilmiy tadqiqotlarda ishtirok etish ham samarali yo'l hisoblanadi. Talabalar ilmiy eksperimentlar, tadqiqotlar va amaliy ishlar orqali o'z ko'nikmalarini yanada oshirishadi. Ilmiy natijalarni tahlil qilish va ilmiy xulosalar chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishda amaliy tajriba muhim rol o'ynaydi. Vaqt boshqarish ham akademik ko'nikmalarni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Talabalar ilmiy ishlarni samarali ravishda bajarish uchun vaqt to'g'ri taqsimlashlari kerak. O'quv jarayoniga reja tuzish va bu rejalarga rioya qilish, ilmiy tadqiqotlarga yetarlicha vaqt ajratish va ustuvorliklarni belgilash orqali o'z ilmiy ishlarini samarali yakunlash mumkin.

Mustaqil o'rganish va o'z-o'zini baholash ham akademik ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Talabalar o'z bilimlarini doimiy ravishda kengaytirish va rivojlantirish uchun mustaqil ravishda ilmiy materiallarni o'rganishlari kerak. O'z-o'zini baholash orqali o'z bilim va ko'nikmalarini qayta ko'rib chiqish, yangi manbalarni topish va o'rganish talabalar uchun muhimdir. Ilmiy guruhlar va kollegial ishlarda ishtirok etish ham akademik ko'nikmalarni rivojlantirishning samarali yo'li hisoblanadi. Ilmiy seminarlar va konferensiyalarda ishtirok etish, ilmiy guruhlarda ishlash va boshqalar bilan fikr almashish talabalar uchun ilmiy o'sishni ta'minlaydi.

Shu tarzda, akademik ko'nikmalarni rivojlantirish jarayoni talabalarga ilmiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish, o'z bilim va ko'nikmalarini takomillashtirish uchun zarur bo'lgan barcha ko'nikmalarni shakllantiradi. Bu jarayonni amalga oshirish orqali talabalar ilmiy faoliyatda mustahkam asosga ega bo'ladi va ilmiy sohada o'z o'rnini topish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Akademik ko'nikmalarni rivojlantirish jarayoni nafaqat talabalar uchun, balki ilmiy xodimlar va o'qituvchilar uchun ham muhimdir. Bu jarayon ularning ilmiy faoliyatini samarali tashkil etishga, yangi ilmiy g'oyalarni ishlab chiqishga va ilmiy izlanishlarda innovatsion yondashuvlarni qo'llashga yordam beradi. Akademik ko'nikmalarni rivojlantirishning boshqa bir muhim jihati – ularning amaliy hayotda qo'llanilishi. Talabalar faqatgina nazariy bilimlarni o'zlashtirib qolmasdan, ularni real hayotdagi muammolarni hal qilishda ishlatishlari kerak.

O'zbekistonning global iqtisodiy maydondagi o'rnini mustahkamlash uchun talabalarning akademik ko'nikmalarini xalqaro standartlarga moslashtirish zarur. Masalan, xalqaro moliya bozorlarida ishlash uchun talabalar raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga oid nazariy va amaliy bilimlarni o'zlashtiradilar. Yaponiya va Janubiy Koreyaning xalqaro moliyaviy tizimga integratsiyalashuvi ushbu yo'nalishda ilhom manbai bo'la oladi.

Xulosa qilib aytganda, akademik ko'nikmalarni rivojlantirish jarayoni, nafaqat ilmiy ishlar va ilmiy faoliyatni amalga oshirishda, balki talabalar va ilmiy xodimlarning umumiy shaxsiy va kasbiy rivojlanishida ham muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon orqali ilmiy sohada faoliyat yuritayotgan shaxslar o'z ko'nikmalarini doimiy ravishda takomillashtirib boradilar va global ilmiy hamjamiyatda o'z o'rinlarini topadilar.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Hofstede G. Cultures and Organization. Software of the Mind: Intercultural Cooperation and its Importance for Survival. – Profile Books Ltd., 2003, 67 p..
2. O'zbekiston Respublikasining xalqaro iqtisodiy hamkorligini yanada rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida. Prezident farmoni PF-5903, 2020, 10-15.
3. Do'smurotov R.D. Audit asoslari. – T.: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Nashriyoti, 2010, 1-12.
4. Yusupov A. Germaniyada dual ta'lim tizimining muvaffaqiyati va O'zbekistonga moslashuv yo'llari // Ilmiy-Amaliy Jurnal, №4, 2023, 33-38.
5. Abdullayev S. Bojxona protseduralarini soddalashtirishda «Yagona Oyna» mexanizmini qo'llash // Bojxona Axborotnomasi, №1, 2019, 34-40.
6. Этрилл П. Финансовый менеджмент для неспециалистов. – СПб.: Питер, 2007, 1-10.
7. Портал растущих компаний [Электронный ресурс]. URL: <http://www.uprav.biz>. Murojaat sanasi: 2019 yil 4-sentabr.
8. Jurabekov M. Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni tavsiflovchi ko'rsatkichlar tahlili. – Toshkent, 2024, 3-7.

9. Газета «Халқ сўзи». Макроиктисодий кўрсаткичлар таҳлили. – 2018 йил 28 декабрь, 48-сон.

10. Baishymyrova A., Sadykova A. Investigating the relationships between intercultural competences, academic and professional self-efficacy of translators //Journal of Social Studies Education Research. – 2024. – Т. 15. – №. 3. – С. 374-399.

11. Artino A. R. Academic self-efficacy: from educational theory to instructional practice //Perspectives on medical education. – 2012. – Т. 1.–С. 76-85.

12. Aslan M., Bakir A. A. Evaluation of prospective teachers in terms of academic self-efficacy and professional competence //European Journal of Educational Research. – 2017. – Т. 6. – №. 4. – С. 553-563.

13. Herawati R., Tjahjono H. K. The influence of instructional leadership on professional competence mediated by self-efficacy and social capital //Jurnal Manajemen Bisnis. – 2020. – Т. 11. – №. 2. – С. 202-213

14. Van Der Vleuten C. P. M. The assessment of professional competence: developments, research and practical implications //Advances in Health Sciences Education. – 1996. – Т. 1. – №. 1. – С. 41-67.

Nazorat savollari:

1. Shaxsiy akademik faoliyat va uning mohiyati haqida nimalarni bilasiz?
2. Shaxsiy akademik faoliyatning asosiy jihatlari nimalardan iborat?
3. Shaxsiy akademik faoliyatni samarali tashkil etish vositalarini sanab bering.
4. SMART usulda maqsadlar qanday mezonlarga javob berishi kerak?
5. Akademik ko‘nikmalarni shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari tarkibiga nimalar kiradi?
6. Ilmiy mulqot va taqdimot ko‘nikmalarini shakllantirish uchun nimalar qilish kerak?
7. Akademik ko‘nikmalarni rivojlantirish yo‘llariga misollar keltiring.
8. Vaqtni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish nima uchun kerak?

3-BOB. O‘Z-O‘ZINI BOSHQARISH VA AKADEMIK KO‘NIKMALAR SAMARADORLIGINI BAHOLASH USULLARI

3.1. Shaxsiy rivojlanishni rejalashtirish

«Shaxsiy rivojlanishning mohiyati insonning o‘zining intellektual, ruhiy, emosional va jismoniy salohiyatini to‘liq ishga solish, yangi bilim va ko‘nikmalarni o‘rganish, shuningdek, o‘zining ichki potentsialini maksimal darajada rivojlantirish jarayonidir. Bu jarayon insonning o‘zini anglash, o‘ziga bo‘lgan ishonchni mustahkamlash va o‘z hayotining barcha jabhalarida yuksalishga intilishdan iborat. Shaxsiy rivojlanishning mohiyati o‘zini tanish, o‘z imkoniyatlarini, kuchli va zaif tomonlarini tushunishdan boshlanadi. Bu o‘z-o‘zini anglash va o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi. Bilim va ko‘nikmalarni oshirish

ham shaxsiy rivojlanishning muhim jihatidir»²⁷. Bu insonning fikrlash doirasini kengaytiradi va jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga yordam beradi.

3.1.1-rasm. Shaxsiy rivojlanishning asosiy jihatlar²⁸

Yangi bilimlarni o'zlashtirish, yangi til o'rganish, sport bilan shug'ullanish yoki san'atga qiziqish kabi faoliyatlar shaxsiy rivojlanishning ajralmas qismlaridir. Shaxsiy rivojlanishning yana bir muhim jhati – emotsional va ruhiy salohiyatni rivojlantirishdir. O'z his-tuyg'ularini boshqarish, stressni yengish, ijobiy fikr yuritish va o'zini o'ziga quvnoq tutish orqali inson emotsional o'sishga erishadi. Bu, o'z navbatida, insonning hayotdagi turli holatlarda yanada muvaffaqiyatli bo'lishiga yordam beradi.

O'zbekistonning 2030-yilgi taraqqiyot strategiyasi doirasida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va diversifikatsiya qilish masalalari muhim ahamiyatga ega. Talabalar shaxsiy rivojlanishni rejalashtirgan holda iqtisodiy tahlil va menejmentga oid yangi bilimlarni o'zlashtirishi zarur. Masalan, davlat byudjetini optimallashtirish bo'yicha loyihalarda qatnashish talabalarga iqtisodiy strategiyalarni shakllantirish bo'yicha tajriba beradi.

Shaxsiy rivojlanish faqat o'z bilimlarini oshirishni anglatmaydi, balki insonning ma'naviy yuksalishini ham ta'minlaydi. Inson o'zining axloqiy qadriyatlarini va ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantiradi, boshqalarga yordam berish, adolatni ta'minlash va jamiyatda ijobiy o'zgarishlarni keltirishga intiladi. Shaxsiy rivojlanishning yana bir qismi yangi bilimlarni o'zlashtirish bilan birga, tajriba almashishdir.

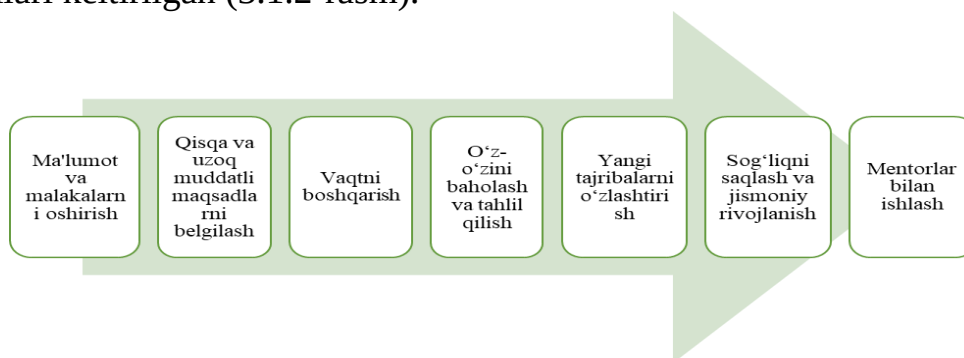
Mentorlar, kurslar, seminarlar va do'stlar orqali o'z tajribalarini boshqalar bilan baham ko'rish insonning rivojlanishiga yordam beradi va yangi imkoniyatlar

²⁷ Nevzorova B. P. et al. Ways to Improve the Professional Skills of Academics //БЕСТНИК. – 2020. – Т. 4. – №. 1. – С. 36.

²⁸ Cheetham G., Chivers G. E. Professions, competence and informal learning. – Edward Elgar Publishing, 2005.

yaratadi. Shaxsiy rivojlanishning muhim jihatlaridan biri – ma'lumotlarni to'plash, ularni tahlil qilish va shunga asosan maqsadli qarorlar qabul qilishdir. Bu ko'nikmalar insonning hayotida turli muammolarni hal qilishda yordam beradi. Shaxsiy rivojlanish – bu nafaqat kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish, balki hayotning barcha jabhalarida o'zini anglash va yuksalishga erishish uchun zarur bo'lgan jarayon. Bu jarayon insonni doimiy ravishda o'zini rivojlantirishga undaydi va unga har tomonlama yuksalish imkoniyatini yaratadi.

Shaxsiy rivojlanishni rejalashtirish – bu o'z maqsadlarini aniq belgilash, ularni amalga oshirish yo'llarini rejalashtirish va rivojlanish jarayonida kerakli ko'nikmalarni o'zlashtirishni ta'minlashni o'z ichiga oladi. Shaxsiy rivojlanish uchun reja tuzish, o'zgarishlarni boshqarish va o'z imkoniyatlarini maksimal darajada ishga solish juda muhimdir. Quyida shaxsiy rivojlanishni rejalashtirishning turli yo'llari keltirilgan (3.1.2-rasm).

3.1.2-rasm. Shaxsiy rivojlanishni rejalashtirish yo'llari

1. «Ma'lumot va malakalarni oshirish: O'z bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish har bir insonning shaxsiy rivojlanish rejasining ajralmas qismidir. Misol uchun, agar kimdir o'zining kasbiy faoliyatini yanada rivojlantirishni istasa, yangi soha bo'yicha kurslar yoki sertifikatlar olishni rejalashtirishi mumkin»²⁹. Masalan, informatika sohasida ishlayotgan bir kishi yangi dasturlash tillarini o'rganishni rejalashtirishi yoki ingliz tilida yuqori darajaga erishish maqsadida intensiv til kurslariga yozilishi mumkin.

2. Qisqa va uzoq muddatli maqsadlarni belgilash: Shaxsiy rivojlanish uchun maqsadlar belgilash juda muhimdir. Ular qisqa muddatli (masalan, bir yil ichida yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish) va uzoq muddatli (masalan, besh yil ichida yuqori lavozimga erishish) bo'lishi mumkin. Masalan, talaba o'quv yilida akademik muvaffaqiyatlarini oshirish maqsadida yangi o'qish usullarini o'rganish va barcha fanlar bo'yicha imtihonlarni yuqori ball bilan topshirishni rejalashtirishi mumkin. Uzoq muddatda esa ilmiy ishlarda yuksak natijalarga erishish va doktorlik dissertatsiyasini yozishni maqsad qilish mumkin.

3. Vaqtni boshqarish: Shaxsiy rivojlanish jarayonida vaqtni samarali boshqarish muhim ahamiyatga ega. Rejalashtirilgan maqsadlarga erishish uchun vaqtni optimal tarzda taqsimlash kerak. Masalan, bir kishi kundalik ishlarini va shaxsiy rivojlanishga oid faoliyatlarini to'g'ri taqsimlashi kerak. Bunga o'rganish,

²⁹ Davies M. Developing personal and professional competencies and skills //Issues in Contemporary Teaching: The context of education in the 2000s. – 2011. – T. 1. – C. 101.

o‘z-o‘zini rivojlantirish va yangi bilimlarni o‘zlashtirish uchun vaqt ajratish kiradi. Shu bilan birga, ish va shaxsiy hayotdagi muvozanatni saqlash ham muhimdir.

Iqtisodiy jarayonlarni samarali boshqarish vaqtini to‘g‘ri taqsimlashni talab qiladi. Masalan, O‘zbekistonda «Raqamli iqtisodiyot» dasturida ishtirok etuvchi mutaxassislar o‘z ish vaqtini optimal rejalashtirishi kerak. Xorijiy tajriba sifatida, AQShning Silikon vodiysi kompaniyalari vaqtini boshqarishning ilg‘or usullarini qo‘llaydi, bu esa ish samaradorligini oshirishga yordam beradi.

4. «O‘z-o‘zini baholash va tahlil qilish: Shaxsiy rivojlanishni rejalashtirishda o‘z-o‘zini baholash juda muhim. Bu jarayon orqali o‘z zaif tomonlarini tushunish va ularni qanday yaxshilash mumkinligini aniqlash mumkin. Misol uchun, agar kimdir vaqtini boshqarish bo‘yicha ko‘nikmalarga ega bo‘lmasa, u holda vaqtini samarali boshqarishni o‘rganish bo‘yicha maqsad qo‘yishi mumkin. Yana bir misol, agar inson o‘zining ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishni istasa, doimiy ravishda yangi odamlar bilan tanishish, guruhlarda ishtirok etish va kommunikatsiya ko‘nikmalarini o‘rganish orqali o‘zini baholashi kerak»³⁰.

O‘zbekiston iqtisodiyotni boshqarishda ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish tizimini rivojlantirishga intilmoqda. Talabalar iqtisodiy ma’lumotlarni to‘plash, tahlil qilish va ularga asoslangan qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishi zarur. Masalan, soliqlarni boshqarish tizimlarini o‘rganish va ularni tahlil qilish orqali talabalar davlat daromadlarini oshirishda rol o‘ynashi mumkin.

5. Yangi tajribalarni o‘zlashtirish: Shaxsiy rivojlanishning boshqa bir yo‘li – yangi tajribalarni o‘zlashtirish. Bu boshqa odamlarning fikrlarini eshitish, yangi faoliyatlar bilan shug‘ullanish yoki yangi muhitlarga moslashishni o‘z ichiga oladi. Misol uchun, o‘zini rivojlantirishni rejalashtirgan inson yangiliklarga ochiq bo‘lib, turli sohalarda tajriba orttirishni istashi mumkin. Agar u xalqaro ish tajribasini olishni xohlasa, chet elga stajirovka yoki ish safari tashkil qilishni rejalashtirishi mumkin.

Raqamli transformatsiya jarayonida innovatsion fikrlash ko‘nikmalari muhimdir. Talabalar masalan, O‘zbekistonda onlayn savdo platformalarining rivojlanishini o‘rganish orqali raqamli biznes modellarni shakllantirish bo‘yicha tajriba orttiradi. Janubiy Koreyaning raqamli infratuzilmani rivojlantirishdagi tajribasi ushbu yo‘nalishda o‘rnak bo‘la oladi.

O‘zbekistonning iqtisodiy integratsiyasini kuchaytirish uchun xalqaro moliya va menejment bo‘yicha bilimlarni rivojlantirish zarur. Talabalar Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg‘armasi kabi xalqaro tashkilotlarning iqtisodiy siyosatini o‘rganib, mahalliy muammolarni hal qilishda xalqaro tajribadan foydalanishi mumkin.

6. Sog‘liqni saqlash va jismoniy rivojlanish: Shaxsiy rivojlanish faqat bilim va malakalar bilan cheklanmaydi. Jismoniy rivojlanish va sog‘liqni saqlash ham juda muhim. Misol uchun, sog‘lom turmush tarzini olib borish, muntazam sport bilan shug‘ullanish va to‘g‘ri ovqatlanish maqsadlari belgilash mumkin. Bu o‘z navbatida ruhiy holatni yaxshilash va umumiy rivojlanish jarayonini qo‘llab-quvvatlashga yordam beradi.

³⁰ Shapiro E. S., Keller M. A. Academic skills problems //Clinician's Handbook of Child Behavioral Assessment. – Academic Press, 2006. – C. 605-630.

7. Mentorlar bilan ishlash: O‘z rivojlanishida yordam olish uchun mentorlarni tanlash ham muhimdir. Mentorlar o‘z bilimlari va tajribalari bilan yo‘nalish berishlari mumkin. Masalan, o‘z kasbiy sohasida yuksalishni istagan kishi, o‘sha sohada muvaffaqiyatli bo‘lgan inson bilan mentorlik munosabatlarini o‘rnatishi mumkin. Bu mentorlik jarayonida ular o‘zlari duch kelgan qiyinchiliklar va muvaffaqiyatlar haqida o‘rtoqlashib, o‘z rivojlanishlarini tezlashtiradilar.

Shaxsiy rivojlanishni rejalashtirish jarayoni individuallikni va maqsadga erishishning samarali yo‘llarini aniqlashni ta‘minlaydi. Shaxsiy rivojlanish rejasini tuzishda har bir inson o‘z kuchli va zaif tomonlarini aniqlab, ularga mos ravishda o‘zgartirishlar kiritishi kerak. Bu jarayon har doim rivojlanish va o‘sish uchun imkoniyat yaratadi.

3.2. O‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasini boshqarish va uni rivojlantirish

O‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasi — bu akademik faoliyat va kasbiy shakllanishning markaziy asosidir. Talaba yoki mutaxassisning bilim olish jarayonidagi mustaqilligi, tanqidiy tafakkuri, ilmiy izlanishga bo‘lgan mas‘uliyati aynan ushbu ko‘nikmaning mavjudligi bilan belgilanadi. Akademik muhitda o‘z-o‘zini boshqarish nafaqat darslarga qatnashish yoki topshiriqlarni bajarish bilan chegaralanmaydi, balki fikr yuritishning rejalashtirilganligini, manbalarni tanlashdagi ongli yondashuvni va intellektual mehnatga nisbatan axloqiy pozitsiyani ham anglatadi.

Akademik ko‘nikmalar, xususan, ilmiy yozuv, mustaqil o‘rganish va vaqtni boshqarish, tanqidiy tahlil qilish singari faoliyatlar o‘z-o‘zini boshqarish kompetensiyasiga tayanadi. Bu ko‘nikmalarni shakllantirishda metakognitiv faollik — ya‘ni o‘z fikrlash jarayonini nazorat qilish, xatoliklarni tahlil qilish va o‘z-o‘ziga refleksiya qilish eng asosiy tayanch hisoblanadi. Talaba o‘zini boshqara olgan zahoti, akademik intizomni faqat tashqi talab sifatida emas, balki ichki zarurat sifatida qabul qiladi. Bu — ichki intellektual mustaqillikning shakllanishidir.

Kasbiy kompetentlik kontekstida esa o‘z-o‘zini boshqarish me‘yoriy bilimlardan ko‘ra ko‘proq amaliy va ijtimoiy-psixologik komponentlarga asoslanadi. Mutaxassislik faoliyatida bu ko‘nikma stressga bardoshlilik, jamoa ichidagi roli, vaqtga nisbatan mas‘uliyat va kasbiy qarorlarni o‘z vaqtida qabul qilish orqali namoyon bo‘ladi. Masalan, kasbiy muhitda kreativ kompetentlik faqat g‘oya tug‘dirish emas, balki uni boshqarish, rejalashtirish va amalga oshirishni ham talab qiladi — bu esa faqatgina o‘z-o‘zini boshqarish salohiyatiga ega mutaxassislar tomonidan muvaffaqiyatli bajariladi.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, yuqori o‘z-o‘zini boshqarish darajasiga ega talaba yoki mutaxassis kasbiy jihatdan ham tezroq shakllanadi. Singapur, Kanada va Finlandiya kabi ta‘lim tizimlarida ushbu ko‘nikmani erta bosqichdan boshlab rivojlantirishga alohida urg‘u beriladi. Masalan, talabalarga o‘z maqsadlarini o‘zi belgilash, oraliq natijalarni tahlil qilish va o‘z ustidan monitoring yuritish imkoniyati berilishi orqali o‘z-o‘zini boshqarish kompetensiyasi akademik va kasbiy tayyorgarlik bilan integratsiyalashgan tarzda shakllanadi.

Demak, o'z-o'zini boshqarish — bu nafaqat psixologik qulaylik yoki intizomning belgisi, balki u akademik yuksalishning ichki mexanizmi va kasbiy yetuklikning poydevoridir. Inson o'zining ilmiy harakatlarini ongli tarzda yo'naltira boshlaganidan boshlab, u faqat bilim oluvchi emas — bilim yaratuvchi, o'zini shakllantiruvchi va professional jamiyatda faol ishtirokchi sifatida yetishib chiqadi. Bu ko'nikma o'z mohiyatida insonni o'z imkoniyatlarining boshqaruvchisiga aylantiradi — bu esa ta'limning chin ma'nodagi insoniy maqsadidir.

«O'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi shaxsning muvaffaqiyatga erishishida, stressni boshqarish va qarorlar qabul qilishda juda muhim rol o'ynaydi. Bu ko'nikma insonning hissiyotlarini, fikrlarini va harakatlarini nazorat qilish va boshqarish qobiliyatidir. O'z-o'zini boshqarish, shuningdek, shaxsning shaxsiy va professional hayotidagi muvaffaqiyatni ta'minlashga yordam beradi»³¹, chunki bu ko'nikma o'z-o'zini anglash, o'zgarishlarga moslashish, emotsional barqarorlikni saqlash va samarali vaqt boshqarishni o'z ichiga oladi.

Birinchidan, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi, hissiyotlarni boshqarish va tartibga solishda yordam beradi. Shaxs stress, g'azab yoki xavotir kabi salbiy hissiyotlarni boshqarib, sabrni saqlash va oqilona qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Emotsional barqarorlik esa, qaror qabul qilish jarayonida muhim ahamiyatga ega, chunki inson o'z hissiyotlarini tahlil qilib, aniq va to'g'ri qarorlar qabul qiladi.

Ikkinchidan, vaqtni boshqarish ko'nikmasi o'z-o'zini boshqarishning muhim jihatlaridan biridir. Vaqtni samarali boshqarish, shaxsning kunini rejalashtirish, muhim vazifalarni birinchi o'ringa qo'yish va maqsadga erishish uchun kerakli harakatlarni belgilash imkonini beradi. Bu ko'nikma insonni samarali ishlashga va hayotdagi vazifalarni bajarishga yo'naltiradi.

Uchinchidan, o'z-o'zini boshqarish, shuningdek, samarali qarorlar qabul qilishni ta'minlaydi. Inson o'z his-tuyg'ularini nazorat qilish orqali muammolarni to'g'ri tahlil qiladi va oqilona qarorlar qabul qiladi. Bu ko'nikma shaxsning muammolarni hal qilishda to'g'ri va samarali yo'llarni tanlashiga yordam beradi.

Shuningdek, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi, shaxsning maqsadlariga erishishini osonlashtiradi. O'z-o'zini boshqarish yordamida, shaxs maqsadlarni aniq belgilab, ularga erishish uchun zarur bo'lgan harakatlarni amalga oshiradi. Bu ko'nikma motivatsiya va intizomni rivojlantiradi, shaxsni maqsadga erishishga rag'batlantiradi.

Shuningdek, ijobiy fikr yuritish va optimizm ham o'z-o'zini boshqarishda muhim rol o'ynaydi. O'z-o'zini boshqarish ko'nikmasiga ega bo'lgan shaxs, qiyinchiliklarga duch kelganda, ijobiy nuqtai nazar bilan yondashadi, stressni yengish va salbiy holatlarni o'z foydasiga aylantirishga qodir bo'ladi. Bu esa uning hayotida muvaffaqiyatlarga erishishini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi sog'likni saqlash va ruhiy farovonlikka ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Stressni boshqarish va salbiy hissiyotlarni yengish orqali, shaxs o'zini yaxshi his qiladi, jismoniy va ruhiy holatini yaxshilaydi. Bu esa sog'lom turmush tarzini yaratishga yordam beradi.

³¹ Gettinger M., Seibert J. K. Contributions of study skills to academic competence //School psychology review. – 2002. – T. 31. – №. 3. – C. 350-365.

Umuman olganda, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi insonning shaxsiy va professional hayotidagi muvaffaqiyatni ta'minlaydi. Bu ko'nikma emotsional barqarorlik, vaqtni boshqarish, samarali qarorlar qabul qilish, ijobiy fikr yuritish, motivatsiya va sog'likni saqlashni o'z ichiga oladi. O'z-o'zini boshqarish yordamida inson nafaqat o'z hayotini yaxshilaydi, balki o'z maqsadlariga erishish uchun zarur bo'lgan ichki resurslarni boshqaradi.

O'z-o'zini boshqarish shaxsiy rivojlanishning ajralmas qismidir va bu ko'nikmani rivojlantirish nafaqat professional muvaffaqiyatni ta'minlash, balki shaxsiy hayotda ham yanada barqarorlik va o'ziga ishonchni oshirishga yordam beradi. O'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini rivojlantirishning asosiy jihatlari va har birining ahamiyati haqida 3.2.1-jadvalda batafsil keltirib o'tdik.

O'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini rivojlantirishning asosiy jihatlari shaxsning ichki resurslarini nazorat qilish va boshqarish, hissiyotlar va xatti-harakatlarni mos ravishda boshqarish, shuningdek, maqsadlariga erishish uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqish qobiliyatiga asoslanadi. Bu ko'nikma shaxsning ish va hayotdagi muvaffaqiyatiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Iqtisodiy jarayonlarni boshqarishda yuridik bilimlar muhim ahamiyatga ega. Masalan, O'zbekistonda investitsiya shartnomalarini tuzishda qonunchilik normalarini o'rganish va ularga rioya qilish bo'yicha o'quv dasturlari talabalarga amaliy tajriba beradi. Germaniyaning iqtisodiy qonunchilik bo'yicha tajribasi O'zbekiston uchun foydali bo'lishi mumkin.

3.2.1-jadval

O'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini rivojlantirishning asosiy komponentlari³²

T/r	O'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini rivojlantirishning asosiy komponentlari	Ahamiyati
1.	O'zini anglash va tahlil qilish	O'zini anglash shaxsning kuchli va zaif tomonlarini bilib, shaxsiy o'sishni va rivojlanishni ta'minlaydi.
2.	Emotsional intellektni rivojlantirish	Emotsional intellekt odamlarning hissiyotlarini anglash va boshqarish qobiliyatini oshirib, ijtimoiy aloqalarni kuchaytiradi.
3.	Ma'lumot va qaror qabul qilishni boshqarish	Ma'lumotni to'g'ri tahlil qilish va samarali qarorlar qabul qilish muvaffaqiyatli va oqilona boshqaruvni ta'minlaydi.
4.	Vaqtni samarali boshqarish	Vaqtni boshqarish shaxsning vazifalarni samarali bajarishiga yordam beradi va stressni kamaytiradi.
5.	Sabr va ijobiy munosabatni rivojlantirish	Sabr va ijobiy munosabat hayotdagi qiyinchiliklarga bardosh berish va muvaffaqiyatga erishishda muhim rol o'ynaydi.
6.	Stressni boshqarish	Stressni boshqarish ruhiy va jismoniy salomatlikni yaxshilashga yordam beradi va ish samaradorligini oshiradi.
7.	O'zgarishlarga moslashish	O'zgarishlarga moslashish muammolarni samarali hal qilish va yangi imkoniyatlarga ochiq bo'lishni ta'minlaydi.

³² Kuijpers M. A. C. T., Scheerens J. Career competencies for the modern career //Journal of career development. – 2006. – T. 32. – №. 4. – C. 303-319.

Hissiyotlarni boshqarish o‘z-o‘zini boshqarishning muhim qismlaridan biridir. Shaxs turli holatlarda yuzaga keladigan hissiy tajribalarini anglash va nazorat qilish qobiliyatini rivojlantirishi zarur. Stress, g‘azab, xavotir yoki baxtsizlik kabi salbiy his-tuyg‘ulardan xalos bo‘lish va ijobiy his-tuyg‘ularni rivojlantirish uchun chuquroq nafas olish, meditatsiya yoki kundalik yozish kabi usullarni qo‘llash mumkin.

Vaqtning boshqarish ham o‘z-o‘zini boshqarishning muhim jihatlaridan biridir, chunki vaqtning samarali boshqarish shaxsning ishlarini to‘g‘ri tashkil qilish, maqsadlarga erishish va stressni kamaytirishda yordam beradi. Shaxsning kunlik reja tuzishi, muhim vazifalarni birinchi o‘ringa qo‘yishi va vaqtning samarali taqsimlashi zarur.

Prioritetlarni belgilash, reja tuzish va chalg‘ituvchi omillardan saqlanish samarali vaqtning boshqarish uchun asosiy vositalar hisoblanadi. Ijobiy fikr yuritish o‘z-o‘zini boshqarishning yana bir muhim tarkibiy qismidir. Shaxsning ijobiy fikrlar va optimistik qarashlarga ega bo‘lishi, muammolarni konstruktiv tarzda hal qilishga yordam beradi va stressni kamaytiradi. Ijobiy fikr yuritishni rivojlantirish uchun affirmatsiyalarni qo‘llash, salbiy fikrlarni ijobiyga aylantirish va optimistik nuqtai nazarni tanlash zarur.

Motivatsiya esa o‘z-o‘zini boshqarishning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, shaxsning maqsadlariga erishish uchun kerakli ichki kuchni va energiyani ta‘minlaydi. Motivatsiyani saqlash uchun maqsadlarni aniq belgilash, kichik yutuqlarni nishonlash va qiyinchiliklardan qo‘rqmaslik muhimdir. O‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasini rivojlantirishda yuqoridagi jihatlar muhim o‘rin tutadi, chunki bu yo‘llar shaxsning emotsional barqarorligini oshiradi, stressni kamaytiradi va muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini kengaytiradi.

3.3. Samarali natija va muvaffaqiyat uchun shaxsiy javobgarlik

Akademik ko‘nikmalar va kasbiy kompetentlik ta‘limning asosiy poydevorlaridan biri bo‘lib, ularning samaradorligini baholash — sifatli inson kapitalini shakllantirish uchun zaruriy ilmiy asosdir. Akademik ko‘nikmalar — bu bilimni qabul qilish, tahlil qilish, ifoda etish, mustaqil izlanish olib borish va tanqidiy fikr yuritish qobiliyatlarining integratsiyalashgan shaklidir. Ularga tegishli baholash usullari esa o‘quv natijalarining chuqur diagnostikasini talab etadi.

«Baholashning klassik formulalaridan biri bu:

$$S = K \times M \times T \quad (3.1)$$

Bu yerda:

S – kompetentlik samaradorligi;

K – bilim darajasi (knowledge);

M – metodik qo‘llash ko‘nikmalari (methodological skills);

T – tayanch motivatsiya darajasi.

Bu formula shaxsning bilimni qanday qo‘llayotgani va bunga qanday ichki ehtiyoj bilan yondashayotganini o‘lchaydi.

«O‘zgaruvchan akademik muhitda bu formula metakognitiv monitoring bilan boyitiladi. Bunday yondashuvda shaxs nafaqat nimani biladi, balki qanday biladi, qachon bilishi kerakligini ham anglaydi»³³.

Professional kompetentlikni baholashda esa KAS modeli qo‘llaniladi:

$$KAS = K + A + S \text{ (3.2)}$$

Bu yerda:

K – kasbiy bilimlar (professional knowledge);

A – attitudelar (axloqiy va shaxsiy yondashuv);

S – ko‘nikmalar (skills).

Bu model ko‘nikmani shunchaki faoliyat emas, balki ichki tayyorgarlik sifatida ham ko‘radi³⁴.

«Akademik ko‘nikmalar samaradorligini baholashda ACES (Academic Competence Evaluation Scale) tizimi taklif etiladi. Bu tizim 5 asosiy mezonni o‘z ichiga oladi: akademik motivatsiya, ishtirok faolligi, o‘z-o‘zini boshqarish, yozma va og‘zaki ifoda, muloqot madaniyati»³⁵.

Kasbiy kompetentlikning aksariyat baholash usullari praktik topshiriqlar, portfoliolar, simulyatsiyalar va ko‘p mezonli ekspert baholari orqali amalga oshiriladi. Shaxsiy baholash shakllaridan biri bu — o‘zini baholash varaqalari bo‘lib, ular akademik va kasbiy yutuqlarning shaxsiy refleksiya asosida qayd etilishiga imkon beradi.

«Akademik va kasbiy kompetensiyalar o‘rtasida uzviy, o‘zaro kuchaytiruvchi aloqadorlik mavjud bo‘lib, bu ikki yo‘nalish bir-birini to‘ldiruvchi va rivojlantiruvchi mexanizmlar sifatida namoyon bo‘ladi. Akademik kompetensiyalar – ya’ni nazariy bilim, tahliliy fikrlash, yozma va og‘zaki muloqotda aniqlik, dalillilik va mantiqiy izchillik kabi sifatlar – har qanday kasbiy faoliyatning asosiy intellektual poydevorini tashkil etadi»³⁶. Ayniqsa, chuqur va ilmiy asoslangan tarzda yozilgan ilmiy matn – kasbiy sohadagi samarali va professional muloqotning, hujjat yuritish madaniyati va axborot almashuvining poydevori sifatida xizmat qiladi.

Boshqa tomondan, kasbiy kompetensiyalar – ya’ni muayyan sohada amaliy ko‘nikmalar, muammolarni hal qilish qobiliyati, ijtimoiy va mehnat bozoridagi ehtiyojlarga mos qarorlar qabul qilish – akademik bilimlarning real hayotdagi amaliy ifodasi va foydalilik darajasini aniqlovchi asosiy mezonlardir. Bu o‘zaro aloqadorlik mustaqil ta’lim olish, shaxsiy tashabbus va o‘z-o‘zini rivojlantirish mexanizmlarini kuchaytirib, hayot davomida o‘rganish tamoyilini (Lifelong Learning) amaliyotga tatbiq etishda asosiy rol o‘ynaydi.

33 Gettinger M., Seibert J. K. Contributions of study skills to academic competence //School psychology review. – 2002. – T. 31. – №. 3. – C. 350-365.

34 Jan, T., & Bashir, T. (2017). Measuring the Impact of Professional Competence on Teaching Effectiveness of Special Educators of Kashmir. . <https://doi.org/10.21275/art20164193>.

35 DiPerna J. C., Elliott S. N. Development and validation of the academic competence evaluation scales //Journal of Psychoeducational Assessment. – 1999. – T. 17. – №. 3. – C. 207-225.

³⁶ Scott D., Brown A., Lunt I. Professional doctorates: Integrating academic and professional knowledge: Integrating academic and professional knowledge. – McGraw-Hill Education (UK), 2004.

1-daraja:

- **Bilim:** Oddiy va asosiy tushunchalar.
- **Ko'nikma:** Oddiy topshiriqlarni bajarishda yordam bilan ishlash.
- **Yondashuv:** Doimiy kuzatuv va ko'rsatmalarga ehtiyoj seziladi.
- **Indikator:** "Yordam bilan bajarildi" degan baholash modeli.

2-daraja:

- **Bilim:** Oddiy amaliy kontekstda kasbiy bilimlar.
- **Ko'nikma:** Oddiy vazifalarni mustaqil bajarish.
- **Yondashuv:** Yengil murakkablikdagi vaziyatlarda harakat qilish.
- **Indikator:** Harakatlar va xatolarni tahlil qila olish qobiliyati.

3-daraja:

- **Bilim:** Asosiy nazariy tushunchalar va amaliy kontekstlar.
- **Ko'nikma:** Murakkab vazifalarni bajarish, oddiy muammolarni hal qilish.
- **Yondashuv:** Mas'uliyatni bo'lishish va topshiriqni rejalashtirish.
- **Indikator:** "Qisman yordam bilan" bajarish darajasi.

4-daraja:

- **Bilim:** Mavzuga oid chuqur bilim va tushunchalar.
- **Ko'nikma:** Mustaqil rejalashtirish va ijro qilish.
- **Yondashuv:** Mavjud standartlarga muvofiq ishlash.
- **Indikator:** Natijani va jarayonni mustaqil baholash.

5-daraja:

- **Bilim:** Ixtisoslashgan kasbiy bilimlar.
- **Ko'nikma:** Yechimlarni tanlash, baholash va taklif qilish.
- **Yondashuv:** Kasbiy faoliyatda yechimga yo'naltirilgan fikrlash.
- **Indikator:** Real vaziyatda yechim ishlab chiqish salohiyati.

6-daraja (Bakalavriatga mos):

- **Bilim:** Nazariy va amaliy asoslangan tizimli bilimlar.
- **Ko'nikma:** Kompleks muammolarni tahlil qilish va ularni yechish.
- **Yondashuv:** Javobgarlik bilan qaror qabul qilish.
- **Indikator:** Akademik yozuvlar va hisobotlar orqali tasdiqlanishi.

7-daraja (Magistratura):

- **Bilim:** Yangi yoki murakkab kontekstlar bo'yicha ilg'or bilim.
- **Ko'nikma:** Innovatsion strategiyalar ishlab chiqish.
- **Yondashuv:** O'zgaruvchan kontekstlarda ilg'or yondashuv.
- **Indikator:** Tadqiqot, loyiha, tahliliy model va sintez qobiliyati.

8-daraja (Doktorantura):

- **Bilim:** Ilm-fan oldi yoki kasbiy sohaning ilg'or chegarasidagi bilimlar.
- **Ko'nikma:** Amaliyotga oid yangi uslub va paradigmalarning ishlab chiqilishi.
- **Yondashuv:** To'liq avtonomiya va mas'uliyatda faoliyat yuritish.
- **Indikator:** Ilmiy maqola, dissertatsiya, ilmiy yangilikni asoslash.

3.3.1-rasm. Yevropa Ittifoqi tomonidan ishlab chiqilgan Yevropa Malaka Doirasi (EQF – European Qualifications Framework)³⁷

Yevropa Ittifoqi tomonidan ishlab chiqilgan Yevropa Malaka Doirasi (EQF – European Qualifications Framework) ushbu kompetensiyalar tizimini tizimli va bosqichma-bosqich ravishda tartibga soladi. EQF 8 ta darajadan iborat bo'lib, har bir daraja ma'lum bilim, ko'nikma va kompetensiyalar majmuasiga asoslangan. Bu darajalarning har biri muayyan kasbiy va ilmiy faoliyat kontekstida bilimni qanday qo'llay olish, mustaqil qaror qabul qilish darajasi va murakkab vaziyatlarda harakat qilish qobiliyatiga ko'ra baholanadi. Masalan, 1–2-darajalar asosiy ish

³⁷ Scott D., Brown A., Lunt I. Professional doctorates: Integrating academic and professional knowledge: Integrating academic and professional knowledge. – McGraw-Hill Education (UK), 2004.

ko'nikmalarini bildirsa, 7–8-darajalar mustaqil ilmiy tadqiqot olib borish va innovatsion loyihalarni boshqarish qobiliyatini anglatadi.

Shunday qilib, akademik va kasbiy kompetensiyalar o'rtasidagi integratsiya nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi va ijtimoiy mas'uliyatli mutaxassislar yetishtirishga xizmat qiladi.

Ushbu rasmda aks ettirilgan Yevropa Ittifoqi malaka doiralari (EQF) asosidagi 8 darajali kompetensiya tizimi — insonning ta'lim, kasb va ijtimoiy faoliyatdagi rivojlanish bosqichlarini tizimli ravishda baholashga xizmat qiluvchi ilmiy-metodik platformadir. Bu darajalar ortidan insonning bilim (knowledge), ko'nikma (skills) va yondashuv (attitudes) komponentlari izchil va integrativ yondashuv orqali baholanadi. Har bir bosqichda ta'lim mazmuni, egallanadigan kompetensiyalar, mas'uliyat va reflektiv salohiyat ortib boradi — bu esa fazoviy emas, balki tafakkuriy o'sish modelidir.

1–4-darajalar — bu asosiy tayyorgarlik darajalari bo'lib, ular shaxsning amaliy vazifalarni bajarish qobiliyatidan mustaqil fikr yuritish bosqichiga qadam qo'yishini ifodalaydi. Bu bosqichlarda baholash indikatorlari, odatda, tashqi kuzatuv va yordam bilan bog'liq: «Yordam bilan bajarildi»dan «mustaqil baholadi»gacha bo'lgan o'sish — bu o'quvchining o'z-o'zini anglash va avtonom qaror qabul qilishga intilishi demakdir. Bu yerda kompetensiya hali individual kognitsiya bilan to'la integratsiyalashmagan, biroq mustahkam poydevor tayyorlaydi.

5–6-darajalar — bu mutaxassislik bosqichlari bo'lib, kasbiy bilimlar tizimlashadi, amaliyotga tatbiq qilinadi va nazariy asos bilan boyitiladi. Ayniqsa 6-daraja — bakalavriatga tenglashtirilgan bosqich bo'lib, unda insonning intellektual qaror qabul qilish, kompleks muammolarni tahlil qilish, akademik savodxonlik ko'nikmalari baholanishi muhim ahamiyat kasb etadi. «Akademik yozuvlar va hisobotlar orqali tasdiqlanishi» talabi — bu nafaqat baholash usuli, balki ilmiy va kasbiy e'tiqodga ega bo'lgan shaxsning yuzaga chiqish mezonidir.

7–8-darajalar esa ilmiy va innovatsion yuksalish darajalari bo'lib, bu bosqichlarda kompetensiya — shunchaki faoliyatni bilish emas, balki uni yangilash, o'zgartirish, paradigmani qayta qurish vositasiga aylanadi. 8-darajadagi «ilmiy maqola, dissertatsiya, ilmiy yangilik» kabi indikatorlar — bu bilishning eng yuqori reflektiv shakli bo'lib, insonning ilm-fan, kasb va jamiyat oldidagi axloqiy va intellektual mas'uliyatini ifoda etadi. Shunday qilib, EQF tizimi faqatgina baholash asbobi emas, balki inson tafakkurining evolyutsion xaritasidir.

Mahalliy sharoitda yuqori ta'lim muassasalari akademik kompetentlikni baholashda, odatda, kredit-modul tizimi asosida ishlaydilar. Ushbu tizim talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholashda summativ baholash yondashuviga tayanadi. Summativ baholash — bu o'quv jarayoni yakunida o'quv natijalarini umumiy tarzda aniqlovchi yondashuv bo'lib, odatda, oraliq va yakuniy imtihonlar, loyiha ishi, kurs ishlari orqali amalga oshiriladi. Bu yondashuv «natijaviy baholash» deb ham yuritiladi.

Summaviy baholash formulasi:

$$S = \sum_{i=1}^n w_i \cdot R_i \quad (3.3)$$

Bu yerda:

- S – yakuniy summativ baho,
- W_i – i-komponentning (masalan, imtihon, test, loyiha) vazn koeffitsiyenti,
- R_i – i-komponentning reyting balli,
- n – baholash komponentlari soni.

Ammo bu yondashuv talabaning **rivojlanish jarayoni** va o'quv faoliyatidagi **dinamikani** yetarlicha aks ettira olmaydi.

Formativ baholash (lotincha *formare* – shakllantirmoq) – o'quv jarayonining davomida amalga oshiriladigan, o'quvchi yoki talabaning o'quv faoliyatidagi oraliq yutuqlari, kamchiliklari va o'sish nuqtalarini aniqlashga qaratilgan baholashdir. U shaxsning **real rivojlanish dinamikasini** aniqlashda, uning o'z-o'zini tahlil qilish va o'rganish strategiyalarini takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Formativ baholash formulasi (adaptiv yondashuvda):

$$F_{\{t\}} = f(K_{\{t-1\}}, \Delta P_{\{t\}}, C_{\{t\}}) \quad (3.4)$$

Bu yerda:

- $F_{\{t\}}$ – t-vaqtdagi formativ baho,
- K_{t-1} – oldingi bilim darajasi,
- ΔP_{t-1} – joriy rivojlanish darajasidagi o'zgarish (progres),
- $C_{\{t\}}$ – o'quvchi faoliyatining kontekstual omillari (motivatsiya, tashqi muhit, resurslar).

Summativ va formative baholashni integratsiyalash. Yuqori ta'lim tizimida eng samarali yondashuv — bu **summativ va formativ baholashni uyg'unlashtirishdir**. Bu yondashuvda o'quv jarayonining har bir bosqichida talabaga aniq yo'nalish beriladi, shuningdek, yakuniy natijalar tizimli tarzda baholanadi.

Yakuniy bahoni kombinatsiyalash formulasi:

$$Byakuniy = \alpha \cdot F + \beta \cdot S \quad (3.5)$$

Bu yerda:

- Byakuniy – umumiy yakuniy baho,
- F – formativ baholash balli,
- S – summativ baholash balli,
- α va β – mos ravishda formativ va summativ baholarning og'irlik koeffitsiyentlari ($\alpha + \beta = 1$).³⁸

Akademik yozuv va nutq ko'nikmalari akademik halollik mezonlari asosida baholanadi. Bu esa kompetensiyaning axloqiy komponentini nazarda tutadi. Kasbiy kompetentlikni baholashda amaliy loyiha asosida diagnostika — eng real metodlardan biri bo'lib, u «nima bilasan?»dan ko'ra «nima qila olasan?» degan savolga javob izlaydi.

38 Sysoieva S., Sokolova I. ACADEMIC STAFF DEVELOPMENT PROGRAMME: RESEARCH COMPETENCE FORMATION //Continuing Professional Education: Theory & Practice. – 2020. – T. 65. – №. 4.

«Samimiylik, vaqtni boshqarish, muloqotda aniqlik va rollarni anglash — bu «yumshoq kompetensiyalar» bo‘lib, ularni baholash subyektiv, ammo zarur jihatdir»³⁹.

Ustoz va murabbiylarning ekspert xulosalari, peer-review shaklida baholashlar, ayniqsa klinik yoki pedagogik sohalarida muhim manba hisoblanadi. Akademik ko‘nikmalarning samarali baholash tizimi — bu o‘qituvchining emas, talabaning qanchalik mustaqil o‘rganganini aniqlash vositasi bo‘lishi kerak. O‘quvchilar o‘z kompetensiyalarini anglab yetgan sayin, ularning kasbiy e‘tiqodi ham kuchayadi. Bu esa ularni shunchaki «ishchi» emas, balki jamiyatga foydali ijtimoiy shaxsga aylantiradi⁴⁰.

Ilmiy muhitda doimiy o‘z-o‘zini baholash, o‘zgarishga ochiqlik, tanqidiy o‘zini ko‘ra bilish — eng yuqori akademik va kasbiy yetuklik mezonidir. Baholash vositalarining o‘zi ham kompetentlikka moslashgan bo‘lishi kerak: testlar emas, real hayotdagi vaziyatlar; eslatmalar emas, qaror qabul qilish.

Akademik va kasbiy kompetensiyalarni baholash — bu shaxsiy taraqqiyotning ilmiy asoslarga tayangan oynasidir. Bu oynaga qarab inson o‘zining kimligini, qanday yetuklikka ega ekanini va yana qayerga intilishi kerakligini ko‘ra oladi.

Samarali natija va muvaffaqiyat uchun shaxsiy javobgarlik — bu shaxsning o‘z harakatlari, qarorlari va natijalariga to‘liq mas’uliyatni olishni anglatadi. Shaxsiy javobgarlik muvaffaqiyatga erishishda muhim ahamiyatga ega, chunki u o‘z maqsadlariga erishish yo‘lida faol qatnashish va har bir holatda o‘z mas’uliyatini his qilishni talab qiladi.

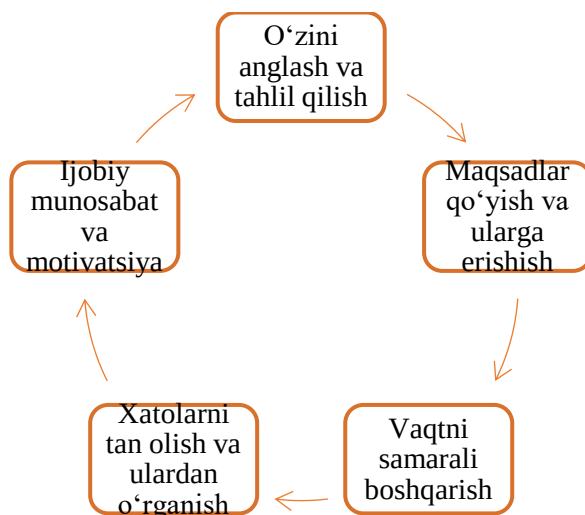
Samarali natija va muvaffaqiyat uchun shaxsiy javobgarlikni rivojlantirishda bir necha asosiy jihatlar mavjud (3.3.1-rasm).

Birinchidan, o‘zini anglash va tahlil qilish juda muhimdir. Shaxsning o‘z kuchli va zaif tomonlarini bilishi, o‘z faoliyatini tahlil qilib, xatolarini aniqlashi va ularni tuzatish yo‘llarini izlash zarur. Bu, kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni oldini olish va ularni samarali hal qilish imkoniyatini yaratadi.

Ikkinchidan, maqsadlar qo‘yish va ularga erishish jarayonida shaxsning mas’uliyati yuqori bo‘lishi kerak. Aniq maqsadlar qo‘yish va ularni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan harakatlarni rejalashtirish muvaffaqiyatni ta’minlaydi. Shaxsiy javobgarlikni oshirish uchun maqsadlarga erishish uchun intizomli va qat’iyatli bo‘lish zarur.

39 Matvienko G. G. et al. Laser and optical sounding of the atmosphere //Atmospheric and Oceanic Optics. – 2020. – T. 33. – C. 51-68.

40 Ölçer Z., Bakır N., Aslan E. Üniversite öğrencilerinde kişilik özelliklerinin premenstrual şikâyetlere etkisi //Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi. – 2017. – T. 7. – №. 1. – C. 30-37.

3.3.1-rasm. Samarali natija va muvaffaqiyat uchun shaxsiy javobgarlikning elementlari

Shuningdek, vaqtni samarali boshqarish va muhim vazifalarga e'tibor qaratish ham shaxsiy javobgarlikni rivojlantiradi. Shaxsning o'z vaqtini to'g'ri taqsimlashi va har bir vazifani o'z vaqtida bajarish samarali natijalarga erishish imkoniyatini yaratadi.

Xatolarni tan olish va ulardan o'rganish ham shaxsiy javobgarlikni oshirishning muhim elementidir. Xatolarni to'g'ri tahlil qilish, ularni baholash va kerakli choralar ko'rish muvaffaqiyatga erishishda katta rol o'ynaydi. Shaxsiy javobgarlik faqat o'z harakatlariga javob berishdan iborat emas, balki o'z xatolarini anglash va ularni to'g'rilash uchun chora ko'rishdir.

«Shaxsiy javobgarlik, shuningdek, ijobiy munosabat va motivatsiyani rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Motivatsiya shaxsning maqsadlariga intilishiga yordam beradi va muvaffaqiyatga erishishda muhim rol o'ynaydi. Shaxsiy javobgarlikni kuchaytirish uchun o'z maqsadlariga erishishda ichki motivatsiya va ijobiy fikrlash zarur»⁴¹. Shuningdek, samarali natija va muvaffaqiyat uchun shaxsiy javobgarlikning mohiyati juda katta. Bu shaxsning o'z harakatlariga mas'uliyatni olish, natijalarga erishish uchun faollikni anglatadi. Shaxsiy javobgarlikning asosiy komponentlari maqsadlarni aniq belgilash, ular uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish, o'zgarishlarga tayyor bo'lish va samarali qarorlar qabul qilishni o'z ichiga oladi. Shaxsiy javobgarlikni rivojlantirishda psixologik jihatlar muhim o'rin tutadi. O'ziga bo'lgan ishonch, ichki motivatsiya va mustahkam fikrni shakllantirish, shaxsning harakatlariga ta'sir qiladi. Shaxsiy javobgarlikning rivojlanishi, xatolarni tan olish va ulardan o'rganish, vaqtni samarali boshqarish kabi muhim elementlarni o'z ichiga oladi.

Shaxsiy javobgarlikni rivojlantirishda to'siqlarni aniqlash va ularni yengish usullari ham juda muhimdir. Ko'pincha odamlar o'z xatolarini tan olishda qiynaladi yoki majburiyatlarni kechiktiradi. Bu to'siqlarni yengish orqali samarali natijaga erishish mumkin. Shuningdek, shaxsiy javobgarlikni jamoa yoki tashkilot darajasida qo'llash, har bir a'zoning o'z vazifalariga javobgarligi muvaffaqiyatga erishishda

⁴¹ Scott D., Brown A., Lunt I. Professional doctorates: Integrating academic and professional knowledge: Integrating academic and professional knowledge. – McGraw-Hill Education (UK), 2004.

muhim o‘rin tutadi. Bu, ayniqsa, tashkilotlarda jamoaviy ishni samarali tashkil etish uchun zarur bo‘ladi.

Shaxsiy javobgarlik va motivatsiya o‘rtasidagi bog‘liqlik ham alohida ahamiyatga ega. Motivatsiya shaxsiy javobgarlikni oshirishda muhim omil hisoblanadi. O‘z maqsadlariga erishish uchun ichki va tashqi motivatsiya turlarining roli haqida fikr yuritish, samarali natijalarga erishish uchun zarur bo‘lgan energiyani ta‘minlaydi. Shaxsiy javobgarlik va muvaffaqiyat o‘rtasidagi munosabatni o‘rganish ham muhimdir. Shaxsiy javobgarlik muvaffaqiyatga erishishda muhim rol o‘ynaydi. O‘z xatolarini tan olish, ulardan o‘rganish va o‘zini rivojlantirish orqali muvaffaqiyatga erishish jarayoni yanada samarali bo‘ladi.

Samarali natijaga erishishda vaqtni boshqarish ham juda muhim ahamiyatga ega. Shaxsning o‘z vaqtini to‘g‘ri taqsimlashi va har bir vazifaga e‘tibor qaratish orqali muvaffaqiyatga erishish uchun zarur shartlarni yaratadi. Vaqtni boshqarishda shaxsiy javobgarlikni rivojlantirish orqali eng yaxshi natijalarga erishish mumkin. O‘z-o‘zini baholash va natijalarni tahlil qilish ham muvaffaqiyatga erishishda muhim omil hisoblanadi. O‘z harakatlarining samaradorligini tahlil qilish va natijalarga javobgarlikni olish orqali shaxs o‘zining ish faoliyatini yaxshilash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Shaxsiy javobgarlik va muvaffaqiyatning o‘zaro bog‘liqligini tushunish, shaxsni rivojlantirish va samarali natijalarga erishish uchun eng yaxshi yo‘llarni ko‘rsatadi. Shaxsiy javobgarlikni oshirishda o‘zgarishlarga moslashish, motivatsiyani saqlab qolish, xatolarni tan olish va o‘rganish kabi jihatlar muhim ahamiyatga ega. Bularning barchasi shaxsning samarali ishlashiga, maqsadlariga erishishiga va muvaffaqiyatli hayot kechirishiga yordam beradi.

Shunday qilib, samarali natija va muvaffaqiyat uchun shaxsiy javobgarlik — bu o‘z harakatlarini tahlil qilish, mas‘uliyatni olish, o‘z maqsadlariga erishish uchun zarur bo‘lgan choralarni ko‘rish va o‘z xatolaridan o‘rganishdan iborat jarayondir. Bu, o‘z navbatida, muvaffaqiyatga erishishda va shaxsiy rivojlanishda asosiy omil bo‘ladi.

Iqtisodiy jarayonlarni boshqarishda tahliliy va tizimli fikrlash muhimdir. Talabalar, masalan, soliqlarni yig‘ish va budjet taqsimotini tahlil qilish orqali davlat moliyasi jarayonlariga tizimli yondashuvni o‘rganishi zarur. Shuningdek, Singapurning moliya boshqaruvidagi tartibli va aniq tizimlari ushbu sohada o‘rnak bo‘lishi mumkin.

O‘zbekistonning «Yashil iqtisodiyot» dasturi doirasida ekologik menejment bo‘yicha mutaxassislar tayyorlash dolzarb masala hisoblanadi. Talabalar ekologik muammolarni aniqlash, ularni bartaraf etish bo‘yicha strategiyalar ishlab chiqish va ulardan amaliyotda foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishi lozim. Skandinaviyaning ekologik barqarorlik bo‘yicha tajribasi ushbu yo‘nalishda foydali bo‘ladi.

O‘zbekiston 2030-yilgi strategiyasi doirasida xalqaro bozorlarga integratsiyani kuchaytirishni rejalashtirgan. Talabalar ISO va boshqa xalqaro standartlar bo‘yicha bilimlarni o‘zlashtirishi, shuningdek, mahsulot va xizmatlarning eksport imkoniyatlarini oshirishda ishtirok etishi lozim. Masalan,

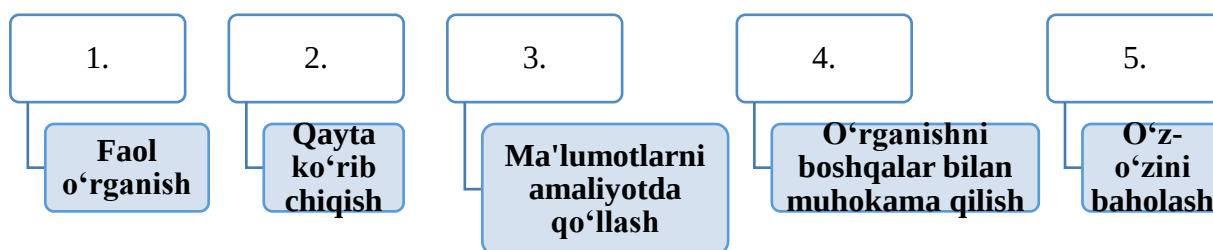
Yaponiyaning sifat boshqaruvi tizimlari talabalar uchun mukammal o'quv modeli bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Iqtisodiyot va menejment sohasida yetakchilik qilish uchun liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish muhim. Talabalar davlat va xususiy sektor tashkilotlarida amaliyot o'tash orqali samarali liderlik qobiliyatlarini o'zlashtirishi kerak. Masalan, Amerika kompaniyalari boshqaruvida ishlatiladigan «Agile Leadership» metodlari talabalar uchun foydali model bo'lishi mumkin.

3.4. Akademik ko'nikmalar va kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda o'quv materiallaridan maksimal foyda olish

O'quv materiallaridan maksimal foyda olish — bu o'quv jarayonida o'rganilayotgan materiallarni to'liq o'zlashtirish, bilimlarni chuqur tushunish va ularni amaliyotda samarali qo'llash maqsadida materiallardan foydalanishdir. Buning uchun faqat o'quv materiallarini o'qish yoki tinglash emas, balki ular bilan faol ishlash, o'rganilayotgan mavzularni mustahkamlash va ularga tegishli amaliy mashqlarni bajarish zarur.

Maksimal foyda olish uchun quyidagi omillar muhim (3.4.1-rasm).

3.4.1-rasm. Maksimal foyda olish uchun ta'sir etuvchi omillar

O'quv materiallaridan maksimal foyda olish uchun bir nechta muhim strategiyalarni qo'llash mumkin. Bu usullar o'quv jarayonini samarali tashkil etish, bilimlarni chuqurlashtirish va o'zlashtirishni yaxshilashga yordam beradi.

Globallashuv sharoitida talabalarning dunyo iqtisodiyoti va global savdo tizimlarini tushunishi muhim. Masalan, O'zbekistonning Xitoy va Yevropa Ittifoqi bilan iqtisodiy hamkorligini o'rganish orqali talabalar xalqaro iqtisodiy siyosat bo'yicha bilimlarini boyitishi mumkin. Xitoyning «Bir kamar, bir yo'l» dasturi bu borada foydali amaliy tajriba beradi.

Talabalar texnologik innovatsiyalarni amaliyotda qo'llash orqali iqtisodiy jarayonlarni modernizatsiya qilishga xizmat qilishi lozim. Misol uchun, O'zbekistonda startap ekotizimini rivojlantirish bo'yicha dasturlarda ishtirok etish innovatsion ko'nikmalarni rivojlantiradi. AQShning texnologik markazlari, jumladan Silikon vodiysidagi tajribalar ushbu yo'nalishda o'rnak bo'la oladi.

Menejmentda etika va mas'uliyat muhim o'rin tutadi. Talabalar, masalan, korporativ boshqaruvda mas'uliyatli yondashuvni o'rganishi, korrupsiyani oldini olish va shaffoflikni ta'minlash bo'yicha bilimlarini oshirishi zarur. Shveysariya va

Norvegiyaning korporativ boshqaruvdagi etika tamoyillari o'rnak sifatida o'rganilishi mumkin.

Aktiv o'qish va tinglash. O'quv materiallarini passiv o'qish yoki tinglashdan ko'ra, faol ishtirok etish ko'proq samarali bo'ladi. O'qiyotganingizda yoki tinglayotganingizda, asosiy fikrlarni ajratib yozib oling, savollar tuzing va o'zingiz uchun qisqacha xulosalar chiqaring. Bu yondashuv materialni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Qayta ko'rib chiqish (repetitsiya). O'rganilgan materialni muntazam ravishda qayta ko'rib chiqish, eslab qolish va mustahkamlash uchun zarur. O'quv materiallarini bir necha marta ko'rib chiqish, uni uzoq muddatli xotiraga o'tkazish uchun samarali metod hisoblanadi. Bu usulni ma'lum vaqt oralig'ida amalga oshirish kerak.

O'rganish usullarini diversifikatsiya qilish. O'quv materiallarini turli xil usullar bilan o'rganish, masalan, vizual (rasmlar, diagrammalar), auditiv (tinglash, videolar) va kinestetik (harakat va amaliy mashqlar) o'rganish usullarini qo'llash bilimlarni yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi. Bunday yondashuv barcha organlar va hissiyotlar orqali ma'lumotlarni qabul qilishga yordam beradi, bu esa o'rganish samaradorligini oshiradi.

O'zbekistonning sanoat rivojlanishiga qaratilgan dasturlarida talabalar tadqiqot va loyihalar orqali o'z bilimlarini mustahkamlashi zarur. Masalan, qishloq xo'jaligida ilg'or texnologiyalarni tadbiq qilish bo'yicha amaliyotlar talabalarni innovatsion yechimlarga yo'naltiradi. Isroilning qishloq xo'jaligi bo'yicha ilg'or tajribasi ushbu sohada yuksak natijalarga erishishda o'rnak bo'lishi mumkin.

Maqsad qo'yish va rejalashtirish. O'quv materiallari bilan ishlashdan oldin o'zingizga aniq maqsadlar qo'ying. Bu maqsadlar sizni o'quv jarayonida yo'naltiradi va diqqatni jamlashga yordam beradi. Shuningdek, o'quv vaqtini rejalashtirish, ma'lum bir materialni o'rganish uchun zarur bo'lgan vaqtni belgilash va yengil topshiriqlarga bo'lishni unutmang.

Muloqot va muhokama qilish. O'quv materiallarini boshqa talaba yoki o'qituvchilar bilan muhokama qilish, materialni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Biror mavzuni boshqalarga tushuntirish, o'zingizning tushunishingizni sinovdan o'tkazish uchun samarali usuldir. Shuningdek, guruhli ishlar va muloqotlar yangi nuqtai nazarlarni ochishga va o'rganish jarayonini boyitishga imkon beradi.

Amaliyotga qo'llash. O'rganilgan bilimlarni amaliyotda qo'llash orqali materialni yaxshiroq tushunishingiz mumkin. Teoriyani haqiqatda qo'llash, ma'lumotlarni jonlantiradi va ularga chuqurroq bog'lanishga yordam beradi. Misol uchun, o'rganilgan nazariy bilimlarni amaliy vazifalar, tadqiqotlar yoki boshqa loyihalarda ishlatish.

O'z-o'zini baholash va o'rganishdan olingan natijalarni tahlil qilish. O'quv jarayonini yakunlagach, o'zingizni baholash va o'rganishdan olingan natijalarni tahlil qilish muhimdir. Nimalarni yaxshi o'zlashtirganingizni, qaysi sohalarida qiyinchiliklarga duch kelganingizni aniqlash, keyingi o'quv jarayonlarini samarali rejalashtirishga yordam beradi.

Shuningdek, o'quv materiallaridan maksimal foyda olish uchun motivatsiyani ham oshirish zarur. Maqsadlar qo'yish va o'rganishdan qoniqish olish, o'rganish jarayonini samarali qilishda muhim rol o'ynaydi. O'quv jarayonining har bir bosqichi uchun kichik muvaffaqiyatlar belgilab, bu muvaffaqiyatlarni nishonlash, o'rganish jarayonini yanada yoqimli va samarali qiladi. Materiallardan maksimal foyda olish uchun faqat kitoblar yoki darsliklarga tayanmasdan, turli manbalardan, masalan, onlayn kurslar, video darsliklar yoki maqolalar kabi resurslardan foydalanish kerak. Boshqa resurslar orqali yangi bilimlar olish va o'rganilgan materialni turli nuqtai nazardan ko'rib chiqish, umumiy tushuncha va amaliy qo'llanma yaratishda yordam beradi. O'quv materiallarini o'rganishda keng qamrovli yondashuvni qo'llash zarur. Har bir mavzuni o'rganish bilan birga, uni boshqa fanlar va sohalar bilan bog'lash, turli bilimlarni integratsiyalash orqali yanada chuqurroq va to'liq tushunish imkoniyatini yaratadi.

O'rganilgan bilimlarni boshqalarga tushuntirish ham juda samarali usuldir. Tushuntirish orqali o'zingizning tushunishingizni sinovdan o'tkazasiz va shu bilan birga, yangi fikrlar va yondashuvlar topishingiz mumkin. Boshqalarga o'rgatish, o'rganish jarayonini mustahkamlashga yordam beradi. Guruhli muhokamalar yoki tarmoqdagi guruhlarda ishtirok etish ham o'rganish jarayonini yanada samarali qiladi. O'rganishda faqat o'z fikrlaringiz bilan cheklanmasdan, boshqa odamlar bilan fikr almashish, materialni yanada to'liq tushunishga va yangi bilimlar olishga yordam beradi.

O'rganilgan bilimlarni amaliyotda qo'llash, materiallarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Amaliyotda qo'llash orqali o'rganilgan bilimlar mustahkamlashga va yangi bilimlar olishga imkon yaratadi. O'quv materiallaridan maksimal foyda olish uchun vaqtni samarali taqsimlash va o'rganish jarayoniga yetarlicha e'tibor qaratish zarur. Bu, o'z navbatida, materiallarni to'liq tushunishga, o'rganilgan bilimlarni yanada mustahkamlashga va qiyinchiliklarga duch kelganingizda ularga yechim topishga yordam beradi. O'rganishni tizimli ravishda tashkil etish va materiallarni bosqichma-bosqich o'rganish ham juda muhim. Bu nafaqat bilimni to'liq o'zlashtirishga yordam beradi, balki murakkab mavzularni osonroq tushunishga imkon yaratadi. Bularning barchasi o'quv materiallaridan maksimal foyda olishga yordam beradi va o'rganish jarayonini samarali qiladi.

Talabalar real hayotdagi iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni hal qilishga barqaror yechimlarni ishlab chiqishda ishtirok etishi kerak. Masalan, O'zbekistonda kambag'allikni qisqartirish va bandlikni oshirish bo'yicha dasturlarda qatnashish orqali talabalar amaliy tajriba orttiradi. Germaniyaning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik bo'yicha dasturlari ushbu yo'nalishda muhim tajriba beradi.

Mavzu. O'z-o'zini boshqarish va faoliyat natijalari uchun javobgarlik.

Keys. Rivojlanish guruhida o'zini o'zi boshqarish

Vaziyat. «TechFuture» kompaniyaning ishlab chiqish bo'limiga o'zini o'zi boshqarish printsipini joriy etdi: endi jamoa mutaxasislari vazifalarni o'zlari tanlaydilar, vazifalarni taqsimlaydilar va rahbariyat tomonidan qattiq nazorat qilinmasdan qarorlar qabul qiladilar. Rahbarlar menejer sifatida emas, balki

murabbiy sifatida ko'proq harakat qila boshladilar. Bir necha oy ichida Alpha jamoasi muammolarga duch keldi:

- Muddatlar buzila boshladi-har kim o'zi uchun qiziq bo'lgan vazifalarni olib ishlay boshladi, ammo hech kim belgilangan muddatlarni belgilab olmadi, kuzatmadi.

- Mas'uliyat yo'qoldi-agar xatolar yuzaga kelsa, hech kim tuzatish uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olishni xohlamadi.

- Aloqa yomonlashdi-murakkab muammolarni muhokama qilish o'rniga, hamma o'z ritmida, yechimlarni muvofiqlashtirmasdan ishladi.

Muhokama uchun savollar.

Erkinlikni saqlab qolib, mas'uliyatni oshirish uchun o'zini o'zi boshqarish tizimini qanday yaxshilash mumkin?

Natijalar uchun javobgarlikni taqsimlashga qanday mexanizmlar yordam beradi?

Tartibsizlikni oldini olish uchun qanday mutaxassislar o'rtasida vazifalarni taqsimlash yoki jarayonlar qo'shilishi mumkin?

Jamoani umumiy natija uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olishga qanday undash kerak?

Keys: chakana savdo tarmog'ida o'zini o'zi boshqarish

Vaziyat. «TexnoMir» elektronika do'konlari tarmog'i filiallar darajasida o'zini o'zi boshqarish tizimini joriy etishga qaror qildi. Endi do'kon direktorlari va ularning jamoalari mintaqaning xususiyatlari va xarid talabidan kelib chiqqan holda assortiment, marketing, aksiyalari va xodimlarni boshqarish bo'yicha mustaqil ravishda qaror qabul qilmoqdalar.

Dastlabki uch oy qarama-qarshi natijalarni ko'rsatdi:

- Ba'zi do'konlarda sotuvlar oshdi, boshqalarida esa tushib ketdi.

- Ba'zi direktorlar narxlar va aksiyalar bilan tajriba o'tkazishni boshladilar, bu esa yo'qotishlarga olib keldi.

- Ayrim filiallarda xodimlar o'zlarini yanada g'ayratli his qilishdi, ammo boshqalarida qarorlarning nomuvofiqligi sababli nizolar yuzaga keldi.

- Bosh ofis moliya sohasida qiyinchiliklarga duch keldi, chunki xarajatlar va daromadlar do'konlar o'rtasida juda farq qila boshladi.

Muhokama uchun savollar.

Qaror qabul qilish erkinligi va asosiy ko'rsatkichlarni nazorat qilishni qanday muvozanatlash mumkin?

Qanday qoidalar yoki vositalar filiallarning natijalar uchun javobgarligini oshirishga yordam beradi?

Chakana savdo tarmog'ida o'zini o'zi boshqarishning qanday xatarlari bor va ularni kamaytirish yo'llarini ayting?

Mahalliy jamoalarni nafaqat mahalliy, balki korporativ maqsadlarni ham hisobga olishga qanday undash mumkin?

Keys: Loyiha guruhida o'zini o'zi boshqarish

Vaziyat. «Insayt» yirik konsalting kompaniyasi loyiha jamoalarida o'zini o'zi boshqarish bilan tajriba o'tkazishga qaror qildi. Endi mijozlar loyihalarida ishlaydigan jamoalar mutaxasislari vazifalarni mustaqil ravishda taqsimlaydi,

qarorlar qabul qiladilar va natijalar uchun javobgardirlar. Strategiya jamoasi muhim mijozlar loyihasi ustida ishlashni o'z zimmasiga oldi. Ishtirokchilar har bir kishi vazifalarni o'zi tanlashi, mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi va kerak bo'lganda hamkasblari bilan muvofiqlashtirilishi to'g'risida kelishib oldilar. Biroq, ikki oydan keyin muammolar paydo bo'ldi:

- Ba'zi vazifalar takrorlangan, boshqalari esa bajarilmagan.

- Mijoz kechikish va takliflarning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi haqida shikoyat qila boshladi.

- Jamoada nizolar yuzaga keldi: ba'zilar ortiqcha ishlagan, boshqalari esa minimal ish hajmini bajargan.

Xatolar uchun javobgarlik haqida gap ketganda, hech kim o'z aybini tan olishni xohlamadi.

Muhokama uchun savollar.

Jamoada erkinlik va mas'uliyatni muvozanatlashda qanday mexanizmlar yordam beradi?

O'z-o'zini boshqarishni buzmasdan mutaxassislar vazifalarini va mas'uliyat sohalarini qanday taqsimlash mumkin?

Qanday aloqa vositalari betartiblikdan qochishga yordam beradi?

Xodimlar nafaqat erkinlikni, balki natija uchun shaxsiy javobgarlikni ham his qilishlariga qanday ishonch hosil qilish kerak?

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Аҳмедов Н. Тадбиркорликни ривожлантиришда инновацион ёндашувлар. Тошкент: Илм ва амалий тадқиқотлар журнали, 2023, 10-15.

2. Давлат солиқ сиёсати ва тадбиркорлик ривожланиши. Тошкент: Ўзбекистон иқтисодий тадқиқотлар маркази, 2022, 1-10.

3. Karimov A. Tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya Vazirligi nashri, 2023, 20-25.

4. Ўзбекистон Республикасининг «Тадбиркорлик фаолияти тўғрисида»ги қонуни. – Тошкент: Юридик адабиётлар маркази, 2021, 1-8.

5. Bo'zor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish. T.: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2020, 50-55.

6. Raqamli iqtisodiyot va tadbirkorlik. T.: Innovatsion Taraqqiyot O'quv Qo'llanmasi, 2022, 12-18.

7. Hofstede G. Culture and Economics: The Relevance of Institutional Support in Global Entrepreneurship. – Springer, 2007, 100-115.

8. Якубов Ш. Инновацион тадбиркорлик: назарий ва амалий жиҳатлари. – Т.: O'zbekiston Respublikasi Tadqiqot Jurnali, 2023, 14-20.

9. Toshmatov U. Tadbirkorlik sohasidagi zamonaviy texnologiyalarni joriy etish usullari. Toshkent: Innovatsiya Nashriyoti, 2023, 25-30.

10. Abdullayev Sh. Soliq tizimi va tadbirkorlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik. – Т.: O'zbekiston Respublikasi Soliq Qo'mitasi Nashri, 2022, 30-35.

11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida»gi Farmoni. Toshkent: Davlat nashriyoti, 2022, 1-12.
12. Cheetham G., Chivers G. E. Professions, competence and informal learning. – Edward Elgar Publishing, 2005.
13. Davies M. Developing personal and professional competencies and skills //Issues in Contemporary Teaching: The context of education in the 2000s. – 2011. – T. 1. – C. 101.
14. Shapiro E. S., Keller M. A. Academic skills problems //Clinician's Handbook of Child Behavioral Assessment. – Academic Press, 2006. – C. 605-630.
15. Gettinger M., Seibert J. K. Contributions of study skills to academic competence //School psychology review. – 2002. – T. 31. – №. 3. – C. 350-365.
16. Jan, T., & Bashir, T. (2017). Measuring the Impact of Professional Competence on Teaching Effectiveness of Special Educators of Kashmir. . <https://doi.org/10.21275/art20164193>.
17. DiPerna J. C., Elliott S. N. Development and validation of the academic competence evaluation scales //Journal of Psychoeducational Assessment. – 1999. – T. 17. – №. 3. – C. 207-225.
18. Scott D., Brown A., Lunt I. Professional doctorates: Integrating academic and professional knowledge: Integrating academic and professional knowledge. – McGraw-Hill Education (UK), 2004.
19. Sysoieva S., Sokolova I. ACADEMIC STAFF DEVELOPMENT PROGRAMME: RESEARCH COMPETENCE FORMATION //Continuing Professional Education: Theory & Practice. – 2020. – T. 65. – №. 4
20. Matvienko G. G. et al. Laser and optical sounding of the atmosphere //Atmospheric and Oceanic Optics. – 2020. – T. 33. – C. 51-68.
21. Ölçer Z., Bakır N., Aslan E. Üniversite öğrencilerinde kişilik özelliklerinin premenstrual şikâyetlere etkisi //Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi. – 2017. – T. 7. – №. 1. – C. 30-37.

Nazorat savollari:

1. Shaxsiy rivojlanishning mohiyati va ahamiyati nima?
2. Shaxsiy rivojlanishning asosiy jihatlari nimalardan iborat?
3. Shaxsiy rivojlanishni rejalashtirish yo‘llarini sanab bering.
4. O‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasini rivojlantirishning asosiy komponentlari tarkibiga nimalar kiradi?
5. Samarali natija va muvaffaqiyat uchun shaxsiy javobgarlik nima?
6. Samarali natija va muvaffaqiyat uchun shaxsiy javobgarlikning elementlari nechta?
7. O‘quv materiallaridan maksimal foyda olishning muhimligi nimada?
8. Maksimal foyda olish uchun ta’sir etuvchi omillarni ayting.
9. O‘quv materiallaridan maksimal foyda olishda motivatsiyaning o‘rni qanday?
10. O‘quv materiallaridan maksimal foyda olishning qanday usullarini bilasiz?

4-BOB. AKADEMIK TIZIMGA YO‘NALTIRISH ASOSLARI.

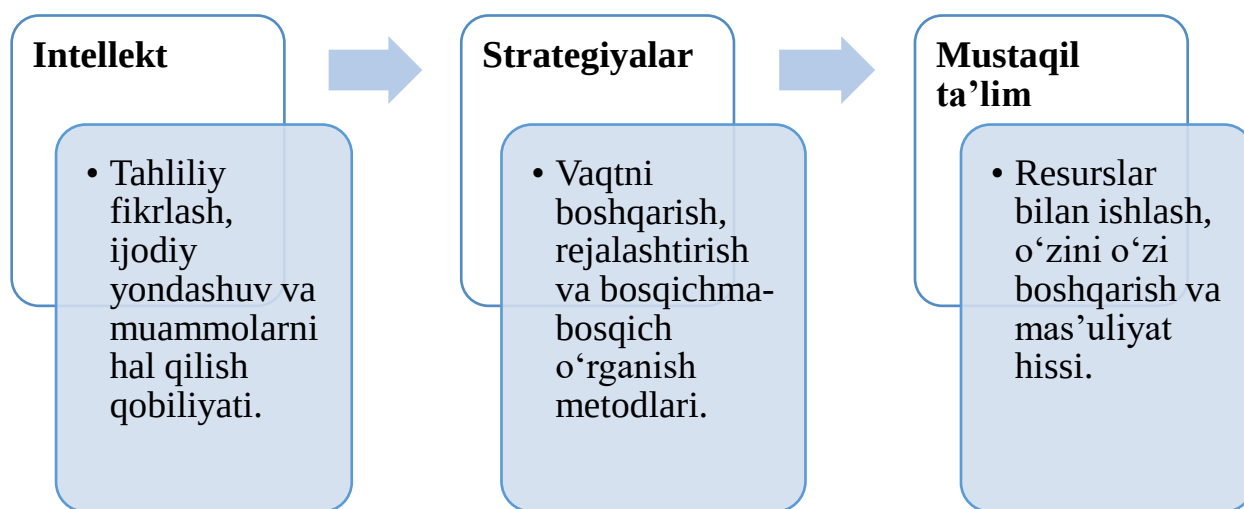
4.1. Muvaffaqiyatli o‘rganish: intellekt, strategiya va mustaqil ta’lim

Muvaffaqiyatli o‘rganish – bu nafaqat bilimlarni o‘zlashtirish, balki ularni hayotda qo‘llay olish, tahliliy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish jarayonidir.

«Intellektual salohiyat muvaffaqiyatli o‘rganishning asosiy omillaridan biri bo‘lib, bu nafaqat IQ darajasi, balki kreativ fikrlash, muammolarni yechish va moslashuvchanlik kabi ko‘nikmalarni ham o‘z ichiga oladi. Insonning intellektual imkoniyatlarini doimiy ravishda rivojlantirish, yangi bilimlarni izlash va yangiliklarga ochiq bo‘lish muvaffaqiyatga erishishda muhim rol o‘ynaydi»⁴².

Strategiyalar esa o‘rganish jarayonida yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi vositalar bo‘lib, to‘g‘ri yondashuvlarni tanlash orqali o‘quv jarayonini yanada samarali va tezkor qiladi. Rejalashtirish, vaqtni to‘g‘ri taqsimlash, materiallarni qiziqarli va tushunarli shaklda o‘zlashtirish – bularning barchasi muvaffaqiyatli o‘rganishga xizmat qiladi. Har bir mavzuni bosqichma-bosqich o‘rganish va uni amaliyotda qo‘llash, bilimlarning chuqurlashishiga olib keladi. O‘quv jarayonida taqqoslash, xulosa chiqarish va muhokama qilish kabi yondashuvlar mustahkam natijalarga erishishga yordam beradi.

Muvaffaqiyatli o‘rganishning asosiy omillari 4.1.1-rasmda keltirilgan.

4.1.1-rasm. Muvaffaqiyatli o‘rganishning asosiy omillari

Mustaqil ta’lim muvaffaqiyatli o‘rganishning ajralmas qismi bo‘lib, shaxsning o‘z oldiga maqsad qo‘yishi, resurslarni mustaqil topishi va materiallarni o‘rganishga bo‘lgan ishtiyoqi orqali shakllanadi. Mustaqil ta’lim o‘z-o‘zini boshqarish, mas’uliyat va qiziqishni rivojlantirishga turtki beradi. Bu jarayonda inson o‘zining kuchli va zaif tomonlarini anglab, qaysi sohalarda o‘z ustida ishlash kerakligini bilib

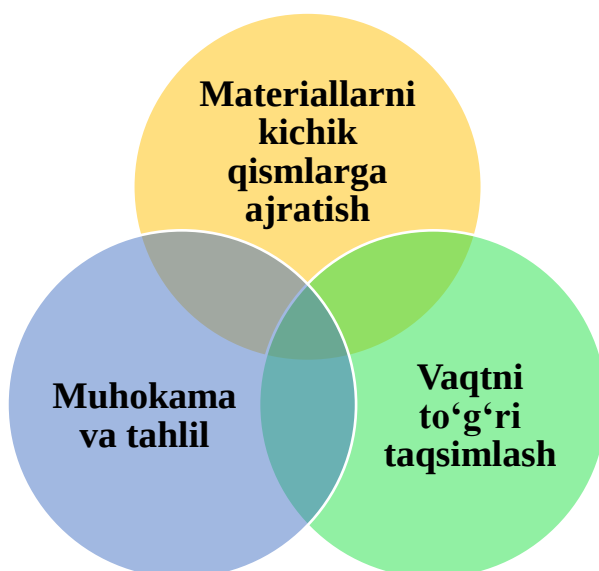
⁴² Purwati P. et al. Book Review: Social work in the frame of a professional competencies approach by Ana, Opačić. – 2025.

oladi. Shu bilan birga, mustaqil ta'lim insonning izlanish qobiliyatini rivojlantirib, turli sohalar bo'yicha keng qamrovli bilimga ega bo'lishiga imkon yaratadi.

Muvaffaqiyatli o'rganish intellektual rivojlanish, to'g'ri strategiyalarni tanlash va mustaqil ta'limga tayanadi. Bu uch omil birgalikda insonning hayotiy va kasbiy muvaffaqiyatiga zamin yaratadi.

O'zbekistonning iqtisodiy islohotlari va 2030-yil rivojlanish strategiyasida mustaqil bilim olish va tadqiqotlar olib borish ko'nikmalarini rivojlantirish alohida o'rin tutadi. Talabalar nazariy bilimlarni amaliyot bilan birlashtirish uchun tadbirkorlik va investitsiya strategiyalarini mustaqil ravishda o'rganishi kerak. Germaniyada amaliy o'qitishning muvaffaqiyatli modeli bunga misol bo'lib, dual ta'lim tizimi orqali talabalar nazariyani real iqtisodiy vazifalarda sinovdan o'tkazadi.

O'rganish jarayonida samarali strategiyalar muvaffaqiyatli ta'lim jarayonining asosi bo'lib, bilimlarni chuqur va sifatli o'zlashtirish imkonini beradi. Bu strategiyalar o'quvchining diqqatini jamlashga, vaqtni samarali boshqarishga va materiallarni oson o'zlashtirishga yordam beradi. Quyida asosiy strategiyalar va ularning o'rganish jarayonidagi ahamiyati haqida batafsil ma'lumot keltiriladi (4.1.2-rasm).

4.1.2-rasm. O'rganish jarayonida samarali strategiyalar

Vaqtni to'g'ri taqsimlash – bu samarali o'rganishning muhim jihatlaridan

biridir. Har kuni o'rganish uchun aniq vaqt belgilash o'quv jarayonini tartibga soladi va bilimlarni tizimli ravishda o'zlashtirishga yordam beradi. Rejalashtirilgan o'quv jadvali insonning motivatsiyasini oshiradi, bo'sh vaqtning samarali sarflanishiga zamin yaratadi va bir vaqtning o'zida bir nechta vazifani bajarishdan qochishga imkon beradi. O'quvchining charchab qolishining oldini olish uchun qisqa tanaffuslar bilan ish va dam olish muvozanati yaratiladi.

«**Materiallarni kichik qismlarga ajratish** – murakkab va katta hajmdagi o'quv materiallarini bosqichma-bosqich o'zlashtirishga imkon beradi. Yirik mavzularni kichik bo'limlarga ajratish, ularni har kuni oz-ozdan o'rganish orqali

bilimlar yanada mustahkamlanadi»⁴³. Ushbu yondashuv materiallarni yodlashni osonlashtiradi, ularni eslab qolishga yordam beradi va o'quv jarayonini qiziqarli qiladi. Kichik qismlarni o'zlashtirish, o'rganilayotgan mavzuni to'liq tushunishga xizmat qiladi va mavzular o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga imkon yaratadi.

«**Muhokama va tahlil** – o'quv jarayonida yangi bilimlarni yanada mustahkamlashning samarali usuli hisoblanadi. Olingan bilimlarni boshqalarga tushuntirish yoki muhokama qilish, mavzuga chuqurroq kirib borishga yordam beradi. Muhokamalar davomida savol-javoblar orqali mavzuni har tomonlama ko'rib chiqish imkoniyati tug'iladi»⁴⁴. Tahlil jarayoni esa mavzuni o'zining nuqtai nazaridan baholashga va yangi xulosalar chiqarishga yordam beradi. Ushbu yondashuv tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi va o'quvchining ilmiy saviyasini oshiradi.

Bu strategiyalar bir-birini to'ldiradi va o'quv jarayonini samarali va natijador qiladi. Talabalar bu yondashuvlar orqali o'z maqsadlariga tezroq erishadilar va o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

«Mustaqil ta'lim – shaxsning o'z bilimi va malakasini oshirish uchun mustaqil ravishda amalga oshiradigan faoliyatidir. Bu jarayon o'quvchining mas'uliyatini oshiradi, bilim olish jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi va o'zining kuchli hamda zaif tomonlarini tahlil qilish imkonini beradi»⁴⁵. Mustaqil ta'limning asosiy jihatlari 3 ga bo'limadi (4.1.3-rasm). Mustaqil ta'limning asosiy jihatlaridan biri maqsad qo'yishdir. «Aniq va realistik maqsadlarni belgilash o'quv jarayonini yo'naltiradi, motivatsiyani oshiradi va bosqichma-bosqich natijalarga erishishga yordam beradi»⁴⁶. Maqsadsiz o'qish jarayoni beqaror va samarasiz bo'lishi mumkin, shu sababli qisqa va uzoq muddatli maqsadlar rejalashtirilishi zarur.

4.1.3-rasm. Mustaqil ta'limning asosiy jihatlari

Resurslar bilan ishlash mustaqil ta'limning yana bir muhim jihatidir. O'quvchi kitoblar, maqolalar, ilmiy manbalar va onlayn kurslardan foydalangan holda o'z bilimlarini boyitadi. Resurslardan samarali foydalanish uchun ularni to'g'ri tanlash,

⁴³ Rachmad Y. E. From Degree to Competence: Human Resource Management Strategies in the Gen Z Era //United Nations Development Programme. – 2023.

⁴⁴ Hafina A. et al. Developing a Model for Life Skills Training through the Enhancement of Academic, Personal, Social, and Career Competencies for Middle School Students //Journal of Education and E-Learning Research. – 2024. – T. 11. – №. 3. – C. 481-489.

⁴⁵ Nonthacumjane P. Key skills and competencies of a new generation of LIS professionals //IFLA journal. – 2011. – T. 37. – №. 4. – C. 280-288.

⁴⁶ Akkermans J. et al. Competencies for the contemporary career: Development and preliminary validation of the career competencies questionnaire //Journal of career development. – 2013. – T. 40. – №. 3. – C. 245-267.

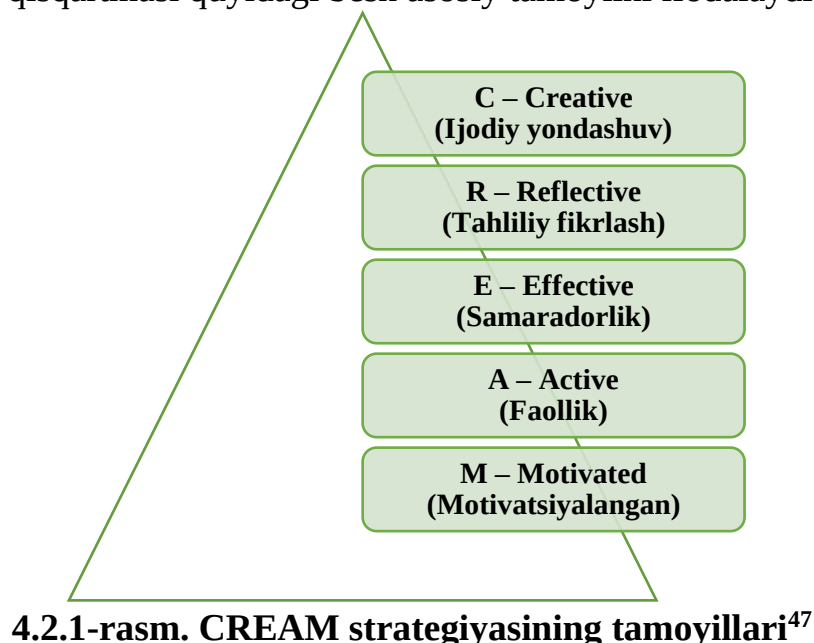
tahlil qilish va amaliyotda qo'llash ko'nikmalariga ega bo'lish lozim. Bunda o'quvchi o'z qiziqishlariga mos manbalarni topadi va ulardan o'z ehtiyojlariga ko'ra foydalanadi. Mustaqil ta'lim jarayonida olingan bilim va ko'nikmalarni baholash ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchi o'zining taraqqiyotini kuzatib boradi, muvaffaqiyat va kamchiliklarini tahlil qiladi, o'zini doimiy ravishda takomillashtirish yo'lida izlanishda bo'ladi.

Mustaqil ta'lim shaxsning o'z-o'zini boshqarish va motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda inson o'z qiziqishlari va ehtiyojlariga mos ravishda harakat qiladi, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv orqali o'z bilimlarini kengaytiradi. Mustaqil ta'lim jarayonida shaxs o'zini tahlil qilish va to'g'ri yo'nalishda rivojlanish imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa nafaqat o'quv jarayonida, balki hayotning turli sohalarida ham muvaffaqiyat qozonishga yordam beradi.

4.2. Ta'lim olish uchun CREAM strategiyasi

Ta'lim jarayonida samaradorlik va muvaffaqiyatga erishish uchun talabalar nafaqat bilim olish, balki bu jarayonni to'g'ri boshqarish ko'nikmalarini ham rivojlantirishlari zarur. CREAM strategiyasi – bu ta'lim olishni yanada samarali va qiziqarli qilishga qaratilgan kompleks yondashuv bo'lib, u talabalarning ijodiy fikrlash, tahlil qilish, faollik ko'rsatish va o'z-o'zini motivatsiya qilish qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. Ushbu strategiya talabalarning o'z ta'lim jarayonini ongli ravishda boshqarish, o'quv resurslaridan maksimal darajada foyda olish va bilimlarni amaliyotda qo'llash imkonini beradi.

CREAM qisqartmasi quyidagi besh asosiy tamoyilni ifodalaydi (4.2.1-rasm).

C – Creative (Ijodiy yondashuv). O'quv jarayonida ijodiy yondashuv muhim rol o'ynaydi. O'quvchi mavzularni o'z qiziqishi va talablari asosida tushunishga

⁴⁷ Purnamawati P., Syahrul S. Innovation In Learning Basic Competence Of Vocational Skills In Electronic Industries Based Problem Solving In Supporting Asean Economic Community (Aec). – 2016.

harakat qilishi lozim. Ijodiy yondashuv bilimlarni yaxshiroq o‘zlashtirish, mavzuni qiziqarli qilish va eslab qolishni osonlashtirishga yordam beradi.

R – Reflective (Tahliliy fikrlash). Ta’lim jarayonida olingan bilimlarni doimiy tahlil qilish va ularni amaliyotga tatbiq etish muhimdir. O‘quvchi o‘zining o‘rganish usullarini doimiy ravishda baholaydi va yaxshilaydi. Tahliliy fikrlash jarayoni yangi bilimlarni ilg‘ashda va muammolarni samarali hal qilishda yordam beradi.

E – Effective (Samaradorlik). O‘quv jarayonini samarali tashkil etish ta’lim sifatini oshiradi. Samarali ta’lim oluvchi o‘z vaqtini to‘g‘ri rejalashtiradi, muhim mavzularni aniqlaydi va asosiy e’tiborni ularga qaratadi. Vaqtni to‘g‘ri boshqarish va ustuvorliklarni belgilash o‘quv jarayonini soddalashtiradi va natijadorlikni oshiradi.

A – Active (Faollik). Bilimlarni faol o‘zlashtirish o‘quv jarayonining muhim qismi hisoblanadi. O‘quvchi dars jarayonida ishtirok etishi, savollar berishi va o‘z fikrlarini faol ifoda etishi kerak. Muhokamalar, amaliy mashg‘ulotlar va guruhli loyihalarda qatnashish bilimlarni yanada chuqurlashtirishga yordam beradi.

M – Motivated (Motivatsiyalangan). Motivatsiya muvaffaqiyatli ta’lim jarayonining kalitidir. O‘quvchi o‘zining o‘qish maqsadlarini aniq belgilashi va ularga erishish uchun doimiy harakat qilishi zarur. O‘zining yutuqlarini kuzatish va natijalarni baholash motivatsiyani oshirishga yordam beradi.

4.2.1-jadval

CREAM strategiyasini qo‘llash bosqichlari va natijalari⁴⁸

Bosqich	Tavsif	Kutilayotgan natija
Maqsad qo‘yish	O‘quv jarayoni uchun aniq, erishiladigan maqsadlarni belgilash.	Aniqlik va yo‘nalish, o‘quv jarayonida motivatsiya oshadi.
Rejalashtirish	O‘quv materiallarini qismlarga bo‘lib, reja asosida o‘rganish.	Samarali vaqt boshqaruvi va materialni tez o‘zlashtiriladi.
Faol ishtirok etish	Amaliy mashg‘ulotlar, guruh ishlari va tajribada qatnashish.	Bilimlarni real hayotda qo‘llanadi va mustahkamlanadi.
Natijalarni baholash	O‘z-o‘zini baholash, xatolar va yutuqlarni tahlil qilish.	O‘zgarishga tayyorgarlik va kamchiliklarni bartaraf etiladi.
Motivatsiya va mukofotlash	Yutuqlarni tan olish va o‘zini rag‘batlantirish.	Ichki motivatsiya kuchayadi va davomiy o‘qishga intiladi.

CREAM (Creative, Reflective, Effective, Active, Motivated) strategiyasi O‘zbekistonning iqtisodiy va menejment dasturlarida talabalarni ijodiy fikrlashga undaydi. Misol uchun, ijodiy yondashuv orqali talabalar energetika sohasida muqobil energiya manbalarini joriy etish bo‘yicha innovatsion loyihalar yaratishi

⁴⁸ Ginting M. B., Naitili C. A., Rahayu N. A. Improving Study Skills Through CREAM Strategy in Papuan Students //4th Sriwijaya University Learning and Education International Conference (SULE-IC 2020). – Atlantis Press, 2021. – C. 408-415.

mumkin. Norvegiyaning qayta tiklanadigan energiya bo'yicha tajribasi ushbu yo'nalishda amaliy o'quv dasturlari uchun o'rnak bo'lishi mumkin.

4.2.1-jadvalda CREAM strategiyasini qo'llash bosqichlari va natijalarini taqdim etamiz.

Shuningdek, CREAM strategiyasi ta'lim jarayonida samaradorlik va muvaffaqiyatga erishishga yo'naltirilgan kompleks yondashuv bo'lib, talabalarning ijodiy fikrlash, tahlil qilish, faollik ko'rsatish va o'z-o'zini motivatsiya qilish qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu strategiya nafaqat qisqa muddatli natijalarga erishishni, balki uzoq muddatli bilim va ko'nikmalarni shakllantirishni maqsad qiladi. CREAM strategiyasi talabalarga mustahkam bilim asosini yaratishga yordam beradi, natijada yangi mavzularni chuqurroq tushunish va ularga tayanib rivojlanish osonlashadi. Bu yondashuv davomiy va muntazam o'qishni rag'batlantirib, barqaror ta'lim jarayonini ta'minlaydi. Talabalar o'z bilimlarini muntazam yangilab borish orqali har bir bosqichda o'zlashtirish darajasini oshiradi. Har bir o'quvchining o'rganish uslubi farq qilgani sababli, CREAM strategiyasi moslashuvchan va individual yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi. Talabalar o'z qobiliyatlari va qiziqishlariga mos ravishda turli ta'lim usullarini qo'llab, bu jarayonni yanada samarali qiladi.

Strategiyaning asosiy qismlaridan biri – tahliliy fikrlash bo'lib, u xatolarni aniqlash va ulardan saboq olish imkonini beradi. Talabalar o'zlarini baholash orqali bilimlarini mustahkamlash va kelajakda xatolarni takrorlamaslikka intiladi. Motivatsiya ta'lim jarayonida katta rol o'ynaydi va CREAM strategiyasi talabalarning yutuqlarini e'tirof etish va kelgusida yanada yuqori marralarni zabt etishga undash orqali ularning ichki motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi. Kichik maqsadlarga erishish orqali katta natijalarga erishish usuli bu strategiyaning muhim jihatlaridan biridir. CREAM nafaqat akademik, balki shaxsiy rivojlanishga ham turtki beradi. Talabalar ijodiy fikrlash, vaqtni boshqarish va stressni yengish kabi hayotiy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Bu esa ularning kasbiy va shaxsiy hayotida muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi.

Amaliy mashg'ulotlar va tajriba asosida o'qish CREAM strategiyasining ajralmas qismi hisoblanadi. Talabalar seminarlar, laboratoriya mashg'ulotlari, guruh loyihalari va mustaqil ishlar orqali o'z bilimlarini amaliyotda mustahkamlash imkoniga ega bo'ladi. Ushbu jihatlar CREAM strategiyasining ta'lim jarayonidagi rolini boyitib, talabalarga muvaffaqiyatli o'rganish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Umuman olganda, CREAM strategiyasi har bir o'quvchiga moslashuvchan bo'lib, ularning individual ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos keladi. Bu yondashuv orqali talabalar ta'lim jarayonida faol ishtirok etadi, o'z kuchli va zaif tomonlarini tahlil qiladi hamda o'z oldiga aniq maqsadlar qo'yadi. Natijada, bu strategiya

nafaqat akademik muvaffaqiyatga erishishga, balki kelajakda hayotiy va kasbiy faoliyatda ham yuqori natijalarga erishishga xizmat qiladi.

4.3. Stress va noqulayliklarni boshqarish

Ta'lim olish jarayonini samarali tashkil etishda stress va noqulayliklarni boshqarish juda muhim ahamiyatga ega. Ta'lim jarayonida talabalar ko'p miqdorda bilim olish, yangi ko'nikmalarni rivojlantirish, o'z vaqtini samarali boshqarish va akademik muvaffaqiyatlarga erishish uchun katta bosim ostida bo'lishlari mumkin. Ushbu stress va noqulayliklarni boshqarishning samarali usullarini qo'llash, ta'lim jarayonida muvaffaqiyatni ta'minlash uchun zarurdir.

«Stressni boshqarish, talabalarni ko'p hollarda ishlash yoki o'qish bilan bog'liq bo'lgan noqulay vaziyatlardan halos etadi, bu esa ularning umumiy salomatligi va motivatsiyasiga ijobiy ta'sir qiladi. Stressni yengishning samarali usullari, masalan, nafas olish texnikalari, meditatsiya, yoki jismoniy mashqlar, talabalarga o'zini boshqarish qobiliyatini oshirishga yordam beradi, bu esa ularning diqqatini va konsentratsiyasini oshiradi»⁴⁹. Bunday usullar yordamida talabalar o'zlarining akademik faoliyatlarini yanada samarali tashkil qilishlari mumkin, chunki ular stressni kamaytirish orqali o'rganish jarayoniga yanada ko'proq e'tibor qaratadilar.

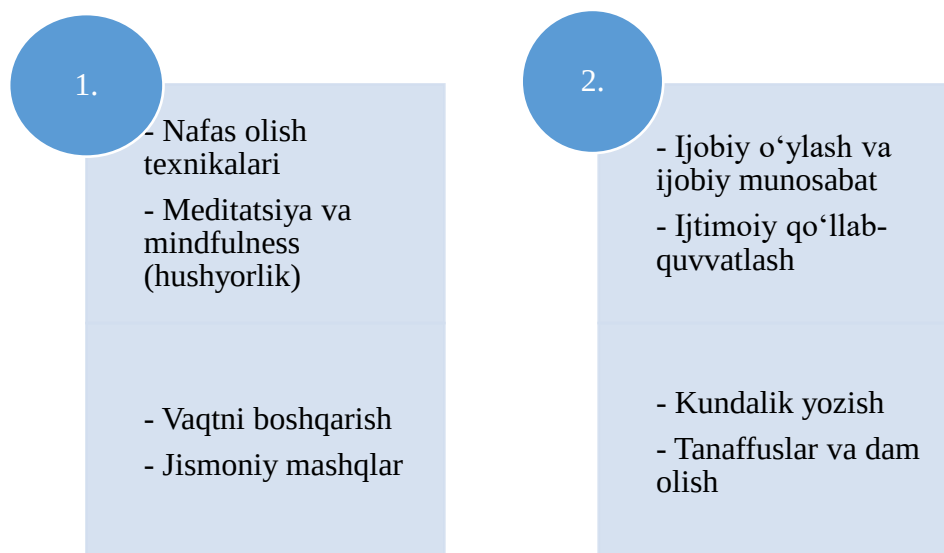
Shuningdek, stressni boshqarish talabalarga o'z vaqtini to'g'ri taqsimlash va o'qish uchun kerakli motivatsiyani topishga yordam beradi. Noqulayliklarga qarshi kurashish, talabalar o'rtasida ijobiy munosabatlarni yaratishga, o'rganish motivatsiyasini oshirishga va akademik muvaffaqiyatlarni yanada yaxshilashga yordam beradi. Shunday qilib, stress va noqulayliklarni boshqarish, nafaqat ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi, balki talabalar salomatligini va ruhiy barqarorligini ta'minlaydi.

Ta'lim jarayonida stressni boshqarish orqali talabalar yuqori natijalarga erishishi mumkin. O'zbekistonda zamonaviy psixologik qo'llab-quvvatlash markazlari va dam olish joylari orqali talabalarni stressdan himoya qilish bo'yicha dasturlarni kengaytirish dolzarbdir. Bu yo'nalishda Yaponiya universitetlarida talabalar uchun maxsus meditatsiya va mindfulness darslari namunali hisoblanadi.

O'zbekiston iqtisodiyoti va menejment sohasida turli xil o'quv resurslaridan foydalanish talabalar bilimini boyitishga yordam beradi. Shuningdek, talabalar Yevropa universitetlaridagi kabi interaktiv o'quv platformalari, jumladan, onlayn kurslardan foydalanish orqali o'quv jarayonini boyitishi mumkin.

Ta'lim olish jarayonini samarali tashkil etishda stress va noqulayliklarni boshqarishning bir nechta samarali usullari mavjud (4.4.1-rasm). Ushbu usullar talabalar va talabalarga stressni kamaytirish, o'rganish jarayoniga to'g'ri e'tibor qaratish va samarali natijalarga erishish uchun yordam beradi.

⁴⁹ Kutulakis P. Stress and competence: From law student to professional //Cap. UL Rev. – 1992. – T. 21. – C. 835.

4.3.1-rasm. Stress va noqulayliklarni boshqarish usullari⁵⁰

Bularning eng samarali usullaridan biri chuqur nafas olish texnikalaridir. Nafas olish jarayoni, miyada stress gormonlarini kamaytirib, jismoniy va ruhiy holatni yaxshilaydi. Talabalar chuqur nafas olish mashqlarini bajarish orqali o'zlarini tinchlantirib, stressni kamaytirishlari mumkin. Bundan tashqari, meditatsiya va mindfulness texnikalari yordamida talabalar o'zlarining fikrlarini va his-tuyg'ularini tahlil qilib, diqqatini hozirgi vaqtga jamlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu usullar stressni boshqarishda va ruhiy holatni yaxshilashda juda samarali hisoblanadi.

Samarali vaqtni boshqarish ham stressni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega. Talabalar o'zlarining kundalik jadvalini to'g'ri tashkil etib, o'qish uchun alohida vaqt ajratish, vaqtni to'g'ri taqsimlash orqali ortiqcha stressni oldini olishlari mumkin. O'z vaqtida tayyorlanish va ishlash orqali o'rganish jarayonini osonlashtirish mumkin. Bundan tashqari, jismoniy mashqlarni bajarish ham stressni boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Jismoniy faoliyat, organizmdagi endorfinlar ishlab chiqarilishini oshiradi, bu esa kayfiyatni yaxshilaydi va stressni kamaytiradi. Oddiy yurish, yugurish, yoga yoki boshqa sport turlari stressni boshqarish uchun samarali vosita hisoblanadi.

Stressni boshqarishning yana bir samarali usuli ijobiy fikrlash va munosabatni shakllantirishdir. Talabalar o'zining qobiliyatlariga ishonib, ijobiy fikrlar bilan yondoshuvni rivojlantirishlari kerak. Bu usul stressni kamaytirish, muvaffaqiyatga erishish uchun motivatsiyani oshirishga yordam beradi. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash ham stressni kamaytirishda katta yordam beradi. Talabalarning o'zaro qo'llab-quvvatlashi va bir-biriga yordam berishi stressni kamaytirishga yordam beradi. Ijtimoiy muloqotlar, guruhli o'rganish va o'qituvchilardan yoki o'rtoqlardan yordam olish, stressni boshqarishga yordam beradi va yolg'izlikni kamaytiradi. Shuningdek, kundalik yozish ham stressni boshqarishga yordam beradigan samarali usullardan biridir. Talabalar o'z fikrlarini va his-tuyg'ularini kundalikda yozish

⁵⁰ Rogers B. The Essential Guide to Managing Teacher Stress eBook: Practical Skills for Teachers. – Pearson UK, 2012.

orqali stressni boshqarishlari mumkin. Yozish jarayoni ruhiy holatni yaxshilashga, noqulayliklarni kamaytirishga yordam beradi va o'zini anglashni oshiradi.

O'rganish jarayonida muntazam tanaffuslar qilish ham muhimdir. Uzoq vaqt davomida o'rganishdan saqlanish, vaqti-vaqti bilan tanaffuslar qilish, stressni kamaytirishga va samarali o'rganishga yordam beradi. To'g'ri dam olish, yengillik va qayta tiklanishga yordam beradi. Shunday qilib, stress va noqulayliklarni boshqarishning samarali usullarini qo'llash talabalar va talabalarga ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishda yordam beradi va ularning salomatligini, ruhiy barqarorligini ta'minlaydi.

Ta'lim olish jarayonida stress va noqulayliklarni boshqarish juda muhim, chunki bu jarayon talabalar va talabalarining muvaffaqiyatli o'rganishiga, yuqori natijalarga erishishiga va salomatlikni saqlashga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim olish – bu faqat bilim olish emas, balki insonning ruhiy va jismoniy holatini doimiy ravishda boshqarish va samarali boshqaruvni talab etadigan jarayon. Stress esa o'rganish jarayonida eng katta to'siqlardan biri hisoblanadi. Stressning yuqori darajasi diqqatni jamlashda qiyinchiliklar yaratadi, samarali ishlashni to'xtatadi va natijada o'rganish sifatini pasaytiradi.

Shuning uchun, stressni boshqarishning samarali usullari o'rganish jarayonini mukammal tashkil etishga yordam beradi. Stressni kamaytirish uchun o'rganishdagi noqulayliklarni bartaraf etish zarur. Buning uchun birinchi navbatda, talabalar o'z vaqtlarini samarali boshqarishlari kerak. Vaqtni rejalashtirish va to'g'ri taqsimlash, kerakli ishlarni ustuvor qilib, o'z vaqtini oqilona sarflash stressni kamaytirishga yordam beradi. O'rganishning samarali usullari orasida materiallarni bo'laklarga ajratish ham muhim rol o'ynaydi. Bu usul, talabalarga katta va murakkab vazifalarni kichik va boshqarilishi mumkin bo'lgan qismlarga bo'lishni o'rgatadi, shunda ular o'zlarini bosim ostida his qilmaydilar va har bir bosqichni muvaffaqiyatli yakunlaydilar.

Stressni boshqarishning yana bir samarali usuli, talabalarining emotsional intellektini rivojlantirishdir. Talabalar o'z his-tuyg'ularini anglash, boshqarish va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish orqali stressni kamaytirishlari mumkin. Emotsional intellektni rivojlantirish, talabalarni o'zlarining salbiy fikrlarini tan olish va ijobiy fikrlarga yo'naltirishga o'rgatadi. Stressni boshqarishning yana bir samarali usuli, talabalarining jismoniy faoliyatini oshirishdir. Jismoniy mashqlar stressni kamaytirishning eng samarali usullaridan biridir, chunki ular endorfinlar ishlab chiqarishni rag'batlantiradi va talabalarining kayfiyatini yaxshilaydi. Yoga, meditatsiya, nafas olish mashqlari va oddiy yurish kabi faoliyatlar stressni kamaytirishga yordam beradi.

Talabalar o'quv jarayonida olingan bilimlarni muhokama va tahlil qilish orqali mustahkamlashi kerak. Masalan, O'zbekistonning yangi iqtisodiy islohotlarini boshqa davlatlar tajribasi bilan taqqoslab tahlil qilish orqali tanqidiy fikrlash rivojlantiriladi. Buyuk Britaniyaning «debate-based learning» modeli ushbu yo'nalishda muvaffaqiyatli ishlaydi.

O'zbekiston 2030 strategiyasi iqtisodiyotda samaradorlikni oshirishga qaratilgan. Talabalar real iqtisodiy loyihalarda ishtirok etib, ishlab chiqarish jarayonlarini yaxshilash va eksport imkoniyatlarini oshirish bo'yicha tajriba

to'plashi mumkin. Masalan, Janubiy Koreyaning texnologik innovatsiyalarni rivojlantirish tajribasi amaliyot uchun asos bo'lishi mumkin.

O'rganish jarayonida doimiy ravishda stressni boshqarishga intilish, talabalarni o'qish va ilm-fan sohasida muvaffaqiyatga erishishda yordam beradi. Stressni kamaytirish va samarali boshqarish, talabalarni yanada izchil, samimiy va ijodiy yondashuvga undaydi. Stressni boshqarish nafaqat ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishda yordam beradi, balki talabalarning umumiy salomatligi, ruhiy holati va hayot sifatini yaxshilashga yordam beradi. Talabalar, stressni boshqarish va noqulayliklarni engib o'tish orqali o'zlarining imkoniyatlarini maksimal darajada amalga oshiradilar.

Talabalar iqtisodiy va boshqaruv muammolariga ijodiy yondashishni rivojlantirishi zarur. Masalan, kambag'allikni qisqartirish bo'yicha «qishloq rivojlanish dasturlari»da ishtirok etish ijodiy echimlar ishlab chiqishga yordam beradi. Hindistonning qishloq xo'jaligi rivojlanish tajribasi bu borada qo'llanilishi mumkin.

Talabalar jamoada ishlash va kommunikatsiya qobiliyatlarini rivojlantirishi lozim. O'zbekistonda davlat boshqaruvi tizimida jamoaviy loyihalarga katta e'tibor qaratilmoqda. Shvetsariyaning jamoaviy boshqaruv bo'yicha ilg'or tajribalari talabalar uchun namunaviy model bo'lishi mumkin.

Barqaror rivojlanish prinsiplari asosida o'quv dasturlarini ishlab chiqish talabalar bilimni boyitadi. O'zbekistonning «Yashil iqtisodiyot» dasturi doirasida talabalar atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan iqtisodiy yechimlarni o'rganishi kerak. Skandinaviyaning ekologik iqtisodiyotdagi tajribasi bu borada foydali o'quv modeli sifatida xizmat qilishi mumkin.

Stress va noqulayliklarni boshqarish inson hayotining muhim qismidir, chunki ular ruhiy va jismoniy salomatlikka ta'sir ko'rsatishi mumkin. Stress, asosan, ish, o'qish yoki shaxsiy hayotdagi muammolar tufayli yuzaga keladi. Noqulaylik esa, asosan, kundalik turmushda yuzaga keladigan kichik stress holatlari yoki hayotdagi o'zgarishlarga javob bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov, A. Ta'lim tizimida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy omillari. O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish strategiyasi: ilmiynazariy asoslar. Toshkent: Innovatsion nashriyot, 2023, C. 10-15.

2. Ismoilov, Sh. Kasbiy malakalarni oshirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati. Ilm va taraqqiyot, 2023, №. 5, C. 25-30.

3. Rahmonov, O. Jahon mamlakatlarida dual ta'lim tizimini rivojlantirish tajribasi. Kasbiy ta'limni rivojlantirishning dolzarb masalalari. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2022, C. 45-50.

4. Ahmedov, N. Kasbiy ta'lim jarayonida kreativ fikrlashni rivojlantirish usullari. O'zbekiston Respublikasi ta'lim va tarbiya sohasida innovatsiyalar, 2022, №. 3, C. 12-18.

5. Yusupov, A. Germaniyada dual ta'lim tizimining muvaffaqiyati va O'zbekistonga moslashuv yo'llari. Ilmiy-amaliy jurnal, 2023, №. 4, C. 33-38.

6. Yaponiyaning Kaizen modeli bo'yicha samarali ish tashkil qilish yondashuvlari. Xalqaro iqtisodiy sharh, 2023, №. 2, C. 21-24.
7. Finlyandiyada hayot davomida ta'lim tamoyili. Yevropa ta'lim tizimlari tahlili, 2022, №. 5, C. 7-10.
8. O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni. Toshkent: Adolat nashriyoti, 2020, C. 1-20.
9. «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasidagi ta'lim tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha ma'lumotnoma. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi, 2022, C. 10-12.
10. Rachmad Y. E. From Degree to Competence: Human Resource Management Strategies in the Gen Z Era //United Nations Development Programme. – 2023.
11. Hafina A. et al. Developing a Model for Life Skills Training through the Enhancement of Academic, Personal, Social, and Career Competencies for Middle School Students //Journal of Education and E-Learning Research. – 2024. – T. 11. – №. 3. – C. 481-489.
12. Nonthacumjane P. Key skills and competencies of a new generation of LIS professionals //IFLA journal. – 2011. – T. 37. – №. 4. – C. 280-288.
13. Akkermans J. et al. Competencies for the contemporary career: Development and preliminary validation of the career competencies questionnaire //Journal of career development. – 2013. – T. 40. – №. 3. – C. 245-267.
14. Ginting M. B., Naitili C. A., Rahayu N. A. Improving Study Skills Through CREAM Strategy in Papuan Students //4th Sriwijaya University Learning and Education International Conference (SULE-IC 2020). – Atlantis Press, 2021. – C. 408-415.
15. Kutulakis P. Stress and competence: From law student to professional //Cap. UL Rev. – 1992. – T. 21. – C. 835.
16. Rogers B. The Essential Guide to Managing Teacher Stress eBook: Practical Skills for Teachers. – Pearson UK, 2012.

Nazorat savollari:

1. Muvaffaqiyatli o'rganishning asosiy omillari nimalardan iborat?
2. Muvaffaqiyatli O'rganish jarayonidagi qanday samarali strategiyalarni bilasiz?
3. Mustaqil ta'limning asosiy jihatlariga nimalar kiradi?
4. CREAM strategiyasining tamoyillarini aytib bering.
5. CREAM strategiyasidan foydalanishning muhimligi nimada?
6. CREAM strategiyasini qo'llash bosqichlari va natijalarini sanab bering.
7. Ta'lim olish jarayonida vaqtni boshqarish (time management) ko'nikmasiga ta'rif bering.
8. Stress va noqulayliklarni boshqarish usullari deganda nimani tushunasiz?

**II-BOB. AKADEMIK KO'NIKMANI RIVOJLANTIRISHDA KASVIY
KOMPITENSIYA XUSUSIYATLARI VA AMALIY FAOLIYATNI
TAKOMILLASHTIRISH ASOSLARI
5.BOB. TANQIDIY TAHLIL QILISH KO'NIKMLARI.**

5.1. Tanqidiy o'qish va uning ahamiyati

Tanqidiy o'qish va eslatmalar bilan ishlash (note-taking) ilmiy va akademik faoliyatning ajralmas qismidir. Ushbu jarayon talabalarga va talabalariga o'qigan materialni chuqurroq tushunish, o'zlashtirish va keyinchalik uni samarali foydalanish imkoniyatini yaratadi. Tanqidiy o'qish orqali talaba faqat matnni o'qib chiqmaydi, balki undagi muhim g'oyalarni tahlil qiladi, baholaydi va o'z fikrini bildiradi. Bu o'qish jarayonini faollashtiradi va materialni yaxshiroq eslab qolishga yordam beradi.

Tanqidiy o'qish O'zbekiston iqtisodiyoti va menejmentining barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Masalan, investitsiya loyihalarini baholashda tanqidiy fikrlash orqali investorlar resurslarni samarali taqsimlash bo'yicha aniq qarorlar qabul qilishi mumkin. Bu O'zbekiston 2030 yil rivojlanish strategiyasida ko'zda tutilgan iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Janubiy Koreya tajribasida tanqidiy tahlil orqali texnologik taraqqiyot sohasida yuqori natijalarga erishilgani bunga yorqin misoldir.

«Eslatmalarni olish, o'qilgan matndan asosiy g'oyalarni ajratib olish va qisqacha yozib qo'yish jarayonidir. Bu, o'z navbatida, o'qish materialiga bo'lgan qiziqishni oshiradi va o'rganilgan ma'lumotlarni tizimli ravishda qayta ishlash imkoniyatini yaratadi. Eslatmalar nafaqat o'qilgan materialni qayta ko'rib chiqish uchun muhim, balki bu usul o'qigan materialni boshqalarga tushuntirishda ham yordam beradi»⁵¹. Tanqidiy o'qish va eslatmalarni olish, talabalarni mustaqil fikrlashga, muammoni hal qilishga va yangi bilimlarni samarali qo'llashga undaydi.

Menejment va iqtisodiyotda talabalar eslatmalar orqali o'rganilgan nazariy ma'lumotlarni tizimlashtiradi va amaliy ishlarda samarali foydalanadi. Masalan, O'zbekiston soliq tizimidagi islohotlarni o'rganish jarayonida, talabalar o'z eslatmalariga asoslanib turli soliq modellari o'rtasidagi farqlarni tahlil qilishlari mumkin. Germaniyada bu yondashuv universitetlarda iqtisodiy tahlil bo'yicha o'quv dasturlarida keng qo'llaniladi.

Bu jarayonni mukammal bajarish uchun talabalarni tanqidiy fikrlash, mantiqiy tahlil qilish va o'qilgan materialni o'z so'zlari bilan ifodalashga o'rgatish zarur. Tanqidiy o'qish va eslatmalarni olish texnikalari ta'lim jarayonida samarali foydalanish uchun talabalarga o'rganishning yuqori samarali usullarini taqdim etadi.

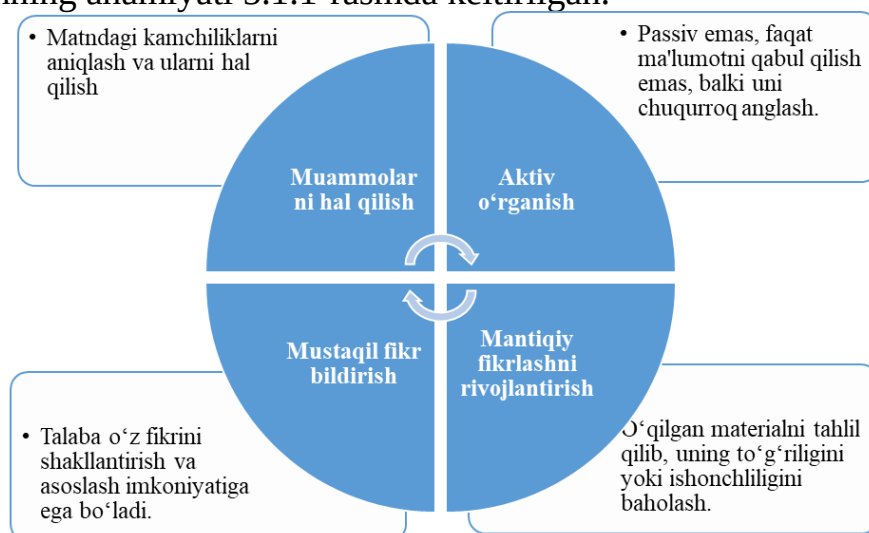
«Tanqidiy o'qish – bu talabani o'qilgan materialni faqat qabul qilib olishdan tashqari, uni tahlil qilish, baholash, chuqur anglash va fikr bildirishi jarayonidir. Tanqidiy o'qishning ahamiyati shundaki, u talabaning passiv qabul qiluvchi emas, balki faol va mustaqil fikrlovchi bo'lishiga yordam beradi. Talaba tanqidiy o'qish

⁵¹ Woolf K., Page M., Viney R. Assessing professional competence: a critical review of the Annual Review of Competence Progression //Journal of the Royal Society of Medicine. – 2019. – T. 112. – №. 6. – C. 236-244.

orqali materialni ko‘proq anglab oladi, matndagi asosiy fikrlarni va g‘oyalarni ajratib olishda muvaffaqiyatli bo‘ladi, hamda o‘zining fikrini izchil tarzda shakllantiradi»⁵².

O‘zbekistonning investitsiya strategiyalarida tanqidiy fikrlash iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Bu orqali talabalar xalqaro amaliyotda ishlatiladigan muvaffaqiyatli loyihalarni tahlil qilish va milliy iqtisodiyotga moslashtirishni o‘rganadi. Masalan, Buyuk Britaniyada Brexit jarayonida tanqidiy tahlil orqali iqtisodiy siyosatni muvozanatlashtirish yo‘lga qo‘yildi.

Tanqidiy o‘qish talabalarga matnning haqiqiy mazmunini tushunishga yordam beradi va matndagi kamchiliklarni yoki noaniqliklarni aniqlashga imkon yaratadi. Bu o‘qish jarayoni, talabaning mavjud bilimlaridan foydalanib, yangi ma’lumotlarni baholash va o‘z fikrlarini shakllantirishga yo‘l ochadi. Tanqidiy o‘qish, shuningdek, mantiqiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi, bu esa nafaqat akademik faoliyatda, balki kundalik hayotda ham katta ahamiyatga ega. Tanqidiy o‘qishning ahamiyati 5.1.1-rasmda keltirilgan.

5.1.1-rasm. Tanqidiy o‘qishning ahamiyati⁵³

Tanqidiy o‘qishning yana bir ahamiyati shundaki, u talabaga matndan o‘ziga kerakli ma’lumotni topishga, unga qarshi bo‘lish yoki uning tafsilotlarini tekshirishga imkon beradi. Shunday qilib, tanqidiy o‘qish nafaqat o‘rganish jarayonini samarali qilishga yordam beradi, balki bilimlarni mustahkamlashga, tahlil qilishga va boshqalarga aniq va asosli fikrlarni yetkazishga imkon yaratadi.

Tanqidiy o‘qish haqida o‘rganilgan olimlar va ularning ishlarini qisqacha ko‘rib chiqish, bu sohadagi ilmiy g‘oyalar va yondashuvlarni tushunishga yordam beradi. Shuning uchun quyida tanqidiy o‘qish bo‘yicha ilgari o‘rganishlar qilgan va uni rivojlantirgan ba’zi olimlarning ishlariga to‘xtalamiz.

O‘zbekistonda iqtisodiy prognozlar qilish jarayonida eslatmalarni samarali ishlatish talabalarni iqtisodiy ma’lumotlarni to‘plash va tizimlashtirishga o‘rgatadi. Bu, o‘z navbatida, talabalarni iqtisodiy tahlil va menejment bo‘yicha

⁵² Woolf K., Page M., Viney R. Assessing professional competence: a critical review of the Annual Review of Competence Progression //Journal of the Royal Society of Medicine. – 2019. – T. 112. – №. 6. – C. 236-244.

⁵³ Muallif ishlanmasi

chuqur bilimga ega bo'lishlariga yordam beradi. Singapurda iqtisodiy prognozlash bo'yicha eslatmalarni samarali qo'llash jarayoni iqtisodiy barqarorlikka erishishda muhim rol o'ynaydi.

«John Dewey (1859-1952) – Amerikalik filosof va pedagog. Dewey, o'rganish jarayonining faolligini ta'kidlagan va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni muhim deb hisoblagan. U «fikrlash»ni o'rganishning markaziy qismi sifatida ko'rgan va talabalarga o'qish jarayonida faol ishtirok etishni o'rgatish zarurligini ta'kidladi. Deweyning ta'lim nazariyasida tanqidiy fikrlashning o'rni juda katta bo'lib, u talabaning o'z bilimlarini mustaqil ravishda shakllantirishiga, ularga tanqidiy yondashuvni qo'llashiga asoslangan»⁵⁴.

«Paulo Freire (1921-1997) – Braziliyalik pedagog, ta'limda tenglikni va tanqidiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan faoliyatlari bilan tanilgan. Freire «Pedagogy of the Oppressed» asarida tanqidiy o'qish va tafakkur jarayonlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratgan. U o'qish jarayonini faqatgina axborotni qabul qilish emas, balki talabalarining o'ziga xos tahliliy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishni ta'kidlagan»⁵⁵.

«Socrates (470-399 B.C.) – Qadimiy yunon faylasufi, tanqidiy o'qishning poydevorlarini yaratgan shaxs sifatida ko'riladi. U o'qish va bilim olishni faqat muayyan bilimlarni qabul qilish deb emas, balki o'rganish jarayonida o'qilgan materialni so'roq qilish, tahlil qilish va uning to'g'riligini tekshirish orqali amalga oshirish kerakligini ta'kidlagan. «Sokratik metod» deb ataladigan usul, o'qilgan matnni tahlil qilish, savollar berish va fikrlarni to'g'ri baholashni o'z ichiga oladi»⁵⁶.

«Richard Paul va Linda Elder – Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish sohasida zamonaviy olimlar. Ular tanqidiy o'qishning asosiy tamoyillarini ishlab chiqqan va uni ta'lim jarayonida qo'llashni keng targ'ib qilgan. Ularning ishlarida tanqidiy fikrlash va o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishda talabalarga mantiqiy fikrlash, savollar berish, dalillarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish zarurligi ko'rsatiladi. «Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life»⁵⁷ asarida ular tanqidiy fikrlash va o'qishning metodologiyasini kengaytirish bo'yicha amaliy ko'rsatmalar taqdim etadilar.

«David Perkins – o'rganish va tanqidiy fikrlash bo'yicha ishlagan olim. Perkins o'qish va ta'lim jarayonini yangicha yondashuv bilan ko'rgan. U tanqidiy o'qishning o'qishga faol yondashuv, mavzularni tahlil qilish, ilmiy dalillarni sinchiklab o'rganish va baholash bilan bog'liq ekanligini ta'kidlagan»⁵⁸. U o'qishning nafaqat axborotni o'zlashtirish, balki olingan bilimlarni chuqur anglash va amaliyotda qo'llashga imkon berish kerakligini so'zlagan.

Tanqidiy o'qish sohasida ishlagan bu olimlar o'qishning faqat yodlash yoki axborotni olish jarayonidan iborat emas, balki bu jarayonni chuqurroq tahlil qilish, fikrlarni baholash, so'roq qilish va xulosalar chiqarish orqali o'rganish kerakligini

⁵⁴ Dewey J. The Later Works of John Dewey, Volume 12, 1925-1953: 1938, Logic: The Theory of Inquiry. – Siu Press, 2008. – T. 12.

⁵⁵ Freire P. Educação como prática da liberdade. – Editora Paz e Terra, 2014.

⁵⁶ Yonezawa S. Socrates on educational success //History of Philosophy Quarterly. – 2016. – T. 33. – №1. –C. 1-20.

⁵⁷ Paul R. W., Elder L., Bartell T. California teacher preparation for instruction in critical thinking: Research findings and policy recommendations. – 1997.

⁵⁸ Perkins D. Smart schools: From training memories to educating minds. – Simon and Schuster, 2008.

ta'kidlagan. Shuning uchun, tanqidiy o'qish o'rganish jarayonida talabalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga, materialni chuqurroq anglashga va mustaqil fikr yuritishga imkon yaratadi.

5.2. Tanqidiy o'qishni samarali yo'lga qo'yish vositalari

Tanqidiy o'qish — bu faqatgina o'qilgan matnni yodlash emas, balki uning mazmunini chuqur tahlil qilish, o'quv materialini tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqish, mavjud fikrlar bilan qarama-qarshi qo'yish va o'z fikrini shakllantirish jarayonidir. Samarali tanqidiy o'qishning asosiy maqsadi talabaga o'qilgan ma'lumotlarni yaxshiroq tushunishga, uni analiz qilishga va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yordam berishdan iborat. Bunga erishish uchun turli vositalar va metodlar mavjud. Tanqidiy o'qishni samarali yo'lga qo'yish uchun talaba o'qilgan matnni muhokama qilish, tahlil qilish, o'z fikrini bayon qilish, va boshqa manbalar bilan qiyoslash kabi vositalardan foydalanishi kerak. Ushbu vositalar yordamida talaba nafaqat o'qilgan materialni chuqurroq tushunadi, balki uni boshqalar bilan muhokama qilib, yanada kengroq va xilma-xil nuqtai nazarlarni o'rganishi mumkin.

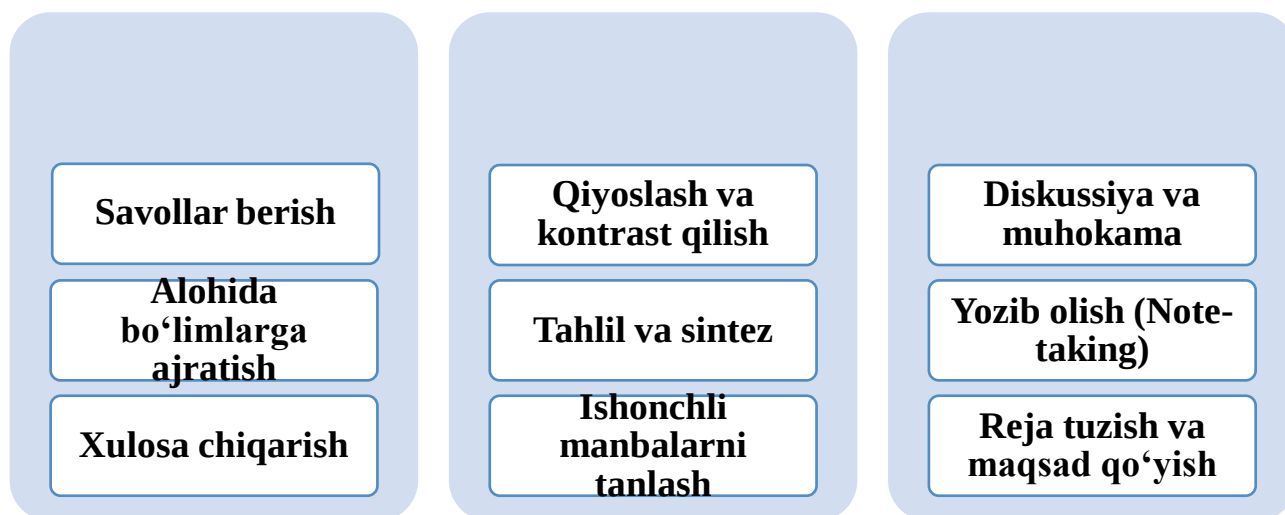
Tanqidiy o'qishni samarali yo'lga qo'yish uchun bir nechta vositalar mavjud. Quyida tanqidiy o'qishni rivojlantirish uchun qo'llaniladigan samarali vositalar keltirilgan (5.2.1-rasm).

Tanqidiy o'qishda o'qilgan materialga savollar berish, uning mazmunini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Savollarni berish orqali talaba faollashadi va o'qigan matnni yanada batafsil tahlil qiladi. Masalan, «Bu ma'lumotni nima asosida aytish mumkin?», «Bu ma'lumotning manbasi ishonchlimi?», «Bu xulosa boshqa qanday nuqtai nazardan ko'rilishi mumkin?» kabi savollar o'qish jarayonida samarali qo'llaniladi.

Savollar yaratish va ularga javob topish orqali talabalarda muammolarni hal qilish ko'nikmalari shakllanadi. Masalan, O'zbekistonda qishloq xo'jaligi islohotlari bo'yicha savollar asosida iqtisodiy tahlil o'tkazish orqali eksport salohiyati oshirilmoqda. Yaponiyada bu usul talabalarning kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun keng qo'llaniladi.

Tanqidiy o'qishda o'qilgan matnni kichik bo'limlarga ajratib, har bir bo'limni alohida tahlil qilish foydalidir. Bu, talabaga materialni yaxshiroq tushunishga yordam beradi va unga har bir qismini mustaqil o'rganish imkonini beradi.

O'qilgan materialni tahlil qilish va undan keyin xulosa chiqarish — tanqidiy o'qishning asosiy vositalaridan biridir. Talaba o'qigan materialni qayta ko'rib chiqib, asosiy fikrlarni va g'oyalarni ajratib, ularni umumlashtirib, o'z nuqtai nazarini shakllantirishi kerak.

5.2.1-rasm. Tanqidiy o'qishni rivojlantirish uchun qo'llaniladigan samarali vositalar

Tanqidiy o'qishda talaba bir necha manbalarni yoki nuqtai nazarlarni bir-biri bilan taqqoslab, ularni tahlil qilishga harakat qiladi. Bu usul yordamida talaba o'qigan materialdagi turli fikrlarni yoki dalillarni o'zaro taqqoslab, ularni baholaydi va yanada chuqurroq anglashga erishadi.

O'qish jarayonida materialni tahlil qilib, asosiy nuqtalarni ajratish va ulardan yangi xulosalar chiqarish muhimdir. Tanqidiy o'qish jarayonida sintez qilish (ya'ni, turli manbalarni birlashtirib yangi fikrlar shakllantirish) samarali o'qishning ajralmas qismidir.

Tanqidiy o'qishda ishonchli manbalardan foydalanish muhimdir. Talaba o'qigan materialni manbasini va ishonchliligini tahlil qilib, faqat ishonchli va ilmiy manbalarga asoslanishi kerak.

O'qilgan materialni boshqalar bilan muhokama qilish orqali talaba materialni yaxshiroq tushunadi va yangi nuqtai nazarlarga ega bo'ladi. Bu, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

O'qish jarayonida muhim fikrlarni yozib olish, ularni qayta ko'rib chiqishda va tahlil qilishda yordam beradi. Yozish, talabaga o'qilgan materialni yanada yaxshi eslab qolishga va uni tushunishga yordam beradi.

O'qish jarayonini samarali yo'lga qo'yish uchun aniq reja tuzish va o'qishga maqsadli yondashish kerak. Talaba o'qishni amalga oshirayotgan maqsadni aniq belgilab, unga erishish uchun reja tuzishi kerak.

Bu vositalar tanqidiy o'qish jarayonini samarali yo'lga qo'yish va talabaning bilimlarini yanada chuqurlashtirishga yordam beradi. Tanqidiy o'qish faqat axborotni yodlashdan iborat emas, balki uni chuqurroq tahlil qilish va mustaqil fikr yuritish imkonini yaratadi.

Tanqidiy o'qishni samarali yo'lga qo'yish vositalaridan foydalanish bir qator qulayliklarni yaratadi. Birinchi navbatda, savollar berish va materialni kichik qismlarga ajratish talabaga o'qilgan materialni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu orqali talaba faqat faktlarni yodlash bilan cheklanib qolmaydi, balki materialni to'liq anglab, mustaqil fikrlarini shakllantiradi.

Ikkinchidan, materialni boshqa manbalar bilan qiyoslash va muhokama qilish talabani fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Talaba turli nuqtai nazarlarni o'rganadi va o'z fikrini mustahkamlash uchun dalillar keltiradi. Xulosalar chiqarish vositasi talabani o'qigan materialga asoslangan mustaqil fikr bildirishiga yordam beradi, bu orqali talaba materialni samarali tarzda eslab qoladi va kelajakda uni qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi. Tanqidiy o'qish vositalari yordamida talaba o'qilgan materialni baholash, savollar orqali uni yanada kuchaytirish va boshqalar bilan muhokama qilish orqali bilimlarini mustahkamlashi mumkin.

Bundan tashqari, materiallarni kichik qismlarga ajratish va tartib bilan o'rganish talabaga o'qish jarayonini samarali boshqarishga yordam beradi, bu ayniqsa katta hajmdagi materialni o'zlashtirishda qulaydir. Tanqidiy o'qish vositalaridan foydalanish talabalarni faol ravishda o'qishga jalb qiladi, bu esa ularning o'z fikrlarini bildirishga va boshqa fikrlarni tinglashga ko'proq tayyor bo'lishlariga sabab bo'ladi. Bularning barchasi talabani bilimlarini yanada samarali tarzda o'zlashtirishiga, shuningdek, ularning mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

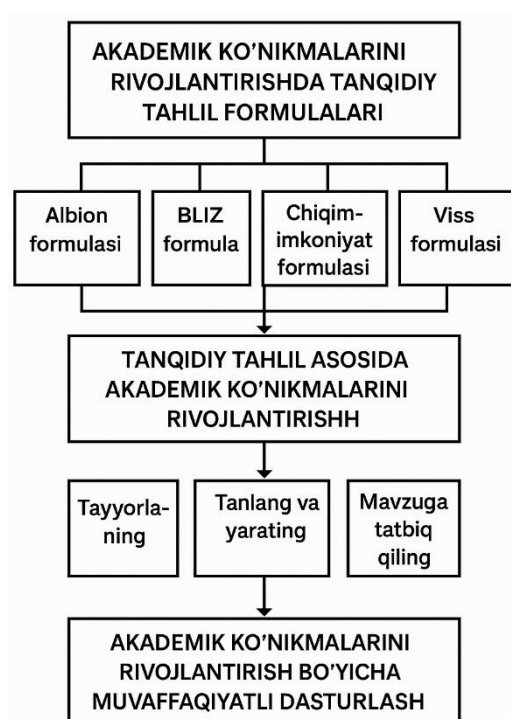
5.3.Tanqidiy tahlil asosida akademik ko'nikmalarni rivojlantirish.

Bugungi globallashtirilgan bilimlar asrida har bir inson o'zining intellektual salohiyatini faollashtirishi, mustaqil fikrlashga asoslangan yondashuv orqali ijtimoiy va akademik muhitda o'z o'rnini topishi zarur. Bu jarayonda tanqidiy tahlil yondashuvi asosiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Tanqidiy tahlil, avvalo, mavjud bilimlarni faqatgina qabul qilish emas, balki ularni chuqur o'rganish, mazmunini anglash va mustaqil fikr bildirish imkonini beradi. Mazkur maqola tanqidiy tahlil asosida akademik ko'nikmalarni chuqur va tizimli rivojlantirish yo'llarini ilmiy nuqtai nazardan ko'rib chiqadi.

Tanqidiy tahlil — bu shunchaki e'tiroz bildirish emas, balki har qanday axborotga nisbatan ob'ektiv, asosli va reflektiv yondashishni anglatadi. U kognitiv psixologiya, konstruktivizm nazariyalari va metakognitiv tafakkur asoslariga tayangan holda rivojlangan. Tanqidiy tahlil orqali shaxs axborotni tahlil qiladi, asosiy va ikkilamchi jihatlarni ajratadi, mantiqiy bog'liqlikni tahlil qiladi va asoslangan xulosa chiqaradi. Bu yondashuv orqali inson tafakkuri nafaqat kengayadi, balki chuqurlashadi. O'qish, yozish, og'zaki nutq va eshitish — akademik ko'nikmalarining to'rt asosiy tarkibiy qismini tashkil qiladi. Ushbu ko'nikmalar tanqidiy tahlil asosida chuqurlashtirilganida, ular yanada samaraliroq bo'ladi.

Akademik ko'nikmalar deb bilim olish, uni tahlil qilish, sistemalashtirish, baholash, yozma va og'zaki shaklda ifodalash, shuningdek, o'rganganlarini turli kontekstlarda qo'llay olishga aytiladi. Ushbu ko'nikmalar orasida o'qish, yozish, tinglash, mulohaza yuritish, eksperiment o'tkazish, tadqiqot olib borish va natija

chiqarish mavjud. Ularning o‘zaro uyg‘unlashuvi, ayniqsa, tanqidiy tahlil yondashuvi orqali chuqurlashadi.

5.3.1-rasm. Akdemik ko‘nikmalarni rivojlantirishni baholash algoritmi

Akademik kompetensiyalarni rivojlantirishda tanqidiy tahlil formulalari muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu formulalar – Albion formulasi ($A = F + I + C + R$; Bu yerda: F-Aniq va ishonchli ma'lumotlar taqdim etiladi (Facts); I-tahlil, faktlarga asoslanib, ularning mohiyati sharhlanadi (Interpretation); C- Xulosa, tahlil natijasida fikr bildiriladi yoki baho beriladi. (Conclusion); R-mazkur xulosa yoki tahlilning mavzuga yoki real hayotga qanday bog‘liqligi ko‘rsatiladi (Relevance))⁵⁹, BLIZ (($B = \text{Bilim} + \text{Loyiha} + \text{Izoh} + \text{Ziddiyat}$)) formulasi⁶⁰, chiqim-imkoniyat (Cost-Benefit: ($CI = \text{Imkoniyatlar} - \text{Chiqimlar}$))⁶¹ formulasi va Viss ($V = \text{Voqea} + \text{Izoh} + \text{Savol} + \text{So‘zlashuv}$)⁶² formulasi – har biri o‘ziga xos tahliliy yondashuvlarni taklif etadi. Ular akademik fikrlashni faollashtirish, qaror qabul qilish jarayonini asoslash hamda ilmiy tafakkurni tizimli va chuqur o‘rganishga zamin yaratadi. Har bir formula talabani mustaqil fikrlash salohiyatini oshirishga xizmat qiladi, bu esa uni real muammolarni tahlil qilishga tayyorlaydi.

Albion formulasi talabalarga o‘z fikrlarini asoslab bayon etishni, shuningdek, fikrlarining mantiqiy va mazmunli bo‘lishini o‘rgatadi.

BLIZ formulasi tanqidiy tahlil jarayonida talabani muammoga yondashuvi va qarama-qarshi fikrlarni solishtira olish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

⁵⁹ Albion P. R. Some factors in the development of self-efficacy beliefs for computer use among teacher education students //Journal of Technology and Teacher Education. – 2001. – T. 9. – №. 3. – C. 321-347.

⁶⁰ Bliz M. Beyond the Scoreboard: Measuring the Effectiveness of an Academic Coaching Program for Student-Athletes : дис. – State University of New York at Buffalo, 2024.

⁶¹ Psacharopoulos G. The cost-benefit model //Economics of Education. – Pergamon, 1987. – C. 342-347.

⁶² Sandini G., Vernon D. Tools for integration of perceptual data //ESPRJT. – 1987. – T. 86. – C. 855-865.

Chiqim-imkoniyat formulasi yordamida talaba har qanday masalaga tanqidiy nuqtai nazardan yondashib, afzallik va kamchiliklarni baholay oladi, oqilona qaror qabul qilishni o'rganadi.

Viss formulasi tanqidiy savollar asosida akademik suhbatlarni rivojlantiradi va muammoni turli burchaklardan ko'rib chiqishga yordam beradi.

Mazkur formulalar asosida tanqidiy tahlil orqali akademik ko'nikmalarni rivojlantirish – bu oddiygina bilimlarni o'zlashtirish emas, balki ularni teran anglab, turli holatlar va kontekstlarda moslab qo'llash jarayonidir. Ushbu bosqich uchta asosiy faoliyatni o'z ichiga oladi: avvalo, mavjud bilimlar va yondashuvlar puxta tayyorlanadi; keyinchalik, o'rganilgan formulalarga moslab muayyan tahliliy materiallar yaratiladi; va nihoyat, ushbu bilimlar amaliy holatlarga – ya'ni mavzuga – tatbiq qilinadi. Bu jarayon shaxsiy izlanishlar va refleksiyaning doimiy rag'batlantiradi.

Yakuniy bosqichda esa, tanqidiy tahlil asosida shakllangan akademik ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha muvaffaqiyatli dasturlash amalga oshiriladi. Bu nafaqat ta'lim jarayonining individuallashtirilgan yondashuvini anglatadi, balki har bir o'quvchining o'ziga xos kognitiv uslublarini hisobga olgan holda, ularni zamonaviy ilmiy talablar bilan uyg'unlashtirishga imkon beradi. Bunday tizimli yondashuv orqali akademik muvaffaqiyatlar barqarorlik va izchillik bilan mustahkamlanadi.

Akademik yozuv tanqidiy tahlilning eng muhim namoyon bo'lish shakllaridan biridir. Talaba yoki tadqiqotchi tomonidan yozilgan har bir fikr, har bir dalil mantiqiy izchillikka va ob'ektivlikka asoslanmog'i lozim. Bu jarayonda tanqidiy tahlil yordamida mavzuga doir bir nechta manba tahlil qilinadi, o'zaro taqqoslanadi va muallifning mustaqil pozitsiyasi bildiriladi. Bu esa akademik yozuvni nazariy chuqurlik va metodologik aniqlik bilan boyitadi.

5.3.1-jadval

Talabalar akademik ko'nikmalarining bahosi

Ko'nikma 1	Ko'nikma 2	Ko'nikma 3	Ko'nikma 4	Ko'nikma 5	Ko'nikma 6
O'rta	Past	Past	O'rta	Yuqori	O'rta
Juda yuqori	Yuqori	Yuqori	Past	Past	O'rta
Past	Yuqori	O'rta	Yuqori	Past	Juda yuqori
Juda yuqori	Past	Yuqori	Yuqori	Yuqori	Juda yuqori
Past	Yuqori	O'rta	O'rta	O'rta	Past
Juda yuqori	O'rta	Yuqori	Juda yuqori	Past	Juda yuqori
Yuqori	O'rta	O'rta	Yuqori	O'rta	O'rta

Ushbu jadvalda talabalar tomonidan egallangan akademik ko'nikmalar darajasi ko'rsatilgan. Baholash darajalari — Past, O'rta, Yuqori va Juda yuqori — orqali har bir talabaning bilim darajasi tahlil qilinadi.

Tanqidiy tahlilning eng muhim komponentlaridan biri bu tanqidiy savollardir. «Nima uchun bu fikr ilgari surilgan?», «Qanday dalillar mavjud?», «Bu fikrga qarshi qanday e'tirozlar mavjud bo'lishi mumkin?», «Alternativ yondashuvlar

qanday?» kabi savollar tanlov doirasida fikrlashni kengaytiradi, shaxsni aniq, puxta va asosli xulosaga olib keladi. Bu savollar bilimni passiv qabul qilishdan faol ishlab chiqishga o'tishning muhim bosqichidir.

Tanqidiy tahlil orqali muammoni nafaqat tashqi ko'rinishdan, balki uning ichki tuzilmasidan anglash mumkin bo'ladi. Muammoga tizimli, analitik va reflektiv yondashuv orqali har bir jihat tahlil qilinadi, sabab-oqibat bog'liqligi aniqlanadi. Bu yondashuv talabaning kognitiv ko'nikmalarini chuqurlashtiradi va uni kompleks tafakkur egasiga aylantiradi.

Har bir ilmiy tadqiqotda metod tanlash masalasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tanqidiy tahlil yondashuvi bu bosqichda ilmiy asoslangan tanlov qilish imkonini beradi. Metodning afzallik va cheklovlari tahlil qilinib, tadqiqot maqsadi, ob'ekti va sub'ekti bilan uzviy bog'langan metodlar tanlanadi. Bu esa tadqiqotning ishonchliligini oshiradi.

Tanqidiy tahlil orqali talaba nafaqat axborotni qabul qiladi, balki uni o'z fikri orqali qayta ishlaydi. Bu esa plagiat holatlarining oldini oladi. Talabaning o'ziga xos yondashuvi, pozitsiyasi va dalillari shakllanadi, bu esa akademik halollik tamoyillariga mos keladi. Akademik yozuvning etik aspektlari ham aynan tanqidiy yondashuv orqali rivojlanadi.

Akademik muloqot — bu g'oyalar almashinuvi, qarama-qarshi fikrlarning muhokamasi va yangi bilimlarni birgalikda yaratishdir. Tanqidiy tahlil ushbu muloqotda mantiqiy fikrlash, ob'ektiv baholash va dalillarga asoslangan qaror chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi. Talabalar va tadqiqotchilar bu orqali fikr bildirish madaniyatini egallaydilar.

5.3.2-jadval

Tanqidiy tahlil bosqichlari va baholash

Baholash 1	Baholash 2	Baholash 3	Baholash 4	Baholash 5
0	3	8	2	5
7	8	3	2	1
3	9	2	4	6
3	0	1	6	8
2	5	6	5	6

Ikkinchi jadvalda tanqidiy tahlil bosqichlarining har birida erishilgan baholar aks ettirilgan. Bu natijalar tanqidiy fikrlash jarayonidagi yondashuvlarning samaradorligini o'lchash imkonini beradi. Bunda ball berish ya'ni ekspert sifatida o'z baholash prinsiplaringizga tayangan holda amalga oshirish mazkur holat uchun ayni muddao sanaladi.

Interfaol yondashuvlar, masalan, keyslar tahlili, debatlar, rolli o'yinlar, ilmiy munozaralar tanqidiy tahlilga asoslangan fikrlashni shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Bu metodlar orqali talabalar o'z fikrlarini asoslash, boshqalarning fikrlariga nisbatan konstruktiv tanqid bildirish va xulosalash ko'nikmalariga ega bo'ladi.

Tanqidiy fikr bildirayotganda insoniylik, empatiya, hurmat kabi fazilatlar saqlanishi zarur. Akademik muhitda bildirilayotgan tanqid shaxsga emas, balki

fikrga qaratilgan bo'lishi lozim. Bu esa sog'lom ilmiy muhitni ta'minlaydi, talaba va tadqiqotchilar o'rtasida o'zaro hurmat asosidagi hamkorlikni mustahkamlaydi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari, sun'iy intellekt tizimlari, matn tahlil dasturlari yordamida axborotni tez va aniq tahlil qilish imkoniyati mavjud. Bu vositalar tanqidiy tahlilni avtomatlashtirmasdan, balki uni kuchaytiradi, yangi ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

5.3.3-jadval

Ishtirokchilarning tanqidiy tahlil jarayonidagi ishtiroki

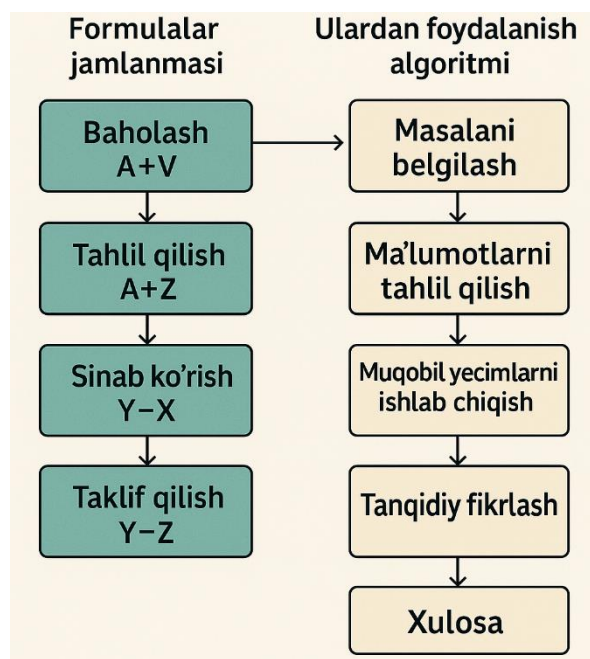
Tahlil	Fikr bildirish	Taklif	Xulosa
Ha	Yo'q	Yo'q	Yo'q
Yo'q	Yo'q	Ha	Yo'q
Ha	Ha	Yo'q	Yo'q
Yo'q	Yo'q	Ha	Ha
Ha	Ha	Yo'q	Ha
Ha	Yo'q	Yo'q	Ha
Yo'q	Yo'q	Yo'q	Yo'q
Yo'q	Yo'q	Ha	Ha

Ushbu jadvalda ishtirokchilarning tanqidiy tahlil bosqichlarida faol qatnashgan yoki qatnashmaganliklari ko'rsatilgan. Har bir ustun alohida bosqichni ifodalaydi: Tahlil, Fikr bildirish, Taklif va Xulosa. Fikr bildirayotganda qarama-qarshi nuqtayi nazarni ham tushunishga intilish, tanqidiy tahlilga insoniylik kiritadi. Tanqidiy tahlil elementlarini har bir fanga integratsiya qilish, keng ko'lamli fikrlashni shakllantiradi. Tanqidiy fikrlashni o'rgatishda ustozlar roli muhim. Ular yo'l ko'rsatib, o'rganishni yo'lga qo'yadi. Baholash tizimi, grantlar, tanlovlar — bular tashqi turtki. Ammo tanqidiy tahlil — bu ichki intizom mahsuli. anqidiy tahlilga asoslangan o'qitish orqali talabalar nafaqat o'qiydi, balki fikrlaydi, savol beradi, yangilik yaratadi.

An'anaviy testlar o'rniga ochiq savollar, yozma ishlar, tadqiqot topshiriqlari orqali talabalar fikrlash darajasi, dalil asosida fikr bildirish va xulosa chiqarish ko'nikmalari baholanadi. Bu yondashuv tanqidiy fikrlashni ta'lim sifatining ajralmas qismiga aylantiradi. Har qanday o'quv dasturi tanqidiy tahlil yondashuvini o'z ichiga olishi zarur. Bu, ayniqsa, pedagogik yondashuvlarda, fanlararo loyihalarda, ijodiy topshiriqlarda yaqqol ko'rinadi. Mazkur integratsiya orqali ta'lim tizimi shaxsni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tanqidiy fikrlash madaniyati hali hamma joyda shakllanmagan. O'qituvchi va talabalar orasida bu borada farq mavjud. Davriy baholash, reflektiv yozuvlar, guruhli tahlillar — tanqidiy yondashuvni chuqurlashtiruvchi metodlar hisoblanadi. Tanqidiy tahlil asosida akademik ko'nikmalarni rivojlantirish nafaqat ta'lim jarayonini, balki inson sifatida shakllanishni ham ta'minlaydi. Bu yondashuv orqali biz kuchli, ongli va mustaqil fikrlaydigan avlodni yetishtira olamiz.

Talabalar tomonidan yozilgan reflektiv esse, kundaliklar, o'z-o'zini baholash formalarida tanqidiy fikrni anglash, qayta ko'rib chiqish va rivojlantirish imkoniyati tug'iladi. Bu jarayon doimiy o'zgarish va o'sishni ta'minlaydi.

5.3.2-rasm. Tandiqiy fikrlashni baholashning sxemasi

Inson tafakkuri masalani anglashdan boshlab uni echishgacha bo'lgan murakkab jarayonlar zanjiri orqali shakllanadi. Ushbu grafikada berilgan model bu jarayonni tizimlashtirishga xizmat qiladi. Birinchi bosqich – baholash ($A + V$) – bu erda «A» anglash (asosiy muammoni tushunish, faktlarni ko'rish), «V» esa qiymatlash (muammoning dolzarbligini, axloqiy va ijtimoiy bahosini aniqlash) deganidir. Bu bosqich muammoni individual ongda aks ettirish, unga insonga xos axloqiy-estetik mezonlar bilan yondashishni anglatadi. Natijada, shaxs masalani nafaqat tashqi strukturasi bilan, balki uning kontekstual va insoniy qirralari bilan idrok eta boshlaydi.

Keyingi bosqich — tahlil qilish ($A + Z$) — bu erda «Z» — izohlash, ya'ni anglangan holatga chuqurroq mantiqiy va konseptual tahlil orqali mazmun berish jarayonidir. Bu bosqichda talaba yoki tahlilchi o'zining bilim zaxirasi, tajribasi va ilmiy yondashuvlarini ishga soladi. Masalaning strukturasi, sabab-oqibat aloqalari va mavjud tafsillar bu tahlil orqali aniqlashtiriladi. Uchinchi bosqich — sinab ko'rish ($Y - X$), bu erda «Y» — mavjud g'oya, nazariya yoki echim konsepsiyasi, «X» esa real amaliy sharoitda bu g'oyaning ishlash ehtimolini bildiradi. Bu bosqichda nazariyani real hayotga tatbiq etish, tajribaviy sinovdan o'tkazish orqali uning quvvatini baholash amalga oshiriladi. Shunday qilib, sinov bosqichi ilmiy-amaliy yondashuvning markaziy elementi bo'lib xizmat qiladi.

So'nggi formulaviy yondashuv — taklif qilish ($Y - Z$) — bu erda «Y» avvalgi g'oya, «Z» esa unga berilgan yangi izoh, fikrlar, tanqidiy yondashuvlar asosida qayta shakllangan taklifni anglatadi. Taklif bu bosqichda faqat bir g'oya emas, balki ilgari surilgan yechimlar majmuasining sintezlangan, qayta ko'rib chiqilgan shaklidir. Bu jarayon bilan bog'langan algoritm esa quyidagicha ishlaydi: masalani belgilash → ma'lumotlarni tahlil qilish → muqobil yechimlarni ishlab chiqish → tanqidiy fikrlash → xulosa chiqarish. Bu algoritm tanqidiy tafakkur jarayonining bosqichma-bosqich o'sishini, har bir bosqichda shaxsning fikrlash madaniyati, qaror

qabul qilish salohiyati va ilmiy saviyasining ortishini ifodalaydi. Ushbu modelning afzalligi shundaki, u har bir individualni ongli, asosli, chuqur tahliliy yondashuvga yo'naltiradi va uni real hayotdagi muammolarga qarshi intellektual kurashishga tayyorlaydi.

Tanqidiy fikr jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarga ob'ektiv yondashish, ularni chuqur tahlil qilish va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda muhim vosita bo'ladi. Bu esa o'z navbatida faol, mas'uliyatli, ongli fuqaroni shakllantiradi. Erkin fikrlash muhiti — tanqidiy fikrning shakllanishi uchun zaruriy shartdir. Talabaga xato qilish imkoniyati, tajriba o'tkazish erkinligi va g'oya ilgari surish imkoniyati berilishi lozim.

Tanqidiy fikrlashni shakllantirishga to'sqinlik qiluvchi omillar orasida avtoritar ta'lim, standart baholash, o'quvchilarning fikrini e'tiborga olmaslik mavjud. Bu muammolarni hal qilish uchun innovatsion metodlar, o'zaro fikr almashinuvi va demokratik yondashuvlar joriy etilishi lozim.

Tanqidiy tahlil asosida akademik ko'nikmalarni rivojlantirish — bu nafaqat ta'lim sifati, balki inson sifatida shakllanishning negizidir. Ushbu yondashuv orqali talabalar mustaqil, ijtimoiy faol, ongli va halol fuqaro sifatida jamiyatda o'z o'rnini topadi. Tanqidiy tahlil insonni faqat bilimga emas, balki ma'naviy-axloqiy yuksalishga olib boradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Yusupov A. Germaniyada dual ta'lim tizimining muvaffaqiyati va O'zbekistonga moslashuv yo'llari // Ilmiy-amaliy jurnal. – 2023. – №. 4. – C. 33-38.
2. O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni. – Toshkent: Adolat nashriyoti, 2020. – C. 1-20.
3. Ahmedov N. Kasbiy ta'lim jarayonida kreativ fikrlashni rivojlantirish usullari // O'zbekiston Respublikasi ta'lim va tarbiya sohasida innovatsiyalar. – 2022. – №. 3. – C. 12-18.
4. Karimov A. Ta'lim tizimida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy omillari // O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish strategiyasi: ilmiynazariy asoslar. – Toshkent: Innovatsion nashriyot, 2023. – C. 10-15.
5. Yaponiyaning Kaizen modeli bo'yicha samarali ish tashkil qilish yondashuvlari // Xalqaro iqtisodiy sharh. – 2023. – №. 2. – C. 21-24.
6. «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasidagi ta'lim tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha ma'lumotnoma. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi, 2022. – C. 10-12.
7. Richard Arum va Josipa Roksa. Akademik ko'nikmalarni o'rganishning metodologik asoslari // Akademik rivojlanish sharhlari. – 2021. – №. 6. – C. 45-48.
8. Do'smurotov R.D. Audit asoslari. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2010. – 604 b.
9. Yevropa ta'lim tizimlari tahlili // Finlyandiyada hayot davomida ta'lim tamoyili. – 2022. – №. 5. – C. 7-10.

10. Rahmonov O. Jahon mamlakatlarida dual ta'lim tizimini rivojlantirish tajribasi // Kasbiy ta'limni rivojlantirishning dolzarb masalalari. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2022. – C. 45-50.
11. Hofstede G. Cultures and Organization. Software of the Mind: Intercultural Cooperation and its Importance for Survival. – Profile Books Ltd., 2003. – 67 p.
12. Jamiyat va boshqaruv. Karimov A.A. Korporativ boshqaruv tizimida ichki audit xizmati. – Toshkent: Jamiyat va boshqaruv, 2007. № 1. – B. 57-58.
13. Sanoat korxonalarida innovatsion-investitsion faoliyatni tavsiflovchi ko'rsatkichlar tahlili // Jurabekov M. Taraqiyot tadqiqotlari: Ilmiy-amaliy anjumanlar materiallari. – 2024. – T. 2. – №. 16. – C. 3-7.
14. Germaniyada Kasbiy Ta'limni Rivojlantirish Strategiyasi. – Berlin: Academic Press, 2019. – 112 b.
15. Woolf K., Page M., Viney R. Assessing professional competence: a critical review of the Annual Review of Competence Progression //Journal of the Royal Society of Medicine. – 2019. – T. 112. – №. 6. – C. 236-244.
16. Dewey J. The Later Works of John Dewey, Volume 12, 1925-1953: 1938, Logic: The Theory of Inquiry. – Siu Press, 2008. – T. 12.
17. Freire P. Educação como prática da liberdade. – Editora Paz e Terra, 2014
18. Yonezawa S. Socrates on educational success //History of Philosophy Quarterly. – 2016. – T. 33. – №. 1. – C. 1-20.
19. Paul R. W., Elder L., Bartell T. California teacher preparation for instruction in critical thinking: Research findings and policy recommendations. – 1997.
20. Perkins D. Smart schools: From training memories to educating minds. – Simon and Schuster, 2008.
21. Albion P. R. Some factors in the development of self-efficacy beliefs for computer use among teacher education students //Journal of Technology and Teacher Education. – 2001. – T. 9. – №. 3. – C. 321-347.
22. Bliz M. Beyond the Scoreboard: Measuring the Effectiveness of an Academic Coaching Program for Student-Athletes : дис. – State University of New York at Buffalo, 2024.
23. Psacharopoulos G. The cost–benefit model //Economics of Education. – Pergamon, 1987. – C. 342-347.
24. Sandini G., Vernon D. Tools for integration of perceptual data //ESPRJT. – 1987. – T. 86. – C. 855-865.

Nazorat savollari:

1. Tanqidiy o'qish va uning ahamiyati deganda nimani tushunasiz?
2. Tanqidiy o'qish haqida o'rganilgan olimlardan kimlarni bilasiz?
3. Tanqidiy o'qishni rivojlantirish uchun qo'llaniladigan samarali vositalarga nimalar kiradi?
4. Eslatmalar va izohlar yaratish atamasiga izoh bering.
5. Eslatmalar yaratishning usullari nechta?

6. Eslatmalar va izohlar yaratish jarayonining afzalliklari va kamchiliklarini sanab bering.
7. Eslatmalar bilan ishlashning qanday samarali yo‘llarini bilasiz?
8. Faol o‘qish jarayonini tashkil etuvchi usullar tarkibi qanday?
9. Mind-map yoki kontseptual xaritalar yaratishning ahamiyati qanday?
10. Eslatmalarni boshqalarga tushuntirish nima uchun muhim hisoblanadi?

6-BOB. MA'RUZA VA YOZMA MATERIALLARDAN ESLATMA OLISH (NOTE-TAKING)

6.1. Ma'ruzalarni qayd etish va uning ahamiyati

«Ma'ruza — bu nafaqat bilimlar almashinuvi jarayoni, balki fikrlar, g'oyalar va tajribalarning hayotiy va ilmiy shaklda namoyon bo'lishidir. Talabalar uchun ma'ruzani to'g'ri va samarali qayd etish ularning ilmiy va amaliy salohiyatini oshirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi»⁶³. Ushbu mavzuni chuqurroq anglash va tahlil etish uchun ma'ruza qaydining mohiyatiga, uning psixologik va metodologik asoslariga, shuningdek, zamonaviy ta'limdagi roliga ilmiy asoslangan yondashuv zarur.

Ma'ruza qaydi deganda talabalar tomonidan tinglangan dars yoki nutqni yozma shaklda qayd etish jarayoni tushuniladi. Bu jarayon eshitilgan axborotni idrok etish, qayta ishlash, saralash va yozib olishni o'z ichiga oladi. Qayd etish oddiy yozuv emas, balki analitik va mantiqiy fikrlash asosida amalga oshiriladigan murakkab kognitiv faoliyatdir. Bu orqali talaba dars davomida passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanadi.

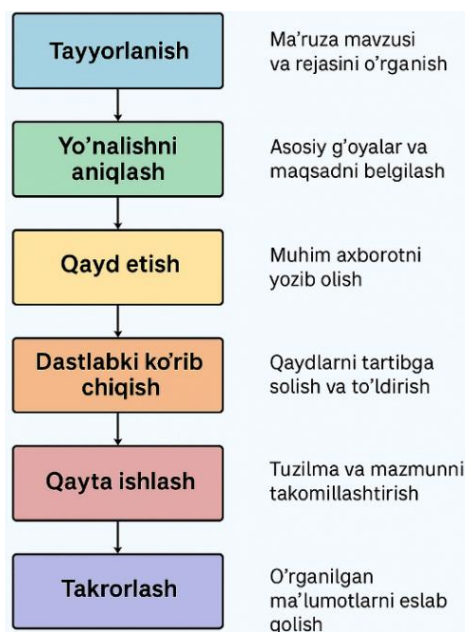
Ma'ruza qayd etishning ildizlari qadimgi Yunoniston va Rimda shakllangan bo'lib, u yerda faylasuflar va olimlar shogirdlariga og'zaki dars o'qishgan, shogirdlar esa uni yozma tarzda qayd etgan. O'rta asrlarda esa bu usul universitetlar rivojlanishi bilan keng tarqalgan. Bugungi kunda esa qayd etish an'anasi raqamli vositalar bilan uyg'unlashib, yanada kengaygan.

Ushbu rasm ma'ruzalarni qayd etish jarayonini bosqichma-bosqich ko'rsatuvchi vizual model bo'lib, u o'quvchi yoki talabaning qanday qilib xom axborotni tushunarli, tizimli va amaliy bilimga aylantirishi mumkinligini aniqlik bilan tushuntiradi. Jarayonning birinchi bosqichi — tayyorlanish — bu shunchaki texnik harakat emas, balki psixologik va kognitiv holatga kelishdir. Bu bosqichda talabalar ma'ruza mavzusini oldindan o'rganib chiqib, darsga intellektual jihatdan tayyor bo'lib kiradilar. Keyingi bosqich — yo'nalishni aniqlash — kontseptual fikrlashni ishga soladi; bu bosqichda talaba asosiy g'oya va maqsadni aniqlab oladi, bu esa uning e'tiborini kerakli nuqtalarga qaratishga yordam beradi.

Uchinchi bosqich — qayd etish — ma'ruzaning mazmunini samarali yozib olishni o'z ichiga oladi. Bunda eshitilgan axborot tanlanadi, muhim jihatlar ajratiladi

⁶³ Fazal S., Hussain S., Majoka M. I. The role of study skills in academic achievement //Pakistan journal of Psychological research. – 2012. – T. 27. – №. 1. – C. 37-51.

va kontekst asosida yozib olinadi. Shundan so‘nggi bosqich — dastlabki ko‘rib chiqish — yozilgan ma‘lumotlarni to‘liqroq va aniqlashtirilgan shaklga keltirishni anglatadi. Bu bosqichda noto‘g‘ri yozilgan joylar to‘g‘rilanadi, tarkibiy bo‘shliqlar to‘ldiriladi. Keyingi — qayta ishlash bosqichi esa analitik tafakkurni talab qiladi: talaba yozilgan materialni o‘zicha umumlashtiradi, asosiy tushunchalarni ajratadi, vizual va tematik tizimlarga joylashtiradi. Nihoyat, takrorlash bosqichi o‘rganganlarni mustahkamlash, xotira asosida qayta ishlash va bilimni ongli qo‘llashga o‘tishdan iborat.

6.1.1-rasm. Ma‘ruzalarni qayd etish jarayonining bosqichlari va usullari

Ushbu bosqichlarning barchasi integratsiyalashgan holda ishga tushganda, talabada nafaqat eshitish va yozib olish, balki tanqidiy tahlil, refleksiya, tizimli fikrlash va ijodiy yondashuv kabi akademik ko‘nikmalar shakllanadi. Bu rasm talim jarayonida nafaqat texnik, balki psixologik, kognitiv va metodologik omillar uyg‘unligining naqadar muhim ekanligini ilmiy asosda tasdiqlaydi.

Ma‘ruzani qayd etish psixologik jihatdan xotira, diqqat, idrok va tafakkurni rivojlantiradi. O‘quvchi nafaqat tinglaydi, balki ma‘lumotni yozib olish orqali uni chuqurroq anglaydi, kodlaydi va o‘z ongida saqlaydi. Bu jarayonlar o‘rganishning samaradorligini oshiradi.

Zamonaviy ta‘limda ma‘ruzalarni qayd etishning bir nechta samarali usullari mavjud: kornella usuli, aqliy xaritalar, diagramma, tizimli yozuvlar, tezkor stenografiya va boshqalar. Har bir usulning o‘ziga xos afzalliklari bo‘lib, talabalar uni o‘z o‘rganish uslubiga qarab tanlaydilar.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, dars paytida ma‘ruzani qayd etgan talabalar qayd etmaganlarga qaraganda ma‘lumotni ko‘proq eslab qoladi va muvaffaqiyat darajasi yuqori bo‘ladi. Bu esa qayd etish orqali bilimlar ongda chuqurlashishini tasdiqlaydi. Bugungi raqamli asrda talabalar smartfon, planshet, noutbuk kabi vositalar yordamida ma‘ruzalarni yozib olishadi. Bu qulaylik bilan birga yangi mas‘uliyatlarni ham yuklaydi — raqamli qaydlar tizimlashtirilishi, nomlanishi va vaqtida ko‘rib chiqilishi lozim.

Ma'ruzani qayd etish faqat bilim olish vositasi emas, balki talabaning o'z ustida ishlash, mas'uliyatni his qilish, vaqtni samarali boshqarish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu madaniyatni talabalarga o'rgatish o'qituvchi va ta'lim muassasasining muhim vazifasidir.

Interaktiv darslar — guruhli muhokama, savol-javoblar, keyslar orqali boyitilgan mashg'ulotlar — ma'ruza qayd etishni ham murakkablashtiradi, ham boyitadi. Talaba faqat yozuvchi emas, balki tafakkur qiluvchi, tahlil qiluvchi subyektaga aylanadi.

Talabaning o'z fikrini qayd etish orqali ifodalashi, boshqa manbalardan to'g'ri foydalanishi, manba ko'rsatishi akademik halollik tamoyillarini mustahkamlaydi. Bu esa ilmiy yozuvlarda plagiatning oldini oladi. Ma'ruzani nafaqat yozib olish, balki uni o'z g'oyalar, savollar va mulohazalar bilan boyitish orqali talaba ijodiy tafakkurga erishadi. Bu yondashuv orqali o'rganilgan bilimlar chuqurroq singdiriladi.

Gumanitar, aniq va tabiiy fanlarda qayd etish yondashuvi turlicha bo'ladi. Masalan, tarix yoki falsafa ma'ruzalarida tafsirli qaydlar, fizika yoki matematika darslarida esa formulali, qisqa va aniq yozuvlar ustunlik qiladi.

Talaba tomonidan yozilgan qaydlar — bu darsdan keyingi mustaqil o'rganishning asosiy materiali hisoblanadi. Har bir qayd tahlil qilinib, asosiy tushunchalar belgilanib, muhim xulosalar chiqarilishi lozim.

Ma'ruza qaydlarining samaradorligini oshirish uchun matn bilan birga grafiklar, jadval, diagrammalar va sxemalardan foydalanish tavsiya etiladi. Bu o'quv materialini vizual idrok qilishni kuchaytiradi.

6.1.1-jadval

Talabalarining ma'ruza qayd etish usullari bo'yicha muvaffaqiyat darajasi

Kornell usuli	Aqliy xarita	Sxematik yozuv	Audio yozuvlar	Erkin qaydlar	Grafik tasvirlar
Yuqori	O'rta	Yuqori	Past	O'rta	Yuqori
O'rta	Yuqori	O'rta	O'rta	Past	Yuqori
Yuqori	Past	O'rta	Yuqori	O'rta	O'rta
Juda Yuqori	Yuqori	Juda Yuqori	Yuqori	Yuqori	Yuqori
O'rta	O'rta	Past	O'rta	Past	Past
Yuqori	O'rta	Yuqori	Past	O'rta	O'rta
Past	Past	O'rta	Past	Past	Past

Ushbu jadvalda yettita talaba tomonidan qo'llanilgan oltita asosiy qayd etish usuli bo'yicha individual muvaffaqiyat darajalari taqqoslangan. Har bir usulning samaradorligi real amaliyot asosida baholangan bo'lib, Kornell usuli, sxematik yozuvlar va grafik tasvirlar eng yuqori samaradorlikni ko'rsatgan. Bu esa ushbu metodlarning strukturalangan, tizimli va vizual elementlarga boyligidan dalolat beradi. Audio yozuvlar esa, aksincha, ba'zi hollarda past natijalarni bergan bo'lib, bu usulda talabalar tomonidan passiv eshitishga ko'proq urg'u berilgani bilan izohlanadi. Ma'ruzalarni qayd etishda erkin yozuvlar kamroq muvaffaqiyat keltirgan, chunki bu yondashuvda asosiy nuqtalarni yo'qotib qo'yish ehtimoli

yuqori. Jadval talabaning individual o'rganish uslubiga mos metodni tanlashi zarurligini, shuningdek, o'qituvchilar tomonidan ushbu metodlarni o'rgatish orqali umumiy o'zlashtirish darajasini oshirish mumkinligini ko'rsatadi.

O'qituvchilar talabalarning qayd daftarlari orqali ularning darsdagi ishtirokini, ma'lumotni qanchalik tushunganini tahlil qilishlari mumkin. Shuningdek, bu o'z-o'zini baholashda ham foydali vositadir. Guruhli o'rganish jarayonida talabalar o'z qaydlarini bir-birlari bilan taqqoslash, muhokama qilish orqali bilim almashadilar. Bu uslub qaydlar samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Google Docs, OneNote, Notion kabi raqamli platformalar talabalarga qaydlarini tartibli, bulut asosida saqlash va ularga istalgan qurilmadan kirish imkonini beradi. Bu esa qaydlarni doimiy yangilab borishni osonlashtiradi.

6.1.2-jadval

Qayd usullari samaradorligi mezonlari bo'yicha baholash

Tushunarlilik	Yodda saqlash	Tartiblilik	Takrorlash qulayligi	Ijodiylik
9	8	9	10	7
8	9	7	8	8
7	7	6	7	6
6	5	8	6	5
5	4	5	5	4

Bu jadvalda beshta mashhur ma'ruza qayd etish usuli (Kornell, aqliy xarita, sxema, audio va erkin qaydlar) beshta ilmiy mezon asosida baholangan: tushunarlilik, yodda saqlash, tartiblilik, takrorlash qulayligi va ijodiylik. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Kornell usuli va aqliy xarita eng muvozanatli va yuqori baholangan metodlar bo'lib, ularning har biri axborotni strukturaviy va mantiqiy tahlil qilish imkonini beradi. Ayniqsa, Kornell usuli takrorlash qulayligi va tartiblilik mezonlarida yetakchi bo'lib, bu usulning o'quv jarayonida pedagogik va psixologik samaradorligini tasdiqlaydi. Audio qaydlar esa qulay bo'lishiga qaramay, yozma va vizual fikrlarni shakllantirish imkoniyatini kamroq ta'minlaydi. Jadvaldan ko'rinadiki, metod tanlashda nafaqat o'rgatish qulayligi, balki uning tushunarli, ijodiy va takrorlanadigan bo'lishi ham muhim omillardir. Bu esa pedagoglarga qayd usullarini talabalarga moslashtirishda yo'l-yo'riq beradi.

6.1.3-jadval

Ma'ruza qayd etishdan keyin bilim darajasi o'zgarishi

Qayd usuli	Oldingi baho	Keyingi baho	Farq (foizda)
Kornell	65	85	20
Aqliy xarita	70	80	10
Sxema	68	78	10
Audio	60	72	12
Erkin qayd	55	65	10
Kornell	67	86	19
Sxema	66	79	13
Grafik	64	76	12

Ustozlar talabalariga har bir dars uchun reja tuzish, asosiy tushunchalarni ajratish, savollar qo'yish, eslatma yozish va oxirida xulosa chiqarishni o'rgatish orqali samarali qaydlar yaratishga ko'maklashadilar. Yozilgan qaydlar faqat eslab qolish uchun emas, balki real hayotiy va kasbiy vaziyatlarda qo'llanilishi kerak. Bu esa bilimni chuqurroq o'zlashtirishga olib keladi.

Ushbu jadvalda ma'ruza qayd etish usullarining bilim darajasiga ta'siri raqamlar bilan ifodalangan. Har bir ishtirokchining darsdan oldingi bahosi, darsdan keyingi bahosi va ular orasidagi farq ko'rsatilgan. Ma'lum bo'lishicha, qayd etish jarayonida eng ko'p foyda bergan usul — Kornell metodidir, bu usulni qo'llagan ishtirokchilarda 19–20 foizlik o'sish qayd etilgan. Aqliy xarita va sxemalar ham sezilarli o'sishga olib kelgan, bu esa vizual va grafik tahlil vositalarining xotira va anglashdagi rolini tasdiqlaydi. Qayd etish orqali bilim darajasining sezilarli ravishda o'sganini ko'rishimiz mumkin — bu metodik yondashuvning ahamiyatini kuchli tarzda asoslaydi. Talabalar faqat darsni eshitibgina qolmay, uni yozib, qayta ko'rib, takrorlaganlarida bu bilim ongda barqaror saqlanadi. Ushbu jadvaldan kelib chiqqan holda, qayd etish — passiv emas, balki faol bilim olish vositasi ekanligini aytish mumkin.

Ma'ruza qayd etish — bu nafaqat bilim olish, balki uni ongli, tizimli va tanqidiy fikrlash asosida idrok etish vositasidir. Bu yondashuv orqali talaba o'zining o'rganish uslubini takomillashtiradi, bilimni ichkilashtiradi va uni amaliyotda qo'llay oladigan shaxsga aylanadi.

6.2. Yozma materiallardan samarali foydalanish.

Zamonaviy axborot jamiyatida yozma materiallardan samarali foydalanish inson tafakkurining chuqurligi, bilim olishga bo'lgan ehtiyoji va ma'lumotlarni tahliliy anglash salohiyati bilan chambarchas bog'liqdir. Yozma manbalar, xususan, ilmiy maqolalar, o'quv qo'llanmalar, hujjatlar, metodik tavsiyalar va statistik hisobotlar nafaqat bilim manbai, balki tafakkur faolligini rag'batlantiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Ular orqali inson o'z oldiga qo'yilgan ilmiy yoki amaliy vazifalarni hal qilishda asosli, dalillarga tayanuvchi va mantiqiy yondashuvlarni shakllantira oladi.

Yozma materiallardan samarali foydalanish faqatgina ularni o'qish emas, balki ularni anglash, baholash, tahlil qilish va hayotiy holatlarga tatbiq etish bilan aniqlanadi. Bunday faoliyatda shaxs nafaqat passiv iste'molchi, balki faol izlovchi va talqin qiluvchi maqomida ishtirok etadi. Har bir matn, har bir jumla – bu muayyan fikrlar zanjiri bo'lib, uni tahlil qilish orqali inson bilim doirasini kengaytiradi, qaror qabul qilishda puxta asosga ega bo'ladi.

Ilmiy va o'quv jarayonlarida yozma manbalar bilan ishlash malakasi eng muhim akademik kompetensiyalardan biri hisoblanadi. Bu malaka o'quvchiga mustaqil izlanish olib borish, o'z fikrini dalillash, yozma tahlilni puxta shakllantirish imkonini beradi. Ayniqsa, zamonaviy elektron axborot vositalarida mavjud yozma materiallar bilan ishlash – bu axborotni tanlash, baholash va undan kreativ

foydalanishni talab qiladi. Yozma materiallar bilimni mustahkamlovchi, ijtimoiy ongni shakllantiruvchi vosita bo‘lib xizmat qiladi.

6.2.1-jadval

Yozma materiallardan foydalanishning asosiy yo‘nalishlari⁶⁴

Kitoblar	Maqolalar	Referatlar	Internet saytlari	Hujjatlar	Annotatsiyalar
O‘qish	Konspektlash	Tahlil qilish	Saralash	Annotatsiya	Xulosa chiqarish
Tadqiqotlar	Savol-javob	Fikr almashish	Baholash	Reja tuzish	Yozma ish tayyorlash
So‘z boyligi	Muloqot madaniyati	Mantiqiy fikr	Analitik salohiyat	Mustaqillik	Tanqidiy fikr
Elektron shakl	Qog‘oz shakli	Ma’lumotlarni jamlash	Iqtibos olish	Tahliliy fikrlar	Fikrlar tizimi
Mustaqil ish	Guruhiy ish	Ilmiy loyiha	Test topshiriqlari	Prezentatsiya	

Jadvalda yozma materiallar bilan ishlashning asosiy yo‘nalishlari, usullari va ularning ta’sir doiralari tizimli tarzda ko‘rsatilgan. Har bir ustun mazmunan bir-birini to‘ldiradi va samarali o‘rganish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Samarali o‘rganish uchun yozma materiallar ustida ishlash bosqichma-bosqich yondashuvni talab etadi: avvalo, ma’lumotlarni saralash, keyin ularni o‘qish va tahlil qilish, so‘ngra ularni tegishli kontekstda qayta ishlash, ya’ni yozma fikrga aylantirish lozim. Bu jarayonda inson xotirasi, tafakkuri va tahliliy qobiliyatlari birgalikda ishga tushadi. Axborotni chuqur anglash orqali yangi bilimlar tizimlashtiriladi.

6.2.2-jadval

Matn tahlil qilishning asosiy bosqichlari

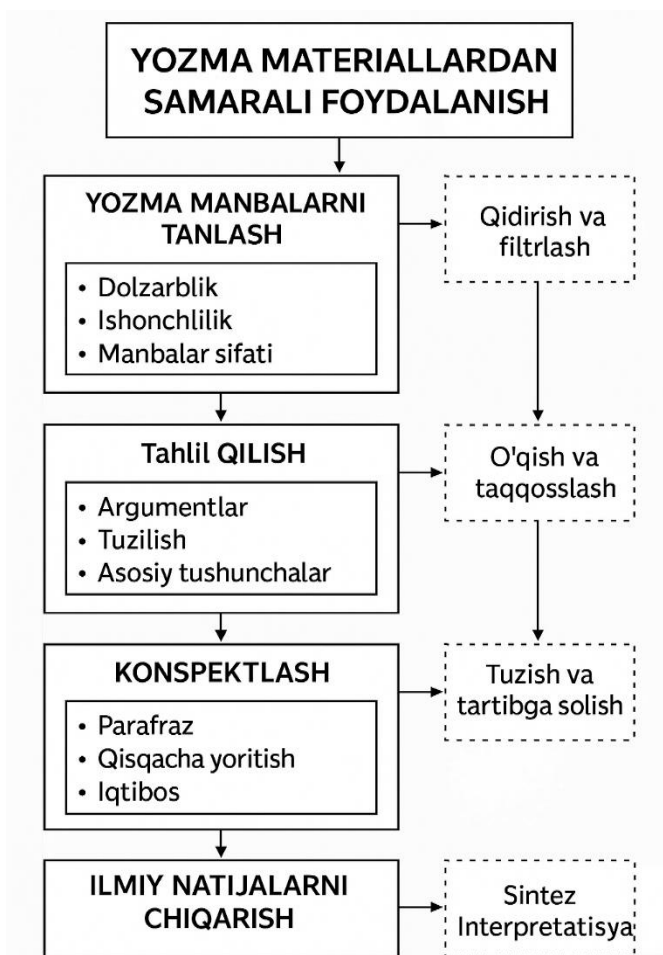
Matnni o‘qish	Tuzilmani aniqlash	Asosiy g‘oyani topish	Iqtibos olish	Sharhlash
Mazmunni baholash	Kontekstga joylash	Tanqidiy fikrlar	Muloqotga tayyorlash	Xulosa chiqarish
Muallif pozitsiyasini aniqlash	Qarama-qarshi fikrlar	G‘oyalarni solishtirish	Matnni qayta yozish	Savollar tuzish

O‘quvchilar va talabalar uchun yozma manbalarni o‘rganish ularning mustaqil o‘quv faoliyatiga zamin yaratadi. Ayniqsa, o‘zlashtirilgan yozma bilimlarni qayta

⁶⁴ Haghverdi H., Biria R., Karimi L. Note-taking strategies and academic achievement //Journal of Language and Linguistic Studies. – 2010. – T. 6. – №. 1.

ifoda qilish, ya'ni referat, esse, ilmiy maqola tarzida bayon qilish – bu bilimlarni ichki mulohaza darajasiga ko'taradi. Yozma faoliyat orqali shaxsning ongida axborotlar mantiqiy zanjir holida shakllanadi, bu esa unga mavzuni chuqurroq o'zlashtirish imkonini beradi.

Jadvalda matn tahlili jarayonining bosqichlari va ularning funksional maqsadi yoritilgan. Har bir bosqich o'ziga xos tafakkur jarayonini ishga soladi.

6.2.1-rasm. Yozma materiallardan samarali foydalanish

Ushbu rasmda yozma manbalarni tanlash, tahlil qilish, konspektlash va ulardan ilmiy natijalar chiqarishning bosqichma-bosqich ketma-ketligi ko'rsatilgan. U shaxsiy o'rganish jarayonining integrallashgan modelini ifodalaydi.

O'qituvchilarning roli ham yozma manbalarni to'g'ri tanlash va ulardan maqsadga muvofiq foydalanish bo'yicha yo'l-yo'riq ko'rsatishda beqiyosdir. O'quvchilarni izlanishga undash, mustaqil fikrlashga rag'batlantirish – bu bilim olishda faollikni oshiradi. Shuningdek, ularga turli shakldagi matnlar: huquqiy hujjatlar, ilmiy maqolalar, publitsistik matnlar va adabiy asarlar bilan ishlash usullarini ko'rsatish – bu tahliliy tafakkurga zamin yaratadi.

Yozma materiallar bilan ishlashda o'quvchi fikrni izchil shakllantirishga, muayyan maqsadga yo'naltirilgan savollarni ishlab chiqishga, asosli dalillarga tayanishga o'rganadi. Har bir matn ustida ishlash bu fikrlar tizimini yaratish, uni baholash, undan amaliy xulosa chiqarish imkonini beradi. Shuningdek, yozma

axborot bilan muloqot qilish – bu nafaqat bilim olish, balki tafakkur tarbiyasi, intellektual o‘rinish va shaxsiy pozitsiyani mustahkamlash vositasi hisoblanadi.

Har bir yozma materialni anglashda kontekstual o‘qish ko‘nikmasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu degani – matnni muallif maqsadi, davr talabi, ijtimoiy va madaniy fon bilan uyg‘un holda tushunish. Bu yondashuv orqali matn chuqurroq ochiladi, talaba yoki tadqiqotchi o‘ziga xos talqinni shakllantiradi. Shu sababli ham yozma manbalardan samarali foydalanish tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot olib borishda yozma materiallar muhim manba hisoblanadi. Statistik ma’lumotlar, ilmiy eksperimentlar natijalari, nazariy qarashlar, tarixiy dalillar – bularning barchasi matn shaklida ifoda etiladi. Tadqiqotchi uchun ushbu yozma ma’lumotlarni tahlil qilish, solishtirish, baholash va sintetik yondashuv asosida umumlashtirish dolzarb vazifadir. Bunda yozma axborot ustida ishlash o‘ziga xos ilmiy ijodiy jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.

Yozma materiallardan foydalanishda asosiy yondashuvlardan biri bu iqtibos olish va uni to‘g‘ri keltirishdir. Iqtibos – bu o‘z g‘oyalarini asoslash, boshqa olimlar qarashlarini tasdiqlash, muhokama qilish imkoniyatidir. Shuningdek, iqtiboslar orqali o‘z fikrlarini xalqaro yoki milliy kontekstga bog‘lab bayon qilish mumkin. Aynan shu jihati bilan yozma axborot vositalaridan foydalanish intellektual halollik va ilmiy mas’uliyatni shakllantiradi.

Mazkur asm yozma manbalarni tanlashdan tortib, ularni turli yondashuvlar asosida tahlil qilish va fikr chiqarishgacha bo‘lgan bosqichlarni vizual tarzda ifodalaydi. U o‘quv faoliyatining reflektiv tabiatini ham yoritadi.

Boshqa til va madaniyat kontekstida yozilgan materiallardan foydalanish til bilish, tarjima qilish va interkultural kompetensiyalarni rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi. Bu, ayniqsa, xorijiy adabiyot, ilmiy maqolalar, xalqaro hisobotlar bilan ishlaganda dolzarbdur. Shuningdek, ko‘p tilli manbalar bilan ishlash tahliliy fikrni boyitadi, dunyoqarashni kengaytiradi, ilmiy izlanishga yangi ufqlar ochadi.

6.2.2-rasm. Yozma materiallar bilan reflektiv ishlash bosqichlari

O'quvchilarning yozma manbalarga nisbatan munosabati ularning o'quv motivatsiyasi va bilimga bo'lgan ehtiyoji bilan uzviy bog'liq. Agar talaba matnni hayotiy ahamiyatga ega, o'ziga foydali, dolzarb deb bilsa – u uni tahlil qilishga, konspektlashga, fikr almashishga tayyor bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan, o'qituvchilar yozma manbalarni o'quvchilarning real ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirib tanlashlari muhim.

6.2.3-jadval

Yozma materiallar bilan ishlashdagi asosiy ko'nikmalar

Matnni selektiv o'qish	Asosiy fikrni topish	Rejalashtirish	Annotatsiya tuzish
Konspektlash	Dalillarni ajratish	Tanqidiy savollar tuzish	Iqtiboslar bilan ishlash
Qayta yozish	Xulosa chiqarish	Taqdim qilish	Matnlarni solishtirish

Ushbu jadvalda yozma materiallar bilan ishlash jarayonida rivojlanadigan ko'nikmalarning tizimi aks ettirilgan. Har bir ko'nikma zamonaviy akademik va professional faoliyatda alohida ahamiyatga ega.

Talabalar yozma materiallardan samarali foydalangan holda mustaqil ravishda ilmiy tadqiqot olib borish, yangi g'oyalarni ilgari surish va o'z qarashlarini asoslash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu maqsadda ularga notanish manbalarni tahlil qilish, bir necha matnlar o'rtasida mantiqiy bog'liqlik o'rnatish, kontekstual tushunishni rivojlantirish kabi ko'nikmalarni o'rgatish zarur.

Ilmiy va amaliy sohalarida yozma materiallar bilan ishlash madaniyatini shakllantirish jamiyatda axborotga mas'uliyatli munosabat, tafakkur mustaqilligi va dalil asosida fikr bildirish madaniyatini rivojlantiradi. Bu esa nafaqat ta'lim tizimining, balki fuqarolik jamiyatining intellektual yuksalishiga xizmat qiladi.

Talabalarga yozma materiallar asosida keys, tahliliy vazifa, esse, muammoli savol, ma'lumotli plakat yoki prezentatsiya tayyorlash topshiriqlari berilishi, ularning fikrlash darajasini oshiradi. Ayniqsa, manbalarning o'zaro qiyosiy tahlili, o'rganilgan bilimlarni hayotiy vaziyatlarga tatbiq etish muhim kompetensiyalarni shakllantiradi.

Internetda mavjud yozma axborotlar bilan ishlashda axborot ishonchliligini baholash, mualliflik huquqlarini hurmat qilish, plagiatdan saqlanish kabi axloqiy me'yorlarga rioya qilish lozim. Bu mas'uliyatli munosabat shaxsda akademik halollikni tarbiyalaydi, ilmiy ishonchni mustahkamlaydi.

«Raqamli savodxonlik davrida elektron shakldagi matnlar bilan ishlash – PDF, e-kitoblar, ilmiy platformalar, ma'lumotlar bazalari bilan samarali muloqot qilishni anglatadi. Buning uchun texnik ko'nikmalar bilan birga, tahliliy tafakkur, filtrlash qobiliyati, qiziqishni uyg'otuvchi strategiyalar zarur»⁶⁵.

Yozma materiallar inson ruhiyati uchun ham muhim. Ular shaxsiy o'sish, o'z-o'zini anglash, refleksiya qilish vositasi sifatida xizmat qiladi. Masalan, kundaliklar,

⁶⁵ Haghverdi H., Biria R., Karimi L. Note-taking strategies and academic achievement //Journal of Language and Linguistic Studies. – 2010. – T. 6. – №. 1.

shaxsiy esse, aforizmlar ustida ishlash shaxsiy ong rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu turdagi matnlar inson ichki dunyosini ifoda etish imkonini beradi.

Pedagoglar va ilmiy rahbarlar yozma materiallar asosida talabalarga muammoli topshiriqlar, ochiq savollar, analitik vazifalar tayyorlash orqali ularning tafakkurini chuqurlashtiradilar. Ular o'quvchini matnga faqat javob topish emas, balki savol qo'yish, tanqidiy fikr bildirish, muqobil qarashlar ilgari surishga o'rgatadilar.

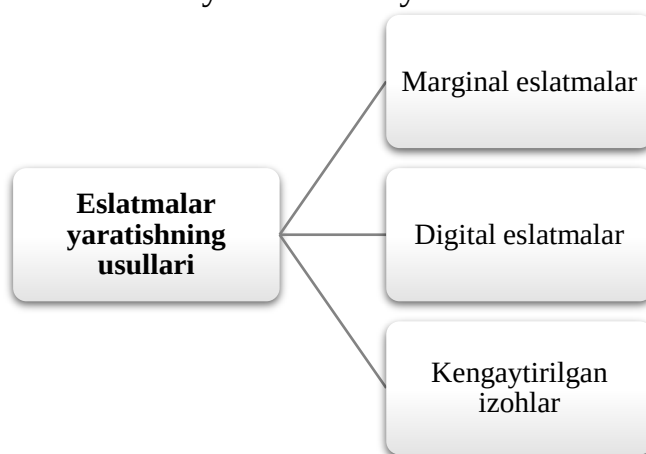
Yozma materiallardan samarali foydalanish – bu zamonaviy ta'limning ajralmas elementi bo'lib, u mustaqil o'rganish, tanqidiy fikrlash, ijtimoiy faollik va ilmiy izlanishning tayanchidir. Bu ko'nikma jamiyatda faol, ongli va mas'uliyatli shaxsni shakllantirish yo'lida muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli, bu masala nafaqat ta'lim, balki ijtimoiy taraqqiyot strategiyasining markaziy nuqtasiga aylanishi lozim.

6.3. Eslatmalar va izohlar yaratish

Eslatmalar va izohlar yaratish talaba o'qish jarayonini yanada samarali qilish uchun muhim vositadir. Eslatmalar – bu o'qilgan materiallar yoki ma'lumotlar haqida qisqacha yozilgan qaydlar bo'lib, ular talabaga muhim nuqtalar, fikrlar yoki tushunchalarni eslab qolishiga yordam beradi. Eslatmalar yaratishda maqsad materialni yanada aniq va samarali tarzda eslab qolish, talaba uchun muhim bo'lgan ma'lumotlarni ajratib ko'rsatishdir.

Izohlar esa talaba o'qigan matnni tushunishga yordam beradigan qo'shimcha izohlar, misollar yoki izohli sharhlardir. Ular matndagi noaniqliklarni aniqlashtirish, muhim nuqtalarni qayta ishlash yoki boshqa manbalar bilan taqqoslash orqali talabaga chuqurroq anglash imkonini beradi.

Eslatmalar va izohlar yaratish jarayonida talaba nafaqat materialni to'g'ri eslab qolish, balki uni tahlil qilish, tushunish va o'z fikrlarini shakllantirishni ham o'rganadi. Bu jarayon talabaga o'z bilimlarini yanada mustahkamlash va qo'shimcha ma'lumotlar bilan boyitish imkoniyatini beradi.

6.3.1-rasm. Eslatmalar yaratishning usullari⁶⁶

⁶⁶ Haghverdi H., Biria R., Karimi L. Note-taking strategies and academic achievement //Journal of Language and Linguistic Studies. – 2010. – T. 6. – №. 1.

Eslatmalar yaratish uchun talaba matnni diqqat bilan o'qib chiqishi, muhim fikrlarni yoki qismlarni yozib qo'yishi, kerakli izohlarni qo'shishi lozim. Izohlar esa talabaning o'qilgan materialni tushunishga yordam beradigan qo'shimcha ma'lumotlar yoki misollar bo'lishi mumkin. Bu jarayon talabaning materialni faqat eslab qolishigina emas, balki uni chuqurroq tushunishiga ham yordam beradi.

Natijada, eslatmalar va izohlar yaratish talabaning o'qish jarayonini yanada samarali qiladi va materialni yanada mustahkam o'zlashtirishga yordam beradi.

Eslatmalar va izohlar yaratish o'quv jarayonida samarali bilim olishning muhim vositalaridan biridir. Bu usul materialni yaxshiroq tushunish, eslab qolish va uni tahlil qilishni osonlashtiradi. Eslatmalar yaratishning bir nechta usullari mavjud (6.3.1-rasm).

Misol uchun, «**marginal eslatmalar** usuli matnni o'qish davomida talaba tomonidan matnning chetlariga qo'shimcha izohlar yoki fikrlar yozishdir. Bu usul talabaga tezda o'z fikrlarini ifodalash imkonini beradi, ammo matnni buzishi mumkin»⁶⁷. «**Digital eslatmalar** esa raqamli qurilmalarda, masalan, elektron kitoblar yoki mobil ilovalarda matnni izohlar bilan boyitish imkonini beradi. Bu usul nafaqat tezkorlikni ta'minlaydi, balki materialni tashkil etish va izohlarni boshqarishni ham osonlashtiradi»⁶⁸. Yoki **kengaytirilgan izohlarga** matnni chuqurroq tahlil qilish, qo'shimcha ma'lumotlar kiritish va boshqa manbalar bilan bog'lash orqali qo'shimcha izohlar yaratish kiradi.

«Eslatmalar va izohlarning o'qish samaradorligiga ta'siri katta. Ular materialni yaxshiroq tushunishga yordam beradi, chunki talaba o'qilgan ma'lumotni tahlil qilib, o'z fikrlarini shakllantiradi. Bu nafaqat qismlarga xos bo'lgan ma'lumotni eslab qolishni, balki umumiy tushunishni ham kuchaytiradi. Eslatmalarni yaratishda ularni qayta ko'rib chiqish va yangilash juda muhim. Bu jarayon materialni mustahkamlash va talabaning tushuncha darajasini oshirishga yordam beradi»⁶⁹.

«Matn bilan ishlashda eslatmalarni va izohlarni to'g'ri tashkil qilish ham samarali bo'ladi. Masalan, eslatmalarni ranglar yoki belgilardan foydalangan holda kategoriyalarga ajratish, muhim fikrlarni alohida ajratish va qiyinchilik yuzaga kelgan joylarni belgilar bilan ko'rsatish talabaga o'qish jarayonini yengillashtiradi.

Bu usullar talabaning materialga bo'lgan yondashuvini chuqurlashtiradi»⁷⁰.

6.3.1-jadval orqali eslatmalar va izohlar yaratish jarayonining afzalliklari va kamchiliklarini aniqlab olish mumkin. Shuningdek, talaba o'z o'qish jarayonini

⁶⁷ Morehead K. et al. Note-taking habits of 21st century college students: implications for student learning, memory, and achievement //Memory. – 2019. – T. 27. – №. 6. – C. 807-819.

⁶⁸ Kirkgöz Y. Promoting students' note-taking skills through task-based learning //Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2010. – T. 2. – №. 2. – C. 4346-4351.

⁶⁹ Slate J. R., Jones C. H., Dawson P. Academic skills of high school students as a function of grade, gender, and academic track //The High School Journal. – 1993. – T. 76. – №. 4. – C. 245-251.

⁷⁰ Chang W. C., Ku Y. M. The effects of note-taking skills instruction on elementary students' reading //The Journal of Educational Research. – 2015. – T. 108. – №. 4. – C. 278-291.

samarali tashkil etishda qanday vositalardan foydalanishni tanlashi uchun foydali ma'lumotlarni taqdim etadi.

6.3.1-jadval

Eslatmalar va izohlar yaratish jarayonining afzalliklari va kamchiliklari

Asosiy Vositlar	Ma'lumotlar	Afzalliklari	Kamchiliklari
Eslatmalar yaratish	O'qilgan materiallarning qisqacha xulosalari	Talaba muhim nuqtalarni tezda eslab qolishi mumkin	Qisqacha yozish materialning ba'zi qismlarini yo'qotishiga olib kelishi mumkin
Izohlar yaratish	Materialni tushunishni yanada chuqurlashtirish uchun qo'shimcha izohlar	Muammolarni hal qilishda yordam beradi, tushunishni mustahkamlaydi	Ba'zi izohlar noaniq bo'lishi mumkin va talabani chalg'itishi mumkin
Qisqacha xulosalar	Keng ma'lumotdan qisqa xulosalar chiqarish	O'qilgan materialning asosiy g'oyasini tushunishga yordam beradi	Xulosalar juda umumiy bo'lishi mumkin, muhim tafsilotlar yo'qolishi mumkin
Tahliliy eslatmalar	Materialni tahlil qilib, chuqurroq izohlar qo'shish	Ma'lumotni yanada chuqur tushunish va mustahkamlash imkonini beradi	Tahlil qilish ko'proq vaqt talab etadi va talabalar buni o'rganishda qiynalishi mumkin

Eslatmalar va izohlarni yaratishning psixologik aspektlari ham mavjud. Eski materiallarni qayta ko'rib chiqish, yangi tushunchalarni kiritish va o'zgartirish talabani o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Bu o'z-o'zini boshqarish, bilimni yanada chuqurroq o'zlashtirish va muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan muhim ko'nikmalarni rivojlantiradi. Eslatmalar yaratish jarayonida talabalar bir-birlari bilan o'z fikrlarini muhokama qilish orqali o'z bilimlarini yanada boyitishlari mumkin. Bu, o'z navbatida, ijtimoiy ta'sirni kuchaytiradi va talabani muhokama jarayonlariga faol qatnashishini ta'minlaydi.

Shunday qilib, eslatmalar va izohlarni yaratish talabaga materialni samarali o'zlashtirish, uning tahlilini osonlashtirish, tushunishni kuchaytirish va ijtimoiy muhokamalarga faol qatnashish imkonini beradi. Eslatmalar yaratish jarayonida talabani o'z-o'zini boshqarish va bilimni chuqurroq o'zlashtirish ko'nikmalari ham rivojlanadi.

6.4. Eslatmalar bilan ishlashning samarali yo'llari

Eslatmalar bilan ishlash ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Ular nafaqat o'rganilgan materialni mustahkamlash, balki uni

yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Samarali eslatmalar olish, talabaning fikrini tizimli ravishda tashkil etishga, materiallarni yodlashni osonlashtirishga va vaqtni tejashga imkon yaratadi. Eslatmalarni yozish jarayonida turli metodlarni qo'llash, talaba uchun ma'lumotlarni to'g'ri va samarali tarzda o'zlashtirishni ta'minlaydi. Shu sababli, eslatmalar bilan ishlashni optimallashtirish va samarali usullarni tanlash ta'lim olishning asosiy qismiga aylanishi kerak. Bu esa talabalarga o'rganilayotgan materialni yanada mustahkam o'zlashtirishga yordam beradi va umumiy o'rganish jarayonini yuksaltiradi.

Eslatmalar bilan ishlash uchun quyidagi samarali usullarni keltirish mumkin:

“Faol o‘qish. Eslatmalarni yaratishda faollik juda muhim. Talaba faqat o‘qib chiqqan materialni tushunishga harakat qilmasdan, uni tahlil qilib, o‘z fikrlarini yozib boradi. Bu eslatmalarni faollashtirish va chuqur o‘rganishning samarali yo‘lidir”⁷¹.

Faol o‘qish jarayonini quyidagi usullar yordamida samarali amalga oshirish mumkin (6.4.1-jadval).

6.4.1-jadval. Faol o‘qish jarayonini tashkil etuvchi usullar

Aktiv ishtirok etish: O‘qish jarayonida o‘quvchi faol ravishda materialni tahlil qilish, savollar berish va javoblar topish orqali ishtirok etadi. Bu, o‘qilgan materialni anglashni yaxshilashga yordam beradi va o‘quvchini o‘z bilimlarini mustahkamlashga undaydi.

Materialni turli kontekstlarda qo'llash: Faol o‘qish jarayonida o‘quvchi o‘rganilayotgan materialni real hayotdagi yoki ilmiy kontekstda qanday ishlatilishini o‘ylab ko‘rishi lozim. Bu usul, o‘qilgan materialni yaxshiroq anglash va uni saqlashga yordam beradi.

O‘qishni bo‘lish va rejalashtirish: O‘qish jarayonini bo‘lib, har bir bo‘limni alohida o‘rganish va o‘qishni maqsadga muvofiq rejalashtirish o‘quvchiga materialni samarali o‘zlashtirishga yordam beradi. Bu yondashuv orqali materialni qismlarga ajratib o‘rganish o‘quvchiga bir vaqtning o‘zida ko‘p materialni o‘zlashtirish imkoniyatini beradi.

Xulosa qilish va mantiqiy yakunlar chiqarish: O‘qishdan so‘ng o‘quvchi o‘z o‘rganilgan bilimlaridan xulosa qilish va ularni umumlashtirishga harakat qiladi. Bu

⁷¹ Afdal H. W., Spernes K., Hoff-Jenssen R. Academic reading as a social practice in higher education //Higher Education. – 2023. – T. 85. – №. 6. – C. 1337-1355.

jarayon orqali u o'rganilgan materialni o'z bilimlariga bog'laydi va yangi bilimlarni o'zlashtirishni yanada samarali amalga oshiradi.

“Yordamchi materiallardan foydalanish: Faol o'qishda faqat kitob yoki asosiy manbadan foydalanish emas, balki qo'shimcha manbalar, videolar, ilovalar va boshqa turli materiallardan foydalanish ham muhimdir. Bunday yondashuv o'quvchining o'rganilayotgan materialni turli nuqtai nazarlardan ko'rishiga va chuqurroq anglashiga yordam beradi”⁷².

Kichik qismlarga bo'lish. Katta hajmdagi matnni o'qish va eslatmalar olish o'rni, uni kichik qismlarga ajratish yaxshi natijalar beradi. Har bir bo'limni alohida o'rganib, qisqacha eslatmalar yozish, materialni yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi. **Belgilash va ranglar bilan ajratish.** Muayyan ma'lumotlarni ajratib ko'rsatish uchun rangli markerlardan yoki belgilarni ishlatish o'quv materialini ko'proq eslab qolishga yordam beradi. Masalan, muhim ma'lumotlarni ko'k rang bilan, ikkilamchi fikrlarni esa yashil rang bilan ajratish mumkin.

Qayta ko'rib chiqish va yangilash. Eslatmalarni bir marta yozib qo'yish yetarli emas. Ularni qayta ko'rib chiqish va yangilash, yangicha izohlar qo'shish orqali o'rganilayotgan materialni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Savollar yaratish. O'qilgan matn asosida savollar yaratish eslatmalarni samarali ishlashning yana bir usulidir. Bu savollar talabaning materialni qanchalik yaxshi tushunganini ko'rsatadi va muhim nuqtalarni aniqlashda yordam beradi.

Mind-map yoki kontseptual xaritalar yaratish. Eslatmalarni vizual ravishda tashkil etish uchun fikr xaritalaridan (mind-map) foydalanish o'rganilayotgan ma'lumotni yanada aniqroq va tushunarli qilishga yordam beradi. Bu yondashuvning afzalligi shundaki, talaba o'rgangan materialni bir nuqtada to'plab, o'zaro bog'liqliklarni ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Eslatmalarni boshqalarga tushuntirish. O'rganilgan materialni boshqalarga tushuntirish yoki muhokama qilish orqali, eslatmalarni samarali ishlash mumkin. Boshqalarga tushuntirish talabaning o'z tushunchalarini mustahkamlashga va yangi nuqtai nazarlarga ega bo'lishiga yordam beradi.

“Jurnal va qaydlar. O'qish davomida har bir kunga yoki mavzu bo'yicha eslatmalarni yozib borish samarali bo'ladi. Bu qaydlar talabaning o'z o'rganish jarayonini kuzatish va o'zgarishlarni baholash imkonini beradi”⁷³.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarni boshqa davlatlar tajribasi bilan taqqoslash talabalarining iqtisodiy jarayonlarni chuqurroq tushunishlariga yordam beradi. Masalan, Shvetsariyaning bank tizimidagi barqarorlik modellari O'zbekiston moliyaviy bozorida tatbiq etilishi mumkin.

Eslatmalarni qayta ishlash. O'qilgan materialni tushunish uchun eslatmalarni faqat yozib qo'yish emas, balki qayta ishlash va ularni o'zlashtirish ham zarur. Talaba o'zi yozgan eslatmalarni o'qib, qayta yozishi, o'zining tushunchalarini yangilashi va kengaytirishi kerak.

⁷² Volentine R., Tenopir C. Value of academic reading and value of the library in academics' own words //Aslib Proceedings. – Emerald Group Publishing Limited, 2013. – T. 65. – №. 4. – C. 425-440.

⁷³ Vazirani N. Review paper: Competencies and competency model—A brief overview of its development and application //SIES Journal of management. – 2010. – T. 7. – №. 1. – C. 121-131.

Eslatmalarni rangli kodlar bilan ajratish iqtisodiy ma'lumotlarni tizimlashtirishni osonlashtiradi. Masalan, talaba O'zbekistonning turli mintaqalaridagi iqtisodiy ko'rsatkichlarni ranglar orqali tasniflab, hududiy rivojlanishni baholashda foydalanishi mumkin.

Eslatmalarni rejalashtirish orqali talabalar o'z vaqtlarini samarali boshqarib, iqtisodiy va menejment bo'yicha o'zlashtirishni optimallashtiradi. Bu O'zbekistonning davlat boshqaruvida vaqtni tejashga qaratilgan chora-tadbirlariga mos keladi.

Eslatmalar bilan ishlashning samarali yo'llari o'quvchilarga materialni yanada yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi. Buning uchun eslatmalarni qisqa, aniq va mazmunli qilib yozish juda muhim. Eslatma matnini juda uzun yoki murakkab qilib yozishdan saqlanish kerak, chunki qisqa va aniq eslatmalar o'quvchilarga o'qilgan materialni tezda eslab qolish imkoniyatini beradi. Shuningdek, faqat yozma eslatmalarni emas, balki vizual materiallar, diagrammalar, chizmalar va jadval yordamida eslatmalar yaratish ham samarali bo'ladi. Vizual eslatmalar materialni yaxshiroq tasavvur qilish va eslab qolish imkoniyatini yaratadi. Diagrammalar va chizmalar o'quvchilarga kompleks ma'lumotlarni tezda anglashga yordam beradi.

Eslatmalarni o'z so'zlaringiz bilan yozish ham juda muhimdir. Agar talaba o'qigan materialni o'ziga moslashtirgan holda yozsa, bu uning mantiqiy xulosasini osongina chiqarishga yordam beradi. Shuningdek, yozgan eslatmalarni o'qish jarayonida o'z fikrlarini takrorlash va yangilash imkoniyatini beradi. Aktiv eslatmalarni yozish ham samarali yondashuvdir. O'qigan materialni o'z so'zlari bilan bayon qilish yoki savollarni kiritish, o'quvchiga materialni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Agar talaba o'qigan materialni o'zi uchun muhim yoki murakkab bo'lgan qismlarini ajratib, shu haqida savollar yoki izohlar qo'shsa, bu esa uning materialni anglash darajasini oshiradi.

Eslatmalarni faqat bir marta yozib qo'yish bilan cheklanib qolmaslik kerak. Ularni muntazam ravishda takrorlash va yangilab borish o'quvchining bilimini mustahkamlashga yordam beradi. Har bir yangi o'rganilgan materialni eski eslatmalar bilan bog'lash, talabaning umumiy bilim tizimini kengaytiradi. Eslatmalarni yozishdan keyin, har bir bo'lim uchun qisqacha tahlil va xulosa qilish ham muhimdir. Bu o'quvchiga o'rganilayotgan materialni umumlashtirishga va uning muhim nuqtalarini eslab qolishga yordam beradi. Eslatmalarni mavzular yoki bo'limlar bo'yicha guruhlash materialni o'rganish jarayonini soddalashtiradi. Har bir bo'limga alohida bo'limlar ajratish va har bir bo'limni keyinchalik osongina topish mumkin bo'lishi uchun markazlashtirilgan tizimni yaratish o'quvchilarga samarali yordam beradi.

O'zbekistonning 2030 yil rivojlanish strategiyasidagi muhim sohalarni o'rganishda mavzuli yondashuv tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Masalan, energiya samaradorligi bo'yicha xalqaro tajribalarni o'rganish, bu yondashuvning samaradorligini oshiradi.

O'zbekistonda iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishda mind map (fikir xaritalari) ishlatish orqali talabalar o'z bilimlarini samarali tashkil etishi va mantiqiy bog'liqliklarni aniqlashi mumkin. Avstraliyaning qishloq xo'jaligini rivojlantirish bo'yicha tajribasi ushbu usulni qo'llashda o'rnak bo'lishi mumkin.

O'zbekistonning iqtisodiy strategiyasiga mos xalqaro tajribalarni tanqidiy tahlil qilish orqali talaba iqtisodiy menejment bo'yicha innovatsion yondashuvlarni o'rganadi. Masalan, Niderlandiyaning suv xo'jaligini boshqarish bo'yicha tajribasi O'zbekistonda irrigatsiya tizimini takomillashtirishga yordam beradi.

Iqtisodiy masalalarni hal qilishda izohlar kiritish talabaning fikrlash jarayonini boyitadi. Masalan, O'zbekistonning qishloq xo'jaligidagi subsidiyalar tizimini tahlil qilish uchun izohlar kiritish orqali muammolar va imkoniyatlarni aniqlash mumkin.

Bu usullar yordamida talaba o'qigan materialni yanada yaxshi o'zlashtirishi, uni saqlab qolishi va uni amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi. Eslatmalar bilan samarali ishlash faqat bilimni eslab qolish emas, balki uni chuqurroq tushunish va rivojlantirishga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, tanqidiy o'qish va eslatmalar bilan ishlash — bu o'rganish jarayonining muhim qismidir. Tanqidiy o'qish orqali talaba o'qilgan materialni chuqur tushunadi, muhim fikrlarni ajratib oladi va o'zining fikrini shakllantiradi. Bu metod faqat materialni yodlashga emas, balki uni tahlil qilishga ham yordam beradi. Eslatmalar bilan ishlash esa o'rganilgan ma'lumotlarni yaxshiroq eslab qolishga, tahlil qilishga va keyinchalik qayta ko'rib chiqishga imkon beradi. Samarali eslatmalar yaratish orqali talabalar o'qilgan materialni qisqacha va aniq xulosalarga ajratishadi, bu esa o'rganishning samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, eslatmalarni yaratish jarayonida turli usullarni qo'llash, masalan, rasmlar, diagrammalar va qisqacha xulosalar yozish, o'quv jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi. Tanqidiy o'qish va eslatmalar bilan ishlash, o'quvchilarga ma'lumotni samarali tarzda o'zlashtirish, uni tahlil qilish va eslab qolish qobiliyatini rivojlantirish imkonini beradi. Bu usullar nafaqat bilim olishda, balki shaxsiy va kasbiy rivojlanishda ham katta ahamiyatga ega.

Esatmalar va tanqidiy o'qish natijalarini taqdimot shaklida ifodalash talabalarni iqtisodiy natijalarni izchil tushuntirishga o'rgatadi. Bu O'zbekistonning investitsiya forumlarida talabalar ishtirokini faollashtirish uchun foydalidir. O'zbekistonning «Yashil iqtisodiyot» dasturi doirasida tanqidiy fikrlash orqali talaba ekologik barqarorlikni ta'minlash bo'yicha iqtisodiy modellarni o'rganadi. Kanada tajribasi ekologik iqtisodiyotga qaratilgan tanqidiy yondashuvning muvaffaqiyatli misoli hisoblanadi.

Natijada, tanqidiy o'qish va eslatmalarni samarali ishlatish talabalarga nafaqat bilim olish jarayonida yordam beradi, balki ularning fikrini mustahkamlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi, bu esa ularga o'rganilgan materialni yanada samarali ishlatish imkonini yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Yodgorov A.A. Pedagogik texnologiyalar va talim metodikasi. – T.: Fan, 2020. – 220 b.
2. Axmedov J.J. Didaktika asoslari. – T.: O'qituvchi, 2019. – 180 b.

3. Mahmudov N.M. Interfaol metodlar va yozma nutqni rivojlantirish. – T.: Innovatsiya, 2021. – 164 b.
4. Musurmanova G.K. Talim jarayonida konspekt va yozma ishlanmalar. – T.: Iqtisod-Moliya, 2018. – 150 b.
5. Nazarov B.B. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. – T.: Ilm Ziyo, 2017. – 245 b.
6. Reynolds, G. Presentation Zen: Simple Ideas on Presentation Design and Delivery. – Berkeley: New Riders, 2011. – 240 p.
7. Fry, R. Improve Your Writing. – London: Delmar Publishers, 2008. – 190 p.
8. Mento, A.J. Effective Note Taking and Information Retention. – New York: Academic Success Press, 2015. – 172 p.
9. Cottrell, S. The Study Skills Handbook. – London: Macmillan Education, 2013. – 350 p.
10. Brown, H.D. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. – White Plains, NY: Pearson Education, 2007. – 400 p.
11. Haghverdi H., Biria R., Karimi L. Note-taking strategies and academic achievement //Journal of Language and Linguistic Studies. – 2010. – T. 6. – №. 1.
12. Morehead K. et al. Note-taking habits of 21st century college students: implications for student learning, memory, and achievement //Memory. – 2019. – T. 27. – №. 6. – C. 807-819.
13. Kırkgöz Y. Promoting students’ note-taking skills through task-based learning //Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2010. – T. 2. – №. 2. – C. 4346-4351.
14. Slate J. R., Jones C. H., Dawson P. Academic skills of high school students as a function of grade, gender, and academic track //The High School Journal. – 1993. – T. 76. – №. 4. – C. 245-251.
15. Chang W. C., Ku Y. M. The effects of note-taking skills instruction on elementary students’ reading //The Journal of Educational Research. – 2015. – T. 108. – №. 4. – C. 278-291.
16. Afdal H. W., Spernes K., Hoff-Jenssen R. Academic reading as a social practice in higher education //Higher Education–2023–T. 85.–№. 6. – C. 1337-1355.

Nazorat savollari

1. Ma’ruza vaqtida eslatma olishning asosiy maqsadi nimadan iborat?
2. Konspekt tuzish va note-taking usullari o’rtasidagi farq nimada?
3. Note-taking jarayonida faol tinglovchilik qanday rol o’ynaydi?
4. Ma’ruzadan eslatma olishda qisqartmalar va belgilar tizimidan foydalanishning afzalliklari nimalardan iborat?
5. Eslatma olish orqali o’quv materiallarini yodlash samaradorligi qanday oshadi?
6. Qanday qilib yozma eslatmalarni amaliy topshiriqlar bilan bog’lash mumkin?

7. Raqamli qurilmalar yordamida note-taking (OneNote, Evernote va h.k.) samaradorligini baholang.
8. Yozma materiallardan konspekt tuzishda qanday tanlab olish strategiyalari mavjud?
9. Note-taking ko'nikmasi kasbiy hayotda qanday foyda beradi?

7-BOB. VAQTNI SAMARALI BOSHQARISH (TIME MANAGEMENT) KO'NIKMALARI

7.1. Vaqtni boshqarish jadvallari, ko'nikmalarni moslashtirish

Vaqt bizga tabiat tomonidan berilgan eng demokratik resursdir. U boyga ham, kambag'alga ham, olimga ham, oddiy kishiga ham bir xil 24 soat ko'rinishida taqdim etiladi. Asl masala — bu resursni qanday boshqarishimizda. Vaqtni boshqarish deganda shunchaki rejalashtirish emas, balki kognitiv ong, hissiy intellekt, tanlov, qadriyatlar va zamonaviy texnologiyalar o'rtasidagi murakkab aloqalarni anglash kerak bo'ladi. Bu — inson tafakkurining ilmiy sohada keng tahlil qilinayotgan eng nozik sferalaridan biridir.

Antik falsafadan boshlab, vaqt tushunchasi Aristotel, Seneka va Avitsenna tomonidan inson hayotining markaziga joylashtirilgan. Zamonaviy kognitiv psixologiya esa vaqtni boshqarish qobiliyatini prefrontal korteks faoliyatining markaziy qismi sifatida o'rganadi. Ya'ni, "vaqtni boshqarish — bu ongli hayot tarzining asosiy indikatoridir. Bu ko'nikma — bilim emas, bu ongning faollashgan shaklidir. Ta'lim olish jarayonida vaqtni boshqarish (time management) ko'nikmasi – bu talabalarning o'rganish va ishlash jarayonini samarali tashkil etish, vaqtni to'g'ri taqsimlash va maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan resurslarni maksimal darajada ishlatish qobiliyatidir"⁷⁴. Ushbu ko'nikma vaqtni eng yaxshi tarzda taqsimlashga yordam berib, o'rganish jarayonini yanada samarali va unumli qilish imkonini beradi.

7.1.1-jadval

Vaqtni boshqarishning psixologik konstruksiyalari

Ko'nikma turi	Tavsifi	Nevrologik markazlari
Rejalashtirish	Maqsadlarni vaqtga bog'lab boshqarish	Prefrontal korteks
Ustuvorlik tanlash	Muhim ishlarni ajratib olish	Dorsolateral korteks
Diqqatni boshqarish	Keraksiz stimullardan chalg'imaslik	Anterior singulat korteks
Intilish va motivatsiya	Rejalarga sodiq qolish, ijobiy stress bilan kurashish	Limbik tizim va dopamin tizimi

⁷⁴ Alvarez Sainz M., Ferrero A. M., Ugidos A. Time management: skills to learn and put into practice //Education+ Training. – 2019. – T. 61. – №. 5. – C. 635-648.

Ijroiyl funksiyalarni tashkil etuvchi asosiy ko'nikmalarning nevrobiologik zamini inson miyasi tarkibiy tuzilmalari va ularning murakkab o'zaro aloqalari orqali yuzaga chiqadi. Jumladan, rejalashtirish – bu shunchaki vaqt taqsimoti emas, balki maqsadli fikrlash, bosqichma-bosqich strategiyalarni ishlab chiqish va ularni bajarishga oid jarayon bo'lib, bu jarayon prefrontal korteks, ayniqsa, medial prefrontal korteks faolligi orqali boshqariladi. Bu soha kelajakdagi natijalarni prognoz qilish, vaqtga nisbatan yo'naltirilgan faoliyatni boshqarish va murakkab kognitiv baholash jarayonlarini markazlashtiradi. Shu sababli prefrontal korteks faoliyatining susayishi, masalan, travma yoki frontotemporal demensiya, rejalashtirishdagi uzilishlarga olib keladi.

“Ustuvorlik tanlash va diqqatni boshqarish inson ongini strategik yo'naltirish va resurslarni samarali taqsimlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Dorsolateral prefrontal korteks (DLPFC) muhim ishlarni ajratib olish va ustuvor maqsadlarni tanlashda faol ishtirok etadi. Bu soha ish xotirasi, qaror qabul qilish va muqobil variantlar orasidan eng samaralisini tanlash qobiliyatlari bilan bevosita bog'liq”⁷⁵. Diqqatni boshqarish esa anterior singulat korteks (ACC) orqali tartibga solinadi – bu miyaning muhim «ehtiyot signal» tizimi bo'lib, kutilmagan, chalg'ituvchi signallarni aniqlash, diqqatni yangilash va kognitiv inqirozlarni boshqarish vazifasini bajaradi. ACC faolligi pasaygan sharoitda inson diqqatni jamlashda qiynaladi, bu esa o'quv jarayonida yoki yuqori yuklama ostidagi ishda samaradorlikni keskin pasaytiradi.

Motivatsiya va intilish esa insonning ichki psixologik kuchi – ya'ni harakatni boshlash, davom ettirish va yakunlash salohiyatining nevrobiologik negizidir. Bu ko'nikmaning asosi limbik tizim – ayniqsa, amigdala va ventral striatum – hamda dopaminergik tizim (VTA va NAc) faoliyati bilan bog'liq. Motivatsiya bu faqat istak emas, balki maqsadga yo'naltirilgan energiyaning kognitiv boshqariladigan shaklidir. Rejalarga sodiq qolish, kechikkan natijalarni kutish, stressni ijobiy yo'nalishga burish kabilar ushbu tizimlarning muvozanatli faoliyatiga bog'liq. Motivatsiya sustligi dopamin darajasining pasayishi bilan bog'liq bo'lib, bu hol Parkinson kasalligi, depressiya va ADHD kabi buzilishlarda kuzatiladi. Demak, motivatsiyani oshirish va uni rejalashtirishga bog'lash – nevrobiologik va psixologik jihatdan chuqur uyg'unlikni talab etadi.

Zamonaviy dunyo nafaqat tez o'zgaradi, balki bu o'zgarishga javoban insondan moslashuvchanlikni talab qiladi. «Adaptatsiya» tushunchasi bugun shunchaki fizik yoki hissiy moslashuv emas, balki ongli strategik pozitsiyadir. Har bir yangi texnologik yangilik yoki ijtimoiy sharoitda omon qolish uchun vaqt boshqaruvini yangilab turish zarur.

“Odam miyasi plastiklik xususiyatiga ega bo'lib, har qanday ko'nikma, shu jumladan vaqtni boshqarish ham doimiy o'rganishga asoslangan. Ya'ni, bu tug'ma emas, balki doimiy mashq va refleksiya bilan shakllanadigan metako'nikmadir.

⁷⁵ Cieslik E. C. et al. Is there “one” DLPFC in cognitive action control? Evidence for heterogeneity from co-activation-based parcellation //Cerebral cortex. – 2013. – T. 23. – №. 11. – C. 2677-2689.

Ko‘nikmalarni moslashtirish — bu shaxsiyat va ijtimoiy muhit o‘rtasidagi suxandoshlikdir»⁷⁶.

Vaqtни boshqarish, talabalarga o‘zlarining kundalik faoliyatlarini rejalashtirish, ustuvor vazifalarni belgilash, vaqti-vaqti bilan tanaffuslar olish va o‘rganish materiallarini tartibga solish imkonini yaratadi. Shuningdek, vaqtни boshqarish ko‘nikmasi stressni kamaytiradi, chunki talabalar barcha vazifalarni belgilangan vaqt ichida bajarish uchun o‘zlarini yaxshi tayyorlashadi va rejali ishlashadi.

7.1.2-jadval

Moslashuvchanlik spektri va vaqtни boshqarish uslublari

Moslashuv darajasi	Tavsif	Tipik vaqt boshqaruvi uslubi
Passiv	Vaqtни tashqi sharoitlarga topshiradi	Reaktiv jadvalga tayanadi
Faol	Sharoitga qarab vaqtни qayta tashkil qiladi	Agile va Sprint metodlariga asoslanadi
Proaktiv	O‘zgarishni oldindan his qiladi	«Time blocking» + strategik vizualizatsiya

Passiv darajadagi moslashuvchanlik bu vaqtни shaxs nazorati ostidan chiqarib yuborish holatini ifodalaydi, unda tashqi ta’sirlar, ijtimoiy talablar yoki favqulodda holatlar jadval tuzishdan ustun turadi. Bu holatda inson o‘zining ichki resurslarini emas, balki tashqi tizimlar (masalan, topshiriqlar ro‘yxati, muallim yoki rahbar ko‘rsatmalari) asosida harakat qiladi. Bunday modelda vaqtни boshqarish «reaktiv jadval» orqali amalga oshiriladi, ya’ni shaxs faqat sodir bo‘lgan voqealarga javob beradi, lekin ularni oldindan rejalashtirmaydi. Psixologik jihatdan bunday yondashuvdagi insonlarda ko‘pincha qaror qabul qilishda ikkilanma, tashvish holatlari va tashqi maqtovga bog‘liqlik kuzatiladi. Nevrologik nuqtai nazardan bu holat aniq prefrontal faoliyat yetishmovchiligi, shuningdek, dofamin tizimidagi reaksion javoblar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Faol darajadagi moslashuvchanlik esa insonning vaqt resursini muhitga qarab ongli tarzda qayta tashkil etish salohiyatini bildiradi. Bu holatda shaxs o‘z harakatlarini «Agile» yoki «Sprint» kabi iterativ yondashuvlar bilan boshqaradi – bu uslublar zamonaviy IT va loyiha boshqaruvi sohasida keng qo‘llaniladi. Bunday odamlar o‘z faoliyatlarini «mikro-maqsadlar» orqali nazorat qiladi, holatga qarab jadvalni yangilaydi va shaffoflik asosida harakat qiladi. Bunday yondashuv doimiy tahlil, o‘zgaruvchanlikka ochiqlik va reflektiv fikrlashni talab qiladi. Nevrologik darajada esa dorsolateral prefrontal korteksning kuchli faolligi, ish xotirasi (working memory) va selektiv e’tibor kabi funksiyalar ustun bo‘ladi. Bu darajadagi odamlar ko‘pincha murakkab muammolarni qismlarga bo‘lib hal qilishga moyil, barqaror vaqt intizomiga ega shaxslar hisoblanadi.

⁷⁶ Abdullah M., Ali N. A. A. E-learning standards //Communication, Management and Information Technology. – CRC Press, 2016. – C. 653-662.

“Proaktiv darajadagi moslashuvchanlik eng yuqori reflektiv bosqich bo‘lib, bunda inson vaqtni nafaqat muvofiqlashtiradi, balki uni oldindan modellashiradi va strategik rejalashtiradi. Bunday yondashuv «Time blocking» texnikasi bilan uyg‘un bo‘lgan strategik vizualizatsiya yondashuvi orqali ifodalanadi – bunda kun yoki hafta davomida har bir bo‘sh vaqt «blok»larga ajratiladi va har bir blokga maxsus vazifa biriktiriladi. Ushbu uslubda ishlovchi insonlar vaqtni ongli ravishda qiymatga asoslab taqsimlaydi”⁷⁷. Bu darajadagi vaqt boshqaruvi yondashuvi metakognitiv salohiyat, ichki motivatsiya va yuqori darajadagi affektiv muvozanatga asoslanadi. Miyadagi medial prefrontal korteks, orbitofrontal strukturalar va vaqt-his tizimlari (masalan, hipokampus bilan bog‘liq xotira tasavvurlari) bu jarayonda faol ishtirok etadi. Proaktiv yondashuvdagi insonlar uzoq muddatli maqsadlar bilan yashaydi, vaqtni strategik resurs sifatida boshqaradi va murakkab tizimlar ichida samarali harakat qilishga qodir bo‘ladi.

7.1.3-jadval

Vaqtni boshqarish ko‘nikmasining afzalliklari va kamchiliklari

Afzalliklari	Kamchiliklari
Samarali o‘rganish: o‘rganish materiallarini tartibga solib, samarali va tez o‘zlashtirish imkonini yaratadi.	Qattiq rejalashtirish zaruriyati: har bir faoliyatni rejalashtirish ko‘pincha qiyin bo‘lishi va vaqtni to‘g‘ri taqsimlashni talab qiladi.
Stressni kamaytirish: o‘rganish jarayonini rejalashtirish vaqti-vaqti bilan tanaffus olish orqali stressni kamaytiradi.	Rejalashtirishni boshlashda qiyinchiliklar: yangi o‘rganish jarayonida boshlanishda vaqtni boshqarish qiyin bo‘lishi mumkin.
Motivatsiyani oshirish: vaqtni boshqarish, maqsadlarga erishish uchun aniq yo‘lni belgilab, motivatsiyani oshiradi.	Moslashuvchanlikning kamayishi: juda qat‘iy rejalashtirish ba‘zan hayotning o‘zgaruvchan sharoitlariga moslashishni qiyinlashtirishi mumkin.
Ustuvorlikni belgilash: muhim vazifalarni ajratib olish va ularni birinchi bajarishga yordam beradi.	Boshqa faoliyatlarga vaqt yo‘q: juda qat‘iy rejalashtirish boshqa kutilmagan vazifalarni bajarish uchun vaqt qoldirmasligi mumkin.
Ko‘proq vaqtni tejash: rejalashtirilgan vaqt bilan ortiqcha vaqtni tejashga imkon yaratadi.	Agar reja amalga oshmasa, ruhiy holat pasayishi mumkin: rejalashtirilgan ishlar amalga oshmasa, bu salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.
O‘z-o‘zini rivojlantirish: vaqtni boshqarish ko‘nikmasi nafaqat o‘rganish, balki shaxsiy rivojlanish va kelajakdagi muvaffaqiyatga olib keladi.	Yangi talabalar uchun murakkablik: yangi o‘rganayotganlar uchun vaqtni boshqarish ko‘nikmasini rivojlantirish murakkab bo‘lishi mumkin.

⁷⁷ <https://trackingtime.co/productivity/guide-to-time-blocking>

“Zamonaviy UX (foydalanuvchi tajribasi) tadqiqotlari asosida, har qanday vaqt jadvali — bu texnik vosita emas, balki insonning ehtiyojlariga, holatiga va hissiyotlariga mos moslashtirilgan psixologik interfeys bo‘lishi kerak. «One-size-fits-all» yondashuvi bu yerda yaramaydi”⁷⁸. “Bu ko‘nikma shaxsiy va akademik hayotda muvaffaqiyatga erishish uchun muhim ahamiyatga ega, chunki yaxshi vaqtni boshqarish natijasida o‘quvchi o‘z vaqtini samarali ishlatib, o‘rganish jarayonini tezlashtirishi va o‘z maqsadlariga muvaffaqiyatli erishishi mumkin”⁷⁹.

O‘z o‘rnida, ta’lim olish jarayonida vaqtni boshqarish ko‘nikmasining afzalliklari bilan birga kamchiliklari ham mavjud (7.1.3-jadval).

“Vaqtni boshqarish o‘quv jarayonida va shaxsiy rivojlanishda muhim vosita bo‘lib, uning afzalliklari ko‘plab sohalarda ijobiy natijalarni ta’minlaydi: tartiblangan o‘rganish samaradorlikni oshiradi, stress darajasini kamaytiradi, ichki motivatsiyani mustahkamlaydi, ustuvorliklarni aniqlash imkonini beradi va natijada ortiqcha vaqtni tejab, o‘z-o‘zini rivojlantirishga zamin yaratadi”⁸⁰. Biroq, ushbu yondashuvning kamchiliklari ham mavjud: qat’iy rejalashtirish talab etilishi, boshlanishdagi qiyinchiliklar, o‘zgaruvchan holatlarga moslashishdagi cheklovlar, kutilmagan faoliyatlar uchun vaqt yetishmasligi, reja bajarilmaganda paydo bo‘ladigan ruhiy tushkunlik hamda yangi o‘rganuvchilar uchun murakkabliklar vaqt boshqaruvi strategiyasini amalda to‘g‘ri joriy qilishda ehtiyotkorlik va moslashuvchan yondashuvni zarur qiladi.

7.1.4-jadval

Inson markazlashgan vaqt jadvali modellarining xususiyatlari

Model turi	Foydalanuvchi ehtiyojiga moslik darajasi	Stressni kamaytirish salohiyati	Yaratilish yondashuvi
Minimalistik	Yuqori	O‘rta	Vizual va intuitiv interfeyslar
Kalendar-bog‘langan	O‘rta	Past	Outlook, Google Calendar
Emosional markazli	Juda yuqori	Juda yuqori	«Mood-based planning» tizimi

“Vaqtni boshqarish modellari foydalanuvchi psixotiplari, kognitiv afzalliklari va emotsional ehtiyojlariga qarab farqlanadi. Minimalistik model yuqori darajadagi moslashuvchanlikni ta’minlab, soddaligi, vizual intuitiv interfeyslar orqali tez anglash imkoniyati bilan ajralib turadi; bu modelda stressni kamaytirish o‘rtacha darajada bo‘lsa-da, kognitiv ortiqcha yuklamani cheklashi bilan foydalidir”⁸¹.

⁷⁸ Гарретт, Дж. Дж. Интеграция пользовательского опыта. Основы проектирования веб-приложений / Джесси Дж. Гарретт. — М.: Вильямс, 2011. — 192 с.

⁷⁹ Rustamov A.M., Xasanov S.M. Yashil iqtisodiyot: nazariy asoslari va O‘zbekiston tajribasi // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. — 2021. — №2. — B. 45–52.

⁸⁰ Porter M., van der Linde C. Toward a new conception of the environment-competitiveness relationship // Journal of Economic Perspectives. — 1995. — Vol. 9, No. 4. — P. 97–118.

⁸¹ Norman, D. A. The Design of Everyday Things / Don Norman. — Revised and Expanded Edition. — New York: Basic Books, 2013. — 384 p.

“Kalendar-bog‘langan yondashuv esa an‘anaviy tizimlar – masalan, Outlook yoki Google Calendar – orqali tartibga solinsa-da, foydalanuvchining real kayfiyat va energiya sikllarini hisobga olmaydi, shuning uchun stressni kamaytirish salohiyati past bo‘lib qoladi”⁸². “Emotsional markazli model esa insonning psixologik holatini markazga qo‘yadi: «Mood-based planning» orqali shaxs o‘z faoliyatini his-tuyg‘ulariga muvofiq rejalashtiradi, bu esa foydalanuvchi ehtiyojiga maksimal moslik va stressni kamaytirishda yuqori darajadagi samaradorlikni ta‘minlaydi. Shu sababli, zamonaviy vaqt boshqaruvi texnologiyalarida kombinatsiyalashgan, shaxsiylashtirilgan yondashuvlar afzal ko‘rilmoqda”⁸³.

Mobil ilovalar, vaqt trakerlar va smart-watchlar yordamida vaqtni boshqarishning yangi paradigmasi shakllanmoqda. Ammo bu texnologiyalar foydali bo‘lishi uchun ular shaxsiy ehtiyojlarga moslashtirilishi kerak. Aks holda, ular samarasiz notifikatsiyalar oqimiga aylanib qoladi.

Shu bilan birga, vaqtni boshqarish ko‘nikmasi talabalarga faqat o‘rganish jarayonida yordam bermay, balki hayotning boshqa sohalarida ham muvaffaqiyatga erishishda muhim omil bo‘ladi. Bu ko‘nikma o‘zini-o‘zi boshqarish, motivatsiya va maqsadga erishishning asosi hisoblanadi.

Time management uchun qo‘llaniladigan bir nechta samarali usullarni keltirib o‘tamiz.

1. “Eisenhower Matrix (Urgent vs. Important). Bu usul vazifalarni ikkita o‘lchov: «shoshilinch» va «muhim» bo‘yicha tasniflashni o‘z ichiga oladi. Vazifalar quyidagicha bo‘linadi:

Shoshilinch va muhim: Bu vazifalar birinchi o‘rinda bajarilishi kerak.

Muhim, lekin shoshilinch emas: Bu vazifalar uchun vaqt rejalashtirilishi kerak.

Shoshilinch, lekin muhim emas: Bu vazifalarni boshqa biror kishi yoki keyinchalik hal qilish mumkin.

Na shoshilinch, na muhim: Bu vazifalarni amalga oshirmaslik yoki kamaytirish kerak”⁸⁴.

2. “Pomodoro Texnikasi. Pomodoro texnikasi vaqti-vaqti bilan ishlash va tanaffuslar qilishni o‘z ichiga oladi. Ushbu texnikada 25 daqiqa davomida bir ishga diqqatni jamlab ishlanadi (pomodoro), so‘ngra 5 daqiqa tanaffus olinadi. Har to‘rtinchi pomodorodan keyin 15-30 daqiqa tanaffus olinadi. Bu usul diqqatni saqlashga va charchashni oldini olishga yordam beradi”⁸⁵.

3. To-Do List (Vazifalar ro‘yxati). Vazifalar ro‘yxatini tuzish, bajarilishi kerak bo‘lgan ishlarni tartibga soladi. Bu usul o‘rganish yoki ish jarayonini yaxshilash uchun samarali. Vazifalar to‘liq bajarilmaguncha har birini ko‘rib chiqish va ustuvorligini belgilash muhim.

4. “Time Blocking (Vaqtning bloklash): Vaqtning bloklash usulida, o‘quvchi yoki ishchi o‘z kunini muayyan faoliyatlar uchun aniq vaqt bloklariga bo‘lib beradi.

⁸² McCarthy, J., & Wright, P. Technology as Experience. — Cambridge, MA: MIT Press, 2004. — 216 p.

⁸³ Hassenzahl, M. Experience Design: Technology for All the Right Reasons / Marc Hassenzahl. — Synthesis Lectures on Human-Centered Informatics. — Morgan & Claypool Publishers, 2010. — 131 p.

⁸⁴ Mfondoum A. H. N. et al. Eisenhower matrix* Saaty AHP= Strong actions prioritization? Theoretical literature and lessons drawn from empirical evidences //Iaetsd Journal For Advanced Research In Applied Sciences. Retrieved from <https://www.iaetsdjaras.org/gallery/3-february-880.pdf>. — 2019.

⁸⁵ Cirillo F., Fernández M. A. La tecnica del pomodoro. — Tre60, 2020.

Masalan, 9:00-11:00 – o‘rganish, 11:00-12:00 – email tekshirish, va hokazo. Bu usul ishlashni va o‘rganishni yanada samarali qilishga yordam beradi”⁸⁶.

5. 80/20 Qoidasi (Pareto Prinsipi). 80/20 qoidasi shuni anglatadiki, ba’zi vazifalar (20%) natijalarni (80%) yaratadi. Boshqacha qilib aytganda, eng muhim vazifalarga e’tibor qaratish va resurslarni ularni bajarishga yo‘naltirish kerak. Bu usul asosida faqatgina eng samarali ishlarni bajarish kerak bo‘ladi.

6. ABC Vazifalarni Prioritetlash. Ushbu usulda vazifalar «A», «B», va «C» kategoriyalariga bo‘linadi:

A – eng muhim va shoshilinch vazifalar.

B – muhim, lekin shoshilinch emas vazifalar.

C – kamroq muhim vazifalar, ularni keyinroq bajarish mumkin.

7. The 2-Minute Rule. Agar biror ishni ikki daqiqadan kam vaqtda bajarish mumkin bo‘lsa, uni darhol bajarish kerak. Bu usul kichik vazifalarni tezda hal qilishga yordam beradi va keyinchalik katta ishlarni yuklamaslikka imkon beradi.

8. Set SMART Goals. SMART (Specific, Measurable, Achievable, Relevant, Time-bound) maqsadlarni belgilash, aniq va o‘lchab bo‘ladigan maqsadlar qo‘yishga yordam beradi. Bu usul uzoq muddatli maqsadlarga erishishda yordam beradi va o‘z vaqtini samarali boshqarishga imkon yaratadi.

9. Delegatsiya. Agar imkon bo‘lsa, o‘z vazifalaringizni boshqa odamga topshirish (delegatsiya qilish) samarali vaqt boshqarishga yordam beradi. Boshqalarga vazifalarni taqsimlash va o‘z vaqtini boshqarishda eng muhim ishlarni qoldirish mumkin.

10. «Eat That Frog» (Eng muhim ishni birinchi bajarish). Mark Mansonning «Eat That Frog» konseptsiyasiga ko‘ra, eng og‘ir yoki noqulay vazifani birinchi bajarish kerak. Bunday vazifalar bajarilgach, qolgan ishlar ancha osonroq va tezroq bajariladi”⁸⁷.

7.2. Vaqtni tejash va samali boshqarish bosqichlari va yo‘llari

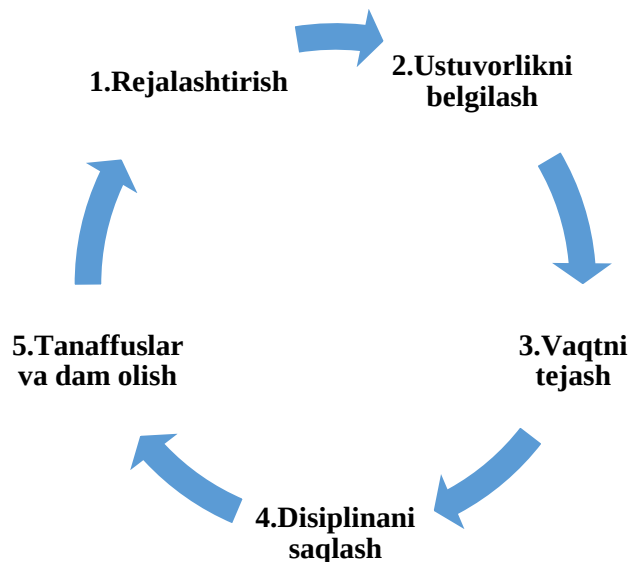
Kognitiv yuklama nazariyasiga ko‘ra, inson miyasi bir vaqtning o‘zida faqat cheklangan miqdordagi informatsiyani qayta ishlay oladi. Shuning uchun vaqtni boshqarish samaradorligi nafaqat jadvalning mavjudligida, balki undagi faoliyatlarning kognitiv og‘irligiga qarab taqsimlanganligida namoyon bo‘ladi. Yuqori kontsentratsiya talab qiluvchi vazifalar kunning birinchi yarmiga joylashtirilsa, samaradorlik ortadi.

Kal Nyuportning «Deep Work» nazariyasiga ko‘ra, chuqur diqqat talab qiladigan vazifalarni yakkalangan, chalg‘itilmagan muhitda bajarish samaradorlikni bir necha barobarga oshiradi. Ushbu yondashuvga asoslangan holda vaqt boshqaruvining birinchi bosqichi — «chalg‘ituvchilarni identifikatsiyalash», ikkinchisi esa — «konsentratsiyani boshqarish» bo‘lishi kerak⁸⁸.

⁸⁶ Rampton J. Time blocking tips top experts and scientists use to increase productivity //Inc. – 2019.

⁸⁷ Tracy B. Eat That Frog!: Get More of the Important Things Done-Today!. – Hachette UK, 2016.

⁸⁸ Newport C. A world without email: Reimagining work in an age of communication overload. – Penguin, 2021.

7.1.1-rasm. Vaqtni boshqarish jarayoni bosqichlari

Har bir inson ongida «ichki menejer» mavjud bo‘lib, u vaqt va harakatlarni koordinatsiya qilish uchun javobgar. Bu ichki strukturani faollashtirishning asosiy yo‘li — javobgarlikni kuchaytirish va vaqtni «xo‘jalik resursi» sifatida qabul qilishdir. Aynan shu yondashuv orqali har bir daqiqa qadrlanadi va shaxsiy mas’uliyatning yangi darajasi yuzaga chiqadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, erkaklar va ayollar vaqt boshqaruviga turlicha yondashadilar. Ayollar ko‘pincha «ko‘p vazifali» (multitasking) uslubni qo‘llaydilar, erkaklar esa segmentlashtirishga moyil. Bu farqlilik shaxsiy strategiyalarni ishlab chiqishda hisobga olinishi kerak bo‘lgan omillardandir.

G‘arb tsivilizatsiyasida vaqtni «chiziqli», Sharqda esa «aylanma» tarzda idrok qilish odat tusiga kirgan. Shu bois, vaqt boshqaruvining universal modeli yo‘q — har bir shaxs o‘zining madaniy iqlimi, qadriyatlari asosida bu ko‘nikmani shakllantiradi. Madaniy moslashuvchanlik vaqt samaradorligini oshiradi.

Vaqtni boshqarish jarayoni quyidagilardan iborat (7.2.1-rasm).

Ta’lim olish jarayonida vaqtni boshqarish (time management) ko‘nikmasining mohiyati, talabalarga o‘z vaqtini samarali tarzda taqsimlashga yordam beradigan qobiliyatni rivojlantirishdan iborat. Bu ko‘nikma o‘rganish, ishlash va boshqa turli vazifalar orasida balansni saqlashni ta’minlaydi. Vaqtni boshqarish talabalarga o‘z maqsadlariga tezroq erishish, stressni kamaytirish va samarali o‘rganish imkonini beradi.

O‘zbekiston davlat boshqaruvida vaqtni boshqarish ko‘nikmasi samarali boshqaruvning kaliti sifatida taqdim etilmoqda. Talabalar o‘quv jarayonida Eisenhower Matrix va Pomodoro texnikasidan foydalanib, ustuvor vazifalarni aniqlash va vaqtni to‘g‘ri taqsimlashni o‘rganishi kerak. Shvetsariyada vaqtni samarali boshqarish bo‘yicha o‘quv dasturlari talabalar uchun motivatsiya va samaradorlikni oshirgan.

1. Rejalashtirish: Talabalar o‘z kunlarini, o‘rganish jarayonlarini va boshqa faoliyatlarini belgilangan reja asosida o‘tkazishlari kerak. Bu jarayon vaqtni

samarali taqsimlash va har bir vazifaga ajratilgan vaqtni nazorat qilish imkonini yaratadi.

2. Ustuvorlikni belgilash: Talabalar muhim vazifalarni va topshiriqlarni ajratib olishlari kerak. Vaqtni boshqarishda, avvalambor, eng muhim va zarur ishlarni bajarish ustuvor hisoblanadi.

3. Vaqtni tejash: Samarali vaqtni boshqarish, ortiqcha va foydasiz faoliyatlardan voz kechish, faqat zarur va samarali vazifalarga e'tibor qaratishga yordam beradi.

4. Disiplinani saqlash: Talabalarga belgilangan rejaga rioya qilish va o'z vaqtini muntazam ravishda taqsimlash uchun disiplinaga ehtiyoj bor.

5. Tanaffuslar va dam olish: Vaqtni boshqarishda talabalarga tanaffuslar va dam olishning ham ahamiyati katta. Ular ishni samarali davom ettirish uchun zarur bo'lgan energiya va diqqatni tiklash imkonini beradi.

Haqqoniy samaradorlik — bu ko'p ishlash emas, balki ongli ravishda eng katta qiymat keltiruvchi harakatlarni tanlab bajarish sanaladi. «Pareto qonuni» yoki 80/20 tamoyiliga ko'ra, natijalarning 80 foizi faqat 20 foiz faoliyatlar orqali yuzaga keladi. Boshqacha aytganda, inson resurslarining (vaqt, energiya, e'tibor) faqat kichik bir qismi — strategik jihatdan muhim bo'lgan vazifalarga yo'naltirilganida — samaradorlik eksponential darajada ortadi. Bu yondashuv zamonaviy vaqt menejmenti nazariyalarining «olmosi» bo'lib, ayniqsa ish yuklamasi yuqori bo'lgan muhitlarda tanlov qilish qobiliyati, ustuvorlikni aniq belgilash va «yo'q deyishni bilish» kompetensiyalarini talab qiladi. Ushbu qonunga amal qilish shaxsni haddan tashqari bandlikdan saqlaydi, stressni kamaytiradi va o'z resurslarini eng katta ta'sir doirasiga ega bo'lgan natijalarga yo'naltirish imkonini beradi. Shu sababli, vaqtni tejash va samaradorlikni oshirishni istagan har bir inson uchun «ko'p qilish» emas, «to'g'ri narsani qilish» — eng muhim strategik qarorga aylanadi.

Bugungi asrning eng katta vaqt yutqazuvchisi — bu ijtimoiy tarmoqlar, notifikatsiyalar va doimiy onlayn mavjudlikdir. Ulardan qochish emas, balki ularga nisbatan ongli foydalanish — haqiqiy strategiyadir. Masalan, «digital sabbat» — bir kunlik raqamli detoks — kognitiv tozalikni tiklaydi.

Inson organizmi biologik soatga (sirkadiyal ritmlar) ega. Ushbu ritm asosida «tongda faollik», «tushda tushkunlik», «kechqurun konsentratsiya» fazalari kuzatiladi. Vaqt boshqaruvi ushbu ritmlar bilan uyg'unlashganda, samaradorlik ortadi. «Chrono-planning» yondashuvi aynan shunga asoslanadi.

Ba'zida vaqt qochib ketayotgandek, ba'zida esa cho'zilayotgandek tuyuladi. Bu hodisa hissiy holat bilan bevosita bog'liq. Salbiy holatlar vaqtni sekinlashtiradi, ijobiy holatlar esa tezlashtiradi. Demak, hissiy holatni boshqarish — vaqtni boshqarishning muhim qismidir⁸⁹.

Ko'plab kichik ishlar — «mikrovazifalar» — to'planib, yirik natijalarga olib keladi. 15 daqiqalik segmentlarga bo'lib ishlash (masalan, «Pomodoro» texnikasi) vaqtni samarali boshqarishga imkon beradi. Bu yondashuv stressni kamaytiradi va bajarilganlik hissini kuchaytiradi.

⁸⁹ Prud'homme J., Genre-Grandpierre C., Prud'homme R. Impact of road network structure on pollutant emissions: Illustration for a Demand Responsive Transport system //International conference on geographic information science. – 2012. – C. 141-146.

Har kuni qilinadigan ishlar — taktika, uzoq muddatli strategiyalar esa — yutuqlarning asosi. Samarali vaqt boshqaruvchisi ushbu ikki qatlamni uygʻunlashtirgan shaxsdir. Har bir kunni umumiy manzaraga moslab qurish vaqtini yoʻqotmaslik garovidir.

Ish joyidagi vaqt samaradorligi koʻpincha tashkiliy muhitga bogʻliq. Masalan, koʻp uchrashuvlar, kerakmas majlislar va kommunikatsion shovqin vaqtini oʻgʻirlaydi. «Meeting-free day» strategiyasi yoki «asossiz xabarlarini bloklash» bu boradagi ijobiy amaliyotlardandir⁹⁰.

Bugungi kunda vaqt boshqaruvi vositalari (Notion, Trello, Todoist, Google Calendar) yordamida vizual, dinamik va harakatga undovchi rejalar tuzish mumkin. Biroq bu vositalar – vosita xolos; ularni ishlatish ongli qaror va intizom bilan birga boʻlishi kerak.

Koʻpchilik vaqtini tashqi kuchlar tomonidan boshqarilayotgan deb his qiladi. Ammo eng samarali insonlar vaqtini oʻz nazorati ostidagi aktiv deb biladi. Bu «time ownership» -vaqtga egalik hissi yondashuvidir. Agar siz vaqt egasiz, u holda uni boshqarish ham sizning ixtiyoringizda.

KEYS: BIO-FIT MODELI ASOSIDA INDIVIDUAL VAQT STRATEGIYASI

MAQSAD: TALABALARNI OʻZLARINING BIOLOGIK RITMLARINI ANIQLASHGA, SAMARALI VAQT BLOKLARINI BELGILASHGA, STRESSNI KAMAYTIRUVCHI VA KONSENTRATSIYANI OSHIRUVCHI ISH TARTIBINI SHAKLLANTIRISHGA OʻRGATISH.

PEDAGOGIK TASHKIL ETISH TARTIBI:

1. Boshlangʻich tayyorgarlik (10 daqiqa)

- Oʻqituvchi «Chrono-planning» va sirkadiyal ritmlar haqida qisqacha maʼlumot beradi;

- Pareto qonuni, sirkadiyal choʻqqilar, «deep work», va «qizil zonalar» kabi asosiy tushunchalar aniqlashtiriladi.

2. Guruhlarga boʻlish (5 daqiqa)

Talabalar 4–5 kishilik 3 ta guruhga boʻlinadi:

- Guruh A: «Biologik faollikni aniqlovchilar»

- Guruh B: «Qizil zonalarini xaritalovchilar»

- Guruh C: «Optimal ish bloklarini rejalashtiruvchilar»

Har bir guruh BIO-FIT modelining muayyan bosqichini chuqur oʻrganadi va boshqa guruhlariga oʻz topilmalari asosida maslahat beradi.

AMALIY VAZIFALAR (40 DAQIQA)

1-Bosqich: Individual maʼlumotlarni yigʻish (10 daqiqa)

- Har bir talaba oʻz 24 soatlik kundalik faolligini soatbay yoritadi (har 3 soat uchun 1–10 ballik shkalada).

- Keyin oʻz energiyasi eng yuqori, oʻrtacha va eng past boʻlgan vaqtlarini belgilaydi.

⁹⁰ Laker B. et al. The surprising impact of meeting-free days //MIT Sloan Management Review. – 2022.

2-Bosqich: Guruh bo'yicha tahlil va umumlashtirish (15 daqiqa)

- Har bir guruh o'z yo'nalishi bo'yicha quyidagi savollarga javob beradi:

- Guruh A: «O'zimizni eng tetik his qiladigan vaqtlar qanday belgilanadi?»

- Guruh B: «Charchoq va diqqat yo'qolishi qachon ro'y beradi, ularni qanday kamaytirish mumkin?»

- Guruh C: «Eng yuqori faollik vaqtlariga qanday vazifalarni joylashtiramiz?»

3-Bosqich: O'zaro baholash (10 daqiqa)

- Har bir guruh boshqa guruhga o'z tahlil natijalarini 3 daqiqalik taqdimot tarzida taqdim qiladi.

Guruhlar bir-birining rejalashtirish strategiyasini quyidagilar bo'yicha baholaydi:

- Biologik moslik

- Stressga chidamlilik

- Moslashuvchanlik

- Amaliyotda tatbiq etish imkoniyati

YAKUNIY TOPSHIRIQ: INDIVIDUAL «BIO-FIT» ISH REJASINI TUZISH (15 DAQIQA)

Har bir talaba quyidagi sxema asosida o'zining individuallashtirilgan chronoplanning rejasini yozma ravishda tuzadi:

1. Faollik cho'qqilari (vaqt va sabab)

2. Qizil zonalar (stress va chalg'ish vaqtlar)

3. Optimal vazifalar taqsimoti (time blocking shaklida)

4. Tanaffus, tiklanish, uyqu fazasi

5. Shaxsiy refleksiya: «Bu reja menga qanday yordam beradi?»

QO'SHIMCHA (MUSTAQIL) BAHOLASH KOMPONENTI:

- Talabalarga Chronotip test (soddalashtirilgan MCTQ versiyasi) beriladi.

- Ular uyqu/uyg'onish, kayfiyat va energiya bosqichlarini 3 kun davomida qayd etadilar.

- Ushbu natijalar o'zlarining BIO-FIT rejasini takomillashtirishda ishlatiladi.

REFLEKSIYA VA YAKUNIY MUHOKAMA (10 DAQIQA)

- O'qituvchi quyidagi savollar asosida muhokama olib boradi:

- «Sizda eng samarali vaqtlar qachon aniqlandi?»

- «Qanday rejalashtirish strategiyasi siz uchun ishlaydi?»

- «BIO-FIT modelidan kelajakda qanday foydalana olasiz?»

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Covey, S. R. (2013). The 7 Habits of Highly Effective People. Simon and Schuster. – Pages: 100–140.

2. Lakein, A. (2003). How to Get Control of Your Time and Your Life. New American Library. – Pages: 27–41.

3. Newport, C. (2016). Deep Work: Rules for Focused Success in a Distracted World. Grand Central Publishing. – Pages: 55–82.

4. Tracy, B. (2007). Eat That Frog! 21 Great Ways to Stop Procrastinating and Get More Done in Less Time. Berrett-Koehler Publishers. – Pages: 9–22.

5. Pink, D. H. (2018). *When: The Scientific Secrets of Perfect Timing*. Riverhead Books. – Pages: 62–74.
6. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence*. Bantam Books. – Pages: 135–158.
7. Medina, J. (2008). *Brain Rules: 12 Principles for Surviving and Thriving at Work, Home, and School*. Pear Press. – Pages: 50–68.
8. Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus and Giroux. – Pages: 190–205.
9. Baumeister, R. F., & Tierney, J. (2011). *Willpower: Rediscovering the Greatest Human Strength*. Penguin Press. – Pages: 88–106.
10. Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The New Psychology of Success*. Random House. – Pages: 110–123.
11. Boice, R. (2000). *Advice for New Faculty Members: Nihil Nimus*. Allyn & Bacon. – Pages: 72–91.
12. Seneca, L. A. (circa 65 AD). *On the Shortness of Life*. (transl. C.D.N. Costa). Penguin Classics. – Pages: 10–25.
13. Cieslik E. C. et al. Is there “one” DLPFC in cognitive action control? Evidence for heterogeneity from co-activation-based parcellation // *Cerebral cortex*. – 2013. – T. 23. – №. 11. – C. 2677-2689.
14. Abdullah M., Ali N. A. A. *E-learning standards // Communication, Management and Information Technology*. – CRC Press, 2016. – C. 653-662.
15. Rustamov A.M., Xasanov S.M. *Yashil iqtisodiyot: nazariy asoslari va O‘zbekiston tajribasi // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*. – 2021. – №2. – B. 45–52.
16. Porter M., van der Linde C. *Toward a new conception of the environment-competitiveness relationship // Journal of Economic Perspectives*. – 1995. – Vol. 9, No. 4. – P. 97–118.
17. Mfondoum A. H. N. et al. *Eisenhower matrix* Saaty AHP= Strong actions prioritization? Theoretical literature and lessons drawn from empirical evidences // Iaetsd Journal For Advanced Research In Applied Sciences*. Retrieved from <https://www.iaetsdjaras.org/gallery/3-february-880.pdf>. – 2019.
18. Cirillo F., Fernández M. A. *La tecnica del pomodoro*. – Tre60, 2020.
19. Rampton J. *Time blocking tips top experts and scientists use to increase productivity // Inc.* – 2019.
20. Newport C. *A world without email: Reimagining work in an age of communication overload*. – Penguin, 2021.
21. Prud’homme J., Genre-Grandpierre C., Prud’homme R. *Impact of road network structure on pollutant emissions: Illustration for a Demand Responsive Transport system // International conference on geographic information science*. – 2012. – C. 141-146.
22. Laker B. et al. *The surprising impact of meeting-free days // MIT Sloan Management Review*. – 2022.
23. <https://trackingtime.co/productivity/guide-to-time-blocking>

Nazorat savollari:

1. Vaqt boshqaruvi va uning psixologik asoslari nimani anglatadi?
2. Vaqtni boshqarish ko‘nikmasining prefrontal korteks faoliyati bilan bog‘liqligini tushuntiring.

3. Passiv, faol va proaktiv vaqt boshqaruv uslublari o'rtasidagi farqlar nimalarda?
4. Vaqtni boshqarishning samarali usullari haqida misollar keltiring.
5. Chrono-planning yondashuvi va biologik ritmlar o'rtasidagi bog'liqlikni tushuntiring.
6. Motivatsiya va intilish tizimining dopamin tizimi bilan bog'liqligi qanday?
7. Time blocking usuli qanday ishlaydi va qachon uni qo'llash tavsiya etiladi?
8. Pareto qonuni asosida samaradorlik qanday oshiriladi?
9. Vaqt boshqaruvi jarayonining bosqichlari qanday amalga oshiriladi?
10. Talabalar uchun vaqt boshqaruvining afzallik va kamchiliklarini sanab bering.

8-BOB. AKADEMIK YOZISH KO'NIKMALARI

8.1. Yozish va uning turlari

O'zbekistonda iqtisodiyotni barqarorlashtirish bo'yicha qarorlar qabul qilishda akademik yozuvlar muhim o'rin tutadi. Masalan, 2030-yil rivojlanish strategiyasida belgilangan milliy iqtisodiy dasturlarni tayyorlashda yozuvlar aniq va izchil bo'lishi kerak. Bunday jarayon menejerlarga rejalashtirishda dalillarga asoslanishga yordam beradi, bu esa rivojlangan mamlakatlar, masalan, Norvegiyaning iqtisodiy siyosatini ishlab chiqishda keng qo'llanilmoqda.

Yozish inson tafakkuri va bilimni ifodalashning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. U fikrlarni aniq va tushunarli ifodalash, muloqot qilish, axborot yetkazish va fikr yuritish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Yozishning bir nechta turlari mavjud bo'lib, har biri o'zining maqsadi va vazifasiga ega (6.1.1-rasm).

Ijodiy yozish	• Badiiy va adabiy asarlar yaratishga qaratilgan. Hikoya, she'r, roman va esse yozishda qo'llaniladi.
Amaliy yozish	• Kundalik hayotda uchraydigan hujjatlar, arizalar, rezyumelar va xatlar yozishni o'z ichiga oladi.
Akademik yozish	• Ilmiy va tadqiqot faoliyatida qo'llaniladi. Maqolalar, dissertatsiyalar va tadqiqot hisobotlari akademik yozishga misol bo'la oladi.
Texnik yozish	• Aniq va tushunarli texnik hujjatlar, yo'riqnomalar va texnologik tavsiflarni yozishga qaratilgan.
Jurnalistik yozish	• Ommaviy axborot vositalari uchun yangiliklar, maqolalar va reportajlar yozishni o'z ichiga oladi.

8.1.1-rasm. Yozishning turlari

“Ijodiy yozish – bu shaxsning o'z fikr va hissiyotlarini erkin va ifodali tarzda qog'ozga tushirish jarayonidir. Bu jarayon insonning tasavvurini boyitadi, fikrlash doirasini kengaytiradi va yangi g'oyalarni ilgari surishda muhim rol o'ynaydi. Ijodiy

yozish san'ati orqali insonlar o'zlarining ichki dunyosini ochib beradi, voqelikni yangi nuqtai nazardan ko'rsatadi va o'quvchini ilhomlantiradi"⁹¹.

"Ijodiy yozishning asosiy maqsadi – fikrlarni erkin ifodalash, yangi g'oyalar yaratish va estetik zavq ulashishdir. Bu jarayon nafaqat adabiy asarlar yaratishda, balki shaxsiy kundaliklar, esse va hikoyalar yozishda ham namoyon bo'ladi. Ijodiy yozuvchining asosiy vazifasi – o'quvchiga ta'sir ko'rsatish, unda chuqur o'ylash va his-tuyg'ular uyg'otishdir"⁹².

Ijodiy yozishning ahamiyati katta, chunki u insonning o'zini anglashida, o'z fikrlarini mantiqiy va chiroyli ifodalashida yordam beradi. Shuningdek, ijodiy yozuv tafakkurni rivojlantiradi va tahliliy qobiliyatlarni shakllantiradi. Bu jarayon muloqot ko'nikmalarini ham rivojlantirib, insonning nutqi va yozma madaniyatini yuksaltiradi.

Ijodiy yozish ko'nikmasi iqtisodiy va menejment sohasida innovatsion loyihalarni ishlab chiqishda foydalaniladi. Masalan, O'zbekistonning «Yashil iqtisodiyot» dasturi doirasida ijodiy yondashuv orqali yangi energiya samarador texnologiyalarini tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. AQShdagi Silikon vodiysi misolida ko'rilsa, bunday yozuv usuli muvaffaqiyatli startaplarning paydo bo'lishiga xizmat qilgan.

Bundan tashqari, ijodiy yozish jamiyatda madaniy va ijtimoiy o'zgarishlarga turtki berishi mumkin. U insonlarni birlashtirib, turli g'oyalarning tarqalishiga xizmat qiladi. Ijodiy yozish orqali insonlar o'z hissiyotlarini boshqalar bilan baham ko'radi, bu esa jamiyatda hamjihatlik va tushunishni mustahkamlashga xizmat qiladi.

“Amaliy yozish – bu aniq bir vazifa yoki maqsadni amalga oshirish uchun yoziladigan matn bo'lib, u ko'pincha amaliy hayotda, kasbiy faoliyatda yoki kundalik ehtiyojlarda uchraydi. Bunday yozishning asosiy maqsadi – ma'lumotlarni to'g'ri, tushunarli va aniq ifodalashdir. Amaliy yozishga hisobotlar, arizalar, rezyumelar, shartnomalar va turli ishchi hujjatlar misol bo'la oladi. Bu turdagi yozish jarayoni o'quvchi yoki foydalanuvchiga yo'naltirilgan bo'lib, asosiy e'tibor uning tushunish darajasiga qaratiladi"⁹³.

Amaliy yozishning ahamiyati juda yuqori, chunki u orqali ish yuritish, muloqot va tashkiliy jarayonlar samarali tashkil etiladi. To'g'ri va aniq yozilgan amaliy matnlar o'zaro tushunmovchiliklarning oldini oladi, vaqt va resurslarni tejaydi. Bu esa, o'z navbatida, tashkilot yoki shaxsning professional qiyofasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Amaliy yozish ko'nikmalariga ega bo'lish har qanday sohada muvaffaqiyatga erishishda muhim rol o'ynaydi.

Amaliy yozuvlar davlat boshqaruvi tizimida muhim ahamiyatga ega. Masalan, O'zbekistonda soliq tizimiga oid hujjatlarni tayyorlashda bu usul aniq va tushunarli hujjatlarni taqdim etishga yordam beradi. Germaniya moliya idoralarida ish yuritishda qo'llaniladigan standartlashtirilgan hujjat tayyorlash metodikasi O'zbekistonga yaxshi namunadir.

⁹¹ Hopkins D., Reid T. The academic skills handbook: your guide to success in writing, thinking and communicating at university. – 2024.

⁹² Fitzmaurice M., O'Farrell C. Developing your academic writing skills: a handbook //Dublin, Ireland–2013–C1-36.

⁹³ Bailey S. Academic writing: A practical guide for students. – Psychology Press, 2003.

“Akademik yozish – bu ilmiy, tahliliy va tanqidiy fikrlarni yozma shaklda ifodalash jarayoni bo‘lib, uning asosiy maqsadi aniq, tushunarli va mantiqiy tarzda axborot yetkazishdan iborat. Akademik yozuvlar odatda dalillarga asoslangan bo‘ladi va muayyan mavzu yuzasidan puxta tadqiqotlarga tayangan holda yoziladi. Bu jarayon talaba yoki tadqiqotchining tahliliy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, mantiqiy mulohaza yuritish va o‘z fikrlarini to‘g‘ri ifodalash ko‘nikmalarini oshirishga xizmat qiladi”⁹⁴. Akademik yozish jarayonida mustaqil fikrlash, izlanishlar natijasini aniq tushuntirish va mavjud ilmiy manbalarga tayanish muhim o‘rin tutadi.

Akademik yozishning ahamiyati shundaki, u talaba va tadqiqotchilarni ilmiy izlanishlarga jalb qiladi, ularning ijodiy va tanqidiy tafakkurini rivojlantiradi hamda yangi bilimlarni o‘zlashtirish va targ‘ib qilishda vosita bo‘lib xizmat qiladi. Akademik yozuvlar orqali inson o‘z bilim doirasini kengaytirib, boshqa tadqiqotchilar bilan fikr almashadi va ilmiy jamoatchilikka o‘z hissasini qo‘shadi. Shu bilan birga, akademik yozish jarayoni aniq va izchil fikrlash, aniq dalillarga tayangan holda yozish va mantiqiy ketma-ketlikni saqlashni talab qiladi.

Akademik yozuvlarning turli shakllari mavjud bo‘lib, ularga ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar, kurs ishlari va referatlar kiradi. Har bir shakl o‘ziga xos talablarga ega bo‘lsa-da, barchasida tushunarli va asosli yozish asosiy mezon hisoblanadi. Akademik yozuvlar nafaqat ta’lim jarayonida, balki kasbiy faoliyatda ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, insonning kasbiy kompetensiyasini oshirishga yordam beradi. Shu sababli akademik yozuvlarni rivojlantirish va takomillashtirish har bir talaba va tadqiqotchi uchun zarur hisoblanadi.

Yozishning turariga ko‘ra maqsadi va ahamiyatini 8.1.1-jadvalda birlashtirdik.

8.1.1-jadval

Yozishning maqsadi va ahamiyati

Yozish turi	Maqsadi	Ahamiyati
Ijodiy yozish	Badiiy tasvirlar orqali fikr va his-tuyg‘ularni ifodalash.	O‘quvchini ilhomlantirish, estetik zavq ulashish va tasavvurini boyitish.
Amaliy yozish	Kundalik hayot va ish faoliyatida zarur bo‘lgan matnlarni yaratish.	Amaliy masalalarni hal qilish, aniq va tushunarli muloqotni ta’minlash.
Akademik yozish	Ilmiy va nazariy bilimlarni aniq, tartibli va dalillarga asoslanib bayon qilish.	Tadqiqot natijalarini ifodalash va ilmiy bilimlarni rivojlantirish.
Texnik yozish	Texnik ma’lumotlarni soddalashtirib, tushunarli shaklda yetkazish.	Texnologiyalar va qurilmalardan samarali foydalanishga ko‘maklashish.
Jurnalistik yozish	Dolzarb voqealar va ijtimoiy jarayonlar haqida xabar berish.	Jamiyatni xabardor qilish va dolzarb masalalarni ommaga yetkazish.

⁹⁴ Hartley J. Academic writing and publishing: A practical handbook. – Routledge, 2008.

“Texnik yozish – bu texnologiya, ilmiy yutuqlar va murakkab jarayonlarni tushunarli, aniq va sodda tilda ifodalashga qaratilgan yozma faoliyat turi. Uning asosiy maqsadi foydalanuvchilar, mijozlar yoki mutaxassis bo‘lmagan shaxslar uchun murakkab texnik ma’lumotlarni tushunarli shaklda yetkazishdir”⁹⁵. Texnik yozuvlar ko‘pincha qo‘llanmalar, texnik hujjatlar, loyiha tavsiflari, yo‘riqnomalar va dasturiy ta’minot hujjatlari shaklida bo‘ladi. Ushbu jarayonda yozuvchi ma’lumotni tizimli va mantiqiy tarzda ifodalash, texnik terminlarni oddiy tilda tushuntirish va aniq tavsiyalar berishga intiladi.

Texnik yozishning ahamiyati shundaki, u mahsulotlar va xizmatlardan to‘g‘ri foydalanishga ko‘maklashadi, ishlab chiqarish jarayonlarini soddalashtiradi va texnologiyalarni keng jamoatchilikka yetkazishga yordam beradi. Bu turdagi yozuvlar foydalanuvchilarga texnik mahsulotlar yoki dasturiy ta’minotdan samarali foydalanishga yo‘l ochadi. Shu bilan birga, texnik yozuvlar orqali xatoliklar va tushunmovchiliklarning oldi olinadi, bu esa mahsulot yoki xizmat sifatini oshirishga xizmat qiladi. Texnik yozuvlar korxona va tashkilotlarning samarali ishlashida muhim o‘rin tutadi, chunki ular mehnat unumdorligini oshirish, resurslarni tejash va operatsion jarayonlarni optimallashtirishga imkon beradi.

“Texnik yozuvlar nafaqat texnologik sohalarda, balki tibbiyot, muhandislik, dasturiy ta’minot va qurilish kabi ko‘plab sohalarda ham keng qo‘llaniladi. Bu yozuvlar muayyan jarayonlarni tushuntirish, xavfsizlik qoidalarini tushuntirish va yangi xodimlarni o‘qitishda asosiy rol o‘ynaydi”⁹⁶. Texnik yozish nafaqat bilim va tajribaga, balki aniq va tushunarli tilda yozish qobiliyatiga ham asoslanadi. Shu sababli texnik yozuvlarni rivojlantirish va ushbu yo‘nalishda malakani oshirish har qanday mutaxassis uchun zarur hisoblanadi.

Texnik yozuvlar sanoat va texnologiyalarni boshqarish tizimida muhim rol o‘ynaydi. Masalan, O‘zbekistonda avtomobil sanoatidagi ishlab chiqarish jarayonlarini yo‘riqnomalar orqali boshqarish uchun texnik yozuvlardan foydalaniladi. Janubiy Koreyaning Hyundai korporatsiyasida ishlab chiqilgan texnik yozuvlar jarayonni soddalashtirishga xizmat qilgan.

“Jurnalistik yozish – bu dolzarb voqealar, ijtimoiy jarayonlar va jamiyat uchun muhim bo‘lgan mavzularni tezkor, aniq va qiziqarli tarzda yoritishga qaratilgan yozma faoliyat turi. Jurnalistik matnlarning asosiy maqsadi – auditoriyani xabardor qilish, axborot berish va ularning dunyoqarashini shakllantirishdir. Bu turdagi yozuvlar gazeta va jurnallarda maqolalar, reportajlar, intervyular, sharhlar yoki internet nashrlarida e‘lon qilinadi. Jurnalist yozgan har bir material faktlarga asoslanib, ishonchli manbalardan olingan ma’lumotlarga tayangan holda tayyorlanadi, bu esa ommaga xolis axborot yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi”⁹⁷.

Jurnalistik yozishning ahamiyati jamiyatdagi ochiqlik va shaffoflikni ta’minlashda, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishda va dolzarb

⁹⁵ Rubens P. Science and technical writing: A manual of style. – Routledge, 2002.

⁹⁶ Hopkins D., Reid T. The academic skills handbook: your guide to success in writing, thinking and communicating at university. – 2024.

⁹⁷ Wismanto A., Asropah A., Arifin Z. The Contribution of Journalistic Knowledge to Students’ Skills in Writing News: A Study of Correlational Analysis //Journal of Languages and Language Teaching. – 2023. – T. 11. – №. 4. – C. 774-785.

masalalarni yoritishda namoyon bo‘ladi. Jurnalistikaning kuchi orqali jamiyat muammolari omma e’tiboriga havola etilib, ularga yechim topishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, jurnalistik yozuvlar madaniy va ijtimoiy hayotning turli jabhalarini aks ettirishda, siyosiy jarayonlarga ta’sir ko‘rsatishda ham katta rol o‘ynaydi. Jurnalist yozgan materiallar odatda keng auditoriya uchun mo‘ljallangan bo‘lib, murakkab voqea va hodisalarni oddiy va tushunarli tilda bayon qilish orqali aholi o‘rtasida tafakkurni rivojlantirishga hissa qo‘shadi.

Jurnalistik yozuv O‘zbekistonda yangi iqtisodiy loyihalar va startaplarni targ‘ib qilish vositasi sifatida ishlatilmoqda. Masalan, OAV orqali «Toshkent xalqaro investitsiya forumi» doirasidagi muvaffaqiyatli loyihalar haqida ma’lumotlar berilishi keng jamoatchilikni xabardor qilish imkonini yaratdi. Hindistonda iqtisodiy forumlarni targ‘ib qilishda jurnalistik yondashuv keng qo‘llaniladi.

Jurnalistik yozuvlar orqali nafaqat xabar beriladi, balki u orqali jamiyatda muayyan fikr-mulohazalar shakllanadi, ijtimoiy tahlil va muhokamalar yuzaga keladi. Shuningdek, jurnalistik materiallar turli mavzulardagi muhokamalarni rag‘batlantirib, jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasini kuchaytiradi. Jurnalist yozuvlari zamonaviy dunyoda tezkor axborot almashinuvi va zamon bilan hamnafas bo‘lish imkonini beradi. Shu bois, jurnalistik yozish sohasida faoliyat yurituvchi shaxslar nafaqat yozish qobiliyatiga, balki keng dunyoqarash, teran fikrlash va tezkor axborotni qayta ishlash qobiliyatiga ega bo‘lishi lozim.

8.2. Akademik yozish va uning elementlari

“Ilmiy ish rejasini to‘g‘ri tuzish tadqiqotchiga ilmiy izlanishning maqsad va vazifalari hamda oldiga qo‘ygan tadqiqot maqsadlariga erishish yo‘llarini, shuningdek ilmiy ishni tayyorlash bosqichlarini to‘g‘ri tanlashga imkon beradi”⁹⁸. Tadqiqotning amaliyotdan o‘tkazilgan va muhokama qilingan tuzilishi (strukturasi) tasdiqlangan davlat standartlariga muvofiq ilmiy ishni tayyorlashning ishonchli vositasidir. Kurs ishi, bitiruv malakaviy ishi, magistrlik dissertatsiyasi quyidagi tarkibiy qismlarga bo‘linadi:

- titul varaq; • annotatsiya; • mundarija; • kirish; • asosiy qism; • xulosa;
- adabiyotlar ro‘yxati; • ilovalar (mavjud bo‘lsa).

“Titul varag‘i ishning birinchi beti hisoblanadi va qat’iy qoidalarga binoan to‘ldiriladi. Titul varag‘idan keyin mundarija joylashtiriladi. Boblar va paragraflar nomi, shuningdek ularning izchilligi ishning matni bilan to‘liq mos kelishi shart”⁹⁹. Titul varag‘idan keyin mundarija joylashtiriladi. Mundarija tadqiqot tarkibini ko‘rsatuvchi sarlavhalar ro‘yxati bo‘lib, ilmiy ishda bob va paragraflar nomlari

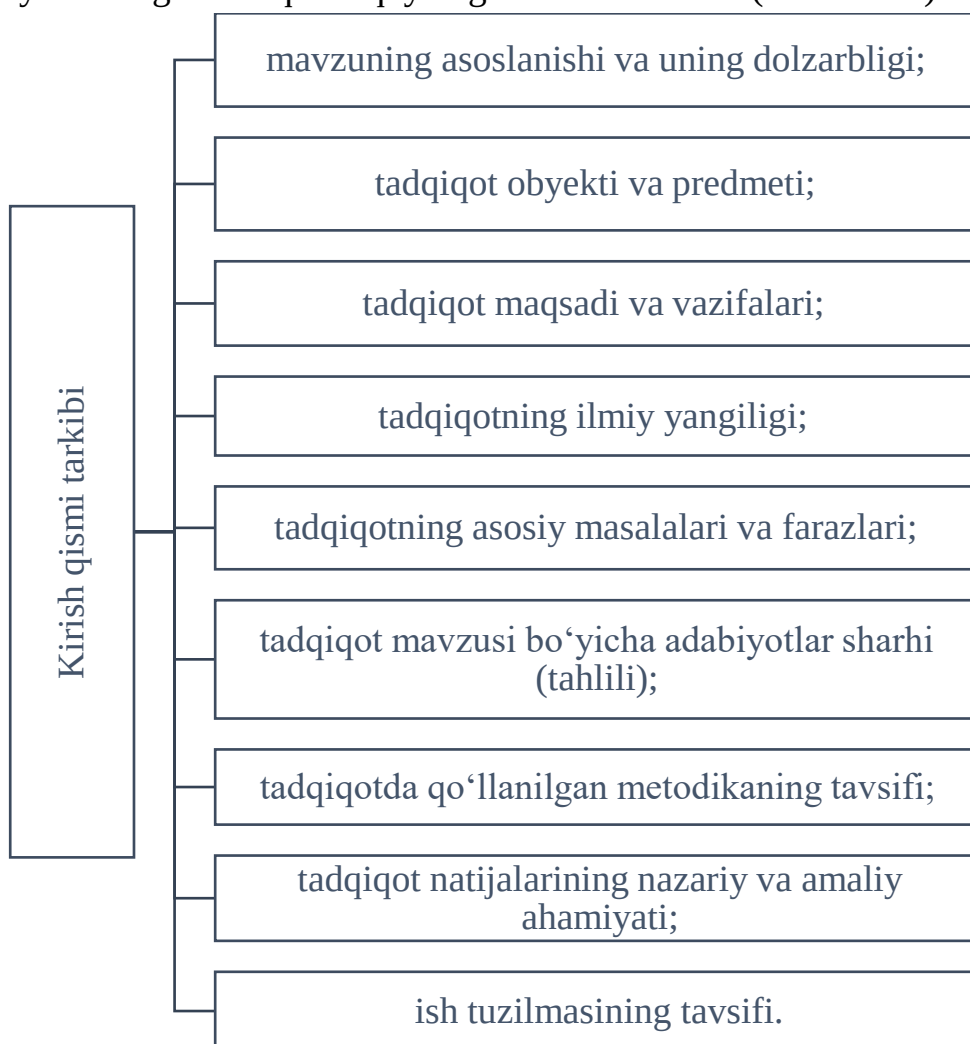
⁹⁸ Swales J. M. et al. Academic writing for graduate students: Essential tasks and skills. – Ann Arbor, MI : University of Michigan Press, 2004. – T. 1.

⁹⁹ Jensen G. H., DiTiberio J. K. Personality and individual writing processes //College Composition & Communication. – 1984. – T. 35. – №. 3. – C. 285-300.

qisqartirilmasdan to'liq keltiriladi. Boblar va paragraflarning shu yerda ko'rsatilgan nomlari, shuningdek ularning izchilligi ish matni va ilmiy ishning mantiqiy sxemasiga mutlaqo mos bo'lishi kerak.

Kurs ishlari talabalarga iqtisodiy tahlil va menejment masalalarida chuqur tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, O'zbekistonda qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish bo'yicha kurs ishi yozish orqali talabalar qishloq xo'jaligi texnologiyalarini tahlil qilishni o'rganadilar. AQSh universitetlarida bu usul ilmiy kashfiyotlar qilishda muvaffaqiyat keltirgan.

Tadqiqotning kirish qismida muallifning o'z oldiga qo'ygan maqsadi va bu maqsadni amalga oshirishga xizmat qiladigan vazifalar aniq ifodalanadi, muammoni hal etish metodologiyasi ko'rsatiladi. Kirish qismi, odatda, ilmiy ish umumiy hajmining 10-15% ni tashkil etadi. Bitiruv malakaviy ishi va magistrlik dissertatsiyalarining kirish qismi quyidagi tartibda tuziladi (6.2.1-rasm).

8.2.1-rasm. Tadqiqot ishining kirish qismi tarkibi

Kirish qismining matni ikki nuqtayi nazardan bayon qilinadi:

1. Ushbu mavzuga jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi ehtiyojlari yuzasidan murojaat qilishning dolzarbligi: ayni shu vaqtda aynan shu mavzuga murojaat etishning sabablarini qisqacha yoritish, jamiyatning bugungi kundagi

holatining mazkur mavzuni tadqiq qilishni g'oyat zarur qilib qo'ygan o'ziga xos xususiyatlarini tavsiflab berish.

2. Ushbu mavzuga fanning ichki ehtiyojlari yuzasidan murojaat qilishning dolzarbligi: nima uchun bu mavzuning ayni shu vaqtda bunchalik dolzarb bo'lib qolganligi, uning shu tarzda ochib berilishiga ilgari nima xalaqit qilganligini izohlash, unga murojaat qilishning fan rivojining dinamikasi, bu muammo bo'yicha yangi axborotlarning to'planib qolganligi, mavjud tadqiqotlarda uning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi, muammoni yangicha talqinda, tadqiqotning yangi uslublari va uslubiyotlaridan foydalanib o'rganish zarurligi bilan bog'liq ekanligini ko'rsatish.

Tadqiqotning kirish qismida quyidagilar o'z aksini topadi:

- mavzuning dolzarbligida: tanlangan mavzuning fandagi o'rni, ushbu muammolarning nazariy-uslubiy asoslari, mavzu bo'yicha mavjud adabiyotlar va manbalar ko'lami xamda qisqa tahlili aniq misollar vositasida keltiriladi;

- tadqiqotning maqsad va vazifalarida: ilmiy izlanishdan maqsad va undan kelib chiqadigan vazifalar, tadqiqot mavzusiga ko'ra qaysi hudud yoki hudud (mintaqa)lar o'rganilishi va bu qaysi xronologik davrni o'z ichiga qamrab olishi aniq, asosli tarzda ifodalanadi;

- tadqiqotning adabiyotlar sharhida: mavzuni yoritishda qaysi manbalardan foydalanilgani, ularning qisqacha tahlili, e'lon qilingan hujjatlar va materiallar, to'plamlar va davriy matbuot materiallari, ilmiy monografiyalar, maqolalar bo'yicha qisqa, asosli tahlil etiladi;

- tadqiqotning ilmiy yangiligi, nazariy va amaliy ahamiyatida: mavzuni yaratish asosida ilmiy izlanuvchi qanday ilmiy yangiliklarni ro'yobga chiqargani va uning fandagi o'rni va ahamiyati aniq, dalillar asosida keltiriladi;

- tadqiqotchi o'z ilmiy ishida muammoning ayrim tomonlarini yoritmasligini qisqacha izohlab, masalaning tegishli jabhalarinigina yoritilishini eslatib o'tadi; – tadqiqotchining mavzu bo'yicha qaysi ilmiy anjumanlarda qatnashgani, amaliy seminarlardan o'tgani, tadqiqot natijalari bo'yicha e'lon qilgan ilmiy ishlari, tadqiqotning tarkibiy tuzilishi. Mavzuning ta'rifi fanda hozirda ma'lum bo'lgan va hali tadqiq qilinmagan hollarning birgalikda amal qilishini, ya'ni ilmiy bilishning rivojlanish jarayonini aks ettiradi. Shu sababga ko'ra mavzuning dolzarbligini asoslash tadqiqotni tayyorlashdagi juda mas'uliyatli bosqich hisoblanadi. Mavzuning dolzarbligi ilmiy tadqiqotga nisbatan asosiy talabdir.

*Referat tayyorlash talabalarining ilmiy adabiyotlar bilan ishlash qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, O'zbekistonda iqtisodiy qonunchilik bo'yicha referatlar tayyorlash orqali talabalar yangi soliq qonunchiligini tushunish va baholash imkoniyatiga ega bo'ladi. Buyuk Britaniyada bu yondashuv iqtisodiy siyosatni o'rganishda keng qo'llaniladi*¹⁰⁰.

Ilmiy maqolalar yozish talabalarining xalqaro darajada raqobatbardosh bo'lishiga xizmat qiladi. Masalan, O'zbekistonda «Yashil iqtisodiyot» mavzusida yozilgan maqolalar xalqaro ilmiy jurnallarda chop etilib, global muhokamalarda

¹⁰⁰ TRADIȚIONALE O. A. L. A. S. et al. REFERAT GENERAL/GENERAL STUDIES //Revista de Neurologie și Psihiatrie a Copilului și Adolescentului din România. – 2012. – T. 12. – №. 4. – C. 7.

ishtirok etmoqda. Niderlandiyada bu usul ilmiy izlanishlarni amaliyotga tatbiq etishda qo'llaniladi.

Annotatsiyalar ilmiy asarlarning asosiy mazmunini qisqa va aniq ifodalashda yordam beradi. Masalan, O'zbekistonning transport sohasida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish bo'yicha xalqaro tajribalar annotatsiyalar orqali tahlil qilinmoqda. Singapurda bunday yondashuv transport sohasidagi innovatsiyalarni tatbiq qilishda keng qo'llanilgan.

Magistrlik dissertatsiyalari iqtisodiy masalalarni chuqur tadqiq qilish imkoniyatini beradi. Masalan, O'zbekistonda qimmatbaho metallar bozorini tahlil qilish bo'yicha magistrlik dissertatsiyalari yoziladi. Germaniyada bu yondashuv ilmiy va amaliy natijalarni birlashtirish uchun asos sifatida ishlatiladi.

Taqdimotlar iqtisodiy loyihalar samaradorligini targ'ib qilish uchun muhim vosita hisoblanadi. Masalan, O'zbekistonda energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish bo'yicha hisobotlar taqdimoti keng jamoatchilikni jalb qilish imkoniyatini yaratmoqda. Kanadada bu usul loyiha menejmentida keng tarqalgan.

“Ilmiy tadqiqotning dolzarbligi – bu uning ijtimoiy nazariya va amaliyot uchun kerak ekanligi bo'lib, fanda ko'pincha oldingi nazariy tasavvurlar doirasiga yaqqol joylashmaydigan yangi faktlarning kashf qilinishi natijasida vujudga keladigan vaziyatning mavjudligi bilan belgilanadi. Ushbu qismda mavzu va uning ahamiyati asoslanishi, nima uchun ayni shu mavzuning tanlangani, unga qiziqish nima bilan bog'liqligi sabablari izohini o'z ichiga oladi. So'ngra tanlangan mavzu bo'yicha adabiyotlar sharhi beriladi”¹⁰¹. Ilmiy tadqiqotning kompozitsion tuzilishi nuqtayi nazaridan olganda, mavzu dolzarbligining asoslanishi ushbu mavzuga nima uchun ayni hozir murojaat qilishning maqsadga muvofiqligi, ilmiy va amaliy zarurat nimadan iboratligi, tadqiqot predmeti haqidagi hozirgi ilmiy tasavvurlarning qanday holatda ekanligi izohlab berilishi kerak. Qo'yilgan muammosining kirish qismida tadqiqot maqsadining ifodasida aks ettirilishi kerak.

Taqdimotlar iqtisodiy loyihalar samaradorligini targ'ib qilish uchun muhim vosita hisoblanadi. Masalan, O'zbekistonda energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish bo'yicha hisobotlar taqdimoti keng jamoatchilikni jalb qilish imkoniyatini yaratmoqda. Kanadada bu usul loyiha menejmentida keng tarqalgan.

Ilmiy bahslar talabalarning mustaqil fikrlash va tanqidiy yondashuv ko'nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, O'zbekistonda qishloq xo'jaligini klasterlash masalalari bo'yicha ilmiy bahslar talabalar uchun yangi yondashuvlarni yaratish imkonini bermoqda. Avstraliyada bu usul innovatsion loyihalarni muvaffaqiyatli joriy etishda foydali bo'lgan.

“Muammoning ishlanganlik darajasi. Bu yerda ushbu muammoning turli jihatlar bilan xorijda va mamlakatimizda shug'ullangan olimlarni keltirib o'tish, yetarli darajada yoritilmagan masalalarni qayd qilish kerak. Muallif mavzuni yaxshi o'zlashtirganligi, ilmiy matnlar va bibliorasm material bilan ishlash uslubini egallaganligini namoyish etishi, bundan oldingi tadqiqotchilar va zamondoshlarning ushbu muammo yechimiga qo'shgan hissasini to'g'ri baholay olishini tasdiqlashi

¹⁰¹ Glatthorn A. A., Joyner R. L. Writing the winning thesis or dissertation: A step-by-step guide. – Corwin Press, 2005.

lozim”¹⁰². Mabodo bu muammo yetarli darajada yaxshi o‘rganilgan bo‘lsa, unda mazkur muammoga mavjud nuqtayi nazarlarning tasnifini taklif qilish yanada yaxshi bo‘ladi. Agar muammo yaxshi o‘rganilmagan, olimlarning diqqatini o‘ziga jalb etmagan bulsa, unda buni qayd qilib o‘tish kerak bo‘ladi, chunki bunda ijod qilish imkoniyati yanada kengayadi.

8.2.1-jadval

Tadqiqotga oid tushunchalar va izohlar

Tushuncha	Izoh
Tadqiqot obyekti va predmeti	Tadqiqot obyekti va predmeti bir-biri bilan umumiy va xususiy tarzda o‘zaro nisbatda bo‘ladi. Obyektda uning tadqiqot predmeti bo‘lib xizmat qiladigan qismi ajratib ko‘rsatiladi. Tadqiqotchining asosiy e’tibori ayni shu narsaga qaratiladi, aynan tadqiqot predmeti ilmiy ishning titul varag‘ida sarlavha sifatida ifodalangan mavzusini belgilaydi.
Tadqiqot maqsadi	tadqiqotchi o‘z ishini yakunlashda erishishni xohlagan pirovard natija. Bu ilmiy tadqiqotning strategiyasi va taktikasidir. Maqsad tadqiqotning xarakteri, borishi va vazifalarini belgilashga sabab bo‘ladi. Maqsadni ifodalashda «aniqlash», «belgilash», «asoslash», «aniqlashtirish», «ishlab chiqish» kabi so‘z birikmalari va iboralar qo‘llanadi. Ilmiy tadqiqotning maqsadini ifodalashda ishning asosiy qismi mazmuni hamda maqsadini ochib berish ko‘zda tutiladi, ya’ni «tadqiqot o‘tkazishdan maqsad nimaga erishishdan iborat?» savoliga javob beriladi. Ushbu maqsadga erishish uchun tadqiqot doirasida bir qator aniq vazifalar belgilanadi. Muayyan tartib bilan sanab o‘tilgan vazifalar tadqiqotni olib borish rejasiga hamda ilmiy ishning ichki mantiqiy tuzilishiga mos bo‘ladi.
Tadqiqot vazifalari	maqsadga erishish uchun tanlangan yo‘llar va vositalardir. Vazifalarning qo‘yilishi tadqiqot maqsadining bir necha qismga bo‘linishiga asoslanadi. Vazifalarning sanab o‘tilishi unchalik murakkab bo‘lmagan vazifalardan eng murakkab, ko‘proq mehnat talab qiladigan vazifalarga tomon yurish tamoyili bo‘yicha ko‘riladi, ularning soni esa tadqiqotning mazmunidan kelib chiqadi.
Tadqiqot farazi	Faraz (gipoteza) (qadimgi grek tilidan – asos, taxmin) — oldindan o‘rganilgan faktlar, hodisalar, jarayonlarning muayyan majmuiga asoslangan, ularni izohlash uchun ilgari suriladigan va tasdiqlanishi yoki inkor etilishi lozim bo‘ladigan nazariy taxmin. Tadqiqot farazi – bu bevosita kuzatilayotgan yoki o‘rganilayotgan hodisaning tuzilishi yoxud uning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi aloqalar xususiyati haqidagi ilmiy asoslangan taxmindir. Farazlar mavjud faktlar asosida ishlab chiqiladi. Farazning ifodalanishi tadqiqotning nazariy tayyorlanishi yakunlanganligidan dalolat beradi.

“Pirovard natijada adabiyotlar tahlili ayni shu mavzuning hali ochib berilmaganligi (yoki fakat qisman ochib berilganligi yoki boshqa jihatdan ochib

¹⁰² Single P. B., Reis R. M. Demystifying dissertation writing: A streamlined process from choice of topic to final text. – Routledge, 2023.

berilganligi), shuning uchun bundan keyin ishlab chiqilishi zarurligi to'g'risidagi xulosaga olib kelishi kerak"¹⁰³.

“Ilmiy tadqiqotning tipik vazifalari:

- tadqiq qilayotgan hodisani bayon qilish,
- sabablar va shartlarni aniqlash,
- sabablarni izohlash,
- tadqiq qilayotgan hodisalarning tasniflash, qonuniyatni aniqlash va asoslash, mazmunni tushunish va izohlash, aniqlangan, bayon qilingan va izohlangan hodisaga nom berish (ya'ni yangi atamani ilmiy muomalaga kiritish)"¹⁰⁴.

Tahliliy yozuvlar orqali iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarning natijalari haqida chuqur hisobotlar tayyorlanadi. Masalan, O'zbekistonning milliy valyutasi so'mning mustahkamlanishi bo'yicha yozilgan maqolalar xalqaro moliya institutlarida muhokama qilinmoqda. Shvetsiya bu yondashuvni davlat siyosatini baholashda muvaffaqiyatli qo'llagan.

Nazorat ro'yxatlari talabalarga yozma ishlarni tekshirish va mukammallashtirish imkoniyatini beradi. Masalan, O'zbekistonda soliq va moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda nazorat ro'yxatlari yordamida yozuvlar aniqligi ta'minlanmoqda. Finlyandiyada bu yondashuv hujjatlarni sifatli tayyorlashda keng qo'llaniladi.

“Tadqiqotning ilmiy yangiligi. Bu yerda tadqiqot jarayonida asosiy xulosa sifatida olingan, to'g'ri qo'yilgan masaladan va bu masalaga javob beradigan tadqiq etilgan zaruriy va yetarli holatlardan mantiqan kelib chiqadigan fikrlar qisqacha bayon qilinadi"¹⁰⁵. Bu aniqlangan yangi fakt, qo'yilgan vazifaning asosli yechimi, yangi ma'lumotlarning ilmiy muomalaga olib kirilishi, ma'lum faktning yangicha sharoitlar uchun tasdiqlanishi bo'lishi mumkin. Yangilikni olingan natijani ma'lum bo'lgan natijalar bilan solishtirish orqali ko'rgazmali tarzda ko'rsatish ham mumkin.

Quyida ilmiy natijalar yangiligining mezonlari keltirilgan.

1. Masalani qo'yishning yangiligi – bu yangilikning eng quyi darajasi bo'lib, buning uchun hozirda mavjud bo'lgan, muayyan nuqtayi nazar ostida o'tkazilgan tadqiqotlar haqidagi axborotlarga hamda shu predmetga boshqacha nuqtayi nazardan qarashga imkon beradigan muayyan tasavvurga ega bo'lishning o'zi kifoya.

2. Uslubiyatning yangiligi – qo'llanadigan yangicha yondashuvlar, uslublar, tadqiqot tamoyillari demakdir. Bu yangilikning birmuncha yuqori darajasi bo'lib, u ancha yangi natijalarga erishishga yo'l ochadi, lekin metodologiya hali yangilik uchun kafolat bera olmaydi. Ayni bir paytda ma'lum uslubiyatlarning yangi sharoitda qo'llanishi ham unumli natijalar berishi mumkin.

3. Olingan ijobiy yoki salbiy natijaning yangiligi (mazmunan yangiligi). Eng asosiysi – tadqiqot jarayonida asosiy xulosa sifatida olingan, to'g'ri qo'yilgan masaladan va tadqiq etilgan zaruriy hamda yetarli holatlardan mantiqan kelib chiqadigan fikrni qisqacha bayon qilish. Bu aniqlangan yangi fakt, qo'yilgan masalaning asosli yechimi, ilmiy muomalaga yangi ma'lumotlarning olib kirilishi,

¹⁰³ Naoum S. G. Dissertation research and writing for construction students. – Routledge, 2012.

¹⁰⁴ Lindsay D. R. Scientific Writing. – Longman Cheshire, 1995.

¹⁰⁵ Katz M. J. From research to manuscript: A guide to scientific writing–Springer Science & Business Media, 2009.

ma'lum faktning yangi sharoit uchun tasdiqlanishi ham bo'lishi mumkin. Yangilikni olingan natijani ma'lum faktlar bilan solishtirish orqali ko'rgazmali tarzda ko'rsatish mumkin.

4. Mazmunni yangicha shaklda ifodalash (formal yangilik) – yangi atamalarning joriy etilishi. Biroq qanchalik ko'proq yangi «burama» atamalar joriy qilingan bo'lsa, yangilik ham shunchalik yaqqol ko'rinadi, deb o'ylamaslik kerak. Atamalarning yangiligi ishda ana shu hech narsani anglatmaydigan atamalardan boshqa hech qanday yangilik yo'qligini yashira olmaydi. Yangi atama yetarlicha isbotlangan va ishonchli asoslangan yangi bilimning to'plangan hajmini ifodalash uchun joriy etilishi mumkin va shunda u yangilikni ifodalashning muhim vositasi bo'ladi.

5. Olingan natijaning yangicha talqin etilishi (izohlash va talqin qilish yangiligi). Bu yerda yaxshi ma'lum bo'lgan qonunlar va g'oyalarning yangicha ko'rilishini namoyon qilish uchun real imkoniyat mavjuddir.

6. Olingan natijani amalda qo'llashning yangiligi (amaliy yangiligi). Odatda bu nazariy ilmiy tadqiqot doirasidan chetda bo'ladi va amaliy ilmiy tadqiqot ishlari toifasiga kiradi, lekin tadqiqot muallifi olingan natijalarni qo'llash uchun yangi sohalarni taklif etishi kerak.

“Tadqiqotning amaliy ahamiyati. Ishning amaliy ahamiyati ko'p jihatdan bajariladigan tadqiqot xarakteri bilan belgilanadi: nazariy va metodologik tusdagi ilmiy ishlar uslubiy yoki amaliy tusdagi ilmiy ishlarga nisbatan ko'proq bevosita amaliy ahamiyatga ega bo'ladi. Ilmiy ishda tadqiqotning amaliy ahamiyati quyidagi shakllarda ifodalanishi mumkin:

1. Nazariy va metodologik tusga ega tadqiqotlarda – tadqiqot asosiy natijalarining ilmiy maqolalarda e'lon qilinishida; tadqiqot natijalarining amaliyotga tatbiq qilinganligi haqidagi mualliflik guvohnomalari, rasmiy hujjatlarning mavjudligida; tadqiqot natijalarining ilmiy-amaliy konferensiyalarda e'lon qilinganligida; ilmiy ishlanmalarining o'quv jarayonida qo'llanishida; bojxona organlari faoliyati samaradorligini oshirishga doir normativ hujjatlarning ishlab chiqilishida ishtirok etishda; tadqiqot natijalarining qonun hujjatlari tayyorlanishida qo'llanishida.

2. Uslubiy yoki amaliy tusga ega tadqiqotlarda – bu bojxona ishi va bojxona huquqi masalalarini tartibga solish hamda ularni takomillashtirishga doir takliflar va tavsiyalar; vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar, birlashmalar yoki boshqa manfaatdor tashkilotlarning foydalanishlari uchun tasdiqlangan yoki tavsiya etilgan normativ hamda uslubiy hujjatlar”¹⁰⁶.

Asosiy qism boblari, ularning mavzusi. Ilmiy tadqiqot tuzilishida kirish qismini yozish mohiyat jihatidan hamma ilmiy izlanuvchilar uchun deyarli bir xil talab asosida amalga oshiriladigan bo'lsa, tadqiqotning asosiy qismi bo'lgan, bob va paragraflar, qismlarni yoritish mavzu xususiyati, mavjud manbalar, dalillar va materiallar, mavzuni yoritish bo'yicha qo'yilgan maqsad va vazifalar ishning tarkibiy tuzilishidan kelib chiqadi. Tadqiqotni bob va paragraflarga ajratish jarayoni ilmiy ish qaysi muammolarni yoritishga qaratilgani bilan ham belgilanadi. Shuningdek, bob va paragraflar tadqiqot uchun yig'ilgan materiallar, maqsad va

¹⁰⁶ Elbow P. Writing with power: Techniques for mastering the writing process. – Oxford University Press, 1998.

vazifalardan ham kelib chiqadi. Shunga e'tibor qaratish lozimki, mavzu nomlanishi bob sarlavhasida, o'z navbatida bob nomlanishi esa paragraf sarlavhasida takrorlanmasligi kerak. Boblar va paragraflardagi sarlavhalar aniq, qisqa, lo'nda va ikki xil ma'no kasb etmaydigan holda ifodalangan bo'lishi hamda matn bayonidagi mazmunni qisqacha o'zida aks ettirishi lozim. Boblardagi sarlavhalar tegishli paragraflardagi sarlavhalarda o'z aksini topib, tadqiqot mazmunini yoritishga yordam berishi kerak.

Umuman olganda, tadqiqot tuzilishi va mazmunida bob va paragraflarni to'g'ri tuzish, sarlavhalarni chuqur o'ylagan holda ifodalash, har bir bobga xulosalar bera olish muhim ahamiyatga molik hisoblanadi. Ilmiy ishning asosiy qismi har bir alohida olingan mavzu yoki obyekt xususiyatidan kelib chiqadi. Asosiy qism qo'yilgan vazifalarga muvofiq bo'lishi kerak. Hatto asosiy qismni qo'yilgan vazifalar soniga teng paragraflar (kichik bo'limlar) soniga bo'lish ham mumkin. Asosiy qism mazmuni quyidagi bo'limlarni aks ettiradi:

- a) muammoning nazariy fikrdan o'tkazilishi;
- b) asosiy qismning birinchi bo'limida bayon qilingan nazariyani dalillar asosida tasdiqlaydigan empirik, faktik materialning bayon qilinishi; bojxona amaliyotini tahlil etish va muammolarni ilgari surish;
- c) muallifning tadqiqot muammosini hal etish bo'yicha tavsiyalari. Misol uchun, tadqiqot ishi 3 bobdan iborat bo'lsa, boblarda quyidagilar aks ettiriladi.

Birinchi bobda mavzuning umumiy nazariy-amaliy masalalari, ilmiy ish tayyorlanayotgan muassasaning qisqa talablari berilishi lozim. 48 Shu bobda tarixiy obzor aks ettiriladi, ya'ni shu mavzuga tadqiqotchidan oldin qanday yondashilganligi ko'rsatib beriladi. Mavzuning umumiy nazariy muammolari, shunga o'xshash vazifalarni hal etish nazariyasi va amaliyoti holatining tahlili, ma'qul bo'ladigan yechimlar uchun xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish natijalari ushbu bobda aks ettiriladi. Bu bobda tadqiqotchi deduksiyadan foydalanib, umumiydan xususiyligiga qarab ilmiy tadqiqot o'tkazadi, bunda xususiyligining hollarning butun bir turkumidan umumlashtirilgan xulosa chiqariladi.

Ikkinchi bobda ko'rilayotgan masalaning hozirgi holati tahlil qilinadi, muallifning to'plangan materiallari asosida tadqiqot obyektida mavjud kamchiliklarni yo'qotishga qaratilgan takliflari va tavsiyalari asoslanishi kerak. Tajriba o'ttirish davrida yig'ilgan hamda tadqiqot jarayonida tahlil qilingan materiallar asosida xulosa chiqariladi. Shunday qilib, ilmiy ish mazmunining asosiy g'oyasi ifodalanadi. Ushbu bobda ilmiy ish mavzusiga tegishli tashkilot (bojxona organi), obyekt, faoliyatning qisqacha tavsifnomasi beriladi, undagi muammo, bunga qaysi omillar qanday ta'sir qilganligini izohlaydi, tahlil qiladi. Tegishli paragraflarda quyidagilar mantiqiy izchillikda joylashtiriladi: tadqiqot obyektining funksiyalari, vazifalari va yo'nalishi, tashkiliy tuzilmasi, boshqarish tizimi, uning tashqi va ichki omillariga xos xususiyatlar, tadqiqot obyektining texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlari. O'tkazilgan tahlil asosida tadqiqot obyektidagi mavjud kamchiliklar va muammolar aniqlanadi. Shu tarzda o'rganiladigan hodisalar va faktlar batafsil ko'rib chiqiladi hamda tahlil qilinadi, tadqiqotning uslubiyati va texnikasi bayon qilinadi. Bu yerda faktlarni ishlash va bir tizimga solishga alohida e'tibor qaratiladi. Faktlar qo'yilgan vazifani hal etish uchun yig'iladi. Faktlarni tahlil etish jarayoni –

bu xususiy xulosalarning uzluksiz tizimi bo'lib, ular birlashib, muayyan manzarani hosil qiladi. Bobning har bir paragrafi bayon qilingan material yuzasidan umumlashmalar bilan yakunlanishi lozim.

Uchinchi bobda muallif tomonidan o'rganib chiqilgan materiallar asosida tadqiqot obyekti tashkiliy tuzilmasining eng maqsadga muvofiq ko'rinishi dalillar yordamida asoslab beriladi, shunga mos jadvallar tavsiya etiladi, takomillashtirish yo'llari, taklif etilayotgan qarorlarning iqtisodiy samaradorligi iloji boricha aniqlanadi. O'rganilgan tizim va o'tkazilgan tahlil asosida qo'yilgan tadqiqot maqsadiga muvofiq, tegishli sxema orqali ifodalash bilan tadqiqot obyekti rivojlantirishning eng oqilona, samarali yo'llarini taklif etish va iqtisodiy jihatdan asoslab berish, iqtisodiy samarani belgilash kerak bo'ladi. Tadqiqot tuzilishidagi boblar va paragraflar hajmi o'rtasidagi mutanosiblikka rioya qilish ham muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot rejasidagi boblarda paragraflar soni ham bir-biridan katta farq qilmasligi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Masalan, birinchi bobda ikkita paragraf, ikkinchi bobda oltita paragraf, uchinchi bobda uchta paragraf bo'lishi ilmiy ish rejasi tuzilishidagi nomutanosiblikdan dalolat beradi. Shuningdek, birinchi bob 21 betni, ikkinchi bob 58 betni, uchinchi bob esa 32 betni tashkil qilishi ham yuqorida qayd etilgan nomutanosiblikka yaqqol misol bo'la oladi. Tadqiqot tuzilishidagi tartib-qoidalariga rioya qilish ilmiy ishning mazmuniga ham ta'sir qiladi. Tadqiqot mazmunida boblar o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ham ilmiy ish mavzusiga borib taqaladi. Ammo ilmiy ishdagi har bir bob qo'yilgan muammoning alohida masalasini, boblar tarkibidagi paragraflar esa masalaning biror-bir tomonini yoritishga qaratilgan bo'ladi. Shuni esda tutish kerakki, har bir bob mantiqan o'zidan avvalgi va keyingi boblar, paragraflar bilan bog'langan bo'lishi ham va alohida, ya'ni mustaqil tarzda ilmiy-amaliy holatlarni yoritishi ham mumkin.

Tadqiqotlarda **xulosa** qismini yozishdagi talablarga rioya qilish katta ahamiyatga ega. Keltiriladigan xulosa, kirish qismidagidek, ilmiy ishda yordamchi qism rolini o'ynamay, balki muhim qism hisoblanadi. Tadqiqotning xulosa qismida olib borilgan ilmiy ishning hammasiga yakun yasaladi, ya'ni boblarda ifodalangan tadqiqot natijalari umumlashtirilib, mavzu bo'yicha yakuniy xulosa beriladi. Xulosada tadqiqotning boblarida keltirilmagan dalillar, yangi nazariy g'oyalar ilgari surilmaydi. Ammo xulosa bob va paragraflarning mazmunan qisqacha qaytarilishi ham bo'lib qolmasligi kerak. U o'z mazmuniga ko'ra bob va paragraflardagi dalil va g'oyalarni umumlashtirib, sifat jihatidan hamma ilmiy natijalarni yuqori darajadagi mushohadalar asosida yangi xulosalar tarzida berishga qaratilgan bo'lishi zarur. Tadqiqot xulosasi turli shakllarda rasmiylashtirilishi mumkin. Bu mavjud tadqiqot oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalar, ilmiy natijalarni bob va paragraflarda umumlashtirish darajasiga, mavzuni yoritishdagi xulosalar o'rtasida mavjud mantiqiy bog'liqlikka ham taalluqli hisoblanadi.

8.3. Akademik yozish shakllari

Ilmiy ishlar o'rganiladigan obyektidan kelib chiqib, ilmiy tadqiqot, ilmiy-ommabop va ilmiy-uslubiy turlarga bo'linadi. Ular hajmi jihatidan kichik (masalan,

annotatsiya, maqola) yoki katta (masalan, dissertatsiya, monografiya) bo'lishi, tuzilmaviy tarkibi ham turlicha bo'lishi mumkin. Biroq ularning barchasiga xos umumiy xususiyat – bu ularning ilmiy uslubda yozilishi, ularda ilmiy-tadqiqiy faoliyat natijasi bayon etilishidir¹⁰⁷.

“Talabalar ilmiy tadqiqot ishlarini bajarilishning asosiy shakli ilmiy rahbar tomonidan shakllantirilgan vazifa ustidagi individual ishlardir. Talabalar ilmiy tadqiqot ishi masalasi istiqbolli xarakterga ega bo'lishi va mazkur vazifada qo'yilgan masalani yechish uchun zarur bo'lgan barcha ishlarda o'z aksini topishi lozim. Ilmiy tadqiqot ishlarini bajarishda talabalarni ma'lum ilmiy guruhlariga biriktirish maqsadga muvofiq bo'ladi”¹⁰⁸. Bu holatda talabani amaliyot o'tash va ilmiy ishini bajarish, keyingi kurslarda xuddi shu mavzu bo'yicha tadqiqotni davom ettirishga erishiladi hamda ta'limning yakunlovchi bosqichlarida yuqori sifat ta'minlanadi. Ilmiy tadqiqot ishlari natijalari hisobot shaklida rasmiylashtiriladi hamda kafedraning yetakchi o'qituvchilaridan tashkil topgan komissiya oldida himoya qilinadi. Hisobotda vazifaning berilishi, vazifaning nazariy yoki xulosa qismi, olingan natijalari va ularning muhokamasi bayon etilishi lozim.

Talabalarga haqiqiy, ilmiy va ishlab chiqarish muammolari ustida ishlash bo'yicha individual vazifalar beriladi, mazkur muammolar kafedra, laboratoriya, ilmiy tadqiqot yo'nalishlari, talabalik konstruktor byurolari mavzulari bilan bog'liq bo'ladi. Bir yoki bir necha turdosh 25 mutaxassislikdagi tarkibida ikki nafardan besh nafargacha talaba bo'lgan guruhlar tomonidan kompleks ilmiy mavzularni ishlash tavsiya etiladi. Ijtimoiy va fundamental fanlarni o'rganish jarayonida talabalar ilmiy referatlarni tayyorlaydilar, ular bilan seminar mashg'ulotlarida ma'ruza qiladilar. Eng yaxshi referatlar nashr etilishga va tanlovlarga tavsiya etiladi. Mutaxassislik kafedralarida muntazam tarzda maxsus talabalar seminarlari o'tkaziladi, bu seminarlarda talabalarda ilmiy xabar, referat, ma'ruza qilish hamda ilmiy bahslarda faol ishtirok etish, o'z tadqiqotlari natijalari haqida ma'ruza qilish va himoyalash, ilmiy ishlanmalarni bajarish nazoratini olib borish ko'nikmalari paydo bo'ladi.

“Referat – (lot. reffere – ma'lum qilmoq) dastlabki manba mazmunining qisqa bayoni. Referat «matn (maqola, hujjat, kitob)da qanday yangilik bor?» degan savolga javob berishi kerak”¹⁰⁹.

Referatning tuzilishi quyidagicha bo'ladi:

• titul varag'i, • mundarija (reja), • kirish, • asosiy qism (bir necha bo'limdan iborat), • xulosa, • foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

Annotatsiya (sharh) – ilmiy maqola yoki ilmiy asar matnining maksimal darajadagi qisqartirilgan (5-6 ta gapdan iborat) bayonidir. Odatda, bu umumlashtirish, kontseptual emas, sanab o'tish xarakteriga ega. Barcha axborot janrlari ichida annotatsiya eng obyektivdir. Annotatsiyada, odatda, ish qanday mavzuga bag'ishlanganligi, tadqiqotning qanday uslublaridan foydalanganligi, buning uchun qanday materiallar jalb etilganligi va tadqiqot kimga

¹⁰⁷ Oshima A. et al. Introduction to academic writing. – London : Pearson/Longman, 2007. – C. 3.

¹⁰⁸ Giltrow J. Academic Writing-: Writing and Reading Across the Disciplines. – Broadview Press, 2002.

¹⁰⁹ Kruse O. Perspectives on academic writing in European higher education: Genres, practices and competences //REDU: Revista de Docencia Universitaria. – 2013. – T. 11. – №. 1. – C. 37.

mo'ljallanganligi, ya'ni uning adresati kim ekanligi ko'rsatiladi. Ayrim hollarda annotatsiya bir necha tilda bayon etilishi ham mumkin.

Referat quyidagi maqsadlarda tayyorlanadi (6.3.1-rasm).

8.3.1-rasm. Referat yozishdan ko'zlangan maqsadlar

Ilmiy taqriz. Taqriz (arab. «ijobiy baho») – yangi badiiy, ilmiy yoki ilmiy-ommabop asar tahlili; adabiy tanqid janri. Taqrizda asarning bibliorasm tavsifi, shuningdek, mazmuni, unda ko'tarilgan muammolar, asarning g'oyaviy-badiiy xususiyatlari, muallif ijodida, adabiyotda tutgan o'rni haqida ma'lumot bo'ladi; asarga baho beriladi, uning asosiy fazilatlari va nuqsonlari qayd qilinadi. Taqriz asosan keng kitobxonlar ommasi uchun mo'ljallanadi, ularni yangi asarlardan ogoh qiladi, zarurini tanlab olishga ko'maklashadi¹¹⁰.

Taqriz yozishda quyidagi tartibda ishlash tavsiya qilinadi:

- taqriz yoziladigan matnni (kitob, maqola, ilmiy ish va h.k.) o'qib chiqish;
- matnni o'qishdan olgan taassurotlarni yozib borish;
- taqriz qanday savolga javob bo'lishi kerakligini aniqlab olish;
- taqriz hajmini aniqlab olish;
- taqrizning kirish qismiga asar (ish) nomi, muallifning ism sharifini yozish;
- asar (ish) haqida umumiy ma'lumotlar keltirish;
- asar (ish)ning asosiy qismlari bo'yicha xulosalarni ifodalash;
- asar (ish) bo'yicha umumiy xulosani shakllantirish;
- taqriz muallifi haqidagi ma'lumotlarni ko'rsatish.

Ilmiy ishga beriladigan taqrizda quyidagi jihatlar yoritiladi:

1. Ilmiy ish mavzusining dolzarbligi.
2. Tadqiqotning yangiligi va ilmiy ish ishining ilmiy-amaliy natijalarini asoslab berishi.
3. Ilmiy ishning amaliyot uchun ahamiyati.
4. Ilmiy ish mazmuni va uning tugallanganligi darajasi.
5. Olib borilgan tadqiqotning ilmiy va amaliy qiymati.
6. Ilmiy ishning magistrlik ilmiy ishlari talablariga mosligi.

¹¹⁰ Pautasso M. Ten simple rules for writing a literature review //PLoS computational biology. – 2013. – T. 9. – №. 7. – C. e1003149.

Taqriz hajmi odatda 3-5 betdan iborat bo'lib, taqrizchining shaxsiy imzosi qo'yiladi, berilgan sana va ro'yxatga olinganlik raqami ko'rsatiladi. Taqrizchi imzosi u ishlaydigan tashkilot tomonidan muhr bilan tasdiqlanishi shart.

Ilmiy ma'ruza. Ilmiy ma'ruza tadqiqot mavzusi, uning asosiy maqsadi va tadqiqotda bajarilgan vazifalarni aks ettiradi. Unda ko'rsatib o'tilgan dolzarb muammoning yechimiga yangi yondashuv yoki ma'lum masalani ko'rib chiqishning noodatiy jihatlari ko'rsatib beriladi. Shuningdek, ma'ruza o'tkazilgan tadqiqotning mohiyati, nazariy va amaliy ahamiyatini ochib berishi kerak. Ilmiy ma'ruza asosan ilmiy amaliy konferensiyalar, anjumanlar hamda davra suhbatlarida ilmiy tadqiqotchi tomonidan amalga oshiriladi. Ilmiy ma'ruza muayyan bir muammo yuzasidan kelib chiqadigan ijtimoiy munosabatlar tahlili bo'lib, bunda muammoni hal qilish chora-tadbirlari ko'rsatiladi. Ushbu muammolar xususida boshqa qatnashchilar ham o'z nuqtayi nazarini bildirishi, taklif va mulohazalar bilan qatnashishi mumkin.

Ilmiy ma'ruzaning mazmuni, odatda, bir-biriga mantiqan bog'langan uch qismdan iborat bo'ladi.

Birinchi qismda ilmiy muammoning tavsifi, tadqiqotning maqsadi va vazifalari, tadqiqot jarayonida qo'llangan metodlar haqida so'z yuritiladi.

Ikkinchi qism hajm jihatidan eng katta bo'lib, o'tkazilgan tadqiqot, uning bosqichlari, ayniqsa yakuniy natijalarini batafsil yoritib beradi.

Yakuniy qismda ishning ilmiy yangiligi nimadan iborat ekanligi, boshqacha aytganda, ushbu tadqiqotning ilmiy va amaliy qiymati hamda tadqiqotchining fanga qo'shgan shaxsiy hissi ko'rsatib berilishi kerak.

Ilmiy ma'ruzaning mazmunini ko'rgazmali tarzda ochib berish uchun qo'shimcha materiallar (sxemalar, jadvallar, rasmlar, diagrammalar va b.) dan foydalanish talab etiladi.

Ilmiy ma'ruzaning hajmi uni taqdim qilishga ajratilgan vaqt, ma'ruzachining individual nutqiy xususiyatlari, ma'ruzani yetkazib berish usuliga bog'liq. Ilmiy ma'ruzalar o'quv jarayonida, seminar, konferensiyalarda, kengashlarda qilinadi. Ilmiy ma'ruzaning mavzusi tashkillashtirilgan forumning yo'nalishiga mos bo'lishi shart. Ilmiy ma'ruza jarayonida texnik vositalardan hamda ko'rgazmali materiallardan samarali foydalanish mumkin.

Taqdimot (prezentatsiya) – tanishtiruv degan ma'noni anglatadi. Ilmiy ma'ruzani reglamentga qat'iy rioya qilgan holda taqdimot qilish tartibi quyidagicha:

1. Kirish qismida ko'rilayotgan muammoning dolzarbligini asoslash.
2. Asosiy qismda o'rganilganlik darajasi, muammoning yechimlari, iqtisodiy samaradorligi, ijtimoiy ahamiyatiga to'xtalib o'tiladi.
3. Xulosa qismida erishilgan natijalar va xulosalar beriladi.

Ma'ruza tinglovchilarning savollariga javob berish bilan yakunlanadi.

Kurs ishi – har xil nuqtayi nazarlarni o'zaro solishtirish va tahlil qilish ko'nikmasiga ega bo'lishni talab etadigan, bir yoki bir qancha manbalarni o'zida mujassam etadigan g'oyalarning ilmiy asoslangan yozma ko'rinishdagi taqdimotdir.

Kurs ishi ustida ishlash tartibi quyidagicha:

- kurs ishi mavzusini tanlash;
- tadqiqot rejasini tuzish;

- mavzu bo'yicha asosiy manbalarni o'rganish;
- zaruriy materiallarni konspekt qilish;
- yig'ilgan materiallarni tartibga solish va yozish;
- adabiyotlar ro'yxatini rasmiylashtirish;
- kurs ishini rasmiylashtirish.

Kurs ishi loyihasi professor-o'qituvchilar rahbarligida talaba tomonidan bajarilgan mustaqil ish bo'lib, uning natijasi kafedra tomonidan tayinlangan va fakultetda tasdiqlangan a'zolaridan iborat komissiyada, kurs ishi rahbarining ijobiy taqrizini olgandan so'ng avvaldan belgilangan reja asosida himoya qilinadi. Himoyaning o'tkazilish tartibida komissiyaga taqdim etilgan ish komissiya raisi tomonidan e'lon qilinadi, e'tirozlar bo'lmasa, muallif 5-10 daqiqa davomida ishning maqsadi, mohiyati, olingan natija va xulosalar haqida gapiradi. So'ng savol-javoblar bo'lib, komissiya a'zolari va qatnashuvchilar e'tirozi bo'lmasa, himoyaga o'tiladi. Himoya vaqtida muallif kurs ishlari materiallaridan, rasm tasvirlar va qo'shimcha ma'lumotlardan foydalanishi mumkin.

Bitiruv malakaviy ishi oliy ta'lim muassasasi bakalavriatida talabalarni o'qitishning yakuniy bosqichida tayyorlanadigan ishdir. Bitiruv malakaviy ishi quyidagi maqsadlarda yoziladi:

- ta'lim bo'yicha nazariy va amaliy bilimlarni mustahkamlash va kengaytirish; olingan bilimlarni muayyan ilmiy, texnikaviy, ishlab chiqarish, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy vazifalarni hal etishda qo'llash;

- ijodiy ishlash, hal etilayotgan masalaning (muammoning) qo'yilish jarayonidan boshlab, uni to'la nihoyasiga yetkazish bo'yicha qaror qabul qilishda bo'lgan mas'uliyatni his etishga o'rgatish;

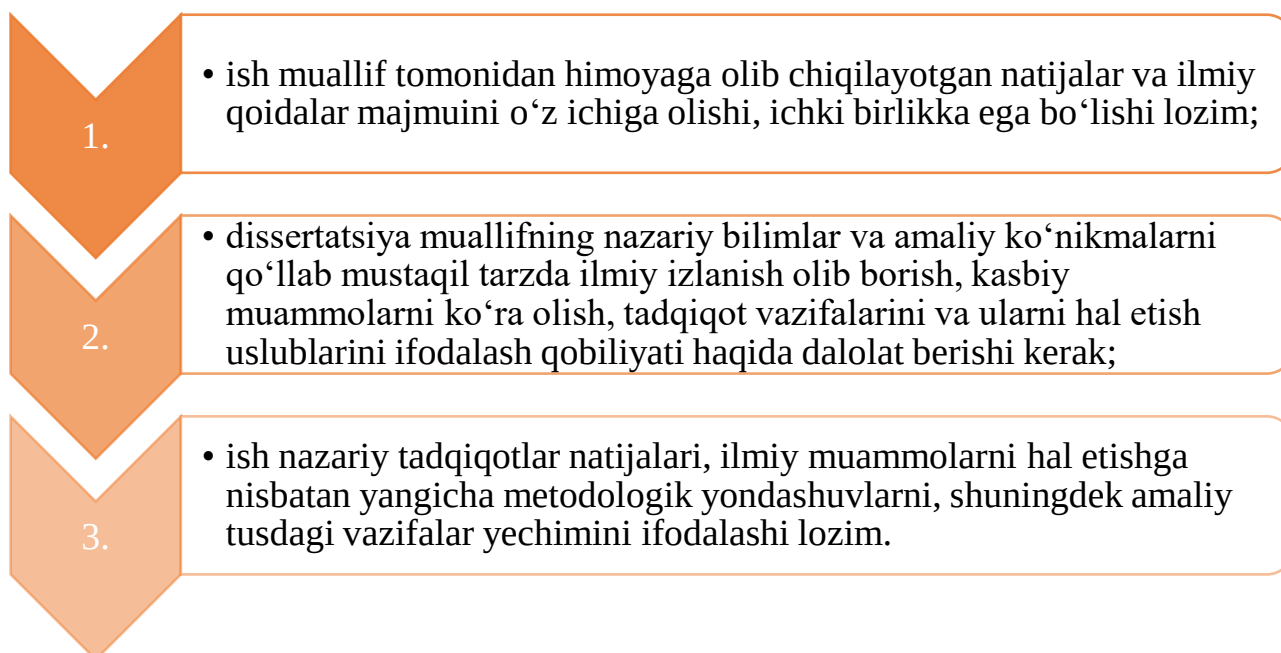
- zamonaviy ishlab chiqarish, iqtisodiyot, texnika va madaniyatning rivojlanishi sharoitida talabalarning mustaqil ishlashga tayyorgarligini ta'minlash.

Bitiruv malakaviy ishining mavzusi muammoning zamonaviy holatini va iqtisodiyotning istiqboliy rivojlanishini aks ettirishi kerak. Talaba ish muallifi sifatida tanlangan qarorning to'g'riligiga va uning topshiriqqa muvofiqligiga, bitiruv malakaviy ishida plagiat holatining yo'qligiga javob beradi.

Magistrlik dissertatsiyasi – oliy ta'lim muassasalarida magistrnlarni tayyorlash bo'yicha asosiy kasbiy ta'lim dasturiga kiritilgan, o'qitishning yakunlovchi bosqichida magistrant tomonidan ilmiy rahbar boshchiligidagi mustaqil bajariladigan ilmiy yo'nalishdagi yakuniy malaka ishi. Dissertatsiya magistratura tinglovchisi tomonidan ta'lim dasturlarini o'zlashtirishni yakunlovchi hamda uning ta'lim davrida egallagan nazariy va amaliy bilimlari asosida bajargan ilmiy tadqiqot ishlari natijasi hisoblanadi. Magistrlik dissertatsiyasiga qo'yiladigan asosiy talablar bilan 6.3.2-rasmda tanishib chiqishingiz mumkin.

Magistrlik dissertatsiyasining doktorlik ishidan jiddiy farqi shundaki, u ko'proq o'quv-tadqiqotchilik ishi bo'ladi. Ish himoya qilingach, tinglovchiga magistr akademik darajasi beriladi.

Magistrlik dissertatsiyasi mustaqil ilmiy tadqiqot ishi bo'lib hisoblanadi, chunki uning asosini ilmiy yoki ilmiy-amaliy masalalarning haqiqiy holatini modellashtirishni nazarda tutgan konkret maqsad va vazifalar aniqlaydi.

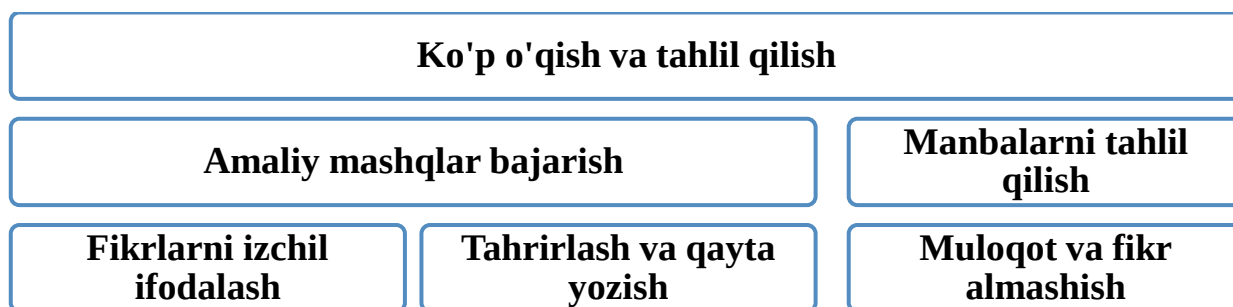

8.3.2-rasm. Magistrlik dissertatsiyasiga qo‘yladigan asosiy talablar

Magistrlik dissertatsiyasining vazifasi olib borilgan tadqiqot mavzusi bo‘yicha olingan umumiy axborotni puxtalashni, yig‘ilgan ilmiy va amaliy dalillarni magistr ixtiyori bilan tartibga solishni nazarda tutadi. Magistr dissertatsiya ishining ilmiy va amaliy ahamiyatini isbotlab, tasdiqlaydi. Magistrant dissertatsiya mavzusidan kelib chiqib, qo‘yilgan muammoni to‘g‘ri aniqlashi va tadqiqot olib borish rejasini tuzganligi dissertatsiyada hal qilinayotgan masalalarni to‘g‘ri yechishga imkoniyat beradi. Dissertatsiyaning yozilishi, tayyorlanishi va ochiq himoya qilinishi magistrantning tanlagan aniq mavzusi bo‘yicha nechog‘lik mustaqil tadqiqot olib borish tajribasiga ega bo‘lganligidan guvohlik beradi.

8.4. Akademik yozishni boyitish yo‘llari

Akademik yozishni boyitish – bu nafaqat aniq va tushunarli fikr bildirish, balki o‘quvchi yoki tadqiqotchining mantiqiy tahlil qilish, dalillarni taqdim etish va chuqur xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantirish jarayonidir. Ushbu jarayon yozuvchining intellektual salohiyatini oshirib, ilmiy tadqiqotlar va taqdimotlarning samaradorligini ta‘minlaydi. Akademik yozishni boyitish orqali matnning ifoda vositalari kengayadi, tilning boyligi oshadi va talaba auditoriyaga ta‘sir qilish kuchini sezilarli darajada kuchaytiradi. Bu esa ilmiy maqola, dissertatsiya yoki referat yozishda muhim ahamiyat kasb etadi. Akademik yozishni rivojlantirish va boyitish uchun quyidagi usullar samarali hisoblanadi (6.4.1-rasm).

8.4.1-rasm. Akademik yozishni rivojlantirish va boyitish uchun samarali usullar

Ko'p o'qish va tahlil qilish akademik yozishni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. O'qish jarayoni, nafaqat yangi bilimlarni olish, balki mavjud tushunchalarni chuqurlashtirishga imkon beradi. Har xil manbalardan o'qish, turli fikrlar va nuqtai nazarlarni tahlil qilish yozma ishni boyitadi, ayniqsa akademik yozishda, chunki bu turdagi yozuvda aniq va mantiqiy fikrlarni ifodalash talab qilinadi. O'qish davomida olingan ma'lumotlar yozuvni yanada ilmiy va asosli qilish uchun zarur bo'lgan dalillarni taqdim etishga yordam beradi.

Tahlil qilish esa o'qilgan materialni qamrab olgan fikrlarni tanqidiy baholashga yordam beradi, bu esa yozuvda mantiqiy va tizimli xulosa chiqarish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, o'qish va tahlil qilish jarayonlari akademik yozuvda o'zaro bog'liq bo'lgan fikrlar va konsepsiyalarni rivojlantirish, yangi g'oyalarni ilgari surish va mavjud g'oyalarni rivojlantirishga yordam beradi. O'qish orqali olingan turli metodologiyalar, nazariyalar va tahlil usullari, yozuvni yanada chuqurroq va mukammal qilish imkonini beradi. Bu esa ilmiy ishning yaxlitligi, tahlil qobiliyati va mustahkamligi uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Amaliy mashqlar bajarish ham akademik yozishni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Mashqlar orqali olingan tajriba va ko'nikmalar yozma ishning aniq va mantiqiy bo'lishini ta'minlaydi. Akademik yozuvda o'z fikrini aniq, lo'nda va ilmiy uslubda ifodalash talab qilinadi, va amaliy mashqlar bu ko'nikmalarni shakllantirishda yordam beradi. Misol uchun, statistik tahlillarni yoki nazariyani amaliy misollar bilan bog'lash orqali, mavzuni chuqurroq tushunish mumkin, bu esa yozuvning mustahkam asosga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Amaliy mashqlar yozuvdagi fikrlarning tizimlilikini va mantiqiy tuzilishini yaxshilashga yordam beradi. Yozma ishlarni doimiy ravishda yozish, tahlil qilish va baholash jarayonida xatolarni aniqlash va tuzatish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Har bir amaliy mashq orqali yangi yondashuvlar va metodlarni sinab ko'rish, akademik yozuvdagi kreativlikni oshirishga yordam beradi.

Manbalarni tahlil qilish akademik yozishni rivojlantirishda juda muhim vositadir. Manbalarni chuqur tahlil qilish orqali o'quvchi nafaqat ma'lumotlarni o'zlashtiradi, balki ular orasidagi bog'liqlikni, farqlarni va o'xshashliklarni aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu jarayon akademik yozuvda asosli va ilmiy fikrlarni shakllantirishga yordam beradi, chunki manbalardan olingan dalillarni sinchkovlik bilan tahlil qilish yozuvning mustahkamligiga va ishonchliligiga hissa qo'shadi. Manbalardan tahlil qilish, shuningdek, yozuvchi o'z fikrlarini boshqa tadqiqotlar

bilan solishtirish va mavjud bilimlarni yangilash imkonini yaratadi, bu esa mavzuga nisbatan yanada chuqurroq va kengroq qarashni ta'minlaydi.

Fikrlarni izchil ifodalash akademik yozishni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega, chunki bu usul yozuvning mantiqiy va aniq bo'lishini ta'minlaydi. Izchil ifodalash orqali har bir fikrning o'rni va maqsadi aniq ko'rsatiladi, bu esa talabaga matnni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Fikrlarni izchil tartibda taqdim etish, bir-biri bilan bog'liq g'oyalarni o'zaro tutashtirib, ular orasidagi mantiqiy bog'liqlikni yaratadi. Bu jarayon, shuningdek, yozuvda biror bir g'oya yoki konsepsiyani chuqurroq rivojlantirishga yordam beradi, chunki izchillik fikrlar orasidagi o'zaro munosabatlarni oydinlashtiradi va ular orasidagi qarama-qarshiliklarni kamaytiradi.

Tahrirlash va qayta yozish akademik yozishni rivojlantirishda juda muhim usuldir, chunki bu jarayon yozuvning aniq, mantiqiy va ilmiy talablar asosida bo'lishini ta'minlaydi. Tahrirlash orqali grammatika, uslub va mantiqiy xatolarni tuzatish mumkin, bu esa yozuvni yanada professional va ishonchli qiladi. Qayta yozish esa g'oyalar va fikrlarning aniq ifodalanishini ta'minlab, tuzilishini yaxshilashga yordam beradi. Bu jarayon yozuvchi uchun yangi nuqtai nazarlarni ochish, xatolarni aniqlash va yozuvning yaxlitligini mustahkamlash imkoniyatini beradi. Shunday qilib, tahrirlash va qayta yozish akademik yozuvning sifatini oshirib, uning samarali va ta'sirli bo'lishiga yordam beradi.

Muloqot va fikr almashish akademik yozishni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega, chunki bu jarayon yangi g'oyalarni olish va fikrlarni aniq ifodalashga yordam beradi. Boshqalar bilan muloqot qilish orqali, yozuvchi o'z g'oyalarini tekshirib, yangi nuqtai nazarlarni o'rganadi va fikrlarini boyitadi. Fikr almashish, shuningdek, mantiqiy xatolarni aniqlash va ilmiy deb ataladigan standartlarga moslashtirish imkonini yaratadi. Bu jarayon yozuvning aniq, to'liq va mustahkam bo'lishiga yordam beradi, chunki har bir fikrni baholash va takomillashtirish uchun boshqalarning fikriga murojaat qilish, yozuvni mukammallikka olib boradi.

8.5. Plagiat va mualliflik huquqining buzilishi

“Plagiat va mualliflik huquqining buzilishi zamonaviy ilmiy, akademik va ijodiy faoliyatda jiddiy muammo hisoblanadi. Plagiat – bu boshqa biror shaxsning intellektual mulkini, jumladan, matn, g'oya, rasm, musiqa yoki boshqa ijodiy ishlarni o'zlashtirib olish va uni o'z nomidan taqdim etishdir. Bu jarayon ilmiy halollik va axloqiy me'yorlarga zid bo'lib, mualliflik huquqlarini buzadi va huquqiy javobgarlikka olib kelishi mumkin”¹¹¹.

Mualliflik huquqi esa muallifning o'z ijodiy ishi ustidan nazorat o'rnatishini ta'minlaydigan qonuniy mexanizmdir. Ushbu huquq muallifning asaridan

¹¹¹ Stanisławska-Kloc S. Plagiat i autoplagiat //Infos zagadnienia społeczno-gospodarcze. – 2011. – №. 16. – C. 1-4.

foydalanganlikda uning roziligini olish, shuningdek, uni to'g'ri ko'rsatish zarurligini belgilaydi. Mualliflik huquqi nafaqat nashr etilgan, balki nashr etilmagan asarlarga ham tegishli bo'lib, bu huquq muallifning hayoti davomida va u vafotidan keyin ham ma'lum muddat davomida kuchda qoladi.

Har qanday asar mualliflik huquqi obyekti sifatida muhofaza etilishi uchun u ijodiy faoliyat mahsuli bo'lishi shart.

Muallif – ijodiy mehnati bilan asar yaratgan jismoniy shaxs.

“Huquq egasi – mualliflik huquqiga nisbatan muallif yoki uning merosxo'rlari, turdosh huquqlarga nisbatan ijrochi yoki uning merosxo'rlari, asar yoki mahsulotni tayyorlovchi, efir yoki kabel orqali ko'rsatuv yoxud eshittirish beruvchi tashkilot, shuningdek shartnomada yoki boshqa asos bo'yicha asarlardan yoxud turdosh huquqlar obyektlaridan foydalanish huquqini olgan boshqa yuridik yoki jismoniy shaxs(lar)”¹¹².

Mualliflik huquqi ijodiy faoliyat natijasi bo'lmish fan, adabiyot va san'at asarlariga nisbatan, ularning maqsadi va qadr-qimmati, shuningdek ifodalanish usulidan qat'iy nazar, tatbiq etiladi.

Intellectual mulk obyektlari doirasi birinchi marta Butunjahon intellektual mulk tashkiloti (VOIS)ni ta'sis etuvchi 1967-yil 14 iyuldagi Konvensiyaning 2-moddasi 8-bandida berilgan. Unda ko'rsatilishicha, intellektual mulk quyidagilarga nisbatan yuzaga keladigan huquqlarni o'zida ifodalaydi:

- adabiy, badiiy va ilmiy asarlar;
- artistlar, ovoz yozish, radioeshittirishlar va televizion ko'rsatuvlarining ijrochilik faoliyati;
- inson faoliyatining barcha sohadagi ixtirolari;
- sanoat namunasi;
- tovar va xizmat ko'rsatish belgilari, firma nomi va tijorat sirlari;
- noqonuniy raqobatdan himoyalani;
- ishlab chiqarish, ilmiy, adabiy va badiiy sohadagi intellektual mulkka taalluqli barcha boshqa huquqlar.

«Ko'chirma» so'zi hozirgi ma'nosida 17-asrda qo'llanila boshlandi — adabiy mulkni o'g'irlash «plagium litterarium», adabiy o'g'ri esa plagiat (lotincha plagiator) deb nomlandi¹¹³.

Plagiat — bu birovning badiiy asari, ixtirosi yoki texnik yechimi muallifligini ataylab o'zlashtirish. Plagiat mualliflik huquqi va patent qonunchiligiga binoan qonuniy javobgarlikka tortilishi mumkin.

“Plagiat — bu boshqalarning so'zlari yoki g'oyalari uchun kredit olish harakati. Bu intellektual noto'g'ri harakatdir va bu jiddiy oqibatlarga olib keladi. Bu universitetning shon-sharaf kodekslarini buzadi va insonning obro'yiga tiklanmas zarar yetkazishi mumkin”¹¹⁴.

Plagiariyalangan topshiruv noto'g'ri darajada, to'xtatib turishga yoki ekspluatatsiyaga olib kelishi mumkin. Ko'rinib turibdiki, bu masalani yengil qabul

¹¹² Smith E. R. Plagiarism, self-plagiarism and duplicate publication //The Canadian journal of cardiology. – 2007. – T. 23. – №. 2. – C. 146.

¹¹³ Posner R. A. The little book of plagiarism. – Pantheon, 2009.

¹¹⁴ Weber-Wulff D. False feathers: A perspective on academic plagiarism. – Springer Science & Business, 2014.

qilmaslik kerak. Ammo agar akademik yaxlitlik bilan harakat qilsangiz, u qo'rqovga tushmaydi.

Qarz olish manbasini ko'rsatmaslik ham plagiatdir. Shu bilan birga, g'oyalarni keltirish, taqlid qilish yoki qarz olishni o'ziga xos texnik elementlarni nusxalash elementlari bo'lmasa, plagiat deb hisoblash mumkin emas — g'oyaning o'zi mualliflik huquqi obyekti bo'lishi mumkin emas.

Ilmiy yoki badiiy uzluksizlik yoki ijodkorlik asarlari va ilmiy g'oyalarni ishlab chiqish konsepsiyasini plagiat tushunchasi bilan chalkashtirib yubormaslik kerak, chunki ilm-fan yoki san'atning har qanday mahsuloti qandaydir tarzda oldindan mavjud bo'lgan tushunchalar va g'oyalarga asoslanadi.

“Plagiat turlari:

1. To'g'ridan-to'g'ri plagiatlik — Boshqa muallifning asarini yoki matnini hech qanday o'zgartirishsiz bevosita ko'chirib olish. To'g'ridan-to'g'ri plagiatlik — bu boshqa muallifning asari, maqolasi yoki matnini hech qanday o'zgartirishsiz, aynanligicha o'z nomidan taqdim etish holatidir. Bu plagiatning eng aniq va og'ir shakllaridan biri hisoblanadi. Odatda, bu holatda manba ko'rsatilmaydi, natijada asl muallifning intellektual mulki o'g'irlanadi. Bunday holatlar ilmiy, adabiy, texnik yoki jurnalistik matnlarda tez-tez uchrab turadi va bu akademik halollikka putur yetkazadi.

Mazkur holat oliy ta'lim muassasalarida, ilmiy tashkilotlarda yoki nashriyotlarda aniqlansa, talabalar, tadqiqotchilar yoki mualliflar jiddiy intizomiy va huquqiy javobgarlikka tortilishi mumkin. To'g'ridan-to'g'ri plagiat intellektual mulkka tahdid bo'lib, u mualliflik huquqlari qonunchiligi doirasida ta'qib etiladi. Bu turdagi plagiatdan saqlanish uchun har qanday ko'chirilgan matnga aniq manba ko'rsatilishi shart.

2. Paraphrase plagiat — Asl matn mazmunini saqlagan holda so'zlarni o'zgartirib, lekin manba ko'rsatilmasdan foydalanish. Paraphrase plagiat — bu boshqa muallifning fikrini yoki matnini so'zma-so'z ko'chirmay, balki uni shaklan o'zgartirib, ya'ni o'z so'zlari bilan qayta ifodalab, lekin manbasini ko'rsatmasdan foydalanish holatidir. Bu ko'rinishda jumlar tuzilishi o'zgaradi, sinonimlar ishlatiladi, lekin asosiy mazmun, g'oya yoki mantiqiy ketma-ketlik asl matndan olinadi. Tashqi ko'rinishda u o'z fikringizdek tuyulishi mumkin, ammo aslida bu ham plagiat hisoblanadi”¹¹⁵.

Parafrazlangan matn ham mualliflik huquqi bilan himoyalangan bo'lishi mumkin. Agar g'oya yoki tahlil boshqa muallifga tegishli bo'lsa, uni qayta so'zlash bilan emas, balki tegishli manba bilan rasmiy ravishda havola berish orqali foydalanish lozim. Aks holda, bu akademik halollik qoidalarini buzadi va huquqiy mas'uliyatga sabab bo'lishi mumkin. Shu sababli, parafraz qilinayotgan har qanday matn uchun ishonchli va to'g'ri manba keltirish majburiydir.

3. «Mosaic» plagiat — Turli manbalardan kichik-kichik parchalarni olgan holda ularni bitta matnga birlashtirish va o'z ishingdek taqdim etish. «Mosaic» plagiat — bu turdagi plagiatda plagiator turli manbalardan kichik-kichik parchalarni olib, ularni bitta yaxlit matnga joylashtiradi. Bu parchalar ba'zida

¹¹⁵ Onyemelukwe I. M. Plagiarism or academic theft: typology, indicators and the way out //International Journal of Applied and Natural Sciences. – 2019. – T. 8. – №. 2. – C. 9-26.

to'g'ridan-to'g'ri ko'chirilgan bo'ladi, ba'zida esa parafraz qilingan shaklda bo'ladi. Natijada hosil bo'lgan matn yuzaki qaraganda originalga o'xshab ko'rinsa-da, aslida u turli mualliflarning fikr va iboralaridan mozaika tarzida to'plangan bo'ladi. Bunday yondashuv matnni sun'iy ravishda «o'zgartirilgan» qilib ko'rsatadi, lekin uning asosiy mazmuni va mantiqiy strukturasini asl manbalar beradi»¹¹⁶.

Mosaic plagiatni intellektual mulkka yashirin tarzda tajovuz bo'lib, uni aniqlash ba'zida murakkab kechadi. Talabalar yoki tadqiqotchilar bunday yo'l bilan o'z ishini boy va manbalarga asoslangan qilib ko'rsatmoqchi bo'lishadi, lekin bu akademik halollik mezonlariga zid hisoblanadi. Har qanday holatda ham, ishlatilgan g'oya, dalil yoki jumlar manbasi aniq ko'rsatilishi shart. Aks holda, bu plagiat hisoblanadi va tegishli javobgarlikka olib keladi.

Ilgari plagiatni aniqlash jarayoni qo'lda bajarilar, bu esa juda ko'p vaqt va mehnat talab qilardi. Ilmiy rahbarlar yoki tahririyat a'zolari matnni o'z bilimlariga asoslanib, boshqa manbalar bilan solishtirish orqali o'xshashlikni aniqlashga harakat qilishardi. Biroq bu usul subyektiv bo'lib, faqat tanish manbalar doirasidagina ishlardi. Matnlar o'rtasidagi o'xshashlikni ishonchli tarzda aniqlashning aniq va tizimli vositasi mavjud emas edi.

Bugungi kunda esa raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt asosidagi tizimlar yordamida matn noyobligini aniqlash ancha avtomatlashtirilgan va aniq bo'ldi. Plagiatni aniqlash dasturlari millionlab manbalar — maqolalar, kitoblar, internet sahifalari va ilmiy bazalar — bilan matnni solishtirib, qisqa vaqt ichida aniqlik keltira oladi. Bu dasturlar nafaqat to'g'ridan-to'g'ri ko'chirilgan iboralarni, balki parafraz qilingan yoki kontekstual o'xshashliklarni ham aniqlay oladi.

Hozirgi kunda keng tarqalgan plagiatni aniqlovchi dasturlarga Turnitin, Grammarly Plagiarism Checker, Unicheck, PlagScan, va StrikePlagiarism kiradi. Ular akademik muassasalar, ilmiy jurnallar va nashriyotlar tomonidan keng qo'llaniladi. Shuningdek, ko'pgina oliy o'quv yurtlari o'z talabalarining bitiruv va ilmiy ishlarini aynan ana shunday dasturlar orqali tekshiradi. Bu vositalar ilmiy halollikni saqlash va intellektual mulkni himoya qilishda muhim rol o'ynaydi.

Antiplagiat.ru — Juda mashhur onlayn xizmat, ammo bu materialni tahlil qilishning o'ziga xos mexanizmi tufayli emas, balki uning nomi va «Antiplagiat» so'rovidagi birinchi pozitsiyalari tufayli. Bundan tashqari, matndagi belgilar soniga cheklov qo'yilgan — 5000 ta belgi.

Asosan, dasturni tanlash kopirayter (muallif) afzalliklariga bog'liq. Va agar biz barcha kopirayterlar almashinuvida o'rnatilgan matnni tekshirish funksiyasiga ega deb hisoblasak, unda ushbu dasturlardan foydalanish zarurati fonda yo'qoladi.

O'zbekistondagi matnli plagiatlarni aniqlash bo'yicha birinchi va eng yaxshi tizim. Plagiatga qarshi kurashish uchun Antiplaguz yordamida sun'iy intellektga asoslangan murakkab algoritmlar yordamida plagiat, qayta takrorlangan va mazmun jihatdan o'zlashtirilgan matnlar aniqlanadi.

Plagiatga qarshi tekshiruvdan qanday o'tish uchun shaxsiy harakatlarni amalga oshirish va matnni to'g'ri tahrirlashga harakat qilish kifoya, bu o'z ma'nosini yo'qotmaydi, lekin boshqacha eshitiladi. Buni doimiy mashq qilish va shaxsiy so'z

¹¹⁶ Pun M. Plagiarism in scientific writing: Why it is important to know and avoid //Journal of Political Science. – 2021. – T. 21. – C. 109-118.

boyligini yaxshilash orqali amalga oshirish mumkin. Shuning uchun, agar siz ushbu mahoratni universal tarzda egallashni istasangiz, unda siz faqat o'zingiz ustida ishlashingiz kerak.

Matn noyoblighi:

Noyoblik darajasi	Bahosi	Tavsifi
90–100%	A'lo (Excellent)	Matn deyarli to'liq original
80–89%	Yaxshi (Good)	Matnda oz miqdorda iqtiboslar yoki o'xshashliklar bor
70–79%	Qoniqarli (Acceptable)	Qisman qayta ishlangan, lekin hali plagiatga yaqin
<70%	Qabul qilinmaydi (Unacceptable)	Himoyaga yaroqsiz, ko'p qismi boshqa manbalardan

Ilmiy ishlarda (dissertatsiya, maqola, kurs ishi, bitiruv ishi) odatda 70% dan yuqori noyoblik talab qilinadi. Masalan, O'zbekiston OTMlarida dissertatsiyalar 85% va undan yuqori noyoblikda bo'lishi lozim.

Kurs ishi — bu talabaning o'rganilgan fan doirasida nazariy bilimlari va amaliy ko'nikmalarini mustahkamlovchi, kichik hajmli ilmiy ish hisoblanadi. Odatda, kurs ishlari 2-3-bosqich talabalariga beriladi va u tanlangan mavzuni ilmiy manbalar asosida mustaqil tahlil qilish, reja asosida yozilgan matn, grafik, jadval va statistikalar orqali asoslashni talab etadi. Kurs ishining asosiy maqsadi – talabaning ilmiy-ijodiy salohiyatini shakllantirish va ilmiy uslubda fikr yuritish ko'nikmasini rivojlantirishdir.

Kurs ishining matn noyoblighi uchun o'rnatilgan talablar odatda 50–60% atrofida bo'ladi, lekin bu foiz har bir oliy ta'lim muassasasining ichki tartiblariga bog'liq. Ayrim universitetlarda minimal noyoblik 75% deb belgilanadi, ya'ni matnning kamida 3/4 qismi mustaqil tarzda yozilishi lozim. Agar matn intellektual mulkni to'g'ridan-to'g'ri nusxalash, iqtibossiz foydalanish, boshqa talabaning ishini o'zlashtirish yo'li bilan tuzilgan bo'lsa, u plagiat deb topiladi va qayta yozish yoki rad etish bilan yakunlanadi.

Bitiruv malakaviy ishi (BMI) — bu talabaning oliy ta'limdagi yakuniy ilmiy-amaliy hisobotidir. U tanlangan yo'nalish bo'yicha 4 yil davomida o'rganilgan bilimlarni tizimli tahlil qilish, ilmiy asosda muammo qo'yish, yechim taklif qilish va amaliy tavsiyalar berishdan iborat bo'ladi. BMI, odatda, 40–60 sahifalik matn, 3–4 bob, ilova va manbalar ro'yxati bilan rasmiylashtiriladi hamda Davlat attestatsiya komissiyasi (DAK) oldida himoya qilinadi.

Bitiruv malakaviy ishining matn noyoblighi bo'yicha talablar ancha yuqori — odatda 60–70% atrofida. O'zbekiston oliygohlarida bu ko'rsatkich kamida 80% bo'lishi shart qilib belgilangan. Yuqori ilmiy bosqichlarda (masalan, magistratura yoki PhD dissertatsiyalarida) bu ko'rsatkich 80% dan kam bo'lmasligi talab etiladi. Bu matnning deyarli barcha qismlari talabaning mustaqil tahlil, fikr va xulosalariga asoslangan bo'lishi kerakligini anglatadi.

Plagiatdan qochish uchun quyidagi jihatlarga e'tibor berish muhim: birinchi navbatda, har qanday iqtibos, fikr yoki jadval uchun to'liq manba ko'rsatilishi lozim; ikkinchidan, parafraz qilishda mazmunni buzmaslik bilan birga, matnni o'z so'zlaringizda qayta ifoda etish zarur; uchinchidan, har bir bob yoki bo'limda

sizning tahlilingiz, shaxsiy fikringiz va mualliflik yondashuvingiz bo'lishi shart. Matnlarni avtomatik tarjima qilish, boshqa ishlarni nomigagina o'zgartirish yoki sun'iy tarzda so'zlarni almashtirish — bularning barchasi yashirin plagiat shakliga kiradi va aniqlanganda jiddiy oqibatlariga olib keladi.

G'ayrioddiy va kutilmagan narsalarni kutmang – ilmiy ish bilan bog'liq maslahat juda aniq va mantiqli:

-Ishingiz mavzusini yaxshi tushunish va savollarga javob bera olish uchun o'zingiz bilan tanishib chiqing – bu holda siz matnni etarli darajada taqdim eta olasiz va tekshirish uchun materialni tayyorlay olasiz;

-Internetdan olingan parchalarni tahrirlashni boshlashdan oldin (agar siz asarlarni o'zingiz yozmasangiz), butun matnni paragraflarga bo'lishingiz va parcha-parcha tahrirlashni boshlashingiz kerak. Ushbu uslub sizni charchashingizga imkon bermaydi va siz matnning ma'nosiga yaxshiroq e'tibor qaratasiz.

-O'ziga xoslikni oshirish uchun jadvallar va ko'plab raqamlardan foydalaning. Bu texnika kamroq qattiq baholashga ega, bundan tashqari, jadvaldagi matn qismlarini tahrirlash osonroq. Ular belgilarni hisoblashga kiritilgan, ammo ular ayniqsa Plagiatga qarshi dastur tomonidan hisobga olinmaydi.

-Tanlangan mavzu bo'yicha so'z boyligingizni kengaytiring va matnga yangi so'zlarni qo'shishga harakat qiling — bu bilan siz umumiy o'ziga xoslikni sezilarli darajada oshirasiz.

-“Sinonimizatsiya» dasturidan foydalaning — u avtomatik ravishda so'zlarni sinonimlar bilan almashtiradi, ammo keyin matnni normal holatga qaytarishingiz kerakligiga tayyor bo'lishingiz kerak, chunki dastur tomonidan avtomatik tahrirlangandan so'ng matn tabiiy ko'rinishini yo'qotadi.

-Gaplarni takrorlang. Agar siz o'qigan narsangiz haqida o'z fikrlaringizdan foydalansangiz va ularni o'z so'zlaringiz bilan ifodalasangiz, bu matnning o'ziga xosligini sezilarli darajada oshiradi.

-Boshqa tartibda jumlar va paragraflarni ajratish va aralashtirishga harakat qiling. Internetdagi versiyaga qanchalik ko'p matn mos kelsa, o'ziga xoslik shunchalik past bo'ladi va agar siz paragraflarni boshqa tartibda joylashtirsangiz va o'zgartirsangiz, bu matnning o'ziga xosligini oshiradi.

Plagiatga qarshi tekshiruvdan qanday o'tish mumkin?- Hammasi oddiy: bizning tavsiyalarimizdan foydalaning va hech qanday muammo bo'lmaydi. Bu vaqt talab etadi va ba'zan juda qiyin, lekin faqat shu tarzda siz matnning o'ziga xosligini moslashtirasiz. Uni mukammal o'rgansangiz va dissertatsiya yoki kurs ishingizni yaxshi himoya qilishingiz mumkin bo'ladi.

Har kuni yuz minglab odam o'z fikrlarini badiiy yoki musiqiy asar sifatida ifodalash, tadqiqotlari formulalari yoki jadvallarini yozish, ixtirosi namunaviy nusxasining chizmalarini tayyorlash va boshqa maqsadlarda qo'lga toza qog'oz oladi. Bu harakatlar insoniyatning ijodiy salohiyatini namoyon etadi — har bir chizilgan chiziq, yozilgan so'z yoki ifodalangan nota muallif tafakkuri va mehnatining mahsuli hisoblanadi. Ular ba'zan oddiy g'oya bo'lib boshlansa-da, vaqt o'tishi bilan jahon miqyosida tan olingan ilmiy kashfiyot, badiiy asar yoki texnologik yangilik sifatida e'tirof etilishi mumkin.

Shu bois, har qanday fikr va ijodiy mehnat natijasini mualliflik huquqi bilan himoya qilish zarurati tugʻiladi. Bu nafaqat muallifning mehnatini qadrlash, balki intellektual mulkni himoya qilishning global tizimini shakllantiradi. Chunki ixtiro, ilmiy maqola yoki badiiy asar kimlargadir ilhom manbai boʻlsa, boshqa birovlar uni oʻzlashtirib olish xavfini tugʻdirishi mumkin. Shu sababli plagiatga qarshi kurashish nafaqat axloqiy, balki huquqiy va ilmiy zaruratdir — bu orqali insoniyat taraqqiyotining halollik ustunlariga asoslanib rivojlanishiga kafolat yaratiladi.

Dastlab intellektual mulk tushunchasi 1967-yilda Jahon intellektual mulk tashkilotini taʼsis etgan Konvensiyaga binoan joriy qilindi. Oʻzbekiston ham mazkur tashkilot aʼzosi hisoblanadi. Xalqaro konvensiyalar va Oʻzbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq aqliy va ijodiy faoliyat natijalariga nisbatan alohida shaxsiy va mulkiy huquqlar majmuasi intellektual mulk deb nomlanadi.

Mualliflik huquqi fuqarolik huquqining bir qismi boʻlib, aqliy mehnat bilan shugʻullanayotgan fuqarolar huquqlarini himoya qilishga yoʻnaltirilgan.

Mualliflik huquqi vazifalari:

mualliflarning mulkiy, shaxsiy nommulkiy va qonuniy manfaatlarini muhofaza qilish;

huquqiy vositalar yordamida ilmiy va badiiy asarlarni yaratish uchun eng maqbul sharoitlar yaratish.

Mualliflik huquqi (xalqaro amaliyotda «copyright») ijodiy faoliyat natijasi hisoblangan va obyektiv shaklda ifodalangan ilmiy, adabiy va sanʼat asarlariga tarqatiladi.

Muallifga asardan foydalanishga boʻlgan mutlaq huquq va unga oʻzgartirishlar kiritishdan himoya qilish huquqi (asarlarning daxlsizligi huquqi) tegishlidir.

Mualliflik huquqi vujudga kelishi uchun asarni roʻyxatdan oʻtkazish yoki boshqa rasmiyatchiliklarga rioya qilish talab qilinmaydi. Mualliflik huquqlari asar uchinchi shaxslar tomonidan qabul qilinishi mumkin boʻlgan biron bir obyektiv shakl berilgan vaqtdan boshlab avtomatik ravishda amal qila boshlaydi. Ogʻzaki asarlarga mualliflik huquqi uchinchi shaxslar tomonidan matn qilingan vaqtdan amal qila boshlaydi.

Jamiyat manfaatlarini kengroq taʼminlash, dunyoda sodir boʻlayotgan voqea va hodisalardan xabardor boʻlish uchun mualliflik huquqi cheklanishi mumkin. Ayrim asarlarga nisbatan mualliflik huquqi tatbiq qilinmasligi mumkin. Mualliflik huquqini muhofaza muddati tugagandan keyin asar ijtimoiy mulkka aylanadi va bunday asardan barcha erkin foydalanishi mumkin. Mazkur cheklashlar asardan normal foydalanishga oʻrinsiz yetkazmagan va muallifning qonuniy manfaatlarini kamsitmagan holda amalga oshiriladi.

Mualliflik huquqining amal qilish muddati:

Mualliflik huquqi muallifning butun umri va uning vafotidan soʻng, muallif vafot etgan yildan keyingi keluvchi birinchi yanvardan boshlab ellik yil davomida amal qiladi.

Asarga mualliflik huquqining amal qilish muddati tugagandan soʻng, u jamoatchilikka tegishli boʻlib qoladi.

Mualliflik, muallifning nomi va asarning daxlsizligi muddatsiz muhofaza qilinadi. Ushbu huquqlar shaxsiy nomulkiy huquqlar hisoblanadi va ular hech kimga berilishi mumkin emas.

Muallif asarini tugatgach, uni keng ommaga tanishtirishga qaror qiladi va uni nashr majburiyatini o'z zimmasiga oladigan korxona bilan shartnoma tuzadi. Mualliflik shartnomasi shartlarida nashrga beriladigan aniq huquqlar, shartnomaning amal qilish muddati va to'lanadigan haq (qalam haqi) miqdori ko'rsatiladi. Bu shartlardan tashqari, muallif va nashriyot zarur deb hisoblagan boshqa shartlarni ham shartnomaga kiritishlari mumkin.

O'zbekiston Respublikasida intellektual mulk sohasidagi munosabatlar xalqaro huquq me'yorlariga asoslangan holda hamda quyidagi hujjatlardan kelib chiqib tartibga solinadi:

1. Adabiy va badiiy asarlarni muhofaza qilish to'g'risidagi Bern konvensiyasi bitimlari (24.07.1971-yil);

2. Mualliflik huquqi to'g'risida Butunjahon konvensiyasi bitimlari (1952);

3. MDH doirasida tuzilgan mualliflik va turdosh huquqlarni himoya qilish haqidagi bitimlar (10.02.1995-yil).

Quyidagi elementlar mualliflik huquqlarini himoya qilish belgilari hisoblanadi:

1. Aylana ichiga olingan lotincha «C» harfi — ©;

2. Alohida mualliflik huquqlari egasining ismi (nomi);

3. Asar birinchi marta e'lon qilingan yil.

4. Mualliflik huquqlari bo'yicha agentlik (O'zRMHA) qonun hujjatlari ijrosi ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Quyidagilar mualliflik huquqi obyektlari hisoblanmaydi:

rasmiy hujjatlar va ularning rasmiy tarjimalari;

rasmiy ramzlar va belgilar;

xalq ijodiyoti asarlari;

oddiy matbuot axboroti tusidagi kundalik yangiliklarga doir yoki joriy voqealar haqidagi xabarlar;

insonning bevosita individual asar yaratishga qaratilgan ijodiy faoliyati amalga oshirilmasdan, muayyan turdagi ishlab chiqarish uchun mo'ljallangan texnika vositalari yordamida olingan natijalar.

Mualliflik huquqi istisno qilinadigan holatlar:

1. Qonuniy e'lon qilingan musiqiy asarlarning rasmiy diniy va dafn marosimlarida, bunday marosimlarning xususiyatiga mos hajmda muallifning rozilgisiz va mualliflik haqi to'lanmagan holda omma oldida ijro etilishiga yo'l qo'yiladi.

2. Sudlov va ma'muriy ish yuritish maqsadlarini ko'zlab, foydalanish maqsadiga mos hajmda asarlarni muallifning rozilgisiz va mualliflik haqi to'lanmagan holda ijro etishga yo'l qo'yiladi.

Huquq egasi bilan shartnoma tuzmagan holda asardan foydalangan taqdirda, qo'lidabuzar huquq egasiga yetkazilgan zararining o'rnini, shu jumladan boy berilgan foydani qoplashi lozim. Huquq egasi qo'lidabuzardan o'zi ko'rgan zarar o'rniga uning qo'lidabuzarlik oqibatida olgan daromadlarini undirib olishga haqli.

Muallif unga mualliflik huquqini buzish natijasida yetkazilgan ma'naviy ziyon undirilishini talab qilishga haqli. Ma'naviy ziyon aniqlashda jabrlanuvchining jismoniy va ruhiy qiynalishlari, xususan jabrlanuvchining shaxsiy azoblari inobatga olinishi kerak. Ma'naviy ziyonning miqdori sud tomonidan belgilanadi.

Mualliflik huquqining muhofaza belgisida ko'rsatilgan shaxs, agar boshqacha hol isbotlangan bo'lmasa, mutlaq mualliflik huquqlari egasi hisoblanadi. Mualliflik huquqi g'oyalar, konsepsiyalar, prinsiplar, tizimlar, taklif etilayotgan yechimlar, obyektiv mavjud kashfiyotlarga nisbatan (agarda ular ilmiy asar sifatida obyektiv shaklga solinmagan bo'lsa) joriy etilmaydi. Rasmiy hujjatlar, shuningdek ularning rasmiy tarjimalari, rasmiy ramzlar, xalq ijodiyoti asarlari, oddiy matbuot axboroti tusidagi kundalik yangiliklarga doir va joriy voqealar haqidagi xabarlar, insonning bevosita individual asar yaratishga qaratilgan ijodiy faoliyati ishtirokisiz muayyan turdagi ishlab chiqarish uchun mo'ljallangan texnika vositalari yordamida olingan natijalar (masalan, robot tomonidan bastalangan musiqa, yozilgan she'r) ham mualliflik huquqi obyekti bo'lib hisoblanmaydi.

Ikki yoki undan ortiq fuqaroning birgalikdagi ijodiy mehnati natijasida yaratilgan asarga bo'lgan mualliflik huquqi mazkur asar bo'linmas, bir butun yoki har biri ham mustaqil mazmunga ega qismlardan iborat ekanligidan qat'iy nazar, hammualliflarga birgalikda tegishli bo'ladi.

Hammualiflar tomonidan yaratilgan yagona asarga nisbatan ularning huquqlari va o'zaro munosabatlarini, umumiy mulk institutini birgalikdagi mulk va hissali mulkka nisbatan sherik mulkdorlarning huquqlari va o'zaro munosabatlariga qiyoslash mumkin, zero bunday huquqiy tartibga solish mexanizmida o'xshashliklar mavjud. Hammualiflar o'rtasidagi munosabatlar umumiy qoida bo'yicha o'zaro kelishuv, bitim asosida belgilanadi. Bunday bitimda turli masalalar, asar nashr etilganda zarvaraqda qaysi hammualif ismi-sharifi qanday tartibda yozilishi, qalam haqini taqsimlash va hokazolar ko'zda tutilishi mumkin.

Muallif asarlaridan boshqa shaxslarning (foydalanuvchilar) foydalanishi mualliflik shartnomalari asosida amalga oshiriladi. Asardan foydalanishning shartnomaviy shakli muallifning ham shaxsiy, ham mulkiy huquqlarini himoyalash va undan foydalanishda boshqa usullardan ko'ra mukammal himoyani ta'minlaydi.

Intellectual mulk obyektidan o'z xohishiga ko'ra foydalanish deyilganda huquq sohibining o'z erki, irodasi bilan, hech qanday majburiyatsiz, tazyiqlarsiz foydalanish tushuniladi. Obyektlardan har qanday shaklda va har qanday usulda foydalanish deyilganda undan turli obyektiv shaklda – qo'lyozma, bosma asar, apparat, qurilma, etiketka, har xil yorliqlar, maket, inshootlar, haykallar va shu kabilarda hamda turli vositalar yordamida qo'lyozma shaklida tarqatish, nashr etish, og'zaki o'qish, reklama prospektlariga joylashtirish, qurilishlarda mujassamlashtirish va hokazo usullarda ekspluatatsiya qilish, foydalanish tushuniladi.

Huquq egasiga mutlaq huquq asosida tegishli bo'lgan intellektual mulk obyektlaridan boshqa shaxslarning foydalanishiga faqat huquq egasi roziligi bilan yo'l qo'yiladi.

Mualliflik va kashfiyotchilik huquqlarining buzilishi uchun jinoiy va fuqarolik javobgarligi nazarda tutiladi. Intellektual mulk obyektidan mutlaq huquq egasi

roziligini olmasdan foydalangan uchinchi shaxslar tegishli fuqarolik-huquqiy tartibda javobgar bo'ladilar. Huquq egasi o'z huquqlarini sud tartibida himoya hilishga, uchinchi shaxslar tomonidan huquq buzilishi harakatlarini to'xtatishga, keltirilgan hamma zararni, shu jumladan ma'naviy zarar qoplanishini, uchinchi shaxslar huquqbuzarlik natijasida olgan barcha daromad va foydalarni o'ziga undirib berilishini talab qilishga haqli.

Tadqiqotda boshqalarning asarlari, ilmiy tadqiqotlaridan iqtibossiz keltirilgan fikrlar, nazariy g'oyalar plagiat hisoblanadi. Biron ishda boshqa kishining so'zlari, g'oyalari, rasm tasvirlari, nazariyalari va ishlanmalaridan ularning haqiqiy yaratuvchilari muallifligini e'tirof etmasdan foydalanish plagiat deyiladi.

Plagiat (lotincha «plagio» – o'g'irlyayman) – adabiyot, fan, san'at asari, kashfiyot yoki ratsionalizator taklifiga mualliflikni (qisman yoki to'la) qasddan o'zlashtirish.

Ma'lumki, asrimiz – axborot asri. Umumta'lim, kasb-hunar, oliy ta'lim muassasalarida o'qish davomida, veb sayt yaratish ustida ishlayotganda, kun yangiliklarini muhokama qilayotganda biz doimo kimningdir fikr-mulohazalari, g'oyalari muhokamasi muhitida bo'lamiz. Kimningdir g'oyasidan foydalanilayotganda uning muallifini aytib o'tish zarurligini hisobga olish lozim.

Plagiatning oldini olish uchun quyidagilarga amal qilish lozim:

- ma'lum bir manbadan olingan, lekin hammaga ham ma'lum bo'lmagan fikr, g'oya, nazariya, faktlar, statistik ma'lumotlar, tasvirlarning muallifini ko'rsatib o'tish;

- iqtibos muallifini ko'rsatgan holda boshqa kishining nutqini to'liq va batartib keltirish yoki fikrini (g'oyasini) yozma bayon etish;

- iboralarning ma'nosini o'zgartirmasdan almashtirish – g'oyaning muallifini qavs ichida ko'rsatgan holda g'oyani yoki nazariyani o'z so'zlari bilan bayon etish. Ma'lumotlar olingan manbani ko'rsatib o'tish lozim bo'lgan hollar:

- jurnallar, kitoblar, gazetalar, teledasturlar, filmlar, veb saytlar, kompyuter dasturlari, xatlar, e'lonlar yoki boshqa manbalardan olingan so'zlar yoki g'oyalardan foydalanilganda yoxud ularga murojaat qilinganida;

- intervyu foydalanilganda;

- biror o'tkazish joydan natijasida olingan olingan «noyob» ko'chirilganida; ibora ma'lumotdan so'zma-so'z

- kimdir yaratgan diagrammalar, rasmlar, rasmlar, tasvirlardan foydalanilganida;

- suhbat davomida yoki elektron pochta orqali aytib berilgan g'oyalardan foydalanilganida.

Ma'lumotlar olingan manbani ko'rsatib o'tish lozim bo'lmagan hollar:

- shaxsiy tajribani, shaxsiy kuzatishlarni, qandaydir mavzu bo'yicha shaxsiy tavsiflayotganda; fikr-mulohazalarni, shaxsiy xulosani

- hammaga ma'lum faktlar, kuzatishlar, xalq og'zaki ijodiyotidan foydalanilganida;

- umumiy qabul qilingan faktlar to'plamini bir joyga jamlashda;

- shaxsiy tajriba natijalarini tavsiflashda.

Ma'lumot hammaga ma'lum yoki ma'lum emasligini qanday aniqlash mumkin?

1) agarda bu ma'lumotni kamida 5 ta turli manbada hech qanday rasmiylashtirilmagan holatda topish mumkin bo'lsa;

2) agarda har qanday kishi bu ma'lumotni hech bir kuch sarflamasdan umumiy manbalardan erkin topa olsa.

Ilmiy sohada plagiat deb aksariyat hollarda o'zgalar tomonidan yaratilgan matnning jurnallarda, saytlarda chop etilishi yoki o'zgalar yaratgan matnning fragmentlarini manbani ko'rsatmagan holda o'zlashtirishga aytiladi.

Talabalar va tadqiqotchilar o'rtasida plagiatning bir necha ko'rinishi tarqalgan:

1. Birovning ilmiy ishini yoki bir nechta ishlarini o'zining nomiga o'zlashtirish (plagiat) va e'lon qilish.

2. O'zining matniga o'zlashtirilgan matnni holda manbadan iqtibos keltirmasdan chatishtirish.

3. Rerayt (birovning ishini original muallif nomini keltirmasdan o'zgartirib berish). Plagiatning bu turini bugungi kunda plagiat izlovchi texnik vositalarisiz aniqlash qiyin.

Matnning originalligi – plagiatga qarama-qarshi tushuncha. Matnda plagiat qancha ko'p bo'lsa, uning originalligi shunchalik past 70 bo'ladi va aksincha. Masalan, «Antiplagiat» dasturi matnning originalligi darajasini 70% deb ko'rsatsa, bu matnning 30 %i original emas, o'zlashtirilgan deb topiladi va ushbu qismning plagiat ekanligini anglatadi.

Oliy ta'lim muassasalarining matn originalligiga qo'yadigan talablari turlicha bo'lib, 70% dan 90% gacha ko'rsatkichlarda ifodalanadi. Originallikning bunday darajasiga talaba erishishi qiyin. Ayniqsa, huquqiy sohalarda har qanday qonun yoki normativ hujjatdan berilgan parcha plagiat belgisini keltirib chiqaradi. Foydalanilgan adabiyotlar va matnning boshqa shu kabi qismlari ham «Antiplagiat» dasturida o'z aksini topadi. Shu bois plagiatga yo'l qo'ymaslikning muayyan qoidalariga amal qilish kerak.

1. Plagiatning mohiyatini anglash. Plagiat deganda faqatgina aynan ko'chirilgan matn emas, uning sinonimlar yordamida ma'lum darajada o'zgartirilgan imitatsiyasi ham tushuniladi. Shuning uchun ilmiy ish muallifning o'z so'zlari bilan ifodalangan bo'lishi, oxirida esa havola qilingan axborot manbalari ko'rsatilishi zarur. Masalan: «Amaldagi Bojxona kodeksiga ko'ra, bojxona ishi deb iqtisodiy, tartibga solish va huquqni muhofaza qilish maqsadlariga erishishga qaratilgan, bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini ta'minlaydigan usullar va vositalar majmui tushuniladi (O'zR Bojxona kodeksi, 15-modda)».

Shuningdek, plagiat deb Internetdan olingan ishlar, maxsus yollangan shaxslarga buyurtma berish yo'li bilan yaratilgan matnlar, birovning g'oyasini o'zining g'oyasi sifatida taqdim etishga aytiladi.

2. Yoritilayotgan mavzuni yaxshi bilish. Agarda ilmiy ish yozadigan shaxs mavzusini yaxshi bilsa va anglasa, ishni o'zining so'zlari bilan ifodalaydi va o'zgalarning so'zlarini keltirishga hojat qolmaydi. Buning uchun mavzu bo'yicha imkon qadar ko'proq axborot to'plash zarur. Bunday axborotni internetdan yoki kitoblardan topish mumkin, biroq kitoblardagi axborot ishonchliroq va aniqroq

bo'lib hisoblanadi. Manbalar qancha ko'p bo'lsa, tasodifan biror ma'lumotni ko'chirib berish ehtimoli shunchalik pasayadi.

3. Olingan axborotni bir necha bor takrorlash. O'z so'zi bilan nimanidir tasvirlash uchun materialni yaxshi bilish kerak. Materialni yaxshi bilish uchun uni qayta-qayta o'rganishga to'g'ri keladi. Biroq bu yerda ham axborotning ong ostida saqlanib qolish va keyinchalik o'z fikri sifatida talqin qilinishi xavfi mavjud.

4. Iqtiboslar va manbalarga havolalar berish. Ilmiy ishning oxirida bibliografiya yoki foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati keltiriladi. Agar boshqa muallifning matnidan to'g'ridan to'g'ri iqtibos berilsa, uni talabga binoan rasmiylashtirish lozim, ya'ni ushbu havola orqali berilgan iqtibosga chiqish imkoni mavjud bo'lishi kerak.

5. Shubhali holatlarda plagiatning oldini olish. Plagiatning oldini olish uchun quyidagilarga amal qilish kerak: – o'zlashtirilgan jumlada manbani ko'rsatish («B. Ahmedovga ko'ra, ...», «O. Mahmudovning fikricha, ...»); – boshqa asarlardan olingandek ko'rinadigan jumalarni qo'shtirnoqqa olish; – mualliflik huquqi asoslarini o'rganish; – havola berish shart bo'lmagan holatlarni bilib olish (barchaga ma'lum faktlar, folklor, mahalliy afsonalar, mashhur tarixiy voqealar va b.).

Mualliflik huquqining buzilishi nafaqat huquqiy muammolarga, balki ilmiy va kasbiy obro'-e'tibor yo'qolishiga ham olib kelishi mumkin. Shu boisdan har qanday ilmiy va ijodiy faoliyatda halollik, adolat va mualliflik huquqlariga hurmat bilan yondashish muhimdir.

Plagiat bilan shug'ullanishning salbiy oqibatlari nafaqat individual darajada, balki ilmiy va akademik muhitda ham jiddiy zarar yetkazadi. Plagiat intellektual halollik tamoyillarini buzadi, mualliflik huquqlarini poymol qiladi va ishonchga asoslangan ilmiy hamjamiyatda nufuzni yo'qotishga olib keladi. Ilmiy ishlar, tadqiqotlar va ijodiy faoliyatda plagiat bilan shug'ullanish, nafaqat ish sifati va ishonchliligini pasaytiradi, balki kelajakdagi kasbiy rivojlanishga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayon ko'pincha huquqiy javobgarlik va intizomiy choralar bilan yakunlanadi. Shu bois, plagiatning oldini olish va uning salbiy oqibatlarini tushunish, har bir talaba, tadqiqotchi va ijodkor uchun muhim hisoblanadi.

Plagiat bilan shug'ullanishning salbiy oqibatlari keng qamrovli bo'lib, u shaxsiy, akademik va professional darajada jiddiy zarar yetkazadi.

8.5.1-rasm. Plagiat bilan shug'ullanishning salbiy oqibatlari

Birinchidan, **akademik obro' va ishonchning yo'qolishi** plagiatning eng asosiy oqibatlaridan biridir. Talabalar yoki tadqiqotchilar plagiatda ayblansa, ularning ilmiy obro'si xavf ostida qoladi. Bu holat nafaqat o'qituvchilar va ilmiy rahbarlar orasida ishonchsizlikka olib keladi, balki kelajakdagi ilmiy faoliyat va martaba uchun ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

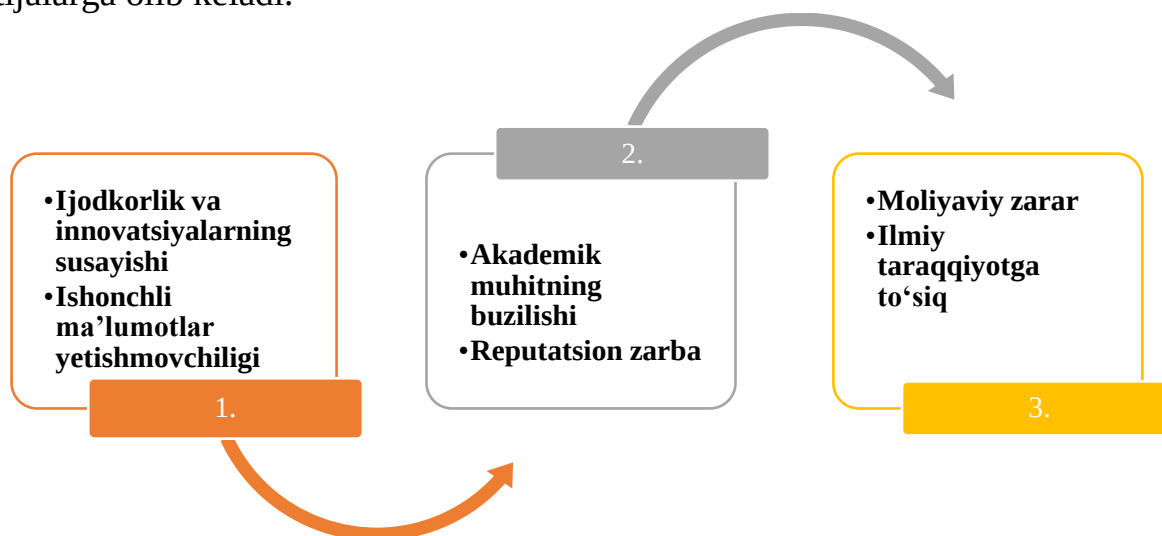
Ikkinchidan, **intizomiy choralar va huquqiy javobgarlik** plagiatning muqarrar natijasi bo'lishi mumkin. Universitetlar va ilmiy tashkilotlar plagiatga qarshi qat'iy siyosat yuritadi. Talabalarga nisbatan o'qishdan chetlatish yoki ilmiy ishni bekor qilish kabi choralar qo'llanilishi mumkin. Bundan tashqari, mualliflik huquqi buzilganda, muallif tomonidan sudga murojaat qilish ehtimoli ham mavjud.

Bu esa jarima yoki boshqa huquqiy sanksiyalarga olib keladi.

Uchinchidan, **intellektual rivojlanishga to'sqinlik qiladi**. Plagiat orqali olingan natijalar shaxsiy bilim va malakani oshirishga xizmat qilmaydi. Bu esa shaxsning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish o'rniga, uning rivojlanishini sekinlashtiradi. Mustaqil tahlil va tadqiqot olib borish o'rniga, tayyor ma'lumotlarni o'zlashtirish uzoq muddatda ilmiy o'sishni cheklaydi.

To'rtinchidan, **kasbiy rivojlanishga zarar yetkazadi**. Ilmiy va ijodiy faoliyatda plagiat bilan shug'ullangan shaxslarning martaba o'sishi to'xtashi yoki ular ishdan bo'shatilishi mumkin. Ish beruvchilar va ilmiy tashkilotlar bunday xodimlarga nisbatan ishonchsizlik bilan qaraydi, bu esa ularning sohada o'zini namoyon qilish imkoniyatlarini cheklaydi.

Beshinchidan, **ilmiy va ijtimoiy taraqqiyotga putur yetkazadi**. Plagiat orqali yaratilgan ilmiy ishlar yangilik va innovatsiyalarni cheklaydi. Ilm-fan rivojlanishi uchun original g'oya va yondashuvlar zarur bo'lib, plagiat bu jarayonni sekinlashtiradi. Shuningdek, sohada mavjud muammolarni hal etishda noxolis natijalarga olib keladi.

8.5.2-rasm. Plagiatning jamiyat va iqtisodiyot miqyosida ta'siri

1. Ijodkorlik va innovatsiyalarning susayishi – Plagiat intellektual halollik va ijodiy fikrlash jarayonlarini zaiflashtiradi. Agar ilmiy va ijodiy sohada plagiat keng tarqalib ketsa, yangi g'oyalar va texnologiyalar yaratish motivatsiyasi pasayadi. Bu innovatsion rivojlanishni sekinlashtiradi va mamlakatning raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir qiladi.

2. Ishonchli ma'lumotlar yetishmovchiligi – Plagiat asosida yozilgan ilmiy maqola yoki tadqiqotlar ishonchsiz va haqiqatga mos bo'lmagan ma'lumotlarni tarqatishga sabab bo'ladi. Bu esa fan va texnologiyaga asoslangan qarorlar qabul qilish jarayonida noto'g'ri yo'nalishga olib kelishi mumkin. Natijada, strategik rejalashtirish va siyosat yuritishda noxolis natijalarga duch kelinadi.

3. Akademik muhitning buzilishi – Akademik sohada plagiat ko‘payishi ilmiy intizom va tartibning buzilishiga olib keladi. Adolatli baholash tizimi va ilmiy nufuzga putur yetadi, bu esa halol va mehnatkash talabalarning motivatsiyasini pasaytiradi. Oqibatda, ilmiy sohada korrupsiya va adolatsizlik avj olishi mumkin.

4. Reputatsion zarba – Plagiatda ayblangan shaxsning nafaqat o‘zi, balki u bilan bog‘liq bo‘lgan ta‘lim muassasasi yoki tashkilot ham nufuzini yo‘qotadi. Masalan, taniqli universitet yoki ilmiy markazlarda plagiat holatlari aniqlansa, bu ularning xalqaro reytingini tushiradi va xorijiy talabalar, investitsiyalar va hamkorlik loyihalariga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

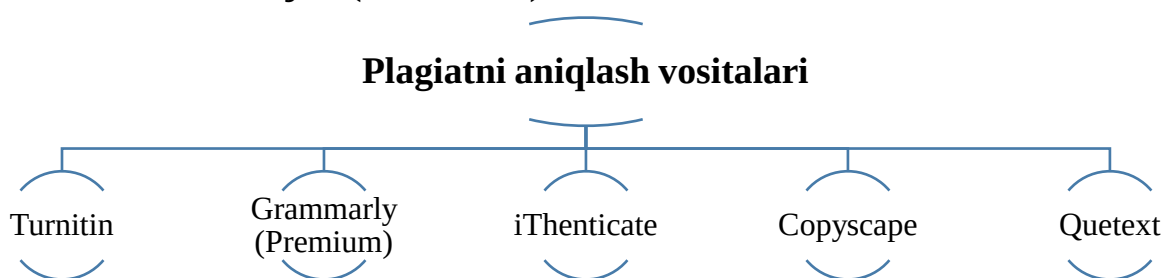
5. Moliyaviy zarar – Plagiat sababli intellektual mulk huquqlari buzilganda, sud jarayonlari va huquqiy xarajatlar yuzaga keladi. Bundan tashqari, plagiarizm aniqlanganda nashr etilgan ilmiy asarlar qayta ko‘rib chiqiladi yoki bekor qilinadi, bu esa qo‘shimcha xarajatlarga olib keladi.

6. Ilmiy taraqqiyotga to‘siq – Plagiat ilmiy hamjamiyatda turg‘unlikni yuzaga keltiradi va mavjud bilimlarni takrorlashga olib keladi. O‘z tadqiqotini mustaqil olib bormagan shaxs yangi kashfiyotlar qilish imkoniyatidan mahrum bo‘ladi.

Plagiatning oldini olish uchun ta‘lim muassasalari va ilmiy markazlar axloqiy me‘yorlar, plagiatga qarshi dasturlar va intellektual halollikni rivojlantirish bo‘yicha doimiy faoliyat yuritishi lozim.

Plagiatni aniqlash vositalari ilmiy va ijodiy faoliyatda halollik va ishonchlilikni ta‘minlashning muhim qismi hisoblanadi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar va internetdan keng foydalanish natijasida plagiat holatlari tez-tez uchrab turadi. Shu sababli, plagiatni aniqlash vositalari ilmiy ishlar, maqolalar va tadqiqotlarning original ekanligini tekshirishda asosiy rol o‘ynaydi. Ushbu vositalar matnlarni tahlil qilib, boshqa manbalar bilan solishtiradi va mos keladigan qismlarni aniqlaydi. Bu jarayon nafaqat intellektual mulk himoyasini ta‘minlaydi, balki mualliflarning huquqlarini himoya qilishga xizmat qiladi. Plagiatni aniqlash vositalaridan foydalanish ilmiy nashrlar sifati va ishonchliligini oshirib, ilmiy muhitda halollik tamoyillarini mustahkamlashga yordam beradi.

Plagiatni aniqlash vositalari – matn va boshqa turdagi kontentlarning original ekanligini tekshirish uchun mo‘ljallangan maxsus dasturiy ta‘minot va platformalardir. Ushbu vositalar ilmiy ishlar, maqolalar, referatlar va tadqiqotlar nusxa ko‘chirilmaganligini aniqlashga yordam beradi. Plagiatni aniqlash jarayoni matnni tahlil qilish, uni katta hajmdagi ma‘lumotlar bazasi va internetdagi ochiq manbalar bilan solishtirish orqali amalga oshiriladi. **Plagiatni aniqlash uchun bir nechta vositalar mavjud (8.5.3-rasm).**

8.5.3-rasm. Asosiy plagiatni aniqlash vositalari

Plagiatni aniqlash vositalarining afzalliklari quyidagilar hisoblanadi:

Aniqlik – Keng qamrovli ma’lumotlar bazalari bilan ishlaydi va kichik o’xshashliklarni ham aniqlaydi.

Tezkorlik – Qisqa vaqt ichida katta hajmdagi matnlarni tahlil qiladi.

Qulaylik – Foydalanuvchilar uchun intuitiv interfeys va oson foydalanish imkoniyati mavjud.

Plagiatni aniqlash vositalarining har bir turi bo’yicha ularning qo’llash sohasi va afzalligini 9.3.1-jadvalda yoritib berdik.

8.5.1-jadval

Plagiatni aniqlash vositalarining qo’llash sohasi va afzalligi

Plagiatni aniqlash vositasi	Qo’llash sohasi	Afzalligi
Turnitin	Akademik ishlar va dissertatsiyalar tekshiruvi	Keng akademik bazaga ega va aniq natijalar taqdim etadi.
Grammarly (Premium)	Yozma matnlar grammatikasi va plagiatini tekshirish	Grammatik xatolarni ham bartaraf etadi.
iThenticate	Ilmiy maqolalar va dissertatsiyalar tekshiruvi	Nashr qilishdan oldin ilmiy maqolalarni chuqur tahlil qiladi.
Copyscape	Veb-sayt va onlayn kontent tekshiruvi	Internetdagi plagiatni tez va samarali aniqlaydi.
Quetext	Matn va umumiy hujjatlar tahlili	Foydalanishga qulay va sodda interfeysga ega.

Plagiatni aniqlash vositalari ilmiy va ijodiy sohalarda halollikni ta’minlashda muhim rol o’ynaydi. Bu vositalar turli sohalarda qo’llaniladi va har birining o’ziga xos afzalliklari mavjud. Masalan, **Turnitin** akademik muassasalarda talabalar va tadqiqotchilarning yozma ishlarini tekshirish uchun keng qo’llaniladi. Uning asosiy afzalligi – keng akademik bazaga ega bo’lib, aniq va ishonchli natijalar taqdim etadi.

Grammarly (Premium) grammatik xatolarni tuzatish bilan birga, plagiatni aniqlash imkoniyatini ham taqdim etadi, bu esa yozma matnlar sifatini oshirishda katta yordam beradi.

iThenticate ilmiy maqolalar va dissertatsiyalarni nashr qilishdan oldin tahlil qiladi va uning chuqur tekshiruv funksiyasi nashriyotlar uchun katta ahamiyatga ega.

Copyscape internetdagi veb-saytlar va onlayn kontentni tekshirishda samarali bo’lib, internetda mavjud plagiatni tez va oson aniqlaydi.

Quetext esa matnlar va umumiy hujjatlarni tahlil qilish uchun qulay bo’lib, sodda interfeysi bilan ajralib turadi. Bu vositalar ilmiy halollikni saqlash, ijodiy jarayonlarda original kontent yaratishga ko’maklashadi va nusxa ko’chirish holatlarining oldini olishga xizmat qiladi.

Plagiatni aniqlash vositalari nafaqat nusxa ko‘chirishni oldini olish, balki ilmiy halollikni ta’minlash, tadqiqot sifati va ishonchliligini oshirishda ham muhim rol o‘ynaydi.

Shuni aytib o‘tish joizki, plagiatni aniqlash vositalari zamonaviy ilmiy va ijodiy jarayonlarning ajralmas qismiga aylangan. Bu vositalar matn, tasvir, kod va boshqa raqamli materiallarni tahlil qilib, ularning original ekanligini tekshirish imkonini beradi. Bugungi kunda plagiat faqatgina akademik sohada emas, balki marketing, jurnalistika va biznes sohalarida ham jiddiy muammo sifatida qaralmoqda. Shu boisdan, plagiatni aniqlash dasturlari yanada rivojlanib, yanada murakkab algoritmlar va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalana boshladi.

Plagiatni aniqlash vositalari matnni nafaqat internet manbalari bilan solishtiradi, balki yopiq ma’lumotlar bazalariga ham kirish imkoniyatiga ega. Bu esa foydalanuvchilarga ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar va boshqa nashrlar bilan solishtirish imkoniyatini taqdim etadi. Shuningdek, ayrim vositalar o‘xshashlik darajasini foizlarda ko‘rsatib, qaysi qism plagiat ekanligini aniq belgilab beradi. Bu jarayon ilmiy ishlarda aniq manbalarni keltirish va iqtiboslarni to‘g‘ri rasmiylashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yangi texnologiyalar plagiatni aniqlashda nafaqat matn, balki rasm va audiovizual materiallarni ham tahlil qilish imkoniyatini kengaytirmoqda. Masalan, sun’iy intellekt asosida ishlovchi ayrim dasturlar tasvirlar va videolarni ham solishtirib, ulardagi o‘xshashliklarni aniqlay oladi. Bu esa san’at, dizayn va media sohalarida mualliflik huquqlarini himoya qilishda katta yordam beradi.

Plagiatni aniqlash vositalari nafaqat intellektual mulkni himoya qiladi, balki ta’lim sifatini oshirish va ijodiy yondashuvlarni rag‘batlantirishga xizmat qiladi. Ushbu vositalarning doimiy ravishda yangilanib borishi plagiatning oldini olish va intellektual halollikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

8.6. Plagiatga yo‘l qo‘ymaslik chora-tadbirlari

Plagiatga yo‘l qo‘ymaslik chora-tadbirlari ilmiy va ijodiy jarayonlarda halollikni ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi. Bugungi kunda axborot texnologiyalari rivojlanib, manbalarga keng kirish imkoniyati yaratildi, bu esa ba’zan mualliflik huquqlari buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, plagiatning oldini olish nafaqat huquqiy masala, balki ilmiy-ijodiy mehnatning qadrini oshirish uchun zarurdir. Mazkur chora-tadbirlar orqali mualliflarning intellektual mulki himoya qilinadi, ta’lim jarayonida adolat tamoyillari mustahkamlanadi va yosh avlodda ilmiy halollik madaniyati shakllantiriladi. Plagiatga yo‘l qo‘ymaslik choralari ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish ilmiy faoliyat sifatini oshirib, innovatsion va ijodiy yondashuvlarni rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

Plagiatga yo‘l qo‘ymaslik chora-tadbirlari ilmiy va ijodiy sohalarda adolat va halollikni ta’minlash uchun zarur. Bunday chora-tadbirlar quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

- ta’lim tizimida plagiatga qarshi kurashish: ta’lim muassasalarida

plagiatga qarshi kurashish bo'yicha muntazam ma'ruzalar va treninglar o'tkazilishi kerak. Talabalarga va ilmiy xodimlarga ilmiy axloq, mualliflik huquqi va plagiatni aniqlash vositalari haqida batafsil tushuntirishlar berilishi muhimdir.

- **plagiatni aniqlash dasturlarini joriy etish:** universitetlar va ilmiy muassasalar plagiatni aniqlash dasturlarini (masalan, Turnitin, iThenticate) keng joriy etishlari kerak. Bu dasturlar ilmiy ishlarni tekshirishda yordam beradi va plagiatni oldini olishga katta hissa qo'shadi.

- **qattiq huquqiy chora-tadbirlar:** plagiatni amalga oshirganlik uchun jiddiy huquqiy jazolarni belgilash, mualliflik huquqlarini buzganlar uchun qonuniy javobgarlikni kuchaytirish lozim. Bu, o'z navbatida, plagiatning oldini olishga yordam beradi.

- **ilmiy axloq va integritetni targ'ib qilish:** ilmiy va ijodiy sohalarda halollik va axloqni rivojlantirish uchun ilmiy integritetni targ'ib qiladigan dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish kerak. Bu ilmiy tadqiqotlar sifatini oshiradi va plagiatning oldini oladi.

- **mualliflik huquqi va iqtibos berish madaniyatini o'rgatish:** talabalarga va ilmiy xodimlarga mualliflik huquqi, iqtibos berishning to'g'ri usullari va manbalarni rasmiylashtirishni o'rgatish zarur. To'g'ri iqtibos berish va manbalarni ko'rsatish plagiatning oldini olishda muhim o'rin tutadi.

- **ilmiy ishlarni yaratishda original yondashuvlarni rag'batlantirish:** talaba va ilmiy xodimlarni original va innovatsion yondashuvlar bilan ishlashga undash kerak. Bu ijodiy fikrlashni rivojlantiradi va plagiatning ehtimolini kamaytiradi.

- **mualliflik huquqlariga hurmat va xolislikni ta'minlash:** Mualliflik huquqiga hurmat qilish va boshqa mualliflardan foydalanishni to'g'ri rasmiylashtirish ilmiy va ijodiy mehnatni qadrlashga yordam beradi. Bu jarayonda boshqa mualliflarning ismlarini ko'rsatish, ularga to'g'ri iqtiboslar kiritish muhimdir.

Bu chora-tadbirlar plagiatning oldini olish, ilmiy axloqni rivojlantirish va ilmiy faoliyatni yanada sifatli va adolatli qilishga yordam beradi.

Umumiy qilib aytadigan bo'lsak, plagiatga yo'l qo'ymaslik chora-tadbirlari ilmiy va ijodiy faoliyatni adolatli, halol va etik asosda olib borishga yordam beradi. Plagiatning oldini olish uchun, avvalo, ilmiy va ta'lim muassasalarida ongli va mas'uliyatli yondashuvni shakllantirish zarur. Bu nafaqat ta'lim muassasalarida, balki professional sohalarda ham plagiatni oldini olishga yordam beradi. Plagiatning oldini olishning samarali usullaridan biri – plagiatni aniqlash vositalarini joriy etishdir. Bundan tashqari, ilmiy va ijodiy faoliyatda iqtibos berishning to'g'ri usullarini o'rgatish, manbalarni to'g'ri rasmiylashtirishni ta'minlash, mualliflik huquqi va akademik axloqning ahamiyatini tushuntirish muhimdir. Bunday ta'lim-tarbiyaviy yondashuvlar orqali talaba va ilmiy xodimlarda to'g'ri va halol ishlash madaniyatini rivojlantirish mumkin. Shuningdek, plagiatning oldini olishda ilmiy axloq va integritetni ta'minlashni maqsad qilib qo'ygan ilmiy va ijodiy tashkilotlar o'zlarining ichki qoidalarini ishlab chiqib, bu masalalarni muntazam ravishda nazorat qilib borishlari zarur.

Plagiatni oldini olish uchun xalqaro hamkorlikni rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega. Turli mamlakatlarda plagiatga qarshi kurashish mexanizmlarini

birlashtirish, ilmiy va ta'lim muassasalarining bir-biri bilan axborot almashishini ta'minlash, global darajada axloqiy me'yorlarni belgilashni talab qiladi. Plagiatni oldini olishning yana bir muhim qismi – plagiatni aniqlash jarayonlarini takomillashtirish va zamonaviy texnologiyalarni qo'llashdir. Bu texnologiyalar, sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish kabi yondashuvlarni o'z ichiga oladi va plagiatni yanada samarali aniqlash imkoniyatlarini yaratadi.

Bundan tashqari, plagiatga yo'l qo'ymaslikda xalqaro va milliy qonunlar muhim rol o'ynaydi. Mualliflik huquqlarini himoya qiluvchi qonunlarni kuchaytirish, plagiatga qarshi jazo choralari takomillashtirish va ta'lim muassasalarida bu qonunlarning qo'llanishini ta'minlash zarur. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoq va internetda plagiatning oldini olishga qaratilgan yuridik, axloqiy va texnologik choralarni qo'llash ham muhimdir.

Shu tarzda, plagiatga yo'l qo'ymaslik chora-tadbirlari nafaqat ilmiy va ijodiy ishlarni rivojlantirish, balki umumiy madaniyat, etik me'yorlar va axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Yusupov A. «Germaniyada dual ta'lim tizimining muvaffaqiyati va O'zbekistonga moslashuv yo'llari». Ilmiy-amaliy jurnal, 2023, №4, 33-38-betlar.
2. «Yaponiyaning Kaizen modeli bo'yicha samarali ish tashkil qilish yondashuvlari». Xalqaro iqtisodiy sharh, 2023, №2, 21-24-betlar.
3. «Finlyandiyada hayot davomida ta'lim tamoyili». Yevropa ta'lim tizimlari tahlili, 2022, №5, 7-10-betlar.
4. O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni. Toshkent: Adolat nashriyoti, 2020, 1-20-betlar.
5. «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha ma'lumotnoma. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi, 2022, 10-12-betlar.
6. Hofstede G. «Cultures and Organization. Software of the Mind: Intercultural Cooperation and its Importance for Survival». Profile Books Ltd., 2003, 67-betlar.
7. Bojxona ishi asoslari. 1-qism. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017, 544-betlar.
8. . Hopkins D., Reid T. The academic skills handbook: your guide to success in writing, thinking and communicating at university. – 2024.
9. Hartley J. Academic writing and publishing: A practical handbook. – Routledge, 2008.
10. Rubens P. Science and technical writing: A manual of style. – Routledge, 2002.
11. Swales J. M. et al. Academic writing for graduate students: Essential tasks and skills. – Ann Arbor, MI : University of Michigan Press, 2004. – T. 1.
12. Jensen G. H., DiTiberio J. K. Personality and individual writing processes //College Composition & Communication. – 1984. – T. 35. – №. 3. – C. 285-300.
13. TRADIȚIONALE O. A. L. A. S. et al. REFERAT GENERAL/GENERAL STUDIES //Revista de Neurologie și Psihiatrie a Copilului și Adolescentului din România. – 2012. – T. 12. – №. 4. – C. 7.

14. Glatthorn A. A., Joyner R. L. Writing the winning thesis or dissertation: A step-by-step guide. – Corwin Press, 2005.
15. Single P. B., Reis R. M. Demystifying dissertation writing: A streamlined process from choice of topic to final text. – Routledge, 2023.
16. Naoum S. G. Dissertation research and writing for construction students. – Routledge, 2012.
17. Lindsay D. R. Scientific Writing. – Longman Cheshire, 1995.
18. Katz M. J. From research to manuscript: A guide to scientific writing. – Springer Science & Business Media, 2009.
19. Elbow P. Writing with power: Techniques for mastering the writing process. – Oxford University Press, 1998.
20. Oshima A. et al. Introduction to academic writing. – London : Pearson/Longman, 2007. – C. 3.
21. Giltrow J. Academic Writing-: Writing and Reading Across the Disciplines. – Broadview Press, 2002.
22. Kruse O. Perspectives on academic writing in European higher education: Genres, practices and competences //REDU: Revista de Docencia Universitaria. – 2013. – T. 11. – №. 1. – C. 37.
23. Pautasso M. Ten simple rules for writing a literature review //PLoS computational biology. – 2013. – T. 9. – №. 7. – C. e1003149.
24. Stanisławska-Kloc S. Plagiat i autoplaciat //Infos zagadnienia społeczno gospodarcze. – 2011. – №. 16. – C. 1-4.
25. Smith E. R. Plagiarism, self-plagiarism and duplicate publication //The Canadian journal of cardiology. – 2007. – T. 23. – №. 2. – C. 146.
26. Posner R. A. The little book of plagiarism. – Pantheon, 2009.
27. Onyemelukwe I. M. Plagiarism or academic theft: typology, indicators and the way out //International Journal of Applied and Natural Sciences. – 2019. – T. 8. – №. 2. – C. 9-26.
28. Pun M. Plagiarism in scientific writing: Why it is important to know and avoid //Journal of Political Science. – 2021. – T. 21. – C. 109-118.

Nazorat savollari:

1. Yozishning turlarini sanab bering?
2. Yozishning maqsadi va ahamiyati nimada o‘z aksini topadi?
3. Akademik yozishning elementlari nimalardan iborat?
4. Kurs ishi, bitiruv malakaviy ishi, magistrlik dissertatsiyasi qanday tarkibiy qismlarga bo‘linadi?
5. Tadqiqot ishining kirish qismi qanday tartibda yoziladi?
6. Tadqiqot farazi deganda nimani tushunasiz?
7. Tadqiqot ishining asosiy qismi 3 bobdan iborat bo‘lsa, boblarda nimalar yotilishi kerak?
8. Akademik yozishning qanday shakllarini bilasiz?
9. Magistrlik dissertatsiyasiga qo‘yiladigan asosiy talablarni ayting. Akademik yozishni rivojlantirish va boyitish uchun qanday samarali usullarni bilasiz?

10. Plagiat va mualliflik huquqining buzilishi deganda nimani tushunasiz?
11. Plagiat tushunchasini izohlab bering.
12. Plagiat bilan shug'ullanish qanday salbiy oqibatlarga olib keladi?
13. Plagiatning jamiyat va iqtisodiyot miqyosida ta'siri haqida gapiring.
14. Qanday plagiatni aniqlash vositalarini bilasiz?
15. Plagiatni aniqlash vositalarining qo'llash sohasi va afzalligi aytib bering.

9-BOB. TAQDIMOT QILISH KO'NIKMASI.

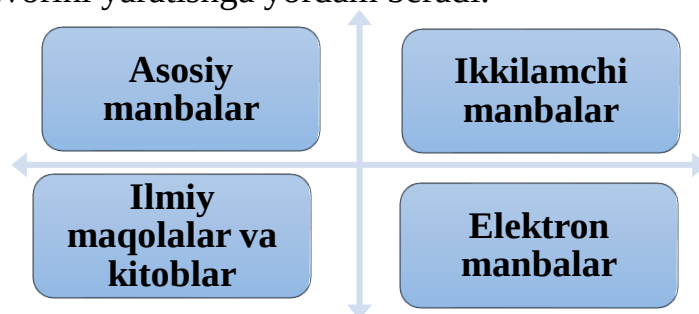
9.1. Manbalar va adabiyotlar turlari

Tadqiqot jarayonida manbalar va adabiyotlar bilan ishlash ilmiy ishning asosiy tayanchlaridan biridir. To'plangan ma'lumotlarning ishonchliligi va sifati tadqiqotning natijalari va xulosalariga bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli, turli manbalar va adabiyotlarni to'g'ri tanlash, tahlil qilish va to'g'ri tartibda foydalanish zarur.

O'zbekistonning 2030-yilga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini ta'minlashni asosiy maqsad qilib belgilaydi. Raqamli transformatsiya va menejmentni modernizatsiya qilish, jumladan, davlat boshqaruvi sohasida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish iqtisodiyotni samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, raqamli iqtisodiyot orqali davlat xizmatlarini ko'rsatilishi tezlashmoqda, bu esa korrupsiyani kamaytirishga ham ko'mak beradi.

Manbalar tadqiqot uchun zarur bo'lgan dalillar, ma'lumotlar va fikrlar manbaasi bo'lib xizmat qiladi. Ular asosiy va ikkilamchi manbalarga bo'linadi va har bir turi tadqiqotning turiga qarab muhim ahamiyat kasb etadi. Asosiy manbalar to'g'ridan-to'g'ri voqea yoki hodisalarga tegishli bo'lsa, ikkilamchi manbalar ushbu ma'lumotlarni tahlil qilgan yoki sharhlagan adabiyotlar hisoblanadi.

Ushbu bo'limda ilmiy izlanishda qo'llaniladigan manbalar va adabiyotlarning asosiy turlari, ularning o'ziga xos xususiyatlari va ahamiyati muhokama qilinadi. Tadqiqotchilar uchun to'g'ri manbani aniqlash va ularni tahlil qilish ilmiy ishning mustahkam poydevorini yaratishga yordam beradi.

9.1.1-qism. Manbalar va adabiyotlar turlari

Asosiy manbalar – bu tadqiqotchi o'rganayotgan mavzu yoki hodisaga bevosita bog'liq bo'lgan, voqea sodir bo'lgan paytda yoki unga juda yaqin vaqtda

yaratilgan materiallar. Ular asl ma'lumotlar manbai bo'lib, tadqiqotning ishonchliligi va dolzarbligini ta'minlaydi. Asosiy manbalarga rasmiy hujjatlar, qonunlar, farmonlar, hukumat hisobotlari, tarixiy hujjatlar, kundaliklar, bayonnomalar va arxiv materiallari kiradi. Shuningdek, kompaniyalarning moliyaviy hisobotlari, marketing tadqiqotlari, suratlar, filmlar, musiqalar kabi san'at va madaniyat namunalari ham asosiy manbalar sifatida qaraladi. Ilmiy tajribalar natijalari va laboratoriya hisobotlari ham ushbu toifaga kiradi.

Asosiy manbalar tadqiqot jarayonida ishonchlilik va haqqoniylikni ta'minlaydi, chunki ular bevosita tadqiq qilinayotgan hodisa yoki jarayonning o'zidan olingan bo'lib, xatolik va noaniqlik ehtimolini kamaytiradi. Bunday manbalar tadqiqotchilarga tahlil va xulosa chiqarishda to'g'ridan-to'g'ri dalillarga tayangan holda ish yuritish imkonini beradi. Ular voqea va hodisalarning aniq davridagi muhit va holatni tushunishga yordam beradi va tarixiy hamda kontekstual tahlilni osonlashtiradi.

Asosiy manbalarning yana bir muhim jihati shundaki, ular yangi yondashuvlar va innovatsion g'oyalar uchun poydevor yaratadi. Asosiy manbalardan foydalanish tadqiqot jarayonini mustahkamlaydi va uning ilmiy qiymatini oshiradi. Shu sababli, har bir tadqiqotda asosiy manbalarga tayangan holda tahlil o'tkazish muhim sanaladi.

Ikkilamchi manbalar – bu tadqiqotchi o'rganayotgan mavzu yoki hodisaga bevosita emas, balki bilvosita bog'liq bo'lgan, asosiy manbalar asosida yaratilgan materiallardir. Ular hodisa yoki jarayon yuzasidan tahlil, sharh, izoh va xulosalar beradigan manbalar bo'lib, boshqa tadqiqotchilarning ishlari, ilmiy maqolalar, darsliklar, ensiklopediyalar, monografiyalar va hisobotlarni o'z ichiga oladi. Ikkilamchi manbalar asosiy manbalarning chuqur tahlili va talqinini o'zida aks ettirib, tadqiqotchi uchun muayyan mavzuda umumiy tasavvur hosil qilishga yordam beradi.

Ikkilamchi manbalar tadqiqot jarayonida muhim o'rin tutadi, chunki ular oldingi tadqiqotlar natijalari va ilmiy yondashuvlarni bir joyga jamlaydi va mavzuni kengroq kontekstdan tushunishga imkon yaratadi. Ular asosida tadqiqotchi mavzuni har tomonlama o'rganib, mavjud fikrlarni solishtirish, yangi savollar qo'yish va tadqiqot uchun zarur bo'lgan nazariy asoslarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ikkilamchi manbalar, shuningdek, asosiy manbalarga yo'l ochuvchi vosita bo'lib xizmat qiladi va tadqiqotchiga kerakli dalillarni tezroq topishda yordam beradi va asosiy vazifasi shundan tashkil topgan.

Ushbu manbalar asosida olib borilgan tadqiqotlar, yangilik kiritish va mavjud bilimlarni boyitishga hissa qo'shadi. Shuning uchun har qanday ilmiy ish yoki tadqiqot jarayonida ikkilamchi manbalardan foydalanish ilmiy dalillarni chuqurlashtirish va tadqiqot natijalarining ishonchliligini oshirishda katta ahamiyatga ega.

Ilmiy maqolalar va kitoblar – bu tadqiqotchilar va olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar natijasida yaratiladigan akademik materiallar bo'lib, muayyan mavzuni tahlil qilish va yangi bilimlarni ilmiy jamoatchilikka yetkazishga xizmat qiladi.

9.1.1-jadval

Ilmiy maqolalar va kitoblar tavsifi

Kategoriya	Tavsif	Misollar	Foydasi
Ilmiy maqolalar	Tadqiqot natijalari va ilmiy izlanishlar yoritilgan qisqa asarlar	Scopus, Web of Science, Google Scholar	So‘nggi ilmiy yutuqlar va yangiliklar bilan tanishish
Kitoblar (monografiyalar)	Muayyan mavzuda batafsil tahlil va tadqiqotlar	Akademik nashriyotlar, universitet darsliklari	Mavzuni chuqur va keng qamrovda o‘rganish
Darsliklar	Talabalar va tadqiqotchilar uchun mo‘ljallangan asosiy adabiyot	Iqtisodiyot, sotsiologiya, tarix darsliklari	Mavzuga oid asosiy tushunchalar va nazariy bilimlarni o‘z ichiga oladi
Ensiklopediyalar	Turli sohalarda umumiy ma’lumot beruvchi nashrlar	Britannica, Wikipedia (ilmiy maqsadda ehtiyotkorlik bilan)	Turli mavzular yuzasidan qisqacha, ammo aniq ma’lumot olish
Konferensiya materiallari	Konferensiyalarda taqdim etilgan maqola va taqdimotlar	Konferensiya to‘plamlari, tezislari	Mavzuga doir dolzarb muammolar va tadqiqot yo‘nalishlari haqida bilib olish

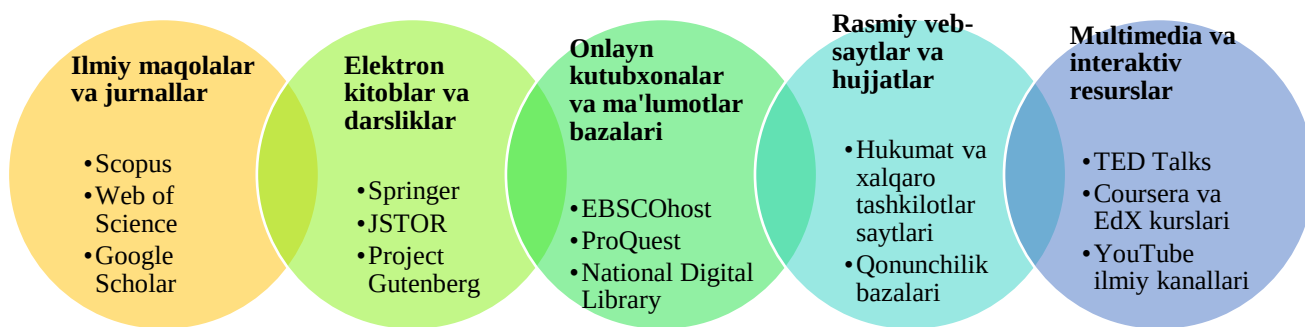
Ilmiy maqolalar odatda qisqaroq bo‘lib, aniq bir mavzudagi yangilik, tahlil yoki tadqiqot natijalarini yoritadi va ilmiy jurnallarda nashr etiladi. Ular so‘nggi ilmiy yutuqlar bilan tanishish va o‘z tadqiqotini boshqa ishlarga bog‘lash uchun muhimdir.

Kitoblar esa muayyan mavzuni keng va chuqur o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, darsliklar, monografiyalar va akademik nashrlar shaklida bo‘ladi. Kitoblar biror sohaga oid umumiy tushunchalarni shakllantirish va nazariy bilimlarni chuqurlashtirish uchun asosiy manba hisoblanadi.

Ilmiy maqolalar va kitoblar tadqiqotning nazariy va amaliy asoslarini yaratishda muhim o‘rin tutadi va har qanday ilmiy ish uchun ajralmas qismidir.

Ilmiy maqolalar va kitoblar tadqiqotning nazariy va amaliy asoslarini yaratishda muhim o‘rin tutadi va har qanday ilmiy ish uchun ajralmas qismidir.

Elektron manbalar – bu internet va raqamli texnologiyalar orqali taqdim etiladigan ilmiy va amaliy ma’lumotlar yig‘indisidir. Ular ilmiy maqolalar, elektron kitoblar, onlayn kutubxonalar, rasmiy veb-saytlar va ma’lumotlar bazalarini o‘z ichiga oladi. Google Scholar, JSTOR, Springer va Scopus kabi platformalar elektron manbalarning asosiy namunalari hisoblanadi.

9.1.2-rasm. Elektron manbalar turlari

Elektron manbalar tadqiqotchilarga tezkor va qulay tarzda zarur ma'lumotlarni topish, ilmiy izlanishlarni boyitish va dolzarb tadqiqotlar bilan tanishish imkonini beradi. Ular ilmiy ishning zamonaviy va ishonchli bo'lishida muhim rol o'ynaydi.

9.2. Manbalar va adabiyotlarni izlash

Ilmiy tadqiqot va akademik ishlar muvaffaqiyati to'g'ri va sifatli manbalarni izlash hamda to'plash jarayoniga bog'liq. Ma'lumotlar va adabiyotlarni izlash – bu tadqiqotchining bilimini boyitish, mavzuni chuqur tushunish va yangilik kiritish uchun muhim bosqichdir. Zamonaviy texnologiyalar va internet imkoniyatlari tufayli manbalarni izlash yanada qulaylashgan bo'lsa-da, ularning dolzarbligi va ishonchliligini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

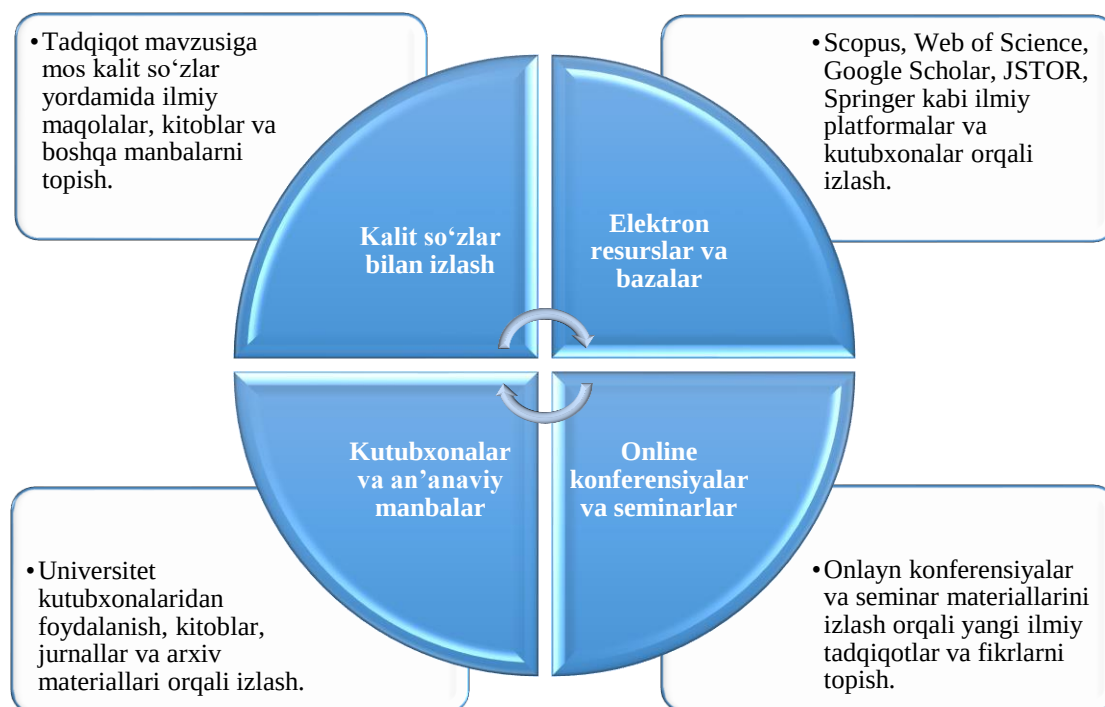
Adabiyotlar va manbalarni izlash jarayoni nafaqat elektron bazalar va kutubxonalardan foydalanishni, balki ilmiy maqolalar, kitoblar, dissertatsiyalar hamda konferensiya materiallarini izlashni o'z ichiga oladi. Tadqiqotchi uchun bu jarayon yangi g'oyalar va innovatsion yondashuvlarni shakllantirishga yordam beradi.

Mazkur bo'limda samarali izlash usullari, elektron va an'anaviy kutubxonalar imkoniyatlari hamda ishonchli manbalarni tanlash bo'yicha tavsiyalar muhokama qilinadi. To'g'ri manbalarni izlash va saralash tadqiqotning nazariy va amaliy poydevorini mustahkamlaydi.

Izlashning ahamiyati va maqsadi ilmiy tadqiqotlarning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun juda katta ahamiyatga ega. Tadqiqotchi, o'rganilayotgan mavzu bo'yicha mavjud adabiyotlarni va manbalarni to'g'ri izlab topish orqali, o'z ishini yanada boyitadi va ilmiy asoslarini mustahkamlaydi. Manbalarni izlash orqali tadqiqotchi nafaqat mavjud bilimlarni o'zlashtiradi, balki yangi g'oyalar va yondashuvlar bilan tanishadi, mavzuni kengroq kontekstdan tushunishga imkon yaratadi.

Izlashning maqsadi – ilmiy ishning dolzarbligini ta'minlash, tadqiqotning nazariy asoslarini shakllantirish va yangi, ilg'or tadqiqotlar bilan bog'lanishni osonlashtirishdir. To'g'ri manbalarni topish va ularni tahlil qilish, ilmiy ishni mustahkam asoslarda qurishga yordam beradi. Shu bilan birga, izlash jarayoni

tadqiqotning ishonchliligi va ilmiy qiymatini oshiradi, chunki tadqiqotchilar izlagan manbalariga tayangan holda yangi natijalarga erishishadi. Manbalarni izlash ilmiy izlanishlarni boyitib, mavzuni chuqur o'rganish imkoniyatini beradi, natijada yangi bilimlar va innovatsion yondashuvlar shakllanadi.

9.2.1-rasm. Izlash usullari

Kalit so'zlar bilan izlash ilmiy tadqiqotlarda ma'lumotlarni tez va samarali topishning eng muhim usullaridan biridir. Kalit so'zlar, tadqiqot mavzusi yoki savollariga tegishli bo'lgan asosiy atamalarni ifodalaydi va bu so'zlar yordamida tadqiqotchi o'z izlanishlarini aniq yo'naltiradi. Kalit so'zlar to'g'ri tanlangan taqdirda, ular ilmiy maqolalar, kitoblar, konferensiya materiallari, dissertatsiyalar va boshqa adabiyotlarni izlashda yordam beradi. To'g'ri kalit so'zlarni tanlash, izlash jarayonini soddalashtiradi va kerakli manbalarni tezda topishga imkon yaratadi.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish 2030-yil strategiyasining ustuvor yo'nalishidir. Bu jarayon, raqamli infratuzilmani takomillashtirish va axborot texnologiyalari yordamida davlat xizmatlarini modernizatsiya qilish orqali amalga oshirilmoqda. Misol uchun, «Elektron hukumat» tizimi orqali davlat boshqaruviga «Blockchain» texnologiyasini joriy etish shaffoflikni oshirishga xizmat qiladi. Xitoyning raqamli iqtisodiyoti bo'yicha tajribasi, jumladan, Tencent va Alibaba ekotizimlari, O'zbekiston uchun namuna bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar bilan izlash jarayonida umumiy va maxsus atamalarining kombinatsiyasidan foydalanish muhimdir. Umumiy so'zlar kengroq izlanishlar uchun xizmat qilsa, maxsus so'zlar mavzuni yanada aniqroq yoritish va tor yo'nalishlar bo'yicha ilmiy materiallarni topishga yordam beradi. Shuningdek, kalit so'zlar bilan izlashda operatorlar (masalan, AND, OR, NOT) yordamida so'zlarni birlashtirish, toraytirish yoki kengaytirish mumkin, bu esa natijalarning aniqligini

oshiradi. Kalit soʻzlar bilan izlashning afzalligi shundaki, bu usul ilmiy platformalar va elektron kutubxonalarda mavjud materiallarni tezkor ravishda aniqlash va tadqiqot uchun zarur boʻlgan manbalarni topish imkonini beradi.

Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish Oʻzbekistonning 2030-yil ekologik strategiyasida muhim oʻrin tutadi. Energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish boʻyicha koʻzlangan maqsadlar, xususan, quyosh va shamol energetikasini rivojlantirish, barqaror rivojlanishning asosiy omillari sifatida koʻrilmogʻda. Germaniyaning «Energiewende» dasturi qayta tiklanadigan energiyaga oʻtishning muvaffaqiyatli modeli hisoblanadi va uni Oʻzbekiston sharoitida moslashtirish mumkin.

Elektron resurslar va bazalar bilan izlash ilmiy tadqiqotlarda samarali ma'lumot toʻplash uchun muhim vositadir. Hozirgi kunda internet va raqamli texnologiyalar yordamida tadqiqotchilar uchun koʻplab elektron resurslar va ma'lumotlar bazalari mavjud boʻlib, ular orqali ilmiy maqolalar, kitoblar, dissertatsiyalar va boshqa turli xil manbalarni izlash osonlashgan. Elektron bazalar, masalan, Scopus, Web of Science, Google Scholar, JSTOR va Springer, tadqiqotchilarga kerakli materiallarni tezda topishga yordam beradi. Ushbu resurslar nafaqat maqolalar va kitoblarni taqdim etadi, balki ular orqali ilmiy jurnallar, konferensiya materiallari va ma'lumotlar bazalariga ham kirish imkoniyatini yaratadi. Elektron resurslar va bazalar bilan izlashda, kalit soʻzlar va filtrlash imkoniyatlari yordamida kerakli ma'lumotlarni aniqlash va tahlil qilish ancha osonlashadi.

Elektron resurslar bilan izlashning afzalligi shundaki, ular global miqyosda mavjud va har doim yangilanadi, shuning uchun tadqiqotchilar eng soʻnggi ilmiy yutuqlar va tadqiqotlarga tezda kirish imkoniga ega boʻladilar. Bunda, qidiruv tizimlari va platformalar yordamida maxsus mavzular boʻyicha yuqori sifatli va ishonchli manbalarni topish osonlashadi. Shuningdek, bu resurslar orqali tadqiqotchilarga boshqa ilmiy ishlar va ilgʻor yondashuvlar haqida ma'lumot olish, mavjud adabiyotlarni tahlil qilish va solishtirish imkoniyatlari taqdim etiladi. Elektron resurslar va bazalar bilan izlash, ilmiy izlanishlarni kengaytirish va bilimlarni yangilashda samarali vosita hisoblanadi.

Kutubxonalar va anʼanaviy manbalarda izlash ilmiy tadqiqotlarda muhim ahamiyatga ega, chunki ular ilmiy adabiyotlar va manbalar toʻplamini taqdim etadi. Kutubxonalar, universitet va ilmiy tashkilotlar tomonidan taqdim etiladigan resurslar, anʼanaviy izlash usullaridan biri boʻlib, bu usul ilmiy ishlarni yozishda mustahkam nazariy asos yaratadi. Kutubxonalarda saqlanadigan kitoblar, jurnallar, maqolalar, dissertatsiyalar va arxiv materiallari orqali tadqiqotchi oʻrganilayotgan mavzu haqida keng va chuqur ma'lumot olish imkoniyatiga ega boʻladi. Anʼanaviy manbalar orasida ilmiy kitoblar va darsliklar, monografiyalar, tezislar, ilmiy jurnallar va davriy nashrlar hamda ilmiy konferensiya materiallari mavjud.

Kutubxonalarda izlash jarayoni odatda anʼanaviy katalog tizimlari yoki raqamli kataloglar yordamida amalga oshiriladi. Bu jarayonda, izlanayotgan materiallar haqida aniq ma'lumotlar, muallif, nashr yili, mavzu va boshqa parametrlar boʻyicha izlash imkoniyati mavjud. Anʼanaviy kutubxonalarda izlashning afzalligi shundaki, bu manbalar koʻpincha ilmiy jamoatchilik tomonidan sinchiklab tanlangan va

tasdiqlangan materiallar bo‘ladi, shuning uchun ular ishonchli va ilmiy qiymatga ega. Shuningdek, kutubxonalar orqali an'anaviy manbalar, masalan, tarixiy hujjatlar yoki eski nashrlar kabi resurslar ham topilishi mumkin.

Kutubxonalar va an'anaviy manbalarda izlash jarayoni, elektron resurslarga qaraganda ko‘proq vaqt va sa'y-harakatni talab qilishi mumkin, ammo bu usul ilmiy izlanishlar uchun zarur bo‘lgan aniq, to‘liq va keng qamrovli manbalarni taqdim etadi. Tadqiqotchi, kutubxonalar yordamida, mavzuni chuqur o‘rganib, mavjud bilimlarni yanada kengaytirishi mumkin.

O‘zbekistonning «Raqamli iqtisodiyot to‘g‘risida»gi qonuni iqtisodiy boshqaruvni raqamlashtirish jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi asosiy huquqiy me‘yorlardan biridir. Ushbu qonun orqali davlat va xususiy sektorda raqamli boshqaruv tizimlarini kengaytirish ko‘zda tutilgan. AQShning Sarbanes-Oxley qonuni moliyaviy shaffoflik va boshqaruvni yaxshilashda o‘zining muvaffaqiyatini namoyon qilgan.

Online konferensiyalar va seminarlarda izlash usuli ilmiy tadqiqotlar uchun juda muhim manba hisoblanadi. Bugungi kunda ko‘plab ilmiy konferensiyalar va seminarlar onlayn tarzda o‘tkazilmoqda, bu esa tadqiqotchilarga butun dunyodan ilmiy yangiliklar va ilg‘or tadqiqotlar bilan tanishish imkonini yaratadi. Online konferensiyalar va seminarlarda izlash usuli, odatda, yangi ilmiy g‘oyalar, tahlillar va metodologiyalarni o‘rganishga yordam beradi. Tadqiqotchilar bu resurslardan foydalangan holda, o‘z izlanishlarini boyitib, ilmiy hamjamiyatdagi so‘nggi tendensiyalarni kuzatib borishlari mumkin.

Onlayn tadbirlar, masalan, vebinarlar, ilmiy simpoziumlar va maxsus seminarlar orqali tadqiqotchilar mavzulari bo‘yicha ekspertlar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot qilish imkoniga ega. Bu esa nafaqat mavjud bilimlarni yangilash, balki yangi izlanishlar, metodologiyalar yoki nazariy yondashuvlarni o‘rganish imkoniyatini yaratadi. Tadqiqotchilar bu tadbirlarda yangi ma'lumotlarni topish uchun izlash tizimlaridan yoki tadbirlar saytlaridagi qidiruv funksiyalaridan foydalanishlari mumkin. Online konferensiyalar va seminarlarda izlashning afzalligi shundaki, ular tez-tez zamonaviy va dolzarb ilmiy masalalarga bag‘ishlangan bo‘lib, ishtirokchilar ilg‘or va innovatsion yondashuvlarni o‘rganishlari mumkin.

Menejment tizimining samaradorligini oshirish uchun xalqaro standartlarni joriy etish dolzarbdir. Masalan, ISO 9001 (Sifat menejmenti tizimi) va ISO 14001 (Atrof-muhitni boshqarish tizimi) korxona boshqaruvini xalqaro talablar darajasiga olib chiqadi. Yevropa davlatlarining ushbu standartlarni milliy iqtisodiyotga joriy etishdagi tajribasi ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Shuningdek, bu tadbirlar orqali olingan ma'lumotlar ko‘pincha ma'lum bir mavzu yoki soha bo‘yicha bir nechta ekspertlarning fikrlarini o‘z ichiga oladi, bu esa tadqiqotchilarga mavzuni har tomonlama tahlil qilish va turli yondashuvlarni solishtirish imkonini beradi. Online konferensiyalar va seminarlarda izlash usulining yana bir afzalligi, ular global ilmiy hamjamiyat bilan bevosita aloqada bo‘lishni ta'minlaydi va tadqiqotchi uchun yangi tarmoqlar ochadi. Bu usul orqali

olingan ma'lumotlar, ilmiy ishni yanada mukammallashtirish va kengaytirish uchun zarur bo'lgan yangiliklarni taqdim etadi.

9.3. Manbalar va adabiyotlardan samarali foydalanish

Manbalar va adabiyotlardan samarali foydalanish ilmiy tadqiqotning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun zarur bo'lgan muhim bosqichdir. Tadqiqotchining ilmiy ishidagi asosiy maqsad - mavjud adabiyotlardan o'z tadqiqotini boyitish, mustahkamlash va yangi bilimlar kiritishdir. Manbalarni to'g'ri tanlash va samarali ishlatish, ilmiy ishning sifatini oshirish, yirik ilmiy kashfiyotlarga erishish imkoniyatini yaratadi. Samarali foydalanish nafaqat ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishni, balki ularni ilmiy kontekstga kiritishni, ishonchli va dolzarb manbalardan foydalanishni ham o'z ichiga oladi.

Manbalar va adabiyotlardan samarali foydalanish jarayoni, ilmiy tadqiqotning maqsadlariga mos ravishda o'zlashtirilgan materiallarni tanlash va tizimli tarzda ularni ishlatishni talab qiladi. Bu jarayon ilmiy izlanishning rivojlanishiga yordam beradi, chunki har bir manba o'z ichiga qimmatli bilimlarni jamlaydi va tadqiqotchi tomonidan yoritilayotgan mavzuni yanada chuqurlashtirishga imkon yaratadi. Shuningdek, manbalarni samarali ishlatish usullari, iqtiboslar va bibliografiyani to'g'ri keltirish kabi tafsilotlar, ilmiy etikaga rioya qilishni ta'minlaydi va ilmiy ishning ishonchliligini oshiradi. Bu bo'limda manbalarni qanday qilib samarali ishlatish, ularni tizimli ravishda qayta ishlash va ilmiy ishning asosiga aylantirish kabi masalalar ko'rib chiqiladi.

O'zbekiston innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida texnoparklar va startup ekotizimlarini yaratishga e'tibor qaratmoqda. Toshkent shahridagi IT-Park innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish uchun muhim platforma hisoblanadi. Isroilning «Start-Up Nation» konsepsiyasi innovatsion menejmentni joriy etishda o'rnak bo'lishi mumkin.

Quyidagi jadvalda Manbalar va adabiyotlardan samarali foydalanish jarayonini tahlil qilib ko'rsatish uchun asosiy ma'lumotlardan foydalanilgan (9.3.1-jadval)

Bu jadvalda manbalar va adabiyotlardan samarali foydalanishning asosiy jarayonlari, ularni tahlil qilish va yakuniy xulosalar chiqarish jarayonlarini ko'rsatuvchi qismlar to'plangan. Bu yondashuv ilmiy ishni mustahkamlash va uning sifatini oshirishga yordam beradi.

Muhim ma'lumotlarni ajratib olish ilmiy tadqiqotlarda juda muhim qadam bo'lib, u manbalarni samarali ishlatishning asosi hisoblanadi. Har bir manba o'z ichida keng miqyosda bilimlarni, dalillarni, statistik ma'lumotlarni yoki nazariy yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Tadqiqotchining maqsadi – bu ma'lumotlarni to'g'ri tanlab, izlanishlarida qanday foydali foydalanishini aniqlashdir. Ma'lumotlarni ajratib olish jarayoni, manbani o'rganish, tahlil qilish va uni tadqiqot mavzusiga moslashtirishni talab qiladi.

Asosiy dalillar – bu manbadagi muhim, amaliy yoki nazariy nuqtalar bo'lib, ular tadqiqotning asosiy fikrlarini qo'llab-quvvatlash uchun zarurdir. Har bir manbada keltirilgan dalillarni aniqlash, ularning ilmiy ishga qanday ta'sir

ko'rsatishini baholash muhimdir. Masalan, ilmiy maqolada keltirilgan nazariy yoki eksperimental dalillar tadqiqotning asosiy qarorlariga ta'sir qilishi mumkin.

9.3.1-jadval

Manbalar va adabiyotlardan samarali foydalanish jarayonlari

Bosqich	Tavsif	Asosiy Jarayonlar
Manbalarni to'g'ri tanlash	Samarali foydalanishning asosiy bosqichi bo'lib, manbalar tadqiqot mavzusiga mos ravishda tanlanadi. Bu, ishonchli va yangiligi dolzarb bo'lgan manbalarni tanlashni talab qiladi.	- Manbalarni ilmiy ahamiyati, ishonchliligi va dolzarbligiga qarab tanlash.
Muhim ma'lumotlarni ajratib olish	Har bir manbadan asosiy dalillar, statistik ma'lumotlar va iqtiboslar ajratiladi. Bu jarayon tadqiqotning asosiy g'oyalarini va ma'lumotlarni to'g'ri ishlatishni ta'minlaydi.	- Manbalar tarkibidan muhim ma'lumotlarni ajratish va ularni tadqiqotga kiritish.
9.3.1-jadval davomi		
Tahlil va solishtirish	Manbalarni bir-biriga solishtirish orqali xulosa chiqariladi. Tahlil va solishtirish orqali tadqiqotchi ma'lumotlar orasidagi o'xshashliklarni va farqlarni aniqlaydi.	- Manbalarni solishtirish va ularni tahlil qilib, xulosa chiqarish.
Xulosa va fikrlar	Olingan ma'lumotlar asosida ilmiy ishga asosiy dalillar kiritiladi. Xulosa va fikrlar tadqiqotning yakuniy qismini tashkil etadi va ilmiy ishni mustahkamlaydi.	- Xulosa chiqarish va fikrlarni keltirish, tadqiqotda olingan ma'lumotlar asosida yakuniy qarorlar chiqarish.
Manbalardan samarali foydalanish	Har bir manba o'z ichiga muhim bilimlarni jamlaydi va tadqiqotchi ularni ilmiy ishda to'g'ri ishlatishi kerak. Samarali foydalanish, ilmiy etikaga rioya qilishni ta'minlaydi.	- Manbalarni to'g'ri ishlatish va ilmiy etika asosida ma'lumotlarni tahlil qilish.

Statistik ma'lumotlar – ilmiy tadqiqotlar ko'pincha statistik tahlillarga asoslanadi, shuning uchun har bir manbadan statistik ma'lumotlarni ajratib olish va ularni to'g'ri talqin qilish zarur. Bu ma'lumotlar rasmlar, jadvallar yoki raqamli ko'rsatkichlar shaklida bo'lishi mumkin va tadqiqotchi ularni o'z tadqiqotiga qo'shib, taqqoslashlar yoki tahlillar olib borishi mumkin. Statistika tadqiqotda ishonchli dalil sifatida xizmat qiladi va ilmiy xulosalarga erishishda yordam beradi.

Iqtiboslar – ilmiy ishda iqtiboslar keltirish, boshqa mualliflarning fikrlarini yoki izlanishlarini tan olish va ularga murojaat qilish orqali, tadqiqotchi o‘z ishining ilmiy asoslarini mustahkamlaydi. Har bir manbadan tegishli iqtiboslarni ajratib olish, ularning ilmiy tadqiqotga qo‘shadigan hissasini belgilash va ularni aniq va to‘g‘ri ko‘rsatish muhimdir.

Ma‘lumotlarni ajratib olish jarayonida har bir manbaning ishonchliligini, yangiligini va mavzuga mosligini ham hisobga olish kerak. Bu ma‘lumotlar keyingi tahlil va izlanishlar uchun mustahkam asos yaratadi va tadqiqotchining fikrlarini ishonchli ravishda asoslashga yordam beradi. Shuningdek, manbalardan ajratilgan ma‘lumotlar o‘zaro solishtirilishi, tekshirilishi va o‘zaro bog‘lanishi kerak, shunda tadqiqotning sifatini oshirish mumkin.

Tahlil va solishtirish ilmiy tadqiqotda muhim metodologik jarayon bo‘lib, manbalarni to‘g‘ri tahlil qilish va solishtirish orqali tadqiqotchi ma‘lumotlarning turli nuqtalarini aniqlash, ularni taqqoslash va xulosa chiqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu jarayon ilmiy ishning sifatini oshiradi va tadqiqotning asosiy xulosalarini kuchaytiradi. Manbalarni tahlil va solishtirishning asosiy maqsadi – har bir manbaning taqdim etgan dalillarini, nazariy yondashuvlarini yoki tajribaviy natijalarini chuqur o‘rganish va ularni bir-biriga qarshi qo‘yib, umumiy xulosaga kelishdir.

Tahlil jarayonida, manbalarni individual ravishda ko‘rib chiqish va ularning tarkibidagi asosiy g‘oyalar, dalillar, statistik ma‘lumotlar va metodologiyalarni aniqlash muhimdir. Tahlil qilish orqali tadqiqotchi har bir manbaning kuchli va zaif tomonlarini, ilmiy ahamiyatini va o‘ziga xosligini baholaydi. Manbaning yondashuvi, metodologiyasi, tadqiqot natijalari yoki nazariy asoslari to‘g‘risida chuqur tahlil qilish, uni boshqalardan ajratib turadigan jihatlarni aniqlashga yordam beradi.

Solishtirish esa, tahlil qilingan manbalarni bir-biriga qarshi qo‘yish orqali amalga oshiriladi. Manbalarni solishtirish orqali tadqiqotchi turli tadqiqotlar, fikrlar yoki metodlar orasidagi o‘xshashliklarni va farqlarni aniqlaydi. Masalan, agar bir necha ilmiy maqolada o‘xshash mavzu muhokama qilinsa, tadqiqotchi bu maqolalarda keltirilgan dalillarni, statistik ma‘lumotlarni yoki tahlil usullarini solishtirishi mumkin. Bu solishtirish jarayoni, manbalarda ko‘rsatilgan natijalar orasidagi farqlarni va o‘xshashliklarni aniqlash, natijalarni yanada kengroq tushunishga yordam beradi.

Tahlil va solishtirishning afzalliklari shundaki, bu jarayonlar orqali tadqiqotchi ilmiy ishda aniqlangan muammolarga chuqurroq yondashib, turli manbalardan olingan ma‘lumotlar orasida bog‘lanishlar, o‘xshashliklar va farqlarni topadi. Bunda, manbalarni solishtirib, ular orasida mavjud bo‘lgan kamchiliklar va ijobiy jihatlarni ajratish orqali, tadqiqotchi o‘z ishining ilmiy asoslarini yanada mustahkamlaydi. Shu bilan birga, solishtirish jarayoni yangi ilmiy xulosalar chiqarish, yangi g‘oyalar va innovatsion yondashuvlarni taklif etish imkonini beradi.

Tahlil va solishtirish, ilmiy ishning sifatini oshiruvchi, tadqiqotda mavjud bo‘lgan bilimlar asosida yangi qarashlar va tahlil metodlarini ishlab chiqishga yordam beradi. Bu jarayon, ilmiy ishning nazariy asoslarini mukammallashtirish va muammo yoki savolga yanada aniq va to‘g‘ri javob topishda yordam beradi.

Xulosa va fikrlar ilmiy tadqiqotning eng muhim qismlaridan biridir. Tadqiqotchining maqsadi – olingan ma'lumotlar asosida ilmiy ishni tugatib, o'rganilayotgan mavzu bo'yicha aniq va asosli xulosalar chiqarishdir. Xulosa va fikrlar, olingan ma'lumotlarning tahlili va solishtirilishi jarayonida shakllanadi. Bu jarayonda, barcha tahlil qilingan manbalar va dalillar yagona maqsadga yo'naltirilgan xulosaga birlashtiriladi.

Xulosa – bu tadqiqotning yakuniy qismi bo'lib, unda tadqiqotchining barcha olib borilgan tahlil va solishtirishlar asosida qilgan natijalariga asoslangan fikrlar keltiriladi. Xulosa tadqiqotning muhim maqsadlarini ta'riflaydi va keltirilgan dalillar asosida savol yoki muammo bo'yicha yakuniy qarorga keladi. Xulosa, odatda, ilmiy ishda muhokama qilinayotgan asosiy masalalarga taalluqli bo'lgan, ko'rsatilgan dalillar va ma'lumotlarga asoslanadi. Xulosa tarkibida, mavjud ma'lumotlarning ishonchliligi va ulardan qanday foydalanish mumkinligi haqida qisqacha tahlil qilinadi.

Fikrlar – bu tadqiqotchi tomonidan xulosa sifatida keltirilgan yakuniy qarorlar va fikrlarning kengaytirilgan va yanada chuqurroq izohi hisoblanadi. Fikrlar tadqiqotda keltirilgan natijalarga asoslanib, tadqiqotchining shaxsiy nuqtai nazarini, tavsiyalarini yoki ilmiy hamjamiyat uchun takliflarini ifodalaydi. Fikrlar ko'pincha tadqiqotning kelajakdagi rivojlanishi yoki muammo hal etilishi uchun qanday yangi yondashuvlar kiritilishi kerakligi haqida bo'ladi. Tadqiqotchining o'ziga xos yondashuvlari, ilmiy xulosalaridan qanday foydalanilishi mumkinligi va bu ma'lumotlarning real hayotga qanday tatbiq etilishi kerakligini ko'rsatib o'tadi.

Olingan ma'lumotlar asosida ilmiy ishga asosiy dalillar kiritish jarayoni, xulosa va fikrlarning ilmiy ishni mustahkamlashdagi o'rni yanada oshiradi. Har bir dalil yoki statistik ma'lumot, uning ahamiyatini ko'rsatadigan xulosa yoki fikrga aylanishi kerak. Xulosa va fikrlar yordamida tadqiqotchi o'z ishining ilmiy ahamiyatini ta'kidlaydi, uning ijtimoiy yoki iqtisodiy ahamiyatini ko'rsatadi va ilmiy hamjamiyat uchun yangi ilmiy yo'nalishlarni ochadi. Bu jarayon, tadqiqotchining o'z ishiga oid qarorlarni asoslashda yordam beradi va boshqa olimlarga yoki tadqiqotchilarga yangi imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa va fikrlar yakuniy bosqichda tadqiqotning ilmiy natijalarini taqdim etadi va ular orqali tadqiqotchining ilmiy ishga qo'shgan hissasi aniq ko'rsatiladi. Bunda, tadqiqotda keltirilgan barcha dalillar va olingan natijalar bir butun sifatida xulosa va fikrlar asosida umumlashtiriladi, shu bilan birga, bu ma'lumotlar yangi ilmiy tadqiqotlar uchun asos yaratadi.

9.4. Foydalangan manbalar va adabiyotlarni rasmiylashtirish

Ishning bayoni jarayonida tadqiqotchi mazmun shartlariga muvofiq joylashtirilgan jadvallar, rasmlar, misollar, sxemalar, formulalar va boshqa elementlarni qayd qilib o'tishi mumkin, bunday qismlar o'zlari tegishli bo'lgan matn bilan yonma-yon qo'yilmasligi ham mumkin.

Ilmiy ish matnida ko'pincha boshqa mualliflar aniqlagan faktlarni qayd qilish yoki o'zlashtirilgan materialni matnga kiritishga to'g'ri keladi. O'zlashtirilgan

parchalarni bayon ichida rasmiylashtirish shakllari xilma-xil, lekin nutqdagi akademik etiket bir qator barqaror nutq shtamplarini ishlab chiqqanki, ular o'zlashtirilgan material manbaini aniqroq va qisqaroq tarzda ko'rsatishga yordam beradi.

Boshqa manbalardan o'zlashtirilgan ma'lumotlar sahifa ostida izoh tarzida ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek, boshqa manbalardan olingan barcha materiallarni izohda ko'rsatish kerak. Masalan: (5; 42 b.).

Ilmiy tadqiqotlarda keltiriladigan iqtiboslarda Qarang; Kengroq ma'lumot olish uchun qarang kabi izohlardan ham foydalaniladi. Tadqiqotchi tomonidan qaysi hollarda Qarang: deb, keyin asar muallifi ismi sharifining bosh harflari (kitobning nomi) keltiriladi? Agar tadqiqotchi tomonidan u yoki bu adabiyotdan keltirilayotgan parcha muayyan manbalariga tayangan holda yoki o'sha adabiyot muallifining hech qanday iqtibosga asoslanmagan kitob matnidagi mulohazasi bo'lsa, unda to'g'ridan-to'g'ri o'sha muallifga yoki tegishli adabiyotga iqtibos berish mumkin. Ammo u yoki bu adabiyot, muallif asaridan keltirilayotgan parcha qanday shaklda («so'zma-so'z», «qisqartma so'zma-so'z», «mazmun») bo'lishidan qat'iy nazar, boshqa bir adabiyotdan, muallif asaridan keltirilgan taqdirda Qarang deb, keyin adabiyot yoki muallif familiyasi, ismi-sharifi bosh harfi va asar nomi keltiriladi. Ta'kidlash joizki, Qarang orqali keltiriladigan iqtibos izohi nafaqat kitoblarga, balki gazeta-jurnallarga nisbatan ham qo'llanishi mumkin. Nega shunday? Chunki tadqiqotda keltirilayotgan parcha foydalanilgan adabiyot, muallif asarida o'z iqtibosiga ega. Boshqacharoq aytganda, tadqiqotda iqtibosdan yana iqtibos keltirilyapti. Aniqrog'i, o'sha adabiyotdan bevosita emas, balki bilvosita foydalanilmoqda.

Tadqiqotlarda keltiriladigan iqtiboslarda dastlab muallif, so'ngra tegishli kitob yoki asar nomi, agar kitob boshqa tildan tarjima qilingan bo'lsa, asarning kirish qismi, izohlari tarjimon tomonidan amalga oshirilgan bo'lsa, unda bu to'g'rida ma'lumot keltiriladi. Shuningdek, asarning chop etilgan shahri, nashriyot nomi, chop etilgan yili va bet (lar) qayd etiladi.

Tadqiqotchi tomonidan u yoki bu muallif asariga, alohida chop etilgan kitobga o'z ilmiy ishida uch martadan ortiq murojaat qilinsa yoki iqtibos keltirilsa, unda muallif familiyasi va ismi sharifining bosh harflari keltiriladi. Masalan, Ko'rsatilgan kitob yoki kitobning qisqartma nomini keltirish bilan cheklanib, kitob-asarning nomi, qachon, qaysi shahar va nashriyotda chop etilganini ko'rsatmay, faqat qaysi bet (lar) ga taalluqli ekani qayd etilsa, yetarli bo'ladi. Bunday tartib nafaqat muallifi aniq adabiyotlarga, balki boshqa adabiyotlarga, xususan, bir necha kishi tomonidan yozilgan asarlarga, hujjatlar to'plamiga nisbatan ham qo'llanishi mumkin. Ammo shuni ta'kidlash lozimki, tadqiqotda u yoki bu muallifning bitta kitobidan emas, balki ikki va undan ortiq kitobidan foydalanilsa, unda muallif familiyasi va ismi sharifi bosh harfidan keyin Ko'rsatilgan kitob degan variantdan foydalanish mumkin bo'lmaydi. Bunday hollarda muallif familiyasi va ismi sharifi bosh harfini keltirib, kitobning nomini keltirishda qisqartma variantdan foydalanish mumkin. Yana shuni qayd etish lozimki, tadqiqotchi o'z ilmiy ishida Ko'rsatilgan kitob va shuningdek, qisqartma variantlarga murojaat qilmay, iqtiboslarda kitoblarni to'la to'kis keltiraverishi ham mumkin.

Ko'p jildlik kitoblarga, to'plam, gazeta, jurnallardagi maqolalarga keltiriladigan iqtiboslar tartib-qoidasiga rioya qilish ham muhim. Agar ko'p jildlik kitobdan iqtibos keltirilsa, aniq qaysi jildga taalluqli ekanligi iqtibosda o'z aksini topishi kerak. Ayrim hollarda tadqiqotchi tomonidan ilmiy ishda u yoki bu ko'p jildli kitoblar mavjudligi, ya'ni ma'lum bir davrda chop etilganligi eslatib o'tiladi. Bunday hollarda, agar boshqa jildlar sarlavhasi ham birinchi jilddagidek bir xil nomda bo'lsa, unda birinchi jild nomini keltirib, keyingi jild qachon va qaerda chop etilganini qayd etilsa yetarli hisoblanadi. O'z navbatida jildlar nomlanishi bir-biridan farq qilgan taqdirda, tegishli jildlar alohida nomi bilan keltiriladi.

Har xil ilmiy to'plamlardan keltiriladigan iqtiboslar shakli keltirilayotgan namuna shaklida bo'ladi. Iqtibosdagi // belgisi to'plamga taalluqli ekanligini bildiradi.

Gazeta va jurnallardan keltirilayotgan iqtiboslar ham o'ziga xos shaklda amalga oshiriladi. Ayrim hollarda, agar tadqiqot mavzusini yoritishda zarur deb topilsa, gazetadagi maqola muallifi va shu maqola sarlavhasi ham iqtibosda keltirilishi mumkin. Shuningdek, tadqiqotchi mavzuni yoritishda xorijiy tillardagi gazeta-jurnallar qaysi til va imloda nashr etilgan bo'lsa, aynan o'sha holda keltirish maqsadga muvofiq. Ammo aksariyat hollarda gazetaning nomi, chop etilgan sanasi (kun, oy, yil) keltiriladi.

Tadqiqotchining ilmiy ishi qaysi tilda yozilayotgan bo'lsa, gazeta va jurnallarga qavs ichidagi tushuncha berish ham shu tilda beriladi.

Agar tadqiqotchi boshqa tillardagi gazeta-jurnallardan foydalanib, iqtibosda keltiradigan bo'lsa, ular qaysi til va imloda chop etilgan bo'lsa, aynan shu holda keltirish kerak. Gazeta va jurnallardagi maqola // belgisi orqali qayd etiladi.

Tadqiqotchi o'z ilmiy ishida avtoreferat va ilmiy ishlarga iqtibos keltirish tartib-qoidalarini bilib, tegishli tarzda rasmiylashtirishi kerak. Iqtibosda tadqiqotchi, albatta, ushbu ishning avtoreferat yoki ilmiy ish ekanligini qayd etishi kerak. Agar tadqiqotchi avtoreferat yoki ilmiy ishdan iqtibos keltirsa, unda qaysi betlardan ekanligi qayd etiladi. Tadqiqotchi o'z ilmiy ishida iqtibos keltirmay, u yoki bu avtoreferat, ilmiy ish tegishli mavzuda borligini qayd etsa, unda tegishli tarzda avtoreferat yoki ilmiy ishning umumiy hajmi qancha ekanligini ko'rsatish bilan cheklanadi.

Tadqiqotchi ilmiy ishida iqtiboslar yoki izohlar orqali aynan matn ichida, o'sha betda va ayrim hollarda: atamalar, o'lchov birliklari, georasm hududlar, shaxslar nomi, lug'atlar, qisqartmalarni alohida turlarga bo'lib, tadqiqot oxiridagi ilovada keltirishi mumkin.

Tadqiqot ishining adabiyotlar ro'yxatida manbalarni qay tarzda keltirish quyida misollar bilan ko'rsatilgan.

Moliyaviy boshqaruvda xatarlarni tahlil qilish va ularni minimallashtirish bo'yicha ilg'or tizimlarni joriy etish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Masalan, O'zbekiston Markaziy banki tomonidan ishlab chiqilgan «Bank sohasida xavfsizlikni boshqarish» tizimi moliyaviy xatarlarni kamaytirish bo'yicha muhim qadamdir. Shveysariyaning moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi yondashuvlari esa alohida o'rganilishi lozim.

Oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv tizimini raqamlashtirish orqali sifatni oshirish maqsad qilingan. O'zbekistonda «Milliy ta'lim dasturi» doirasida o'quv jarayonlarini avtomatlashtirish boshqaruv samaradorligini oshirmoqda. Xitoyning onlayn ta'lim platformalaridan foydalanish tajribasi bu borada muhim namuna bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Божхона иши асослари. 1-қисм.— Т.: Янги аср авлоди, 2017. — 544 б.
 2. Сравнительный менеджмент. Учебник для вузов / Под ред. С.У. Пивоварова. — СПб.: Питер, 2006. — 156 с.
 3. Этрилл П. Финансовый менеджмент для неспециалистов. — 3-е изд. / Пер. с англ. под ред. Э.Н.Бондаревской. — СПб: Питер, 2007. — 143 с.
 4. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. — 98 с.
 5. Hofstede G. Cultures and Organization. Software of the Mind: Intercultural Cooperation and its Importance for Survival. — Profile Books Ltd., 2003. — 67 p.
- Gazetalar:* O'zbekiston Respublikasining 2019 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat budjeti parametrlari hamda 2020 2021 yillarga budget mo'ljallari to'g'risida // Xalq so'zi. — 2018-yil 28 dekabr, 48-son. — B. 1-2.
- Jurnallar:* Abdullayev S. Bojxona protseduralarini soddalashtirishda Yagona oyna mexanizmini qo'llashning istiqbolli masalalari // Bojxona axborotnomasi. — Toshkent, 2019. №1. — B. 34-40.

Internet manbalari:

1. Портал растущих компаний [Электронный ресурс] Консалтинговая группа «Leks» URL: [http:// www.uprav.biz](http://www.uprav.biz), свободный. Murojaat sanasi: 2019-yil 4-sentabr (rus tilida).
2. Архив журнала «Вестник ассоциации менеджеров» [Электронный ресурс] Ассоциация менеджеров URL: <http://www.vam.amr.ru/archive/> свободный. Murojaat sanasi: 2019 yil 4-sentabr (rus tilida).

Tadqiqotchi uchun bibliografiya ustida ishlash jarayoni mavzu tanlanayotgan davrdayoq boshlanadi. Bu jarayon uzoq vaqt, ya'ni mavzuni yoritish jarayonida ham davom etaveradi. Hech bir tadqiqotchi tanlagan mavzusini yoritishga kirishmasdan avval hamma adabiyot va manbalarni yig'ib bo'ldim deya olmaydi. Mavzuni yoritishga kirishgan tadqiqotchi o'z ilmiy ishining har bir bobi, paragrafida yana qo'shimcha adabiyotlar, manbalar ustida ishlash zarurligiga ishonchi komil bo'lib boradi. Agar tadqiqotchi ilmiy ish himoyasigacha ham manba va adabiyotlar ustida ish olib boraveradi, deyilsa, mubolag'a bo'lmaydi.

Mavzuga oid bibliografiya tuzishda chop etilgan kitoblardagi foydalangan adabiyotlar ro'yxati, ilmiy tadqiqotlarda keltirilgan iqtiboslar, maqolalar, ilmiy to'plamlardagi adabiyotlar ham muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, asosiy bibliografiya tadqiqotchiga tanlagan mavzusi bo'yicha adabiyotlar ro'yxatini tuzib, ularni tadqiqot rejasiga moslab, ma'lum

tizimga ajratib o'rganib chiqishda katta yordam beradi. Ammo internet saytlarida e'lon qilingan adabiyotlarga ma'lum darajada tanqidiy yondashish foydadan xoli bo'lmaydi.

Tadqiqot oxirida, aniqrog'i xulosadan keyin foydalangan manba va adabiyotlar ro'yxati alohida betdan boshlab keltiriladi. Ilmiy izlanish oxirida keltiriladigan «Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxati»ni shakllantirishda amal qilinadigan tartib-qoidalarga rioya qilish har qanday tadqiqotchi uchun muhim ahamiyatga ega. Bu aslida bibliorasm qo'llanma tartibida bo'lib, keltiriladigan manba va adabiyotlar ro'yxatini ma'lum bir tizim asosida rasmiylashtirishni taqozo etadi.

Ushbu ro'yxat ilmiy ishning amaldagi qismlaridan birini tashkil etadi va tadqiqotchining mustaqil ijodiy ishini aks ettiradi. Bunday ro'yxatga kiritilgan har bir manba ilmiy ish qo'lyozmasida aks ettirilishi kerak. Agar ish muallifi o'zlashtirilgan qandaydir faktlarni qayd qilsa yoki boshqa mualliflar asarlaridan parcha keltirsa, unda u albatta keltirilgan materiallarning qaerdan olinganligini satr ostida ko'rsatib o'tishi kerak.

Ilmiy ish matnida qayd qilinmagan va amalda ishlatilmagan ishlar bibliorasm ro'yxatga kiritilmaydi. Bunday ro'yxatga ensiklopediyalar, ma'lumotnomalar, ilmiy-ommaviy kitoblar va gazetalarni kiritish ham tavsiya qilinmaydi. Bunday nashrlardan foydalanishga zarurat bo'lsa, unda ularni ilmiy ish matnida satrlar ostidagi havolalar (snoskalar)da ko'rsatish kerak.

Tadqiqotchi tomonidan tuziladigan ro'yxatga ilmiy tadqiqotda u yoki bu darajada foydalanilgan manbalar, ilmiy va boshqa adabiyotlar, avtoreferat va ilmiy ishlar, maqola va tezislari, ya'ni ilmiy ishning kirish, asosiy qism, izoh, xulosa va ilovalarida keltirilgan adabiyot va manbalar kiritiladi. Ro'yxatda keltirish tartibi esa ma'lum bir guruhlariga bo'lish – tasniflash belgilari asosida amalga oshiriladi.

Asosiy vazifalardan biri – manbaga nimani qo'shish lozim va adabiyotlar deganda nimani tushunish kerakligini aniqlashdan iborat. Manba va adabiyotlarni shunchaki ajratib qo'yish hamma vaqt ham to'g'ri bo'lavermaydi. Tadqiqot mavzusi va uning maqsad, vazifalaridan kelib chiqqan holda manba va adabiyotlar turi, xususiyatiga aniqlik kiritiladi.

Ilmiy tadqiqotlarda foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxatini tuzish quyida berilgan tartibga rioya qilish asosida bo'ladi.

I. Rasmiy manbalar (normativ-huquqiy hujjatlar): O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, amaldagi qonunlari va kodekslari, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari, vazirliklar, qo'mitalar va idoralarning buyruqlari hamda qarorlari.

II. Ilmiy va o'quv adabiyotlari: monografiya, ilmiy to'plam, darslik, o'quv qo'llanma, ilmiy ish, avtoreferat, maqola va b.

III. Xorijiy tillardagi manbalar.

IV. Elektron axborot resurslari materiallari.

Agar muallif ikki nafar bo'lsa, ularning familiyasi to'la va ismi sharifining bosh harflari keltiriladi, uch va undan ortiq bo'lgan taqdirda, birinchi muallif

familiyasi va ismi-sharifining bosh harfi keltirilib «va boshqalar» jumlasini keltirish kifoya qiladi.

Tadqiqotchi o'z ilmiy ishining oxirida keltirayotgan foydalangan manba va adabiyotlar ro'yxatiga aslida foydalanmaganlarini qo'shib qo'yishi mumkin emas. Ayni paytda tadqiqotni tayyorlash jarayonida o'qib chiqqan, lekin amalda foydalanmagan adabiyotlar ham ro'yxatga kiritilmaydi. Barcha foydalanilgan adabiyotlar alifbo tartibida kiritiladi. Ularni qanday rasmiylashtirish quyidagi misollar yordamida ko'rsatilgan.

Normativ-huquqiy hujjatlar:

1. Davlat boji to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni (Qonun ma'lumotlari 03/20/600/0023-son). milliy bazasi, 07.01,2020,

2. O'zbekiston Respublikasining xalqaro iqtisodiy hamkorligini yanada rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-yanvardagi PF 5903-son farmoni (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 11.01.2020, 06/20/5903/0039-son).

3. O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga olib kiriladigan tovarlar va transport vositalarini rasmiylashtirishda bojxona tartibotlarini takomillashtirish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda 1057-son qarori (Qonun hujjatlari 09/20/1057/4261-son). ma'lumotlari

Darslik va o'quv qo'llanmalar: milliy bazasi, 01.01.2020, Do'smurotov R.D. Audit asoslari. – T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» davlat ilmiy nashriyoti, 2010. – 604 b.

Ilmiy jurnallardagi maqolalar: Karimov A.A. Korporativ boshqaruv tizimida ichki audit xizmati // Jamiyat va boshqaruv. – Toshkent, 2007. № 1. – B. 57-58.

Internet saytlari: 79 <http://www.mf.uz> (O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi).

Xulosa qilib aytganda, Manbalar va adabiyotlardan samarali foydalanish ilmiy tadqiqotning muvaffaqiyatli natijasiga erishish uchun muhim omildir. Manbalarni to'g'ri tanlash, ularning ishonchliligi va dolzarbligini baholash, samarali foydalanishning asosiy jarayonlaridan biridir. Har bir manbadan ajratib olingan muhim ma'lumotlar, dalillar va iqtiboslar tadqiqotning mustahkam asosini tashkil etadi va ilmiy ishni boyitadi. Manbalarni tahlil qilish va solishtirish orqali ularning o'xshashliklari va farqlarini aniqlash tadqiqotchiga aniq va ishonchli xulosalar chiqarishga yordam beradi. Bularning barchasi yakuniy xulosa va fikrlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

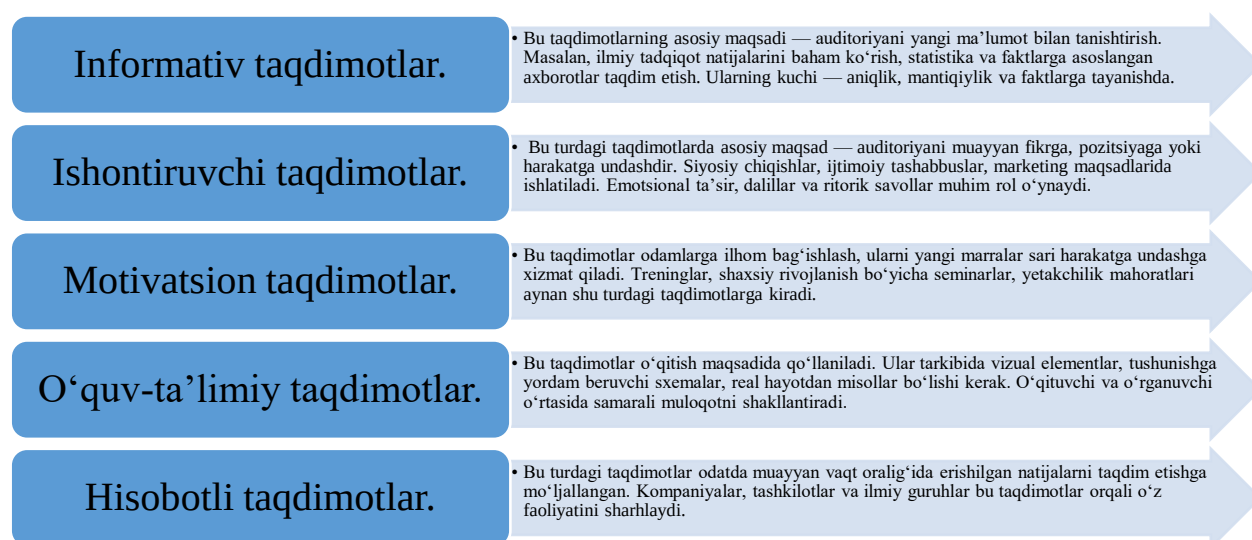
Ilmiy ishda manbalarni samarali ishlatish, nafaqat tadqiqotning ilmiy qiymatini oshiradi, balki yangi g'oyalar va tavsiyalarni ishlab chiqishga imkon yaratadi. Xulosa va fikrlar yordamida tadqiqotchi o'z ishining ijtimoiy, ilmiy va amaliy ahamiyatini ta'kidlaydi va natijalarini kengaytiradi. Shunday qilib, manbalar va adabiyotlardan samarali foydalanish ilmiy tadqiqotning sifatini oshiradi va uning amaliyotga tatbiq etilishiga xizmat qiladi. Bu jarayon, ilmiy etikaga rioya etgan holda, bilimlar bazasini kengaytirish va yangi ilmiy yondashuvlarni taklif etish imkonini beradi.

9.5. Taqdimot turlari.

Taqdimot — bu bilim, tajriba yoki g‘oyalarni boshqalarga mantiqiy, vizual va og‘zaki tarzda yetkazish san’atidir. Bugungi kunda taqdimotlar har bir kasb, soha va ijtimoiy faoliyatning ajralmas qismiga aylangan. Bu nafaqat axborot uzatish, balki tinglovchilarni ishonchli tarzda jalb qilish, ularning hissiy va intellektual e’tiborini ushlab turish, muloqot orqali o‘zaro bilim almashinuvini ta’minlash demakdir.

Taqdimot mohiyati. Taqdimotlar odamlar orasida ma’lumot tarqatish, ishontirish, ta’sir ko‘rsatish yoki biror g‘oyani ilgari surish vositasidir. Taqdimot faqat slaydlar ketma-ketligi emas, balki auditoriyani o‘ylantiradigan, his-tuyg‘ulariga ta’sir qiladigan va ularni harakatga undaydigan kompleks faoliyatdir. Bu jarayon interaktivlik, ifoda uslubi, texnik vositalardan foydalanish va axborot tuzilmasining uyg‘unligiga tayanadi.

Taqdimotlar maqsad, uslub, auditoriya va mazmunga qarab turli shakllarga ega bo‘ladi. Eng keng tarqalgan turlari: informativ (axborot beruvchi), ishontiruvchi (persuasiv), motivatsion, o‘quv-ta’limiy va hisobotli taqdimotlardir. Har bir taqdimot turi o‘zining kommunikativ vazifalari va strukturasiga ega.

9.5.1-rasm. Taqdimotning turlari va tavsifi

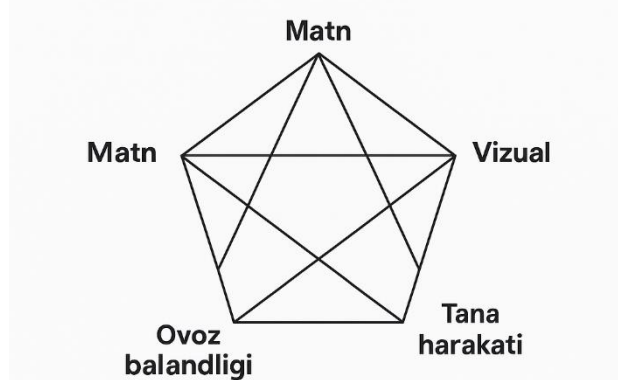
Bugungi raqamli dunyoda PowerPoint, Canva, Prezi kabi vositalar taqdimotning vizual, dinamika va interaktivligini oshiradi. To‘g‘ri tanlangan dizayn va animatsiyalar axborot ta’sirchanligini kuchaytiradi.

Interaktiv taqdimotlar. Ushbu taqdimotlarda auditoriya faol ishtirok etadi: savol-javob, fikr almashish, ovoz berishlar orqali taqdimot ichiga kiradi. Bu jarayon auditoriya bilan real vaqtli aloqani ta’minlaydi va ishtirokchining e’tiborini uzoqroq ushlab turadi.

Vizual kommunikatsiya: infografika va multimedia. Taqdimotda faqat matnga emas, balki tasvir, grafik, audio va video materiallarga asoslanish ma’lumotni tushunishni va eslab qolishni oshiradi. Bu, ayniqsa, ta’limiy va statistik ma’lumotlar berilayotgan taqdimotlarda dolzarb hisoblanadi.

Taqdimotning samaradorligi faqat bitta elementga emas, balki barcha komponentlarning uyg'unligiga bog'liq. Nutq ravonligi, tana harakati, slaydlar dizayni, ovoz ohangi — ularning har biri tinglovchiga ta'sir qilishda beqiyos rol o'ynaydi. Har bir komponentning kuchli va zaif jihatlari mavjud, ammo ularning birgalikdagi ishlashi sinergetik ta'sir yaratadi.

Ushbu sxematik model orqali har bir taqdimotchi o'zining kuchli va rivojlantirilishi kerak bo'lgan jihatlari aniqlay oladi. Taqdimotni baholashda bu elementlar alohida emas, balki o'zaro bog'liq tizim sifatida ko'riladi. Har bir kichik komponent umumiy samaradorlikka sezilarli darajada ta'sir qiladi, shu bois taqdimotni kompleks tarzda rejalashtirish talab etiladi (9.5.2-rasm).

9.5.2-rasm. Taqdimotning samardorligini ta'minlovchi sxematik model

Rasmda taqdimotning beshta asosiy elementi — matn, vizual, nutq, tana harakati va ovoz balandligi — bir-biri bilan chiziqli va ko'pyoqlama bog'langan tarzda tasvirlangan. Bu aloqalar shuni anglatadiki, taqdimot samaradorligi faqat bitta komponentga emas, balki ularning o'zaro uyg'unligiga bog'liq. Masalan, aniq matn yaxshi dizaynlangan slaydlar bilan uyg'unlashganda, ravon nutq va to'g'ri tana harakati bilan birgalikda tinglovchiga kuchli ta'sir o'tkazadi. Har bir element mustaqil emas, balki funksional tizimning bir bo'lagi sifatida qaraladi.

Taqdimotchi uchun ushbu sxematik model muhim diagnostika vositasi bo'lib xizmat qiladi. Har bir inson o'zining kuchli va zaif jihatlari aniqlab, ularni sinergik yondashuv orqali takomillashtirishi mumkin. Bu diagramma shuni ko'rsatadiki, kichik bir komponentdagi kamchilik ham butun taqdimot sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois, har bir elementga e'tibor qaratgan holda, ularni uyg'unlashtirish orqali umumiy kommunikatsion ta'sirni maksimal darajaga yetkazish zarur bo'ladi.

Har qanday taqdimot reja asosida qurilishi lozim: kirish, asosiy qism, yakun va savol-javob. Rejalashtirish orqali axborot oqimi muvozanatli, mantiqan izchil va auditoriyaga qulay tarzda yetkaziladi.

Taqdimotda hikoya vositalaridan foydalanish. Storytelling — ya'ni hikoya qilish orqali auditoriya bilan hissiy bog'lanish yaratish metodikasi keng qo'llaniladi. Statistika bilan real hayotiy misollar bilan boyitish auditoriyaga ko'proq ta'sir ko'rsatadi.

Taqdimot beruvchining nutqiy madaniyati. Tovush balandligi, talaffuz, pauzalar, ritorik savollar — bular taqdimotning jonli va professional chiqishiga

xizmat qiladi. Aynan nutqiy madaniyat auditoriyani ishonchli tarzda jalb qilish vositasidir.

Ushbu professional taqdimotchi profilini to'rtta muhim kompetensiya orqali tasvirlaydi: nutqiy mahorat, texnik bilim, jamoa bilan muloqot qobiliyati va sahnada o'zini tutish madaniyati. Bu elementlar o'zaro integratsiyalashgan holda, muvaffaqiyatli taqdimotning tayanch ustunlarini ifodalaydi. Har bir ko'nikma bir-birini to'ldiradi va taqdimotning umumiy samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

9.5.3-rasm. Professional taqdimot qiluvchi profili

Nutqiy mahorat — bu taqdimotchining eng asosiy vositasi. Nutqning ravonligi, leksik boyligi, ohangni boshqarish va auditoriya bilan emotsional aloqani saqlay olish qobiliyati — samarali muloqotning ajralmas bo'lagi hisoblanadi. Tashrif buyuruvchiga emas, balki tinglovchiga moslashgan nutq shakli taqdimotning esda qolarli bo'lishini ta'minlaydi.

Texnik bilim esa zamonaviy taqdimotlarda muhim rol o'ynaydi. Prezenter nafaqat ma'lumotni tushunarli yetkazishi, balki foydalanilayotgan texnologiyalar — slaydlar, grafik vositalar, vizual dizaynlar — ustida ham puxta nazoratga ega bo'lishi zarur. Bu ko'nikma taqdimotni professional darajada tashkil etish imkonini beradi.

Jamoa bilan muloqot qilish va sahnada o'zini tutish madaniyati esa taqdimotchining shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarini ifodalaydi. Sahnadagi ishonchli holat, tananing ochiq pozitsiyasi, auditoriyaga hurmat bilan qarash — bular tinglovchining ishonchini qozonadi. Jamoaviy aloqani mustahkamlash esa taqdimotdan keyingi muloqotlarning davomiyligini ta'minlaydi.

Taqdimot davomida eng ko'p uchraydigan xatoliklar: haddan tashqari matnli slaydlar, ko'z bilan aloqa yetishmasligi, monoton nutq va tayyorgarliksizlik. Bular oldindan mashq qilish, tahlil va auditoriyani tushunish orqali bartaraf etiladi.

Har bir taqdimotdan so'ng tahlil qilish, teskari aloqa olish va o'z-o'zini baholash orqali taqdimot berish mahorati oshadi. Reflektiv yondashuv doimiy rivojlanishga yo'l ochadi.

Taqdimot turlari va ularning ilmiy jihatlar nafaqat texnik jihatdan, balki insoniy va muloqotga asoslangan jihatlar bilan ham uyg'unlashgan. Har bir taqdimot

— bu ijodiy ifoda, bilim almashinuvi va o'zgarishga undovchi vosita. Shuning uchun taqdimotlarni faqat texnik emas, balki insoniy ehtiyojlar va o'quvchilarning konteksti asosida qurish muhimdir.

9.6. Taqdimot qilish diksiyasi va vaqtni boshqarish zarurati.

Taqdimot inson faoliyatining har qanday sohasida muvaffaqiyatli aloqa o'rnatish, bilim almashish va ta'sirchan fikr bildirishning eng samarali shakllaridan biridir. Har bir nutq, har bir taqdimot o'z tinglovchisini qamrab olishi, unga axborot berishi va ayni paytda unga ruhiy ta'sir o'tkazishi kerak. Ushbu maqsadga erishishda ikkita asosiy unsur muhim o'rin egallaydi: diksiyaning aniqligi va vaqtni samarali boshqarish. Bu ikki jihat taqdimot muvaffaqiyatining ustun poydevoridir.

Diksiya — bu so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, nutq ritmini boshqarish, ohang va urg'ularni muvozanatlash orqali ta'sirli nutq tuzish san'atidir. Taqdimotchining har bir so'zi, har bir ohangi tinglovchiga ma'no yetkazuvchi vosita hisoblanadi. Shu sababli, diksiyaning aniq, ravon va tabiiy bo'lishi — bu nafaqat estetik talab, balki kommunikatsion zaruratdir.

Yaxshi diksiyaga ega bo'lgan shaxs o'z fikrini nafaqat tushunarli, balki ishonarli va yoqimli tarzda ifodalaydi. Tushunarsiz, talaffuzi buzilgan yoki juda tez yoki juda sekin aytilgan nutqlar tinglovchining diqqatini yo'qotadi. Aksincha, ohangli, izchil va tiniq nutq tinglovchini ushlab turadi va ta'sirchanlikni oshiradi.

Diksiyani rivojlantirish uchun maxsus mashqlar: fonetik artikulyatsiya, to'g'ri nafas olish, og'iz, til va jag' mushaklarini mashq qilish, she'r o'qish va diktatsiya mashg'ulotlari tavsiya etiladi. Har kuni 10–15 daqiqa davomida bunday mashg'ulotlarni bajarish natijasida, odam nutqida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatiladi.

Taqdimotning o'z vaqtida, reja asosida va mantiqiy ketma-ketlikda o'tishi uning samaradorligini keskin oshiradi. Vaqtni to'g'ri taqsimlay olmagan taqdimotchi mazmunni yetkazishda chalg'ib ketadi yoki muhim nuqtalarni qisqartirib yuboradi. Vaqtni boshqarish — bu nafaqat texnik, balki strategik ko'nikmadir.

Har bir taqdimot oldidan vaqt chegarasi aniqlab olinishi lozim. Masalan, 10 daqiqalik taqdimot uchun: 2 daqiqa kirish, 6 daqiqa asosiy mazmun va 2 daqiqa xulosa uchun reja tuziladi. Bu taqdimotchi nutqni me'yorda olib borish, fikrlar zanjirini buzmaslik va tinglovchini charchatmaslik imkonini beradi. Zamonaviy texnologiyalar taqdimotchilarga vaqtni kuzatish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Masalan, taymerlar, signal beruvchi qurilmalar, slaydlar sonini oldindan belgilash va nutqni qismlarga bo'lish orqali vaqt chegarasi nazorat qilinadi. Har ikki jihat bir-biriga chambarchas bog'liq: diksiyaning ohangdorligi va ritmi vaqtni qanday boshqarilayotganiga bevosita ta'sir qiladi. Juda tez gapirish — vaqtni tejashga emas, balki tushunarsizlikka olib keladi. Aksincha, yaxshi muvozanatlangan sur'at taqdimotni yanada tabiiy va samarali qiladi.

Taqdimot davomida tinglovchi bilan ko'z aloqasi o'rnatish, savollarni eshitish va ularga javob berish uchun ham vaqt rejalashtirilishi kerak. Bu taqdimotni

biryoqlama emas, ikkiyoqlama muloqotga aylantiradi. Nutq davomida pauzalar qo'yish — tinglovchiga o'ylash, qabul qilish va tahlil qilish uchun imkon yaratadi. Shuningdek, muhim nuqtalarda pauza berish orqali ularga urg'u berish mumkin. Bu esa taqdimotni zerikarli bo'lishdan saqlaydi. Shuningdek, mutaxassislar tomonidan quyidagi tavsiyalar mavjud (9.6.1-rasm):

9.6.1-rasm. Taqdimot diksiyasini yaxshilash omillari

1. Aniq va ravon gapirish – samarali nutqning asosi hisoblanadi. Auditoriyaga tushunarli bo'lish, pauzalarni to'g'ri qo'yish, ohangdorlik va talaffuzni aniq saqlash — bu elementlar tinglovchining e'tiborini ushlab turish va ma'lumotni samarali yetkazish uchun zarur. Bu faqat grammatik to'g'rilik emas, balki nutqning uslubiy silliqligini anglatadi.

2. Oldindan rejalash va o'ylab olish – muvaffaqiyatli chiqishning poydevoridir. Har bir taqdimot, chiqish yoki intervyu uchun avvaldan tuzilgan strukturaviy reja, muhim fikrlarni mantiqiy ketma-ketlikda taqdim etishga yordam beradi. Bu esa speakerga ishonch bag'ishlaydi va improvizatsiyalarga imkon qoldiradi.

3. Noto'g'ri talaffuzlardan qochish – auditoriyaning siz haqingizdagi tasavvurini shakllantiruvchi nozik omildir. So'zlarni to'g'ri talaffuz qilish nafaqat professionalizmni, balki tinglovchiga hurmatni ham namoyon etadi. Shuningdek, talaffuzdagi xatolar fikrni noto'g'ri tushunishga olib kelishi mumkin.

4. Natural va xotirjam bo'lish – bu nafaqat sahnadagi o'zini tutish, balki hissiy barqarorlikdir. Sun'iylik tinglovchini uzoqlashtiradi, tabiiylik esa auditoriya bilan ishonchli aloqa o'rnatadi. Xotirjam, tabassumli va ochiq tana harakati nutq mazmunidan ko'ra kuchliroq ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Konferensiya, seminar yoki ilmiy anjumanlarda har bir ishtirokchiga ajratilgan vaqt cheklangan bo'ladi. Bu vaqtni to'g'ri rejalashtirish, eng muhim g'oyalarni tanlash va qisqa, lekin ta'sirli tarzda ifodalashni talab qiladi. Har bir soniya mazmun bilan to'ldirilgan bo'lishi zarur.

Diksiya nafaqat estetik jihatdan muhim, balki ishonch uyg'otish jihatidan ham katta ahamiyatga ega. Aniq talaffuz, muvozanatli ohang va oraliq pauzalar tinglovchida taqdimotchiga nisbatan hurmat va ishonch uyg'otadi.

Universitet va maktablarda talabalar uchun nutq darslari, diktatsiya mashg'ulotlari, teatr texnikalari asosida diksiyani rivojlantirish kurslari tashkil qilinishi zarur. Bu nafaqat taqdimotlar uchun, balki hayotiy muvaffaqiyat uchun ham muhim.

Time-boxing metodi va nutqni rejalash. Taqdimot vaqtini aniq bloklarga bo'lib chiqish — ya'ni «time-boxing» yondashuvi orqali har bir qismning davomiyligini aniq belgilash mumkin. Bu usul taqdimotni tizimli va boshqariladigan holga keltiradi.

Bir necha kishi ishtirok etayotgan jamoaviy taqdimotlarda vaqtни aniq taqsimlash va nutq bosqichlarini oldindan kelishib olish zarur. Bu muvofiqlik professional ko'rinishga olib keladi.

Taqdimot oldidan uni bir necha marta vaqtни hisoblab mashq qilish orqali kutilmagan kechikishlar va uzilishlarning oldini olish mumkin. Mashq qilish diksiyani mustahkamlab, vaqt hisini rivojlantiradi.

Akademik auditoriya, umumiy oмма, bolalar yoki xorijiy auditoriya uchun diksiyaning ravonligi va vaqt taqsimoti turlicha bo'lishi kerak. Bu moslashuv taqdimotchi saviyasining ko'rsatkichi hisoblanadi.

Diksiyadagi buzilishlar, vaqtни noto'g'ri rejalashtirish — bu keng tarqalgan muammolardir. Ularni hal qilish uchun texnik vositalardan foydalanish, refleksiya, mentorlik va doimiy mashq asosiy yechimlar sifatida taklif etiladi. Har bir taqdimotchi o'zining professional qiyofasini taqdimoti orqali namoyish etadi. Yaxshi diksiyaga ega va vaqtни boshqara oladigan shaxs auditoriyada mustahkam ijobiy taassurot qoldiradi.

Taqdimot qilish diksiyasi va vaqtни boshqarish — bu muvaffaqiyatli ta'sirchan nutqning ikki ajralmas komponentidir. Ularni puxta egallagan talaba yoki mutaxassis har qanday auditoriyada o'z fikrini ishonch bilan bayon eta oladi, muloqotni boshqara oladi va kerakli xulosaga yetaklay oladi. Bu ikki ko'nikma zamonaviy insonning ta'limiy, kasbiy va shaxsiy muvaffaqiyati uchun strategik ahamiyatga ega.

KEYS-STADIY: «Taqdimotning kuchi. Diksiya va vaqt boshqaruvi orqali ta'sirchan nutq».

UMUMIY VAQT: 80 daqiqa (2 akademik soat)

40-daqiqa – tayyorlanish, tahlil qilish, mashq;

40-daqiqa– guruh taqdimotlari va teskari aloqa;

O'QUV MAQSADI:

Talabalar taqdimot diksiyasi va vaqtни samarali boshqarish ko'nikmalarini egallaydi, ularni real kommunikativ vazifalarda (prezentatsiya, chiqish, loyiha himoyasi) qo'llashni o'rganadi.

KUTILADIGAN NATIJALAR (LOs):

1. Talaba diksiya bo'yicha asosiy tamoyillarni tushuntira oladi;
2. Talaba vaqtни segmentlab rejalashtira oladi (time-boxing);
3. Talaba jamoa bilan taqdimot tayyorlab, uni auditoriya oldida chiqib namoyish eta oladi;
4. Taqdimot davomida tinglovchi bilan aloqa (ko'z, tana, ovoz) o'rnatadi;

5. Talaba teskari aloqa asosida o‘zining kuchli va rivojlantirilishi kerak bo‘lgan jihatlarini baholaydi.

TOPSHIRIQ (CASE):

Vaziyat: Sizlar — pedagogika yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar sifatida «Zamonaviy o‘qituvchining taqdimot madaniyati» mavzusida 3 daqiqalik jamoaviy taqdimot tayyorlashingiz kerak. Har bir guruh bir mavzuni tanlaydi va uni qisqa, ta’sirli va texnik jihatdan to‘g‘ri formatda namoyish etadi. Taqdimot davomida quyidagilar hisobga olinishi shart:

- taqdimotda aniq diksiya, ohang, pauza, talaffuz asoslariga amal qilinadi;
- taqdimot oldindan rejalangan, vaqtga bo‘lingan (kirish, asosiy qism, xulosa);
- auditoriya bilan ko‘z aloqasi, tana harakati, nutq sur‘ati nazorat qilinadi;
- vizual yordamchilar (slayd, plakat, gesture) minimal va funksional bo‘ladi;
- har bir ishtirokchi nutqda qatnashadi (individual diksiyaga urg‘u beriladi).
-

FAOLIYAT BOSQICHLARI:

Bosqich	Tavsifi
1. Kirish (10 daqiqa)	O‘qituvchi keysni taqdim etadi, maqsad, mezon va baholashni tushuntiradi
2. Tayyorlov (30 daqiqa)	Guruhlar mavzuni tanlaydi, nutqni bo‘lib oladi, vaqt va diksiya mashqlari bajaradilar
3. Taqdimot (30 daqiqa)	Har bir guruh 3 daqiqalik nutq qiladi. 1 daqiqa teskari aloqa beriladi
4. Tahlil (20 daqiqa)	O‘qituvchi va guruhlar tomonidan umumiy yondashuv tahlil qilinadi

TAQDIMOT MAVZULARI (guruhlar tanlaydi):

- «O‘qituvchining ta’sirchan nutqi — darsning yuragi»;
- «Diksiya va tana harakati: pedagogning kuchli asbobi»;
- «3 daqiqada fikr bildirish: vaqtni boshqarish sirlari»;
- «Akademik nutqda talaffuz va pauzaning o‘rni».

BAHOLASH MEZONLARI (Rubrika asosida):

Mezoni nomi	Ball (0–5)
Nutqning aniqligi va talaffuz	0–5
Vaqtni to‘g‘ri taqsimlash	0–5
Vizual va tanaviy ifoda	0–5
Auditoriya bilan aloqa	0–5
Ko‘pyoqlama sinergiya (jamoaviylik)	0–5
Umumiy taassurot va kreativlik	0–5

Ushbu keys-studiya orqali talaba o‘zining taqdimot diksiyasi, nutq madaniyati va vaqt boshqarish qobiliyatlarini nafaqat o‘rganadi, balki amaliyotga tatbiq qiladi. Bunday mashg‘ulotlar talabani kelajakdagi kasbiy chiqishlar, pedagogik faoliyat va ilmiy himoyalarga tayyorlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov A. Methods of using bibliographic resources in academic research. Research Methods Journal, 2024, pp. 12-17.
2. Ismoilov Sh. Effective citation in modern academic writing. Scholarly Communications, Tashkent, 2023, pp. 45-50.
3. Ahmedov N. Evaluating primary sources in scientific studies. Science and Technology Journal, 2022, pp. 22-28.
4. Yusupov A. Germany's dual education system in library sciences. Academic Trends Journal, 2023, pp. 33-38.
5. Rahmonov O. Critical evaluation of online bibliographies. Research Approaches, Tashkent, 2022, pp. 10-15.
6. Yaponiyaning Kaizen modeli bo'yicha samarali ish tashkil qilish yondashuvlari. Xalqaro iqtisodiy sharh, 2023, №. 2, pp. 21-24.
7. O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni. Toshkent: Adolat nashriyoti, 2020, pp. 1-20.
8. Hofstede G. Cultural dimensions in academic sourcing. Research and Culture, Profile Books Ltd., 2003, pp. 67.
9. Jurabekov M. Digital resources in academic studies. Scholarly Digital Trends Journal, 2024, pp. 3-7.
10. «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi. Toshkent: Innovatsion rivojlanish vazirligi, 2022, pp. 10-12.
11. Shukurov T. Modern Trends in Digital Sourcing. Digital Research Insights, 2023, pp. 15-22.
12. Brown P. Academic Integrity and Source Verification. Global Research Quarterly, 2023, pp. 34-40.
13. Zokirov A. Secondary data utility in modern theses. Current Scientific Approaches, 2023, pp. 28-33.
14. Yakubov N. Historical perspectives in sourcing. Historical Methodology, 2023, pp. 12-18.
15. Finn O. Approaching Bibliographies in Research Writing. Academic Publishing House, 2023, pp. 40-45.

Nazorat savollari:

1. Manbalar va adabiyotlar turlari nechta?
2. **Ilmiy maqolalar va kitoblarni tavsiflab bering.**
3. Elektron manbalar turlari haqida nimalarni bilasiz?
4. Manbalar va adabiyotlarni izlash usullarini sanab bering.
5. Kutubxonalar va an'anaviy manbalarda izlash usulining ahamiyati nimadan?
6. Siz ko'pincha qanday izlash usullaridan foydalanasiz?
7. Manbalar va adabiyotlardan samarali foydalanish jarayonlarini bosqichma-bosqich aytib bering.
8. Foydalangan manbalar va adabiyotlarni rasmiylashtirish haqida nimalarni bilasiz?
9. Ilmiy tadqiqotlarda foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxatini tuzish qanday tartibga rioya qilish asosida bo'ladi?
10. Tadqiqotchi o'z ilmiy ishida iqtibosni qanday shaklda keltirishi kerak?

III-BOB. MAMLAKAT MEHNAT BOZORIDA RAQOBATBARDOSHLILIKNI TA'MINLASHDA KADBIY KOMPETENSIYADAN SAMARALI FOYDALANISH. KASBIY KOMPETENSIYA VA UNI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

10.1. Kasbiy kompetensiya va uning mohiyati.

Kasbiy kompetensiya – bu shaxsning o'z kasbiga oid vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va tajribalar majmuasidir. U nafaqat texnik yoki nazariy bilimlarni, balki amaliy tajribani ham o'z ichiga oladi. Kasbiy kompetensiya yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashda muhim rol o'ynaydi, chunki u shaxsning kasbiy salohiyatini oshirishga, murakkab vazifalarni hal qilishga va raqobatbardoshlikni ta'minlashga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonunida kasbiy kompetensiyani shakllantirish ta'lim jarayonining asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilangan. Shuningdek, 2030-yilga mo'ljallangan rivojlanish strategiyasida kadrlar tayyorlashda kasbiy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilgan.

Jahon mamlakatlarining tajribasiga murojaat qiladigan bo'lsak, Germaniyada kasbiy kompetensiyani rivojlantirish uchun dual ta'lim tizimi muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Bu tizimda talaba nazariy bilimlarni o'rganish bilan birga ishlab chiqarishda amaliy tajribaga ega bo'ladi. Natijada, Germaniyada o'quvchilar 90% ga yaqin ishga joylashish imkoniyatiga ega bo'lishmoqda. Finlyandiyada esa talabalarni kasbiy tayyorlash uchun loyihalar va jamoaviy ishlarga asoslangan ta'lim modeli qo'llaniladi. Bu model ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Kasbiy kompetensiyaning mohiyati shundaki, u shaxsning kasbiy faoliyatdagi muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Kasbiy kompetensiya quyidagi asosiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- **Bilim:** Kasbga oid nazariy va texnik bilimlarni o'zlashtirish.
- **Ko'nikma:** Amaliy tajribani qo'llash va yangi usullarni o'rganish.
- **Tajriba:** Keng qamrovli amaliyot orqali kasbiy mahoratni oshirish.
- **Motivatsiya:** Kasbiy faoliyatga qiziqish va ijodiy yondashuv.

Kasbiy kompetensiya nafaqat individual darajada, balki korxona va jamiyat darajasida ham iqtisodiy samaradorlikka hissa qo'shadi. Masalan, AQShda kasbiy kompetensiya korporativ treninglar orqali rivojlantiriladi, bu esa kompaniyalarning mahsuldorligini 40% ga oshirganini ko'rsatadi. Yaponiyada esa ishchilarni doimiy ravishda qayta tayyorlash tizimi mavjud bo'lib, bu ularning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Kreativ fikrlash kasbiy kompetensiyaning ajralmas qismi bo'lib, u yangi g'oyalar yaratish va innovatsion yechimlarni ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi. Kreativ fikrlashning quyidagi klassifikatsiyalari mavjud:

- **Analitik fikrlash:** Ma'lumotlarni tahlil qilish va ulardan foydali xulosalar chiqarish.

- **Muammoli fikrlash:** Muammolarni aniqlash va ularni hal qilish yo‘llarini topish.
- **Innovatsion fikrlash:** Yangi texnologiyalar va mahsulotlar yaratish.
- **Kollektiv fikrlash:** Jamoaviy muhokamalar orqali samarali yechimlarni topish.

14.1-jadval

Kasbiy kompetensiya va uning rivojlantirish yo‘nalishlari

Asosiy omillar	Tavsifi	Qo‘llanilishi	Natijaviylik	Erishish choralari
Nazariy bilimlar	Kasbga oid asosiy nazariy bilimlarni egallash	Ta’lim va ilmiy tadqiqotlar	85%	Nazariy o‘quv dasturlarini takomillashtirish.
Amaliy ko‘nikmalar	Tajriba orqali kasbga oid mahoratni oshirish	Sanoat va texnik ishlab chiqarish	90%	Dual ta’lim tizimini rivojlantirish.
Innovatsion fikrlash	Yangilik yaratish va g‘oyalarni amalga oshirish	Texnologik sohalar	80%	Innovatsion treninglar tashkil etish.
Motivatsiya	Faoliyatga qiziqish va rag‘batlantirish	Ta’lim va ish joylari	75%	Ichki va tashqi motivatsiya tizimlarini joriy qilish.
Raqobatbardoshlik	Bozor talablariga moslashuvchanlik	Korporativ muhit	85%	Kadrlar malakasini oshirish.
Texnologik infratuzilma	Raqamli platformalar va texnologiyalar	IT va ishlab chiqarish	90%	Texnologik bazani rivojlantirish.
Ijodiy loyiha ishlari	Loyiha asosida ishlash va natija yaratish	Ta’lim va ilmiy izlanishlar	80%	Talabalar uchun loyiha laboratoriyalari ni tashkil etish.

O‘zbekistonda kreativ fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha «Bir Million Dasturchi» va «Yoshlar innovatsion markazlari» kabi loyihalar amalga oshirilmoqda. Ushbu loyihalar orqali talabalar va yosh mutaxassislar texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish va innovatsion mahsulotlar yaratish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

Yuqoridagi jadvalda ijodiy va kasbiy faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan asosiy omillar tasvirlangan. Quyida ularning tavsifi, qo‘llanilish sohasi, natijaviylik darajasi va erishish choralari batafsil izohlanadi:

1. Nazariy bilimlar. Nazariy bilimlar kasbga oid asosiy nazariy asoslarni o'zlashtirishni anglatadi. Bu bilimlar ta'lim va ilmiy tadqiqotlarda qo'llaniladi va kasbiy o'sish uchun zarur bo'lgan poydevor hisoblanadi. Uning natijaviylik darajasi 85% deb baholanadi. Bu bilimlarni yanada takomillashtirish uchun nazariy o'quv dasturlari yangilanib, zamonaviy talablarga moslashtirilishi kerak.

2. Amaliy ko'nikmalar. Amaliy ko'nikmalar kasbga oid tajriba va mahoratni oshirishni ta'minlaydi. Bu soha sanoat va texnik ishlab chiqarishda katta ahamiyatga ega bo'lib, natijaviylik darajasi 90% ni tashkil etadi. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish uchun dual ta'lim tizimini joriy qilish samarali choradir, chunki bu tizim nazariya va amaliyotni birlashtiradi.

3. Innovatsion fikrlash. Innovatsion fikrlash yangi g'oyalar yaratish va ularni amalga oshirish qobiliyatini anglatadi. Texnologik sohalarda keng qo'llaniladi va natijaviylik darajasi 80% ga yetadi. Innovatsion fikrlashni rivojlantirish uchun maxsus treninglar va kurslar tashkil etilishi talab qilinadi.

4. Motivatsiya. Motivatsiya faoliyatga qiziqish va rag'batni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu ta'lim va ish joylarida muhim bo'lib, natijaviylik darajasi 75% ni tashkil etadi. Ichki va tashqi motivatsiya tizimlarini joriy qilish orqali bu omilni kuchaytirish mumkin.

5. Raqobatbardoshlik. Raqobatbardoshlik kasbga oid ko'nikmalarni bozor talablariga moslashtirish orqali oshiriladi. Korporativ muhitda qo'llaniladi va 85% natijaviylik darajasini ko'rsatadi. Buning uchun kadrlar malakasini oshirishga qaratilgan dasturlar amalga oshirilishi lozim.

6. Texnologik infratuzilma. Texnologik infratuzilma raqamli platformalar va zamonaviy texnologiyalarni qamrab oladi. IT va ishlab chiqarish sohasida keng qo'llaniladi va natijaviylik darajasi 90% deb baholanadi. Ushbu infratuzilmani rivojlantirish uchun texnologik bazalarni modernizatsiya qilish zarur.

7. Ijodiy loyiha ishlari. Ijodiy loyiha ishlari talabalar va tadqiqotchilar uchun loyiha asosida ishlashni nazarda tutadi. Bu ta'lim va ilmiy izlanishlarda qo'llaniladi va 80% natijaviylik darajasiga ega. Talabalar uchun loyiha laboratoriyalarini tashkil etish orqali bu faoliyatni yanada rivojlantirish mumkin.

Bu omillar birgalikda ijodiy va kasbiy faoliyatni shakllantirish uchun asosiy shart-sharoitlarni yaratadi va ularni rivojlantirish global va milliy taraqqiyotga hissa qo'shadi. Har bir omilga qaratilgan chora-tadbirlar samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Kasbiy kompetensiya mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Uning shakllanishi va rivojlanishi yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, innovatsiyalarni rivojlantirish va raqobatbardosh muhitni yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon tajribasidan kelib chiqib, O'zbekistonda ham bu sohani rivojlantirish bo'yicha joriy etilayotgan dastur va loyihalar muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, kamchiliklarni bartaraf etish orqali kasbiy kompetensiyaning rivojlanish sur'atlarini oshirish va global miqyosda raqobatbardoshlikka erishish imkoniyatlari yanada kengayadi.

Kasbiy kompetensiya nafaqat individual darajada, balki jamiyat va davlat taraqqiyotida ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda yuqori malakali mutaxassislar global bozor talablariga javob bera oladigan asosiy

resurs sifatida ko‘rilmoqda. Shuning uchun kasbiy kompetensiyani rivojlantirish orqali iqtisodiy o‘rish, ijtimoiy barqarorlik va innovatsion rivojlanishni ta‘minlash mumkin. Masalan, Skandinaviya mamlakatlarida ta‘lim tizimida talabalarni amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan dasturlar amalga oshiriladi. Buning natijasida ushbu davlatlarda ishchi kuchining malakasi yuqori bo‘lib, mehnat samaradorligi dunyo bo‘yicha yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi.

O‘zbekistonda kasbiy kompetensiya rivojini ta‘minlash bo‘yicha milliy dasturlar va strategiyalar qabul qilingan. Xususan, «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida ta‘lim tizimini raqamlashtirish va texnologik infratuzilmani rivojlantirish orqali kadrlarning malakasini oshirishga alohida e‘tibor qaratilgan. Shuningdek, «Milliy malaka tizimini yaratish» bo‘yicha loyiha orqali kasbiy kompetensiyaning xalqaro standartlarga muvofiqligini ta‘minlashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

10.2. Kasbiy kompetensiyaning o‘ziga xos xususiyatlari

Kasbiy kompetensiyalar zamonaviy jamiyatda shaxsning ijtimoiy va professional faoliyatda muvaffaqiyatli ishtirokini ta‘minlovchi asosiy sifatlardan biri hisoblanadi. Kasbiy kompetensiyalar nafaqat bilim va ko‘nikmalarni, balki ijtimoiy, texnik va ijodiy qobiliyatlarni ham o‘z ichiga oladi. Ularning asosiy o‘ziga xos xususiyatlari shaxsning aniq kasbga doir maxsus bilimlarga ega bo‘lishi, ish muhitiga moslashuvchanligi, innovatsiyalarni joriy qilish qobiliyati, va mas‘uliyat hissidir. Bugungi kunda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish nafaqat ta‘lim tizimi, balki ish beruvchi va ijtimoiy tuzilmalar tomonidan ham muhim vazifa sifatida qaraladi.

Jahon tajribasiga murojaat qilar ekanmiz, masalan, Germaniyaning «Dual ta‘lim tizimi» kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda muvaffaqiyatli model hisoblanadi. Ushbu tizimda talabalar nazariy bilimlarni amaliy tajriba bilan uyg‘unlashtiradi. Bu tizim yillar davomida Germaniyaning ishlab chiqarish salohiyatini kuchaytirib, yosh mutaxassislarni jahon bozorida raqobatbardosh darajaga olib chiqdi. O‘zbekistonda ham «Kasbiy ta‘lim to‘g‘risida»gi qonun va «Yoshlar ma‘naviyatini yuksaltirish» dasturi orqali dual ta‘lim tizimiga mos ravishda o‘quvchilarning kasbiy malakalarini oshirishga e‘tibor qaratilmoqda.

Kasbiy kompetensiyalarning shakllanishida muhit va sharoit muhim ahamiyatga ega. Kompetensiyaning samaradorligi uchun texnik jihozlar, masofaviy ta‘lim platformalari va amaliy treninglar talab etiladi. Misol tariqasida AQShdagi «Workforce Development Programs» dasturlarini keltirish mumkin. Ushbu dasturlar malakali kadrlarni tayyorlashda maxsus texnik laboratoriyalar va mentorlik tizimiga asoslangan bo‘lib, mehnat bozoridagi talab va taklif o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlashga yordam beradi. O‘zbekistonda esa «Bir million dasturchi» loyihasi orqali IT sohasida yuqori malakali mutaxassislar tayyorlanmoqda, bu esa kasbiy kompetensiyalarni raqamli rivojlanish bilan bog‘liq jarayonlarga yo‘naltirmoqda.

Kasbiy kompetensiya shaxsning iqtisodiy faoliyatdagi muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omildir. O'zbekistonda «Ta'lim to'g'risida»gi qonun kasbiy kompetensiyani rivojlantirishni ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri sifatida belgilaydi. Masalan, «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi raqamlashtirish orqali iqtisodiy mutaxassislar malakasini oshirishni ko'zda tutadi.

Kasbiy kompetensiyalar kreativ fikrlash bilan uyg'unlashgan holda yanada samarali bo'ladi. Kreativ fikrlashning klassifikatsiyasi muammoli fikrlash, innovatsion yondashuv, kritik tahlil va ilmiy tadqiqotlar kabi omillarni o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuvlar kasbiy faoliyatning yangi sohalarida samaradorlikni ta'minlashga yordam beradi. Misol uchun, Yaponiyada kreativlik va kasbiy kompetensiyalarni integratsiya qilish orqali texnologik innovatsiyalarga erishilgan. Toyota kompaniyasining «Kaizen» yondashuvi jarayonlarni doimiy takomillashtirishga asoslangan bo'lib, kompaniya raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Dual ta'lim tizimi (nazariya va amaliyotni uyg'unlashtiruvchi tizim) O'zbekistonda ham joriy etilmoqda. Germaniyada bu modelning muvaffaqiyati o'quvchilarning 90% bandligini ta'minlaydi. O'zbekistonda bu yondashuvni rivojlantirish sanoat va xizmat ko'rsatish sohalarida kadrlar malakasini oshirishga yordam beradi.

Raqamli iqtisodiyotga moslashish iqtisodiyot va menejment sohasida yangi kompetensiyalarni talab qiladi. «Bir Million Dasturchi» loyihasi yoshlarni dasturlash va sun'iy intellekt texnologiyalarini o'rganishga yo'naltirib, O'zbekistonning raqamli iqtisodiy transformatsiyasiga zamin yaratmoqda.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda O'zbekistonning qonuniy bazasi muhim rol o'ynaydi. «O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risida»gi qonuni (2020-yil) kasbiy ta'limni rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarga asoslangan o'quv dasturlarini ishlab chiqish va xalqaro tajribani milliy ta'lim tizimiga integratsiya qilishni belgilab bergan. Shuningdek, «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida kasbiy ko'nikmalarni raqamlashtirish va moslashtirishga alohida e'tibor qaratilgan. Bu choralar mamlakatning iqtisodiy o'sishi va xalqaro bozorga chiqishiga xizmat qilmoqda.

Jadval orqali kasbiy kompetensiyalarning asosiy xususiyatlarini, ularning qo'llanilish sohalarini va natijalarini ko'rib chiqamiz:

O'zbekistonda kasbiy kompetensiyalarning rivojlanishida bir qator muammolar mavjud. Bunga zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlangan infratuzilmaning yetishmasligi, xalqaro tajriba almashish imkoniyatlarining cheklanganligi va texnik bilimlarning amaliy qo'llanilishida malaka oshirish dasturlarining kamligi kiradi. Bu muammolarni hal qilish uchun texnik laboratoriyalarni kengaytirish, xalqaro ilmiy konferensiyalarda ishtirokni rag'batlantirish va mentorlik dasturlarini kuchaytirish zarur. Innovatsion grantlar va

amaliy kurslarning kengaytirilishi yosh mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda katta yordam beradi.

13.2.1-jadval

Kasbiy kompetensiyalarning asosiy xususiyatlari, ularning qo'llanilish sohalari va natijalari

Xususiyat	Qo'llanilish sohasi	Tarixiy misollar	Mavjud kamchiliklar	Rag'batlantirish chorasi
Moslashuvchanlik	Sanoat va IT	AQShning Ford kompaniyasi dagi tajriba	Zamonaviy texnologiyalarning yetishmasligi	Texnik bazani modernizatsiya qilish
Innovatsion yondashuv	Startaplar va ilmiy tadqiqotlar	Germaniya: Dual tizim	Tajriba almashish imkoniyatlarining kamligi	Xalqaro almashuv dasturlarini kengaytirish
Jamoaviy ish olib borish	Ta'lim va biznes	Toyota: «Kaizen» falsafasi	Jamoaviy kompetensiyalarni rivojlantirish mexanizmlarining zaifligi	Mentorlik dasturlarini rivojlantirish
Kreativ fikrlash	Tibbiyot va texnologiyalar	Yaponiya: texnologik innovatsiyalar	Yaratilish jarayonlarining yetarli moliyalashtirilmaganligi	Innovatsion grant dasturlarini kengaytirish
Mas'uliyat hissi	Davlat boshqaruvi va ta'lim	Skandinaviya mamlakatlari dagi ta'lim modeli	Ko'nikmalarni baholash tizimining cheklanganligi	Ko'nikmalarni baholash tizimlarini joriy qilish
Maxsus bilimlar	Kasbiy ta'lim va amaliyot	Germaniya: professional ta'lim tizimi	Malaka oshirish kurslarining kamligi	Malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslarini tashkil qilish
Innovatsiyalarni qo'llash	Texnologiya va sanoat	Janubiy Koreya: texnik rivojlanish	Innovatsion ishlanmalar sonining kamligi	Innovatsion tadqiqotlarni kengaytirish

Tahliliy fikrlash va akademik yozuv ko'nikmalari iqtisodiy menejment uchun muhim ahamiyatga ega. AQShning Silikon vodiysi kompaniyalari SWOT tahlil va g'oyalar yig'ish usullaridan foydalanib, strategik qarorlarni muvaffaqiyatli qabul

qiladi. O'zbekistonda bunday yondashuvni kengaytirish strategik boshqaruvni rivojlantirishda dolzarbdir.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish bugungi global raqobat sharoitida har bir mamlakat uchun dolzarb vazifa hisoblanadi. Ularning samarali shakllanishi ta'lim, biznes va texnologiya sohalarida yuksak natijalarga erishishni ta'minlaydi. O'zbekistonda ushbu jarayonlarni takomillashtirish bo'yicha joriy qilinayotgan chora-tadbirlar mamlakatning raqobatbardoshlik salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Yashil iqtisodiyot O'zbekistonning 2030-yil rivojlanish strategiyasida alohida o'rin egallaydi. Mutaxassislar uchun ekologik menejment va qayta tiklanadigan energiya texnologiyalari bo'yicha ko'nikmalar shakllantirilmoqda. Masalan, Janubiy Koreyaning yashil texnologiyalarni rivojlantirish bo'yicha tajribasi ushbu yo'nalishda qimmatli andoza hisoblanadi.

Kasbiy kompetensiyalarni samarali rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuvlar nafaqat individual salohiyatni oshirish, balki jamoaviy ishlarda ham ijodkorlik va mas'uliyat hissini shakllantirishga xizmat qiladi. Innovatsion yondashuvlar orqali amaliy ko'nikmalarni egallash va ular asosida yangi mahsulotlar yaratish mumkin. Misol uchun, Janubiy Koreyada texnologiyalarni o'quv jarayonlariga tatbiq etish orqali startaplarning rivoji va ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish bo'yicha muvaffaqiyatli amaliyotlar mavjud. Bu jarayon «K-Creative Economy» modeli bilan boshqariladi va milliy iqtisodiy o'sishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekistonda ham «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida texnologik platformalarni ta'lim tizimiga keng joriy qilish ishlari olib borilmoqda. Bu borada masofaviy ta'lim platformalari, shuningdek, texnik infratuzilmani rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar alohida o'rin egallaydi. Shu bilan birga, texnologik yondashuvlarni ijodkorlik bilan uyg'unlashtirish orqali talabalar va yosh mutaxassislarda innovatsion fikrlash shakllanmoqda. Ayniqsa, IT sohasida yangi avlod dasturchilarini tayyorlash bo'yicha «Bir Million Dasturchi» loyihasi muvaffaqiyatli natijalar bermoqda.

Texnologik infratuzilmani rivojlantirish kasbiy kompetensiyalarni oshirishda muhim omildir. Germaniyaning «Industry 4.0» dasturi ishlab chiqarishda avtomatlashtirish va raqamlashtirishni rivojlantirishda muvaffaqiyatli bo'ldi. O'zbekistonda bu yondashuv iqtisodiyotning texnologik transformatsiyasiga xizmat qiladi.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish faqat nazariy ta'lim bilan cheklanmasdan, ularni amaliyotda qo'llashni ham o'z ichiga oladi. Amaliy yondashuvlar quyidagilardan iborat:

• **Texnologik laboratoriyalar tashkil qilish:** Yaponiyaning «Monodzukuri» tamoyiliga asoslangan texnologik laboratoriyalar talabalarning amaliy bilimlarini oshirishda sezilarli rol o'ynaydi. Bu tajriba yangi mahsulotlar yaratishda va amaliy texnologiyalarni ishlab chiqishda muhim vosita hisoblanadi.

• **Mentoring tizimi:** Mentorlik orqali tajriba almashish yosh mutaxassislarning tezkor o'sishini ta'minlaydi. Masalan, AQShda «Mentorship Programs» orqali yirik

kompaniyalar yosh kadrlarni o'z mutaxassislari bilan hamkorlikda ishlashga o'rgatadi.

• **Startaplar va hackathonlar tashkil qilish:** Ijodkorlik va innovatsion yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish uchun hackathonlar va startap forumlari tashkil etiladi. Bu yondashuv nafaqat talaba va mutaxassislarning ijodiy salohiyatini ochadi, balki iqtisodiy o'sishga ham xizmat qiladi.

13.2.2-jadval

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda yondashuvlar va natijalar

Yondashuv	Qo'llanilish sohalari	Natijalar	Mamlakat tajribasi	Rivojlantirish yo'llari
Texnologik laboratoriyalar	Ta'lim va sanoat	Innovatsion mahsulotlar yaratish	Yaponiya: Monodzukuri tamoyili	Laboratoriyalarni jihozlash va kengaytirish
Mentorlik tizimi	Ta'lim va korporativ muhit	Yosh mutaxassislarni qo'llab-quvvatlash	AQSh: Mentorship Programs	Mentorlar tarmog'ini kengaytirish
Startaplarni qo'llash	IT va marketing	Innovatsion yechimlarni joriy qilish	Janubiy Koreya: Startap ekotizimi	Startaplar uchun maxsus grantlar ajratish
Hackathonlar	IT va kreativ sanoat	Ijodiy loyihalarni amalga oshirish	Germaniya: Texnologik formalar	Mavzuga mos hackathonlar tashkil etish
Malaka oshirish dasturlari	Mehnat bozori	Malakali kadrlar tayyorlash	Germaniya: Dual tizim	Xalqaro hamkorlik asosida kurslar yaratish
Innovatsion grantlar	Ilmiy izlanishlar	Tadqiqot natijalarini tijoratlashtirish	Shveysariya: Ilmiy dasturlar	Grant hajmini oshirish va tanlovlarni o'tkazish
Raqamli ta'lim platformalari	Ta'lim va ilmiy izlanishlar	Masofaviy ta'limni rivojlantirish	O'zbekiston: Bir Million Dasturchi	Platformalar sonini oshirish

O'zbekistonda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha qator dasturlar amalga oshirilmoqda. Masalan, Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgan «Yoshlar innovatsion markazlari» ushbu yo'nalishda sezilarli muvaffaqiyatlarga erishmoqda. Ushbu markazlar talabalar va yosh tadqiqotchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, «O'zbekiston Respublikasi Prezidenti stipendiyasi» loyihasi ilmiy va ijodiy sohalarda yetakchi bo'lgan talabalarni rag'batlantiradi.

Shu bilan birga, ishlab chiqarish sohalarida kasbiy malakalarni rivojlantirish bo'yicha xalqaro tajriba asosida ishlab chiqilgan dasturlar ham mavjud. Masalan, Germaniya va Shveysariyaning dual ta'lim tizimi O'zbekistonda ham amaliyotga joriy qilinmoqda. Bu tizim nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirib, mehnat bozorining talablari asosida kadrlar tayyorlashni ta'minlaydi. Natijada, talabalar malakali mutaxassis sifatida ish faoliyatini boshlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish global miqyosdagi raqobatbardoshlikni oshirish va milliy iqtisodiyotni mustahkamlash uchun strategik ahamiyatga ega. Jahon mamlakatlarining muvaffaqiyatli tajribalari, masalan, Germaniya va Janubiy Koreyaning innovatsion yondashuvlari, O'zbekistonda tatbiq qilinayotgan chora-tadbirlar uchun qimmatli asos bo'lib xizmat qilmoqda. Yurtimizda amalga oshirilayotgan «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi va xalqaro tajribalarning uyg'unlashuvi kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda yangi imkoniyatlarni ochadi. Shu bilan birga, ijodkorlik va texnologik rivojlanishni qo'llab-quvvatlash orqali ta'lim va sanoat sohasida innovatsion yondashuvlarni kengaytirish mumkin.

13.3. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga yondashuvlar

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish bugungi kunda jahon mamlakatlarining ta'lim va kadrlar tayyorlash strategiyasining markaziy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu kompetensiyalar shaxsning kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va amaliy qobiliyatlarni o'z ichiga oladi. Rivojlanish yondashuvlari esa ushbu elementlarni optimallashtirish va zamonaviy talablar asosida yangilashni nazarda tutadi.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun **funksional yondashuv** muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv kasbning amaliy jihatlarini aniqlash va ularni muayyan ko'nikmalar bilan bog'lashga qaratilgan. Masalan, Buyuk Britaniyada «National Vocational Qualifications» (NVQ) tizimi aynan funksional yondashuv asosida ishlab chiqilgan. Ushbu tizimda har bir kasb bo'yicha talablar batafsil aniqlanadi va ularga mos ravishda o'qitish amalga oshiriladi. Natijada, talabalar o'zlarining aniq qobiliyatlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda turli xil yondashuvlar qo'llaniladi. Ular ichida eng dolzarb bo'lganlari:

1. **Funksional yondashuv:** Kasbning amaliy jihatlarini rivojlantirishga qaratilgan.
2. **Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv:** Xodimlarning shaxsiy ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos yondashuv.
3. **Kompleks yondashuv:** Kasbiy va shaxsiy rivojlanishni birlashtiradi.
4. **Innovatsion yondashuv:** Zamonaviy texnologiyalar va metodlarni o'z ichiga oladi.

Masalan, Finlyandiya ta'lim tizimida kompleks yondashuv muvaffaqiyatli tatbiq etilib, o'quvchilar kasbiy ko'nikmalar bilan birga ijodiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatiga ega. Ushbu yondashuv o'qitish jarayonini amaliyot va

nazariyaning uyg'unligi asosida tashkil qilishni ko'zda tutadi. Natijada, talabalarning ish bozoriga moslashuvchanligi oshadi va ular zamonaviy talablarga javob beruvchi kadrlar sifatida shakllanadi.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning kamchiliklari. Shu bilan birga, ushbu yondashuvlarning ba'zi kamchiliklari ham mavjud. Masalan, funksional yondashuv nazariy bilimlarning yetarlicha chuqurligini ta'minlamasligi mumkin. Bu esa kadrlarning ijodiy fikrlash qobiliyatini cheklashi ehtimolini tug'diradi. Innovatsion yondashuv esa zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirish uchun katta moliyaviy resurslarni talab qiladi, bu har doim ham barcha mamlakatlarda joriy qilish imkonini bermaydi.

O'zbekistonda bu boradagi asosiy kamchiliklardan biri sifatida kasbiy ta'lim dasturlarining yetarli darajada raqamlashtirilmaganligini ko'rsatish mumkin. Shu bilan birga, amaliyot va nazariy bilimlarning uyg'unligi yetarli darajada ta'minlanmagan. Biroq, mamlakatimizda «Professional ta'lim to'g'risida»gi qonun qabul qilinishi va «Milliy malaka tizimi»ni joriy qilish ushbu kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan muhim qadam hisoblanadi.

13.2.1-jadval

Yondashuvlarni amalga oshirish uchun chora-tadbirlar

Yondashuv turi	Asosiy xususiyati	Qo'llaniladi gan sohalar	Kutilgan natija	Kamchiliklari
Funksional yondashuv	Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish	Kasbiy ta'lim, sanoat	Qobiliyatlarning oshishi	Nazariy bilimlarning yetishmasligi
Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv	Shaxsiy ehtiyojlarga e'tibor	Ta'lim, xizmat ko'rsatish sohasi	Xodimlarning motivatsiyasini oshirish	Har bir xodimga mos yondashuvning qimmatligi
Kompleks yondashuv	Kasbiy va shaxsiy rivojlanishni birlashtirish	Ta'lim, menejment	Ish samaradorligini oshirish	Amalga oshirishda vaqt talab qilishi
Innovatsion yondashuv	Texnologiyalarga asoslangan	IT, sanoat, tibbiyot	Innovatsiyalarni joriy qilish	Moliyaviy resurslarga bog'liqlik
Kompetensiyaga asoslangan yondashuv	Malaka darajasini belgilash	Oliy ta'lim, korporativ treninglar	Kadrlar sifatini oshirish	Standartlashtirishdagi qiyinchiliklar
Raqamlashtirish yondashuvi	Onlayn platformalar	Ta'lim, ilmiy tadqiqotlar	O'quv jarayonining tezkorligi	Internet va texnologik

	orqali ta'lim berish			infrastruktur talab qilinishi
Ekologik yondashuv	Ijtimoiy mas'uliyat va ekologiyaga e'tibor	Sanoat, qishloq xo'jaligi	Barqaror rivojlanish	Mahalliy sharoitga moslashtirish zaruriyati

Yondashuvlarni Baholashning Metodlari va Formulalari

1. **Qobiliyat koeffitsienti (QK):**

$$QK = \frac{\text{Erishilgan natijalar}}{\text{Belgilangan maqsadlar}} \times 100$$

2. **Ish samaradorligi indeksi (ISI):**

$$ISI = \frac{\text{Ishlab chiqarilgan mahsulot}}{\text{Xodimlar soni}}$$

3. **Motivatsiya darajasi (MD):**

$$MD = \frac{\text{Motivatsiya olgan xodimlar}}{\text{Umumiy xodimlar soni}} \times 100$$

4. **Innovatsion joriy qilish ko'rsatkichi (IJK):**

$$IJK = \frac{\text{Joriy qilingan innovatsiyalar}}{\text{Umumiy takliflar}}$$

5. **O'qitish samaradorligi koeffitsienti (OSK):**

$$OSK = \left(\frac{\text{Muvaffaqiyatli o'quvchilar soni}}{\text{Umumiy o'quvchilar soni}} \right) \times 100$$

Yuqorida keltirilgan jadval va formulalar kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi asosiy yondashuvlarning o'ziga xos jihatlarini ko'rsatadi. Yondashuvlar sohalar bo'yicha farqlanib, ularning har biri o'zining samaradorlik ko'rsatkichlariga ega. Formulalar esa yondashuvlarning natijalarini aniq baholash uchun foydalaniladi. Masalan, qobiliyat koeffitsienti (QK) kasbiy o'quv dasturlarining real samaradorligini hisoblash imkonini beradi. Shu bilan birga, motivatsiya darajasi (MD) xodimlar va talabalar motivatsiyasini baholashda muhim ahamiyatga ega.

Xalqaro hamkorlik O'zbekiston mutaxassislarini global bozorga tayyorlashda muhim. MIT va boshqa yirik universitetlarning ilmiy hamkorlik dasturlari yangi texnologiyalarni joriy qilish va iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantiradi. O'zbekistonda Innovatsion rivojlanish vazirligi bu yo'nalishda qator loyihalarni amalga oshirmoqda.

O'zbekistonda bu yondashuvlarni amalga oshirish raqamlashtirish va malaka tizimlarini takomillashtirish orqali amalga oshirilmoqda. Misol uchun, «Professional ta'limni modernizatsiya qilish» loyihasi zamonaviy texnologiyalardan foydalanishga asoslangan. Shu bilan birga, milliy malaka tizimi

ushbu yondashuvlarni xalqaro standartlarga moslashtirishga yordam bermoqda. Shu bois, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti uchun strategik yo‘nalish hisoblanadi.

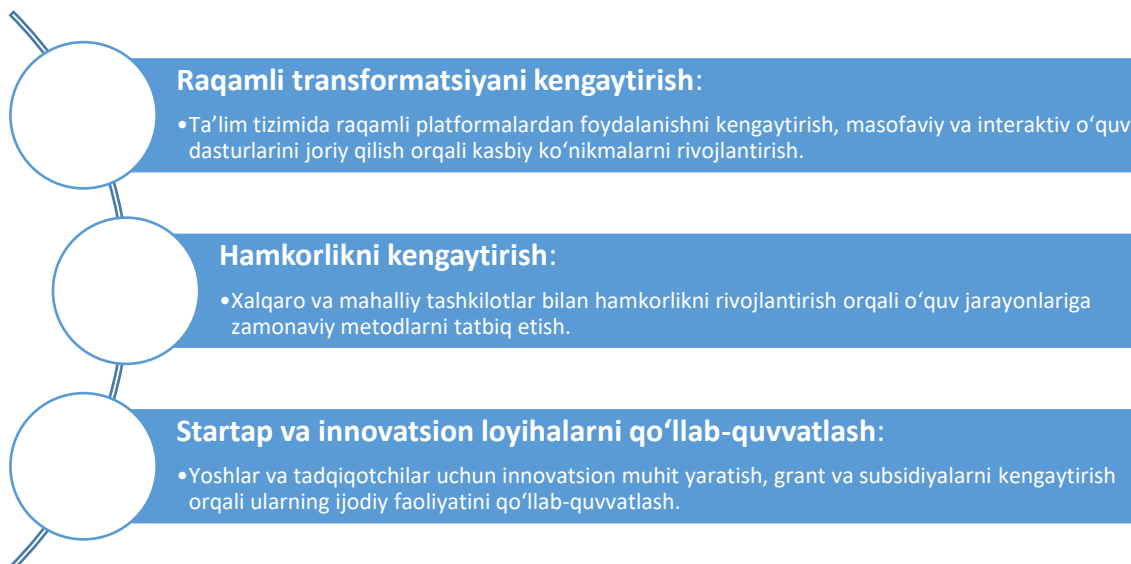
Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy xususiyatlaridan biri bu jarayonning zamonaviylikka mosligi va rivojlanishga doimiy ehtiyojning mavjudligidir. Bugungi kunda ish bozorining tezkor o‘zgarishi, raqamli transformatsiya va global muhitdagi o‘zgarishlar sababli har bir sohada ijodiy va funksional ko‘nikmalarni rivojlantirish talab qilinmoqda. Masalan, IT sohasi uchun texnik ko‘nikmalarni rivojlantirish muhim bo‘lsa, ta’lim tizimida ko‘proq kommunikativ va muammoli fikrlash qobiliyatlariga urg‘u berilmoqda.

Xalqaro tajribadan kelib chiqib, bu yondashuvlarning ahamiyati keng ko‘lamli. Masalan, Germaniyada «Dual Ta’lim» tizimi professional ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun o‘quv jarayonini amaliyot bilan uyg‘unlashtirishga asoslangan. Bu tizim orqali talabalarning nazariy va amaliy bilimlarini parallel rivojlantirishga erishiladi. Natijada, talabalar mehnat bozoriga moslashuvchanlik va yuqori malaka bilan kirib keladi. O‘zbekiston ta’lim tizimi ham ushbu tajribani o‘zlashtirishga harakat qilmoqda. Jumladan, professional ta’lim kollejarida dual ta’lim elementlari joriy qilinmoqda.

O‘zbekistonda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish davlat dasturlari orqali tizimli ravishda amalga oshirilmoqda. Jumladan:

- **«Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasi:** Raqamli texnologiyalarni ta’lim va ishlab chiqarish tizimiga joriy qilish orqali xodimlarning malakasini oshirishga yo‘naltirilgan.
- **«Milliy Malaka Ramkasi»:** Ushbu loyiha kasbiy ko‘nikmalarni xalqaro standartlarga muvofiq baholash va rivojlantirishni nazarda tutadi.
- **«Yoshlar Startup Akademiyasi»:** Yoshlarning biznes va innovatsion g‘oyalarini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan dastur bo‘lib, bunda ularga amaliy va nazariy ko‘nikmalar beriladi.

Bu kabi dasturlar kadrlar malakasini oshirish va ularni xalqaro talablarga mos ravishda tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi. Biroq, ushbu yondashuvlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun ta’lim tizimi, ishlab chiqarish sektori va davlat organlari o‘rtasida yaqin hamkorlik talab qilinadi.

13.3.1-rasm. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning samaradorligini oshirish yondashuvlari

Masalan, Janubiy Koreyaning «HRD-Net» tizimi professional ko'nikmalarni rivojlantirish uchun innovatsion platforma sifatida muvaffaqiyatli ishlamoqda. Bu tizim orqali xodimlarning malakasini oshirish dasturlari raqamli tizim orqali monitoring qilinadi va har bir ishtirokchi o'z rivojlanishini baholash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Aniqlash metodlari va formulalar kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida natijalarni baholash va ularni yaxshilashda muhim o'rin tutadi. Quyidagi metodlar ko'p hollarda amalda qo'llaniladi:

1. **Kompetensiyalarni baholash koeffitsienti (KBK):**

$$KBK = \left(\frac{\text{Egiluvchanlik ballari}}{\text{Malaka talab qilinadigan vazifalar}} \right) \times 100$$

Kasbiy tayyorgarlik indeksi (KTI):

$$KTI = \frac{\text{Amaliyot davomiyligi (soat)}}{\text{Nazariy mashg'ulotlar (soat)}}$$

2. **Startup muvaffaqiyati ko'rsatkichi (SMK):**

$$SMK = \frac{\text{Foydalanuvchilar soni}}{\text{Startup boshlovchi a'zolar soni}}$$

3. **Qobiliyatni rivojlantirish koeffitsienti (QRK):**

$$QRK = \left(\frac{\text{Erishilgan maqsadlar}}{\text{Umumiy belgilangan maqsadlar}} \right) \times 100$$

4. **Ish samaradorligi darajasi (ISD):**

$$ISD = \frac{\text{Ijro etilgan ish hajmi}}{\text{Ajratilgan vaqt}}$$

Yuqoridagi jadval va formulalar kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida natijalarni samarali kuzatib borish va tahlil qilishga xizmat qiladi. Masalan, Kompetensiyalarni baholash koeffitsienti (KBK) orqali xodimlarning o'z

kasbiga moslashuvchanlik darajasi aniqlanadi. Kasbiy tayyorgarlik indeksi (KTI) esa o'quv jarayonidagi nazariya va amaliyotning nisbatini baholash imkonini beradi. Bu ko'rsatkich o'quv jarayonini takomillashtirish uchun muhim hisoblanadi.

Shu bilan birga, startap muvaffaqiyati ko'rsatkichi (SMK) yosh tadbirkorlarning faoliyatini baholashda qo'llaniladi. Bu indikator startaplarning bozorga kirishdagi samaradorligini o'lchash imkonini beradi. O'zbekistonda raqamli ta'lim va amaliy tadqiqotlarni kengaytirish orqali bu ko'rsatkichlarni ijobiy tomonga o'zgartirish mumkin. Ushbu metodlar va formulalar orqali kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha amaliy natijalarga erishish uchun aniq strategiyalar ishlab chiqish imkoniyati yaratiladi.

10.4. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish omillari

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish bugungi kunda ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Kompetensiyalar nafaqat shaxsiy bilim va ko'nikmalarni, balki jamiyatga qo'shiladigan hissani belgilab beradi. Ularni rivojlantirishning asosiy maqsadi malakali kadrlarni tayyorlash orqali iqtisodiyot va ta'lim sifatini oshirishdan iborat. Zamonaviy mehnat bozorida muvaffaqiyatga erishish uchun shaxsning ko'nikmalari, moslashuvchanligi, ijodiy fikrlashi va jamoaviy ishlash qobiliyatlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali yo'nalishlaridan biri uzluksiz ta'lim va malaka oshirish tizimidir. Jahon tajribasida Finlyandiya ta'lim tizimi kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha eng ilg'or tajribalardan biridir. Ushbu tizimda talabalarning amaliy malakalariga e'tibor qaratilib, ularni nazariy bilimlar bilan uyg'unlashtirish orqali natijadorlikni ta'minlashga erishilgan. Fin ta'lim modeli «Hayot davomida ta'lim» tamoyiliga asoslanib, kasbiy rivojlanishning uzluksizligini ta'minlaydi.

Nufuzli kompaniyalar ham kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda faol ishtirok etmoqda. Masalan, Google kompaniyasi o'z xodimlarining malakasini oshirish uchun doimiy trening va ta'lim dasturlarini yo'lga qo'ygan. Kompaniya innovatsion loyihalar va texnologiyalarga e'tibor qaratib, xodimlarining ijodiy va texnik ko'nikmalarini rivojlantirishga erishgan. Shuningdek, Microsoft o'zining «Learning and Development» dasturi orqali xodimlar uchun texnologik va menejment ko'nikmalarini shakllantiruvchi treninglarni tashkil etib kelmoqda.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning muhim omillaridan biri texnologik infratuzilmani rivojlantirishdir. Zamonaviy texnologiyalar xodimlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, Germaniyaning «Industry 4.0» tashabbusi ishlab chiqarishda innovatsion texnologiyalarni keng qo'llash orqali ishchi kuchining malakasini oshirish va mahsulot sifatini yaxshilashga qaratilgan. Ushbu yondashuv texnologik integratsiya va xodimlarning texnik bilimlarini kuchaytirishni o'z ichiga oladi.

O'zbekistonda ham kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, «Kasb-hunar ta'limi to'g'risida»gi qonunda belgilanganidek, kadrlarni tayyorlashda amaliyot va nazariyaning

uygʻunligi taʼminlanishi kerak. Oʻzbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan tashkil etilgan «Yoshlar innovatsion markazi» kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan muhim loyihalardan biridir. Bu markaz orqali yosh mutaxassislarning bilimlari va koʻnikmalari yangi texnologiyalar yordamida rivojlantirilmoqda.

Kreativ fikrlash biznes menejmentining ajralmas qismidir. Toyota kompaniyasining «Kaizen» tamoyili jarayonlarni doimiy takomillashtirishga asoslanadi. Oʻzbekistonda kichik biznesni qoʻllab-quvvatlash orqali bu tamoyilni keng tatbiq etish mumkin. Kasbiy kompetensiyalarni baholash samaradorligini oshirish uchun «Milliy Malaka Tizimi» joriy etilmoqda. Bu tizim xalqaro standartlarga mos keluvchi kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi. Misol tariqasida Finlyandiyaning taʼlim tizimidagi muvofiqlik tamoyillari keltirilishi mumkin.

10.4.1-jadval

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish omillari

Omil	Ahamiyati	Qoʻllanilish i	Taʼsir darajas i	Natijasi
Shaxsiy rivojlanish	Individual kompetensiyani shakllantirish	Taʼlim va karyera	Yuqori	Mustaqil fikrlash va moslashuvchanlik
Texnologik qoʻllab-quvvatlash	Samaradorlikni oshirish	Ishlab chiqarish va IT	Yuqori	Innovatsion yechimlar va samarali jarayonlar
Ilmiy hamkorlik	Bilim va tajriba almashish	Ilmiy tadqiqotlar	Oʻrtacha	Yangi gʻoyalar va kashfiyotlar
Muhit	Ragʻbatlantiruvchi sharoit yaratish	Ishchi muhiti	Yuqori	Ijodiy va samarali mehnat
Motivatsiya	Ichki va tashqi ragʻbatlantirish	Korporativ soha	Yuqori	Ishchi salohiyatining oshishi
Zamonaviy taʼlim texnologiyalari	Interaktiv taʼlim jarayonlari	Taʼlim	Yuqori	Tezkor va sifatli bilim olish imkoniyati
Xalqaro tajriba	Global oʻzaro hamkorlik	Xalqaro loyihalar	Yuqori	Ilmiy va kasbiy rivojlanish

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy omillari quyidagilarni oʻz ichiga oladi: shaxsiy rivojlanish, texnologik qoʻllab-quvvatlash, ilmiy hamkorlik, muhit, motivatsiya, zamonaviy taʼlim texnologiyalari va xalqaro tajriba. Ularning har biri kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, motivatsiya xodimlarning ishga boʻlgan qiziqishini oshiradi, zamonaviy

ta'lim texnologiyalari esa ularning bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Quyidagi jadval kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish omillari, ularning ahamiyati va ta'sir darajasi bo'yicha tahlilni aks ettiradi:

Jadvalda keltirilgan omillarning har biri kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Masalan, shaxsiy rivojlanish shaxsning o'z salohiyatini ochishiga yordam beradi, texnologik qo'llab-quvvatlash esa ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etadi.

O'zbekistonda bu omillarni tatbiq etish uchun qator chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Texnologik infratuzilmani kengaytirish, ta'lim dasturlarini modernizatsiya qilish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish orqali kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish mumkin. Shu bilan birga, motivatsion dasturlar va ilmiy hamkorlikni kengaytirish xodimlarning ijodkorligini oshirishga hissa qo'shadi.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish bugungi kunda barcha sohalar uchun muhim bo'lib, bu jarayonni tizimli va maqsadli yo'lga qo'yish ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning yangi bosqichiga olib chiqadi. O'zbekistonning mavjud resurslari va xalqaro tajriba asosida bu jarayonni amalga oshirish orqali global raqobatbardoshlikni ta'minlash mumkin.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish O'zbekistonning iqtisodiy raqobatbardoshligini oshiradi. Janubiy Koreya texnologik startaplarni qo'llab-quvvatlash orqali xalqaro bozorga chiqishda muvaffaqiyatga erishdi. O'zbekistonda bu yondashuv «Yoshlar Startup Akademiyasi» orqali tatbiq etilmoqda. Google kompaniyasining xodimlarga ijodiy g'oyalarni rivojlantirish uchun alohida vaqt ajratishi motivatsion yondashuvning yorqin namunasidir. O'zbekistonda davlat va xususiy sektor xodimlarini rag'batlantirish uchun bonus tizimlarini kengaytirish zarur.

Motivatsiya kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy omillaridan biri bo'lib, u xodimlarning ishga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularning samaradorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ichki motivatsiya shaxsning o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchini oshiradi, tashqi motivatsiya esa moddiy va ma'naviy rag'batlar orqali salohiyatni ro'yobga chiqaradi. Jahon tajribasida, masalan, **Google** va **Apple** kabi kompaniyalar xodimlarning kreativligini oshirish uchun motivatsion dasturlarni joriy qilgan. Google'da xodimlarga o'z g'oyalarni rivojlantirish uchun alohida vaqt ajratiladi, bu esa yangi mahsulotlar yaratilishiga olib keladi.

Masofaviy ta'lim platformalarini kengaytirish O'zbekistonda iqtisodiy menejment bo'yicha malakali kadrlar tayyorlashni tezlashtiradi. Coursera va EdX tajribasi ushbu yo'nalishda qimmatli andoza bo'lib xizmat qiladi. Texnologik laboratoriyalar va amaliy simulyatsiyalar kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim vositadir. Yaponiyaning «Monodzukuri» tamoyiliga asoslangan texnologik laboratoriyalar iqtisodiy menejmentda yangi yondashuvlarni joriy qilish uchun zarur. O'zbekistonda bunday laboratoriyalarni tashkil etish va rivojlantirish muhim strategik qadamdir.

O'zbekistonda motivatsion tizimlar hali to'liq shakllanmagan, ammo korporativ sohada rag'batlantirish dasturlarini rivojlantirish yo'lga qo'yilmoqda. Xususan, davlat sektori va xususiy korxonalarda xodimlarning samaradorligini oshirish uchun mukofot va bonus tizimlari kengaytirilmoqda. Bu jarayonni yanada rivojlantirish uchun moddiy rag'batlantirishga e'tiborni kuchaytirish, shuningdek, ichki motivatsiyani oshiruvchi treninglarni tashkil qilish muhimdir.

Texnologik infratuzilmani rivojlantirish zamonaviy ish jarayonlarida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning hal qiluvchi omilidir. Yangi texnologiyalar xodimlarning ko'nikmalarini kengaytiradi va ularning samaradorligini oshiradi. Masalan, **Germaniyada** joriy qilingan «Industry 4.0» dasturi ishlab chiqarish jarayonlarida avtomatlashtirish va raqamli tizimlarni keng qo'llash orqali xodimlarning texnik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu yondashuv natijasida Germaniya iqtisodiyotida ishlab chiqarish samaradorligi sezilarli darajada oshgan.

O'zbekistonda bu borada qator ishlanmalar amalga oshirilmoqda. Xususan, «Raqamli O'zbekiston – 2030» dasturi doirasida korxonalarni raqamlashtirish orqali ishlab chiqarishda texnologik ko'nikmalarni shakllantirish ko'zda tutilgan. Shu bilan birga, texnologik infratuzilmani rivojlantirish uchun maxsus trening va seminarlarni tashkil etish, xodimlarni yangi texnologiyalar bilan ishlashga o'rgatish zarur.

Qo'llab-quvvatlovchi muhit ijodiy va samarali ish jarayonlari uchun muhim omil hisoblanadi. Jamoaviy hamkorlik va ochiq muhit orqali xodimlar o'z bilim va ko'nikmalarini boyitadi. Masalan, **Facebook** kompaniyasida xodimlarning g'oyalarini erkin muhokama qilish va yangi loyihalar ishlab chiqish uchun ochiq ofis tamoyili keng qo'llaniladi. Bu yondashuv xodimlarning ijodiy salohiyatini oshirib, samaradorlikni ta'minlaydi.

O'zbekistonda jamoaviy hamkorlik va ochiq muhitni rivojlantirish uchun turli dasturlar joriy etilmoqda. Masalan, «Yoshlar innovatsion markazi» va «Startup akademiyalari» yoshlarning o'z g'oyalarini rivojlantirish va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Biroq, ushbu markazlarning faoliyatini kengaytirish va ularni qo'llab-quvvatlash choralari yanada kuchaytirilishi lozim.

Ilmiy hamkorlik xalqaro tajriba almashinuvi va kasbiy ko'nikmalarni boyitishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu orqali mutaxassislar yangi texnologiyalar va yondashuvlarni o'rganadi va ulardan o'z faoliyatida foydalanadi. Masalan, **MIT** (Massachusetts Texnologiya Instituti) va boshqa nufuzli universitetlarning ilmiy hamkorlik dasturlari ilmiy-tadqiqot salohiyatini oshirishda katta natijalarga erishgan.

O'zbekistonda bu borada «Innovatsion rivojlanish vazirligi» tomonidan xalqaro hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha qator loyihalar amalga oshirilmoqda. Biroq, ilmiy hamkorlik doirasini kengaytirish, xalqaro tadqiqot loyihalarida ishtirok etish va xorijiy mutaxassislar bilan aloqalarni rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda asosiy vositalardan biridir. Interaktiv ta'lim vositalari, masofaviy o'qitish platformalari va simulyatsiyalar orqali o'quv jarayonlarini sifatli tashkil etish

mumkin. Masalan, **Coursera** va **EdX** kabi global platformalar orqali talabalar turli sohalarida bilim va ko'nikmalarni egallab, kasbiy darajalarini oshirmoqda.

O'zbekistonda masofaviy ta'lim va onlayn platformalarni kengaytirish bo'yicha ishlar olib borilmoqda. Ammo raqamli ta'lim texnologiyalaridan kengroq foydalanishni ta'minlash va barcha aholi qatlamlari uchun imkoniyatlar yaratish zarur. Bu kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish va global raqobatbardoshlikni ta'minlash mumkin. Innovatsion loyihalar va zamonaviy yondashuvlarni amalga oshirish, ta'lim tizimlarini modernizatsiya qilish va texnologik infratuzilmani kengaytirish bu borada eng muhim choralardan biridir. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, kasbiy kompetensiyalarni tizimli rivojlantirish mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekistonda bu jarayonni muvaffaqiyatli tashkil qilish uchun mavjud resurslardan samarali foydalanish, xalqaro tajriba va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish lozim. Shu yo'l bilan kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish nafaqat iqtisodiyot, balki jamiyat taraqqiyotiga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Jurabekov M. Sanoat korxonalarida innovatsion-investitsion faoliyatni tavsiflovchi ko'rsatkichlar tahlili va ta'sir ko'rsatuvchi omillar tasnifi //Тараққиёт тадқиқотлари: илмий-амалий анжуманлар материаллари тўплами. – 2024. – Т. 2. – №. 16. – С. 3-7.
2. Karimov A. Ta'lim tizimida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy omillari //O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish strategiyasi: ilmiynazariy asoslar. – Toshkent: Innovatsion nashriyot, 2023. – С. 10-15.
3. Ismoilov Sh. Kasbiy malakalarni oshirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati //Ilm va taraqqiyot. – 2023. – №. 5. – С. 25-30.
4. Rahmonov O. Jahon mamlakatlarida dual ta'lim tizimini rivojlantirish tajribasi //Kasbiy ta'limni rivojlantirishning dolzarb masalalari. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2022. – С. 45-50.
5. Ahmedov N. Kasbiy ta'lim jarayonida kreativ fikrlashni rivojlantirish usullari //O'zbekiston Respublikasi ta'lim va tarbiya sohasida innovatsiyalar. – 2022. – №. 3. – С. 12-18.
6. Yusupov A. Germaniyada dual ta'lim tizimining muvaffaqiyati va O'zbekistonga moslashuv yo'llari //Ilmiy-amaliy jurnal. – 2023. – №. 4. – С. 33-38.
7. Yaponiyaning Kaizen modeli bo'yicha samarali ish tashkil qilish yondashuvlari //Xalqaro iqtisodiy sharh. – 2023. – №. 2. – С. 21-24.
8. Finlyandiyada hayot davomida ta'lim tamoyili //Yevropa ta'lim tizimlari tahlili. – 2022. – №. 5. – С. 7-10.
9. O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni. – Toshkent: Adolat nashriyoti, 2020. – С. 1-20.

10. «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasi doirasidagi ta’lim tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha ma’lumotnoma. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi, 2022. – C. 10-12.
11. Hopkins D., Reid T. The academic skills handbook: your guide to success in writing, thinking and communicating at university. – 2024.
12. Hartley J. Academic writing and publishing: A practical handbook. – Routledge, 2008.
13. Glatthorn A. A., Joyner R. L. Writing the winning thesis or dissertation: A step-by-step guide. – Corwin Press, 2005.
14. Single P. B., Reis R. M. Demystifying dissertation writing: A streamlined process from choice of topic to final text. – Routledge, 2023.
15. Naoum S. G. Dissertation research and writing for construction students. – Routledge, 2012.
16. Lindsay D. R. Scientific Writing. – Longman Cheshire, 1995.
17. Katz M. J. From research to manuscript: A guide to scientific writing. – Springer Science & Business Media, 2009.
18. Elbow P. Writing with power: Techniques for mastering the writing process. – Oxford University Press, 1998.
19. Oshima A. et al. Introduction to academic writing. – London : Pearson/Longman, 2007. – C. 3.
20. Giltrow J. Academic Writing-: Writing and Reading Across the Disciplines. – Broadview Press, 2002.
21. Kruse O. Perspectives on academic writing in European higher education: Genres, practices and competences //REDU: Revista de Docencia Universitaria. – 2013. – T. 11. – №. 1. – C. 37.
22. Pautasso M. Ten simple rules for writing a literature review //PLoS computational biology. – 2013. – T. 9. – №. 7. – C. e1003149.
23. Stanisławska-Kloc S. Plagiat i autoplaciat //Infos zagadnienia społeczno gospodarcze. – 2011. – №. 16. – C. 1-4.
24. Smith E. R. Plagiarism, self-plagiarism and duplicate publication //The Canadian journal of cardiology. – 2007. – T. 23. – №. 2. – C. 146.
25. Posner R. A. The little book of plagiarism. – Pantheon, 2009.
26. Onyemelukwe I. M. Plagiarism or academic theft: typology, indicators and the way out //International Journal of Applied and Natural Sciences. – 2019. – T. 8. – №. 2. – C. 9-26.
27. Pun M. Plagiarism in scientific writing: Why it is important to know and avoid //Journal of Political Science. – 2021. – T. 21. – C. 109-118.

Nazorat savollari

1. Kasbiy kompetensiya tushunchasi va uning asosiy tarkibiy qismlari nimalardan iborat?
2. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi qonunida kasbiy kompetensiya qanday belgilangan?

3. Germaniyaning dual ta'lim tizimi qanday afzalliklarga ega va u O'zbekistonda qanday tatbiq etilmoqda?
4. Kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda kreativ fikrlashning roli qanday?
5. Jahon mamlakatlari, masalan, AQSh va Yaponiyada kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish qanday amalga oshirilmoqda?
6. O'zbekistonda «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga qanday ta'sir ko'rsatmoqda?
7. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning motivatsiya tizimi qanday tashkil etilishi kerak?
8. Zamonaviy ta'lim texnologiyalarining kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi ahamiyati nimalarda namoyon bo'ladi?
9. Texnologik infratuzilma kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda qanday rol o'ynaydi?
10. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha O'zbekistonda qanday qonunlar va dasturlar mavjud?

11-BOB. BO'LAJAK MUTAXASSISNING KASBIY KO'NIKMALARI VA MOTIVATSION BOSHQARISH KOMPITENSIYASI

11.1. Matematik ko'nikmalar

Iqtisodchi mutaxassislar uchun matematik ko'nikmalar kasbning asosiy tarkibiy qismidir. Ular murakkab iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish, ma'lumotlarni tuzish va bashorat qilish, qarorlar qabul qilish uchun zarur bo'lgan vositalarni taqdim etadi. Bugungi kunda, iqtisodiyotning tezkor rivojlanishi va raqamli transformatsiya jarayonlari shuni ko'rsatmoqdaki, iqtisodchilarning matematik ko'nikmalari nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham rivojlantirish uchun muhimdir. Ushbu ko'nikmalar iqtisodiy modellarni tuzish, statistik tahlillarni o'tkazish va natijalarga qarab strategiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi.

“Matematik ko'nikmalar iqtisodchilarning samaradorligini oshiradi va ularning faoliyatini har tomonlama boyitadi. Misol uchun, kadrlar rejalashtirishda statistik tahlil, korxona daromadini optimallashtirishda algebraik metodlar yoki makroiqtisodiy tahlilda differensial tenglamalar keng qo'llaniladi”¹¹⁷. “Jahon tajribasidan kelib chiqib, AQShdagi Federal Reserve Bank mutaxassislari murakkab iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish uchun ilg'or matematik usullardan foydalanadilar. Ushbu yondashuv davlatning iqtisodiy siyosatini shakllantirishda strategik qarorlarni qabul qilishga yordam beradi”¹¹⁸.

¹¹⁷ Teledahl A. et al. Defining and measuring quality in students' mathematical writing: a systematic literature review //Mathematics Education Research Journal. – 2024. – C. 1-20.

¹¹⁸ Stern E. Development of mathematical competencies //Individual development from. – 1999. – T. 3.

Matematik ko'nikmalarning iqtisodchilar uchun ahamiyati ularning iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishida yaqqol namoyon bo'ladi. Ular murakkab ma'lumotlar to'plamini qayta ishlash va ularni sodda va samarali ko'rinishda taqdim etish imkonini beradi. Natijada, iqtisodiy bashoratlar aniqroq bo'lib, resurslarni boshqarish samaradorligi oshadi.

Masalan, **Yaponiya Markaziy Banki** iqtisodiy tahlil uchun matematik algoritmlardan foydalanadi. Ushbu yondashuv iqtisodiy rivojlanish tendensiyalarini aniqlashda va ularni davlat siyosatiga integratsiya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Natijaviylikka kelsak, matematik ko'nikmalarga ega iqtisodchilar korxonalarda foyda marjasini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va resurslarni optimal taqsimlash orqali sezilarli yutuqlarga erishadi. Masalan, korxonalar o'z daromadlarini bashorat qilishda regressiya tahlilidan, bozordagi talab va taklifni aniqlashda esa statistik usullardan foydalanadilar. Bu iqtisodiy jarayonlarning aniq prognozlarini tuzish va muvaffaqiyatga erishishni kafolatlaydi.

Iqtisodchilarning matematik ko'nikmalarini tatbiq qilish uchun quyidagi strategiyalar va vositalar muhim o'rin tutadi:

11.1.1-jadval

Matematik ko'nikmalarni tatbiq qilish strategiyalari va vositalari

Strategiya/Vosita	Qo'llanish sohasi	Qo'llanadigan vositalar	Keng qo'llanadigan korxonalar	Natijasi
Statistika va tahlil	Ma'lumotlarni qayta ishlash	SPSS, Stata, Excel	Banklar, sug'urta kompaniyalari	Qaror qabul qilish samaradorligi oshadi
Regressiya tahlili	Bozor tadqiqotlari	Python, R	Marketologiya firmalari	Bozor tendensiyalarini aniqlash
Differensial modellash	Makroiqtisodiy tahlil	Matlab	Markaziy banklar	Siyosiy qarorlar uchun iqtisodiy prognozlar
Optimizatsiya usullari	Resurslarni taqsimlash	Solver, GAMS	Logistika kompaniyalari	Xarajatlarni optimallashtirish
Algoritmik tahlil	Big Data tahlili	SQL, Hadoop	Texnologiya kompaniyalari (Google, Amazon)	Katta ma'lumotlarni boshqarish
Simulyatsiya modellari	Iqtisodiy barqarorlikni o'rganish	AnyLogic, Simulink	Ilmiy markazlar	Iqtisodiy shoklarga qarshi barqarorlikni aniqlash
O'yin nazariyasi	Strategik rejalashtirish	Nash Equilibrium	Katta kompaniyalar (Microsoft, Tesla)	Optimal strategiyalarni ishlab chiqish

Yuqoridagi jadvalda ko‘rsatilgan strategiyalar iqtisodchilarning ish faoliyatini samarali tashkil qilishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, **SPSS** va **Stata** dasturlaridan foydalanish banklar va sug‘urta kompaniyalarida ma’lumotlarni tahlil qilish va qarorlar qabul qilish samaradorligini oshiradi. Bu esa moliyaviy xavf-xatarlarni boshqarishda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, regressiya tahlili bozor tendensiyalarini aniq prognozlash va mahsulot yoki xizmatlarga bo‘lgan talabni aniqlash imkonini beradi.

“Differensial modellashtirish Markaziy banklar tomonidan makroiqtisodiy siyosatni shakllantirishda qo‘llaniladi. Masalan, inflatsiya va ishsizlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish orqali davlat siyosatini optimallashtirish mumkin. Bu iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim vosita hisoblanadi. Logistika kompaniyalari, jumladan, **DHL**, optimizatsiya usullaridan foydalanib xarajatlarni kamaytiradi va resurslarni samarali taqsimlaydi”¹¹⁹.

Akademik ko‘nikmalar tizimi ichida matematik modellashtirish, ayniqsa differensial tenglamalar asosidagi modellar, muhim o‘rin egallaydi. Bu ko‘nikma talabaga real muammolarni matematik strukturaga o‘tkazish, ularni differensial ko‘rinishda ifodalash va ularga analitik yoki raqamli yechim topish imkonini beradi. O‘quvchilarning bu sohaga oid akademik tayyorgarligi nafaqat nazariy bilim, balki modellashtirish kompetensiyasini shakllantiradi.

Kasbiy kompetentlik kontekstida differensial modellashtirish ko‘nikmasi muhandislik, iqtisodiyot, biologiya va texnika fanlarida qaror qabul qilishni ilmiy asoslash uchun zarurdir. Misol uchun, ishlab chiqarish jarayonida resurslar oqimini modellashtirish, aholi o‘sishini yoki sarmoya o‘zgarishini tavsiflovchi tenglamalar orqali hal qilish orqali amaliy muammolar yechiladi. Bu esa kasbiy faoliyatda yuqori darajadagi tahliliy va funksional savodxonlikni talab etadi.

Akademik baholash mezonlari orqali differensial modellashtirishga oid ko‘nikmalarni aniqlash uchun maxsus indikatorlar qo‘llaniladi. Ular orasida model tuzish aniqligi, tenglamani shakllantirish, chegaraviy shartlarni to‘g‘ri qo‘llash, yechim strategiyasining tanlanishi va natijalarni tahlil qilish kabilar kiradi. Har bir bosqich maxsus koeffitsientlar asosida baholanadi.

11.1.1-jadval

Akademik va kasbiy kompetensiyalarni differensial modellashtirishda baholash jadvali

№	Kompetensiya turi	Baholash mezoni	Maks. ball
1	Akademik bilim	Differensial tenglama asoslarini bilish	10
2	Tahlil qilish	Modelga mos tenglama tuzish qobiliyati	15
3	Modellashtirish	Fizik/real hodisani matematik modelga aylantirish	20
4	Yechim usuli	Analitik yoki raqamli yechim usulini tanlash	15
5	Amaliy qo‘llash	Natijalarni real holatga moslashtirish	10
6	Kompilyatsiya	Tenglamalarni kodlashtirish/algoritmlashtirish	15
7	Taqdimot va tahlil	Yechimni tushunarli izohlab bera olish	15

¹¹⁹ Niss M. A., Højgaard T. Competencies and mathematical learning: Ideas and inspiration for the development of mathematics teaching and learning in Denmark. – 2011.

Baholash formulalari:

1. **Umumiy ball formulasi:**

$$B_{jami_n} = \sum_{i=1}^7 B_i$$

Bu yerda B_i – har bir mezon bo'yicha olingan ball.

2. **Ko'nikma samaradorligi indeksi (KSI):**

$$KSI = \frac{B_{jami}}{100 \times 4}$$

Bu formula orqali baho 4 ballik tizimga o'tkaziladi.

3. **Modellashtirish aniqligi koeffitsienti (MAK):**

$$MAK = \frac{B_2 + B_3 + B_4}{50}$$

Bu 3 ta indikator asosida model tuzish va yechim aniqligi baholanadi.

Har bir satrda keltirilgan mezon orqali talabalar alohida baholanadi: masalan, differensial tenglamani to'g'ri tuzish (2-ustun) 15 ball bilan baholanadi. Baholovchi har bir topshiriq yoki loyiha asosida har bir mezonga mos ballni belgilaydi va oxirida umumiy ball B_{jami} formulasi orqali hisoblanadi. Bu yondashuv tanqidiy fikrlash va amaliy muammoni ilmiy asosda modellashtira olish qobiliyatini aniqlashga xizmat qiladi.

Hisoblangan umumiy ball asosida talabaga Ko'nikma Samaradorligi Indeksi (KSI) orqali 4 ballik tizimdagi akademik baho beriladi. Agar talabaga differensial modellashtirish topshirig'i bo'yicha 83 ball berilgan bo'lsa, $KSI = 83/(100 \times 4) = 3.32$ bahoni anglatadi. Shu bilan birga, Modellashtirish Aniqligi Koeffitsienti (MAK) yordamida model tuzish va yechim strategiyasi sifati alohida baholanadi – bu esa chuqur tahlilni talab qiluvchi fanlarda ayniqsa muhim hisoblanadi. Shu tarzda jadval va formulalar o'quv jarayonida o'zaro bog'langan baholashni ta'minlaydi.

“Algoritmik tahlil va simulyatsiya modellari esa texnologiya kompaniyalarida katta ma'lumotlarni boshqarish va iqtisodiy shoklarga qarshi strategiyalarni ishlab chiqishda qo'llaniladi. **Google** va **Amazon** bu usullardan foydalanib, mijozlar ma'lumotlarini tahlil qiladi va xizmatlarini optimallashtiradi. O'yin nazariyasi esa kompaniyalarga bozor raqobati sharoitida strategik qarorlar qabul qilish imkonini beradi”¹²⁰.

Matematik ko'nikmalar iqtisodiy masalalarni hal qilishda asosiy vositalardan biridir. Ular quyidagi masalalarni samarali hal qilishga yordam beradi:

- Bozor tendensiyalarini aniqlash va ularga moslashish.
- Resurslarni optimal taqsimlash va xarajatlarni kamaytirish.
- Moliyaviy xavf-xatarlarni tahlil qilish va boshqarish.
- Makroiqtisodiy jarayonlarni modellashtirish va prognozlash.
- Raqobatbardosh strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish.
- Innovatsion biznes modellarni ishlab chiqish va ularni tatbiq etish.

Matematik ko'nikmalar iqtisodchilar uchun muhim vosita bo'lib, ularning ish faoliyatini optimallashtirish va iqtisodiy jarayonlarda muhim qarorlar qabul qilish

¹²⁰ Campbell J. I. D. (ed.). The nature and origin of mathematical skills. – Elsevier, 1992. – T. 91.

uchun zarur platformani ta'minlaydi. Bu ko'nikmalarni rivojlantirish davlat siyosati, korporativ strategiya va shaxsiy malaka oshirish tizimining ajralmas qismiga aylanishi lozim.

Iqtisodchilar faoliyatida matematik ko'nikmalarni qo'llashning samaradorligi xalqaro miqyosda keng ko'lamda isbotlangan. Masalan, **Birlashgan Qirollikda** London Iqtisodiyot Maktabi (LSE) o'z talabalariga matematika va statistikani chuqur o'rgatib, ularda iqtisodiy tahlil ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ushbu bilim va ko'nikmalar o'z navbatida talabalarni bank sektorida, moliyaviy tahlil va strategik boshqaruv sohaslarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi.

AQSh esa texnologiyalar bilan integratsiyalashgan iqtisodiy modellashtirishni rivojlantirishda yetakchilik qiladi. Harvard Universiteti va MIT matematik modellashtirish sohasida innovatsion yondashuvlarni rivojlantirib, iqtisodiy siyosat va strategik qarorlar qabul qilish uchun samarali vositalar yaratgan. Bu yondashuvlar davlat va xususiy sektor o'rtasida resurslarni optimal taqsimlash imkonini ta'minlaydi.

O'zbekistonda iqtisodchilar uchun matematik ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasida iqtisodiy jarayonlarda raqamli texnologiyalar va statistik tahlilni keng joriy qilish asosiy maqsadlardan biri sifatida belgilangan. Ushbu dastur doirasida iqtisodchilarning matematik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun zamonaviy dasturiy ta'minotlar va onlayn platformalar yaratildi.

Matematik ko'nikmalarning iqtisodchilar faoliyatiga ta'siri keng qamrovli bo'lib, ularning ijtimoiy, moliyaviy va siyosiy jihatlarini ham o'z ichiga oladi. Moliyaviy jihatdan qaraganda, bu ko'nikmalar korxonalarga daromadni oshirish va xarajatlarni kamaytirishda yordam beradi. Masalan, regressiya tahlili orqali bozor talablarini oldindan aniqlash va mahsulot hajmini optimallashtirish imkoniyati yaratiladi.

Ijtimoiy jihatdan esa, matematik ko'nikmalar makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va jamiyatning iqtisodiy farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Siyosiy jihatdan esa, ushbu ko'nikmalar davlat iqtisodiy siyosatini shakllantirishda, jumladan, inflyatsiya, ishsizlik va iqtisodiy o'sishni boshqarishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Matematik ko'nikmalarni iqtisodiy faoliyatda keng tatbiq qilish uchun quyidagi yondashuvlarni qo'llash zarur:

- **Integratsiya yondashuvi:** Matematika va iqtisodiyotni birlashtirgan holda yangi metodikalarni ishlab chiqish. Masalan, mashinasozlikda resurslarni taqsimlashni matematik modellar yordamida rejalashtirish.

- **Raqamli texnologiyalarni qo'llash:** Ma'lumotlar tahlili uchun Python, R va Matlab kabi dasturlardan keng foydalanish.

- **Ilmiy hamkorlik:** Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda yangi iqtisodiy modellarni ishlab chiqish va ularni real sharoitlarda sinovdan o'tkazish.

Kelajakda iqtisodchilar uchun matematik ko'nikmalarni rivojlantirishning quyidagi yo'nalishlari dolzarb bo'lib qoladi:

1. **Sun'iy intellekt bilan integratsiya:** AI yordamida murakkab iqtisodiy jarayonlarni avtomatlashtirish va bashoratlash.

2. Blokcheyn texnologiyalari bilan ishlash: Moliya va bank sektorida xavfsizlik va shaffoflikni ta'minlash uchun matematik usullardan foydalanish.

3. Katta ma'lumotlar tahlili (Big Data): Iqtisodiy qarorlarni qo'llab-quvvatlash uchun katta ma'lumotlar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish.

Bu yo'nalishlar O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va global iqtisodiy maydonda o'z o'rnini mustahkamlash uchun mustahkam asos yaratadi. Shu sababli, matematik ko'nikmalarni rivojlantirishni davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlash, zamonaviy trening va ta'lim dasturlarini joriy qilish zarur. Bularning barchasi nafaqat iqtisodchilar uchun, balki iqtisodiy jarayonlarning barcha ishtirokchilari uchun ham katta ahamiyatga ega bo'ladi.

11.2. Ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish.

Iqtisodchi mutaxassislar uchun ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish ko'nikmalari ular faoliyatining asosini tashkil etadi. Ushbu ko'nikmalar nafaqat iqtisodiy jarayonlarni to'g'ri baholash va bashorat qilish, balki muhim qarorlarni qabul qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni to'plash, tasniflash va tahlil qilish imkonini beradi. Iqtisodchilarning ish samaradorligi, bozor tendensiyalarini aniqlash, investitsiya qarorlarini qabul qilish va iqtisodiy strategiyalarni ishlab chiqish ushbu ko'nikmalarga bevosita bog'liqdir.

Iqtisodchilarning matematik ko'nikmalarini tatbiq qilish uchun strategiyalar va vositalar quyidagi jadvalda keltirilgan:

11.2.1-jadval

Iqtisodchilarning matematik ko'nikmalarini tatbiq qilish strategiyalari va vositalari¹²¹

Strategiyalar	Vositalar	Qo'llaniladigan Korxonalar
Iqtisodiy modellashtirish	MATLAB, R, Python	Federal Reserve Bank, Nomura Institute
Ma'lumotlarni statistik tahlil qilish	SPSS, Stata, Excel	Deloitte, McKinsey & Company
Bashorat qilish va iqtisodiy prognozlash	Tableau, Power BI	Amazon, Procter & Gamble
Risklarni baholash	Risk Management Software	Goldman Sachs, HSBC
Optimal resurs taqsimoti	Solver, Lingo	Toyota, General Motors
Bozor tahlili va mijozlar segmentatsiyasi	CRM tizimlari, SAS	Coca-Cola, Unilever
Moliyaviy oqimlarni boshqarish	Bloomberg Terminal	JP Morgan, BlackRock

¹²¹ Ahmad M. Y. et al. The Importance of Information Skill In Digital Age //Proceedings of 1st Global Symposium on Information and Social Sciences (GSISS). – 2023. – C. 161.

Ushbu vositalar iqtisodchilar uchun matematik ko'nikmalarni amaliyotda qo'llashda katta imkoniyatlar yaratadi. Misol uchun, **Tableau** va **Power BI** orqali vizual tahlil va bashorat qilish imkoniyati iqtisodchilarni strategik qaror qabul qilish jarayonida samarali qo'llab-quvvatlaydi.

Quyidagi jadvalda iqtisodchi mutaxassislarning ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish jarayonlari bosqichlari, standart talablari va qonuniy asoslari keltirilgan:

Jadvaldagi bosqichlar ma'lumotlar bilan ishlash jarayonining aniq va izchil tartibini ko'rsatadi. Standart talablar esa jarayon sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish ko'nikmalari iqtisodiy jarayonlarning samaradorligini oshirish, xatolarni kamaytirish va qaror qabul qilishda ob'ektivlikni ta'minlaydi. Ushbu ko'nikmalar yordamida iqtisodchilar:

- Bozor sharoitlarini chuqur tahlil qilib, samarali investitsiya strategiyalarini ishlab chiqadilar.

11.2.2-jadval

Ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish bosqichlari va standart talablar

Bosqichlar	Amallar	Standart talablar	Qonuniy Asoslar
Ma'lumotlarni yig'ish	Ma'lumot manbalarini aniqlash va to'plash	Ishonchlilik, haqqoniylik	O'zbekiston Respublikasi «Statistika to'g'risida»gi qonuni
Tasniflash	Ma'lumotlarni segmentlarga ajratish	To'g'ri guruhlash	Xalqaro standart ISO 9001
Tahlil qilish	Statistik modellar va tahlil usullarini qo'llash	Aniqlik va o'lchovlik	O'zbekiston Respublikasi «Axborot xavfsizligi to'g'risida»gi qonuni
Vizualizatsiya qilish	Diagramma va rasmlar orqali taqdim qilish	O'zaro tushunarlilik	Boshqaruv va qaror qabul qilish kodekslari
Xulosalar chiqarish	Tahlil natijalariga asoslangan qarorlar	Obyektivlik va neytrallik	Moliya bo'yicha xalqaro standartlar

- Risklarni aniqlash va boshqarishda aniq bashoratlar qilish imkoniga ega bo'ladilar.

- Resurslarni optimal taqsimlash orqali kompaniyaning raqobatbardoshligini oshiradilar.

Iqtisodchi mutaxassislarning ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish ko'nikmalari quyidagi masalalarni hal qilishga xizmat qiladi:

- Mamlakat iqtisodiy siyosatining samaradorligini oshirish.
- Bozor va moliyaviy risklarni kamaytirish.
- Innovatsion yondashuvlar orqali iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish.
- Xalqaro iqtisodiy munosabatlarda raqobatbardoshlikni oshirish.

Bu ko'nikmalarni shakllantirish uchun uzluksiz ta'lim, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va xalqaro tajribani o'rganish zarur. O'zbekistonning «Statistika to'g'risida»gi qonuni va boshqa normativ hujjatlar ushbu jarayonlarni tartibga solishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, xalqaro standartlarni

joriy qilish orqali iqtisodchilar faoliyati sifatini yangi bosqichga olib chiqish mumkin.

Iqtisodchi mutaxassislarning matematik ko'nikmalari ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu ko'nikmalar murakkab iqtisodiy jarayonlarni modellashtirish, iqtisodiy prognozlarni tuzish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun muhimdir. Xususan, regressiya tahlillari, o'rtacha ko'rsatkichlar, standart og'ish va ehtimollik nazariyalari iqtisodchilar tomonidan keng qo'llaniladi. Bunday yondashuvlar orqali moliyaviy risklarni baholash, bozor segmentatsiyasini aniqlash va optimal qarorlar qabul qilish imkoniyati yuzaga keladi.

Misol uchun, **Goldman Sachs** va **JP Morgan** kabi global moliyaviy kompaniyalar matematik tahlil asosida investitsiya portfellarini boshqaradi. Ular sof daromadni oshirish va xavflarni minimallashtirish uchun matematik modellarni qo'llaydi. O'zbekistonda esa, «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida iqtisodchilar uchun zamonaviy matematik usullarni o'rgatuvchi treninglar va kurslar tashkil etilmoqda.

Ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish iqtisodiy ko'rsatkichlarni tushunarli va o'qilishi oson shaklda taqdim etish uchun muhimdir. Diagrammalar, rasmalar va boshqa vizual vositalar orqali iqtisodchilar murakkab iqtisodiy axborotni oddiy va tushunarli shaklda taqdim etishi mumkin. Masalan, **Amazon** va **Procter & Gamble** kabi kompaniyalar ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish vositalaridan (masalan, Tableau yoki Power BI) foydalanib, o'z bozor strategiyalarini takomillashtiradi. Ushbu vositalar kompaniyalarga o'z mijozlarining xatti-harakatlarini yaxshiroq tushunish va ular asosida marketing strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beradi.

O'zbekistonda ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish bo'yicha ko'nikmalarni oshirish uchun ta'lim tizimida maxsus darsliklar va kurslar joriy etilishi zarur. Xususan, statistik va matematik tahlil asosida tayyorlangan ma'lumotlarni rasm ko'rinishda taqdim etish orqali boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirish mumkin.

Ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish ko'nikmalari iqtisodchilar faoliyatida quyidagi asosiy jihatlar bilan ajralib turadi:

1. Ijtimoiy ahamiyat: Iqtisodiy ko'rsatkichlarni to'g'ri tahlil qilish orqali davlatning ijtimoiy dasturlari uchun optimal resurs taqsimoti amalga oshiriladi. Masalan, aholini qamrab olish bo'yicha statistik ma'lumotlarni tahlil qilish orqali ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarini yaxshilash mumkin.

2. Iqtisodiy ahamiyat: Ma'lumotlar asosida strategik qarorlar qabul qilish orqali davlat va xususiy sektorning iqtisodiy samaradorligini oshirishga erishiladi.

3. Moliyaviy ahamiyat: Risklarni boshqarish va investitsiya qarorlarini qabul qilishda ma'lumotlarni tahlil qilishning hal qiluvchi roli bor.

O'zbekistonda ushbu ahamiyatni kuchaytirish uchun statistik ma'lumotlarni yig'ish va ulardan foydalanishning qonuniy asoslarini yanada takomillashtirish zarur. Masalan, «Statistika to'g'risida»gi qonun bu jarayonlarning shaffofligi va aniqligini ta'minlaydi.

Iqtisodchi mutaxassislar ma'lumotlarni tahlil qilish orqali turli sohalarda samarali qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu jarayon quyidagi masalalarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega:

- Moliya va iqtisodiyot sohasida barqaror siyosatni yuritish.
- Bozor tendensiyalarini aniqlash va ularga mos strategiyalar ishlab chiqish.
- Korxona va tashkilotlar uchun optimal investitsiya yo‘nalishlarini tanlash.

Misol uchun, **HSBC** va **Citibank** global bozorlarda iqtisodiy prognozlarni tuzish uchun statistik tahlillar va matematik modellashlardan foydalanadi. Ushbu yondashuv ularning raqobatbardoshligini oshiradi va moliyaviy xatarlarni minimallashtiradi.

Iqtisodchi mutaxassislar uchun ma’lumotlarni to‘plash va tahlil qilish ko‘nikmalari murakkab iqtisodiy jarayonlarni boshqarish, qarorlar qabul qilish va strategik rejalashtirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu ko‘nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish O‘zbekistonda iqtisodiy taraqqiyotga hissa qo‘shish bilan birga, xalqaro maydonda raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, matematik va statistik yondashuvlarni to‘g‘ri qo‘llash orqali iqtisodiy va moliyaviy barqarorlikka erishish mumkin. O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun ushbu ko‘nikmalarni kengroq tatbiq etish muhim strategik vazifadir.

11. 3. Bozor tendensiyalarini sharhlash va prognoz qilish.

Iqtisodchi mutaxassislar uchun bozor tendensiyalarini sharhlash va prognoz qilish qobiliyati kasbining eng muhim qirralaridan biri hisoblanadi. Ushbu ko‘nikma global va mahalliy iqtisodiy jarayonlarni tushunish, biznes qarorlarini qabul qilishda aniq ma’lumotlar taqdim etish va kelajakdagi xavf-xatarlarni baholashda asosiy rol o‘ynaydi. Iqtisodchilarning bozorni tahlil qilish va prognoz qilish salohiyati korxona va davlat iqtisodiyotini boshqarishning samaradorligini oshiradi. Bozor tendensiyalarini to‘g‘ri sharhlash orqali resurslarni optimal boshqarish, yangi imkoniyatlarni aniqlash va iqtisodiy rivojlanishni strategik yo‘naltirishga erishiladi.

Jahon tajribasida bozor tendensiyalarini sharhlash bo‘yicha AQSh va Germaniya kabi davlatlarning muvaffaqiyati ayniqsa ajralib turadi. Masalan, AQShda Federal Rezerv Sistemi iqtisodiy ko‘rsatkichlarni tahlil qilish va prognoz qilish orqali inflyatsiya darajasi, bandlik va iqtisodiy o‘sishni boshqarish siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshiradi. Germaniyada esa iqtisodchilarning tahliliy ko‘nikmalari sanoat rivojlanishining innovatsion yo‘nalishlarini belgilashda keng qo‘llaniladi¹²². Ushbu yondashuvlar iqtisodiy rivojlanishning izchil va barqaror o‘sishini ta’minlaydi.

Bozor tendensiyalarini sharhlash va prognoz qilish iqtisodchilarning quyidagi vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishiga yordam beradi:

- Iqtisodiy risklarni kamaytirish.
- Yangi bozor imkoniyatlarini aniqlash.
- Investitsion loyihalar uchun asosli tahlillarni taqdim etish.
- Strategik rejalarni shakllantirish va ularning natijalarini baholash.
- Milliy va xalqaro iqtisodiy muvozanatni saqlashda ishtirok etish.

¹²² Turusheva L. Students' information competence and its importance for life-long education //Problems of Education in the 21st Century. – 2009. – T. 12. – C. 126.

Mazkur ko'nikmalarni egallagan iqtisodchilar korxonalar va davlat boshqaruvi sohasida samarali qarorlar qabul qilishga hissa qo'shadi. Masalan, Xitoy iqtisodchilari ichki va tashqi bozor tendensiyalarini tahlil qilib, iqtisodiyotning barqaror o'sish strategiyasini ishlab chiqqan. Bu mamlakatda tahliliy vositalar va prognozlash dasturlaridan keng foydalanish iqtisodiy muvaffaqiyat kalitidir.

Matematik ko'nikmalar iqtisodchi mutaxassislarining tahliliy salohiyatini oshirishda asosiy vosita hisoblanadi. Ushbu ko'nikmalar yordamida murakkab iqtisodiy muammolarni hal qilish, statistik tahlillarni amalga oshirish va prognoz modellarini yaratish imkoniyati paydo bo'ladi. Quyida ushbu ko'nikmalarni keng qo'llaydigan korxonalar va vositalar jadvallashgan:

Ushbu jadval iqtisodchilarning matematik ko'nikmalari qaysi strategiyalar va vositalar orqali amalga oshirilishini ko'rsatadi. Misol uchun, Federal Rezerv Sistemi inflyatsiyani nazorat qilishda Eviews va MATLAB kabi matematik dasturlarni qo'llaydi, bu esa monetar siyosatni samarali amalga oshirishga yordam beradi. Toyota korporatsiyasi logistikani optimallashtirish orqali xarajatlarni kamaytirish uchun Excel va Tableau dasturlaridan foydalanadi. Google esa Python va R orqali bozor tahlillarini amalga oshiradi, bu kompaniyaning raqobatbardoshligini oshiradi.

11.3.1-jadval

Matematik ko'nikmalarni tatbiq qilish strategiyalari va vositalari

Korxona/tashkilot	Tatbiq qilinadigan strategiyalar	Matematik vositalar	Iqtisodiy foydasi	Qo'llaniladigan soha
Federal Rezerv Sistemi	Inflyatsiyani boshqarish	Eviews, MATLAB	Monetar siyosatning samaradorligi	Markaziy bank faoliyati
Google	Ma'lumotlarni katta hajmda tahlil qilish	Python, R	Bozor tendensiyalarini aniqlash	Digital marketing
Toyota	Logistikani optimallashtirish	Excel, Tableau	Xarajatlarni kamaytirish	Sanoat va ishlab chiqarish
McKinsey & Company	Strategik rejalashtirish	SPSS, SAS	Konsalting xizmatlarining natijaviyligi	Konsalting
Davlat statistika qo'mitasi	Milliy iqtisodiy tahlillar	Stata, Gretl	Milliy iqtisodiy rivojlanishni boshqarish	Davlat boshqaruvi
JP Morgan	Moliyaviy prognozlash	Python, Quantlib	Moliyaviy risklarni	Bank sektori
Tesla	Inson resurslarini boshqarish	Power BI, R	Innovatsion jarayonlarni samarali boshqarish	Texnologiyalar

McKinsey & Company kabi konsalting kompaniyalari strategik rejalashtirishda SPSS va SAS dasturlaridan foydalanib, mijozlarga yuqori sifatli xizmat ko'rsatadi. Tesla esa inson resurslarini boshqarishda Power BI kabi vositalardan foydalanib, innovatsion jarayonlarni samarali tashkil qiladi. Ushbu yondashuvlar iqtisodchilarning zamonaviy talablariga javob beradigan strategiyalarni ishlab chiqishga imkon beradi.

Bozor tendensiyalarini sharhlash va prognoz qilish iqtisodiyotning turli jihatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu ko'nikmalar yordamida iqtisodiy xavflar oldini olish va investitsion loyihalar uchun optimal strategiyalar ishlab chiqish mumkin. O'zbekistonda, xususan, «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida iqtisodchilar uchun raqamli vositalar va tahliliy dasturlarni keng joriy qilishga e'tibor qaratilmoqda. Bu esa iqtisodiy prognozlash sifatini oshiradi va milliy iqtisodiyotni mustahkamlaydi.

Bozor tahlillari iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash, raqobatbardoshlikni oshirish va iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish uchun ta'lim tizimida maxsus kurslar va amaliy treninglarni tashkil etish zarur. Shu bilan birga, texnologik vositalardan foydalanishni kengaytirish iqtisodchilar faoliyatining samaradorligini oshiradi.

O'zbekistonda iqtisodchi mutaxassislarining bozor tahlillari va prognozlash ko'nikmalarini rivojlantirish orqali milliy iqtisodiy strategiyalarni yanada mukammallashtirish mumkin. Bu nafaqat milliy darajada, balki global iqtisodiy hamkorlikda ham yangi imkoniyatlar yaratadi.

11. 4. Fanlararo bilimlar.

Iqtisodchi mutaxassislar uchun fanlararo bilimlarga ega bo'lish zamonaviy ish muhitining ajralmas talabiga aylanmoqda. Ushbu ko'nikmalar nafaqat iqtisodiy masalalarni hal qilish, balki iqtisodiyotning turli sohalari o'rtasidagi aloqalarni samarali boshqarishga ham xizmat qiladi. Fanlararo bilimlar iqtisodchilarning matematik tahlil, ma'lumotlarni boshqarish, texnologik vositalardan foydalanish va boshqa fanlar yutuqlarini iqtisodiy strategiyalarga tatbiq etish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Bu ko'nikmalar iqtisodiyotning samaradorligini oshirishda va murakkab muammolarni hal qilishda muhim o'rin tutadi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, iqtisodchilar uchun fanlararo bilimlar iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchlaridan biridir. Masalan, AQShda iqtisodiy tahlil institutlari matematik modellash va ma'lumotlar tahlilidan keng foydalanadi. Ushbu yondashuv iqtisodiy tendensiyalarni bashorat qilish va moliyaviy strategiyalarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi¹²³. Germaniyada «Industry 4.0» dasturi orqali ishlab chiqarish jarayonlarida iqtisodchilarning texnologik ko'nikmalari ishlab chiqarishni optimallashtirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda.

¹²³ Hager P. et al. Issues concerning related topics such as skills, competence, abilities and capabilities //The Emergence of Complexity: Rethinking Education as a Social Science. – 2019. – C. 55-81.

O'zbekistonda iqtisodchi mutaxassislarning fanlararo bilimlarini rivojlantirish uchun qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida iqtisodiy jarayonlarda raqamli texnologiyalarni keng joriy qilish va ma'lumotlarni boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish masalalariga e'tibor qaratilmoqda. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida iqtisodiy va texnologik fanlarni uyg'unlashtirish orqali talabalarga zamonaviy bilim va ko'nikmalar berilmoqda.

Iqtisodchilarning matematik ko'nikmalari zamonaviy iqtisodiyotning asosiy vositalaridan biri bo'lib, ular iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish, bashorat qilish va optimallashtirish uchun ishlatiladi. Bu ko'nikmalarni rivojlantirish strategiyalari va ularni keng qo'llaydigan korxonalar quyidagi jadvalda aks ettirilgan:

Yuqoridagi jadval matematik ko'nikmalarni tatbiq etishning turli strategiyalari va ularni keng qo'llaydigan nufuzli kompaniyalarni aks ettiradi. Misol uchun, **Goldman Sachs** raqamli simulyatsiyalar orqali moliyaviy risklarni tahlil qilish va investitsiyalarni samarali boshqarishga erishgan. **Amazon** kompaniyasi esa tarmoq tahlili yordamida logistika jarayonlarini optimallashtirish va xarajatlarni kamaytirish bo'yicha yutuqlarga erishgan. Ushbu strategiyalar iqtisodiy jarayonlarning samaradorligini oshirish va raqobatbardoshlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

11.4.1-jadval

Matematik ko'nikmalarning tatbiq strategiyalari va vositalari

Strategiya/Vosit a	Qo'llanilish sohasi	Tatbiq usullari	Korxon a nomi	Natija
Matematik modellash	Moliya va investitsiya lar	Raqamli simulyatsiyalar	Goldman Sachs	Risklarni bashorat qilish
Statistika va regressiya tahlili	Marketing va bozor tahlili	Ma'lumotlarni qayta ishlash	Procter & Gamble	Xaridor talablarini aniqlash
Algoritmik tahlil	Raqamli moliyaviy xizmatlar	Algoritmik savdo algoritm lari	JP Morgan Chase	Savdo samaradorligin i oshirish
Tarmoq tahlili	Logistika va yetkazib berish	Tarmoq optimallashtiris h	Amazon	Yetkazib berish xarajatlarini kamaytirish
Game Theory (o'yin nazariyasi)	Strategik qarorlar qabul qilish	Qarorlar modellash	Google	Innovatsion loyihalarni rejalashtirish
Ma'lumotlar vizualizatsiyasi	Korporativ boshqaruv	Vizual hisobotlar yaratish	Microsof t	Qarorlar qabul qilishni yengillashtiris h

Iqtisodchilar uchun matematik ko'nikmalar quyidagi muammolarni hal qilishga xizmat qiladi:

1. **Moliyaviy risklarni boshqarish:** Matematik modellashtirish va tahlil vositalari yordamida moliyaviy xavflarni bashorat qilish va ularni boshqarish.

2. **Ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish:** Statistik tahlil va regressiya usullari yordamida resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash.

3. **Bozor talabini aniqlash:** Bozor tendensiyalarini o'rganish va xaridor ehtiyojlariga mos mahsulotlarni yaratish.

4. **Strategik qarorlar qabul qilish:** O'yin nazariyasi va boshqa algoritmik yondashuvlar yordamida strategik qarorlarni optimallashtirish.

5. **Logistika va yetkazib berish jarayonlari:** Tarmoq tahlili yordamida xarajatlarni kamaytirish va jarayonlarni tezlashtirish.

6. **Yangi texnologiyalarni joriy etish:** Sun'iy intellekt va mashinani o'qitish algoritmlarini ishlab chiqish orqali mahsulotlar va xizmatlarni takomillashtirish.

Fanlararo yondashuv iqtisodchilarning samaradorligini oshirishda katta ahamiyatga ega. Bu yondashuv yordamida iqtisodiy va texnologik masalalarni kompleks tahlil qilish va hal qilish mumkin. Misol uchun, AQSh va Germaniya kompaniyalari fanlararo ko'nikmalar orqali ishlab chiqarishni avtomatlashtirish va samaradorligini oshirishga erishgan. O'zbekistonda bu yo'nalishda «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida korxonalar va ta'lim tizimlarini raqamlashtirish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, iqtisodiy jarayonlarda yangi texnologiyalarni kengroq qo'llash talab etiladi.

Fanlararo bilimlar iqtisodchi mutaxassislarning faoliyatini samarali tashkil etish va iqtisodiy jarayonlarni yanada optimallashtirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Matematik ko'nikmalar, texnologik yondashuvlar va innovatsion strategiyalarni qo'llash orqali iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash mumkin. O'zbekistonda fanlararo bilimlarni rivojlantirish va ularni iqtisodiy jarayonlarga keng tatbiq qilish uchun ta'lim va texnologiyalarni birlashtirish muhim ahamiyatga ega. Shu orqali mamlakat iqtisodiyotida yangi yutuqlarga erishish va xalqaro miqyosda raqobatbardoshlikni oshirish mumkin.

11. 5. Tadqiqotlar olib borish.

Iqtisodchi mutaxassis uchun tadqiqot olib borish ko'nikmalari kasbiy faoliyatda muhim o'rin tutadi. Bu ko'nikmalar orqali iqtisodchilar iqtisodiy muammolarni chuqur tahlil qilish, ularni ilmiy asosda yechish, hamda strategik qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Zamonaviy iqtisodiyotning murakkabligi shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli iqtisodchilar nafaqat ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish, balki zamonaviy usullar va texnologiyalarni qo'llab, iqtisodiy jarayonlarni bashorat qilishga ham qodir bo'lishlari lozim.

Misol uchun, **Germaniya** iqtisodchilari tadqiqot faoliyatiga katta e'tibor qaratib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan strategiyalarni ishlab chiqadi. Bu yondashuv «Industry 4.0» loyihasi orqali amalga oshirilmoqda. Germaniya iqtisodchilari ishlab chiqarish korxonalarida statistik modellar va

matematik algoritmlar yordamida iqtisodiy samaradorlikni tahlil qiladi va rivojlantiradi. Natijada, mahsulotlar sifati oshadi va ichki hamda xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlik mustahkamlanadi¹²⁴.

Tadqiqot ko'nikmalari iqtisodchilar uchun quyidagi asosiy vazifalarni hal qilishda xizmat qiladi:

- Bozor tendensiyalarini tahlil qilish va yangi imkoniyatlarni aniqlash.
- Resurslardan oqilona foydalanish va iqtisodiy o'sishni ta'minlash.
- Xatarlarni baholash va ularni minimallashtirish strategiyalarini ishlab chiqish.
- Moliyaviy bozorlarda o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish va investitsion portfollarning optimal tuzilmasini yaratish.

Jahon tajribasida **AQSh** iqtisodchilari tadqiqot ko'nikmalaridan faol foydalanadi. Masalan, **MIT Sloan School of Management** iqtisodchilari moliyaviy bozorlarda risklarni boshqarish uchun ilg'or statistik modellar va prognozlash vositalarini ishlab chiqadi. Ushbu tadqiqotlar natijasida AQSh moliyaviy tizimi barqarorligini oshirish va yangi innovatsion moliyaviy vositalarni joriy qilish imkoniyati kengaymoqda.

Matematik ko'nikmalar iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish va murakkab iqtisodiy muammolarni hal qilishda iqtisodchilarga katta yordam beradi. Statistik usullar, regressiya tahlili, differensial tenglamalar va optimallashtirish modellaridan foydalanish iqtisodiy prognozlash va strategik qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyatga ega.

Masalan, **Yaponiya** iqtisodchilari raqamli texnologiyalar va matematik modellarni keng qo'llab, iqtisodiy rejalashtirishda yuqori natijalarga erishmoqda. Yaponiyada ishlab chiqarish sohasida «Toyota Production System» tamoyillari asosida matematik optimallashtirish vositalari keng qo'llaniladi. Bu tizim ish jarayonlarini optimallashtirish va xarajatlarni kamaytirishda mislsiz natijalar beradi.

Tadqiqot Ko'nikmalarini Qo'llash Vositalari va Korxonalar

Tadqiqot olib borishda zamonaviy vositalar va texnologiyalarni qo'llash iqtisodchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Ma'lumotlarni tahlil qilish uchun **Python**, **R** va **Stata** kabi dasturiy vositalar iqtisodchilarning asosiy quroli hisoblanadi. Bulardan foydalanib, katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish va iqtisodiy jarayonlarni bashorat qilish osonlashadi. Shuningdek, **Bloomberg Terminal** kabi vositalar moliyaviy bozorlar haqida real vaqt rejimida ma'lumot olish va tahlil qilish imkoniyatini beradi.

Korxonalar orasida **Amazon** va **Tesla** iqtisodiy tadqiqotlar uchun ilg'or texnologiyalarni keng qo'llaydi. Amazon ma'lumotlar tahlili yordamida xarid qilish tendensiyalarini bashorat qilib, logistik jarayonlarni optimallashtiradi. Tesla esa iqtisodchilar va muhandislarning hamkorligi orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun matematik modellar va AI (sun'iy intellekt) texnologiyalaridan foydalanadi.

Iqtisodchi mutaxassisning tadqiqot ko'nikmalari quyidagi asosiy iqtisodiy masalalarni hal qilishga yordam beradi:

- Iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi asosiy omillarni aniqlash va ulardan samarali foydalanish.

¹²⁴ Thomas A. B. Research skills for management studies. – Routledge, 2004.

- Xalqaro bozorda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni tashkil etish.
- Davlat va xususiy sektor o'rtasida resurslarni to'g'ri taqsimlash strategiyalarini ishlab chiqish.
- Ijtimoiy va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun optimal byudjet rejasini ishlab chiqish.

O'zbekistonda iqtisodchi mutaxassislar uchun tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan qator loyihalar amalga oshirilmoqda. Xususan, «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida iqtisodchilarning raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha malakalarini oshirishga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu strategiya mamlakatning iqtisodiy salohiyatini oshirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Iqtisodchi mutaxassis uchun tadqiqot olib borish ko'nikmalari iqtisodiy tahlil va prognozlash jarayonlarida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu ko'nikmalar nafaqat shaxsiy, balki korxona va davlat darajasida ham iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi¹²⁵. Jahon tajribasi va zamonaviy vositalardan foydalanish O'zbekiston iqtisodchilarining global maydonda muvaffaqiyat qozonishi uchun mustahkam poydevor yaratadi. Shu bilan birga, tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish iqtisodiy jarayonlarning barqarorligini ta'minlash va yangi innovatsion loyihalarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

11.6. Loyihalar boshqaruvi.

Loyihalarni boshqarish iqtisodchi mutaxassisning kasbiy ko'nikmalarining muhim tarkibiy qismi bo'lib, bugungi kunda iqtisodiyotning barcha sohalarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarurdir. Ushbu ko'nikmalar iqtisodiy tahlil, moliyaviy rejalashtirish, xavf-xatarlarni boshqarish va jamoani samarali boshqarishga asoslanadi. O'zbekiston Respublikasining «Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida»gi qonuni iqtisodiyotda investitsiya loyihalarini amalga oshirishda loyihalar boshqaruvining zarurligini alohida ta'kidlaydi. Mazkur qonunning 9-moddasida loyihalarni amalga oshirishda ilmiy asoslangan yondashuv va raqamli texnologiyalarni qo'llash zarurati ko'rsatilgan.

Iqtisodchi mutaxassisning kasbiy ko'nikmalarida loyihalar boshqaruvi bir necha yo'nalishda tasniflanadi:

1. **Strategik boshqaruv:** Uzoq muddatli loyihalarning umumiy yo'nalishlarini belgilash.
2. **Taktik boshqaruv:** Loyihaning o'rta muddatli maqsadlariga erishishni ta'minlash.
3. **Operativ boshqaruv:** Har kuni amalga oshiriladigan vazifalarni nazorat qilish.
4. **Innovatsion boshqaruv:** Yangi texnologiyalar va usullardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

¹²⁵ Spitzberg B. H., Cupach W. R. Handbook of interpersonal competence research. – Springer Science & Business Media, 2012.

Jahon tajribasida AQShning **Project Management Institute (PMI)** tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan «PMBOK Guide» (Project Management Body of Knowledge) loyihalarni boshqarish bo'yicha universal model sifatida tan olingan. Ushbu model loyihalarni rejalashtirish, amalga oshirish va monitoring qilish jarayonlarida samaradorlikni oshirishga qaratilgan¹²⁶.

Iqtisodchi mutaxassis tomonidan loyihalarni boshqarish jarayoni quyidagi natijalarni ta'minlaydi:

- **Resurslardan samarali foydalanish:** Mablagʻ, vaqt va inson resurslarini optimallashtirish orqali loyiha xarajatlarini kamaytirish.

- **Qaror qabul qilish sifatini oshirish:** Moliyaviy tahlil va iqtisodiy prognozlar asosida aniq va tezkor qarorlar qabul qilish.

- **Raqobatbardoshlikni oshirish:** Loyihalar orqali bozor ulushini kengaytirish va innovatsiyalarni joriy qilish.

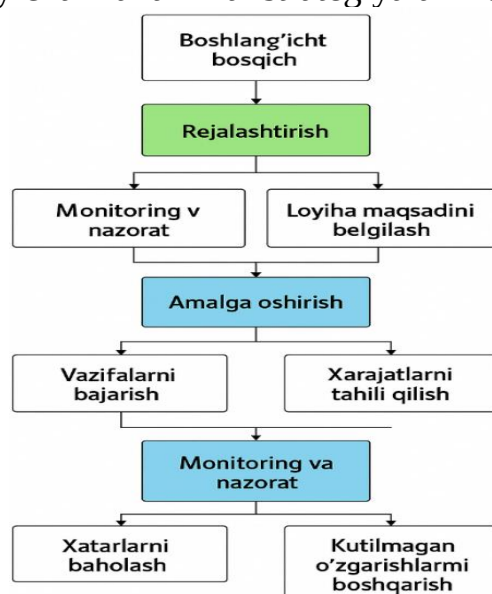
Misol sifatida Yaponiyaning **Toyota kompaniyasini** keltirish mumkin. Ularning «Kaizen» metodologiyasi loyihalarni uzluksiz takomillashtirish orqali maksimal samaradorlikka erishishni ta'minlaydi.

Jahon Tajribasi

1. **Germaniya:** Germaniyaning sanoat sohasida loyiha boshqaruvi «Agile» metodologiyasi asosida amalga oshiriladi. Bu yondashuv loyiha jarayonlarini moslashuvchan va tezkor qilishga qaratilgan.

2. **Janubiy Koreya:** Janubiy Koreya iqtisodiyotida texnologik loyihalar boshqaruvi uchun maxsus platformalar, masalan, **KakaoTalk for Business** keng qo'llaniladi. Ushbu platformalar loyiha ishtirokchilari o'rtasida samarali muloqotni ta'minlaydi¹²⁷.

3. **Shveytsariya:** «Nestlé» kompaniyasi loyihalarni boshqarishda resurslarni samarali taqsimlash bo'yicha mukammal strategiyalarni qo'llaydi.

11.6.1-rasm. Iqtisodchi mutaxassisning loyihalar boshqaruvi jarayoni

¹²⁶ Elbeik S., Thomas M. Project skills. – Routledge, 2007.

¹²⁷ Horváth V. Project management competence—definitions, models, standards and practical implications //Vezetéstudomány-Budapest Management Review. – 2019. – T. 50. – №. 11. – C. 2-17.

Quyidagi rasm loyihalarni boshqarish jarayonini bosqichma-bosqich ko'rsatadi va har bir bosqichning asosiy vazifalarini tasvirlaydi.

O'zbekiston Tajribasi:

O'zbekistonda loyihalar boshqaruvini rivojlantirish bo'yicha «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasida quyidagilar belgilangan:

- **Investitsiya loyihalari boshqaruvi tizimini takomillashtirish.**
- **Raqamli platformalarni joriy qilish** orqali loyiha monitoringini amalga oshirish.
- **Kadrlar malakasini oshirish** uchun xalqaro standartlarga asoslangan treninglar tashkil etish.

Yuqoridagi rasm loyihalar boshqaruvining beshta asosiy bosqichini ko'rsatadi: boshlang'ich bosqich, rejalashtirish, amalga oshirish, monitoring va nazorat, va yakunlash. Har bir bosqichda iqtisodchi mutaxassisning roli va mas'uliyati aniq belgilangan bo'lib, loyiha muvaffaqiyatini ta'minlash uchun ushbu jarayonlar o'zaro bog'liq holda amalga oshiriladi.

11.6.1-jadval

Loyihalar boshqaruvining asosiy ko'rsatkichlari

Loyihalar bosqichlari	Asosiy vazifalar	Qiyinchiliklar	Yechimlar	O'zbekiston tajribasi
Boshlang'ich bosqich	Loyiha maqsadini belgilash	Resurslarni aniqlash	Ilmiy yondashuv	Investitsiya loyihalari
Rejalashtirish	Vaqt va xarajatni rejalashtirish	Moliyaviy tahlil	Analitik vositalar	«Raqamli O'zbekiston» loyihasi
Amalga oshirish	Reja bo'yicha ishlarni bajarish	Resurs yetishmovchiligi	Operativ boshqaruv	Zamonaviy platformalar
Monitoring va nazorat	Jarayonlarni tahlil qilish	Kutilmagan xavf-xatarlar	Risk boshqaruvi	Xavf-xatarlarni minimallashtirish
Yakunlash	Loyihaning natijalarini baholash	Loyihaning natijasizligi	Yangi strategiyalar	Investitsion monitoring

Mazkur tahlillar shuni ko'rsatadiki, loyihalar boshqaruvi iqtisodchi mutaxassisning kasbiy ko'nikmalari uchun zaruriy vosita bo'lib, u iqtisodiyotning turli sohalarida samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. O'zbekistonning milliy strategiyasi va xalqaro tajribadan foydalanish bu sohada katta imkoniyatlar yaratadi.

11. 7. So'rovnomalar o'tkazish.

Iqtisodchi mutaxassisning kasbiy ko'nikmalarini shakllantirishda so'rovnomalarni o'tkazish zamonaviy iqtisodiyot talablariga javob beradigan muhim jarayon hisoblanadi. So'rovnomalar orqali iqtisodiy jarayonlarni o'rganish, aholi fikrlarini tahlil qilish va biznes qarorlarini qabul qilish samaradorligini oshirish mumkin. O'zbekiston Respublikasi «Iqtisodiy rivojlanish to'g'risida»gi qonuni va

«Raqamli iqtisodiyot» strategiyasi doirasida iqtisodiy tahlil va ma'lumot yig'ish bo'yicha so'rovnomalar o'tkazish muhim ko'nikma sifatida belgilanadi¹²⁸.

So'rovnomalarni o'tkazish iqtisodchiga quyidagi imkoniyatlarni yaratadi: iqtisodiy sharoitni baholash, aholining ehtiyojlarini aniqlash, bozor tendensiyalarini kuzatish, va qaror qabul qilish jarayonlarini optimallashtirish. Jahon tajribasida so'rovnomalar iqtisodiy tahlilning asosiy qismi sifatida qo'llaniladi va ularning samaradorligi turli texnologik vositalar bilan yanada oshiriladi.

Iqtisodchining kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishda so'rovnomalarni o'tkazish shakllari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Elektron so'rovnomalar:** Internet orqali amalga oshiriladigan so'rovlar tezkorlik va keng qamrovga ega. Masalan, Google Forms yoki SurveyMonkey kabi vositalar ko'p hollarda qo'llaniladi.

- **Telefon so'rovnomalari:** Ijtimoiy fikrni aniqlashda samarali usul hisoblanadi. Bu shakl rivojlanayotgan mamlakatlarda keng qo'llaniladi.

- **Yuzma-yuz so'rovnomalar:** Yuqori sifatli ma'lumot yig'ish imkonini beradi va qishloq joylarda aholi bilan bevosita muloqot qilishda samarali.

- **Anketalar orqali so'rovnomalar:** Raqamli va bosma shaklda qo'llaniladi va keng ko'lamli tadqiqotlarda qo'llaniladi.

Mazkur shakllar iqtisodiy tahlil uchun zarur ma'lumotlarni to'plash va keyingi bosqichlarda tahlil qilish imkonini beradi.

Jahon tajribasi: So'rovnomalar orqali iqtisodiy tahlil

Jahonning rivojlangan davlatlarida so'rovnomalar iqtisodiyotdagi tendensiyalarni aniqlashning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Masalan:

1. **AQSh:** Gallup tashkiloti so'rovnomalar orqali aholi kayfiyati va iqtisodiy barqarorlikni o'rganadi. Ushbu ma'lumotlar biznes qarorlar qabul qilishda asos bo'lib xizmat qiladi¹²⁹.

2. **Yaponiya:** Telefon va internet so'rovnomalari yordamida bozor talabini tahlil qiladi. Ushbu yondashuv natijalar asosida avtomobil va texnologiya sanoatida innovatsiyalar kiritiladi¹³⁰.

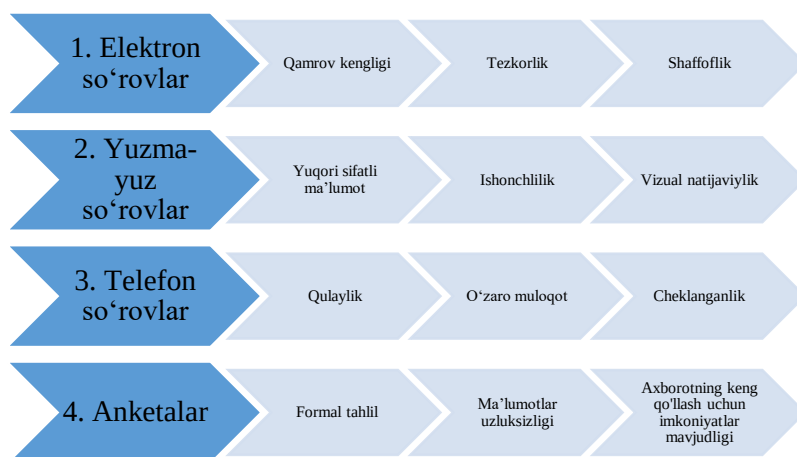
3. **Germaniya:** So'rovnomalar orqali ishchilar malakasini tahlil qilib, mehnat bozorida talab va taklif muvozanatini aniqlaydi.

O'zbekistonda so'rovnomalarni rivojlantirish imkoniyatlari: O'zbekiston Respublikasi «Raqamli iqtisodiyot» dasturi doirasida so'rovnomalar o'tkazishni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Elektron so'rovnomalar orqali tadbirkorlar va aholi fikrlarini tahlil qilish uchun platformalar yaratilmoqda. Masalan, **Davlat xizmatlari agentligi** aholining davlat xizmatlaridan foydalanish samaradorligini o'rganish uchun muntazam ravishda so'rovnomalar o'tkazadi. Bu davlat xizmatlari sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

¹²⁸ Borich G. D. Observation skills for effective teaching: Research-based practice. – Routledge, 2016.

¹²⁹ Harter J. K., Schmidt F. L., Keyes C. L. M. Well-being in the workplace and its relationship to business outcomes: A review of the Gallup studies. – 2003.

¹³⁰ Yotsukura L. Reporting problems and offering assistance in Japanese business telephone conversations //Telephone Calls: Unity and diversity in conversational structure across languages and cultures. – John Benjamins Publishing Company, 2008. – C. 135-170.

11.7.1-rasm So'rovnomalar natijaviyligining tahlili

Quyida iqtisodchi mutaxassis uchun so'rovnomalar natijaviyligini aks ettiruvchi rasm keltiriladi:

Yuqoridagi rasmda so'rovnomalar turli shakllarining natijaviyligi va samaradorligi ko'rsatilgan. Elektron so'rovlar tezkorlik va qamrov kengligi bilan ajralib turadi. Yuzma-yuz so'rovlar esa yuqori sifatli va batafsil ma'lumot yig'ish imkonini beradi. Telefon so'rovlar muloqot qulayligi bilan ajralib tursa, anketalar formal tahlil uchun samarali usul hisoblanadi.

11.7.1-jadval:

So'rovnomalarni o'tkazishda shakllar va natijalar

So'rovnoma shakli	Qamrov darajasi	Natijaviyligi	Imkoniyatlar	Jahon tajribasi
Elektron so'rovlar	Yuqori	Tezkor natijalar	Internet platformalari orqali	AQSh (Gallup)
Yuzma-yuz so'rovlar	O'rtacha	Batafsil ma'lumot	Aholi bilan muloqot	Yaponiya (bozor tahlillari)
Telefon so'rovlar	Yuqori	O'zaro ishonch	Samarador muloqot	Germaniya (mehnat bozorida)
Anketalar	Yuqori	Formal ma'lumotlar	O'qish va tahlil uchun qulay	AQSh va Evropa mamlakatlari
Kombinatsiyalangan so'rovlar	Juda yuqori	Tahlilning to'liqligi	Har xil usullar uyg'unligi	Dunyo bo'ylab keng tarqalgan

Bugungi kunda so'rovnomalar iqtisodiyotning turli sohalarida, xususan, marketing, davlat boshqaruvi, qishloq xo'jaligi va raqamli xizmatlarda keng qo'llaniladi. Ularni rag'batlantirish uchun davlat va xususiy sektor hamkorligida grantlar, texnologik vositalar va treninglar joriy qilinmoqda. Shu bilan birga, ilmiy-tadqiqot institutlari orqali so'rovnoma natijalarining tahlili natijasida qaror qabul qilish sifati oshiriladi.

O'zbekistonning raqamlashtirish dasturlari, jahon mamlakatlari tajribasi va iqtisodchilar malakasini oshirish bo'yicha tadbirlar so'rovnomalarni kasbiy ko'nikma sifatida rivojlantirishda asosiy omil hisoblanadi. Bu esa iqtisodiy

jarayonlarni samarali boshqarishga, resurslardan optimal foydalanishga va aholining turmush darajasini oshirishga xizmat qiladi.

11. 8. Iqtisodiy modellashtirish

Iqtisodiy modellashtirish iqtisodchi mutaxassislarning kasbiy ko‘nikmalarida markaziy o‘rin tutadi. Bu jarayon iqtisodiy tizimlarni, bozor munosabatlarini, hamda ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni matematik modellar orqali tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. O‘zbekistonning iqtisodiy rivojlanishida iqtisodiy modellashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon «O‘zbekiston Respublikasi Strategik rivojlanish rejasi – 2030»da keltirilgan bandlarda ham ta’kidlangan bo‘lib, iqtisodiy tahlilning samaradorligini oshirish maqsadida zamonaviy modellashtirish usullaridan foydalanishni talab qiladi.

Bugungi kunda iqtisodiy modellashtirish nafaqat ilmiy, balki amaliy sohada ham keng qo‘llanilmoqda. Masalan, xalqaro iqtisodiyotda **Lineer regressiya**¹³¹ yoki **Markov tarmoqlari**¹³² kabi usullar orqali inflyatsiya, iqtisodiy o‘sish va bozorlardagi talab va taklifni tahlil qilish ommaviylashgan. Jahon tajribasida, jumladan, AQShning **Federal Rezerv Sistemi** tomonidan qo‘llaniladigan makroiqtisodiy modellar davlat siyosatini shakllantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘zbekistonda iqtisodiy modellashtirishni rivojlantirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Bu, xususan, quyidagi qonun va strategiyalarda o‘z aksini topgan:

- **«O‘zbekiston Respublikasining Raqamli Iqtisodiyot to‘g‘risida»gi qonuni** iqtisodiyotning raqamlashtirilishini talab qiladi, bu esa iqtisodiy modellarni avtomatlashtirish va optimallashtirish imkoniyatini beradi.

- «Taraqqiyot strategiyasi – 2030»da iqtisodiy modellashtirish orqali barqaror rivojlanish loyihalarini amalga oshirish muhim band sifatida kiritilgan.

- **Statistika agentligi** tomonidan sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalarni qo‘llashni rag‘batlantirish, iqtisodiy prognozlarni aniqlash uchun zamonaviy model va texnikalarni joriy qilish bo‘yicha qarorlar qabul qilindi.

Rasmda (11.8.1-rasm) iqtisodiy modellashtirishning asosiy bosqichlari aks ettirilgan:

1. **Ma’lumotlarni yig‘ish:** Dastlabki bosqichda iqtisodiy tizim haqida aniq va sifatli ma’lumotlar yig‘iladi.
2. **Modelni ishlab chiqish:** Matematik usullar yordamida iqtisodiy muammolarni aks ettiruvchi model ishlab chiqiladi.
3. **Simulyatsiya va tahlil:** Model bo‘yicha simulyatsiya o‘tkazilib, turli stsenariylar asosida natijalar tahlil qilinadi.
4. **Natijalarni taqdim etish:** Rasm va vizual vositalar orqali modellashtirish natijalari taqdim qilinadi.

Jahon mamlakatlarida iqtisodiy modellashtirishning muvaffaqiyatli qo‘llanilishi bir necha misollarda namoyon bo‘ladi. Masalan, **Germaniyada** iqtisodiy tahlil markazlari avtomatlashtirilgan modellar orqali davlat siyosatini

¹³¹ Su X., Yan X., Tsai C. L. Linear regression //Wiley Interdisciplinary Reviews: Computational Statistics. – 2012. – T. 4. – №. 3. – C. 275-294.

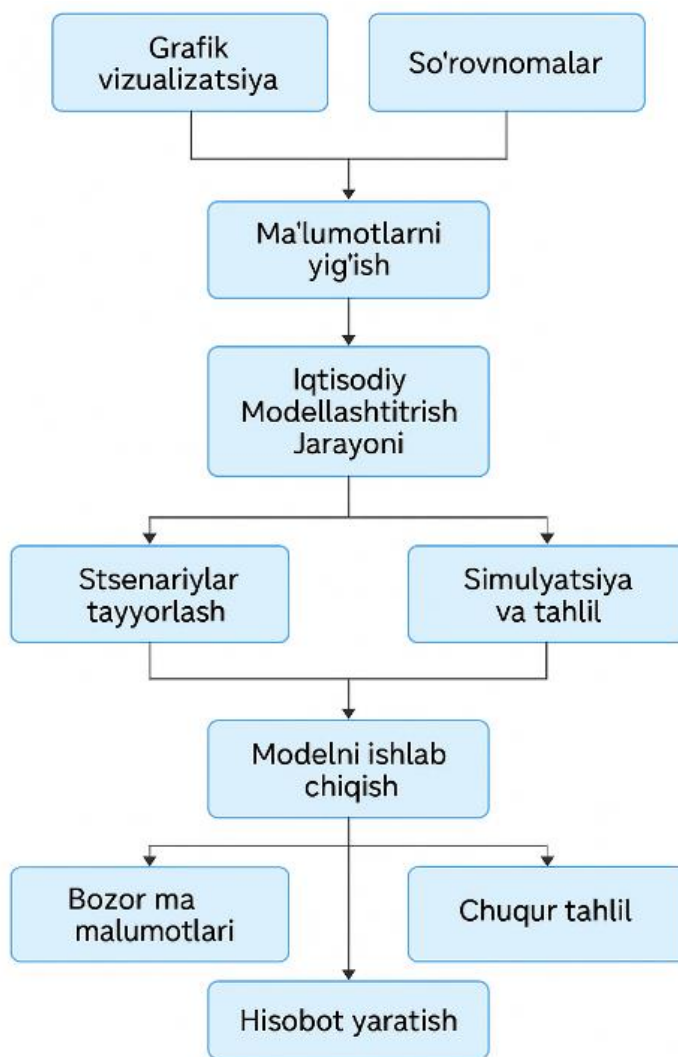
¹³² Eddy S. R. Hidden markov models //Current opinion in structural biology. – 1996. – T. 6. – №. 3. – C. 361-365.

rejalashtiradi. Germaniyaning «IFO instituti» orqali ishlab chiqilgan iqtisodiy barqarorlik modullari makroiqtisodiy tahlilda yuqori samaradorlikka erishgan.

Janubiy Koreyada, «KDI (Korea Development Institute)» tomonidan iqtisodiy rivojlanish uchun statistik modellar keng qo'llanilib, eksport va import balansini aniqlashda muvaffaqiyatli foydalanilmoqda. Bu tajribalar iqtisodiy modellashtirish orqali qabul qilinadigan qarorlarning samaradorligini oshiradi.

Iqtisodiy modellashtirishning natijaviyligi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- **Xarajatlarni optimallashtirish:** Resurslarni samarali taqsimlash imkonini beradi.
- **Siyosatni shakllantirishda ko'mak:** Davlatning iqtisodiy qarorlarini aniq ma'lumotlar asosida qabul qilish.
- **Xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirish:** Eksport va import strategiyalarini aniqlash.

11.8.1-rasm. Iqtisodiy modellashtirish jarayoni

So'rovnomalar iqtisodiy modellashtirishning muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular quyidagi shakllarda o'tkaziladi:

1. **Talab va taklifni o'rganish:** Bozor tendensiyalarini aniqlash.
2. **Narx belgilash:** Mahsulotlar va xizmatlar uchun optimal narxlar aniqlanadi.
3. **Aholining iqtisodiy farovonligini baholash.**

11.8.2-jadval

Iqtisodiy modellashtirishda qo'llaniladigan asosiy so'rovnomalar

So'rovnoma Turi	Maqsadi	Usullari	Natija	Xalqaro Tajriba
Talab va taklifni o'rganish	Bozor ehtiyojlarini tahlil qilish	Intervyular	Samarali marketing strategiyasi	AQSh bozori tadqiqotlari
Narx belgilash	Optimal narxni aniqlash	Onlayn so'rovlar	Foyda ko'rsatkichlari oshadi	Janubiy Koreya tahlillari
Daromadlar tahlili	Aholining iqtisodiy holatini o'rganish	Statistik ma'lumotlar	Ijtimoiy barqarorlik	Yevropa Ittifoqi tadqiqotlari
Xodimlarning samaradorligi	Kadrlar malakasini baholash	Anketalar	Ishlab chiqarish sifatini oshirish	Germaniya kompaniyalari
Innovatsion loyihalarni baholash	Texnologiyalarning iqtisodiy ta'siri	Intervyu va statistik tahlil	Investitsiyalarni jalb qilish	Xitoyning texnologik rivoji

Iqtisodiy modellashtirish iqtisodchi mutaxassislarning kasbiy ko'nikmalarida markaziy o'rinni egallab, iqtisodiy siyosat va qarorlar qabul qilish jarayonida muhim vosita sifatida xizmat qiladi. O'zbekistonning rivojlanish strategiyalari va jahon tajribasi iqtisodiy modellashtirishning iqtisodiy barqarorlikka erishishdagi ahamiyatini yanada oshiradi. Mazkur jarayon iqtisodiy prognozlarni aniq va ishonchli qilish, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

11.9. Motivatsion faoliyat

Zamonaviy ta'lim paradigmasi shaxsga yo'naltirilgan bo'lib, bo'lajak mutaxassisning shakllanishida motivatsion faoliyatni asosiy o'q markaziga joylashtiradi. Mutaxassislikni egallash jarayoni – bu nafaqat bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish, balki ularni o'zining shaxsiy qadriyatlar tizimiga joylashtira olish, ma'naviy maqsad bilan birlashtira olishdan iboratdir. Bu jarayonda motivatsiya inson ichidagi harakatlantiruvchi kuch bo'lib, o'z kasbiy rolini anglash, o'zini ijtimoiy tizimda foydali deb his qilishga olib keladi. Shunday bo'lgan holda...

Har qanday ko'nikma – bu oddiy takrorlar natijasida emas, balki ongli faoliyat, ya'ni motivatsiyalangan holatda o'zlashtirilgan bilimlar majmuasidir. Bo'lajak mutaxassis o'z kasbini faqatgina daromad manbai sifatida emas, balki o'zining ichki ehtiyojlariga javob beradigan faoliyat deb his qilganidagina, unda bu sohada yetuklikka intilish rivojlanadi. Bu esa o'z navbatida doimiy o'rganish, o'z ustida ishlash va konstruktiv o'zgarishlarga tayyor bo'lish demakdir¹³³.

Ichki motivatsiya – bu o'z kasbini sevimli mashg'ulotga aylantirish, o'zini ijtimoiy foydali his qilish hissi, maqsad bilan yashash ehtiyojidir. Tashqi motivatsiya esa baho, maosh, lavozim kabi tashqi rag'batlantiruvchilardan iborat.

¹³³ Rheinberg F., Engeser S. Motive training and motivational competence //Implicit motives. – 2010. – C. 510-548.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ichki motivatsiya uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlasa, tashqi motivatsiya qisqa muddatli natijalarga olib keladi¹³⁴.

Bo'lajak mutaxassislar uchun ta'lim tizimi nafaqat bilim beruvchi, balki ularning motivatsiyasini doimiy rag'batlantiruvchi muhit yaratib berishi kerak. Bunda o'qituvchi shunchaki ma'lumot yetkazuvchi emas, balki ilhomlantiruvchi shaxs, yo'lboshchi bo'lishi zarur. Har bir dars – bu faqat mavzuni tushuntirish emas, balki kasbga bo'lgan muhabbatni kuchaytirish, o'z ustida ishlashga bo'lgan ehtiyojni uyg'otish, kasbiy identitetni shakllantirish vositasidir. Aynan mana shu jarayonlar orqali bo'lajak mutaxassis o'z yo'lini topa oladi.

Motivatsion boshqaruv kompetensiyasi o'z ichiga quyidagilarni oladi: o'zini anglash, maqsad qo'yish, ustuvorlikni belgilash, irodani boshqarish, vaqtni boshqarish, stressga bardoshlilik, doimiy refleksiya qilish va o'z ustida ishlash. Bu komponentlarning har biri insonga shaxs sifatida rivojlanishda yordam beradi. Ko'nikmalarning shakllanishi esa motivatsion barqarorlikka bog'liq. Bu barqarorlik bo'lmagan sharoitda o'zgarishlarga chidamlilik susayadi, adaptatsiya qobiliyati zaiflashadi va kasbiy charchoq erta yuzaga chiqadi.

Ta'lim jarayonida mustaqil ta'lim ko'nikmalari rivojlanishi – bu talabanning motivatsiyasini anglatadi. Mustaqil ravishda yangi materiallarni o'zlashtirish, amaliy topshiriqlar ustida ishlash, tahliliy yondashuvlar – bularning barchasi talabanning o'z maqsadiga bo'lgan sodiqligi, ya'ni ichki motivatsiyasining darajasidir. Ustozlar tomonidan berilgan erkinlik, tanlov huquqi, muhokama va tanqidiy fikrlashga undash kabi yondashuvlar bu motivatsiyani uyg'otadi va kuchaytiradi. Natijada, talaba faqat o'rganuvchi emas, o'quv jarayonining...

11.9.1-jadval

Motivatsion boshqaruv kompetensiyasi komponentlari

№	Komponent	Tavsif	Ko'nikma turi	Baholash mezon	Amaliy misol
1	Ichki motivni aniqlash	Shaxsning o'z istaklarini anglash	Refleksiv	Aniqlik darajasi	Qiziqish asosida yo'nalish tanlash
2	Maqsad qo'yish	Aniq, o'lchab bo'ladigan reja tuzish	Strategik	SMART mezon	O'quv rejasini tuzish
3	Rag'batlantirish	O'zini va boshqalarni rag'batlantira olish	Empatik	Motivatsion usul qo'llash	Ijobiy fikr aytish
4	Barqarorlik	Qiyinchiliklarga qaramasdan davom etish	Irodaviy	Stressga chidamlilik	Vazifani kechiktirmaslik
5	Baholash	Natijani tahlil qilib xulosa chiqarish	Analitik	Refleksiya sifat darajasi	O'z-o'zini tahlil qilish
6	Yetakchilik	Guruhni ilhomlantirish	Kommunikativ	Ishtirokchilar fikri	Guruhda loyihani boshqarish

¹³⁴ Stout A., Barto A. G. Competence progress intrinsic motivation //2010 IEEE 9th international conference on development and learning. – IEEE, 2010. – C. 257-262.

Kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishda motivatsion komponent «harakatga aylanuvchi tafakkur»dir. Bu shuni anglatadiki, inson biror ishni nafaqat bilganligi uchun, balki unga chin yurakdan ishongani, unga e'tiqodi bo'lgani uchun amalga oshiradi. Har bir kasbda ushbu e'tiqod motivatsiyani ichki manba sifatida mustahkamlaydi. Misol uchun, shifokor bo'lishni istagan talaba uchun inson hayotini asrash qadriyati harakatlantiruvchi motivatsiyadir. Ushbu yondashuvlar orqali o'zini kasbiy faoliyatga bag'ishlash ehtimoli yuqorilaydi.

Zamonaviy dunyoda psixologik barqarorlik va moslashuvchanlik — har qanday kasb egasi uchun strategik kompetensiyalar qatoriga kiradi. Motivatsion boshqaruv esa ushbu kompetensiyalarning tayanchi hisoblanadi. Bo'lajak mutaxassis o'z his-tuyg'ularini boshqara olsa, stress ostida ishlay olsa, vaqti-vaqti bilan o'z faoliyatini tahlil qilib, uni yangilay olsa – u o'z motivatsiyasini ongli tarzda boshqara oladi. Bu xususiyatlar, ayniqsa, liderlik salohiyatini rivojlantirishda asosiy psixologik tayanch bo'lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy motivatsiya – bu insonning o'z kasbiy roli orqali jamiyatga foyda keltirish, ijtimoiy e'tirofga sazovor bo'lish istagidir. Shaxs kasbiy yo'l tanlayotganda, ko'pincha ota-onasining, ustozlarining, tengdoshlarining fikrlarini inobatga oladi. Bu ijtimoiy kutishlar shaxsga ijobiy yoki salbiy motivatsion bosim sifatida ta'sir qilishi mumkin. Shuning uchun ijtimoiy motivatsiyani rivojlantirishda ijtimoiy-emotsional intellektning o'rni nihoyatda katta – boshqalarni his qilish, ularning umidlarini anglashga qaratilgan.

Ushbu jadval bo'lajak mutaxassisning motivatsion boshqaruv kompetensiyasini tashkil qiluvchi asosiy komponentlarni tizimli ravishda ko'rsatadi. Har bir komponent o'zining psixologik mohiyati, amaliy ko'rinishi va baholash mezonlari bilan birga izchil tahlil qilinmoqda. Quyida jadvaldagi har bir element bo'yicha chuqur izoh taqdim etiladi:

Ichki motivni aniqlash – bu komponent shaxsning o'z istak va ehtiyojlarini, chuqurda yotgan «nega?» savoliga javob topishga intilishi bilan bog'liq. Bu refleksiv (o'zini o'rganishga asoslangan) ko'nikma bo'lib, shaxsning kasbiy yo'nalishini to'g'ri tanlashida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Baholash mezonlari sifatida «aniqlik darajasi» tanlangan, chunki shaxs o'z istagini aniq ifoda eta olmasa, noto'g'ri yo'nalish tanlashi mumkin. Masalan, o'qituvchilik yo'nalishini tanlagan talaba bu tanlovni bolalarni yaxshi ko'rishi, jamiyatda ta'sirga ega bo'lish istagi bilan bog'lasa – bu chuqur anglangan ichki motiv natijasidir.

Maqsad qo'yish – bu strategik fikrlashga asoslangan ko'nikmadir. SMART mezonlari (Specific, Measurable, Achievable, Relevant, Time-bound) orqali baholanishi rejalarning aniqligi, realligi va natijadorligini o'lchash imkonini beradi. Bo'lajak mutaxassisning ta'lim jarayonida o'zining yillik, semestrlik, haftalik o'quv rejasini tuzishi bu komponentning amaliy ifodasidir. Maqsad qo'yish motivatsiyani strukturaviy holga keltiradi va faoliyatga yo'naltirilganlikni kuchaytiradi.

Rag'batlantirish – bu komponent faqat o'zini ruhlantirish emas, balki boshqalarni ham qo'llab-quvvatlash salohiyatini o'z ichiga oladi. Empatik ko'nikma sifatida, bu boshqalar holatini his etish, ularni tushunish va zarur paytda ilhomlantirish bilan bog'liq. Masalan, guruhdoshining muvaffaqiyatiga chin

yurakdan quvonish yoki qiyinchilikda uni rag‘batlantiruvchi so‘zlar aytilish – bu amaliy ko‘rinishdir. Baholash mezonlari sifatida «motivatsion usul qo‘llash» tanlangan bo‘lib, talaba qanday usullar bilan o‘zini va boshqalarni rag‘batlantirayotganini ko‘rsatadi.

Barqarorlik – bu irodaviy jihatdan mustahkamlikni, ya‘ni qiyinchiliklar va stressga qaramasdan tanlangan yo‘ldan og‘maslikni anglatadi. Stressga chidamlilik va irodaning mustahkamligi bu komponentni hayotga tatbiq etishda asosiy omillardir. Misol tariqasida, belgilangan topshiriqlarni kechiktirmasdan bajara olish, muddatlarga rioya qilish barqarorlik mezonlaridir. Bu ko‘nikma talaba kasbiy faoliyatida uzoq muddatli muvaffaqiyat uchun zamin yaratadi.

Baholash – bu komponent analitik fikrlash asosida natijani tahlil qilish, o‘z faoliyati haqida xulosa chiqarish va zarurat tug‘ilganda uni takomillashtirish ko‘nikmasini anglatadi. Refleksiya sifat darajasi orqali baholanishi, shaxsning faqat «nima bo‘ldi?» degan savolga emas, balki «nima sabab bo‘ldi?» va «keyingi safar qanday bo‘lishi kerak?» degan murakkab savollarga ham javob topish salohiyatiga e‘tibor qaratadi. Masalan, muvaffaqiyatsiz yakunlangan taqdimotdan so‘ng talabaning o‘z ustidan olib borilgan chuqur tahlili bu ko‘nikmaning amaliy shaklidir.

Yetakchilik – motivatsion boshqaruvning eng ijtimoiy komponentlaridan biri bo‘lib, guruh bilan ishlash, ularni ruhlantirish va umumiy maqsad sari harakatga undash qobiliyatidir. Kommunikativ ko‘nikmaga asoslangan bu komponent baholashda ishtirokchilar fikriga tayanadi, ya‘ni guruh a‘zolari rahbarlik qilayotgan shaxsga qanday munosabatda, qanday natijalar qayd etilgan — shular asosiy mezon hisoblanadi. Amaliy misol sifatida guruh loyihasini tashkil qilish va unda boshqaruvni o‘z zimmasiga olish mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Smith, A. The Wealth of Nations. London: W. Strahan, 1776.
2. Mankiw, N. G. Principles of Economics. 9th edition. Cengage Learning, 2020.
3. Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. Economic Growth. 3rd edition. The MIT Press, 2019.
4. Federal Reserve System Reports. Analysis of Economic Trends in the United States. Washington D.C., 2022.
5. Toyota Production System. Continuous Improvement Practices. Toyota Corporation, 2020.
6. «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Hukumati, 2020.
7. KDI (Korea Development Institute). Economic Development Strategies for Emerging Markets. Seoul, 2021.
8. Gallup Institute. Annual Surveys on Economic Conditions. USA, 2022.
9. Harvard Business Review. Effective Economic Modeling and Analytics. Boston, 2021.
10. Nestlé Annual Report. Strategic Project Management Practices. Switzerland, 2020.
11. Stern E. Development of mathematical competencies //Individual development from. – 1999. – T. 3.

12. Niss M. A., Højgaard T. Competencies and mathematical learning: Ideas and inspiration for the development of mathematics teaching and learning in Denmark. – 2011.
13. Campbell J. I. D. (ed.). The nature and origin of mathematical skills. – Elsevier, 1992. – T. 91.
14. Ahmad M. Y. et al. The Importance of Information Skill In Digital Age //Proceedings of 1st Glocal Symposium on Information and Social Sciences (GSISS). – 2023. – C. 161.
15. Turusheva L. Students' information competence and its importance for life-long education //Problems of Education in the 21st Century. – 2009. – T. 12. – C. 126.
16. Hager P. et al. Issues concerning related topics such as skills, competence, abilities and capabilities //The Emergence of Complexity: Rethinking Education as a Social Science. – 2019. – C. 55-81.
17. Thomas A. B. Research skills for management studies. – Routledge, 2004.
18. Spitzberg B. H., Cupach W. R. Handbook of interpersonal competence research. – Springer Science & Business Media, 2012.
19. Elbeik S., Thomas M. Project skills. – Routledge, 2007.
20. Borich G. D. Observation skills for effective teaching: Research-based practice. – Routledge, 2016.
21. Harter J. K., Schmidt F. L., Keyes C. L. M. Well-being in the workplace and its relationship to business outcomes: A review of the Gallup studies. – 2003.
22. Yotsukura L. Reporting problems and offering assistance in Japanese business telephone conversations //Telephone Calls: Unity and diversity in conversational structure across languages and cultures. – John Benjamins Publishing Company, 2008. – C. 135-170.
23. Su X., Yan X., Tsai C. L. Linear regression //Wiley Interdisciplinary Reviews: Computational Statistics. – 2012. – T. 4. – №. 3. – C. 275-294.
24. Rheinberg F., Engeser S. Motive training and motivational competence //Implicit motives. – 2010. – C. 510-548.

Nazorat savollari:

1. Iqtisodchi mutaxassis uchun matematik ko'nikmalar nima uchun muhim hisoblanadi?
2. Matematik ko'nikmalarni tatbiq qilishda eng ko'p qo'llaniladigan vositalar va strategiyalar qaysilar?
3. Statistika va regressiya tahlili qanday iqtisodiy masalalarni hal qilishda yordam beradi?
4. O'zbekistonning «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasida matematik modellar qanday ahamiyatga ega?
5. Iqtisodiy jarayonlarni prognoz qilish uchun qanday dasturlar keng qo'llaniladi?
6. Jahon tajribasida iqtisodiy modellashtirish qaysi sohalarda samarali qo'llanilmoqda?
7. Iqtisodiy modellashtirishning asosiy bosqichlarini sanab bering.
8. Talab va taklifni tahlil qilishda qanday statistik usullar qo'llaniladi?

12-BOB. KASBIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH VA KASBIY RIVOJLANISH.

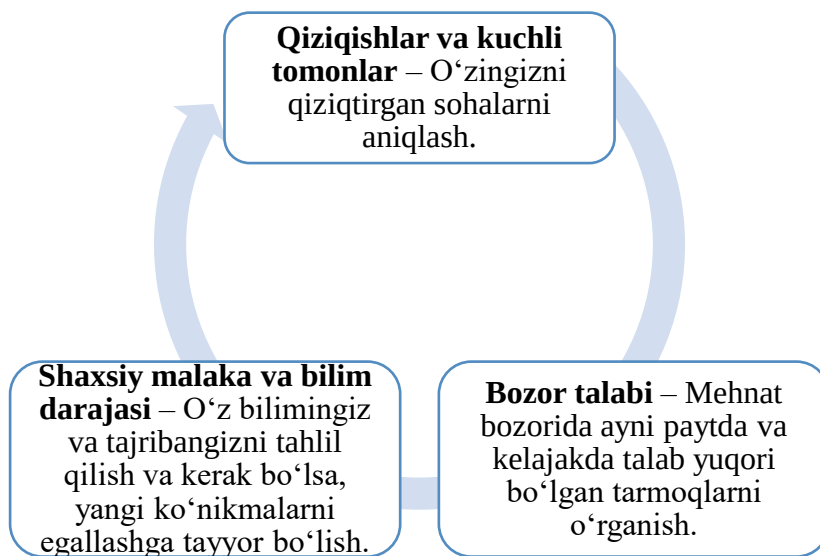
12.1. Soha yoki tarmoqni aniq belgilab olish

Karyera rivoji va munosib ish o‘rnini egallashning ilk va eng muhim bosqichi – o‘z soha yoki tarmog‘ingizni aniq belgilashdir. Bu jarayon nafaqat kasbiy yo‘nalishni tanlash, balki kelajakdagi muvaffaqiyatning poydevorini yaratishga xizmat qiladi. Har bir insonning qiziqishlari, malakalari va bozor ehtiyojlarini inobatga olgan holda soha tanlovi amalga oshirilishi zarur.

O‘zbekistonda iqtisodiyot va menejment sohasida muvaffaqiyatga erishish uchun soha yoki tarmoqni aniq belgilash muhimdir. «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasi iqtisodiyotning turli tarmoqlarida innovatsiyalarni joriy qilish orqali zamonaviy ko‘nikmalarga ega kadrlar talabini oshirmoqda. Misol tariqasida, raqamlashtirish jarayoni moliya va menejment sohasida talab yuqori bo‘lgan tahliliy yondashuvlarni rivojlantirishga yordam bermoqda. Germaniyaning dual ta’lim tizimidan ilhomlangan holda, O‘zbekiston mehnat bozorida kerakli sohalarni aniqlash uchun ta’lim va amaliyot integratsiyasiga e’tibor qaratmoqda.

Global iqtisodiyot va texnologiyalar tez rivojlanib borayotgan bir paytda, mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lish uchun o‘z sohangizni puxta o‘rganish va istiqbolli tarmoqlarni aniqlash zaruriyati ortib bormoqda. To‘g‘ri soha tanlovi nafaqat kasbiy qoniqish hissini beradi, balki moliyaviy barqarorlik va shaxsiy o‘sishga ham imkon yaratadi¹³⁵.

Bu bosqichda 3 ta omillar muhim rol o‘ynaydi (12.1.1-rasm).

12.1.1-rasm. Soha yoki tarmoqni aniq belgilab olishga ta’sir etuvchi omillar

¹³⁵ Epstein R. M., Hundert E. M. Defining and assessing professional competence //Jama. – 2002. – T. 287. – №. 2. – C. 226-235.

Karyera rivoji va munosib ish o‘rnini egallashning ilk va eng muhim bosqichi – o‘z soha yoki tarmog‘ingizni aniq belgilashdir. Bu jarayon nafaqat kasbiy yo‘nalishni tanlash, balki kelajakdagi muvaffaqiyatning poydevorini yaratishga xizmat qiladi. Har bir insonning qiziqishlari, malakalari va mehnat bozoridagi ehtiyojlarni inobatga olgan holda soha tanlovi amalga oshirilishi zarur¹³⁶.

Shaxsning qiziqishlari va kuchli tomonlarini aniqlash orqali iqtisodiyot va menejment sohasidagi muvaffaqiyatga erishish mumkin. Masalan, bolalikdan iqtisodiy masalalarga qiziqqan shaxslar moliya, menejment yoki tahliliy tarmoqlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi mumkin. AQShdagi Harvard Universiteti talabalarning kuchli tomonlarini aniqlash uchun «Career Design Lab» dasturidan foydalanadi. O‘zbekistonda esa, «Bir million dasturchi» loyihasi yoshlarni IT va menejment sohalarida o‘z kuchli tomonlarini rivojlantirishga rag‘batlantirmoqd

Global iqtisodiyot va texnologiyalar tez rivojlanib borayotgan bir paytda, mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lish uchun o‘z sohangizni puxta o‘rganish va istiqbolli tarmoqlarni aniqlash zaruriyati ortib bormoqda. To‘g‘ri soha tanlovi nafaqat kasbiy qoniqish hissini beradi, balki moliyaviy barqarorlik va shaxsiy o‘rishga ham imkon yaratadi. Bu bosqichda qiziqishlar va kuchli tomonlarni aniqlash, mehnat bozorida talab yuqori bo‘lgan yo‘nalishlarni o‘rganish hamda shaxsiy malaka va bilim darajasini baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Zarurat tug‘ilganda yangi ko‘nikmalarni egallashga tayyor bo‘lish, o‘z ustida ishlash va doimiy o‘rishga intilish kasbiy muvaffaqiyat kaliti sanaladi.

Soha yoki tarmoqni to‘g‘ri belgilab olish, uzoq muddatli muvaffaqiyatga erishishda mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi. O‘z qiziqishlaringiz va kuchli tomonlaringizni aniqlash karyera yo‘lida muhim qadamlardan biridir. Har bir inson o‘ziga xos qobiliyat va qiziqishlarga ega bo‘lib, bu jihatlar kasbiy yo‘nalishni belgilashda asosiy rol o‘ynaydi. Qiziqishlar – bu insonni ilhomlantiradigan, unga zavq bag‘ishlaydigan faoliyat turlari bo‘lsa, kuchli tomonlar esa insonning tabiiy qobiliyatlari va o‘ziga ishongan sohalaridir. Ushbu omillarni aniqlash orqali inson o‘ziga mos va yoqimli bo‘lgan kasbni tanlashi, ishda yuqori natijalarga erishishi va kasbiy qoniqishga ega bo‘lishi mumkin.

Mehnat bozorining tahlili iqtisodiyot va menejment sohasidagi istiqbolli tarmoqlarni aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. «Bandlik to‘g‘risida»gi qonun mehnat bozorini samarali boshqarish uchun bozor talablarini o‘rganishni belgilaydi. O‘zbekistonning «Mening Mehnatim» platformasi bozor tahlilini soddalashtirgan holda, ish izlovchilarni real talablar bilan moslashtirish imkoniyatini bermoqda. Xorijiy tajribadan, masalan, Germaniyaning Federal Bandlik Agentligi bozor talablarini tahlil qilishda samarali vosita hisoblanadi.

O‘z qiziqishlaringizni tushunish uchun bolalikdan hozirgacha sizni qiziqtirgan faoliyatlar, yoqtirgan mashg‘ulotlar va erishgan yutuqlaringizni tahlil qilish foydali bo‘ladi. Bundan tashqari, turli loyihalarda ishtirok etish, yangi tajribalarga ochiq bo‘lish va turli sohalarida o‘zingizni sinab ko‘rish orqali qiziqishlaringizni yanada aniqroq aniqlashingiz mumkin.

¹³⁶ Kuravsky L. S. et al. A new technique for testing professional skills and competencies and examples of its practical applications //Applied Mathematical Sciences. – 2015. – T. 9. – №. 21. – C. 1003-1026.

Kuchli tomonlarni aniqlash esa o'z ustingizda fikrlash, atrofingizdagi odamlarning fikrlarini eshitish va oldingi tajribalarni tahlil qilish orqali amalga oshiriladi. Qaysi ishlarni oson va ishonch bilan bajarayotganingiz, qaysi sohalarda boshqalarga yordam bera olishingiz sizning kuchli tomonlaringizning belgilaridir. Ushbu jarayon davomida o'z ustida doimiy ishlash va yangi bilimlarga intilish hamda qobiliyatlaringizni rivojlantirish karyera yo'lida mustahkam poydevor yaratadi.

Mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan soha va kasblarni tahlil qilish kasbiy yo'nalishni aniqlash va karyerani rejalashtirishda muhim ahamiyatga ega. Tez sur'atlar bilan o'zgarib borayotgan iqtisodiy va texnologik muhitda ba'zi sohalarga talab ortib borayotgan bo'lsa, ayrim kasblarning dolzarbligi kamayib bormoqda. Shu sababli, mehnat bozoridagi ehtiyojlarni tahlil qilish va kelajakda istiqbolli bo'lgan kasblarni aniqlash kasbiy muvaffaqiyat uchun zarurdir¹³⁷.

Raqamli iqtisodiyot iqtisodiyot va menejment sohasidagi yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda. Misol uchun, sun'iy intellekt asosida tahlil qilish vositalari moliya bozorlarida samarali boshqaruvni ta'minlaydi. O'zbekistonning «Raqamli texnologiyalarni rivojlantirish» dasturi orqali IT va iqtisodiyot sohasida raqamli ko'nikmalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Singapurning «SkillsFuture» dasturi raqamli transformatsiyani muvaffaqiyatli amalga oshirgan mamlakatlar qatorida namuna bo'la oladi.

Bu jarayonda soha va kasblar haqida statistik ma'lumotlarni o'rganish, tahliliy hisobotlar va bozor tadqiqotlarini kuzatish katta foyda keltiradi. Shu bilan birga, texnologik taraqqiyot, demografik o'zgarishlar va global tendensiyalarni inobatga olish lozim. Masalan, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi IT va dasturlash sohalariga bo'lgan talabni oshirmoqda, yashil energiya va ekologik muammolarga e'tibor kuchaygani esa muhandislik va ekologiya sohalarini dolzarb kasblar qatoriga olib chiqmoqda.

Bundan tashqari, xizmat ko'rsatish, logistika, tibbiyot, ta'lim va marketing kabi sohalar ham barqaror ravishda rivojlanib, yangi ish o'rinlarini yaratmoqda. Talab yuqori bo'lgan kasblarni tahlil qilishda mehnat yarmarkalari, korporativ forumlar va soha mutaxassislari bilan muloqot qilish orqali amaliy bilim va tajriba orttirish mumkin. To'g'ri tahlil va tanlov natijasida raqobatbardosh kasb egasi bo'lish imkoniyati ortadi, bu esa kelajakda barqaror ish o'rnini topishga yordam beradi.

O'z sohangiz yoki tarmog'ingizda rivojlanayotgan yo'nalishlarni o'rganish kasbiy o'sish va muvaffaqiyatga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Dunyo bo'ylab texnologik taraqqiyot, iqtisodiy o'zgarishlar va ijtimoiy ehtiyojlar turli sohalarda yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Shu sababli, o'zingiz faoliyat yuritayotgan yoki rejalashtirayotgan tarmoqda yangi tendensiyalar va innovatsion yondashuvlarni kuzatib borish zarur. Bu jarayon soha rivojining asosiy omillarini tushunishga va kelajakdagi muhim o'zgarishlarga tayyor bo'lishga yordam beradi.

Yashil iqtisodiyot kelajakdagi barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun zarurdir. «O'zbekistonning Yashil iqtisodiyot strategiyasi» energiya

¹³⁷ Woolf K., Page M., Viney R. Assessing professional competence: a critical review of the Annual Review of Competence Progression //Journal of the Royal Society of Medicine. – 2019. – T. 112. – №. 6. – C. 236-244.

samaradorligini oshirish va ekologik barqarorlikni ta'minlashni ko'zda tutadi. Misol tariqasida, ekologik texnologiyalarga bo'lgan talab ortib, muhandislik va menejment sohalarida yangi ish o'rinlarini yaratmoqda. Xitoyning yashil energiya dasturi O'zbekiston uchun dolzarb tajriba bo'lib xizmat qilmoqda.

Rivojlanayotgan yo'nalishlarni aniqlash uchun xalqaro va mahalliy bozor tahlillari, sanoat hisobotlari va ilmiy maqolalarni muntazam o'rganish tavsiya etiladi. Shu bilan birga, soha bo'yicha o'tkaziladigan anjumanlar, seminarlar va vebinarlar hamda yetakchi kompaniyalarning tajribasidan foydalanish muhimdir. Amaliyotda innovatsion texnologiyalar va yangi xizmat turlari bilan tanishish orqali soha ichida rivojlanayotgan yo'nalishlarni chuqurroq tushunish mumkin.

Bundan tashqari, zamonaviy tendensiyalarni o'zlashtirish va yangi yo'nalishlarga moslashish o'z malakangizni oshirishga va kasbiy qobiliyatlaringizni kengaytirishga yordam beradi. Natijada, mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lish va soha ichida barqaror o'sishga erishish imkoniyati ortadi. Rivojlanayotgan yo'nalishlarni doimiy ravishda kuzatib borish – kelajakka sarmoya bo'lib, kasbiy faoliyatda uzoq muddatli muvaffaqiyat kaliti sanaladi.

Maqsadli sektor yoki sohani aniqlashda o'rganilgan tajriba va ta'lim darajasidan foydalanish karyera yo'lini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Har bir insonning ta'lim jarayonida orttirgan bilimi va amaliy tajribasi uning qaysi sohada muvaffaqiyatga erishishi mumkinligini aniqlashda asosiy rol o'ynaydi¹³⁸. O'qish davrida olingan nazariy bilimlar, laboratoriya ishlarida yoki loyihalarda ishtirok etish, shuningdek, amaliyot va stajirovka davomida orttirilgan tajriba kasbiy yo'nalishni aniqlashda ishonchli yo'nalish bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, ta'lim jarayonida qaysi fanlar yoki mavzular siz uchun qiziqarli bo'lganini tahlil qilish, qaysi sohada yuqori natijalarga erishganingiz va eng yaxshi bilimlarni olganingizga e'tibor qaratish muhimdir. Bu jarayonda professorlar va mutaxassislarining tavsiyalarini inobatga olish, soha doirasida muvaffaqiyat qozongan kishilarning tajribasini o'rganish ham foydali bo'ladi.

Ta'lim jarayonida ishtirok etilgan konferensiyalar, ilmiy loyihalar va amaliy ishlar natijasi sifatida shakllangan ko'nikmalar, sizni maqsadli sektor yoki sohaga yo'naltirishda asosiy ko'rsatkich bo'lishi mumkin. Bu bilim va tajribani real mehnat bozori ehtiyojlari bilan taqqoslab, o'zingiz uchun eng istiqbolli va mos keladigan yo'nalishni aniqlash karyerangizni to'g'ri boshqarishga imkon beradi.

12.2. Karyerani rejalashtirish

Karyerani rejalashtirish – insonning kasbiy yo'lini aniq maqsadlar asosida bosqichma-bosqich shakllantirish jarayonidir. Bu jarayon nafaqat qaysi sohada ishlashni aniqlashni, balki kelajakdagi o'sish imkoniyatlarini belgilashni ham o'z ichiga oladi. Karyerani muvaffaqiyatli rejalashtirish uchun inson o'z kuchli va zaif

¹³⁸ Pettis J. Developing our professional competence: Some reflections //TESL Canada Journal. – 1997. – C. 67-71.

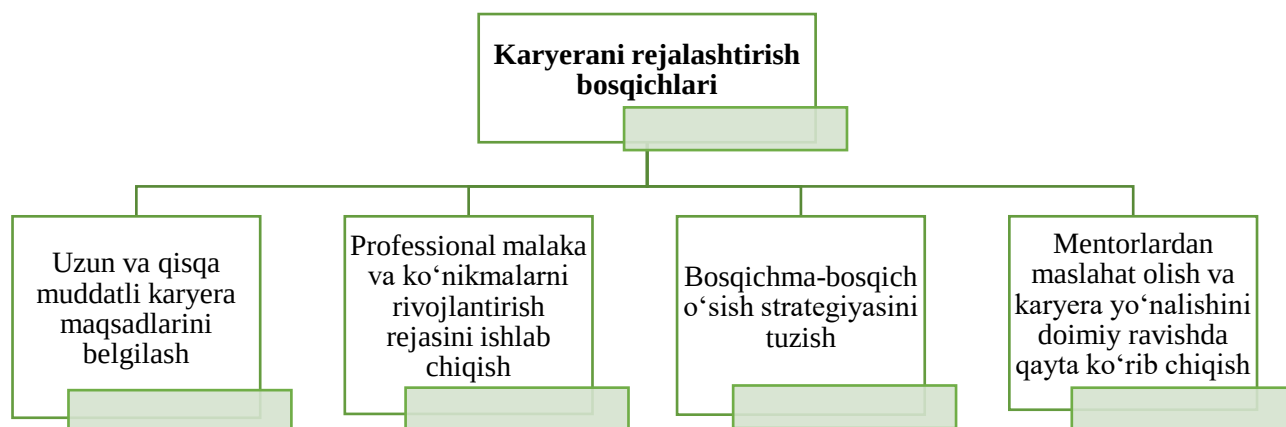
tomonlarini tahlil qilib, kelajakda erishmoqchi bo'lgan natijalarni oldindan belgilashi lozim¹³⁹.

Karyera rejasini shakllantirish uchun qisqa va uzoq muddatli maqsadlarni belgilash zarur. O'zbekistonda «Yoshlar – kelajagimiz» dasturi yoshlarning kasbiy rivojlanishiga ko'maklashmoqda. Karyera rejalashtirishda Yaponiya tajribasidagi «Hayot davomida o'qitish modeli» har bir bosqichda yangi ko'nikmalarni egallashga yo'naltirilgan.

Rejalashtirilgan karyera yo'li aniq maqsadlar sari yo'naltirib, insonning qobiliyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga yordam beradi. Shuningdek, kasbiy rivojlanishda duch kelinadigan qiyinchiliklarni oldindan ko'rib, ularni yengib o'tish strategiyalarini ishlab chiqishga imkon yaratadi. Karyera rejasining mavjudligi insonni motivatsiya qiladi va kasbiy o'sishga doimiy intilish uchun turtki bo'ladi.

Ta'lim va kasbiy malaka o'rtasidagi integratsiya menejment sohasida muvaffaqiyatga erishishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'zbekistonda «Yuqori sifatli ta'limni rivojlantirish» dasturi global standartlarga mos kadrlar tayyorlashni ko'zda tutadi. Kanada ta'lim tizimida kasbiy tayyorgarlik uchun amaliyot va nazariy bilimlarning uyg'unligi ta'minlangan.

Ushbu jarayon davomida qisqa va uzoq muddatli maqsadlarni belgilash, doimiy o'qish va yangi bilimlarni o'zlashtirish hamda zamonaviy mehnat bozori talablariga moslashish karyera muvaffaqiyatining kalitidir.

12.2.1-rasm. Karyerani rejalashtirish bosqichlari¹⁴⁰

Uzun va qisqa muddatli karyera maqsadlarini belgilash muvaffaqiyatli kasbiy o'sishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Qisqa muddatli maqsadlar – yaqin kelajakda erishilishi mumkin bo'lgan aniq natijalardir. Ular odatda bir necha oy yoki yil davomida amalga oshiriladi va uzoq muddatli maqsadlarga erishish uchun poydevor yaratadi. Misol uchun, yangi malaka yoki sertifikat olish, muayyan loyiha ustida ishlash yoki lavozimda kichik ko'tarilish qisqa muddatli maqsadlar sirasiga kiradi.

¹³⁹ Adomaitienė J., Zubrickienė I. CAREER COMPETENCES AND IMPORTANCE OF THEIR DEVELOPMENT IN PLANNING OF CAREER PERSPECTIVE //Bridges/Tiltai. – 2010. – T. 53. – №. 4.

¹⁴⁰ Haase S. Applying Career Competencies in Career Management : дис. – Coventry University in collaboration with the University of Worcester, 2007.

Innovatsiyalar menejment sohasida raqobatbardoshlikni oshiradi. Tesla kompaniyasining innovatsion menejment modeli yangi texnologiyalarni joriy qilishda muvaffaqiyatli namuna bo'lib xizmat qilmoqda. O'zbekistonda esa «IT Park» loyihasi iqtisodiy menejmentda innovatsiyalarni rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Uzun muddatli maqsadlar esa uzoq yillar davomida erishish rejalashtirilgan yirik yutuqlardir. Bu maqsadlar insonning karyera cho'qqisiga chiqishiga xizmat qiladi va kasbiy hayotining asosiy yo'nalishini belgilaydi. Uzoq muddatli maqsadlarga misol sifatida rahbarlik lavozimini egallash, o'z sohasida yetakchi mutaxassis bo'lish yoki yirik loyihalarni boshqarish kiradi.

Qisqa va uzun muddatli maqsadlar bir-birini to'ldirib, insonni doimiy rivojlanishga undaydi. Qisqa muddatli maqsadlarga erishish jarayoni motivatsiyani oshiradi va uzoq muddatli maqsadlarga intilish uchun ishonch bag'ishlaydi. Shu sababli, karyerani rejalashtirishda maqsadlarni aniq va o'lchab bo'ladigan tarzda belgilash muhimdir. Bu yondashuv nafaqat ish samaradorligini oshiradi, balki insonning kasbiy yo'nalishini to'g'ri shakllantirishga ham yordam beradi.

Professional malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish rejasini ishlab chiqish kasbiy o'sish va mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishning muhim sharti hisoblanadi. Ushbu reja insonning hozirgi bilim va ko'nikmalarini tahlil qilish, mavjud bo'shliqlarni aniqlash va ularni to'ldirish uchun aniq chora-tadbirlarni belgilashni o'z ichiga oladi. Rivojlanish rejasida qisqa va uzoq muddatli maqsadlar qo'yilib, doimiy o'rganish va amaliy tajriba orttirishga e'tibor qaratiladi¹⁴¹.

Bunday reja o'z kasbiga tegishli bo'lgan so'nggi texnologiyalar va tendensiyalarni o'rganishni, professional treninglar va seminarlarda qatnashishni hamda yangi sertifikatlar yoki darajalar olishni nazarda tutadi. Shuningdek, tarmoq bo'yicha yetakchi mutaxassislar bilan muloqot qilish va tajriba almashish orqali amaliy ko'nikmalarni oshirish ham rejaning muhim qismidir.

Professional malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish rejasi insonning karyera maqsadlariga mos kelishi va bosqichma-bosqich amalga oshirilishi kerak. Doimiy rivojlanish jarayonida o'z ustida ishlash, tanqidiy fikrlash va yangi muammolarni hal qilishga intilish kasbiy o'sishning asosiy omillaridan biridir. Ushbu yondashuv professional rivojlanishda uzluksizlikni ta'minlaydi va karyerada yuqori natijalarga erishishga zamin yaratadi.

Hududiy iqtisodiy tahlillar menejmentni samarali amalga oshirishda muhimdir. O'zbekistonning har bir viloyati uchun iqtisodiy rivojlanish strategiyalari ishlab chiqilmoqda. Hindistonda hududiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi GIS texnologiyalaridan foydalaniladi. Global mehnat bozorida muvaffaqiyatga erishish uchun xalqaro kompetensiyalar zarur. O'zbekistonning «Xalqaro ta'lim dasturlari» yoshlarni global mehnat bozoriga tayyorlashga yo'naltirilgan. AQShning LinkedIn platformasi xalqaro aloqa o'rnatishda eng samarali vositalardan biri hisoblanadi.

Bosqichma-bosqich o'sish strategiyasini tuzish karyera rejalashtirishda muhim o'rin tutadi, chunki bu strategiya kasbiy o'sishning samarali va barqaror yo'lini

¹⁴¹ Jo H., Park M., Song J. H. Career competencies: an integrated review of the literature //European Journal of Training and Development. – 2024. – T. 48. – №. 7/8. – C. 805-832.

ta'minlaydi. O'sishning boshlanish bosqichi amaliyot yoki stajirovka orqali amalga oshiriladi. Bu davrda inson nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash, mehnat bozorida zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirish va soha mutaxassisleri bilan tajriba almashish imkoniyatiga ega bo'ladi. Stajirovka yoki amaliyot orqali inson o'z malakalarini sinovdan o'tkazadi, ayni paytda bozor talablariga moslashtirishni o'rganadi va ish muhitiga moslashadi.

Tarmoq yaratish menejment sohasida muvaffaqiyat kaliti hisoblanadi. Professional aloqalarni rivojlantirish uchun O'zbekistonda «Tadbirkorlar uchun platformalar» faoliyat yuritmoqda. Xitoyning Alibaba guruhi tarmoq yaratishning samarali namunasi. Sertifikatlash menejment va iqtisodiyot sohasida tan olinadigan ko'nikmalarga ega bo'lishni kafolatlaydi. O'zbekistonda CISCO va PMP sertifikatlarini qo'lga kiritish uchun kurslar tashkil etilmoqda. Xalqaro sertifikatlar global bozor uchun mutaxassislarni tayyorlashda muhimdir.

Boshlang'ich lavozimlarda ishlash bu jarayonning ikkinchi bosqichini tashkil etadi. Bu bosqichda inson o'z ko'nikmalarini yanada rivojlantirishga va mas'uliyatli vazifalarni bajarishga tayyor bo'ladi. Boshlang'ich lavozimlar ko'pincha amaliy tajriba orttirish va sohadagi o'z o'rnini aniqlash uchun qulay maydon yaratadi. Bu davrda inson o'zining professional bilim va malakalarini mustahkamlab, yangi bilimlarni egallashni davom ettiradi¹⁴².

O'sishning oxirgi bosqichi yuqori lavozimlarga ko'tarilish va rahbarlik pozitsiyalarini egallashni o'z ichiga oladi. Bu bosqichda inson o'zining strategik fikrlash, boshqaruv va liderlik ko'nikmalarini rivojlantirishga o'tgach, kompaniya yoki tashkilot ichidagi muhim qarorlarni qabul qilishda ishtirok etadi. Bosqichma-bosqich o'sish strategiyasi orqali karyera yo'nalishini samarali rejalashtirish, kasbiy malakalarni doimiy ravishda rivojlantirish va ilg'or lavozimlarga erishish mumkin bo'ladi.

Mentorlardan maslahat olish va karyera yo'nalishini doimiy ravishda qayta ko'rib chiqish muvaffaqiyatli karyera yo'lini shakllantirishda muhim omillar hisoblanadi. Mentorlar – bu o'z sohasida tajribaga ega bo'lgan va o'z bilimlarini boshqalarga ulashishga tayyor bo'lgan kishilardir. Ularning maslahatlari, tajribalari va yondashuvlari karyera rivojlanishida yo'naltiruvchi kuch bo'lishi mumkin. Mentorlar tomonidan berilgan maslahatlar, qiyinchiliklarni yengish va yangi imkoniyatlarni ko'rish jarayonida insonning o'ziga ishonchini oshiradi. Ular nafaqat kasbiy ko'nikmalarni oshirishda, balki to'g'ri qarorlar qabul qilishda ham yordam beradilar.

Karyera yo'nalishini doimiy ravishda qayta ko'rib chiqish esa rivojlanish jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi. Mehnat bozoridagi o'zgarishlar, yangi texnologiyalar va mutaxassislarga talabning o'zgarishi karyera rejasining vaqt-vaqti bilan ko'rib chiqilishini talab qiladi. Bu jarayon o'zgarishlarga moslashish, yangi imkoniyatlarni baholash va kerakli ko'nikmalarni o'zlashtirishga yordam beradi¹⁴³. Har bir bosqichda karyera yo'nalishini qayta baholash va kerakli o'zgartirishlar kiritish karyera muvaffaqiyatini ta'minlashga yordam beradi.

¹⁴² Evangelista L. Competence, competencies and career guidance //IAEVG International Conference 2019. – 2009.

¹⁴³ Abdullah N. et al. Career decision-making competence, self-knowledge, and occupational exploration: a model for university students //Journal of Technical Education and Training. – 2018. – T. 10. – №. 1.

Mentorlar va doimiy tahlil yordamida karyera yoʻnalishining oʻzgaruvchan va rivojlanayotgan sharoitlarga moslashuvchan boʻlishi mumkin. Bu jarayon kasbiy oʻsishni tezlashtiradi va yuqori natijalarga erishish imkonini yaratadi.

11.3. Ish beruvchi bilan aloqa oʻrnatish va ishga joylashish

Ish beruvchi bilan aloqa oʻrnatish va ishga joylashish — karyera yoʻlida muhim bosqichlardan biridir. Bu jarayon nafaqat professional malakani, balki kommunikatsiya va ijtimoiy koʻnikmalarni ham talab qiladi. Ishga joylashish uchun muhim qadamlar orasida toʻgʻri aloqa kanallarini tanlash, ish beruvchilar bilan professional tarzda muloqot qilish, intervyularni muvaffaqiyatli oʻtkazish va oʻz qobiliyatlarini ishonchli tarzda namoyish etish muhimdir.

Amaliyot va ish tajribasi menejment sohasidagi bilimlarni chuqurlashtiradi. Oʻzbekistonda stajirovka dasturlari orqali yoshlarning kasbiy malakasini oshirish choralari koʻrilmoqda. Germaniyaning dual taʼlim tizimi bu borada muvaffaqiyatli tajribaga ega.

Ish beruvchi bilan samarali aloqa oʻrnatish, oʻz maqsadlaringizni aniqlab, ular bilan mos ravishda oʻzaro munosabatlar qurish imkonini yaratadi. Bu jarayonda eʼtiborli va professional boʻlish, shuningdek, oʻz oʻrnini egallash uchun kerakli bilim va koʻnikmalarni doimiy rivojlantirish zarur. Ishga joylashishning muvaffaqiyatli boʻlishi uchun shuningdek, tarmoq yaratish (networking) va mutaxassislar bilan aloqalar oʻrnatish ham katta ahamiyatga ega¹⁴⁴. Bu jarayon kasbiy oʻsish va kelajakdagi muvaffaqiyatning asosini tashkil etadi.

Innovatsiyalar menejment sohasidagi yangi imkoniyatlarni ochib beradi. «Raqamli iqtisodiyot» dasturi karyerada yangi texnologiyalarni qoʻllashni ragʻbatlantiradi. Hindistonning «Startup India» loyihasi iqtisodiy menejmentda yangi imkoniyatlarni taqdim etmoqda.

Ish beruvchi bilan aloqa oʻrnatish va ishga joylashish jarayonini samarali rejalashtirish bir nechta bosqichlar mavjud. 12.3.1-jadval har bir bosqichda amalga oshirilishi lozim boʻlgan asosiy chora-tadbirlarni koʻrsatadi.

Bu jadval ishga joylashish va ish beruvchilar bilan aloqalarni samarali rejalashtirishga yordam beradi. Har bir bosqichda amalga oshirilishi lozim boʻlgan chora-tadbirlar va muddatlar aniq koʻrsatilgan boʻlib, bu jarayonni tizimli va muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon yaratadi.

Ish beruvchi bilan aloqa oʻrnatish va ishga joylashish jarayoni muvaffaqiyatli karyera yoʻli uchun muhim bosqichdir. Ushbu jarayonni samarali rejalashtirish uchun birinchi qadam ish bozorini va ish beruvchilarni tahlil qilishdan boshlanadi. Bozorni oʻrganish orqali kompaniyalar, ular talab qilayotgan malakalar va oʻrinlar aniqlanadi. Bu jarayonni samarali amalga oshirish uchun, birinchi navbatda, kerakli maʼlumotlarni yigʻish, soha ehtiyojlarini tahlil qilish va oʻzingizning

¹⁴⁴ Abdullah N. et al. Career decision-making competence, self-knowledge, and occupational exploration: a model for university students //Journal of Technical Education and Training. – 2018. – T. 10. – №. 1.

maqsadlaringizga mos keladigan ish beruvchilarni topish lozim. Bu bosqich bir oy davomida amalga oshiriladi va maqsadli ish beruvchilar ro'yxati tuziladi.

12.3.1-jadval

Ish beruvchi bilan aloqa o'rnatish va ishga joylashish jarayonini samarali rejalashtirish bosqichlari

Bosqich	Maqsadlar	Amalga oshirish uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlar	Muddat	Natija/Ko'rsatkich
Tadqiqot va rejalashtirish	Ish beruvchilarni va ish bozorini o'rganish	Bozorni tahlil qilish, kompaniyalar va ularning ehtiyojlarini aniqlash, talab qilinadigan malakalarni o'rganish	1 oy	Maqsadli ish beruvchilar va lavozimlar ro'yxati
Tarmoq yaratish (Networking)	Professional aloqalar o'rnatish	Mutaxassislar va ish beruvchilar bilan tarmoq yaratish, LinkedIn yoki boshqa platformalarda faoliyat yuritish	1-2 oy	Ish beruvchilar bilan aloqalar, tarmoqda yangi imkoniyatlar yaratish
Rezyume va motivatsion xat	Rezyume va motivatsion xatni tayyorlash	Ish beruvchi talablariga mos rezyume va motivatsion xat yozish, personal brendingni rivojlantirish	1 hafta	Rezyume va xat tayyorlangan, boshqaruvchilarni jalb qilish
Intervyu tayyorlash	Intervyu savollariga tayyorlanish	Intervyu uchun tayyorlanish, o'z qobiliyatlarini va tajribasini aniq va ishonchli tarzda taqdim etish	1 hafta	Tayyorlangan va ishonchli intervyu o'tkazish
Ishga joylashish	Ishga joylashish	Intervyu jarayonida muvaffaqiyatga erishish, ish taklifini olish	2-3 oy	Ishga joylashish, ish beruvchi bilan shartnoma tuzish
O'zaro aloqani mustahkamlash	Ish beruvchi bilan uzoq muddatli aloqalarni o'rnatish	Ishda samarali ishlash, ish beruvchilar bilan aloqalarni davom ettirish, kelajakdagi o'sish	3-6 oy	Ish beruvchilar bilan doimiy aloqalar, karyera o'sish imkoniyatlari

Keyingi bosqich tarmoq yaratishdir. Professional aloqalar o'rnatish ishga joylashishda muhim ahamiyatga ega. Tarmoq yaratish jarayonida mutaxassislar va ish beruvchilar bilan aloqalar o'rnatish, LinkedIn yoki boshqa professional platformalarda faol bo'lish zarur. Bu bosqichda yangi imkoniyatlar yaratish uchun o'z o'ringizni shakllantirish va aloqalar orqali qo'shimcha foydali ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin. Tarmoq yaratish jarayoni odatda bir yoki ikki oy davom etadi.

Ishga joylashish jarayonida navbatdagi qadam rezyume va motivatsion xatni tayyorlashdir. Bu bosqichda ish beruvchining talablariga mos rezyume va motivatsion xat yozish, o'z tajriba va bilimlaringizni aniq va ishonchli tarzda taqdim etish muhimdir. Shuningdek, personal brendingni rivojlantirish va o'z qobiliyatlaringizni to'g'ri ifodalash ham katta ahamiyatga ega. Bu jarayon bir hafta davomida amalga oshiriladi va tayyorlangan rezyume va xat ish beruvchilarni jalb qilishda yordam beradi.

Shaxsiy ma'lumotlar	Rezyumening yuqori qismida ismingiz, aloqa ma'lumotlaringiz (telefon raqami, email manzili) va professional ijtimoiy tarmoq aloqalaringiz (masalan, LinkedIn) keltirilishi kerak.
Ma'lumoti	Ta'lim darajangiz va o'qigan muassasangizni (univrsitet, institut), olingan diplom va sertifikatlarni ko'rsating. Agar sizning sohangizda yuqori malaka talab qilinsa, keyingi kurslar yoki seminarlar haqida ham ma'lumot berish foydali.
Professional tajriba	O'zingiz ishlagan kompaniyalar, lavozimlar va u yerda bajarilgan vazifalarni qisqacha va aniq bayon eting. Har bir lavozim uchun ishlagan davringizni, o'z rolini va yutuqlaringizni ko'rsating. Muvaffaqiyatlaringizni miqdoriy ko'rsatkichlar bilan tasdiqlash (masalan, "savdo hajmi 20% ga oshdi") alohida ahamiyatga ega.
Ko'nikmalar	Sizning kasbiy ko'nikmalaringiz, shu jumladan, texnik va yumshoq ko'nikmalarni (masalan, jamoa bilan ishlash, muammolarni hal qilish) taqdim eting. Soha talablariga mos keladigan ko'nikmalarni ajratib ko'rsating.
Til bilish va texnik bilimlar	Til bilish darajasi (masalan, ingliz tili, rus tili) va texnik ko'nikmalar (masalan, MS Office, dasturlash tillari) haqida ham ma'lumot berish zarur.
Yutuqlar va sertifikatlar	Agar sizda har qanday qo'shimcha yutuqlar, tan olinadigan sertifikatlar yoki mukofotlar bo'lsa, ularni ko'rsating. Bu sizning sohangizda sizni boshqa nomzodlardan ajratib turadi.

12.3.1-rasm. Rezyume tayyorlash

Ish bozorida talab yuqori bo'lgan lavozimlar uchun rezyume va motivatsion xat tayyorlash juda muhimdir, chunki ular ish beruvchilarni sizning malakangiz va tajribangiz haqida birinchi taassurot qoldiradi. To'g'ri tayyorlangan rezyume va motivatsion xat nafaqat o'z maqsadlaringizni aniq ifodalaydi, balki ish beruvchining ehtiyojlariga javob berishini ham ta'minlaydi.

Rezyume tayyorlash

Rezyume - bu sizning professional tajribangiz, bilimlaringiz va ko'nikmalaringizni qisqacha va aniq tarzda taqdim etuvchi hujjatdir. Ish beruvchilar odatda bir nechta rezyumeni ko'rib chiqishadi, shuning uchun rezyume juda diqqat bilan tuzilishi kerak. 11.3.1-rasmda keltirilgan tavsiyalarni inobatga olish lozim.

Motivatsion xat — bu ishga qiziqishingizni va nega aynan shu lavozim uchun mos ekanligingizni tushuntiradigan hujjatdir. U rezyumega qo'shimcha sifatida beriladi va ish beruvchiga sizning motivatsiyangiz va ishga bo'lgan yondashuvingizni ko'rsatadi. Motivatsion xatni tayyorlashda quyidagilarga e'tibor berish kerak:

1. **Kirish qismi.** Xatni boshlashda o'z ismingizni va ish uchun qaysi lavozimga ariza topshirayotganingizni aniq ko'rsating. Ish beruvchiga nima uchun aynan ularning kompaniyasida ishlashni istayotganingizni qisqacha ayting.

2. **Nima uchun bu lavozim.** Nega aynan ushbu lavozimni tanlaganingizni va kompaniyaga qanday qiymat qo'shishingiz mumkinligini tushuntiring. O'z tajribangizni va ko'nikmalaringizni ularga mos ravishda taqdim eting. Ish beruvchining ehtiyojlariga javob beradigan aniq misollarni keltiring.

3. **Shaxsiy motivatsiya.** O'z kasbiy maqsadlaringizni va bu lavozim orqali qanday rivojlanishni kutayotganingizni ayting. Sizning shaxsiy motivatsiyangiz va o'z sohangizda o'sishga bo'lgan intilishlaringizni ta'kidlash muhimdir.

4. **Xulosa.** Xatni qisqa va aniq xulosa bilan yakunlang. Ishga qiziqishingizni yana bir bor ta'kidlab, ish beruvchidan intervyu olish imkoniyatini kutayotganingizni bildirishingiz mumkin. Shuningdek, ular bilan aloqaga chiqish uchun qulay vaqtni ham belgilashingiz kerak.

Rezyume va motivatsion xatni tayyorlashda har bir tafsilotga diqqat bilan yondashish zarur. Yaxshi tayyorlangan rezyume va motivatsion xat ishga joylashish jarayonida muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi va ish beruvchi bilan ijobiy taassurot qoldiradi.

Intervyu jarayoni ishga joylashishning yana bir muhim bosqichidir. Intervyuga tayyorlanish, savollarga javob berishda ishonchli va professional bo'lish, o'z tajriba va ko'nikmalarini namoyish etish zarur. Ushbu bosqichda muvaffaqiyatli intervyu o'tkazish, ish taklifini olish uchun muhimdir. Intervyu tayyorlash bir hafta davomida amalga oshiriladi va intervyu o'tkazishda ishonchli bo'lishning natijasida ish taklifi olish mumkin.

Oxirgi bosqichda ishga joylashish amalga oshiriladi. Ishga joylashish jarayonida intervyu orqali ish beruvchidan taklif olish va shartnoma tuzish muhimdir. Bu bosqichda ish joyingizni aniq belgilab olish, yangi mas'uliyatlarni qabul qilish va ishning boshlanishiga tayyor bo'lish kerak. Ishga joylashish jarayoni 2-3 oy davom etadi va natijada ish beruvchi bilan shartnoma tuziladi.

Ishga joylashish jarayonining keyingi bosqichi o'zaro aloqalarni mustahkamlashdir. Ishga joylashganingizdan so'ng, ish beruvchilar bilan samarali ishlash, aloqalarni davom ettirish va kelajakdagi o'sish imkoniyatlarini izlash zarur. Bu jarayonda ish joyidagi muvaffaqiyatli faoliyat, jamoa bilan ishlash va yangi imkoniyatlarni baholash muhimdir. Bu bosqichda doimiy rivojlanish va professional

o‘sish uchun ish beruvchilar bilan aloqalarni davom ettirish kerak. O‘zaro aloqalar va karyera o‘sish imkoniyatlari 3-6 oy davomida mustahkamlanadi.

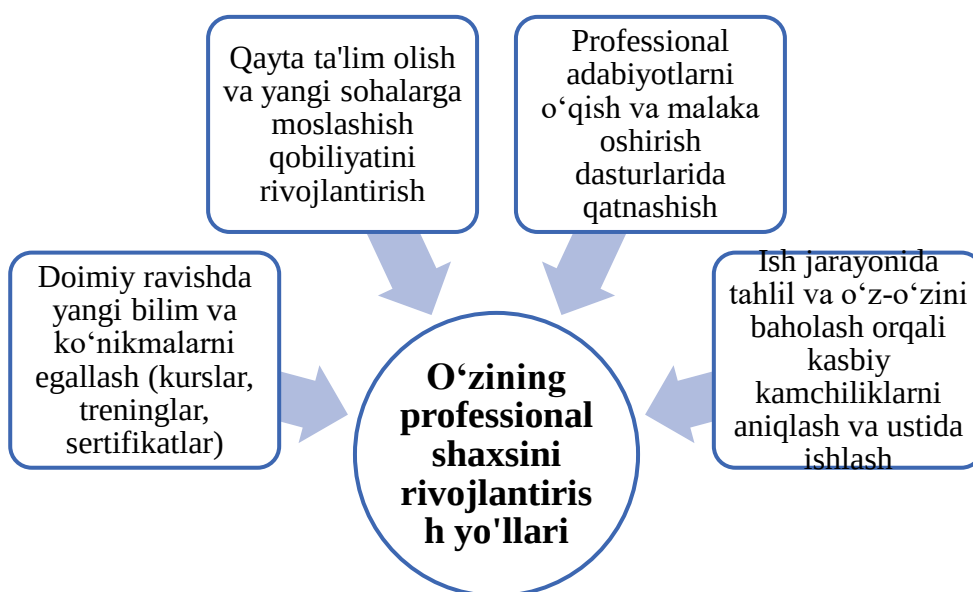
Shu tarzda, ish beruvchi bilan aloqa o‘rnatish va ishga joylashish jarayonini bosqichma-bosqich amalga oshirish, karyera muvaffaqiyatini ta‘minlashga yordam beradi. Har bir bosqichni aniq rejalashtirish va amalga oshirish, mehnat bozorida muvaffaqiyatli o‘rnak ko‘rsatishga imkon yaratadi.

12.4. O‘zining professional shaxsini rivojlantirish

O‘zining professional shaxsini rivojlantirish — har bir mutaxassisning karyera yo‘lida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan asosiy jarayondir. Bu jarayon o‘z-o‘zini anglash, bilim va ko‘nikmalarni doimiy ravishda yangilash, shaxsiy va professional fazilatlarni rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. Professional shaxsni shakllantirish, nafaqat ma‘lum bir soha yoki tarmoqda muvaffaqiyat qozonish, balki o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish, samarali muloqot qilish, jamoada ishlash va yetakchilik ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi.

Shaxsiy rivojlanishni davom ettirish menejmentda uzoq muddatli muvaffaqiyat uchun zarurdir. O‘zbekistonning «Uzluksiz ta’lim tizimi» har bir mutaxassis uchun doimiy rivojlanish imkoniyatini yaratmoqda. Yaponiyaning «Kaizen» falsafasi shaxsiy va kasbiy rivojlanishni birlashtiradi.

Professional rivojlanish jarayoni davomida, shaxsning kasbiy maqsadlari aniq bo‘lishi va bu maqsadlarga erishish uchun muayyan strategiyalarni ishlab chiqish lozim. O‘zining professional shaxsini rivojlantirishga intilish, ko‘nikmalarni doimiy ravishda yangilash va soha yangiliklari bilan tanishib borish, shuningdek, o‘zgarishlarga moslashish, professional muvaffaqiyatga olib keladi. Shaxsiy va kasbiy rivojlanishning bu bosqichi nafaqat o‘z sohasida yuqori natijalarga erishish, balki umumiy hayot sifatini yaxshilashga ham yordam beradi. O‘zini professional shaxsini rivojlantirishning bir nechta yo‘llari bor (17.4.1-rasm).

12.4.1-rasm. O‘zining professional shaxsini rivojlantirish yo‘llari

Doimiy ravishda yangi bilim va ko'nikmalarni egallash professional rivojlanishning ajralmas qismi hisoblanadi. Zamonaviy mehnat bozorida muvaffaqiyatli bo'lish uchun, mutaxassislar o'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda yangilab borishlari zarur. Bu jarayon kasbga doir yangi tendensiyalar, texnologiyalar va metodlarni o'rganish, shuningdek, o'z sohasida yuqori malakaga erishish uchun kerakli vositalarni taqdim etadi.

Yangi bilim va ko'nikmalarni egallash uchun kurslar, treninglar va sertifikatlar kabi ta'lim resurslaridan foydalanish samarali va tezkor usuldir. Internetda mavjud bo'lgan onlayn kurslar va platformalar mutaxassislarga o'z vaqtini va mablag'ini tejagan holda kerakli malakalarni egallash imkonini beradi. Shu bilan birga, treninglar va seminarlar orqali jamoaviy o'rganish va ko'nikmalarni amaliy tarzda rivojlantirish mumkin.

Sertifikatlar olish ham muhim ahamiyatga ega, chunki ular nafaqat o'z bilim va ko'nikmalaringizni tasdiqlash, balki ish beruvchilarga sizning malakangizning yuqori darajada ekanligini ko'rsatish imkonini beradi. Yangi bilimlarni o'rganish jarayonida o'z maqsadlaringizga mos keladigan kurslarni tanlash, ularni to'g'ri va samarali o'zlashtirishni ta'minlash kerak. Bunday rivojlanish mutaxassisni nafaqat o'z sohasida, balki umumiy karyerasida muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi.

Qayta ta'lim olish va yangi sohalarga moslashish qobiliyatini rivojlantirish bugungi kunda karyera muvaffaqiyatining muhim omillaridan biridir. Mehnat bozori tez o'zgarib borayotgan davrda, yangi texnologiyalar va biznes usullarining joriy etilishi mutaxassislardan yangiliklarga tez moslashishni talab qiladi. Shu sababli, qayta ta'lim olish, yangi sohalarga o'tish yoki mavjud sohada chuqurlashtirilgan bilimlarga ega bo'lish juda muhimdir.

Yangi sohalarga moslashish faqatgina texnik ko'nikmalarni o'rganish emas, balki yangi vaziyatlarga, metodologiyalarga va ish muhitiga moslashishni ham o'z ichiga oladi. Buning uchun zamonaviy ta'lim platformalari, onlayn kurslar, webinarlar, va amaliy mashg'ulotlar orqali o'z bilim va ko'nikmalarini yangilab borish zarur. Shu bilan birga, yangi sohalarga moslashish jarayoni o'z-o'zini rivojlantirish va shaxsiy o'sishni talab qiladi. Har bir mutaxassis o'z kasbiy maqsadlariga yetishish uchun doimiy ravishda o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyatini rivojlantirishi kerak.

Qayta ta'lim olish jarayonida o'z maqsadlaringizga mos kurslar va treninglarni tanlash, yangi sohalarga qiziqish va o'rganish istagini rivojlantirish, hamda o'rganilgan bilimlarni amaliyotga tatbiq etish muvaffaqiyatli natijalarga olib keladi. Bu jarayon mutaxassisning o'z sohasidagi eng yangi o'zgarishlarga moslashishiga yordam beradi, shuningdek, uning karyera yo'lida o'sishini ta'minlaydi. Qayta ta'lim olish va yangi sohalarga moslashish nafaqat professional rivojlanishni, balki umumiy hayot sifatini ham yaxshilashga xizmat qiladi.

Professional adabiyotlarni o'qish va malaka oshirish dasturlarida qatnashish har bir mutaxassisning rivojlanish jarayonida muhim ahamiyatga ega. O'z sohasida muvaffaqiyatli bo'lish uchun doimiy ravishda yangi bilimlar va tajribalarni o'zlashtirish zarur. Professional adabiyotlar o'qish mutaxassisning bilim doirasini kengaytirish, yangi yondashuvlar va texnikalarni o'rganish imkonini beradi. Bu, shuningdek, sohada yuz berayotgan yangiliklar va trendlarni kuzatib borishga

yordam beradi, bu esa o'zgaruvchan ish muhitida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur.

Malaka oshirish dasturlari esa mutaxassisning kasbiy ko'nikmalarini yanada mustahkamlash va takomillashtirishga qaratilgan faoliyatdir. Ushbu dasturlar odatda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, turli treninglar, seminarlar, master-klasslar va kurslar shaklida bo'ladi. Malaka oshirish dasturlarida qatnashish, nafaqat mavjud bilimlarni yangilash, balki yangi ko'nikmalarni o'rganish, shaxsiy va kasbiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan vositalarni olish imkonini beradi.

Professional adabiyotlarni muntazam o'qish va malaka oshirish dasturlarida qatnashish mutaxassisni doimiy ravishda yangilab boradigan va o'z sohasidagi eng so'nggi yangiliklarga moslashtiradigan vositalar sifatida xizmat qiladi. Bularning barchasi ishga yondashuvni samarali qilish, yuqori sifatli natijalar ko'rsatish va karyerada muvaffaqiyatga erishishda muhim rol o'ynaydi. O'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda yangilab borish, mutaxassisni nafaqat ishda, balki shaxsiy hayotida ham muvaffaqiyatga olib keladi.

Ish jarayonida tahlil va o'z-o'zini baholash orqali kasbiy kamchiliklarni aniqlash va ustida ishlash — bu professional rivojlanishning ajralmas qismidir. Har bir mutaxassis o'z faoliyatini muntazam ravishda tahlil qilish va o'z-o'zini baholash orqali o'z kasbiy salohiyatini yanada oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu jarayon, avvalo, o'z ish faoliyatini va bajarilgan vazifalarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi, shunda mutaxassis o'zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlay oladi.

O'z-o'zini baholash — bu o'z ustida ishlash va doimiy ravishda o'zini takomillashtirishga intilishdir. Bunday baholashda, o'z xatolaringiz va kamchiliklaringizni ko'rish muhimdir. Bunda, eng avvalo, bajarilgan ishni obyektiv tahlil qilish va qaysi sohalarda yaxshilanish zarurligini aniqlash kerak. Bu usul yordamida o'z kamchiliklarini tushunish, yangi maqsadlar qo'yish va ularga erishish uchun aniq strategiyalar ishlab chiqish mumkin.

Kasbiy kamchiliklarni aniqlash va ularga qarshi ishlashda, o'zgarishlarga ochiq bo'lish, yangi bilimlarni o'rganish va malaka oshirishga intilish zarur. Tahlil va o'z-o'zini baholash jarayoni shaxsning o'zini rivojlantirishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytiradi va o'zgaruvchan ish muhitida muvaffaqiyatli bo'lishga yordam beradi. Bu, shuningdek, kasbiy o'sishning davomiyligini ta'minlaydi va professional muvaffaqiyatga erishishda muhim omil hisoblanadi. O'zini baholash va kamchiliklarni tuzatishga intilish — bu har bir mutaxassisning karyera yo'lida yuksalish va muvaffaqiyatga erishish yo'lida muhim qadamlardir.

Xulosa qilib aytganda, karyerani rejalashtirish, o'zining professional shaxsini rivojlantirish, yangi ko'nikmalarni o'rganish va malaka oshirish orqali nafaqat o'z sohasida muvaffaqiyatga erishish, balki yangi imkoniyatlarga yo'l ochish mumkin. Munosib ish o'rnini egallash jarayoni nafaqat amaliy ko'nikmalarni, balki kasbiy va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Yangi sohalarga moslashish, o'z ustida ishlash va o'z-o'zini rivojlantirish orqali mutaxassis o'zining karyera yo'lini muvaffaqiyatli davom ettirishi mumkin. Shaxsiy o'sish va kasbiy rivojlanishning bunday strategiyalari karyera davomida uzoq muddatli muvaffaqiyatni ta'minlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I. A. O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichi. Toshkent: O'zbekiston Matbuot va Axborot agentligi, 2021, 45-68-betlar.
2. Bobojonova Z. S. «Mehnat bozorida shaxsiy rivojlanish.» Toshkent: «Yangi Asr» nashriyoti, 2022, 30-35-betlar.
3. Raximov R. K. «Raqobatbardoshlikni ta'minlash omillari.» «Ekonomika va innovatsiyalar» jurnali, 2021, 23-28-betlar.
4. Axmedova G. Sh. «Karyera rejalashtirishning psixologik jihatlari.» «Psixologiya» jurnali, 2020, 12-18-betlar.
5. Zokirov B. K. «Texnologik innovatsiyalar va mehnat bozori.» Toshkent: «Fan va texnika» nashriyoti, 2021, 50-65-betlar.
6. Kamolov U. T. «Ishga joylashish uchun muhim ko'nikmalar.» Toshkent: «O'zbekiston» nashriyoti, 2020, 22-29-betlar.
7. Norboev A. Q. «Motivatsiya va ishga munosabat.» «Ijtimoiy fanlar» jurnali, 2019, 7-13-betlar.
8. Fayzullayev M. S. «Karyera muvaffaqiyati uchun samarali strategiyalar.» «O'zbekiston iqtisodiyoti» jurnali, 2021, 18-25-betlar.
9. Mamatov D. E. «Innovatsiyalar va ijtimoiy masalalar.» Toshkent: «Adolat» nashriyoti, 2022, 34-40-betlar.
10. Qo'chqorov N. R. «Bozor iqtisodiyoti sharoitida yoshlar karyerasi.» Toshkent: «Fan va taraqqiyot» nashriyoti, 2020, 55-62-betlar.
11. Yusupov O. I. «Tadbirkorlik va mehnat bozori.» Toshkent: «Yoshlar nashriyoti», 2021, 42-49-betlar.
12. Ismailova D. A. «Mehnat bozorida professional malakalar.» «Zamonaviy iqtisodiyot» jurnali, 2020, 33-39-betlar.
13. Epstein R. M., Hundert E. M. Defining and assessing professional competence //Jama. – 2002. – T. 287. – №. 2. – C. 226-235.
14. Kuravsky L. S. et al. A new technique for testing professional skills and competencies and examples of its practical applications //Applied Mathematical Sciences. – 2015. – T. 9. – №. 21. – C. 1003-1026.
15. Pettis J. Developing our professional competence: Some reflections //TESL Canada Journal. – 1997. – C. 67-71.
16. Adomaitienė J., Zubrickienė I. CAREER COMPETENCES AND IMPORTANCE OF THEIR DEVELOPMENT IN PLANNING OF CAREER PERSPECTIVE //Bridges/Tiltai. – 2010. – T. 53. – №. 4.
17. Haase S. Applying Career Competencies in Career Management : дис. – Coventry University in collaboration with the University of Worcester, 2007.
18. Jo H., Park M., Song J. H. Career competencies: an integrated review of the literature //European Journal of Training and Development. – 2024. – T. 48. – №. 7/8. – C. 805-832.
19. Evangelista L. Competence, competencies and career guidance //IAEVG International Conference 2019. – 2009.

20. Abdullah N. et al. Career decision-making competence, self-knowledge, and occupational exploration: a model for university students //Journal of Technical Education and Training. – 2018. – T. 10. – №. 1.

Nazorat savollari:

1. Karyera rivoji va munosib ish o‘rmini egallashning ilk va eng muhim bosqichi nima?
2. Soha yoki tarmoqni aniq belgilab olishga ta’sir etuvchi omillar nimalardan iborat?
3. Karyerani rejalashtirish nechta bosqichdan tashkil topgan?
4. Ish beruvchi bilan aloqa o‘rnatish va ishga joylashish deganda nimani tushunasiz?
5. Ish beruvchi bilan aloqa o‘rnatish va ishga joylashish jarayonini samarali rejalashtirish bosqichlarini sanab bering.
6. Rezyume tayyorlashda nimalarga e’tibor berish muhim hisoblanadi?
7. Motivatsion xat nima maqsadda yoziladi?
8. O‘zining professional shaxsini rivojlantirish yo‘llaridan qaysilarini bilasiz?

13-BOB. MUTAXASSISLARNING KOMMUNKATIV KOMPETENSIYASI VA NIZOLARNI OLDINI OLISH

13.1. Kommunikatsiya (o‘zaro aloqa) ko‘nikmalari.

Kommunikatsiya ko‘nikmalari akademik va kasbiy sohada muvaffaqiyatga erishishning poydevoridir. Ular shaxsning o‘z fikrlarini aniq va lo‘nda ifoda qilish, tinglash qobiliyatini rivojlantirish va murakkab muammolarni hal qilishdagi imkoniyatlarini kengaytiradi. Ushbu ko‘nikmalar nafaqat individual darajada, balki jamoaviy va xalqaro hamkorlikni samarali tashkil etishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi globalizatsiya sharoitida kommunikatsiya ko‘nikmalari har bir sohada ustuvorlik kasb etmoqda.

O‘zbekiston davlat iqtisodiyoti va menejment sohasi uchun kasbiy kompetensiya shaxsning professional salohiyati va ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyatini oshiradi. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi qonunida kadrlarning amaliy va nazariy bilimlarini rivojlantirish asosiy vazifa sifatida belgilangan. Bu kompetensiyalar iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash va menejment jarayonlarini samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega.

Jahon tajribasida kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha bir qator muvaffaqiyatli amaliyotlar mavjud. Masalan, **Niderlandiya ta’lim tizimi** o‘quv jarayonida o‘zaro muloqotga asoslangan interaktiv metodlarni joriy qilgan. Ushbu usullar o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash va fikr almashish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Niderlandiya universitetlarida jamoaviy ishlar va seminarlar yordamida talabalarning o‘zaro muloqot ko‘nikmalari takomillashtirilmoqda, bu esa ular ishga joylashish jarayonida ularga katta yordam beradi.

Raqamli iqtisodiyotning rivoji malakali kadrlarni talab qiladi. Masalan, «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasi raqamlashtirish orqali davlat boshqaruvi va iqtisodiyotda samaradorlikni oshirishni ko‘zda tutadi. Xitoyning «Made in China 2025» dasturi bu yo‘nalishda muvaffaqiyatli tajriba bo‘lib, iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasiga asos bo‘lgan. Innovatsion menejment akademik va kasbiy bilimlarni qo‘llashni talab qiladi. Masalan, Janubiy Koreyaning «Smart City» loyihasi shahar infratuzilmasini raqamlashtirish orqali iqtisodiy va ijtimoiy natijalarni sezilarli darajada yaxshilashga xizmat qilmoqda. O‘zbekistonda bunday tajribalardan foydalanish orqali urbanizatsiyani samarali boshqarish mumkin.

Dunyoning yetakchi kompaniyalari, masalan, **Tesla** va **Procter & Gamble**, o‘z xodimlarining aloqa qobiliyatlarini rivojlantirish uchun doimiy trening va dasturlar tashkil etadi. Tesla kompaniyasida loyiha muhokamalarida barcha xodimlarning ishtirok etishi majburiy bo‘lib, ularning fikrlarini erkin ifoda etish imkoniyati yaratiladi. Bu usul korxonada innovatsion mahsulotlarning yaratishda jamoaviy ijodkorlikni oshirishga xizmat qiladi. Procter & Gamble esa xodimlarini mijozlar bilan muloqotni kuchaytirishga o‘rgatadi, bu esa kompaniya brendlarining bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlashga yordam beradi.

Kommunikatsiya ko‘nikmalari bir nechta asosiy toifalarga bo‘linadi:

1. **Og‘zaki aloqa:** Fikrlarni so‘zlashuv orqali ifodalash va tinglashga asoslangan.

2. **Yozma aloqa:** Hujjatlar, email va hisobotlar orqali fikr almashish.

3. **Vizual aloqa:** Diagrammalar, rasmlar va multimedia vositalari yordamida muloqotni mustahkamlash.

4. **Noverbal aloqa:** Imo-ishoralar, tana harakatlari va yuz ifodalari orqali fikrlarni tushuntirish.

5. **Tinglash qobiliyati:** Muhokamalarda faol ishtirok etish va boshqalarning fikrlarini tushunish qobiliyati.

Har bir toifa ma’lum vaziyatlarda o‘z ahamiyatiga ega. Masalan, og‘zaki va yozma aloqa ko‘nikmalari biznes muzokaralarida muhim o‘rin tutadi, noverbal aloqa esa xalqaro muloqotlarda madaniy farqlarni tushunishga yordam beradi.

Kommunikatsiya ko‘nikmalarining rivojlanishi orqali jamoalarda muvofiqlik, samaradorlik va ishonch oshadi. Ammo ularning yetarli darajada rivojlanmaganligi jamoaviy ishlarda tushunmovchilik va samaradorlikning pasayishiga olib kelishi mumkin. Masalan, xalqaro kompaniyalarda madaniy farqlar sababli kommunikatsiya jarayoni qiyinlashishi mumkin. Bunday muammolarni hal qilish uchun korxonalarda trening va amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish muhimdir.

«Yashil iqtisodiyot» strategiyasi energiya samaradorligi va ekologik barqarorlikni ta’minlash uchun yangi ko‘nikmalarni talab qiladi. Norvegiya qayta tiklanadigan energiya bo‘yicha 90% ulushga erishgan bo‘lsa, O‘zbekistonda bu ko‘rsatkichni oshirish uchun investitsiyalar ajratilmoqda. Bu iqtisodiyotning ekologik moslashuvchanligini ta’minlaydi. Tahliliy fikrlash iqtisodiy va menejment qarorlarining asosini tashkil etadi. AQShdagi Big Data texnologiyalari bu

jarayonlarni optimallashtirishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda bu yondashuvni kengaytirish orqali iqtisodiy tahlillarni sifatli amalga oshirish mumkin.

O'zbekistonda kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha qator dasturlar amalga oshirilmoqda. Masalan, «O'zbekistonda bandlikni ta'minlash milliy strategiyasi» doirasida yoshlar uchun ishga joylashish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi treninglar tashkil etilgan. Ushbu dasturlar orqali yoshlar nafaqat professional, balki kommunikatsiya ko'nikmalarini ham rivojlantirish imkoniga ega bo'lmoqda.

Quyidagi jadval kommunikatsiya ko'nikmalarini shakllantirishga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aks ettiradi:

Yuqoridagi jadvalda kommunikatsiya ko'nikmalariga ta'sir etuvchi omillar va ularning natijalari ko'rsatilgan. Masalan, madaniy muhit xalqaro hamkorlikni kuchaytiradi, texnologiyalar esa virtual muloqot samaradorligini oshiradi. Til bilimi xalqaro aloqalarda muhim rol o'ynaydi, psixologik holat esa shaxsning ochiq va ishonchli bo'lishiga ta'sir qiladi. Treninglar va ta'lim dasturlari esa aloqa ko'nikmalarini tizimli ravishda shakllantirish uchun xizmat qiladi.

13.1.1-jadval

Kommunikatsiya ko'nikmalariga ta'sir e'tuvchi omillar

Omil	Ta'siri	Jihatlar	Natijasi	Qo'llanilishi
Madaniy muhit	Milliy va xalqaro aloqalarni shakllantiradi	Ijtimoiy, siyosiy	Madaniyatlararo hamkorlikni rivojlantiradi	Xalqaro tashkilotlar
Texnologiyalar	Virtual muloqotni rivojlantiradi	Iqtisodiy, moliyaviy	Onlayn muloqot samaradorligi oshadi	IT va ta'lim
Til bilimi	Fikrlarni aniq ifodalashni ta'minlaydi	Ijtimoiy	Xalqaro tadbirlarda muvaffaqiyat	Xalqaro kompaniyalar
Psixologik holat	Muloqotda ochiqlikni oshiradi	Ruhiiy	Samarali jamoaviy ish	Jamoaviy treninglar
Treninglar	Aloqa qobiliyatini oshiradi	Ijtimoiy	Fikrlash va so'zlashuv qobiliyatini rivojlantiradi	Ta'lim muassasalari
Motivatsiya	Ishga bo'lgan qiziqishni oshiradi	Moliyaviy, ruhiy	Xodimlarning samaradorligi ortadi	Korporativ soha
Ta'lim dasturlari	Ko'nikmalarni tizimli shakllantiradi	Ijtimoiy, iqtisodiy	Muloqot qobiliyatlarining shakllanishi	Akademik va kasbiy ta'lim

Kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish orqali nafaqat shaxsiy, balki korporativ muvaffaqiyatga ham erishish mumkin. Shu sababli, har bir sohaga mos keladigan maxsus dasturlarni joriy etish zarur. O'zbekistonda bu jarayonni qo'llab-

quvvatlash uchun xalqaro tajriba va zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish muhim ahamiyatga ega.

Kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish uchun bir qator strategiyalar va modellar ishlab chiqilgan. Ular shaxslar o'rtasida samarali aloqa o'rnatish va muloqot jarayonlarini yaxshilashga qaratilgan. Quyida asosiy modellar va strategiyalar keltirilgan:

1. Shannon va Weaver modeli. Bu model aloqa jarayonini texnik nuqtai nazardan tahlil qiladi va quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: axborotni kodlash, uzatish, qabul qilish va dekodlash. Ushbu model, asosan, texnik aloqa tizimlarini rivojlantirishda qo'llaniladi. Masalan, elektron pochta yoki telefon muloqotida bu yondashuv amalda qo'llaniladi.

2. Berlo SMCR modeli. Berlo modeli kommunikatsiya jarayonini shaxsiy omillar nuqtai nazaridan tahlil qiladi. Ushbu modelda quyidagi tarkibiy qismlar mavjud: manba (source), xabar (message), kanal (channel), qabul qiluvchi (receiver). Masalan, ta'lim jarayonlarida o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi muloqotda ushbu model qo'llaniladi.

3. Transactional Communication modeli. Bu model aloqa jarayonini dinamik va ikki tomonlama sifatida ko'rib chiqadi. Har ikki tomon ham uzatuvchi, ham qabul qiluvchi rolini bajaradi. Ushbu yondashuv biznes va xalqaro diplomatik muloqotda keng qo'llaniladi. Masalan, xalqaro tashkilotlar va kompaniyalar muzokaralarda bu modeldan foydalanadi.

4. Johari oynasi modeli. Bu model shaxslarning o'zini va boshqalarni anglash qobiliyatlarini tahlil qilish uchun qo'llaniladi. Johari oynasi insonning o'ziga ochiq (open), yashirin (hidden), noma'lum (unknown) va boshqalarga ochiq (blind) qirralarini aniqlash orqali muloqotni yaxshilashga yordam beradi. Masalan, jamoaviy treninglarda ushbu model o'zaro ishonch va ochiqlikni rivojlantirish uchun qo'llaniladi.

5. Assertive Communication strategiyasi. Bu strategiya o'z fikrini qat'iy, lekin hurmat bilan ifoda etishga qaratilgan. Bu strategiya konfliktlarni hal qilish va samimiy muloqotni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, nufuzli kompaniyalarda xodimlar o'rtasida nizolarni bartaraf etish uchun bu strategiyadan foydalaniladi.

O'zbekistonda kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qator huquqiy va dasturiy hujjatlar qabul qilingan. Quyida ulardan ba'zilari keltirilgan:

«Ta'lim to'g'risida»gi qonun (2020-yil, yangi tahrir): Ushbu qonun ta'lim tizimida interaktiv usullarni joriy etish va o'quvchilarning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi. Mazkur qonunning 6-moddasida ta'lim jarayonida o'zaro hamkorlik va ochiq muloqotga alohida e'tibor qaratilgan.

«O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Aloqa va Axborotlashtirish Agentligi» loyihalari: Ushbu agentlik tomonidan masofaviy ta'lim va muloqotni rivojlantirish uchun raqamli platformalar ishlab chiqilmoqda. Masalan, «E-ta'lim» platformasi talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi samarali aloqa jarayonlarini tashkil qilishda qo'llaniladi.

«Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasi: Ushbu strategiya kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish orqali jamoat xizmatlari va davlat organlari o‘rtasida samarali muloqotni yo‘lga qo‘yishga qaratilgan.

«Kasbiy Ta’lim va Malaka Oshirish» dasturlari: Kasb-hunar markazlarida tashkil etilgan ushbu dasturlar ishga joylashish uchun zarur kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Dasturlar asosan interaktiv treninglar va simulyatsiyalar asosida tashkil etiladi.

Tesla kompaniyasi: Kompaniyada kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun «Open Door» tamoyili qo‘llaniladi. Xodimlar o‘z g‘oyalarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri yuqori rahbariyat bilan baham ko‘rish imkoniga ega. Bu tamoyil kompaniyada ijodiy muhitni rivojlantirish va yangi g‘oyalarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Google kompaniyasi: Xodimlar o‘rtasidagi muloqotni samarali tashkil qilish uchun «Google Hangouts» va boshqa ichki platformalar orqali muntazam aloqa tashkil qilinadi. Bu jarayon xodimlarning fikr almashish va muammolarni birgalikda hal qilish qobiliyatlarini oshiradi.

Yaponiyaning Toyota korporatsiyasi: Korporativ madaniyatning «Kaizen» tamoyili orqali xodimlar o‘zaro fikr almashadi va jarayonlarni takomillashtirishga qaratilgan takliflarni muhokama qiladi. Bu yondashuv samaradorlik va sifatni oshirishga yordam beradi.

O‘zbekistonda yuqoridagi strategiyalarni tatbiq qilish orqali yoshlarning kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirish va xalqaro aloqalarda ishtirok etish imkoniyatlarini oshirish mumkin. Buning uchun ta’lim tizimida interaktiv o‘qitish usullarini keng joriy etish, korporativ treninglarni tashkil qilish va xalqaro tajribadan samarali foydalanish zarur.

Strategiyalarni to‘liq amalga oshirish orqali nafaqat ishga joylashish, balki shaxsiy va jamoaviy muvaffaqiyatga erishish mumkin. Kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirish mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga hissa qo‘shuvchi eng muhim omillardan biridir.

13. 2. Texnologiya bilan bog‘liq ko‘nikmalar.

Bugungi tezkorlik bilan o‘zgarayotgan dunyoda texnologiya bilan bog‘liq ko‘nikmalar har bir sohada muvaffaqiyatga erishish uchun zarur omillardan biriga aylangan. Ushbu ko‘nikmalar nafaqat axborot texnologiyalari sohasida, balki tibbiyot, muhandislik, ta’lim va hatto san’atda ham keng qo‘llanilmoqda. Texnologiya bilan bog‘liq ko‘nikmalar texnologik asbob-uskunalar, dasturiy ta’minotlar va zamonaviy tizimlardan samarali foydalanish, ulardan yangi imkoniyatlar yaratishda foydalanish mahoratini o‘z ichiga oladi. Ushbu ko‘nikmalar XXI asrda iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning asosiy omiliga aylangan.

Xalqaro bozorlarda muvaffaqiyat qozonish uchun global kompetensiyalar zarur. Masalan, Germaniyaning dual ta’lim modeli o‘quvchilarni xalqaro mehnat bozoriga tayyorlashda samarali usuldir. O‘zbekistonda bunday tajribalar asosida xalqaro standartlarga mos malakali kadrlar tayyorlash maqsadga muvofiq.

Menejment va iqtisodiyotda kommunikatsiya ko'nikmalari muhim o'rin tutadi. Tesla kompaniyasida xodimlarning erkin fikr bildirish imkoniyati yangi mahsulotlarning yaratilishiga hissa qo'shmoqda. O'zbekistonda bu yondashuvni korporativ madaniyatga tatbiq etish samarali bo'lishi mumkin.

Jahon tajribasida texnologiya bilan bog'liq ko'nikmalarni shakllantirishning samarali modellari mavjud. Masalan, AQShda **MIT (Massachusetts Texnologiya Instituti)** texnologik innovatsiyalarni rivojlantirishda ilg'or tajribaga ega. Ular talabalar va tadqiqotchilar uchun «Design Thinking» va «Technology Entrepreneurship» kabi kurslarni joriy qilgan. Bu dasturlar talabalarni nafaqat texnologiyadan foydalanishga, balki uni rivojlantirishga ham yo'naltiradi. Natijada, ushbu institut bitiruvchilari texnologik startaplar yaratishda yetakchi o'rinlarni egallamoqda.

Nufuzli kompaniyalar ham texnologik ko'nikmalarni rivojlantirishda katta ahamiyat qaratadi. Masalan, **Microsoft** kompaniyasi o'zining «Microsoft Learn» platformasi orqali foydalanuvchilar va xodimlar uchun turli trening va o'quv dasturlarini tashkil etgan. Bu platforma dasturlash tillari, sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili sohalarida ko'nikmalarni oshirishga yordam beradi. Yana bir misol sifatida **Tesla** kompaniyasini keltirish mumkin. Ushbu kompaniya xodimlarni yangi texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash uchun maxsus o'quv markazlari tashkil etgan va avtomatlashtirilgan tizimlar bilan ishlash bo'yicha treninglar o'tkazadi.

Texnologik infratuzilmani rivojlantirish iqtisodiy va menejment jarayonlarini raqamlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. «IT-Park» loyihasi raqamli iqtisodiyot uchun kadrlar tayyorlashga katta hissa qo'shmoqda. Shu orqali texnologiyalardan samarali foydalanish imkoniyati kengayadi.

O'zbekistonda ham texnologik ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha qator dasturlar amalga oshirilmoqda. Xususan, «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida ta'lim tizimini raqamlashtirish va texnologiyalardan samarali foydalanishni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilgan. Ushbu strategiya doirasida talabalar va xodimlar uchun maxsus trening va seminarlar tashkil etilib, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari yaratilmoqda. Shu bilan birga, «Bir Million Dasturchi» loyihasi texnologik bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Texnologik ko'nikmalar quyidagi asosiy toifalarga ajratilishi mumkin:

1. **Asosiy texnik ko'nikmalar:** Bu asosiy texnologik vositalar va dasturlardan foydalanish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.

2. **Dasturiy ta'minot bilan ishlash:** Turli dasturlash tillarini o'rganish va ulardan amaliyotda foydalanish.

3. **Ma'lumotlar tahlili:** Ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va ularni vizualizatsiya qilish.

4. **Texnologik innovatsiyalarni joriy qilish:** Yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va tatbiq etish bo'yicha ko'nikmalar.

5. **Texnologiyalardan strategik foydalanish:** Texnologik resurslarni boshqarish va optimallashtirish.

Bu klassifikatsiyalar sohalarning ehtiyojlariga qarab qo'llaniladi. Masalan, tibbiyotda sun'iy intellekt yordamida kasalliklarni diagnostika qilish, biznesda esa ma'lumotlarni tahlil qilish orqali bozor strategiyalarini aniqlash ko'nikmalari asosiy ahamiyat kasb etadi.

Quyidagi jadval texnologik ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni aks ettiradi:

Jadvalda keltirilgan omillar texnologik ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, ta'lim tizimi shaxsning texnologik bilim va ko'nikmalarini shakllantirish uchun poydevor hisoblanadi. Texnologik infratuzilma esa amaliyotda texnologiyalardan foydalanishni osonlashtiradi. Korporativ treninglar xodimlar uchun texnologiyadan samarali foydalanish imkonini yaratadi.

Liderlik menejmentning asosiy komponenti hisoblanadi. Toyota kompaniyasining «Kaizen» falsafasi orqali jamoani samarali boshqarish natijalarini sezilarli yaxshilashga erishiladi. O'zbekistonda bunday tamoyillarni davlat boshqaruvi tizimiga tatbiq etish foydali bo'ladi. Startaplar iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishda muhim rol o'ynaydi. Hindistonda «Startup India» loyihasi minglab yangi ish o'rinlarini yaratdi. O'zbekistonda «Yoshlar Startup Akademiyasi» bu yo'nalishda sezilarli natijalar keltirishi mumkin.

13.2.1-jadval

Texnologik ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha omillar

Omil	Ahamiyati	Qo'llanilishi	Ta'sir darajasi	Jihatlar
Ta'lim tizimi	Asosiy bilim va ko'nikmalarni beradi	Oliy va kasb-hunar ta'limi	Yuqori	Ijtimoiy, iqtisodiy
Texnologik infratuzilma	Amaliyotda qo'llaniladigan vositalar	Ishlab chiqarish va IT	Yuqori	Moliyaviy, iqtisodiy
Ilmiy hamkorlik	Innovatsiyalarni rivojlantirish	Ilmiy tadqiqotlar	O'rtacha	Ijtimoiy, iqtisodiy
Korporativ treninglar	Xodimlar malakasini oshiradi	Korporativ soha	Yuqori	Iqtisodiy, ruhiy
Global hamkorlik	Xalqaro texnologiyalarni joriy qilish	Xalqaro tashkilotlar	Yuqori	Siyosiy, iqtisodiy
Innovatsion startaplar	Yangi texnologiyalarni yaratish	Biznes va texnologik sohalar	Yuqori	Moliyaviy, ijtimoiy
Davlat dasturlari	Milliy texnologik rivojlanish	Ta'lim va sanoat	Yuqori	Siyosiy, iqtisodiy

Davlat dasturlari va global hamkorlik texnologik taraqqiyot uchun muhim strategik asoslardir. Misol uchun, O'zbekistonda «IT Park» loyihasi milliy

texnologik rivojlanish uchun platforma yaratib, startaplar va yangi texnologiyalarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

Texnologik ko'nikmalarni rivojlantirish uchun strategik yondashuvlar muhim o'rin tutadi. Misol uchun, «STEAM ta'lim» modeli texnologiya, fan, muhandislik va matematikani uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning texnologik va ilmiy salohiyatini rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu model AQSh, Kanada va Yevropa mamlakatlarida keng qo'llanilib, innovatsion yondashuvlarni shakllantirishda muvaffaqiyatli natijalar bergan.

Shuningdek, texnologiyalardan samarali foydalanish uchun davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish zarur. Nufuzli kompaniyalarning tajribasi va davlat resurslarini birlashtirish orqali texnologik salohiyatni yangi bosqichga olib chiqish mumkin. Bu esa iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy farovonlikni oshirishga xizmat qiladi.

13.3. Tashabbuskorlik va tadbirkorlik ko'nikmalari.

Tashabbuskorlik va tadbirkorlik ko'nikmalari bugungi kunda har qanday sohaga moslashuvchanlikni oshiradigan, innovatsion yondashuvlarni tatbiq etadigan va iqtisodiy rivojlanishga sezilarli hissa qo'shadigan asosiy omillardan biridir. Bu ko'nikmalar shaxsning o'z g'oyalarini hayotga tatbiq etish, resurslarni samarali boshqarish va jamoaviy ishlash kabi jihatlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, tadbirkorlik ko'nikmalari iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va yangi bozorlarni rivojlantirish uchun zaruriy poydevor hisoblanadi.

Xalqaro tajribadan misol keltiradigan bo'lsak, AQShning «Startup modeli» tadbirkorlikni rivojlantirishda muvaffaqiyatli amaliyot sifatida e'tirof etiladi. Silikon vodiysi bu borada dunyodagi yetakchi markaz bo'lib, Google, Facebook, Tesla kabi kompaniyalar aynan ushbu modelga asoslangan holda rivojlangan. Ushbu kompaniyalar innovatsiyalarni joriy qilishda va bozor ehtiyojlariga tezkor javob berishda misli ko'rilmagan yutuqlarga erishgan. Bunday muvaffaqiyatning asosiy sababi ularning o'z g'oyalari va tashabbuslariga bo'lgan yuqori e'tiboridir.

O'zbekistonda tashabbuskorlik va tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Masalan, «Yoshlar — kelajagimiz» dasturi yosh tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bo'lib, moliyaviy yordam va treninglar orqali ularning loyihalarini amalga oshirishga ko'maklashmoqda. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Innovatsion rivojlanish strategiyasi» doirasida tadbirkorlikni rivojlantirish uchun zarur infratuzilmalar yaratilmoqda.

Tashabbuskorlik va tadbirkorlik ko'nikmalari quyidagicha tasniflanadi:

1. **Innovatsion ko'nikmalar:** Yangi texnologiyalar va mahsulotlarni ishlab chiqish va joriy qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

2. **Moliyaviy boshqaruv ko'nikmalari:** Resurslarni samarali boshqarish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash qobiliyati.

Moliyaviy resurslarni samarali boshqarish iqtisodiy muvaffaqiyatni belgilaydi. Germaniyaning «Mittelstand modeli» kichik va o'rta biznesni rivojlantirish orqali iqtisodiyotning barqarorligini ta'minladi. O'zbekistonda ham bu tajribadan foydalanish foydali bo'lishi mumkin.

3. Jamoaviy ishlash ko'nikmalari: Tadbirkorning samarali jamoa tuzish va boshqarish qobiliyati.

4. Bozor tahlili va strategik rejalashtirish: Bozor tendensiyalarini tahlil qilish va muvaffaqiyatli strategiyalar ishlab chiqish.

5. Risklarni boshqarish: Tadbirkorlikda potentsial xavflarni aniqlash va ularni minimallashtirish qobiliyati.

Risklarni oldindan baholash va boshqarish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Siemens kompaniyasining risklarni boshqarish tizimlari bu borada muvaffaqiyatli misol hisoblanadi. O'zbekistonda bu yondashuv moliyaviy va sanoat sohaslarida tatbiq etilishi mumkin.

Bu klassifikatsiyalar tadbirkorlik faoliyatining barcha jihatlarini qamrab oladi va ularni kompleks yondashuvda rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, mamlakatlar tadbirkorlikni rivojlantirish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlashga erishmoqda. Masalan, Germaniyaning «Mittelstand modeli» kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bo'lib, ushbu model mamlakat iqtisodiyotining barqarorligini ta'minlashda asosiy omil hisoblanadi. Germaniyada kichik va o'rta korxonalar mamlakat iqtisodiyotining 50% dan ortig'ini tashkil etadi va bu ularning tadbirkorlik salohiyati qanchalik muhim ekanligini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, Yaponiyaning «Kaizen» strategiyasi tadbirkorlik va tashabbuskorlikni rivojlantirishda samaradorlikni oshiruvchi amaliyotlardan biridir. Ushbu yondashuv kichik bosqichli yaxshilanishlar orqali biznes jarayonlarini optimallashtirishga qaratilgan bo'lib, kompaniyalar samaradorligini oshirishda muvaffaqiyatli natijalar bergan.

Tashabbuskorlik va tadbirkorlik ko'nikmalarining asosiy jihatlari — yangi g'oyalarni ishlab chiqish, bozor tendensiyalarini aniqlash va resurslarni samarali boshqarishdir. Ammo bu jarayonda bir qator kamchiliklar ham kuzatiladi. Misol uchun, moliyaviy cheklovlar, biznesni rivojlantirish uchun infratuzilmaning yetarli emasligi va tajribaning kamligi tadbirkorlik faoliyatiga to'sqinlik qiluvchi asosiy omillar hisoblanadi.

O'zbekistonda bu kamchiliklarni bartaraf etish uchun kredit va grant dasturlarini kengaytirish, yoshlar tadbirkorligini rag'batlantirish va biznes inkubatorlarni tashkil etish choralari ko'rilmogda.

Tashabbuskorlik va tadbirkorlik ko'nikmalari bugungi kunda turli sohalarda, jumladan, axborot texnologiyalari, ta'lim, sog'liqni saqlash va xizmat ko'rsatish sektorida muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, startaplar va innovatsion texnologiyalar rivoji bo'yicha tadbirkorlik ko'nikmalarining roli katta. Misol uchun, Hindistonda «Startup India» dasturi orqali yangi bizneslarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha ko'plab yutuqlarga erishilgan. Ushbu dastur mamlakatda minglab yangi kompaniyalar va ish o'rinlarini yaratishga xizmat qilgan.

O'zbekistonda ham bu borada katta ishlar amalga oshirilmoqda. «Raqamli O'zbekiston – 2030» dasturi doirasida IT sohasida tadbirkorlikni rivojlantirish uchun maxsus platformalar yaratilib, bu orqali iqtisodiyotning texnologik bazasi mustahkamlanmoqda.

Tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishda quyidagi strategiyalarni qo'llash muhim:

1. **Biznes inkubatorlarni tashkil etish:** Yangi tadbirkorlik g'oyalarini qo'llab-quvvatlash uchun zarur infratuzilmalarni yaratish.

2. **Moliyaviy qo'llab-quvvatlash:** Kredit va grant dasturlari orqali yangi loyihalarni moliyalashtirish.

3. **Ta'lim va treninglar:** Tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish uchun maxsus o'quv dasturlarini tashkil etish.

4. **Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish:** Boshqa mamlakatlarning muvaffaqiyatli tajribalarini o'rganish va ulardan foydalanish.

Ushbu strategiyalar O'zbekiston sharoitida tadbirkorlik salohiyatini rivojlantirish va yangi ish o'rinlarini yaratish uchun qulay sharoitlar yaratadi. Shu bilan birga, innovatsion iqtisodiyotga o'tish uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

13. 4. Rejalashtirish va tashkiliy ko'nikmalar.

Rejalashtirish va tashkiliy ko'nikmalar muvaffaqiyatli akademik va kasbiy faoliyatning asosi bo'lib, ular individual hamda jamoaviy natijalarni samarali tashkil etish uchun zarur hisoblanadi. Ushbu ko'nikmalar murakkab vazifalarni muhimlik darajasiga qarab ajratish, resurslardan samarali foydalanish va belgilangan maqsadlarga erishishni o'z ichiga oladi. Rejalashtirish har qanday loyihaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun strategik ahamiyatga ega. Bugungi kunda jahon mamlakatlarida va yirik kompaniyalarda rejalashtirish tamoyillari faol qo'llanilib, ularning muvaffaqiyatiga hissa qo'shmoqda.

Strategik rejalashtirish uzoq muddatli maqsadlarga erishishda yordam beradi. Harvard Universitetining «SMART» tamoyili loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda samaradorligini isbotladi. O'zbekistonda davlat dasturlarini rejalashtirishda bu modeldan foydalanish maqsadga muvofiq.

Jahon tajribasida AQShning **Harvard Universiteti** tomonidan ishlab chiqilgan «SMART» tamoyili rejalashtirishni samarali tashkil etishda ilg'or model sifatida tan olingan. Ushbu yondashuvda har bir maqsad aniq (Specific), o'lchanarli (Measurable), amalga oshiriladigan (Achievable), tegishli (Relevant) va vaqt doirasida chegaralangan (Time-bound) bo'lishi kerak. Bu model orqali loyihalar aniq va tartibli amalga oshiriladi. Masalan, universitet tadqiqot loyihalarida ushbu tamoyilni qo'llash orqali natijalar sifatli va tezkorlik bilan erishilgan.

Tashkiliy ko'nikmalar korxona va tashkilotlar muvaffaqiyatining muhim tarkibiy qismidir. Misol uchun, yapon kompaniyasi **Toyota** o'zining «Just-in-Time» strategiyasi orqali ishlab chiqarish jarayonlarida rejalashtirish va resurslardan samarali foydalanishda dunyo bo'ylab ilg'or tajriba yaratgan. Ushbu strategiya resurslarni vaqtida yetkazib berish, ortiqcha zaxiralarni oldini olish va ishlab

chiqarish jarayonlarini optimallashtirishga asoslanadi. Natijada, kompaniya global raqobatbardoshligini oshirishga muvaffaq bo'lgan.

O'zbekistonda rejalashtirish va tashkiliy ko'nikmalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida davlat boshqaruv tizimida rejalashtirish tamoyillari keng joriy etilib, bu orqali ma'lumotlarning tezkor almashinuvi va resurslardan samarali foydalanish ta'minlanmoqda. Shuningdek, ta'lim tizimida talabalar uchun rejalashtirish va tashkiliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan maxsus dasturlar ishlab chiqilgan.

Rejalashtirish va tashkiliy ko'nikmalarni quyidagi asosiy toifalarga ajratish mumkin:

1. **Strategik rejalashtirish:** Uzoq muddatli maqsadlarni aniqlash va ularga erishish uchun resurslarni taqsimlash.

2. **Taktik rejalashtirish:** O'rta muddatli vazifalarni rejalashtirish va joriy faoliyatni muvofiqlashtirish.

3. **Operativ rejalashtirish:** Har kuni amalga oshiriladigan vazifalar va ishlarni tashkil qilish.

4. **Resurslarni boshqarish:** Moliyaviy, moddiy va inson resurslarini samarali boshqarish.

5. **Risklarni boshqarish:** Xatarlarni oldindan baholash va ularga qarshi choralar ishlab chiqish.

Mazkur toifalar global tashkilotlar tomonidan keng qo'llaniladi. Masalan, Germaniyaning **Siemens** kompaniyasi strategik va operativ rejalashtirishni o'zaro uyg'unlashtirgan holda yangi texnologiyalarni yaratishda yuqori samaradorlikka erishgan. Kompaniyaning strategik yondashuvi uzoq muddatli maqsadlarni belgilashga, operativ rejalashtirish esa kundalik ishlarni sifatli amalga oshirishga xizmat qiladi.

13.4.1-jadval

Rejalashtirish bosqichlari va tashkiliy ko'nikmalari

Bosqich	Mazmuni	Tashkiliy Ko'nikmalar	Natijasi	Qo'llanilishi
Maqsadni belgilash	Uzoq va qisqa muddatli maqsadlarni aniqlash	Strategik rejalashtirish	Yo'nalish va ustuvorlikni aniqlash	Biznes va ta'lim
Resurslarni tahlil qilish	Inson va moddiy resurslarni baholash	Resurslarni boshqarish	Tejamkorlik va samaradorlik	Korporativ soha
Jarayonni muvofiqlashtirish	Vazifalarni aniq taqsimlash va nazorat qilish	Taktik rejalashtirish	Ish jarayonlarini optimallashtirish	Ishlab chiqarish
Risklarni baholash	Muqobil rejalarni ishlab chiqish	Risklarni boshqarish	Xatarlardan himoya qilish	Moliya va sanoat
Amalga oshirish	Rejalarni amaliyotga tatbiq qilish	Operativ rejalashtirish	Natijalarni monitoring qilish	Loyihaviy boshqaruv

Rejalashtirish va tashkiliy ko‘nikmalarni rivojlantirish samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Samarali rejalashtirish tashkilotlarning o‘z vaqtida qaror qabul qilish, resurslarni tejash va jamoaning umumiy ishini yaxshilashiga yordam beradi. Ammo ushbu jarayonda kamchiliklar ham mavjud. Masalan, rejalashtirish jarayonida haddan tashqari byurokratiya yoki muammolarni to‘liq tahlil qilmaslik natijasida vaqt va resurslarning isrofi yuzaga kelishi mumkin.

O‘zbekistonda rejalashtirish jarayonlarining natijadorligini oshirish uchun axborot texnologiyalaridan keng foydalanish va davlat boshqaruvida elektron tizimlarni kengaytirish yo‘nalishida ish olib borilmoqda. Shuningdek, xodimlarning tashkiliy ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun maxsus treninglar va amaliyot dasturlarini jori qilish muhimdir.

13.4.1-jadvalda rejalashtirishning asosiy bosqichlari va har bir bosqichda zarur bo‘lgan tashkiliy ko‘nikmalar bayon etilgan. Maqsadni belgilashdan boshlab, tahlil va optimallashtirishgacha bo‘lgan har bir bosqich jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga xizmat qiladi. Masalan, maqsadni aniq belgilash strategik yo‘nalishni belgilaydi, resurslarni tahlil qilish esa ularni samarali taqsimlashga yordam beradi. Risklarni baholash va monitoring jarayonlari esa rejalarni amalga oshirish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

13.4.2-jadval

Rejalashtirish va tashkiliy ko‘nikmalarga ta’sir etuvchi asosiy omillar ta’siri

Omil	Ta’sir darajasi	Ahamiyati	Jihatlar	Misol
Innovatsion texnologiyalar	Yuqori	Rejalashtirishni avtomatlashtirish	Iqtisodiy, ijtimoiy	Raqamli tizimlar orqali resurslarni boshqarish
Liderlik qobiliyatlari	Yuqori	Jamoani samarali boshqarish	Ruhiy, ijtimoiy	Yaponiyaning Toyota korporatsiyasi
Ma’lumotlar tahlili	Yuqori	Rejalar samaradorligini baholash	Iqtisodiy	Big Data texnologiyalari asosida rejalashtirish
Xatarlarni boshqarish	Yuqori	Muammolarni oldindan aniqlash va bartaraf etish	Moliyaviy, siyosiy	Germaniyaning Siemens kompaniyasi
Ta’lim va malaka oshirish	Yuqori	Tashkiliy ko‘nikmalarni shakllantirish	Ijtimoiy	Onlayn treninglar va kurslar
Raqamli transformatsiya	Yuqori	Elektron platformalar orqali boshqaruv	Iqtisodiy, moliyaviy	O‘zbekistonning «Raqamli O‘zbekiston – 2030»
Jamoaviy hamkorlik	O‘rta	Vazifalarni muvofiqlashtirish	Ijtimoiy, ruhiy	Google kompaniyasining jamoaviy ishlash uslubi

Bu jarayonlarni amalga oshirishda har bir bosqichda maxsus tashkiliy ko‘nikmalarga ega bo‘lish muhimdir. Masalan, operativ rejalashtirish kundalik ish jarayonlarini samarali tashkil etishni ta’minlasa, analitik ko‘nikmalar natijalarni

baholash va kelajak strategiyasini ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar jarayonlarni modernizatsiya qilish va ilg'or texnologiyalarni joriy qilishga yordam beradi.

Rejalashtirish va tashkiliy ko'nikmalarni rivojlantirish bugungi kunda ta'lim, biznes va davlat boshqaruvida katta ahamiyatga ega bo'lib, ular natijadorlikni oshirish va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlashga xizmat qiladi. O'zbekistonda bu jarayonlarni rivojlantirish uchun strategik dasturlar va axborot texnologiyalaridan keng foydalanish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Rejalashtirish va tashkiliy ko'nikmalarni rivojlantirishga bir qancha omillar ta'sir ko'rsatadi. Ushbu omillar jarayonning samaradorligini ta'minlash, resurslarni tejamkorlik bilan ishlatish va xatarlarni oldindan bartaraf etish imkonini beradi. Quyidagi jadvalda rejalashtirish va tashkiliy ko'nikmalarga ta'sir etuvchi asosiy omillar va ularning iqtisodiy, ijtimoiy, moliyaviy, siyosiy, ruhiy va boshqa jihatlariga ta'siri keltirilgan:

Yuqoridagi jadvalda ko'rsatilgan omillar rejalashtirish va tashkiliy ko'nikmalarni samarali amalga oshirishda muhim o'rin tutadi. Innovatsion texnologiyalar va raqamli transformatsiya jarayonlarni avtomatlashtirish, qaror qabul qilish tezligini oshirish va resurslardan tejamkor foydalanish imkonini beradi. Masalan, Germaniyaning Siemens kompaniyasida Big Data texnologiyalari yordamida resurslar tahlil qilinadi va optimal rejalar ishlab chiqiladi. Bu iqtisodiy samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi.

Liderlik qobiliyatlari va jamoaviy hamkorlik muvaffaqiyatli rejalashtirish jarayonining asosiy tarkibiy qismidir. Toyota korporatsiyasining liderlik tamoyillari jamoa ichida ishonch muhitini shakllantirib, umumiy maqsadlarga erishishni osonlashtiradi. Shu bilan birga, ma'lumotlarni tahlil qilish va xatarlarni boshqarish rejalarining natijaviyligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bunday yondashuvlar muvaffaqiyatsizlik xavfini kamaytiradi va loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishni ta'minlaydi.

Bugungi global iqtisodiyot sharoitida rejalashtirish va tashkiliy ko'nikmalarning ahamiyati kundan-kunga oshib bormoqda. Ta'lim, biznes, sanoat va davlat boshqaruvida samarali rejalashtirish jarayonlarning optimallashtirilishini ta'minlaydi. Xususan, moliyaviy va iqtisodiy sohalarida aniq rejalashtirish natijasida resurslardan samarali foydalanish imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, siyosiy barqarorlikni ta'minlashda rejalashtirish muhim vosita hisoblanadi. Davlat dasturlarining o'z vaqtida amalga oshirilishi va strategik maqsadlarga erishishda rejalashtirish tamoyillari asosiy rol o'ynaydi.

O'zbekistonda «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida davlat boshqaruvi va iqtisodiyotning barcha sohalarida rejalashtirish tizimlarini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Bu jarayon davlat resurslarini samarali taqsimlash, raqamli infratuzilmani kengaytirish va iqtisodiy o'sishni jadallashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, xodimlarning malakasini oshirishga yo'naltirilgan treninglar va dasturlar rejalashtirish jarayonini yanada takomillashtiradi.

Rejalashtirishda qo'llaniladigan strategiyalar va modellar natijadorlikni oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Misol uchun, **SWOT tahlili** har bir loyiha

yoki tashkilotning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga, imkoniyat va xavf-xatarlarga tayyorlanishga yordam beradi. Shu bilan birga, **Gantt diagrammasi** vaqt va vazifalarni samarali rejalashtirishda keng qo'llaniladi. Ushbu usullar korxonalar va davlat muassasalarida resurslarni aniq va to'g'ri taqsimlashni ta'minlaydi.

O'zbekistonda rejalashtirish va tashkiliy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun quyidagi choralarga e'tibor qaratish lozim:

1. **Raqamli texnologiyalarni kengaytirish:** Elektron tizimlarni joriy qilish va ular yordamida rejalashtirish jarayonlarini avtomatlashtirish.

2. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Xodimlarni rejalashtirish va boshqaruv ko'nikmalariga o'rgatish uchun maxsus treninglar tashkil etish.

3. **Ilmiy hamkorlikni rivojlantirish:** Xalqaro tajribani o'rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish.

4. **Risklarni boshqarish tizimlarini takomillashtirish:** Rejalar amalga oshirilishi jarayonida yuzaga keladigan muammolarni oldindan aniqlash va bartaraf etish.

Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali rejalashtirish va tashkiliy ko'nikmalarni rivojlantirish, mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

13. 5. «Yashil» ko'nikmalar.

«Yashil» ko'nikmalar – bu ekologik barqarorlik tamoyillarini qo'llash orqali iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi malakalar majmuasidir. Ushbu ko'nikmalar ekologik muvozanatni saqlash, tabiiy resurslardan samarali foydalanish va barqaror ishlab chiqarish tizimlarini yaratishda muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda yashil ko'nikmalar global miqyosda ekologik muammolarni hal qilish va iqtisodiyotning yangi segmentlarini rivojlantirishda yetakchi o'rinni egallaydi. Ular nafaqat ekologik, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirishga ham xizmat qiladi.

Jahon tajribasi yashil ko'nikmalarni rivojlantirishning samaradorligini ko'rsatmoqda. Masalan, Germaniyada «Yashil iqtisodiyot» strategiyasi asosida ishlab chiqarishni barqaror qilish uchun maxsus trening va dasturlar yo'lga qo'yilgan. Ushbu strategiya orqali energiya samaradorligini oshirish va chiqindilarni qayta ishlash darajasini yaxshilash maqsad qilingan. 2021-yilda Germaniya hukumati ushbu loyihaga 500 million yevro ajratgan, natijada mamlakatda energiya iste'molini 15% ga qisqartirishga erishilgan.

Nufuzli kompaniyalar ham yashil ko'nikmalarni rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda. Masalan, **Tesla** kompaniyasi elektr transport vositalarini ishlab chiqish orqali ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Kompaniya tomonidan ishlab chiqilgan mahsulotlar nafaqat atmosferaga zararli moddalar chiqarilishini kamaytiradi, balki energiya samaradorligini oshirish imkonini beradi. Tesla'ning 2022-yildagi moliyaviy hisobotlariga ko'ra, kompaniya 5 milliard dollarni «yashil texnologiyalar»ga yo'naltirgan va bu o'z navbatida karbon chiqindilarini 20% ga kamaytirishga yordam bergan.

«Yashil ko‘nikmalarni quyidagi asosiy toifalarga ajratish mumkin:

1. **Energiya samaradorligi:** Energiya resurslarini tejash va ulardan oqilona foydalanish.

2. **Chiqindilarni boshqarish:** Chiqindilarni qayta ishlash va ularni minimal darajada ishlab chiqarishni ta‘minlash.

3. **Barqaror qishloq xo‘jaligi:** Tabiiy resurslarni saqlab qolish orqali hosildorlikni oshirish.

4. **Yashil transport:** Ekologik toza transport vositalaridan foydalanish.

5. **Qayta tiklanadigan energiya:** Quyosh, shamol va boshqa qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish.

Mazkur klassifikatsiyalar jahon miqyosida yashil ko‘nikmalarning samaradorligini oshirish uchun keng qo‘llanilmoqda. Masalan, Norvegiya o‘zining energetika sohasida qayta tiklanadigan manbalardan foydalanish orqali energiya 90% ni toza texnologiyalardan olishga muvaffaq bo‘lgan.

Yashil ko‘nikmalarni rivojlantirish ko‘plab sohalarda ijobiy natijalar keltiradi. Masalan, ishlab chiqarish jarayonlarida chiqindilarni kamaytirish nafaqat atrof-muhitga, balki iqtisodiy samaradorlikka ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. O‘z navbatida, yashil ko‘nikmalar yangi ish o‘rinlarini yaratishda ham katta ahamiyatga ega. Biroq, ushbu jarayonlar bir qator kamchiliklarga ham ega, jumladan, yuqori dastlabki investitsiya talabi va texnologik infratuzilmaning yetishmasligi.

O‘zbekistonda yashil ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha «Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi» joriy etilgan. 2022-yilda mamlakatda ushbu strategiya uchun 500 milliard so‘m ajratilgan va bu orqali qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirishga katta e‘tibor qaratilgan. Ammo, mamlakatda ushbu sohada texnologik infratuzilmaning cheklanganligi jarayonlarni sekinlashtirayotgan muhim muammolardan biri hisoblanadi.

13.5.1-jadval

Yashil ko‘nikmalarning xalqaro va mamlakatlar tajribasi taqqoslanishi

Mamlakat	Loyiha nomi	Ajratilgan mablag‘	Natijasi
Germaniya	Yashil iqtisodiyot strategiyasi	500 mln yevro	Energiyadan foydalanishni 15% ga qisqartirish
Norvegiya	Qayta tiklanadigan energiya	300 mln dollar	Energiya manbalarining 90% ni qayta tiklanadigan resurslar tashkil etdi
Xitoy	Yashil transport loyihasi	1 mlrd dollar	Elektromobillar sonining 25% ga oshishi
AQSh	Tesla‘ning yashil texnologiyalari	5 mlrd dollar	Karbon chiqindilarining 20% ga qisqarishi
O‘zbekiston	Yashil iqtisodiyot strategiyasi	500 mlrd so‘m	Qayta tiklanadigan energiya manbalarining 10% ga oshishi

Yuqorida keltirilgan jadvalda turli mamlakatlar tomonidan amalga oshirilgan yashil ko'nikmalar va loyihalar taqqoslanib, ularga ajratilgan mablag' va erishilgan natijalar yoritilgan. Har bir mamlakatning tajribasi alohida izohlanadi:

1. Germaniya: Yashil iqtisodiyot strategiyasi. Germaniya yashil iqtisodiyotga o'tishni birinchi o'ringa qo'ygan davlatlardan biri. Ushbu strategiyaga 500 mln yevro ajratilib, energiyadan foydalanishni 15% ga qisqartirishga erishildi. Bu loyihalar ichida energiya samaradorligini oshiruvchi texnologiyalarni joriy etish va sanoat korxonalarida yashil standartlarni qo'llash muhim o'rin tutadi. Germaniya tajribasi energiya iste'molini optimallashtirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan.

2. Norvegiya: Qayta tiklanadigan energiya. Norvegiya qayta tiklanadigan energiya sohasida dunyoning yetakchi davlatlaridan biri. Ushbu loyiha uchun 300 mln dollar ajratilgan bo'lib, natijada mamlakat energiya manbalarining 90% ini qayta tiklanadigan resurslar tashkil etdi. Bu ko'rsatkich gidroenergiya, shamol va quyosh energiyasidan samarali foydalanish hisobiga erishilgan. Norvegiya tajribasi ekologik barqarorlikni ta'minlashda yuqori standartlarni belgilaydi.

3. Xitoy: Yashil transport loyihasi. Xitoy yashil transport infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli ishlarni amalga oshirmoqda. Bu loyiha uchun 1 mlrd dollar mablag' ajratilgan va elektromobillar sonining 25% ga oshishi kuzatilgan. Xitoyning bu yo'nalishdagi asosiy maqsadi karbon chiqindilarini kamaytirish va shaharlardagi havo sifatini yaxshilashdir. Ushbu tajriba yashil transport sohasidagi innovatsion yondashuvlarni rivojlantirishda namuna bo'la oladi.

4. AQSh: Tesla'ning yashil texnologiyalari. AQSh yashil texnologiyalarni rivojlantirishda Tesla kompaniyasining loyihalariga katta e'tibor qaratmoqda. Ushbu loyiha uchun 5 mlrd dollar ajratilgan va natijada karbon chiqindilari 20% ga qisqargan. Tesla elektromobillari, quyosh energiyasi panellari va boshqa texnologiyalar orqali AQSh ekologik zararlarni kamaytirishga erishmoqda. Bu tajriba ekologik innovatsiyalarni iqtisodiy samaradorlik bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan.

5. O'zbekiston: Yashil iqtisodiyot strategiyasi. O'zbekiston yashil iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqib, unga 500 mlrd so'm mablag' ajratdi. Natijada qayta tiklanadigan energiya manbalarining ulushi 10% ga oshgan. O'zbekiston quyosh va shamol energiyasidan foydalanishni kengaytirish orqali energiya xavfsizligini mustahkamlashga qaratilgan strategiyani amalga oshirmoqda. Ushbu yondashuv milliy energetika tizimining barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Jadvaldagi ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, har bir mamlakat yashil ko'nikmalarni rivojlantirishda o'ziga xos yondashuvlarni qo'llagan. Germaniya energiya samaradorligini oshirishga, Norvegiya qayta tiklanadigan energiya resurslarini kengaytirishga, Xitoy yashil transportni rivojlantirishga, AQSh esa innovatsion texnologiyalarni joriy qilishga e'tibor qaratgan. O'zbekiston esa bu borada o'z salohiyatiga mos ravishda yashil iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishga intilmoqda. Ushbu tajribalar kelajakda global ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun muhim o'rin tutadi.

Yashil ko‘nikmalarni rivojlantirish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri bo‘lib, u global ekologik muammolarni hal qilishda muhim o‘rin tutadi. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, yashil ko‘nikmalarni rivojlantirish nafaqat atrof-muhitni, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirishda ham katta rol o‘ynaydi. Germaniya, Norvegiya va Xitoy kabi davlatlarning yutuqlari ushbu yo‘nalishda strategik rejalashtirish va investitsiyalarning ahamiyatini ko‘rsatadi.

13.5.2-jadval

Yashil ko‘nikmalarni shakllantirish omillari

Omil	Ahamiyati	Qo‘llanilishi	Ta’sir darajasi	Natijasi
Texnologik innovatsiyalar	Samaradorlikni oshiradi	Ishlab chiqarish	Yuqori	Chiqindilarni kamaytirish va energiya tejash
Moliyaviy rag‘batlantirish	Loyiha rivojini tezlashtiradi	Barqaror energetika	Yuqori	Yangi texnologiyalarni joriy etish
Qonunchilik bazasi	Ekologik standartlarni o‘rnatadi	Barcha sohalar	Yuqori	Barqarorlikni ta’minlash
Xalqaro hamkorlik	Yangi texnologiyalarni jalb qiladi	Energetika va transport	O‘rta	Texnologiya almashinuvi
Ta’lim va malaka oshirish	Malakali ishchi kuchini shakllantiradi	Ta’lim va ishlab chiqarish	Yuqori	Yashil ko‘nikmalarning keng tarqalishi
Ijtimoiy kampaniyalar	Jamoatchilikni xabardor qiladi	Ijtimoiy soha	O‘rta	Ekologik mas’uliyatning oshishi
Moliyaviy mablag‘ ajratish	Loyihalarni amalga oshiradi	Qayta tiklanadigan energiya	Yuqori	Ekologik infratuzilmaning rivojlanishi

O‘zbekistonda yashil ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun mavjud resurslar va xalqaro tajriba asosida texnologik infratuzilmani kengaytirish, qonunchilikni mustahkamlash va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash dasturlarini kengaytirish lozim. Ushbu yondashuv orqali mamlakatimiz nafaqat ekologik barqarorlikni, balki iqtisodiy raqobatbardoshlikni ham oshirishga erishadi.

13.6. Nizolarni boshqarish va ularni bartaraf etish

Zamonaviy jamiyatda insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy, kasbiy va shaxsiy aloqalar tobora murakkablashib borayotgan bir paytda, nizolar — ya’ni kelishmovchilik va qarama-qarshiliklar — muqarrar hodisa sifatida namoyon bo‘lmoqda. Nizolar

faqatgina salbiy oqibatlarga olib keladigan holatlar emas, balki to'g'ri boshqarilganda, rivojlanish, o'zgarish va yangilanish uchun turtki bo'la oladi. Shu bois, nizolarni boshqarish va ularni bartaraf etish masalasi nafaqat psixologik, balki ijtimoiy, boshqaruv va madaniy jihatdan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

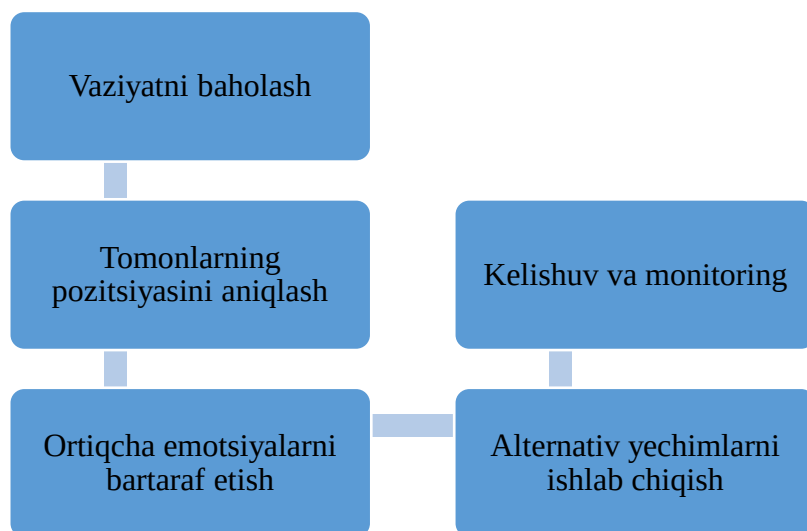
Nizo — bu ikki yoki undan ortiq tomon o'rtasida manfaatlar, ehtiyojlar, qadriyatlar yoki nuqtayi nazarlarning mos kelmasligi oqibatida yuzaga keladigan qarama-qarshilikdir. Nizolar o'z tabiatiga ko'ra: ichki (shaxsiy), shaxslararo, guruhlararo, tashkilotlararo va tizimlararo bo'lishi mumkin. Har bir tur o'ziga xos murakkablikka, yechim uslubiga va psixologik mexanizmlarga ega.

Nizo psixologiyasi — bu inson xatti-harakatining ziddiyatli vaziyatlardagi o'zgarishlarini o'rganuvchi sohaga kiradi. Nizo holatida shaxslar hissiy zo'riqish, mudofaaviy mexanizmlarning faollashuvi, stress va motivatsiya darajasining pasayishi bilan duch keladi. Psixologik yondashuvlar orqali nizoning ildiz sabablarini aniqlash va ularni bartaraf etish mumkin.

Har qanday nizo o'zining bosqichma-bosqich rivojlanish qonuniyatiga ega: boshlang'ich norozilik, qarama-qarshilikning kuchayishi, ochiq ziddiyat, yechimga harakat va barqarorlik bosqichlari. Har bir bosqichda boshqaruv yondashuvi turlicha bo'lishi lozim: boshida profilaktika, o'rtasida mediatorlik, oxirida esa kelishuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Nizolarni boshqarishda odatda beshta asosiy strategiya qo'llaniladi: raqobatlashuv, moslashuv, murosa, hamkorlik va chekinish. Har bir yondashuvning o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari mavjud. Tanlov muayyan vaziyat, tomonlarning kuch nisbati va ijtimoiy kontekstga bog'liq.

Nizolarni hal qilishda vositachi (mediator) ishtiroki zamonaviy yondashuvlardan biridir. Bu yondashuvda neytral shaxs nizoga aralashadi va tomonlarga konstruktiv muloqot, o'zaro tushunish va kelishuvga erishishda yordam beradi. Mediatsiya — demokratik va insoniy yondashuvning yorqin ifodasidir.

13.6.1-rasm. Tashkilotda nizoni bartaraf etishning klassik modeli

Shaxsning emotsional intellekti, murosaga moyilligi, kommunikatsion ko'nikmalari nizolarni boshqarishda hal qiluvchi omillardir. O'zini tuta bilish,

qarama-qarshi fikrni tinglash va sabrli yondashuv — bu nizoni bartaraf etishdagi asosiy insoniy fazilatlarandir.

Ish joylarida yuzaga keladigan nizolar — bu rahbarlik uslubi, rollar taqsimoti, ma'lumotlar oqimi va motivatsiya tizimi kabi omillar bilan bog'liq. Tashkilotda nizo mavjud bo'lsa, u xodimlar o'rtasidagi ishonchni susaytiradi, mahsuldorlikni pasaytiradi va umumiy iqlimni yomonlashtiradi.

Ushbu model tashkilot ichida yuzaga kelgan nizolarni samarali bartaraf etish bo'yicha bosqichma-bosqich yondashuvni ifodalaydi. Jarayon, birinchi navbatda, mavjud vaziyatni chuqur tahlil qilish bilan boshlanadi, ya'ni nizo sabablari, ishtirokchilari va sharoitlari aniqlanadi. Keyingi bosqichda tomonlarning pozitsiyalari aniqlanadi, bu orqali nizoning tub omillari va manfaatlar xaritasi ishlab chiqiladi. Bu ikki bosqich – tahliliy asos va empirik tushunchalarni uyg'unlashtirish orqali vaziyatga to'liq yondashish imkonini beradi.

Shundan so'ng, nizoning emotsional komponenti ustida ishlash zarurati paydo bo'ladi: ortiqcha emotsiyalarni bartaraf etish jarayoni muloqotdagi to'siqlarni yumshatadi va ratsional yondashuvga zamin yaratadi. To'rtinchi bosqichda esa muqobil yechimlar ishlab chiqiladi – bu bosqich kreativ fikrlash, manfaatlarga asoslangan muzokaralar va tanqidiy tahlilni talab etadi. Yakuniy bosqich – kelishuvga erishish va uning monitoringini tashkil etish – nizoni nafaqat vaqtincha, balki barqaror ravishda bartaraf etish uchun zarur. Modelning asosiy ustunligi – nizoni faqat oqibat emas, balki sabab darajasida hal qilishga qaratilganligi va uni muloqot, empatiya hamda konstruktiv strategiyalar orqali yo'naltirishidir.

13.6.2-rasm. Nizo turlari va ularni tanib olish belgilari

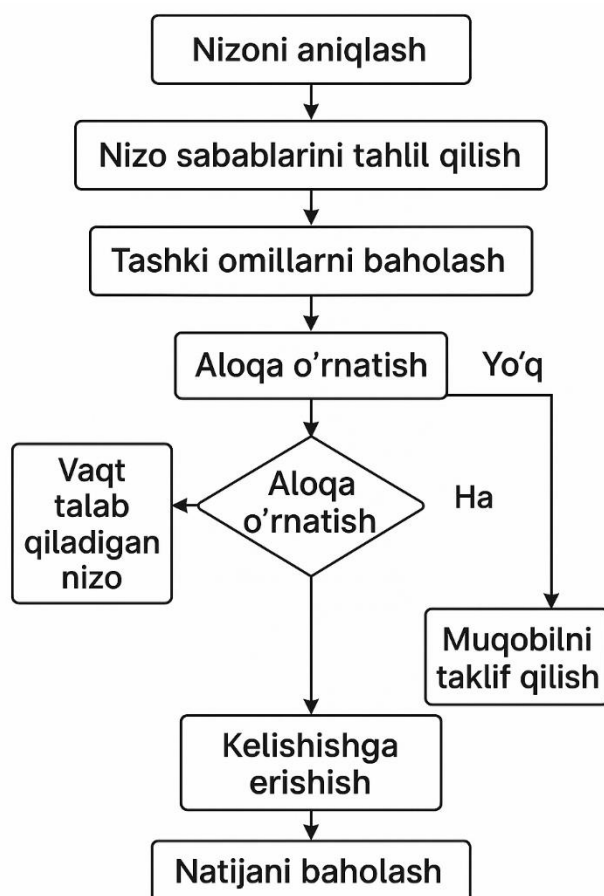
Ushbu rasmda nizolar toifalarga ajratilgan va har bir tur yuzaga keladigan kontekst bilan bog'langan holda tasvirlangan. Ichki nizo — shaxsning o'z qarorlariga nisbatan ikkilanishi; shaxslararo nizo — ikki individ o'rtasidagi tushunmovchiliklar; guruhlararo nizo — ijtimoiy yoki mehnat jamoalari o'rtasidagi ixtiloflar ko'rinishida ifodalanadi. Bu vizual sxema nizolarning klassifikatsiyasini tezda tushunish, ularga nisbatan mos yondashuv tanlash imkonini beradi.

Rasm orqali nizo turining to'g'ri aniqlanishi, psixologik va boshqaruv yondashuvlarining samaradorligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, rahbarlar yoki jamoa yetakchilari uchun bunday tizimlashtirish nizoning ildiz sababi va uning yechim strategiyasini aniqlashda asosiy ko'rsatkich sifatida xizmat qiladi. Har bir tur o'zini tutish modeliga alohida yondashuvni talab qiladi.

Jamiyatdagi nizolar va madaniyat. Har bir jamiyatda nizo madaniyati mavjud. Ba'zi madaniyatlarda nizoni ochiq muhokama qilish qabul qilingan bo'lsa, boshqalarida esa bu holat inkor qilinadi yoki yashirin tarzda hal etiladi. Shu sababli, madaniyatlararo kommunikatsiyada nizo boshqaruvi ko'nikmalari muhim ahamiyatga ega.

Talabalar, o'qituvchilar va boshqaruv organlari o'rtasidagi kelishmovchiliklar, o'quv jarayonining izchilligiga putur yetkazishi mumkin. Shuning uchun maktablar va universitetlarda nizolarni oldini olish va hal etish bo'yicha maxsus protokollar ishlab chiqilishi lozim.

Ushbu rasmda nizolarni samarali boshqarishning mantiqiy algoritmini ko'rsatadi. Nizo boshqaruvi jarayoni, birinchi navbatda, nizo mavjudligini aniqlash bilan boshlanadi. So'ngra nizo sabablarini chuqur tahlil qilish va tashqi omillar – ya'ni nizoga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi muhit, struktura, tashkiliy madaniyat singari omillarni baholash bosqichi amalga oshiriladi. Bu jarayon nizoning faqat ichki emas, balki tizimli ildizlarini ham aniqlash imkonini beradi. Shundan so'ng, asosiy burilish nuqtasi — tomonlar o'rtasida aloqa o'rnatish imkoniyatidir. Agar aloqa o'rnatilishi qiyin bo'lsa, bu nizo ko'proq vaqt talab qiluvchi murakkab muammoga aylanishi mumkin.

13.6.3-rasm. Nizo boshqaruvi algoritmi

Aksincha, agar aloqa o'rnatish mumkin bo'lsa, tomonlar orasida muqobil takliflar ilgari suriladi va muzokara orqali kelishuvga erishish bosqichi boshlanadi. Bu jarayon ijobiy yakunlangach, so'nggi bosqich – natijani baholash – amalga

oshiriladi. U orqali erishilgan kelishuvning samaradorligi, barqarorligi va kelajakda takrorlanmasligi ta'minlanadi. Diagramma o'zida ikki muhim tamoyilni mujassam etadi: (1) nizo murakkab ijtimoiy-psixologik jarayon bo'lib, bosqichma-bosqich strategik yondashuv talab etadi; (2) aloqa va murosa nizo hal etilishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu model nizolarni nafaqat bartaraf etish, balki ularni o'rganish va ulardan o'sish uchun imkoniyat sifatida foydalanish imkonini beradi.

Ushbu algoritmik sxemada nizo yuzaga kelganidan boshlab, uning baholanishi, tomonlarning eshitilishi, kelishuv yo'llarining ishlab chiqilishi va yechimni monitoring qilish jarayonlari bosqichma-bosqich tasvirlangan. Har bir bosqichda tavsiya etiladigan harakatlar va ehtimoliy to'siqlar aniqlangan.

Rasm tizimli yondashuvning naqadar muhimligini ko'rsatadi. Emotsional reaktivlikni kamaytirish, obyektiv baholashni amalga oshirish va konstruktiv dialogni tashkil etish nizoni hal etishdagi asosiy bosqichlardir. Algoritmning mavjudligi nizolarni adolatli va mantiqiy hal qilishda universal vosita sifatida xizmat qiladi.

13.6.1-jadval

Nizo strategiyalarining taqqoslamasi.

Strategiya	Tavsifi	Afzalligi	Kamchiligi
Raqobat	G'alaba uchun kurash	Tez natija beradi	Norozi tomon paydo bo'ladi
Moslashuv	Yondashuvni boshqaga moslashtirish	Qarama-qarshilik kamayadi	O'z ehtiyojlar e'tiborsiz qoladi
Murosa	O'rtacha yechimni qabul qilish	Har ikki tomon kelishadi	Ikkala tomon to'liq rozi emas
Hamkorlik	Yechimni birgalikda ishlab chiqish	O'zaro ishonch kuchayadi	Vaqt talab qiladi
Chekinish	Nizodan chiqib ketish	Vaziyat vaqtincha yumshaydi	Muammo hal etilmay qoladi

Jadvalda ko'rsatilganidek, har bir strategiyaning o'ziga xos ijobiy va salbiy jihatlari mavjud. Masalan, raqobat tezda natija bergani bilan, uzoq muddatli ishonchni yo'qotishi mumkin. Aksincha, hamkorlik uzoq muddatli ijobiy iqlimni shakllantiradi, lekin bu ko'p vaqt va resurs talab qiladi.

Jadval strategik fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Rahbar yoki nizoda ishtirok etuvchi shaxs vaziyatning mohiyatiga qarab, aynan qaysi strategiyani tanlash lozimligini baholay oladi. Bu yondashuv shaxsiy salohiyatni kuchaytiradi, tashkilotda sog'lom muhit shakllanishiga zamin yaratadi.

AQSH, Kanada, Yaponiya va G'arbiy Yevropa davlatlarida nizolarni boshqarish bo'yicha institutlar faoliyat yuritadi. Bu markazlar suddan tashqari yechimlar, mediatsiya, fasilitatsiya va kelishuv modellarini ishlab chiqish bilan shug'ullanadi. Nizolarni oldini olish faqat muammoning o'zi emas, balki uning ildiz sabablarini bartaraf etish orqali amalga oshiriladi. Ta'limda bahs-munozara, fikr almashinuvi, ijtimoiy loyihalar orqali talabalar o'rtasida tushunish va empatiya ko'nikmalari shakllantiriladi.

Nizo hal etish jarayonida texnik vositalar emas, balki insoniy qadriyatlar — hurmat, sabr, diqqat bilan tinglash va halollik — asosiy rol o‘ynaydi. Har bir tomon o‘z nuqtayi nazarini bildiribgina qolmasdan, boshqalarni tushunishga harakat qilsa, yechim yaqinlashadi.

Haqiqiy lider — bu nizodan qochmaydigan, balki uni imkoniyatga aylantira oladigan shaxsdir. Liderlik ko‘nikmalari — stressni boshqarish, muhokama yuritish, qaror qabul qilish — nizolarni muvaffaqiyatli boshqarish uchun zarur vositalardir. Tashkilot ichidagi axborot oqimi shaffof bo‘lmasa, shubha, noto‘g‘ri talqinlar va ishonchsizlik nizoga sabab bo‘ladi. Ochiq, aniq va muntazam axborot almashinuvi nizolar profilaktikasida eng samarali vositadir.

Nizolarni boshqarish va bartaraf etish — bu nafaqat texnik yoki psixologik jarayon, balki madaniy, axloqiy va ijtimoiy mas’uliyatni o‘z ichiga olgan kompleks faoliyatdir. Insonlar o‘rtasidagi har qanday kelishmovchilikni to‘g‘ri boshqarish, jamiyatda barqarorlik, taraqqiyot va ijtimoiy uyg‘unlikni ta’minlaydi.

KEYS: «O‘ZSTART IT – YOSHLAR UCHUN RAQAMLI STARTAPLARDA ISHGA JOYLASHISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI»

VAZIYAT TA’RIFI:

O‘zbekiston Respublikasi «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida yoshlar uchun IT sohasi bo‘yicha bandlikni oshirish maqsadida «O‘ZSTART IT» nomli startap platformasi ishga tushirilgan. Ushbu platforma orqali yoshlar o‘z loyihalarini yo‘lga qo‘yishlari, shuningdek, mavjud raqamli startaplarga ishga joylashish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Biroq 2024-yil yakunlariga ko‘ra, platforma ishtirokchilari bo‘lgan 2500 nafar yoshlardan faqat 700 nafari ishga joylashgan. Qolganlar esa intervyu bosqichlaridan o‘tolmagan yoki kommunikatsiya, texnologiya va rejalashtirish ko‘nikmalarining yetishmasligi sababli startap jamoalari bilan moslasha olmagan. Bu holat Oliy ta’lim muassasalarida kasbiy va akademik kompetensiyalarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirishda mavjud bo‘lgan muammolarga ishora qiladi.

Kuchli tomonlar (S)	Zaif tomonlar (W)
- IT sohasiga qiziqish yuqori	- Intervyu uchun kommunikatsion tayyorgarlik past
- Raqamli platformalar mavjudligi	- Akademik bilimlar amaliy ko‘nikmaga aylantirilmagan
- Ta’limda startap kurslari mavjud	- Jamoaviy ishlashda madaniyatli muhokama yetishmaydi
Imkoniyatlar (O)	Xavflar (T)
- Kasbiy treninglar sonini oshirish	- Noto‘g‘ri tayyorgarlik ishsizlik darajasini oshiradi
- Davlat grantlari va IT-Park bilan hamkorlik	- Startap sohasida raqobat kuchaymoqda

MUAMMO:

Yoshlarning ishga joylashishda kommunikatsiya, texnologik, tashkiliy va «yashil» ko‘nikmalar bo‘yicha tayyorgarligi yetarli emas;

Startup rahbarlari bilan o‘zaro til topisha olmaslik va raqamli muhitda jamoaviy ishlash madaniyatining sustligi mavjud;

Intervyu va muhokama bosqichlarida og‘zaki ifoda va noverbal aloqa yetarli darajada shakllanmagan.

TAHLIL: SWOT-tahlil orqali vaziyatni baholash:

ILMIY ASOS:

1. Shannon & Weaver aloqa modeli asosida axborotni uzatishda kodlash va dekodlash bosqichlari noto‘g‘ri bajarilmoqda.

2. Berlo SMCR modeli bo‘yicha «channel» va «receiver» orasidagi uzilishlar mavjud.

3. Assertive communication strategiyasi bo‘yicha yoshlar o‘z fikrini aniq, ammo hurmat bilan ifoda etishni bilmayapti.

4. Yashil ko‘nikmalar bo‘yicha intervyularda ekologik masalalarga nisbatan savodxonlik sust.

YECHIM TAKLIFLARI:

Soft-skills bo‘yicha mashg‘ulotlar: Universitetda intervyuga tayyorgarlik, jamoaviy muhokama, «pitching» va «elevator speech» bo‘yicha intensiv kurslar.

Simulyatsiya intervyulari: HR mutaxassislari bilan real intervyu treninglari.

Yashil innovatsiyalar moduli: Energiya samaradorligi va ekologik liderlik bo‘yicha qisqa kurs.

Texnologik ko‘nikma testlari: Dasturiy platformalarda mustaqil amaliyotga yo‘naltirilgan baholash.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

Talabalar nega kommunikatsion jihatdan intervyuda muvaffaqiyatsizlikka uchragan?

Raqamli iqtisodiyotda muvaffaqiyatli ishga joylashish uchun qanday ko‘nikmalar yetishmayapti?

Ushbu keysdagi vaziyatdan kelib chiqib, akademik muassasalarda qanday yangi kurslar joriy etilishi mumkin?

«O‘ZSTART IT» platformasiga yoshlarning muvaffaqiyatli integratsiyasini ta’minlash uchun qanday strategiyalar ishlab chiqilishi kerak?

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ziyodullaeva, M. N. (2020). Relevance of digital transformation in education of Uzbekistan. International Journal of Advanced Science and Technology, 29(3), 5531-5536.

2. Norov, S. A., & Abdullaev, M. K. (2022). An analysis of entrepreneurship development programs in Uzbekistan // Central Asian Economic Review. – 2022. – 2(1). – P. 83-95.

3. «Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi.» O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion Rivojlanish Vazirligi nashrlari. – Toshkent, 2022.

4. Harvard Business Review. (2019). SMART Goals: A Key for Planning. Retrieved from <https://hbr.org>
5. Kaizen Institute. (2021). Kaizen Practices in Organizational Management. Accessed from <https://www.kaizen.com>
6. Procter & Gamble Corporate Reports. (2021). Annual Reports on Communication Skills Training. Retrieved from <https://www.pg.com>
7. Massachusetts Institute of Technology. (2022). Technology and Innovation: Global Lessons. Cambridge, MA.
8. Tesla Inc. (2022). Corporate Sustainability Reports: Green Energy and Innovation. Retrieved from <https://www.tesla.com/sustainability>

Nazorat savollari:

1. Kommunikatsiya ko'nikmalari nima va ular qanday ahamiyatga ega?
2. Jahon tajribasida kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qanday yondashuvlar mavjud?
3. O'zbekistonda kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qaysi dasturlar amalga oshirilmoqda?
4. Texnologiya bilan bog'liq ko'nikmalar nima va ular iqtisodiy rivojlanishda qanday rol o'ynaydi?
5. Niderlandiya ta'lim tizimida kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qaysi metodlardan foydalaniladi?
6. Jahonning qaysi kompaniyalari xodimlarning kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirishga e'tibor qaratadi va qanday usullarni qo'llaydi?
7. Kommunikatsiya ko'nikmalarining asosiy toifalarini sanab bering va ularning vaziyatga qarab ahamiyatini tushuntiring.
8. Texnologik infratuzilma va texnologik ko'nikmalar o'rtasidagi bog'liqlik nimadan iborat?
9. O'zbekistonda texnologik ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan muhim loyihalarni sanab bering.
10. Tashabbuskorlik va tadbirkorlik ko'nikmalari jamiyatda qanday ahamiyatga ega?
11. Germaniyaning «Mittelstand modeli» tadbirkorlikni rivojlantirishda qanday natijalar keltirgan?
12. Rejalashtirish va tashkiliy ko'nikmalarni rivojlantirishda qaysi omillar ta'sir ko'rsatadi?
13. «SMART» tamoyili nima va uning rejalashtirishdagi o'рни qanday?
14. Yashil ko'nikmalar qanday tasniflanadi va ularning har birining ahamiyatini tushuntiring.
15. Germaniya, Norvegiya, AQSh va O'zbekistonning yashil ko'nikmalarni rivojlantirishdagi tajribalarini solishtiring.

14-BOB. JAMOADA ISHLASH (TEAMWORKING)

14.1. Boshqalar bilan ishlash: hamkorlikda o'rganish

Jamoada ishlash (teamworking) — bu bir guruh odamlarning umumiy maqsadga erishish uchun o'z bilimlari, qobiliyatlari va resurslarini birlashtirib ishlash jarayonidir. Jamoaviy ishda har bir a'zo o'z rolini to'g'ri bajarsa va bir-birini qo'llab-quvvatlasa, natijada samarali ish chiqadi. Bu, nafaqat individual muvaffaqiyatga, balki guruhdagi o'zaro muloqot va hamkorlikka ham asoslangan. Jamoada ishlashda muhim jihatlardan biri – turli fikrlarni tinglash va baham ko'rishdir, chunki har bir kishi o'zining noyob qarashlari va tajribalari bilan jamoaga qiymat qo'shadi. Bu jarayonda yetakchilik ko'nikmalari, samarali muloqot va moslashuvchanlik ham muhim o'rin tutadi. Jamoa a'zolari bir-birini tushunib, hamkorlikda ishlaganda, ular o'z maqsadlariga tezroq erishadilar va qiyinchiliklarni yengib o'tadilar. Jamoada ishlashni muvaffaqiyatli tashkil etish, kreativlik va innovatsiyalarni rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, ish muhitini yaxshilaydi.

Jamoada ishlashning eng asosiy aspektlaridan biri hamkorlikdir. Boshqalar bilan ishlashda o'zaro hurmat, tinglash va maqsadga erishish uchun birgalikda harakat qilish muhim ahamiyatga ega. Hamkorlikda o'rganish, bir-birining fikrlarini qabul qilish, o'rganish va tajriba almashish orqali jamoa a'zolarining rivojlanishiga yordam beradi. Bu jarayon, shuningdek, muammolarni hal qilishda innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqishga imkon yaratadi.

Jamoada ishlash iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshiradi, chunki resurslarni birgalikda boshqarish va strategik qarorlar qabul qilishda kuchli ijtimoiy va iqtisodiy mexanizmlarni joriy etadi. O'zbekistonda «Raqamli iqtisodiyot – 2030» strategiyasi doirasida innovatsion loyihalarni amalga oshirishda jamoaviy hamkorlikning roli ortib bormoqda. Shuningdek, Xitoyning birgalikda ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash usullari O'zbekistonda ko'rilishi mumkin bo'lgan modeldir.

Bugungi kunda, boshqalar bilan ishlash va hamkorlikda o'rganish zamonaviy ish joylari va ta'lim jarayonlarining ajralmas qismiga aylangan. Hamkorlikda o'rganish – bu turli fikrlar, bilimlar va tajribalarni birlashtirib, umumiy maqsadga erishish uchun birgalikda ishlash jarayonidir. Bunday yondashuvda, har bir a'zo o'z bilim va tajribasini jamoaning umumiy maqsadiga xizmat qilish uchun ulashadi, va bu jarayonda o'zaro hurmat, tinglash va o'rganish muhim o'rin tutadi.

Hamkorlikda o'rganishning eng muhim jihatlaridan biri – o'zaro fikr almashish va turli nuqtai nazarlarni qabul qilishdir. Bu jarayonda har bir jamoa a'zosining takliflari, fikr-mulohazalari va tajribalaridan foydalanish mumkin. Hamkorlikda o'rganish shuningdek, muammolarni hal qilishda yangi, innovatsion yondashuvlar yaratishga yordam beradi, chunki biror muammoni turli ko'zqarashlardan ko'rish va tahlil qilish jamoa uchun yanada samarali yechimlar keltirishi mumkin.

Bundan tashqari, hamkorlikda o'rganish individual ravishda o'rganishni yanada samarali qiladi. Boshqalardan o'rganish, tajribalarini tahlil qilish va ularni o'z ishida qo'llash, jamoaning har bir a'zosining shaxsiy rivojlanishiga hamda malakalarini oshirishga yordam beradi. Bu jarayon o'zaro yordamni ta'minlash va jamoa ruhini kuchaytiradi, chunki har bir a'zo o'zining bilimlari va ko'nikmalari bilan boshqalarga yordam beradi.

Hamkorlikda o'rganish, shuningdek, fikrlarni yanada ochiqroq ifodalashga va muloqotning samarali bo'lishiga yordam beradi. Jamoa a'zolari bir-birining fikrlarini tinglab, o'zlarini ifodalashda va qabul qilishda ko'proq erkinlikka ega bo'lishadi, bu esa ishonchni oshiradi va umumiy maqsadga erishish jarayonini yengillashtiradi.

O'zbekistonda ta'lim va iqtisodiyot sohalarida hamkorlikda o'rganish jarayonlarini rivojlantirish dolzarbdir. Bu jarayon orqali innovatsiyalarni tezkor joriy etish va iqtisodiy o'sishni ta'minlash mumkin. Misol tariqasida, O'zbekiston Prezidentining «Yoshlar kelajagi uchun» farmoni jamoaviy faoliyatni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

O'zbekistonda mehnat qonunchiligi jamoada ishlashni tartibga soladi. Mehnat kodeksi doirasida jamoaviy shartnomalar orqali korxonalarda xodimlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash choralari ko'rilmogda. Germaniyaning jamoaviy shartnoma tizimi bu borada mukammal tajribaga ega.

Umuman olganda, boshqalar bilan ishlash va hamkorlikda o'rganish samarali jamoa tuzish, muammolarni hal qilish va o'zaro rivojlanishni ta'minlash uchun zarur vosita hisoblanadi. Bu yondashuv jamoaning umumiy muvaffaqiyatiga va a'zolarining shaxsiy yutuqlariga olib keladi.

Boshqalar bilan ishlash: hamkorlikda o'rganishning bir qancha ustun jihatlari mavjud. Bu haqida 10.1.1-rasmda keltirib o'tamiz.

Hamkorlikda o'rganishning ijobiy taraflari

- Komanda ichidagi roli va mas'uliyatlarning paydo bo'lishi
- Fikr almashish va ijobiy muloqot imkoniyati
- Muammolarni birgalikda hal qilish
- Jamoa ruhini shakllantirish
- O'rganishning o'ziga xos yondashuvini yaratish
- O'zaro ishonch va motivatsiyaga ega bo'lish
- Boshqalar bilan ishlashda shaxsiy rivojlanish imkoniyati

14.1.1-rasm. Hamkorlikda o'rganishning ijobiy taraflari

Komanda ichidagi roli va mas'uliyatlar. Hamkorlikda o'rganish jarayonida jamoa a'zolarining har biri o'zining rolini va mas'uliyatini yaxshi tushunishi kerak.

Har bir a'zo o'z vazifalarini bilishi va jamoa ichidagi o'zaro aloqalar qanday rivojlanishini tushunishi muvaffaqiyatli ishlash uchun zarurdir.

Fikr almashish va ijobiy muloqot. Hamkorlikda o'rganishda ochiq muloqot va fikr almashish katta ahamiyatga ega. A'zolar o'z fikrlarini erkin ifodalashlari va boshqa jamoa a'zolarining fikrlarini hurmat qilishlari kerak. Bu orqali yaratilgan ijobiy muhit yangi g'oyalar va innovatsion yechimlar yaratishda yordam beradi.

Muammolarni birgalikda hal qilish. Hamkorlikda o'rganish muammolarni birgalikda hal qilishga yordam beradi. Jamoada har bir a'zo o'z bilim va tajribasini taklif qilib, muammoni samarali hal qilish uchun birgalikda ishlaydi. Bu, shuningdek, jamoaning yaxlit fikrlar va qarorlar qabul qilish imkoniyatini oshiradi.

Jamoa ruhini shakllantirish. Hamkorlikda o'rganish, jamoa ichida hamjihatlik va o'zaro hurmatni rivojlantiradi. Jamoaning bir-birini qo'llab-quvvatlashi va yordam berishi jamoa ruhini kuchaytiradi, bu esa maqsadlarga erishishda yanada samarali bo'lishni ta'minlaydi.

O'rganishning o'ziga xos yondashuvi. Har bir jamoa a'zosi o'zining o'rganish uslubiga ega. Hamkorlikda o'rganishda, har kim o'ziga mos uslubda o'rganishga imkoniyat topadi, bu esa barcha a'zolarga o'z potensialini maksimal darajada oshirishga yordam beradi.

O'zaro ishonch va motivatsiya. Jamoa a'zolari o'rtasida ishonch yaratish hamkorlikda o'rganishning asosiy omillaridan biridir. O'zaro ishonch, a'zolari yanada ko'proq hamkorlik qilishga undaydi, bu esa maqsadlarga erishishning samarali yo'lini ta'minlaydi.

Boshqalar bilan ishlashda shaxsiy rivojlanish. Hamkorlikda o'rganish nafaqat jamoaning rivojlanishiga yordam beradi, balki har bir a'zo o'z shaxsiy ko'nikmalarini, mas'uliyatni va rahbarlik qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Ushbu nuqtalar orqali hamkorlikda o'rganishning barcha jihatlarini yoritib, bu jarayonning ahamiyati va foydasini chuqurroq tushuntirish mumkin.

Hamkorlikda o'rganishning salbiy tomonlari ham mavjud. Birinchi navbatda, jamoa ichidagi har bir a'zo turli fikrlar va ish uslublariga ega bo'lishi mumkin, bu esa muloqotda noaniqliklar va tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Ba'zi odamlar boshqalarning fikrlariga qarshi turishi yoki o'z fikrlarini yetarlicha ifodalashda qiynalishi mumkin, bu esa hamkorlikni samarali tashkil etishda to'siq yaratadi.

Ikkinchi salbiy tomon esa vaqtni boshqarishning qiyinlashishi hisoblanadi. Jamoa ichidagi barcha a'zolar birgalikda ishlaganda, har birining fikrini eshitish va qarorlarni muhokama qilish ko'proq vaqt talab qilishi mumkin. Agar vaqt boshqaruvi samarali bo'lmasa, bu loyiha yoki ishning kechikishiga olib kelishi mumkin.

Shuningdek, jamoaning ba'zi a'zolari o'z vazifalarini lozim darajada bajarmasligi yoki o'z ishlariga mas'uliyat bilan yondashmasligi mumkin. Bunday holat hamkorlikda o'rganishni samarali qilmasligi va qolgan jamoa a'zolariga ortiqcha yuk tushirishi mumkin. Oxir-oqibat, hamkorlikda o'rganish jarayonida ba'zan jamoa ichidagi notekis ishtirok va tengsizlik yuzaga kelishi mumkin. Ba'zi a'zolar ko'proq ishlaydi va boshqalarning ishtiroki yetarlicha bo'lmasligi mumkin, bu esa jamoaning umumiy motivatsiyasini pasaytiradi va samaradorlikni

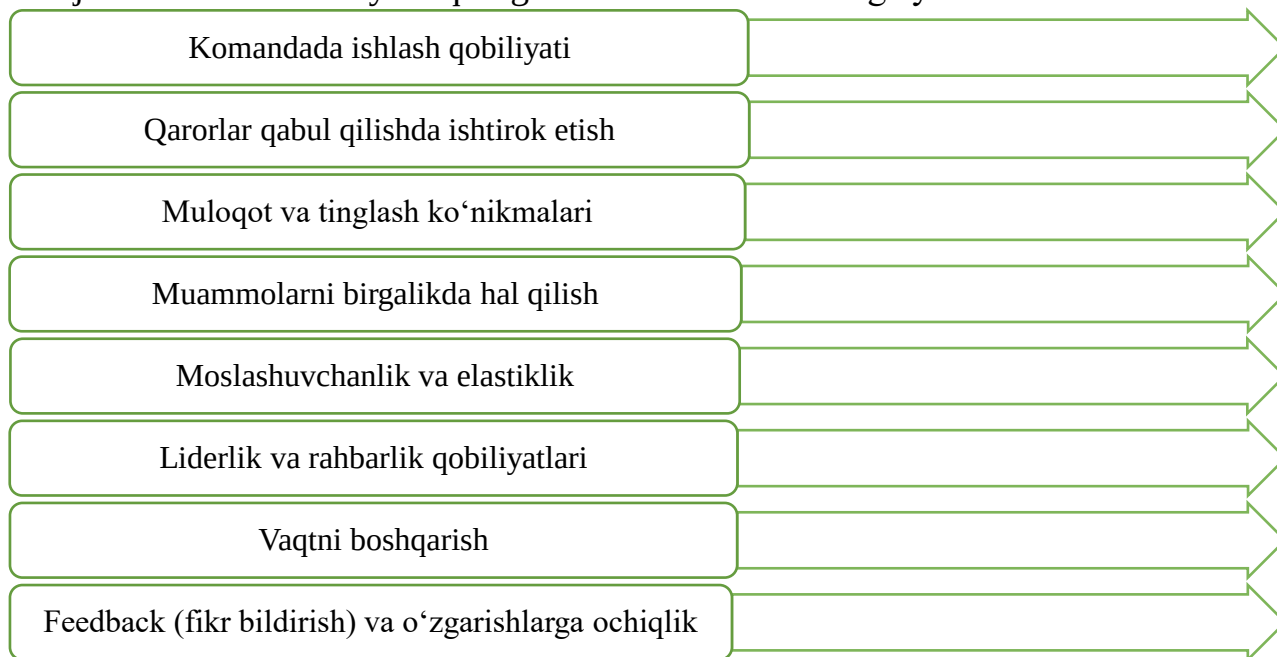
kamaytiradi. Ammo ko‘rinib turibdiki, hamkorlikda o‘rganishning afzalliklari kamchiliklariga nisbatan ancha ko‘p hisoblanadi.

14.2. Jamoa tuzish va unda ishlash ko‘nikmalari

Jamoa tuzish va samarali ishlash ko‘nikmalari hamkorlikni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Har bir jamoa a‘zosi o‘z vazifalarini bajarish bilan birga, jamoaning umumiy maqsadlariga erishishga yordam beradi. Jamoa tuzish jarayonida, a‘zolari tanlash, ularning malakalariga mos keladigan vazifalar taqsimlash va ular orasida o‘zaro ishonchni yaratish zarur. Jamoaning muvaffaqiyatli ishlashi uchun kommunikatsiya, mas’uliyatni o‘z zimмага olish va o‘zaro yordam ko‘rsatish kabi ko‘nikmalar zarur.

Jamoa tuzish va unda ishlash ko‘nikmalari muvaffaqiyatli jamoaning shakllanishi va samarali faoliyat yuritishi uchun zarurdir. Bu ko‘nikmalarni rivojlantirish jamoa a‘zolarining birgalikda ishlashini, o‘zaro ishonchni, hamjihatlikni va umumiy maqsadga erishishni ta‘minlashga yordam beradi. Quyidagi ko‘nikmalar jamoa tuzish va unda ishlashda muhim o‘rin tutadi (10.2.1-rasm).

Jamoa tuzish va unda ishlash ko‘nikmalari muvaffaqiyatli jamoaning shakllanishi va samarali faoliyat yuritishi uchun juda muhimdir. Bu ko‘nikmalarni rivojlantirish jamoa a‘zolarining birgalikda ishlashini, o‘zaro ishonchni, hamjihatlikni va umumiy maqsadga erishishni ta‘minlashga yordam beradi.

14.2.1-rasm. Jamoa tuzish va unda ishlashdagi muhim ko‘nikmalar

Jamoa tuzish jarayonida har bir a‘zo o‘z rolini to‘g‘ri anglashga va boshqa a‘zolar bilan samarali hamkorlik qilishga tayyor bo‘lishi kerak. Samarali jamoa tuzish uchun har bir a‘zo o‘z fikrini ifodalashda erkin bo‘lishi, shuningdek, boshqalarning fikrlarini tinglashga va ularga hurmat bilan yondashishga tayyor bo‘lishi kerak. Shuningdek, jamoa ichidagi qarorlar qabul qilish jarayonida ham har

bir a'zo faol ishtirok etishiga imkoniyat berilishi zarur. Bu holat jamoa a'zolarining fikrlarining uyg'unlashuvini va umumiy maqsadga yo'naltirilganligi natijasida eng yaxshi qarorlar qabul qilishga olib keladi.

Samarali jamoa uchun muloqot va tinglash ko'nikmalari ham juda muhimdir. Jamoa a'zolari o'z fikrlarini aniq va tushunarli ifodalashlari kerak, shuningdek, boshqa a'zolari tinglashda e'tiborli bo'lishlari lozim. Tinglash ko'nikmasi nafaqat boshqalarning fikrlarini to'g'ri tushunishga yordam beradi, balki jamoaning o'zaro aloqalarini mustahkamlashga ham turtki beradi. Muammolarni birgalikda hal qilish ham jamoa faoliyatining ajralmas qismidir. Jamoada ishlashda har qanday muammo yoki to'siq yuzaga kelsa, barcha a'zolar birgalikda ishlashga tayyor bo'lishlari kerak. Bu o'zaro fikr almashish, kreativ yondashuvlar va har bir a'zoning tajribasi va bilimidan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Raqamli iqtisodiyot rivojida jamoaviy faoliyatning o'rni juda muhim. O'zbekistonda «Elektron hukumat» tizimi davlat boshqaruvini raqamlashtirishda asosiy vosita bo'lib, jamoaviy ishni samaradorligini oshiradi. Estoniyaning raqamli boshqaruv modeli O'zbekistonga o'rnak bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari, jamoa a'zolarining moslashuvchanlik va elastiklik ko'nikmalari ham muhimdir. Jamoa ichidagi har bir a'zo turli vaziyatlarga moslashishga tayyor bo'lishi kerak. Ko'pincha, jamoa o'zgaruvchan sharoitlarga duch keladi, va muvaffaqiyatli ishlash uchun har bir a'zo moslashuvchan bo'lishi zarur. Moslashuvchanlik — yangi g'oyalarni qabul qilish, o'zgarishlarga tayyor bo'lish va jamoa maqsadlariga erishish yo'lida zarur o'zgarishlarni amalga oshirish qobiliyatidir. Liderlik va rahbarlik qobiliyatlari ham samarali jamoaning shakllanishi uchun muhimdir. Ba'zan rahbarlik qobiliyatlari zarur bo'ladi, va bu faqat rahbarning liderlik qobiliyatlariga bog'liq emas, balki har bir a'zoning o'zida rahbarlik sifatlarini rivojlantirishiga ham bog'liq. Jamoa ichidagi liderlikni rivojlantirish, boshqa a'zolarga yo'l-yo'riq ko'rsatish va ularni ilhomlantirishga yordam beradi.

Vaqtning boshqarish ham samarali jamoa faoliyatining muhim jihatidir. Jamoa ichida samarali ishlash uchun vaqtning to'g'ri boshqarish zarur. Har bir a'zo o'z vazifalarini belgilangan vaqtda bajarishi, shuningdek, jamoaning umumiy ishlash vaqtini boshqarish ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak. Yaxshi vaqtning boshqarish, jamoaning maqsadlariga tezroq erishish va ish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Jamoa ichida o'zaro feedback tizimi jamoaning doimiy rivojlanishini ta'minlaydi. Har bir a'zo o'z ishini yaxshilash uchun boshqalardan fikrlar olishga tayyor bo'lishi, shuningdek, o'zining konstruktiv fikrlarini boshqalarga bildirishga odatlanishi kerak. Yaxshi feedback tizimi jamoaning samaradorligini oshirishga va a'zolar orasida ijobiy aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi.

Jamoa tuzish va unda ishlash ko'nikmalari, umuman olganda, faqat jamoaning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun emas, balki har bir a'zoning shaxsiy rivojlanishi va malakalarini oshirishi uchun ham zarurdir. Bu ko'nikmalarni rivojlantirish nafaqat jamoaviy ishning samaradorligini oshiradi, balki tashkilot va jamiyatda ham ijobiy o'zgarishlarga olib keladi. Samarali jamoa tuzish va unda ishlash ko'nikmalariga ega bo'lish har bir a'zoning shaxsiy o'sishini va jamoadagi umumiy muvaffaqiyatni ta'minlashga yordam beradi.

Yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida qurilgan jamoaviy ishlash atrof-muhitni muhofaza qilishni ta'minlaydi. O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish jarayonlari jamoaviy loyihalar orqali amalga oshirilmoqda. Norvegiyaning yashil energiya bo'yicha jamoaviy ishlash modeli bunda namuna bo'lishi mumkin.

Yetakchilik qobiliyatlari samarali jamoa tuzishning asosi hisoblanadi. O'zbekistonda «Liderlik maktablari» loyihasi yoshlar orasida yetakchilik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Buyuk Britaniyaning «Chevening» dasturi bu yo'nalishda xalqaro tajribani ko'rsatadi.

14.3. Guruh ishi va uni samarali tashkil qilish

Guruh ishining samarali tashkil etilishi jamoaning umumiy maqsadlariga erishish uchun zarur. Guruh a'zolarining o'zaro aloqasi, vazifalar taqsimoti va jamoaviy muhitni yaratish guruh ishining muvaffaqiyatli bo'lishiga yordam beradi. Guruhdagi barcha a'zolar o'z vazifalarini bilishi va bir-birining fikrlarini hurmat qilishi kerak. Samarali guruh ishini tashkil qilish uchun aniq reja va maqsadlar belgilanishi, hamda o'zaro fikr almashish uchun qulay muhit yaratilishi kerak.

Guruh ishi va uni samarali tashkil qilish, tashkilotlarning yoki jamoalarning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun juda muhim ahamiyatga ega. Samarali guruh ishlari faqat jamoa a'zolarining birgalikda ishlashini ta'minlabgina qolmay, balki umumiy maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan resurslarni to'g'ri taqsimlash, muammolarni hal qilish va yangicha yondashuvlarni joriy etish imkonini beradi.

Guruh ishining samarali tashkil etilishi uchun bir nechta omillarni hisobga olish kerak (14.3.1-jadval). Birinchi navbatda, guruhning aniq va o'lchab bo'ladigan maqsadga ega bo'lishi zarur. Guruh a'zolarining maqsadlarining umumiy ravishda tushunilishi va bu maqsadlarga erishish uchun birlashgan yondashuvni tanlash kerak. Maqsadlarning aniq belgilanishi jamoaning motivatsiyasini oshiradi va ularni samarali faoliyatga undaydi. Bunday guruhlar o'zlarini bir jamoa sifatida his qilishadi va umumiy maqsadga erishishga qaratilgan harakatlarni birlashtiradilar.

Guruh ichidagi roli aniq taqsimlanishi ham samarali ishning asosiy omillaridan biridir. Har bir guruh a'zosiga o'zining mas'uliyatlarini tushuntirish, ularning vazifalarini aniqlash va barcha a'zolar o'z vazifalarini bajarishga rag'batlantirish kerak. Shu bilan birga, har bir a'zo o'zining qobiliyatlari va tajribasiga qarab, guruhdagi ma'lum bir rolda bo'lishi kerak. Bu esa har bir a'zoning ishini samarali bajara olishiga yordam beradi.

Muloqotning samarali bo'lishi guruhning muvaffaqiyati uchun zarurdir. Jamoa ichida muntazam va ochiq muloqot o'rnatilishi kerak. Barcha a'zolar o'z fikrlarini erkin ifodalashlari, muammolarni ko'tarishlari va yechimlar taklif qilishlari lozim. Samarali muloqot guruh ichidagi ishonchni oshiradi va qarorlar qabul qilish jarayonini yanada shaffof qiladi. Shuningdek, jamoaning ishlash jarayonida har bir a'zoning fikriga hurmat bilan yondashish va o'zaro fikr almashish muhimdir.

14.3.1-jadval

Guruh ishining samarali tashkil etilishi uchun ta'sir etuvchi omillar

Asosiy Omillar	Tavsif	Muhimligi
Maqsadning aniq belgilanishi	Guruhning umumiy maqsadlarini aniqlash va bu maqsadga erishish uchun yo'lni belgilash.	Aniq maqsadlar guruh a'zolarini birlashtiradi, ularga yo'nalish beradi va motivatsiya yaratadi.
Rollarni taqsimlash	Har bir guruh a'zosining mas'uliyatlarini va vazifalarini aniqlash.	Rollarni taqsimlash guruh a'zolarining samarali ish olib borishiga yordam beradi va ishtirokchilarni o'z vazifalariga mas'uliyatli qiladi.
Samarali muloqot	Guruh ichida muntazam va ochiq muloqotning o'rnatilishi.	Muloqot o'rnatish guruh ichidagi ishonchni oshiradi, muammolarni hal qilishni tezlashtiradi va qarorlar qabul qilish jarayonini shaffof qiladi.
Vaqtни boshqarish	Jamoa a'zolarining ish vaqtlarini samarali tashkil etish, aniq muddatlar belgilash.	Samarali vaqt boshqaruvi guruh ishini rejalashtirishni ta'minlaydi va natijalarga erishishning tezligini oshiradi.
Kreativ fikrlash	Muammolarni hal qilishda ijodiy yondashuvlar va yangi g'oyalarni ishlab chiqish.	Kreativ fikrlash guruhni innovatsion yondashuvlarga olib keladi, yangi g'oyalar va yechimlarni taqdim etadi.
Qaror qabul qilish	Guruhda qarorlar konsensus asosida, barcha a'zolar fikrini hisobga olgan holda qabul qilinadi.	Qarorlar jamoada yaxlit fikrni shakllantiradi, barcha a'zolarini jalb qilib, ularni maqsadlarga erishishda birlashtiradi.
Guruh ichida o'zaro hurmat	Guruh a'zolari o'rtasida hurmat va ishonch muhitini yaratish.	O'zaro hurmat guruh ichidagi yaxshi ishlashni ta'minlaydi, ijobiy atmosfera yaratadi va barcha a'zolariga motivatsiya beradi.
Jamoaning moslashuvchanligi	Guruhning o'zgarishlarga tez va samarali moslashuvchanligi.	Moslashuvchan guruh o'zgarishlarga tez javob beradi, yangi vazifalarni bajarishga tayyor va muvaffaqiyatga erishish uchun kerakli strategiyalarni joriy etadi.

Guruhdagi vaqtни boshqarish ko'nikmalari ham samarali guruh ishining ajralmas qismidir. Jamoa a'zolari o'z vazifalarini belgilangan muddatlarda bajarishlari kerak. Bu esa guruhga aniq va rejalashtirilgan ish jadvalini taqdim etadi, shu bilan birga barcha a'zolarining vaqtни samarali ishlatishiga yordam beradi. Jamoa a'zolari orasida maqsadga erishish uchun yaxshi muvofiqlashtirilgan vaqti-

vaqti bilan uchrashuvlar o'tkazilishi kerak. Bu esa jamoa a'zolarining bir-biriga yordam berishlari va ishini tez va samarali amalga oshirishlariga imkon yaratadi.

Jamoa ishlashda qaror qabul qilish jarayonlari muhim o'rin tutadi. Samarali guruh ishida qarorlar faqat rahbar tomonidan emas, balki barcha a'zolar tomonidan muhokama qilinib, konsensus asosida qabul qilinishi kerak. Bunda har bir a'zoning fikri va tavsiyasi hisobga olinishi lozim. Bu jarayon jamoaning kuchli tomonlarini birlashtiradi va guruhni yanada birlashgan qiladi.

Muammolarni hal qilishda guruh ichida kreativlik va innovatsion fikrlashga imkon yaratish zarur. Guruhning har bir a'zosi o'zining ijodiy yondashuvini taqdim etishi, muammolarga yangicha qarashga yordam berishi kerak. Bunday yondashuvlar guruhning samaradorligini oshiradi va yangi g'oyalarni ishlab chiqish imkoniyatini yaratadi.

Guruh ishi va uning samarali tashkil etilishi tashkilotlar yoki jamoalar uchun nafaqat samarali natijalarga erishish, balki jamoa ichida ijobiy muhit yaratishga ham yordam beradi. Samarali guruh ishlash ko'nikmalariga ega bo'lish, shuningdek, har bir a'zoning o'zgarishlarga moslashuvchanligini, hamkorlik va aloqalarni mustahkamlashni ta'minlaydi. Bu esa jamoadagi umumiy maqsadlarga erishishga va tashkilotlarning muvaffaqiyatini oshirishga yordam beradi.

14.4. Yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirish

Jamoadagi yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirish har bir jamoa a'zosi uchun foydalidir. Yetakchilik faqat rahbarga xos bo'lmagan, balki har bir a'zo jamoaning maqsadlariga erishish uchun o'z mas'uliyatini o'z zimмага olishi kerak. Yetakchilik qobiliyatlari boshqalarni ilhomlantirish, ularga yo'l ko'rsatish, qarorlar qabul qilish va muammolarni hal qilish kabi ko'nikmalardan iborat. Yaxshi yetakchi jamoani o'zaro ishonch va hamkorlik asosida boshqaradi, hamda barcha a'zolari umumiy maqsadga yo'naltiradi.

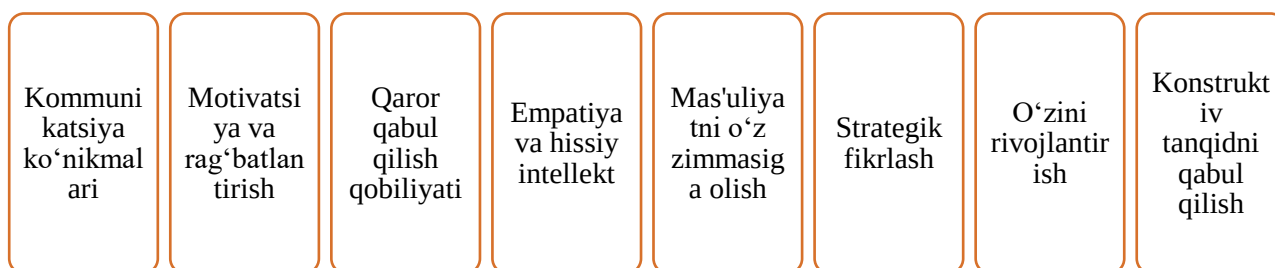
Yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirish jamoalarda muvaffaqiyatli ishlashning asosi bo'lib, yaxshi yetakchi o'z jamoasini motivatsiya qilish, maqsadga yo'naltirish va muammolarni samarali hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirish bir qator ko'nikmalarni, o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish va o'zini boshqarish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Quyida yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirishning ba'zi asosiy jihatlari keltirilgan:

1. Kommunikatsiya ko'nikmalari. Yetakchi samarali kommunikatsiya orqali o'z fikrlarini aniq va tushunarli tarzda ifodalash imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Bu nafaqat rahbarning o'z fikrlarini etkazishida, balki jamoa a'zolarini tinglash va ularning fikrlarini hisobga olishda ham zarurdir. Yaxshi kommunikatsiya jamoaning ijobiy atmosfera yaratishiga, muammolarni hal qilishiga va maqsadlar tomon harakat qilishiga yordam beradi.

2. Motivatsiya va rag'batlantirish. Yetakchilik qobiliyatlarining eng muhim jihatlardan biri – jamoa a'zolarini maqsadga yo'naltirib, ular uchun motivatsiya yaratishdir. Yetakchi o'z a'zolarini rag'batlantirib, ularning kuchli tomonlarini tan

olib, qiyinchiliklarga bardosh berishga undaydi. Samarali yetakchi o'z jamoasining ishonchini qozonadi va har bir a'zoni muvaffaqiyatga erishish uchun tayyorlaydi.

Yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirishning asosiy jihatlari

14.4.1-rasm. Yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirishning ba'zi asosiy jihatlari

3. Qaror qabul qilish qobiliyati. Yetakchi tez va samarali qarorlar qabul qilish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak. Qarorlar, ayniqsa qiyin vaziyatlarda, jamoaning kelajagi uchun muhimdir. Qarorlar qabul qilishda aniq ma'lumotlarni tahlil qilish, turli xil variantlarni ko'rib chiqish va jamoaning manfaatlarini inobatga olish zarur.

4. Empatiya va hissiy intellekt. Yetakchi o'z jamoasining hissiy holatini tushunishi va ularni qo'llab-quvvatlashi kerak. Empatiya – bu boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga nisbatan ijobiy yondashish qobiliyatidir. Hissiy intellektni rivojlantirish orqali yetakchi o'z his-tuyg'ularini boshqaradi va boshqalarning ruhiyatini tushunadi, bu esa samarali muloqot va ishni tashkil qilishga yordam beradi.

5. Mas'uliyatni o'z zimmasiga olish. Yetakchi o'zining va jamoasining natijalari uchun mas'uliyatni to'liq o'z zimmasiga olishi kerak. Bu qobiliyat yetakchining kuchli tomoni bo'lib, u jamoaning muvaffaqiyatiga va uning muammolariga javobgar bo'ladi. Samarali yetakchi mas'uliyatni o'zida his qilib, jamoasiga yordam berishga tayyor bo'ladi.

6. Strategik fikrlash. Yetakchilikning yana bir muhim jihati – strategik fikrlashdir. Samarali yetakchi uzoq muddatli maqsadlarni belgilab, shuningdek, jamoaning resurslarini qanday samarali ishlatishni biladi. Bu, ayniqsa, jamoaning kelajakka yo'naltirilgan rejalari va strategiyalarini ishlab chiqishda muhimdir.

7. O'zini rivojlantirish. Yetakchining o'zi uchun doimiy ravishda o'zini rivojlantirish va yangi ko'nikmalarni o'zlashtirish zarur. Bu nafaqat yetakchining o'z bilimlarini kengaytirishi, balki o'z ish faoliyatini ham takomillashtirishi kerak. Yetakchi doimiy ravishda yangi metodlarni o'rganib, o'z jamoasiga ham yangiliklar va samarali yondashuvlarni taqdim etishi mumkin.

8. Konstruktiv tanqidni qabul qilish. Yetakchi o'zining ishini va qarorlarini baholashni, konstruktiv tanqidni qabul qilishni bilishi kerak. Tanqidni to'g'ri qabul qilish va undan o'rganish, yetakchining o'z qobiliyatlarini rivojlantirishiga yordam beradi. Bu sifat jamoa ichida ham o'zaro tanqidni tashkil qilishni, muammolarni hal qilishni osonlashtiradi.

Yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun bir nechta asosiy yo‘nalishlar mavjud. Birinchi navbatda, o‘z-o‘zini tahlil qilish va o‘zgarishlarga tayyor bo‘lish zarur. Yetakchi o‘zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, bu sohalarida rivojlanish uchun aniq maqsadlar qo‘yish orqali o‘zgarishga tayyor bo‘lishi kerak. Doimiy ta’lim va malaka oshirish ham yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Kurslar, treninglar, seminarlar va konferensiyalar kabi ta’lim shakllari orqali yetakchi zamonaviy bilimlarga ega bo‘lishi kerak.

Mentorlardan o‘rganish va tajriba almashish ham samarali yo‘llardan biridir. Mentorlik dasturlarida ishtirok etish orqali yetakchi yangi yondashuvlar va boshqaruv usullarini o‘rganadi. Bundan tashqari, samarali muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish yetakchining muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun zarur. Jamoa bilan aniq va tushunarli muloqotda bo‘lish, boshqalar fikrini tinglash va o‘z fikrlarini etkazishda mahoratni oshirish kerak. Yetakchilikni rivojlantirishda empatiya va hissiy intellektni oshirish ham muhimdir. Yetakchi jamoaning hissiy holatini tushunishi va ularga yordam berishi kerak, chunki bu jamoaning motivatsiyasini oshiradi. Konstruktiv tanqidni qabul qilish va undan o‘rganish ham yetakchilik rivojlanishining ajralmas qismidir.

O‘z ishini va qarorlarini baholashga tayyor bo‘lish, yangi yondashuvlar va takliflarni qabul qilish yetakchining o‘rishini ta’minlaydi. Strategik fikrlash, uzoq muddatli maqsadlar qo‘yish va resurslarni samarali taqsimlash ham yetakchilik uchun zarur. Bu orqali yetakchi jamoaning umumiy yo‘nalishini belgilab, samarali qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Guruh ishini samarali tashkil qilish va vazifalarni to‘g‘ri taqsimlash yetakchining yana bir muhim vazifasidir. Jamoa a’zolarining mas’uliyatlarini aniq belgilab, ular bilan hamkorlikda ishlash jamoaning muvaffaqiyatini ta’minlaydi.

Samarali muloqot orqali iqtisodiy faoliyatda natijadorlikka erishiladi. O‘zbekistonda turli sohalarida zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan foydalanish jarayoni kengaymoqda. Masalan, yirik kompaniyalarda ichki muloqot uchun elektron platformalar joriy etilmoqda.

O‘zgaruvchan iqtisodiy muhitda jamoaning moslashuvchanligi muhim o‘rin tutadi. O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligida IoT texnologiyalaridan foydalanish jamoaning samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Hindistondagi qishloq xo‘jaligi texnologik innovatsiyalari bunda o‘rnak bo‘lishi mumkin.

Innovatsion yondashuvlarni jamoada rivojlantirish iqtisodiyot uchun yangi imkoniyatlar ochadi. O‘zbekistonda «InnoWeek» doirasida startup jamoalar tuzilib, ularga moliyaviy va metodologik ko‘mak berilmoqda. AQShdagi Silikon vodiysining startup ekotizimi bunda tajriba sifatida qabul qilinishi mumkin.

Vaqtni boshqarish jamoaviy ishning muvaffaqiyatini ta’minlaydi. O‘zbekistonda davlat xizmatlarida vaqtni samarali boshqarish uchun elektron rejalashtirish tizimlari yo‘lga qo‘yilgan. Yaponiya korporatsiyalarining vaqt boshqaruvi usullari esa o‘rnak bo‘la oladi.

Shuningdek, muammolarni hal qilish va qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish, yetakchining muvaffaqiyatini oshirishga yordam beradi. Yetakchi tez va samarali qarorlar qabul qilishni o‘rganib, jamoasini muammolardan xalos qiladi.

Bu barcha omillar birgalikda yetakchining professional rivojlanishiga va jamoaning muvaffaqiyatli ishlashiga olib keladi.

Strategik fikrlash jamoaning uzoq muddatli maqsadlariga erishishini ta'minlaydi. O'zbekistonda strategik rejalashtirish bo'yicha treninglar o'tkazilib, jamoaviy ishning samaradorligi oshirilmoqda. Germaniyaning korporativ boshqaruvda strategik yondashuvlari bu borada yaxshi namunadir.

Xulosa qilib aytganda, yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirish jamoa ishlashining muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Yetakchi o'zining kommunikatsiya ko'nikmalarini, motivatsiya qobiliyatini, hissiy intellektini, mas'uliyatini va strategik fikrlashini rivojlantirish orqali jamoaning maqsadlariga erishishini ta'minlaydi. Bu esa, o'z navbatida, jamoa a'zolarining samarali ishlashini, ijobiy muhit yaratishni va muvaffaqiyatga erishishni osonlashtiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov A. Jamoa bo'lib ishlashning iqtisodiy samaradorligi. Ilmiy tadqiqotlar jurnali. Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2023. - S. 10-15.
2. Yusupov A. Germaniyada jamoaviy ishlash usullarining muvaffaqiyati. Ilmiy-amaliy jurnal. Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2023. - S. 33-38.
3. Raxmonov O. Jamoa tuzish tamoyillari. Kasbiy rivojlanish masalalari. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2022. - S. 45-50.
4. Ismoilov Sh. Jamoa rahbarlik tamoyillarining samaradorligi. Ilm va taraqqiyot. Toshkent: Innovatsion nashriyot, 2023. - S. 25-30.
5. Epstein R. M., Hundert E. M. Defining and assessing professional competence //Jama. – 2002. – T. 287. – №. 2. – C. 226-235.
6. Kuravsky L. S. et al. A new technique for testing professional skills and competencies and examples of its practical applications //Applied Mathematical Sciences. – 2015. – T. 9. – №. 21. – C. 1003-1026.
7. Pettis J. Developing our professional competence: Some reflections //TESL Canada Journal. – 1997. – C. 67-71.
8. Adomaitienė J., Zubrickienė I. CAREER COMPETENCES AND IMPORTANCE OF THEIR DEVELOPMENT IN PLANNING OF CAREER PERSPECTIVE //Bridges/Tiltai. – 2010. – T. 53. – №. 4.
9. Haase S. Applying Career Competencies in Career Management : дис. – Coventry University in collaboration with the University of Worcester, 2007.
10. Jo H., Park M., Song J. H. Career competencies: an integrated review of the literature //European Journal of Training and Development. – 2024. – T. 48. – №. 7/8. – C. 805-832.

Nazorat savollari:

1. Boshqalar bilan ishlash: hamkorlikda o'rganishning zaruriyati nimada aks etadi?
2. Hamkorlikda o'rganishning ijobiy tomonlarini nimalardan iborat?
3. Hamkorlikda o'rganishning salbiy taraflari ham mavjudmi? Qanday?

4. Jamoa tuzish va unda ishlashdagi muhim ko‘nikmalarni sanab bering.
5. Guruh ishining samarali tashkil etilishi uchun ta’sir etuvchi omillar nimalardan tashkil topgan?
6. Yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirishning ba’zi asosiy jihatlari nimada namoyon bo‘ladi?
7. Yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun bir nechta asosiy yo‘nalishlarni ayting.
8. Boshqalar bilan ishlashda shaxsiy rivojlanishning ahamiyati qanday?
9. Konstruktiv tanqidni qabul qilish deganda nimani tushunasiz?
10. Yetakchilik qobiliyatini rivojlantirishda mentorlardan o‘rganish yo‘li haqida gapiring.

15-BOB. ZAMONAVIY MUTAXASSIS YETISHTIRISHDA KREATIV FIKRLASH KO‘NIKMASIDAN SAMARALI FOYDALANISH

15.1. 1. Kreativ fikrlash va uning afzalliklari.

Kreativ fikrlash bugungi zamonaviy jamiyatda akademik ko‘nikmalar va kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning asosiy vositalaridan biridir. Bu jarayon yangilik yaratish, murakkab muammolarni samarali hal qilish va mavjud resurslardan noan’anaviy usullar bilan foydalanishni o‘z ichiga oladi. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi qonuni va «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida kreativ fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha muhim dasturlar va loyihalar ishlab chiqilgan.

O‘zbekistonning 2030-yilgacha mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasida raqamli iqtisodiyot rivojini jadallashtirish asosiy maqsadlardan biri sifatida belgilangan. Raqamli transformatsiya jarayoni talabalar va ishchi kuchini zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirish va ularda raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirishni talab etadi. Misol sifatida, «Bir Million Dasturchi» loyihasi orqali o‘quvchilarga dasturlash asoslari o‘rgatilmoqda. Bu loyiha yosh avlodni raqamli iqtisodiyotga tayyorlash va global bozor talablariga moslashtirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda kreativ fikrlash turli sohalarda o‘zining alohida ahamiyatini namoyon etmoqda. Ushbu yondashuv turli yo‘nalishlarda yangi imkoniyatlar ochib berib, an’anaviy usullardan farqli ravishda muammolarni hal qilishda innovatsion yondashuvlarni taqdim etadi. Ayniqsa, kreativ fikrlash tibbiyot, axborot texnologiyalari, ta’lim, biznes va marketing kabi sohalarda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Yashil iqtisodiyot bo‘yicha O‘zbekiston «Yashil makon» tashabbusini ilgari surmoqda. Ushbu yo‘nalish talabalarga ekologik masalalarni hal qilish bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi. Masalan, Toshkent davlat texnika universiteti tomonidan amalga oshirilayotgan «Yashil kampus» loyihasi talabalarni energiyani tejash texnologiyalarini o‘rganishga va ularni amaliyotda qo‘llashga undamoqda.

Tibbiyot sohasida kreativ fikrlash kasalliklarni diagnostika qilish va davolash bo'yicha yangi texnologiyalarni yaratishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, onkologik kasalliklarni erta aniqlash uchun sun'iy intellekt asosida ishlovchi diagnostika tizimlari ishlab chiqilmoqda. Bu tizimlar murakkab tasvirlarni tahlil qilish orqali o'z vaqtida davolash choralarini ko'rishga yordam beradi. Shuningdek, genetik muhandislik va regenerativ tibbiyot sohasida yangi innovatsiyalar, masalan, 3D bosma texnologiyasi yordamida organlar yaratish, kreativ fikrlash mahsuli hisoblanadi. Ushbu yondashuvlar kasalliklarga nisbatan an'anaviy davolash usullarini takomillashtirib, tibbiyotning rivojlanishiga ulkan hissa qo'shmoqda.

Axborot texnologiyalari sohasida kreativ fikrlash yangi algoritmlar va tizimlarni ishlab chiqishda asosiy harakatlantiruvchi kuchdir. Sun'iy intellektning rivojlanishi ushbu sohada kreativ yondashuvning yorqin namunasidir. Masalan, tabiiy tilni qayta ishlash bo'yicha yaratilgan algoritmlar, jumladan, chat-botlar va ovozli yordamchilarning ishlash tamoyillari kreativ fikrlash natijasi hisoblanadi. Blokcheyn texnologiyalari sohasida esa moliyaviy operatsiyalarning xavfsizligini ta'minlash va markazlashtirilmagan tizimlar yaratish bo'yicha innovatsion yechimlar yaratilmoqda. Masalan, kriptovalyuta tizimlari xavfsiz tranzaksiyalarni amalga oshirish uchun kreativ texnologiyalardan foydalangan holda yaratilgan.

Ta'lim sohasida kreativ fikrlash o'quv jarayonlarini takomillashtirish va interaktiv qilish uchun qo'llanilmoqda. Masalan, zamonaviy onlayn ta'lim platformalari, jumladan, Coursera, Khan Academy va EdX kabi platformalar talabalarga masofaviy ta'lim olish imkoniyatini bermoqda. Multimediyaviy vositalari, virtual haqiqat texnologiyalari va o'yinlashtirish usullari o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va ta'lim samaradorligini yaxshilaydi. Bunday yondashuvlar ta'lim jarayonini an'anaviy darslardan ko'ra interaktiv va qiziqarli shaklda tashkil qilishga imkon beradi.

Masofaviy ta'lim raqamli platformalar orqali yangi bilimlarni o'zlashtirishga yordam bermoqda. Masalan, EdX va Coursera kabi global platformalar O'zbekiston talabalariga dunyo darajasidagi kurslarga kirish imkonini bermoqda. Bu, ayniqsa, iqtisodiyot va menejment yo'nalishlarida talabalarni ilg'or tajriba va amaliyotlar bilan tanishtirishga yordam beradi.

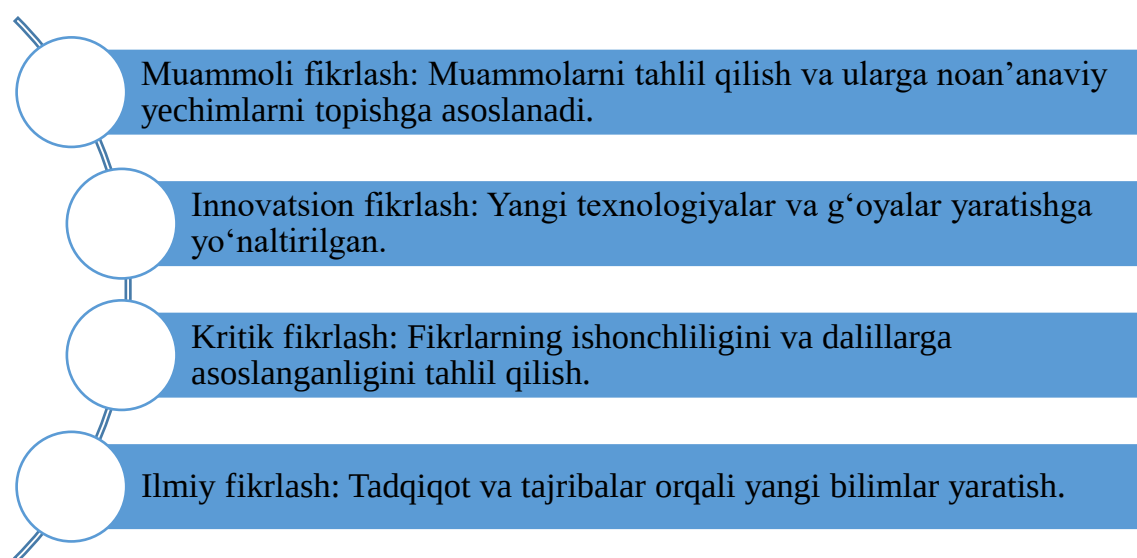
Biznes va marketing sohasida kreativ fikrlash bozor tendensiyalarini tahlil qilish va yangi mahsulotlar yaratishda qo'llaniladi. Masalan, iste'molchilar ehtiyojini oldindan bashorat qilish uchun katta ma'lumotlar tahlili (Big Data) va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish kreativ fikrlashning yorqin namunasidir. Shuningdek, ijtimoiy media platformalarida individual reklamalarni joylashtirish algoritmlari kreativ yondashuv bilan amalga oshiriladi. Innovatsion mahsulotlar, masalan, Tesla elektromobillari, nafaqat texnologik yangilikni, balki kreativ marketing strategiyalarini ham o'z ichiga oladi.

Kreativ fikrlashning rivojlanishi insonning mavjud muammolarni hal qilishga bo'lgan yondashuvini yangilashga bo'lgan ehtiyojidan kelib chiqqan. Ushbu yondashuv ko'pincha amaliyotga tadqiqot va tajribalar orqali tatbiq etiladi. Misol uchun, startap loyihalari va innovatsion laboratoriyalar kreativ g'oyalarni sinovdan o'tkazish va ularni bozorga chiqarishda asosiy rol o'ynaydi. Bundan tashqari, kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun ko'plab treninglar va texnologik yechimlar

mavjud bo‘lib, ular yordamida odamlar yangi yondashuvlarni amaliyotda qo‘llashni o‘rganishadi. Bu jarayonlar kreativ fikrlashni nafaqat individual darajada, balki jamoaviy va global miqyosda ham qo‘llash imkonini beradi.

Kreativ fikrlash bir nechta muhim toifalarda tasniflanib, har biri insonning muammolarni hal qilish, yangi g‘oyalarni yaratish va dalillar asosida xulosalar chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Ushbu toifalar o‘ziga xos yondashuvlar va maqsadlarni o‘z ichiga oladi.

O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi qonuni talabalarning nazariy bilimlarini amaliyot bilan uyg‘unlashtirishni talab qiladi. Xorijiy kompaniyalarda stajirovkalar tashkil etilishi, masalan, Toshkentdagi IT Parkda amalga oshirilayotgan dasturlar talabalarning global bozorga moslashuvini tezlashtiradi va ularning kasbiy malakasini oshiradi.

15.1-rasm. Kreativ fikrlash toifalari klassifikatsiyasi

Muammoli fikrlash, avvalo, mavjud vaziyatdagi muammolarni tahlil qilish va ularga noan'anaviy yechimlarni topishga asoslanadi. Bu yondashuv insonning muammolarni boshqa burchakdan ko‘ra olish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Masalan, shahar infratuzilmasidagi transport muammolarini hal qilish uchun elektr skuterlar va umumiy foydalanish xizmatlarini joriy qilish muammoli fikrlashning amaliy namunasi hisoblanadi. Bunda inson nafaqat mavjud yechimlarni qo‘llaydi, balki yangi yondashuvlarni kashf qiladi.

Innovatsion fikrlash yangi texnologiyalar va g‘oyalar yaratishga yo‘naltirilgan. Ushbu toifa kreativ fikrlashning eng muhim va haydovchi kuchlaridan biri bo‘lib, yangi mahsulotlar va xizmatlar yaratishda ishlatiladi. Misol tariqasida, sun‘iy intellektning rivojlanishi bilan yuzaga kelgan yuz tanish texnologiyasi innovatsion fikrlashning yorqin namunasi. Ushbu texnologiya xavfsizlik tizimlarini takomillashtirishda muhim o‘rin tutadi. Innovatsion fikrlash texnologik yutuqlarni tezlashtirish va iqtisodiy o‘sishga hissa qo‘shadi.

Kritik fikrlash fikrlarning ishonchliligini va dalillarga asoslanganligini tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Ushbu yondashuv insonning mavjud axborotning to‘g‘riligini baholash va sog‘lom xulosalar chiqarish qobiliyatini shakllantiradi.

Masalan, ilmiy maqola yoki yangilikni o'qiganda uning ishonchliligini tekshirish va u taqdim etgan ma'lumotlarning dalillarga asoslanganligini baholash kritik fikrlashning amaliy jihatlaridan biridir. Bu toifa insonni tahliliy fikrlashga va xolis qarorlar qabul qilishga o'rgatadi.

Ilmiy fikrlash tadqiqot va tajribalar orqali yangi bilimlarni yaratishga asoslangan. Ushbu toifa ilmiy metodologiyalarga tayanib, mavjud bilimlarni kengaytirish va yangi nazariyalar yaratishni o'z ichiga oladi. Ilmiy fikrlash orqali dunyo haqidagi tasavvurlar doimiy ravishda yangilanadi va takomillashadi. Masalan, fizik olimlarning kvant mexanikasi sohasidagi tadqiqotlari ilmiy fikrlashning yorqin namunasi bo'lib, ular kashf etgan nazariyalar zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

Kreativ fikrlashning ushbu toifalari birgalikda insonning intellektual va ijodiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Ular har xil sohalarda muhim rol o'ynab, insoniyatning rivojlanishi va yangi imkoniyatlar yaratishda asosiy omil bo'lib kelmoqda. Ushbu yondashuvlarni qo'llash orqali insonlar murakkab muammolarni hal qilishda yanada samarali va innovatsion yo'llarni topishga muvaffaq bo'ladi.

Jahon mamlakatlari tajribasi kreativ fikrlashni rivojlantirishda turli xil innovatsion yondashuv va dasturlarni amalga oshiradi. Bu yondashuvlar har bir mamlakatning o'ziga xos ehtiyojlari va maqsadlariga moslashtirilgan bo'lib, ularning muvaffaqiyati global miqyosda e'tirof etilmoqda.

Finlyandiyaning ta'lim tizimi kreativ fikrlashni rivojlantirishga katta ahamiyat qaratadi. Ushbu mamlakatda talabalarni mustaqil fikrlash va loyihalar asosida ishlashga o'rgatadigan ta'lim tizimi faoliyat ko'rsatmoqda. «Phenomenon-based Learning» modeli bunga yorqin misol bo'lib, bu model orqali talabalar an'anaviy fanlarni birlashtirgan holda dolzarb muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan. Masalan, talabalar ekologiya, iqtisodiyot va texnologiyalar sohasidagi real muammolarni birgalikda o'rganish orqali nazariy va amaliy bilimlarni uyg'unlashtiradi. Bu yondashuv Finlyandiya ta'lim tizimini dunyo bo'yicha ilg'or tajribaga aylantirib, kreativ fikrlashni amaliyotda qo'llashga muvaffaq bo'lgan.

AQShda kreativ fikrlashning rivojlanishiga Harvard universitetidagi «Design Thinking» kurslari misol bo'la oladi. Ushbu kurslar talabalarni mahsulot dizayni, xizmat ko'rsatish tizimlarini optimallashtirish va innovatsion yechimlarni ishlab chiqishga o'rgatadi. Design Thinking yondashuvi orqali talabalar foydalanuvchilarning ehtiyojlarini tahlil qilish va ularga moslashtirilgan yechimlarni yaratishni o'rganadi. Masalan, bu kurslarda talabalar startup loyihalarini ishlab chiqib, biznes muammolarini ijodiy yondashuv orqali hal qilishni amaliyotda sinovdan o'tkazadilar. Bu esa nafaqat akademik bilimlarni, balki real dunyo tajribasini ham o'z ichiga oladi.

Janubiy Koreyada Seul Milliy Universiteti sun'iy intellekt va data tahlili sohalarida kreativ fikrlashni rivojlantirishga katta e'tibor qaratadi. Maxsus dasturlar orqali talabalar katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish va ulardan foydalanishda innovatsion yondashuvlarni qo'llashni o'rganadi. Misol tariqasida, universitetda yaratilgan sun'iy intellekt bo'yicha loyihalar algoritmlar va dasturiy yechimlarni ishlab chiqishga yo'naltirilgan. Bu jarayonlarda talabalar nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirib, yangi texnologiyalarni yaratishga hissa qo'shadilar.

Ushbu yondashuv Janubiy Koreyaning innovatsiyalar bo'yicha global yetakchilardan biriga aylanishiga yordam bermoqda.

Mazkur mamlakatlar tajribasi kreativ fikrlashni rivojlantirish bo'yicha turli xil yo'nalishlarni qamrab oladi va har biri o'ziga xos uslublar bilan ajralib turadi. Ushbu yondashuvlar talabalar va tadqiqotchilarni nafaqat nazariy bilimlarga, balki amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishga yo'naltiradi. Bu esa mamlakatlarning innovatsion salohiyatini oshirishga va global miqyosdagi raqobatda yetakchi o'rinlarni egallashga imkon yaratadi.

O'zbekistonning «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida kreativ fikrlashni rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalarga moslashish bo'yicha keng ko'lamli loyihalar amalga oshirilmoqda. Ushbu tashabbuslar mamlakatning innovatsion rivojlanishini jadallashtirish, yoshlarning ijodiy va texnologik salohiyatini oshirish hamda xalqaro raqobatbardoshlikni mustahkamlashga qaratilgan.

Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan amalga oshirilayotgan raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt sohasidagi startaplarni qo'llab-quvvatlash dasturi ushbu yo'nalishdagi asosiy tashabbuslardan biridir. Ushbu dastur startaplarga moliyaviy, texnik va amaliy yordam ko'rsatishni maqsad qilgan bo'lib, mamlakatda yangi texnologik g'oyalar va ishlanmalar yaratilishini rag'batlantiradi. Masalan, raqamli bank xizmatlari, aqlli uy tizimlari va blokcheyn texnologiyalari bo'yicha startaplar ushbu dastur doirasida qo'llab-quvvatlanmoqda. Bu nafaqat iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga, balki xalqaro innovatsion hamjamiyatda O'zbekistonning o'rnini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Yoshlar innovatsion markazlari orqali talabalar va tadqiqotchilar uchun trening va seminarlar tashkil etilishi mamlakatning kreativ fikrlash rivojiga qaratilgan yana bir muhim qadamdir. Ushbu markazlar yosh avlodga ilmiy va texnologik bilimlarni amaliyotda qo'llash imkonini beruvchi muhit yaratadi. Innovatsion markazlar tomonidan o'tkaziladigan dasturlar, jumladan, texnologik yangiliklarni o'rganish va tadqiqot loyihalarini amalga oshirish, yoshlarning ijodiy va intellektual salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu yondashuv yoshlarni zamonaviy texnologiyalarga yaqinlashtirib, ularning global texnologik o'zgarishlarga moslashuvchanligini oshiradi.

«Bir million dasturchi» loyihasi esa mamlakat yoshlariga dasturlash va algoritmik fikrlash bo'yicha fundamental bilimlarni o'rgatishni maqsad qiladi. Ushbu loyiha orqali ishtirokchilar zamonaviy dasturlash tillari va texnologiyalarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Loyiha masofaviy ta'lim formatida o'tkazilib, yoshlarni IT sohasidagi ish o'rinlari bilan ta'minlashga va ularning texnologik malakasini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur tashabbusning muvaffaqiyati tufayli, minglab yoshlar xalqaro IT bozoriga kirish imkoniyatini qo'lga kiritmoqda.

Bu loyihalar mamlakatning raqamli transformatsiyasini tezlashtirishga, zamonaviy texnologiyalarni ishlab chiqish va ulardan foydalanish bo'yicha ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan. «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasidagi bu kabi tashabbuslar nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy

rivojlanish uchun ham keng imkoniyatlar yaratib, mamlakatning kelajakdagi raqobatbardoshligini ta'minlash uchun mustahkam poydevor yaratmoqda.

Kreativ fikrlashni rag'batlantirish turli vositalar orqali amalga oshirilib, bu jarayon yangi g'oyalar va innovatsiyalarni hayotga tatbiq etishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu vositalar insonga o'z ijodiy salohiyatini to'liq namoyon etish imkonini berib, texnologik va ilmiy rivojlanish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Muammolarni hal qilish ko'nikmasini rivojlantirish iqtisodiyotni boshqarishda samaradorlikni oshiradi. O'zbekistonda ushbu ko'nikma «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida tashkil etilgan amaliy dasturlash kurslari orqali rivojlantirilmoqda. Xorij tajribasi, masalan, AQShdagi Silikon vodiysi kompaniyalarining muammolarni yechishda brainstorming usulidan foydalangan holda yuqori natijalarga erishishi, bu yondashuvning samaradorligini tasdiqlaydi.

Moliyaviy rag'batlantirish kreativ fikrlashni rivojlantirishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Innovatsion g'oyalarni amalga oshirish uchun turli grantlar va mukofotlar berish bu jarayonni jadallashtiradi. Masalan, startap loyihalariga davlat tomonidan ajratilgan mablag'lar yoki xalqaro fondlar tomonidan taqdim etilgan grantlar ijodkorlarga o'z loyihalarini rivojlantirishda yordam beradi. Bunday rag'batlantirish tizimi nafaqat iqtisodiy o'sishga, balki yangi texnologiyalarni yaratishga ham katta hissa qo'shadi.

Texnologik qo'llab-quvvatlash kreativ fikrlashni hayotga tatbiq etish uchun zarur infratuzilmani taqdim etadi. Zamonaviy texnologiyalar va dasturiy vositalardan foydalanish imkoniyatini yaratish ijodkorlarga o'z g'oyalarni amalga oshirishda yordam beradi. Masalan, yuqori quvvatli kompyuterlar, sun'iy intellekt tizimlari va 3D bosma texnologiyalari ijodiy jarayonlarni tezlashtiradi va ularning sifatini oshiradi. Shuningdek, IT parklar va texnoparklar kabi infratuzilmalar kreatorlar uchun maxsus muhit yaratib, ularni texnologik jihatdan qo'llab-quvvatlaydi.

15.1-jadval

Kreativ fikrlashni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari

Yo'nalish	Amalga oshirish vositalari	Natija	Rag'batlantirish turi	Xalqaro tajriba
Ta'lim	Interaktiv platformalar	Talabalarning fikrlashi	Mukofot va grantlar	Fin ta'lim modeli
Tibbiyot	Innovatsion texnologiyalar	Diagnostika samaradorligi	Ilmiy loyihalarga grantlar	AQSh texnologiyalari
Axborot texnologiyalari	Sun'iy intellekt va blokcheyn	Yangi dasturiy mahsulotlar	Startaplarni qo'llab-quvvatlash	Janubiy Koreya dasturlari
Marketing va biznes	Data tahlil va yangi mahsulot yaratish	Bozor ulushi oshishi	Kichik biznesni subsidiyalash	AQSh «Design Thinking» modeli
Madaniyat va san'at	Kreativ loyiha va interaktiv muzeylar	San'atni rivojlantirish	Davlat buyurtmalari	Yevropa san'at festivallari

Ilmiy hamkorlik kreativ fikrlashni rag'batlantirishda alohida o'rin tutadi. Xalqaro ilmiy loyihalarda ishtirok etish orqali olimlar va tadqiqotchilar bilim va tajriba almashish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu nafaqat yangi g'oyalar paydo bo'lishini ta'minlaydi, balki ular asosida samarali yechimlar ishlab chiqishga yordam beradi. Masalan, xalqaro ilmiy konferensiyalar va qo'shma tadqiqot loyihalari global miqyosda ijodkorlar va ilmiy jamiyat o'rtasida mustahkam aloqalarni yo'lga qo'yadi. Ushbu hamkorlik ijodiy va texnologik yangiliklarning tezroq tarqalishini ta'minlaydi.

Mazkur vositalar kreativ fikrlashni rag'batlantirishda o'zaro uyg'unlikda ishlaydi va yangi g'oyalarni hayotga tatbiq etish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Ular yordamida ijodiy jarayonlar samaradorligi oshirilib, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish uchun mustahkam asos yaratiladi. Bu esa jamiyatda yangi imkoniyatlar va yutuqlarni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jadvalda kreativ fikrlash jarayonining asosiy bosqichlari, jumladan, muammolarni aniqlash, yangi g'oyalarni ishlab chiqish, ularni amaliyotga joriy qilish va natijalarni baholash aks ettirilgan. Bu jarayon akademik va kasbiy sohalarida yangi yutuqlarni qo'lga kiritishga xizmat qiladi.

Mazkur tahlillar va jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, kreativ fikrlash bugungi kundagi eng dolzarb ko'nikmalardan biri bo'lib, u innovatsiyalarni rivojlantirish va global raqobatbardoshlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston bu jarayonda xalqaro tajribadan samarali foydalanib, milliy ta'lim va iqtisodiyotga katta hissa qo'shmoqda.

15.2. Kreativ fikrlashni shakllantirish vositalari.

Kreativ fikrlash inson tafakkurining muayyan bosqichida yuzaga keladigan va innovatsion jarayonlarni shakllantiradigan noyob qobiliyatdir. Bu tafakkur shakli madaniyat, ta'lim, ijtimoiy muhit va shaxsning individual qobiliyatlari bilan chambarchas bog'liq. Zamonaviy kompaniyalar kreativ fikrlash tamoyillarini amalda qo'llab, innovatsion yondashuvlarni shakllantirishga muvaffaq bo'lishmoqda. Quyida kreativ fikrlashning asosiy usullari va ularning aniq kompaniyalarda qo'llanishi misollar bilan bayon etiladi.

Metakognitiv tahlil: O'z fikr jarayonlarini kuzatish va baholash orqali yangi yondashuvlarni shakllantirish sanaladi. Bu usul muayyan masalalarni yechishda ijodiy yondashuvlarni topishga yordam beradi. Google kompaniyasida xodimlarning ish jarayonini yaxshilash uchun «20% Time Project» amalga oshirildi. Ushbu tashabbusga ko'ra, xodimlarga haftaning 20% vaqtini o'zlarini qiziqtirgan loyihalarda ishlash uchun ajratildi. Bu metod orqali Gmail va Google Maps kabi muvaffaqiyatli mahsulotlar yaratildi. Xodimlarga erkinlik va ijodkorlik uchun imkoniyat berishi hamda innovatsion g'oyalarning paydo bo'lishiga zamin yaratishi ustunlik jihatlari sanaladi. Kamchiliklari sifatida esa ish jarayonining boshqaruvini murakkablashtiradi va har bir xodimning qiziqishlari umumiy strategiyaga mos kelmasligi mumkinligida namoyon bo'ladi.

Yashil iqtisodiyot bo'yicha O'zbekiston innovatsiyalarni tatbiq qilishga katta e'tibor qaratmoqda. Masalan, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish orqali muqobil energiya sektorida innovatsion loyihalar yaratilmoqda. Bu talabalar uchun kreativ fikrlashni rivojlantirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkoniyatini beradi.

Google ushbu yondashuv orqali xodimlarning ichki motivatsiyasini kuchaytirib, kompaniyaning innovatsion salohiyatini oshirishga muvaffaq bo'ldi. Ilmiy nuqtai nazardan, bu metod xodimlarning metakognitiv jarayonlarini faollashtirib, kompaniyaning uzoq muddatli strategik maqsadlariga erishish imkoniyatini kengaytirgan.

Muammoli yondashuv: Muayyan masalalarni yechishda noan'anaviy yechimlarni izlash. Muayyan masalalarni yechishda noan'anaviy yondashuvlarni qo'llash. Bu usul murakkab muammolarga ijodiy yechim topishga asoslanadi.

IKEA kompaniyasida mahsulot dizaynini ishlab chiqishda «Demontaj va qayta yig'ish» konsepsiyasi qo'llanildi. Bu yondashuv xaridorlarga mahsulotlarni o'zlari yig'ish imkoniyatini berdi, bu esa nafaqat ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirdi, balki yetkazib berish jarayonini ham optimallashtirdi.

Xarajatlarni kamaytiradi va operatsion jarayonlarni soddalashtirishi hamda xaridorlarning mahsulot bilan interaktiv aloqasini kuchaytirishi ustunligi sanalsa, kamchiliklari: ba'zi xaridorlar uchun yig'ish jarayoni murakkab bo'lishi mumkinligi va mahsulot sifatining mijozlar qo'llarida buzilish ehtimoli ortishidir. IKEA ushbu yondashuv orqali mahsulot narxini pasaytirib, jahon bozorida raqobatbardoshlikni oshirishga erishdi. Ilmiy nuqtai nazardan, bu yondashuv iste'molchilarni faol jarayonga jalb etib, ularning brendga nisbatan sadoqatini oshiradi.

Analitik va sintez qilish qobiliyati: Axborotlarni qayta ishlash va birlashtirish orqali yangi g'oyalarni yaratish. Bu yondashuv tizimli fikrlashni rivojlantiradi. Tesla kompaniyasida avtomobil sanoati uchun yangi energiya yechimlarini ishlab chiqishda ushbu yondashuvdan foydalanilgan. Kompaniya elektromobillarni ishlab chiqishda mavjud ma'lumotlar bazasi va yangi texnologiyalarni birlashtirdi, natijada Model S va Model 3 avtomobillari yaratildi. Empatiya va muloqot: Odamlarning hissiy holatlarini tushunish orqali yangi yo'nalishlarni ochish. Ustunligi: innovatsion mahsulotlarni yaratish imkoniyatini oshiradi va yangi texnologiyalarni muvaffaqiyatli integratsiya qilishni ta'minlaydi. Kamchiliklari: katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish ko'p vaqt va resurs talab qiladi va sintez qilish jarayonida xatoliklar ehtimoli mavjud.

Tesla ushbu yondashuv orqali avtomobil sanoatida inqilob qildi. Ilmiy asosga ko'ra, analitik va sintez qilish qobiliyatlari tizimli yondashuvlarni faollashtirib, innovatsiyalarni amalga oshirish jarayonini tezlashtiradi.

Empatiya va muloqot: Odamlarning hissiy holatlarini tushunish orqali yangi yo'nalishlarni ochish. Bu usul inson ehtiyojlariga mos yechimlarni topishga yordam beradi. Nike kompaniyasi mijozlarning sport sohasidagi ehtiyojlarini tushunish uchun foydalanuvchilarning fikr-mulohazalariga asoslangan mahsulotlarni yaratdi. Misol uchun, «Nike+ Running» ilovasi foydalanuvchilarni sport faoliyati davomida kuzatib borish va rag'batlantirish imkonini beradi.

Ustunligi: Mijozlar ehtiyojlariga aniq javob beradi. Brend va mijozlar o'rtasidagi hissiy bog'liqlikni kuchaytiradi.

Kamchiliklari: Foydalanuvchilarning ehtiyojlarini noto'g'ri tushunish xatoliklarga olib kelishi mumkin. Fikr-mulohazalarni to'plash va tahlil qilish ko'p vaqt talab etadi.

Nike mijozlarning ehtiyojlarini chuqur tushunish orqali innovatsion mahsulotlar ishlab chiqdi. Ilmiy nuqtai nazardan, empatiya va muloqot usuli mijozlar qoniqishini oshirish va bozor talablari bilan uyg'unlashgan mahsulotlarni yaratishda samarali hisoblanadi.

Kreativ fikrlashning turli usullari kompaniyalar uchun innovatsion imkoniyatlarni kengaytiradi va ularga bozorda raqobatbardoshlikni ta'minlashga yordam beradi. Metakognitiv tahlil, muammoli yondashuv, analitik va sintez qilish qobiliyati hamda empatiya va muloqot usullari har bir kompaniya uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Ular ilmiy nuqtai nazardan samaradorlikni oshiruvchi yondashuvlar bo'lib, kompaniyalarning uzoq muddatli strategik maqsadlariga erishishida muhim rol o'ynaydi.

15.2.1-rasm

Kreativ fikrlashni shakllantirishga ta'sir qiluvchi asosiy omillar

Omil	Tavsifi	Ta'sir darajasi	Izoh
Madaniy muhit	Yangi g'oyalar va erkin fikrlashni qo'llab-quvvatlaydigan madaniy sharoitlar.	Yuqori	Ijtimoiy va madaniy sharoitlar innovatsiyalarni rivojlantiradi.
Ta'lim tizimi	Innovatsion o'quv dasturlari va ijodiy fanlarga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni.	Yuqori	Darslarda ijodiy fikrlashga alohida e'tibor berish muhim.
Motivatsiya	Ichki va tashqi omillar bilan rag'batlantirish.	O'rtacha	Ichki qiziqish, tashqi mukofot va natijaga intilish bilan bog'liq.
Texnologik resurslar	Innovatsion texnologiyalar va axborot tizimlaridan foydalanish imkoniyatlari.	Yuqori	Sun'iy intellekt va axborot texnologiyalari kreativlikni oshirishga yordam beradi.
Ijtimoiy ta'sir	Jamoa bilan muloqot va ijodiy fikr almashish.	Yuqori	Ilmiy hamkorlik orqali yangi yechimlar topish imkoniyati.
Shaxsiy qobiliyatlar	Aqliy salohiyat va ijodiy tasavvurlar.	Yuqori	Shaxsiy tajriba va bilimlar asosida rivojlanadi.
Tajriba va kuzatuv	Yangi texnologiyalarni sinab ko'rish va natijalarni kuzatish jarayoni.	Yuqori	Bu jarayon ijodiylikni sinov va xatolar orqali rivojlantiradi.
Muloqot va hamkorlik	O'quv va ish jamoalarida hamkorlikda ishlash.	Yuqori	Yangi bilimlar va tajribalar almashinishni ta'minlaydi.

Tahliliy fikrlash iqtisodiy rejalashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda bu yondashuv «Bir Million Dasturchi» loyihasi orqali kengaymoqda, bu esa iqtisodiy jarayonlarni raqamli ma'lumotlar asosida samarali boshqarishga imkon yaratadi. Masalan, big data texnologiyalari orqali moliyaviy prognozlar tuzilmoqda.

Quyida kreativ fikrlashni shakllantirishga ta'sir qiluvchi asosiy omillar jadval ko'rinishida keltirilgan:

Yuqorida keltirilgan jadvalda kreativ fikrlashni shakllantirishga ta'sir qiluvchi asosiy omillar tasvirlangan bo'lib, har bir omilning tavsifi, ta'sir darajasi va izohi keltirilgan. Quyida ularning har biri batafsil izohlanadi:

1. Madaniy muhit

Madaniy muhit inson tafakkurining rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi. Yangi g'oyalar va erkin fikrlashni qo'llab-quvvatlaydigan madaniy sharoitlar ijodkorlik uchun qulay poydevor yaratadi. Misol uchun, rivojlangan madaniy muhitga ega jamiyatlarda ijodkorlarning yangi yondashuvlarni kashf qilish imkoniyati yuqori bo'ladi. Bu omil innovatsiyalar va yangi fikrlarni ommalashtirishni rag'batlantiradi.

2. Ta'lim tizimi

Ta'lim tizimi kreativ fikrlashni shakllantirishning eng muhim omillaridan biridir. Innovatsion o'quv dasturlari va ijodiy fanlarga yo'naltirilgan ta'lim jarayonlari orqali talabalar ijodiy fikr yuritishni o'rganadi. Masalan, ijodiy yondashuvni rag'batlantiruvchi ta'lim modullari o'quvchilarda noan'anaviy fikrlarni rivojlantiradi va yangi g'oyalarni yaratish qobiliyatini shakllantiradi.

3. Motivatsiya

Motivatsiya ichki va tashqi omillar bilan rag'batlantirish jarayonini anglatadi. Bu omil ijodiy fikrlarning shakllanishida katta ahamiyatga ega, ammo uning ta'siri boshqa omillarga qaraganda o'rtacha deb baholanadi. Masalan, tashqi mukofot yoki ichki qiziqish orqali rag'batlantirish ijodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlaydi.

4. Texnologik resurslar

Texnologik resurslar ijodiylikni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Sun'iy intellekt, axborot texnologiyalari va innovatsion dasturlardan foydalanish imkoniyatlari yangi g'oyalarni yaratish uchun kuchli vositadir. Misol uchun, dizayn va model yaratishda sun'iy intellekt dasturlaridan foydalanish ijodiy jarayonlarni tezlashtiradi.

5. Ijtimoiy ta'sir

Ijtimoiy muhitda jamoaviy muloqot va fikr almashish kreativ fikrlash uchun muhim rol o'ynaydi. Ilmiy hamkorlik va jamoaviy ishlash orqali yangi g'oyalar paydo bo'ladi. Masalan, xalqaro ilmiy konferensiyalarda olimlar o'rtasida muloqot yangi yondashuvlarni kashf qilishga yordam beradi.

6. Shaxsiy qobiliyatlar

Ijodkorlikni shakllantirishda shaxsiy qobiliyatlar, jumladan, aqliy salohiyat va ijodiy tasavvurlar muhimdir. Har bir inson o'zining noyob qobiliyatlari orqali ijodiylikni rivojlantiradi. Masalan, muayyan sohaga oid tajriba va bilim ijodkorning yondashuvini boyitadi.

7. Tajriba va kuzatuv

Yangi texnologiyalarni sinab ko'rish va natijalarni kuzatish ijodkorlikni rivojlantirishning muhim omillaridan biridir. Sinov va xatolar orqali tajriba orttirish yangi yondashuvlarni shakllantiradi. Masalan, innovatsion mahsulot yaratishda prototiplash jarayonlari kreativlikni oshirishga yordam beradi.

8. Muloqot va hamkorlik

O'quv va ish jamoalarida hamkorlikda ishlash ijodiy fikrlarni shakllantirish uchun zarur. Muloqot jarayonida yangi bilimlar va tajribalar almashiniladi, bu esa ijodkorlikni rag'batlantiradi. Misol uchun, guruhda amalga oshirilgan loyiha ishlarida har bir ishtirokchi o'z hissasini qo'shib, yangi yondashuvlarni kashf qiladi.

Ushbu omillar birgalikda ijodiy tafakkurning rivojlanishida o'zaro bog'liq holda ta'sir ko'rsatadi. Ular muhit, texnologiya, ta'lim va shaxsiy imkoniyatlarning uyg'unlashuvi orqali ijodiy jarayonlarni yanada samarali qiladi.

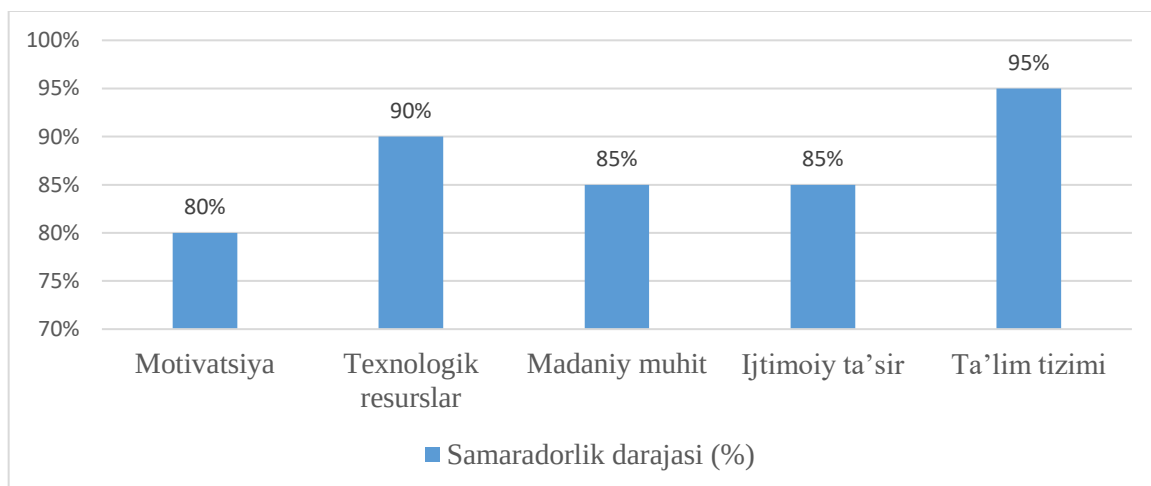
So'nggi yillarda kreativ fikrlashni rivojlantirish bo'yicha qator tadqiqotlar olib borilgan. Quyida ushbu tadqiqotlarning qisqacha sharhi va asosiy ko'rsatkichlari:

- **Tadqiqot mavzusi:** Kreativ fikrlashning texnologik rivojlanish bilan bog'liqligi.

- **Asosiy ko'rsatkichlar:**

1. Innovatsion texnologiyalar joriy etilgan ta'lim muassasalarida ijodiylik ko'rsatkichlari 70% ga oshgan.

2. Motivatsion treninglar o'tkazilgan jamoalarda kreativlik darajasi 50% ga oshgan.

15.2.2-rasm. Kreativ fikrlashga ta'sir etuvchi omillar samaradorligi, 2023 y¹⁴⁵

Quyidagi rasmda kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun qilingan ishlar va ularning samaradorligi aks ettirilgan:

Rasmda kreativ fikrlash jarayoniga ta'sir qiluvchi asosiy omillar va ularning samaradorlik darajasi foiz (%) ko'rinishida tasvirlangan. Ushbu omillar quyidagilardan iborat:

Motivatsiya (80%): Motivatsiya kreativ fikrlashni rag'batlantiruvchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Foydalanuvchilarning qiziqishi va maqsadga erishishga intilishi ularda ijodiy yondashuvlarni kuchaytiradi. Isbot: Harvard

¹⁴⁵ Ginting S. S. B. et al. Factors Affecting Mathematical Creative Thinking Ability: A Systematic Review and Multidimensional Perspective //JURNAL EKSakta PENDIDIKAN (JEP). – 2025. – T. 9. – №. 1. – C. 18-33.

universiteti tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatadiki, yaxshi rag'bat va qiziqish bilan shug'ullangan talabalar kreativ yechimlarni topish ehtimoli 35% ga yuqori bo'ladi.

Texnologik Resurslar (90%): Zamonaviy texnologiyalar va resurslarning mavjudligi ijodiy jarayonlarning samaradorligini oshiradi. Masalan, sun'iy intellekt (AI), rasm vositalar va tahlil dasturlari yangi g'oyalarning shakllanishida katta rol o'ynaydi. Isbot: Janubiy Koreyaning Seul Milliy Universitetida 2022-yilda o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, texnologik infratuzilma yuqori bo'lgan joylarda innovatsion loyihalar soni ikki baravar ko'p bo'ladi.

Madaniy Muhit (85%): Madaniy muhit va jamoaviy atmosfera kreativ fikrlash uchun qulay shart-sharoit yaratadi. Turli xil nuqtai nazarlarni qamrab oluvchi ochiq muhit ijodkorlikni rag'batlantiradi. Isbot: Finlyandiyaning «Phenomenon-based Learning» modeli bu yondashuvni muvaffaqiyatli tatbiq etgan. Ushbu ta'lim modeli jamoaviy ijodiy faoliyatni 60% ga samarali qilib ko'rsatdi.

Ijtimoiy Ta'sir (83%): Ijtimoiy muhit, jumladan, ota-ona, hamkasblar yoki rahbarlarning fikr-mulohazalari ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu ko'pincha qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish bilan bog'liq. Isbot: O'zbekistonning «Yoshlar ishlari agentligi» tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy qo'llab-quvvatlangan yoshlarda kreativ yondashuvlar 40% ga yuqori bo'ladi.

Ta'lim Tizimi (95%): Ta'lim tizimi ijodkorlikni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Innovatsion ta'lim dasturlari va raqamli platformalar orqali talabalarda ijodiy fikrlashni shakllantirish osonlashadi. Isbot: O'zbekistonning «Bir Million Dasturchi» loyihasi dasturlash va algoritmik fikrlashni rivojlantirish orqali yoshlarda ijodiy fikrni 70% ga oshirishga yordam berdi.

Rasmdagi ko'rsatkichlar shuni ko'rsatadiki:

Texnologik resurslar va ta'lim tizimi kreativ fikrlashga eng kuchli ta'sir ko'rsatadi (90% va 95% samaradorlik).

Motivatsiya va ijtimoiy ta'sir ko'rsatkichlari ham muhim bo'lib, ijodkorlik jarayonlarini rag'batlantiruvchi omillar hisoblanadi.

Madaniy muhit esa o'z navbatida ijodiy yondashuvlarni boyitishda muhim rol o'ynaydi.

Bu ko'rsatkichlar asosida ta'lim va ish muhitida ijodiy fikrlashni rag'batlantirish uchun resurslarni samarali boshqarish va qo'llab-quvvatlash tizimlarini rivojlantirish zarur. Bu esa O'zbekistonning 2030-yilgacha bo'lgan rivojlanish strategiyasida belgilangan maqsadlarga xizmat qiladi.

Kreativ fikrlashni shakllantirish uchun turli yo'nalishlarda qator chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Bu tadbirlar shaxsiy va jamoaviy ijodiy salohiyatni rivojlantirishga, shuningdek, natijadorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Innovatsion treninglarni tashkil qilish kreativ fikrlashni shakllantirishning eng samarali usullaridan biridir. Ushbu treninglar shaxsiy va jamoaviy ijodiylikni rag'batlantirishga xizmat qiladi. Jarayon davomida ishtirokchilar innovatsion metodlar bilan tanishib, amaliy mashg'ulotlar orqali ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Masalan, Jons D. tomonidan yozilgan «Innovatsion treninglar:

jarayon va natijalar» asarida bu jarayonning nazariy va amaliy jihatlari batafsil tahlil qilingan¹⁴⁶.

Texnologik infratuzilmani rivojlantirish ijodiy fikrlashni shakllantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Axborot texnologiyalaridan foydalanish uchun maxsus platformalar va resurslarning mavjudligi ijodiy jarayonlarni sezilarli darajada osonlashtiradi. Smith P. tomonidan yozilgan «Texnologiyalarni qo'llash yo'llari» asarida zamonaviy texnologiyalarning ijodkorlikka ta'siri va ularni joriy qilish usullari batafsil yoritilgan¹⁴⁷.

Motivatsion dasturlarni amalga oshirish kreativ fikrlashni rag'batlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ichki va tashqi motivatsiya tizimlarini joriy qilish orqali ishtirokchilarning ijodiy qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlash mumkin. Johnson K. tomonidan yozilgan «Motivatsiya va ijod» asarida motivatsion mexanizmlarning ijodiy jarayonlarga ta'siri tahlil qilingan va amaliy takliflar keltirilgan¹⁴⁸.

Global ilmiy hamkorlikni rivojlantirish ijodiy fikrlashni kengaytirishning yana bir samarali yo'nalishi hisoblanadi. Xalqaro konferensiyalar va tadqiqot loyihalarida ishtirok etish orqali olimlar va tadqiqotchilar yangi g'oyalar bilan almashadi va ijodiy jarayonlarni boyitadi. Fleming R. tomonidan yozilgan «Ilmiy hamkorlikni kuchaytirish» asarida xalqaro hamkorlikning ijodiy natijadorlikka ta'siri ko'rsatib berilgan¹⁴⁹.

O'zbekistonda iqtisodiyot va menejment sohasida global fikrlashni shakllantirish dolzarb masala hisoblanadi. Misol uchun, xalqaro biznesni o'rganish bo'yicha o'quv dasturlari talabalarga xorijiy kompaniyalarning ish uslublarini o'rganish imkonini beradi.

Ijodiy loyiha laboratoriyalarini tashkil qilish talaba va tadqiqotchilar uchun ijodiy muhit yaratadi. Maxsus jihozlangan laboratoriyalar ilmiy va amaliy tajribalarni amalga oshirish imkoniyatini beradi. Brown A. tomonidan yozilgan «Loyiha laboratoriyalari: ta'lim uchun yangi imkoniyatlar» asarida ushbu laboratoriyalarning ta'lim tizimidagi ahamiyati batafsil yoritilgan¹⁵⁰.

Bu chora-tadbirlar kreativ fikrlashni rivojlantirishning har tomonlama mukammal usullarini o'z ichiga oladi va zamonaviy talablarga javob beradigan innovatsion muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Biznesda innovatsiyalarni rivojlantirish uchun kreativ fikrlash muhimdir. O'zbekistonda bu yo'nalishda «Startup tashabbuslari» dasturi amalga oshirilmoqda. Bu dastur yosh tadbirkorlarni o'z g'oyalarini hayotga tatbiq etishga rag'batlantiradi.

Kreativ fikrlashni rivojlantirish vositalari zamonaviy jamiyatning asosiy talablaridan biri bo'lib, ular shaxsiy va jamoaviy ijodiy imkoniyatlarni oshirishga xizmat qiladi. Ushbu vositalar orqali murakkab muammolarga noan'anaviy yechim topish, innovatsion mahsulotlar yaratish va samaradorlikni oshirish mumkin. Kreativ fikrlashni rivojlantirishda vositalarning ahamiyati shundaki, ular o'qituvchilar, tadqiqotchilar va ishbilarmonlar uchun amaliy ko'nikmalarni

146 Jons D. Innovatsion treninglar: jarayon va natijalar, 250 sah., 2019

147 Smith P. Texnologiyalarni qo'llash yo'llari, 310 sah., 2020

148 Johnson K. Motivatsiya va ijod, 200 sah., 2018

149 Fleming R. Ilmiy hamkorlikni kuchaytirish, 280 sah., 2021

150 Brown A. Loyiha laboratoriyalari: ta'lim uchun yangi imkoniyatlar, 180 sah., 2022

shakllantirish imkoniyatini beradi. Bunda ta'lim texnologiyalari, raqamli platformalar, motivatsion dasturlar, ilmiy hamkorlik va interaktiv muhit asosiy o'rin tutadi.

O'zbekistonda kasbiy kompetentlikni xalqaro standartlarga moslashtirish uchun yangi baholash tizimlari joriy qilinmoqda. Masalan, xalqaro sertifikatlash dasturlari yordamida moliyaviy menejment yo'nalishida yangi malakalar shakllantirilmoqda.

O'zbekistonda innovatsion laboratoriyalarni rivojlantirish iqtisodiyotni raqamlashtirish va yangi texnologiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Misol uchun, IT Parkda talabalar uchun maxsus laboratoriyalar tashkil etilib, ular yangi texnologik yechimlarni ishlab chiqishda qatnashmoqda.

15.2.2-jadval

Kreativ fikrlashni rivojlantirish vositalari

Vosita turi	Tavsifi	Qo'llanish sohalari	Samaradorlik ko'rsatkichi
Motivatsion treninglar	Ichki rag'batlantirishni kuchaytirish	Ta'lim va korporativ muhit	80%
Texnologik platformalar	Axborot tizimlaridan foydalanish	IT va ilmiy tadqiqotlar	90%
Kreativ kurslar	Noan'anaviy fikrlashni rivojlantirish	Ta'lim	75%
Ilmiy hamkorlik	Bilim va tajriba almashish	Xalqaro tadqiqotlar	85%
Innovatsion laboratoriyalar	Texnologiyalarni amalda qo'llash	Ilmiy va texnik sohalar	95%
Vizualizatsiya dasturlari	Diagrammalar va rasmlar yaratish	Tahlil va hisobotlar	70%
Gamifikatsiya	O'yin elementlarini kiritish	Ta'lim	80%
Mentoring dasturlari	Tajriba va bilimlarni almashish	Karyera rivojlantirish	85%
Hackathonlar	Ijodiy fikrlar uchun musobaqalar	IT va marketing	90%
Sun'iy intellekt	Innovatsion yechimlarni izlash	Ilmiy sohalar	85%

Bundan tashqari, ushbu vositalar innovatsion faoliyatni rag'batlantiruvchi omil sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ta'lim va ilmiy izlanish jarayonida kreativ fikrlash vositalari yangi g'oyalar yaratish va ularni samarali tatbiq etish uchun asosiy manba hisoblanadi. Masalan, texnologik infratuzilma rivojlanishi, kreativ laboratoriyalar tashkil etilishi va global hamkorlikning kuchayishi bu boradagi muvaffaqiyatli amaliyotlardan biri sifatida ko'rilmogda.

Shuning uchun kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun vositalarni tizimli va maqsadli ravishda qo'llash bugungi kundagi eng dolzarb masalalardan biridir.

Kreativ fikrlashni rivojlantirishda motivatsion treninglar alohida ahamiyatga ega bo'lib, ular ichki rag'batni kuchaytirish va ijodiy salohiyatni oshirish uchun samarali vosita hisoblanadi. Ushbu treninglar ta'lim va korporativ muhitda keng qo'llanilib, samaradorlik darajasi 80% ga yetadi. Shu bilan birga, texnologik platformalar zamonaviy axborot tizimlaridan foydalanishni tashkil qilish orqali IT va ilmiy tadqiqotlarda katta yutuqlarga erishishga imkon yaratadi, bu vositaning samaradorlik ko'rsatkichi 90% ni tashkil etadi. Noan'anaviy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan kreativ kurslar esa ta'lim sohasida keng qo'llanilib, 75% samaradorlik bilan ajralib turadi.

Ilmiy hamkorlik va innovatsion laboratoriyalar bilim va texnologiyalarni amalda qo'llash uchun qulay sharoit yaratadi. Xalqaro tadqiqotlar doirasida bilim va tajriba almashish samaradorligi 85% bo'lsa, ilmiy va texnik sohalar uchun tashkil etilgan laboratoriyalar innovatsiyalarni tatbiq etishda 95% darajasida samaradorlikka erishadi. Shuningdek, vizualizatsiya dasturlari diagrammalar va rasmlar yaratish orqali ma'lumotlarni tahlil qilish va hisobotlar tayyorlashda samaradorlikni oshiradi, bu ko'rsatkich 70% ga teng.

Gamifikatsiya, mentoring dasturlari va hackathonlar ijodiy salohiyatni rivojlantirish va tajribalarni almashishning zamonaviy shakllaridir. O'yin elementlari yordamida ta'lim jarayonini yanada samarali qilish mumkin, bu esa 80% samaradorlikni ta'minlaydi. Mentoring dasturlari karyera rivojlantirishda 85% samaradorlik bilan ajralib turadi, hackathonlar esa IT va marketing sohasida ijodiy fikrlar va innovatsion echimlar uchun musobaqalar tashkil etishda 90% samaradorlikni ko'rsatadi. Sun'iy intellekt esa ilmiy izlanishlarda va innovatsion yechimlarni izlashda 85% samaradorlik darajasini namoyon etadi. Ushbu vositalar ijodiy fikrlashni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Kreativ fikrlashni rivojlantirish orqali quyidagi natijalarga erishish kutiladi:

- Innovatsion texnologiyalar va mahsulotlar yaratilishi.
- Xalqaro ilmiy hamkorlik kuchayishi.
- Ta'lim sifati va samaradorligi oshishi.
- Iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlik darajasining oshishi.
- Ijtimoiy innovatsiyalar orqali jamiyatning farovonligini ta'minlash.

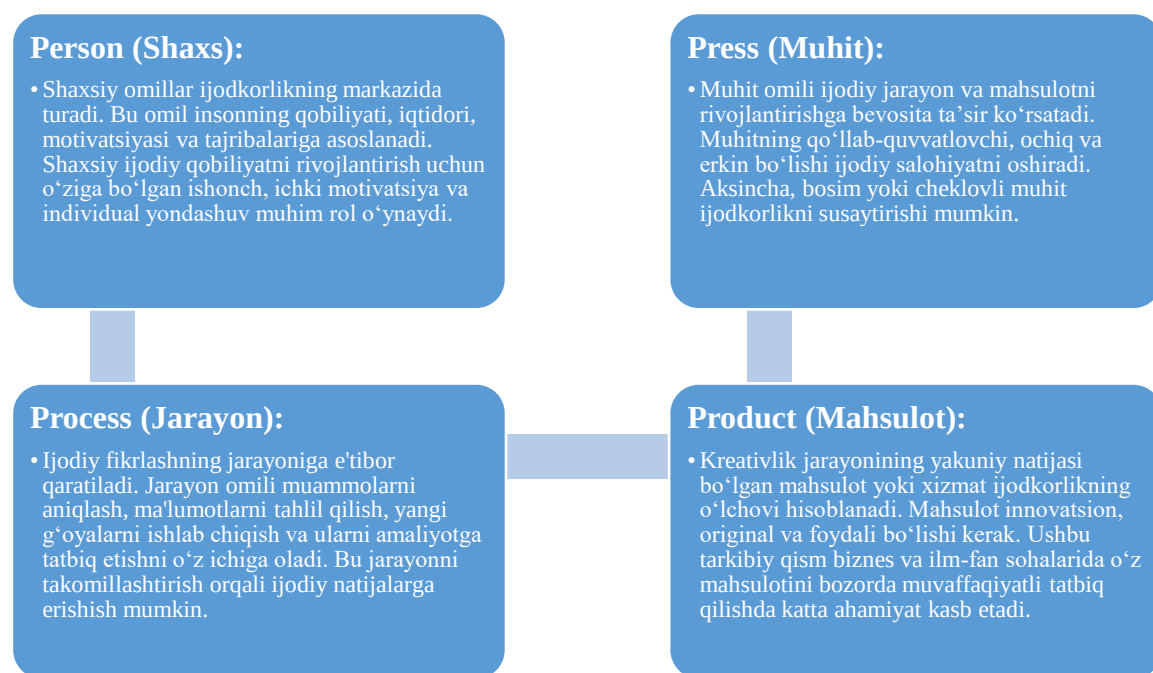
Kreativ fikrlashni rivojlantirish orqali innovatsion texnologiyalar va mahsulotlarning yaratilishi amaliyotga joriy etilayotgan muhim natijalardan biridir. Ijodiy fikrlash zamonaviy muammolarga noan'anaviy yondashuvlar va ilg'or texnologiyalarni qo'llash imkonini beradi, bu esa IT, sanoat, va ilmiy sohalarda yangi mahsulotlar va xizmatlarning yaratilishiga zamin yaratadi. Xalqaro ilmiy hamkorlikning kuchayishi esa turli mamlakat olimlari va tadqiqotchilari o'rtasida tajriba almashinuvini faollashtirib, global miqyosda muhim natijalarga erishishni ta'minlaydi. Bunday hamkorlik yangi tadqiqotlar va loyihalarni birgalikda amalga oshirishga yordam beradi, bu esa ilm-fan va texnologiyaning tezkor rivojlanishiga xizmat qiladi.

Ta'lim sifati va samaradorligining oshishi ham kreativ fikrlashni rivojlantirishning muhim natijasidir. Bu jarayon ta'lim jarayoniga interaktiv va

innovatsion yondashuvlarni kiritib, o'quvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Shu bilan birga, iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlik darajasining oshishi innovatsion mahsulot va xizmatlarning bozorga chiqishi orqali ta'minlanadi. Ijtimoiy innovatsiyalar orqali jamiyat farovonligini ta'minlash esa ijodiy yondashuvlar natijasida muhim ijtimoiy masalalarga yechim topish imkoniyatlarini oshiradi. Bu esa ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy infratuzilmalarni rivojlantirishda o'z aksini topadi. Ushbu natijalar kreativ fikrlashning jamiyat va iqtisodiyot uchun strategik ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

15.3. Kreativlikning 4P modeli

Kreativlikning 4P modeli - ijodkorlikni rivojlantirishda asosiy omillarni aniqlash va ularni tahlil qilish uchun ishlatiladigan nazariy ramka bo'lib, u quyidagi to'rt asosiy tarkibiy qismni o'z ichiga oladi: Person (shaxs), Process (jarayon), Product (mahsulot), Press (muhit). Ushbu model XX asrning o'rtalarida amerikalik psixolog Mel Rodos tomonidan ishlab chiqilgan. Modelning asosiy maqsadi kreativlikni har tomonlama baholash va u orqali ta'lim, biznes hamda ilmiy izlanishlarda samaradorlikni oshirishdan iborat.

12.3.1-rasm. 4P modelining mazmuni va tarkibiy qismlari

4P modeli ta'lim, sanoat, biznes va madaniyat sohalarida keng qo'llanilgan. Masalan, AQShda ushbu model ta'lim tizimida talabalar ijodkorligini rivojlantirish uchun, biznesda esa mahsulot dizayni va marketing strategiyalarini ishlab chiqishda tatbiq qilingan. Modellash jarayoni ijodiy yondashuvlarning samaradorligini baholash va rivojlantirishga yordam bergan. Ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, ushbu modelni qo'llash ijodiy mahsulotlarni yaratishda samaradorlikni 30-40% ga oshirgan.

Ushbu model turli sohalarda, jumladan, ta'lim tizimi, korporativ muhit va ijodiy sanoat sohalarida tatbiq etilgan. Masalan, Finlyandiyaning ta'lim tizimi 4P modelining asosiy tamoyillariga asoslanadi. Bu tizimda shaxsiy fikrlash qobiliyati va jamoaviy ijodiy ishlar uyg'un ravishda rivojlantiriladi. Natijada, ushbu yondashuv xalqaro tadqiqotlarda Finlyandiya talabalarini ijodiy fikrlash bo'yicha yetakchi o'rinlarga olib chiqdi. Shuningdek, AQShning marketing va mahsulot dizayni sohalarida 4P modeli keng qo'llanilib, kompaniyalarning bozordagi ulushi va innovatsion mahsulotlarining sonini oshirishga hissa qo'shdi.

15.3.1-jadval

O'zbekistondagi holat, kamchiliklar va chora-tadbirlar

Tarkibiy qism	O'zbekistondagi holat	Kamchiliklar	Qilish kerak bo'lgan chora-tadbirlar
Shaxs (Person)	Talabalar va xodimlarning ijodiy salohiyati rivojlanmoqda.	Mustaqil fikrlash imkoniyatlarining cheklanganligi	Innovatsion treninglar va shaxsiy rivojlanish dasturlarini tashkil etish.
Jarayon (Process)	Oliy ta'limda ijodiy yondashuvlar qo'llaniladi.	Texnologik jarayonlarning yetarli emasligi	Ijodiy jarayonlarni boshqarish uchun texnologik platformalarni rivojlantirish.
Mahsulot (Product)	Ilmiy ishlanmalar va startaplar rivojlanmoqda.	Tijoratlashtirishdagi muammolar	Startaplar va ilmiy ishlanmalarni qo'llab-quvvatlash uchun maxsus grantlar ajratish.
Muhit (Press)	Muhitni yaxshilashga qaratilgan loyihalar amalga oshmoqda.	Rag'batlantirish va erkinlikning yetishmasligi	Qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish va rag'batlantirish dasturlarini kengaytirish.

Rasmda 4P modeli ko'rsatilgan bo'lib, uning asosiy tarkibiy qismlari va ularning o'zaro bog'liqligi aks ettirilgan. Ushbu yondashuv ijodiy jarayonning har bir bosqichini tahlil qilish va uni rivojlantirish imkoniyatini beradi. Modelni to'g'ri tatbiq qilish orqali O'zbekiston ta'lim va iqtisodiyotida katta yutuqlarga erishish mumkin. Bu, ayniqsa, innovatsion mahsulotlarni yaratish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Kreativlik 4P modeli nafaqat ijodiy salohiyatni rivojlantirishga, balki mavjud muammolarni hal qilishda samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Modelning asosiy afzalliklaridan biri shundaki, u ijodkorlikni individual va jamoaviy darajada baholash imkoniyatini beradi. Bu, ayniqsa, ta'lim va biznes sohalarida katta

ahamiyat kasb etadi. Ta'lim tizimida ushbu modelni qo'llash orqali talabalar nafaqat bilim olish, balki uni amaliyotda qo'llash ko'nikmasiga ega bo'ladilar. Biznes muhitida esa ijodiy jarayon va mahsulotlarni shakllantirishda ushbu model muhim strategik asbob sifatida ishlatiladi.

Ekotizimlarni boshqarish bo'yicha akademik ko'nikmalarni shakllantirish O'zbekiston uchun dolzarbdir. Bu borada «Yashil makon» loyihasi doirasida yosh ekologlar uchun treninglar tashkil etilmoqda.

Modelni O'zbekistonda keng tatbiq qilish o'quv jarayonlarining interaktivligini oshirish, raqamli texnologiyalarni joriy qilish va innovatsion startaplar sonini ko'paytirishga xizmat qiladi. Mamlakatimizda startap ekotizimini rivojlantirish bo'yicha «Innovatsion rivojlanish vazirligi»ning loyihalari, jumladan, «Yoshlar innovatsion markazlari» ham ushbu model tamoyillariga asoslangan. Ushbu markazlar talabalar va yosh tadqiqotchilar uchun shaxsiy rivojlanish va yangi mahsulotlarni yaratish imkoniyatlarini kengaytiradi.

O'zbekistonda ijodkorlikni rivojlantirishda kreativlikning 4P modelini tatbiq etish bo'yicha qator yutuqlarga erishilgan. Jumladan:

Shaxs (Person): Ta'lim jarayonida talabalarni ijodiy fikrlashga rag'batlantirish uchun yangi dasturlar joriy etilmoqda. Masalan, «Bir Million Dasturchi» loyihasi orqali texnologik salohiyatni rivojlantirish bilan birga ijodiy yondashuvlar ham shakllantirilmoqda.

Jarayon (Process): Ta'limda jarayonlarni interaktiv texnologiyalar orqali amalga oshirish joriy qilinmoqda. Shuningdek, masofaviy ta'limning rivojlanishi ijodiy jarayonlarni yanada takomillashtirmoqda.

Mahsulot (Product): Ilmiy ishlanmalar va yangi texnologiyalar asosida yaratilayotgan startap loyihalar iqtisodiy o'sishning muhim omiliga aylanmoqda. Innovatsion ishlanmalar mamlakat iqtisodiyotining texnologik bazasini mustahkamlashda muhim rol o'ynamoqda.

Muhit (Press): Qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish uchun turli grant va stipendiyalar ajratilmoqda. Masalan, «Yangi O'zbekiston» stipendiyasi yosh olimlar va ijodkorlarni rag'batlantirishga xizmat qilmoqda.

Kamchiliklarni bartaraf etish uchun 4P modeli asosida amalga oshiriladigan chora-tadbirlarni quyidagi jadvalda keltiramiz:

15.3.2-jadval

Kamchiliklarni bartaraf etish uchun 4P modeli asosida amalga oshiriladigan chora-tadbirlar

Kamchiliklar	Chora-tadbirlar
Shaxsning ijodiy salohiyatini rivojlantirish uchun yetarli rag'batning yo'qligi	Innovatsion treninglar va ijodiy kurslarni tashkil etish, maxsus mukofotlarni joriy qilish.
Ta'lim jarayonida interaktiv texnologiyalarning yetishmasligi	Zamonaviy raqamli platformalarni ta'lim tizimiga keng joriy etish va infratuzilmani rivojlantirish.
Ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirishdagi qiyinchiliklar	Startaplar uchun maxsus biznes-inkubatorlar va grant dasturlarini joriy etish.
Qo'llab-quvvatlovchi muhitning cheklanganligi	Rag'batlantirish dasturlarini kengaytirish va yoshlarni qo'llab-quvvatlash siyosatini kuchaytirish.

4P modelining mamlakatimizda tatbiq qilinishi iqtisodiy, ijtimoiy va ta'lim sohasida ijodiy yondashuvlarni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Bu model orqali nafaqat talabalarining bilim olish jarayoni optimallashtiriladi, balki ilmiy izlanishlarning amaliy samaradorligi ham oshadi. Raqamli texnologiyalar va xalqaro hamkorlikning rivojlanishi esa ushbu modelning natijadorligini yanada kuchaytiradi. Mamlakatimizda ijodiy va innovatsion loyihalarining ko'payishi global raqobatbardoshlikni oshirish uchun mustahkam poydevor yaratmoqda.

15.4. Muammolarni hal qilish (problem-solving) ko'nikmasidan samarali foydalanish yo'llari.

Muammolarni hal qilish (problem-solving) ko'nikmasi bugungi kunda nafaqat ta'lim sohasida, balki biznes, sanoat va ijtimoiy hayotning turli jabhalarida ham asosiy zarurlardan biriga aylangan. Ushbu ko'nikma murakkab vaziyatlarni samarali boshqarish, qaror qabul qilish jarayonida ishonchli usullarni qo'llash va yangi yechimlarni topish imkonini beradi. Muammolarni hal qilishga ijodiy yondashuvni joriy etish orqali bu ko'nikma o'z samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida ushbu ko'nikmani rivojlantirish uchun «Ta'lim to'g'risida»gi qonun va «2030-yil Taraqqiyot strategiyasi»da ta'kidlangan interaktiv va amaliy metodlarni keng tatbiq etish bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Muammolarni hal qilishda samaradorlikka erishish uchun jarayon bir necha bosqichlardan iborat bo'lishi lozim: muammoni aniqlash, muammoning sabablarini tahlil qilish, mumkin bo'lgan yechimlarni ishlab chiqish va ularni amalga oshirish. Jahon tajribasida, masalan, Finlyandiyaning ta'lim tizimida, bu bosqichlar «Phenomenon-based Learning» modeli orqali muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Ushbu modelda talabalar muammolarni aniqlash va ularni hal qilishda jamoaviy ish orqali faol ishtirok etadi. Natijada, Finlyandiya o'quvchilarning muammolarni hal qilish ko'nikmalari xalqaro baholash tizimlarida eng yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lmoqda.

Xalqaro hamkorlik talabalar va mutaxassislarning malakasini oshirishda katta rol o'ynaydi. Masalan, Janubiy Koreya universitetlari bilan olib borilayotgan ilmiy loyihalar O'zbekiston mutaxassislari xarijiy tajribalarni o'rganish imkonini bermoqda. Bu iqtisodiyot va menejment sohasida yangi bilimlarni tatbiq etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida problem-solving ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha bir qator dasturlar amalga oshirilmoqda. Xususan, «Bir Million Dasturchi» loyihasi doirasida talabalar algoritmik fikrlash va murakkab masalalarni hal qilish ko'nikmalarini o'rganmoqda. Ushbu loyiha yoshlarni kreativlikka yo'naltirish bilan birga, ular uchun real muammolarni hal qilishda algoritmik yondashuvlarni qo'llash imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, «Yoshlar Innovatsion Markazlari»da muammolarni yechish bo'yicha laboratoriyalar tashkil etilgan bo'lib, bu joylarda talabalar ilmiy va amaliy loyihalar orqali muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirmoqda.

Ushbu yondashuvlarni takomillashtirish uchun rag‘batlantirish mexanizmlarini joriy qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, davlat grantlari va maxsus stipendiyalar orqali talabalar va tadqiqotchilarning ilmiy ishlanmalar bilan shug‘ullanishi uchun shart-sharoitlar yaratilishi lozim. Jahon tajribasidan kelib chiqib, AQShda Silikon vodiysi texnologik kompaniyalari muammolarni hal qilish qobiliyatiga ega bo‘lgan yoshlarni keng qo‘llab-quvvatlab, ularni yuqori texnologik loyihalarga jalb etmoqda.

15.4.1-jadval

Muammolarni hal qilish ko‘nikmasini rivojlantirish choralari

Soha	Muammo turi	Tatbiq etiladigan usullar	Samaradorlik ko‘rsatkichi	Jahon tajribasi
Ta’lim	Algoritmik fikrlashning cheklanganligi	Amaliy dasturlash treninglari	85%	«Bir Million Dasturchi» (O‘zbekiston)
15.4.1-jadval davomi				
Biznes	Qaror qabul qilishdagi murakkablik	SWOT tahlil va brainstorming	80%	Silikon vodiysi (aqsh)
Texnologiyalar	Innovatsiyalarni joriy etishdagi qiyinchiliklar	Agile metodologiyasi va Design Thinking	90%	Finlyandiya modellarini tatbiq etish
Sog‘liqni saqlash	Resurslarni optimallashtirish muammosi	AI yordamida tahlil	88%	AI texnologiyalari (Janubiy Koreya)
Ijtimoiy soha	Ijtimoiy masalalarga yondashuvdagi cheklovlar	Interaktiv muloqot va kreativ metodlar	75%	«Phenomenon-based Learning» (Finlyandiya)

Muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun ta’lim sohasida algoritmik fikrlashni kuchaytirish alohida ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda O‘zbekistonda «Bir Million Dasturchi» loyihasi orqali ushbu muammoni hal qilishga yo‘naltirilgan amaliy dasturlash treninglari tashkil etilmoqda. Ushbu treninglar talabalar va yoshlarni dasturlash ko‘nikmalari bilan ta’minlab, ularga algoritmik muammolarni hal qilish uchun zaruriy bilimlarni yetkazmoqda. Ushbu dastur samaradorlikni 85% ga oshirgan va xalqaro tajribalarga asoslangan yondashuv bilan ajralib turadi. Bu esa ta’lim sohasida muammolarni hal qilishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Biznes sohasida qaror qabul qilishdagi murakkabliklarni bartaraf etish uchun SWOT tahlil va brainstorming (g‘oyalar yig‘ish) usullari keng qo‘llanilmoqda. Bu yondashuvlar tashkilotlarda strategik qarorlar qabul qilishni optimallashtirib, ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. AQShdagi Silikon vodiysi kompaniyalari ushbu metodlarni qo‘llab, biznes sohasidagi qarorlarni qabul qilishni samarali

boshqarib kelmoqda. Bu usullar 80% samaradorlik darajasini ko'rsatib, biznes jarayonlarini aniq va o'z vaqtida boshqarishga yordam beradi.

Texnologiyalar sohasida innovatsiyalarni joriy etishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun Agile metodologiyasi va Design Thinking yondashuvlari qo'llaniladi. Ushbu metodologiyalar jamoaviy ishni optimallashtirib, innovatsion mahsulot va xizmatlarni tezroq ishlab chiqarishga imkon beradi. Finlyandiyada bu metodlarni ta'lim va texnologiyalarni joriy etishda muvaffaqiyatli tatbiq etish orqali 90% samaradorlikka erishilgan. Bu tajriba texnologik muammolarni hal qilishda yuqori natijalar ko'rsatmoqda va dunyo miqyosida yuksak baholanmoqda.

Sog'liqni saqlash va ijtimoiy sohalarida resurslarni optimallashtirish va masalalarga ijodiy yondashuv muammolarini bartaraf etish dolzarbdir. Janubiy Koreyada AI (sun'iy intellekt) yordamida sog'liqni saqlash tizimidagi muammolarni tahlil qilish va resurslarni samarali taqsimlash amaliyoti 88% samaradorlikni ko'rsatmoqda. Ijtimoiy sohada esa Finlyandiyada «Phenomenon-based Learning» modeli orqali interaktiv muloqot va kreativ yondashuvlar qo'llanilib, 75% natijadorlikka erishilgan. Ushbu tajribalar muammolarni hal qilishda texnologiya va kreativlikning naqadar muhimligini ko'rsatadi. O'zbekiston ushbu tajribalardan foydalanib, sog'liqni saqlash va ijtimoiy sohalarida yangi yechimlarni joriy qilishi zarur.

Problem-solving ko'nikmasini rivojlantirishda kreativlikning uch asosiy shakli muhim ahamiyat kasb etadi:

- **Muammoli kreativlik:** Muammolarni aniqlash va ularga noan'anaviy yondashuvlarni topish.

- **Ilmiy kreativlik:** Yangi texnologiya va usullarni ishlab chiqish.

- **Amaliy kreativlik:** O'ylangan g'oyalarni hayotga tatbiq etish.

Shu klassifikatsiyalar problem-solving jarayonida yondashuvlarni diversifikatsiya qilish va samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Masalan, Janubiy Koreya texnologiya markazlarida muammolarni noan'anaviy usullar bilan yechish orqali innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqarish samaradorligi sezilarli darajada oshgan.

Problem-solving jarayonida mamlakatimizda bir qator kamchiliklar ham mavjud. Jumladan:

- **O'quvchilarning tanqidiy fikrlash darajasi pastligi.**

- **Texnologik infratuzilmaning yetishmasligi.**

- **Rag'batlantirish dasturlarining cheklanganligi.**

Ushbu kamchiliklarni bartaraf etish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

1. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun ta'lim dasturlarini diversifikatsiya qilish.

2. Texnologik infratuzilmani rivojlantirish uchun maxsus grantlar ajratish.

3. Rag'batlantirish dasturlarini kengaytirish va moliyalashtirish.

Problem-solving ko'nikmasi murakkab muammolarni samarali hal qilishda va milliy iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishni jadallashtirishda hal qiluvchi o'rin tutadi. Bu

borada xalqaro tajriba va zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish O'zbekistonning global maydonda muvaffaqiyat qozonishiga yordam beradi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Epstein R. M., Hundert E. M. Defining and assessing professional competence //Jama. – 2002. – T. 287. – №. 2. – C. 226-235.
2. Kuravsky L. S. et al. A new technique for testing professional skills and competencies and examples of its practical applications //Applied Mathematical Sciences. – 2015. – T. 9. – №. 21. – C. 1003-1026.
3. Pettis J. Developing our professional competence: Some reflections //TESL Canada Journal. – 1997. – C. 67-71.
4. Adomaitienė J., Zubrickienė I. CAREER COMPETENCES AND IMPORTANCE OF THEIR DEVELOPMENT IN PLANNING OF CAREER PERSPECTIVE //Bridges/Tiltai. – 2010. – T. 53. – №. 4.
5. Haase S. Applying Career Competencies in Career Management : дис. – Coventry University in collaboration with the University of Worcester, 2007.
6. Jo H., Park M., Song J. H. Career competencies: an integrated review of the literature //European Journal of Training and Development. – 2024. – T. 48. – №. 7/8. – C. 805-832.
7. Evangelista L. Competence, competencies and career guidance //IAEVG International Conference 2019. – 2009.
8. Abdullah N. et al. Career decision-making competence, self-knowledge, and occupational exploration: a model for university students //Journal of Technical Education and Training. – 2018. – T. 10. – №. 1.

Nazorat savollari:

1. Kreativ fikrlashning asosiy xususiyatlari nimadan iborat?
2. Kreativ fikrlashga ta'sir qiluvchi omillar qanday?
3. Madaniy muhit ijodiylikka qanday ta'sir qiladi?
4. Kreativ fikrlash qanday usullar orqali rivojlanadi?
5. Motivatsiya kreativlikka qanday ta'sir ko'rsatadi?
6. Texnologik resurslardan foydalanish ijodkorlikka qanday yordam beradi?
7. Ijtimoiy hamkorlik ijodkorlikni oshirishda qanday rol o'ynaydi?
8. Ilmiy tadqiqotlarda kreativ fikrlashning ahamiyati qanday?
9. Jahon tajribasida kreativ fikrlashni rivojlantirish choralari nimalardan iborat?
10. Gamifikatsiya vositasi ijodkorlikni rivojlantirishda qanday qo'llaniladi?
11. Sun'iy intellekt ijodiylikni oshirishda qanday yordam beradi?
12. Kreativ fikrlashni rivojlantirishda qaysi vositalar samarali?
13. Kreativ fikrlash jarayonida qanday texnikalar qo'llaniladi?
14. Innovatsion laboratoriyalar ijodiylikka qanday ta'sir qiladi?
15. Motivatsion treninglar qanday natijalar beradi?
16. Hackathonlar kreativ fikrlashga qanday ta'sir qiladi?
17. Ilmiy hamkorlik ijodkorlikni qanday rivojlantiradi?
18. Ta'lim tizimida kreativ fikrlashni rivojlantirish usullari nimalardan iborat?

AKKK bo'yicha umumiy savollar

1. AKKK fani dolzarbligining asosiy jihatlari nimalardan iborat?
2. Akademik va kasbiy rivojlanishga tayyorgarlik deganda nimani tushunasiz?
3. AKKK fanining maqsadi nima?
4. AKKK fanining vazifalarini sanab bering.
5. Akademik ko'nikmalar va ularning mohiyati haqida tushuntirib bering.
6. Akademik ko'nikmalar nechta turga bo'linadi?
7. Kasbiy kompetentlik tushunchasiga ta'rif bering.
8. Kasbiy kompetentlikning ahamiyati tarkibiga nimalar kiradi?
9. Tahliliy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish nima uchun muhim hisoblanadi?
10. Mustaqil ishlash va o'z-o'zini tashkil etish ko'nikmalarining afzalligi nimada?
11. Shaxsiy akademik faoliyat va uning mohiyati haqida nimalarni bilasiz?
12. Shaxsiy akademik faoliyatning asosiy jihatlari nimalardan iborat?
13. Shaxsiy akademik faoliyatni samarali tashkil etish vositalarini sanab bering.
14. SMART usulda maqsadlar qanday mezonlarga javob berishi kerak?
15. Akademik ko'nikmalarni shakllantirishning asosiy yo'nalishlari tarkibiga nimalar kiradi?
16. Ilmiy muloqot va taqdimot ko'nikmalarini shakllantirish uchun nimalar qilish kerak?
17. Akademik ko'nikmalarni rivojlantirish yo'llariga misollar keltiring.
18. Vaqtni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish nima uchun kerak?
19. Shaxsiy rivojlanishning mohiyati va ahamiyati nima?
20. Shaxsiy rivojlanishning asosiy jihatlari nimalardan iborat?
21. Shaxsiy rivojlanishni rejalashtirish yo'llarini sanab bering.
22. O'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini rivojlantirishning asosiy komponentlari tarkibiga nimalar kiradi?
23. Samarali natija va muvaffaqiyat uchun shaxsiy javobgarlik nima?
24. Samarali natija va muvaffaqiyat uchun shaxsiy javobgarlikning elementlari nechta?
25. O'quv materiallaridan maksimal foyda olishning muhimligi nimada?
26. Maksimal foyda olish uchun ta'sir etuvchi omillarni ayting.
27. O'quv materiallaridan maksimal foyda olishda motivatsiyaning o'rnini qanday?
28. O'quv materiallaridan maksimal foyda olishning qanday usullarini bilasiz?
29. Muvaffaqiyatli o'rganishning asosiy omillari nimalardan iborat?
30. Muvaffaqiyatli O'rganish jarayonidagi qanday samarali strategiyalarni bilasiz?
31. Mustaqil ta'limning asosiy jihatlari nimalar kiradi?
32. CREAM strategiyasining tamoyillarini aytib bering.
33. CREAM strategiyasidan foydalanishning muhimligi nimada?
34. CREAM strategiyasini qo'llash bosqichlari va natijalarini sanab bering.

35. Ta'lim olish jarayonida vaqtni boshqarish (time management) ko'nikmasiga ta'rif bering.
36. Vaqtni boshqarish ko'nikmasining afzalliklari va kamchiliklari nimalardan iborat?
37. Time management uchun qo'llaniladigan bir nechta samarali usullarni ayting.
38. Stress va noqulayliklarni boshqarish usullari deganda nimani tushunasiz?
39. Tanqidiy o'qish va uning ahamiyati deganda nimani tushunasiz?
40. Tanqidiy o'qish haqida o'rganilgan olimlardan kimlarni bilasiz?
41. Tanqidiy o'qishni rivojlantirish uchun qo'llaniladigan samarali vositalarga nimalar kiradi?
42. Eslatmalar va izohlar yaratish atamasiga izoh bering.
43. Eslatmalar yaratishning usullari nechta?
44. Eslatmalar va izohlar yaratish jarayonining afzalliklari va kamchiliklarini sanab bering.
45. Eslatmalar bilan ishlashning qanday samarali yo'llarini bilasiz?
46. Faol o'qish jarayonini tashkil etuvchi usullar tarkibi qanday?
47. Mind-map yoki kontseptual xaritalar yaratishning ahamiyati qanday?
48. Eslatmalarni boshqalarga tushuntirish nima uchun muhim hisoblanadi?
49. Yozishning turlarini sanab bering?
50. Yozishning maqsadi va ahamiyati nimada o'z aksini topadi?
51. Akademik yozishning elementlari nimalardan iborat?
52. Kurs ishi, bitiruv malakaviy ishi, magistrlik dissertatsiyasi qanday tarkibiy qismlarga bo'linadi?
53. Tadqiqot ishining kirish qismi qanday tartibda yoziladi?
54. Tadqiqot farazi deganda nimani tushunasiz?
55. Tadqiqot ishining asosiy qismi 3 bobdan iborat bo'lsa, boblarda nimalar yotilishi kerak?
56. Akademik yozishning qanday shakllarini bilasiz?
57. Magistrlik dissertatsiyasiga qo'yiladigan asosiy talablarni ayting.
58. Akademik yozishni rivojlantirish va boyitish uchun qanday samarali usullarni bilasiz?
59. Manbalar va adabiyotlar turlari nechta?
60. Ilmiy maqolalar va kitoblarni tavsiflab bering.
61. Elektron manbalar turlari haqida nimalarni bilasiz?
62. Manbalar va adabiyotlarni izlash usullarini sanab bering.
63. Kutubxonalar va an'anaviy manbalarda izlash usulining ahamiyati nimadan?
64. Siz ko'pincha qanday izlash usullaridan foydalanasiz?
65. Manbalar va adabiyotlardan samarali foydalanish jarayonlarini bosqichma-bosqich aytib bering.
66. Foydalangan manbalar va adabiyotlarni rasmiylashtirish haqida nimalarni bilasiz?
67. Ilmiy tadqiqotlarda foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxatini tuzish qanday tartibga rioya qilish asosida bo'ladi?
68. Tadqiqotchi o'z ilmiy ishida iqtibosni qanday shaklda keltirishi kerak?

69. Raqamli ma'lumotlar va ularning iqtisodiy ahamiyati deganda nimani tushunasiz?
70. Raqamli ma'lumotlarning tarmoqlar bo'yicha ahamiyatini tushuntirib bering.
71. Raqamli ma'lumotlardan foydalanish afzalliklari nimada?
72. Raqamli ma'lumotlar shakllari va ularning qo'llanilish sohalarini sanab bering.
73. Raqamli ma'lumotlar manbalarining zaruriyati nimada namoyon bo'ladi?
74. Raqamli ma'lumotlar manbalarining qanday turlarini bilasiz?
75. Raqamli ma'lumotlarni rasmiylashtirish jarayonlari nechta bosqichdan iborat?
76. raqamli ma'lumotlar xavfsizlik va maxfiylikni ta'minlash nima uchun muhim hisoblanadi?
77. Plagiat va mualliflik huquqining buzilishi deganda nimani tushunasiz?
78. Plagiat tushunchasini izohlab bering.
79. Plagiat bilan shug'ullanish qanday salbiy oqibatlarga olib keladi?
80. Plagiatning jamiyat va iqtisodiyot miqyosida ta'siri haqida gapiring.
81. Qanday plagiatni aniqlash vositalarini bilasiz?
82. Plagiatni aniqlash vositalarining qo'llash sohasi va afzalligi aytib bering.
83. Plagiatga yo'l qo'ymaslik uchun qanday chora-tadbirlar amalga oshirilishi kerak?
84. Boshqalar bilan ishlash: hamkorlikda o'rganishning zaruriyati nimada aks etadi?
85. Hamkorlikda o'rganishning ijobiy tomonlarini nimalardan iborat?
86. Hamkorlikda o'rganishning salbiy taraflari ham mavjudmi? Qanday?
87. Jamoa tuzish va unda ishlashdagi muhim ko'nikmalarni sanab bering.
88. Guruh ishining samarali tashkil etilishi uchun ta'sir etuvchi omillar nimalardan tashkil topgan?
89. Yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirishning ba'zi asosiy jihatlari nimada namoyon bo'ladi?
90. Yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun bir nechta asosiy yo'nalishlarni ayting.
91. Boshqalar bilan ishlashda shaxsiy rivojlanishning ahamiyati qanday?
92. Konstruktiv tanqidni qabul qilish deganda nimani tushunasiz?
93. Yetakchilik qobiliyatini rivojlantirishda mentorlardan o'rganish yo'li haqida gapiring.
94. Akademik ko'nikmalar nima va ular qanday ahamiyatga ega?
95. Kasbiy kompetentlik tushunchasi qanday tavsiflanadi?
96. «Ta'lim to'g'risida»gi qonunning asosiy maqsadi nimadan iborat?
97. O'zbekistonning 2030-yilga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasida qaysi ta'lim yo'nalishlari ustuvor deb belgilangan?
98. Akademik faoliyat natijalari qanday o'lchanadi va baholanadi?
99. Natijalarni aniqlash va rejalashda qanday usullar qo'llaniladi?
100. O'zbekistonning «Oliy ta'limning 2030-yilgacha bo'lgan konsepsiyasi» qanday maqsadlarga qaratilgan?

101. Akademik natijalarni taqdim etishda zamonaviy texnologiyalarning roli qanday?
102. Vizualizatsiya vositalarining ilmiy faoliyatdagi ahamiyati qanday ko'rsatadi?
103. AR/VR texnologiyalaridan ilmiy taqdimotlarda qanday foydalanish mumkin?
104. Ilmiy natijalarni baholashda qaysi omillar muhim ahamiyat kasb etadi?
105. Elektron hujjatlashtirish tizimlari qanday afzalliklarga ega?
106. Akademik natijalarni xalqaro miqyosda tan olish uchun qaysi vositalar qo'llaniladi?
107. Maqsadlarni aniq belgilashning ilmiy jarayonlarda ahamiyati nimadan iborat?
108. Dastlabki tahlil bosqichi qanday amalga oshiriladi?
109. Natijalarni tizimlashtirishda qaysi dasturlar samarali?
110. Taqdimot va seminarlar akademik natijalarni taqdim etishda qanday yordam beradi?
111. Ilmiy hamkorlikning natijalarni taqdim etishda qanday o'rni bor?
112. Innovatsion ta'lim platformalarining rivojlanishiga misol keltiring.
113. Kreativ fikrlashning asosiy xususiyatlari nimadan iborat?
114. Kreativ fikrlashga ta'sir qiluvchi omillar qanday?
115. Madaniy muhit ijodiylikka qanday ta'sir qiladi?
116. Kreativ fikrlash qanday usullar orqali rivojlanadi?
117. Motivatsiya kreativlikka qanday ta'sir ko'rsatadi?
118. Texnologik resurslardan foydalanish ijodkorlikka qanday yordam beradi?
119. Ijtimoiy hamkorlik ijodkorlikni oshirishda qanday rol o'ynaydi?
120. Ilmiy tadqiqotlarda kreativ fikrlashning ahamiyati qanday?
121. Jahon tajribasida kreativ fikrlashni rivojlantirish choralari nimalardan iborat?
122. Gamifikatsiya vositasi ijodkorlikni rivojlantirishda qanday qo'llaniladi?
123. Sun'iy intellekt ijodiylikni oshirishda qanday yordam beradi?
124. Kreativ fikrlashni rivojlantirishda qaysi vositalar samarali?
125. Kreativ fikrlash jarayonida qanday texnikalar qo'llaniladi?
126. Innovatsion laboratoriyalar ijodiylikka qanday ta'sir qiladi?
127. Motivatsion treninglar qanday natijalar beradi?
128. Hackathonlar kreativ fikrlashga qanday ta'sir qiladi?
129. Ilmiy hamkorlik ijodkorlikni qanday rivojlantiradi?
130. Ta'lim tizimida kreativ fikrlashni rivojlantirish usullari nimalardan iborat?
131. Kreativ kurslar qanday foyda beradi?
132. Vizualizatsiya vositalarining ijodkorlikka ta'siri qanday?
133. Kasbiy kompetensiya tushunchasi va uning asosiy tarkibiy qismlari nimalardan iborat?

134. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonunida kasbiy kompetensiya qanday belgilangan?
135. Germaniyaning dual ta'lim tizimi qanday afzalliklarga ega va u O'zbekistonda qanday tatbiq etilmoqda?
136. Kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda kreativ fikrlashning roli qanday?
137. Jahon mamlakatlari, masalan, AQSh va Yaponiyada kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish qanday amalga oshirilmoqda?
138. O'zbekistonda «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga qanday ta'sir ko'rsatmoqda?
139. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning motivatsiya tizimi qanday tashkil etilishi kerak?
140. Zamonaviy ta'lim texnologiyalarining kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi ahamiyati nimalarda namoyon bo'ladi?
141. Texnologik infratuzilma kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda qanday rol o'ynaydi?
142. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha O'zbekistonda qanday qonunlar va dasturlar mavjud?
143. Kommunikatsiya ko'nikmalari nima va ular qanday ahamiyatga ega?
144. Jahon tajribasida kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qanday yondashuvlar mavjud?
145. O'zbekistonda kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qaysi dasturlar amalga oshirilmoqda?
146. Texnologiya bilan bog'liq ko'nikmalar nima va ular iqtisodiy rivojlanishda qanday rol o'ynaydi?
147. Niderlandiya ta'lim tizimida kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qaysi metodlardan foydalaniladi?
148. Jahonning qaysi kompaniyalari xodimlarning kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirishga e'tibor qaratadi va qanday usullarni qo'llaydi?
149. Kommunikatsiya ko'nikmalarining asosiy toifalarini sanab bering va ularning vaziyatga qarab ahamiyatini tushuntiring.
150. Texnologik infratuzilma va texnologik ko'nikmalar o'rtasidagi bog'liqlik nimadan iborat?
151. O'zbekistonda texnologik ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan muhim loyihalarni sanab bering.
152. Tashabbuskorlik va tadbirkorlik ko'nikmalari jamiyatda qanday ahamiyatga ega?
153. Germaniyaning «Mittelstand modeli» tadbirkorlikni rivojlantirishda qanday natijalar keltirgan?
154. Rejalashtirish va tashkiliy ko'nikmalarni rivojlantirishda qaysi omillar ta'sir ko'rsatadi?
155. «SMART» tamoyili nima va uning rejalashtirishdagi o'rni qanday?
156. Yashil ko'nikmalar qanday tasniflanadi va ularning har birining ahamiyatini tushuntiring.

157. Germaniya, Norvegiya, AQSh va O'zbekistonning yashil ko'nikmalarni rivojlantirishdagi tajribalarini solishtiring.
158. Iqtisodchi mutaxassis uchun matematik ko'nikmalar nima uchun muhim hisoblanadi?
159. Matematik ko'nikmalarni tatbiq qilishda eng ko'p qo'llaniladigan vositalar va strategiyalar qaysilar?
160. Statistika va regressiya tahlili qanday iqtisodiy masalalarni hal qilishda yordam beradi?
161. O'zbekistonning «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasida matematik modellar qanday ahamiyatga ega?
162. Iqtisodiy jarayonlarni prognoz qilish uchun qanday dasturlar keng qo'llaniladi?
163. Jahon tajribasida iqtisodiy modellashtirish qaysi sohalarda samarali qo'llanilmoqda?
164. Iqtisodiy modellashtirishning asosiy bosqichlarini sanab bering.
165. Talab va taklifni tahlil qilishda qanday statistik usullar qo'llaniladi?
166. Mehnat bozoriga kirib borish jarayonida shaxsiy maqsadlarni belgilashning ahamiyati nimada?
167. SWOT tahlili yordamida shaxsning kuchli va zaif tomonlarini qanday aniqlash mumkin?
168. Germaniyaning dual ta'lim tizimi mehnat bozoriga tayyorlashda qanday rol o'ynaydi?
169. O'zbekistonning «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi mehnat bozoriga qanday hissa qo'shmoqda?
170. Ishga qabul qilishda rezyume va motivatsion xatning ahamiyati nimada?
171. Ish beruvchilar talablarini o'rganish uchun qanday raqamli platformalar mavjud?
172. Singapurning «SkillsFuture» dasturi mehnat bozorida qanday imkoniyatlar yaratadi?
173. Ish qidirish jarayonida bozor tahlilini amalga oshirishning bosqichlarini izohlang.
174. «Mening Mehnatim» platformasi qanday imkoniyatlar taqdim etadi?
175. Rezyume tayyorlashda ATS tizimlari uchun qanday yondashuvlardan foydalanish lozim?
176. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksida ish beruvchilarning xodimlarga qo'yilgan talablar qanday belgilangan?
177. Karyera rivoji va munosib ish o'rnini egallashning ilk va eng muhim bosqichi nima?
178. Soha yoki tarmoqni aniq belgilab olishga ta'sir etuvchi omillar nimalardan iborat?
179. Karyerani rejalashtirish nechta bosqichdan tashkil topgan?
180. Ish beruvchi bilan aloqa o'rnatish va ishga joylashish deganda nimani tushunasiz?

GLOSSARIY

Mualliflik huquqi — muallifga o'z ijodiy asari ustidan nazorat qilish huquqini kafolatlovchi huquqiy mexanizm.

Akademik ko'nikmalar — ta'lim muassasalarida muvaffaqiyatli o'qish va ishlash uchun zarur bo'lgan bilim va kompetensiyalar majmuasi.

Akademik yozuv — ilmiy, tahliliy va tanqidiy g'oyalarni yozma shaklda ifodalash jarayoni bo'lib, uning asosiy maqsadi ma'lumotni aniq, tushunarli va mantiqiy tarzda yetkazishdan iborat.

Annotatsiya — matn, hujjat, maqola, kitob yoki boshqa materiallar mazmunining qisqacha tavsifi yoki xarakteristikasi.

Bitiruv malakaviy ishi — bakalavriat ta'lim dasturining yakuniy bosqichida talabalar tomonidan tayyorlanadigan ilmiy-nazariy va amaliy yo'nalishdagi ilmiy ish.

Divergentlik — yagona yechim o'rniga bir nechta ehtimoliy yechimlarni izlash jarayoni.

Jurnalistik yozuv — jamiyat uchun muhim bo'lgan voqealar, ijtimoiy jarayonlar va mavzularni tezkor, tushunarli va qiziqarli shaklda yoritishga qaratilgan yozma faoliyat turi.

«Yashil» ko'nikmalar — ekologik barqarorlik tamoyillarini qo'llash orqali iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi kompetensiyalar majmuasi.

Individual ilmiy faoliyat — talaba yoki tadqiqotchi tomonidan mustaqil bilim olish, ilmiy tadqiqotlar olib borish va intellektual salohiyatini rivojlantirish jarayoni.

Plagiatni aniqlash vositalari — matn va boshqa kontent turlarining original ekanligini tekshirishga mo'ljallangan maxsus dasturiy ta'minot va platformalar.

Intuitsiyaga asoslangan bilim — mantiqiy izohsiz, ichki sezgi yoki to'satdan tushunish orqali hosil bo'lgan bilim.

Kasbiy faoliyat (karera) — insonning tanlagan sohasida rivojlanib borishi, tajriba orttirishi, o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi va shaxsiy hamda professional maqsadlariga erishish jarayoni.

Jamoaviy ish — umumiy maqsadga erishish uchun odamlar guruhi tomonidan bilim, ko'nikma va resurslarni birlashtirish jarayoni.

Tanqidiy fikrlash — axborotni tahlil qilish, baholash va izohlash orqali mantiq va dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyati.

Tanqidiy o'qish — matn mazmuni, tuzilmasi, g'oyalari va muallif niyatini chuqur anglash maqsadida uni tahlil qilish va talqin etish jarayoni.

Ijodkorlik — standart fikrlash doirasidan tashqariga chiqib, original g'oyalar, yondashuvlar yoki yechimlar ishlab chiqish qobiliyati.

Kurs ishi — bir yoki bir nechta manbalarni o'z ichiga olgan, turli nuqtai nazarlarni solishtirish va tahlil qilish ko'nikmasini talab qiluvchi ilmiy asoslangan yozma ish.

Ma'ruza — o'qituvchi tomonidan bilim berish, tasavvurlarni shakllantirish hamda ko'nikma va malakalarni rivojlantirish maqsadida tinglovchilarga tizimli va maqsadli ravishda o'quv materialini og'zaki tarzda bayon etish shakli.

Shaxsiy rivojlanish — faqat professional muvaffaqiyat uchun emas, balki o‘z-o‘zini anglash va hayotning barcha jabhalarida o‘rish uchun zarur bo‘lgan uzluksiz jarayon.

Shaxsiy fazilatlar — insonning xatti-harakatlari, atrof-dagilarga va ishga bo‘lgan munosabatini belgilovchi barqaror xarakter xususiyatlari va shaxsiy jihatlar.

Magistrlik dissertatsiyasi — magistratura bosqichining yakuniy bosqichida magistrant tomonidan ilmiy rahbar ko‘magida mustaqil ravishda tayyorlanadigan va ilmiy mutaxassislik bo‘yicha yoziladigan bitiruv malakaviy ishi.

Matematik ko‘nikmalar — turli hayotiy va professional vaziyatlarda masalalarni hal qilish, qarorlar qabul qilish va ma‘lumotlarni tahlil qilish uchun zarur bo‘lgan sonli, algebraik, geometrik, statistik va mantiqiy ma‘lumotlarni tushunish va qo‘llash bo‘yicha bilim va ko‘nikmalar majmuasi.

Metakognitiv tahlil — insonning o‘z fikrlash jarayonlarini kuzatish va baholash orqali yangi yondashuvlar shakllantirish jarayoni.

Ilmiy bilim — tadqiqotlar va tajribalar orqali tasdiqlangan tizimli ma‘lumotlar majmuasi.

Akademik yozuvni boyitish — g‘oyalarni aniq va lo‘nda ifodalash bilan bir qatorda, talaba yoki tadqiqotchining mantiqiy tahlil qilish, dalillarni keltirish va chuqur xulosalar chiqarish qobiliyatini rivojlantirish jarayoni.

Karera asosi — insonning professional rivojlanishi va muvaffaqiyati uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va tajriba majmuasi.

Plagiat (lot. «plagio» — o‘g‘rilik) — adabiyot, fan, san‘at asarlari, ixtiro yoki ratsionalizatorlik taklifiga bo‘lgan mualliflik huquqining qasddan (to‘liq yoki qisman) o‘zlashtirilishi.

Karerani rejalashtirish — insonning professional yo‘lini aniq maqsadlar asosida bosqichma-bosqich shakllantirish jarayoni.

Amaliy bilim — nazariyani aniq muammolarni hal qilishda qo‘llay olish (masalan, avtomobil boshqarish, dasturlash) ko‘nikmasi.

Amaliy yozuv — kundalik hayotda, professional faoliyatda yoki amaliy ehtiyojlarda uchraydigan aniq vazifa yoki maqsadni bajarish uchun yozilgan matn.

Muammo-yo‘naltirilgan yondashuv — konkret muammolar uchun nostandart yechimlarni topish usuli.

Kasbiy identifikatsiya — insonning o‘zini ma‘lum bir kasb egasi sifatida anglash jarayoni bo‘lib, u kasbiy rol, qadriyatlar, kompetensiyalar, maqsadlar va professional hamjamiyatga mansublik hissini o‘z ichiga oladi.

Kasbiy kompetensiya — ma‘lum bir kasbiy faoliyat doirasida mehnat vazifalarini samarali bajara olishni ta‘minlovchi bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy fazilatlar majmuasi.

Hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish — insonning muammolarni hal qilish, muloqot qilish va kundalik hayotga moslashish qobiliyatini oshirish jarayoni.

Rezyume — ish izlash jarayonida ish beruvchiga taqdim etiladigan, nomzodning professional ko‘nikmalari, ish tajribasi, ma‘lumoti va yutuqlari haqidagi asosiy ma‘lumotlarni o‘z ichiga olgan rasmiy hujjat.

O‘zini boshqarish (self-management) — insonning o‘z vaqti, maqsadlari, resurslari, xatti-harakatlari va rivojlanishini boshqarishga qaratilgan ko‘nikma va

usullar tizimi bo'lib, o'zgaruvchan muhitda shaxsiy va professional samaradorlikni ta'minlash vositasidir.

Mustaqil ta'lim — insonning o'z bilim va ko'nikmalarini mustaqil ravishda oshirishga qaratilgan faoliyati.

Hamkorlikda o'qish — umumiy maqsadga erishish uchun turli g'oya, bilim va tajribalarni birlashtirish jarayoni.

Statistik ma'lumotlar — ilmiy tadqiqotlar ko'pincha statistik tahlilga asoslanadi, shu sababli har bir manbadan statistik ma'lumotlarni ajratib olish va ularni to'g'ri talqin etish zarur.

CREAM strategiyasi — talabalarga ijodiy fikrlash, tahliliy qobiliyat, faol yondashuv va o'z-o'zini motivatsiya qilishni rivojlantirishda yordam beruvchi ta'lim samaradorligi va qiziqarliligini oshirishga yo'naltirilgan kompleks yondashuv.

Ijodiy fikrlash — insonning nostandart, original yechimlarni topish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va holatga turli nuqtai nazardan qarash qobiliyati.

Ijodiy yozuv — o'z fikr va tuyg'ularini erkin va ifodali shaklda yozma ravishda bayon etish jarayoni.

Nazariy bilim — inson tomonidan o'qish, kuzatish va amaliyot orqali egallangan ma'lumot, fakt, ko'nikma va tajriba majmuasi.

Texnik yozuv — texnologiyalar, ilmiy yutuqlar va murakkab jarayonlarni tushunarli, aniq va sodda tilda ifodalashga qaratilgan yozma faoliyat turi.

Bilimlarni chuqurlashtirish — mavjud bilimlarni kengaytirish, ularni chuqurroq anglash va amaliyotda qo'llash jarayoni.

Loyihalarni boshqarish — vaqt, byudjet va boshqa cheklovlar doirasida belgilangan maqsad va natijalarga erishish uchun resurslar, vazifalar va odamlarni rejalashtirish, tashkil qilish, rag'batlantirish va nazorat qilish jarayoni.

Faoliyat natijalarini rasmiylashtirish — akademik va professional yutuqlarni hujjatlashtirish, baholash va tan olinishini ta'minlash jarayoni.

Raqamli ma'lumotlarni rasmiylashtirish — ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va tizimli ravishda ro'yxatga olish jarayoni.

Empirik bilim — tajriba va kuzatish asosida hosil qilingan bilimlar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

I. Qarorlar va davlat dasturlari

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–2909-sonli «Yoshlarning ma'naviy-ma'rifiy bilimlarini oshirish, ularning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida» qarori, 2017-yil 20-aprel
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–60-sonli «2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» Farmoni, 2022-yil 28-yanvar
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–81-sonli «2030-yilgacha mo'ljallangan «Yashil O'zbekiston» konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida» qarori, 2023-yil 1-mart
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4699-sonli «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risida» qarori, 2020-yil 5-aprel
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–3818-sonli «Yoshlar – kelajagimiz» davlat dasturini tasdiqlash to'g'risida» qarori, 2018-yil 26-iyun
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 5 muhim tashabbus bo'yicha topshiriqlariga asosan qabul qilingan qarorlar to'plami, 2019-yil
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–3775-sonli «Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimida kredit-modul tizimini joriy etish to'g'risida» qarori, 2018-yil 16-iyun
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4963-sonli «Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini samarali tashkil etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida» qarori, 2021-yil 3-fevral
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–5847-sonli «Ilm-fan sohasini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida» Farmoni, 2019-yil 29-oktabr
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4739-sonli «Milliy ta'lim dasturini rivojlantirish strategiyasi to'g'risida» qarori, 2020-yil 29-may
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–5049-sonli «Raqamli savodxonlikni oshirish va IT sohasini rivojlantirish strategiyasi to'g'risida» qarori, 2021-yil 25-mart
12. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 221-sonli «Oliy ta'lim muassasalari faoliyatini takomillashtirish to'g'risida» qarori, 2019-yil 13-mart
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–6196-sonli «Yoshlarning innovatsion salohiyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida» Farmoni, 2021-yil 26-fevral
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4018-sonli «Oliy ta'lim sifatini baholash va reytinglarini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida» qarori, 2018-yil 30-oktabr

II. Monografiyalar, darsliklar, o'quv qo'llanmalar

1. Kutulakis P. Stress and competence: From law student to professional //Cap. UL Rev. – 1992. – T. 21. – C. 835.
2. Campbell J. I. D. (ed.). The nature and origin of mathematical skills. – Elsevier, 1992. – T. 91.
3. Lindsay D. R. Scientific Writing. – Longman Cheshire, 1995.

4. Winter R., Maisch M. Professional competence and higher education. – Taylor & Francis, 1996.
5. Paul R. W., Elder L., Bartell T. California teacher preparation for instruction in critical thinking: Research findings and policy recommendations. – 1997.
6. Elbow P. Writing with power: Techniques for mastering the writing process. – Oxford University Press, 1998.
7. Stern E. Development of mathematical competencies //Individual development from. – 1999. – T. 3.
8. Rubens P. Science and technical writing: A manual of style. – Routledge, 2002.
9. Giltrow J. Academic Writing-: Writing and Reading Across the Disciplines. – Broadview Press, 2002.
10. Bailey S. Academic writing: A practical guide for students. – Psychology Press, 2003.
11. Harter J. K., Schmidt F. L., Keyes C. L. M. Well-being in the workplace and its relationship to business outcomes: A review of the Gallup studies. – 2003.
12. Swales J. M. et al. Academic writing for graduate students: Essential tasks and skills. – Ann Arbor, MI : University of Michigan Press, 2004. – T. 1.
13. Thomas A. B. Research skills for management studies. – Routledge, 2004.
14. Cheetham G., Chivers G. E. Professions, competence and informal learning. – Edward Elgar Publishing, 2005.
15. Glatthorn A. A., Joyner R. L. Writing the winning thesis or dissertation: A step-by-step guide. – Corwin Press, 2005.
16. Oshima A. et al. Introduction to academic writing. – London : Pearson/Longman, 2007. – C. 3.
17. Elbeik S., Thomas M. Project skills. – Routledge, 2007.
18. Hartley J. Academic writing and publishing: A practical handbook. – Routledge, 2008.
19. Perkins D. Smart schools: From training memories to educating minds. – Simon and Schuster, 2008.
20. Evangelista L. Competence, competencies and career guidance //IAEVG International Conference 2019. – 2009.
21. Turusheva L. Students' information competence and its importance for life-long education //Problems of Education in the 21st Century. – 2009. – T. 12. – C. 126.
22. Katz M. J. From research to manuscript: A guide to scientific writing. – Springer Science & Business Media, 2009.
23. Stout A., Barto A. G. Competence progress intrinsic motivation //2010 IEEE 9th international conference on development and learning. – IEEE, 2010. – C. 257-262.
24. Davies M. Developing personal and professional competencies and skills //Issues in Contemporary Teaching: The context of education in the 2000s. – 2011. – T. 1. – C. 101.

25. Niss M. A., Højgaard T. Competencies and mathematical learning: Ideas and inspiration for the development of mathematics teaching and learning in Denmark. – 2011.
26. Гарретт, Дж. Дж. Интеграция пользовательского опыта. Основы проектирования веб-приложений / М.: Вильямс, 2011.-192 с.
27. Spitzberg B. H., Cupach W. R. Handbook of interpersonal competence research. – Springer Science & Business Media, 2012.
28. Rogers B. The Essential Guide to Managing Teacher Stress eBook: Practical Skills for Teachers. – Pearson UK, 2012.
29. Naoum S. G. Dissertation research and writing for construction students. – Routledge, 2012.
30. Fitzmaurice M., O'Farrell C. Developing your academic writing skills: a handbook //Dublin, Ireland. – 2013. – C. 1-36.
31. Mulder M. Professional competence in context: a conceptual study //American Education Research Association. – 2015.
32. Bravenboer D., Lester S. Towards an integrated approach to the recognition of professional competence and academic learning //Education+ Training. – 2016. – T. 58. – №. 4. – C. 409-421.
33. Borich G. D. Observation skills for effective teaching: Research-based practice. – Routledge, 2016.
34. Aslanova D.X, Salomov F.F., Halikov Y.M. Kasbiy kompetentlik. O`quv qo`llanma. Samarqand: Iqtisodiyot, 2020 yil, 86 bet.
35. Muxitdinova N. Kasbiy kompetensiyani shakllantirishda innovatsion yondashuvlar. — Toshkent: Ilm ziyo, 2020. — 136 b.
36. Ahmedov M., G'ulomov S. Ijtimoiy fanlar asoslari. — Toshkent: Fan, 2020. — 234 b.
37. Yusupova R. Yozma nutqni o'rgatish metodikasi. — Toshkent: Pedagogika nashriyoti, 2021. — 102 b.
38. Qodirov R. va boshq. Pedagogika va psixologiya asoslari. — Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti, 2021. — 200 b.
39. Jumaniozova G. Akademik yozuv: nazariya va amaliyot. — Toshkent: TATU nashriyoti, 2021. — 112 b.
40. Hayitmetov A. Ijodiy tafakkur va yozma nutq madaniyati. — Toshkent: TATU, 2022. — 118 b.
41. Saidov A. Yoshlar va zamonaviy jamiyatda innovatsiyalar. — Toshkent: Akademnashr, 2022. — 128 b.
42. Gulyamov S. Yoshlarning ma'naviy qadriyatlari. — Toshkent: Yoshlar Ittifoqi nashriyoti, 2022. — 96 b.
43. Single P. B., Reis R. M. Demystifying dissertation writing: A streamlined process from choice of topic to final text. – Routledge, 2023.
44. Ahmad M. Y. et al. The Importance of Information Skill In Digital Age //Proceedings of 1st Glocal Symposium on Information and Social Sciences (GSISS). – 2023. – C. 161.

45. Baxronova N. Oliy ta'lim tizimida talabalarning akademik ko'nikmalarini rivojlantirish. — Toshkent: Innovatsion pedagogika, 2023. — 144b.
46. Hopkins D., Reid T. The academic skills handbook: your guide to success in writing, thinking and communicating at university. — 2024.

III. Ilmiy maqolalar va risolalar

47. Jensen G. H., DiTiberio J. K. Personality and individual writing processes //College Composition & Communication. — 1984. — T. 35. — №. 3. — C. 285-300.
48. Sandini G., Vernon D. Tools for integration of perceptual data //ESPRJT. — 1987. — T. 86. — C. 855-865.
49. Psacharopoulos G. The cost-benefit model //Economics of Education. — Pergamon, 1987. — C. 342-347
50. Slate J. R., Jones C. H., Dawson P. Academic skills of high school students as a function of grade, gender, and academic track //The High School Journal. — 1993. — T. 76. — №. 4. — C. 245-251.
51. Van Der Vleuten C. P. M. The assessment of professional competence: developments, research and practical implications //Advances in Health Sciences Education. — 1996. — T. 1. — №. 1. — C. 41-67.
52. Kirschner P. et al. The design of a study environment for acquiring academic and professional competence //Studies in Higher education. — 1997. — T. 22. — №. 2. — C. 151-171.
53. DiPerna J. C., Elliott S. N. Development and validation of the academic competence evaluation scales //Journal of Psychoeducational Assessment. — 1999. — T. 17. — №. 3. — C. 207-225.
54. Albion P. R. Some factors in the development of self-efficacy beliefs for computer use among teacher education students //Journal of Technology and Teacher Education. — 2001. — T. 9. — №. 3. — C. 321-347.
55. Gettinger M., Seibert J. K. Contributions of study skills to academic competence //School psychology review. — 2002. — T. 31. — №. 3. — C. 350-365.
56. Epstein R. M., Hundert E. M. Defining and assessing professional competence //Jama. — 2002. — T. 287. — №. 2. — C. 226-235.
57. Scott D., Brown A., Lunt I. Professional doctorates: Integrating academic and professional knowledge: Integrating academic and professional knowledge. — McGraw-Hill Education (UK), 2004.
58. McCarthy, J., & Wright, P. Technology as Experience. — Cambridge, MA: MIT Press, 2004. — 216 p.
59. Shapiro E. S., Keller M. A. Academic skills problems //Clinician's Handbook of Child Behavioral Assessment. — Academic Press, 2006. — C. 605-630.
60. Smith E. R. Plagiarism, self-plagiarism and duplicate publication //The Canadian journal of cardiology. — 2007. — T. 23. — №. 2. — C. 146.
61. Dewey J. The Later Works of John Dewey, Volume 12, 1925-1953: 1938, Logic: The Theory of Inquiry. — Siu Press, 2008. — T. 12.
62. Posner R. A. The little book of plagiarism. — Pantheon, 2009.

63. Hassenzahl, M. Experience Design: Technology for All the Right Reasons / Marc Hassenzahl. — Synthesis Lectures on Human-Centered Informatics. — Morgan & Claypool Publishers, 2010. — 131 p.
64. Kırkgöz Y. Promoting students' note-taking skills through task-based learning //Procedia-Social and Behavioral Sciences. — 2010. — T. 2. — №. 2. — C. 4346-4351
65. Vazirani N. Review paper: Competencies and competency model—A brief overview of its development and application //SIES Journal of management. — 2010. — T. 7. — №. 1. — C. 121-131.
66. Haghverdi H., Biria R., Karimi L. Note-taking strategies and academic achievement //Journal of Language and Linguistic Studies. — 2010. — T. 6. — №. 1.
67. Nonthacumjane P. Key skills and competencies of a new generation of LIS professionals //IFLA journal. — 2011. — T. 37. — №. 4. — C. 280-288.
68. Stanisławska-Kloc S. Plagiat i autoplagiat //Infos zagadnienia społeczno-gospodarcze. — 2011. — №. 16. — C. 1-4.
69. TRADIȚIONALE O. A. L. A. S. et al. REFERAT GENERAL/GENERAL STUDIES //Revista de Neurologie și Psihiatrie a Copilului și Adolescentului din România. — 2012. — T. 12. — №. 4. — C. 7.
70. Artino A. R. Academic self-efficacy: from educational theory to instructional practice //Perspectives on medical education. — 2012. — T. 1.—C. 76-85.
71. Prud'homme J., Genre-Grandpierre C., Prud'homme R. Impact of road network structure on pollutant emissions: Illustration for a Demand Responsive Transport system //International conference on geographic information science. — 2012. — C. 141-146.
72. Kruse O. Perspectives on academic writing in European higher education: Genres, practices and competences //REDU: Revista de Docencia Universitaria. — 2013. — T. 11. — №. 1. — C. 37.
73. Pautasso M. Ten simple rules for writing a literature review //PLoS computational biology. — 2013. — T. 9. — №. 7. — C. e1003149.
74. Akkermans J. et al. Competencies for the contemporary career: Development and preliminary validation of the career competencies questionnaire //Journal of career development. — 2013. — T. 40. — №. 3. — C. 245-267.
75. Kunter M. et al. Professional competence of teachers: effects on instructional quality and student development //Journal of educational psychology. — 2013. — T. 105. — №. 3. — C. 805.
76. Cieslik E. C. et al. Is there “one” DLPFC in cognitive action control? Evidence for heterogeneity from co-activation-based parcellation //Cerebral cortex. — 2013. — T. 23. — №. 11. — C. 2677-2689.
77. Norman, D. A. The Design of Everyday Things / Don Norman. — Revised and Expanded Edition. — New York: Basic Books, 2013. — 384 p.
78. Weber-Wulff D. False feathers: A perspective on academic plagiarism. — Springer Science & Business, 2014.
79. Freire P. Educação como prática da liberdade. — Editora Paz e Terra, 2014.

80. Chang W. C., Ku Y. M. The effects of note-taking skills instruction on elementary students' reading //The Journal of Educational Research. – 2015. – T. 108. – №. 4. – C. 278-291.
81. Abdullah M., Ali N. A. A. E-learning standards //Communication, Management and Information Technology. – CRC Press, 2016. – C. 653-662.
82. Tracy B. Eat That Frog!: Get More of the Important Things Done-Today!. – Hachette UK, 2016.
83. Aslan M., Bakir A. A. Evaluation of prospective teachers in terms of academic self-efficacy and professional competence //European Journal of Educational Research. – 2017. – T. 6. – №. 4. – C. 553-563.
84. Yonezawa S. Socrates on educational success //History of Philosophy Quarterly. – 2016. – T. 33. – №. 1. – C. 1-20.
85. Jan, T., & Bashir, T. (2017). Measuring the Impact of Professional Competence on Teaching Effectiveness of Special Educators of Kashmir. . <https://doi.org/10.21275/art20164193>.
86. Ölçer Z., Bakır N., Aslan E. Üniversite öğrencilerinde kişilik özelliklerinin premenstrual şikâyetlere etkisi //Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi. – 2017. – T. 7. – №. 1. – C. 30-37.
87. Abdullah N. et al. Career decision-making competence, self-knowledge, and occupational exploration: a model for university students //Journal of Technical Education and Training. – 2018. – T. 10. – №. 1.
88. Horváth V. Project management competence–definitions, models, standards and practical implications //Vezetéstudomány-Budapest Management Review. – 2019. – T. 50. – №. 11. – C. 2-17.
89. Cirillo F., Fernández M. A. La tecnica del pomodoro. – Tre60, 2020.
90. Onyemelukwe I. M. Plagiarism or academic theft: typology, indicators and the way out //International Journal of Applied and Natural Sciences. – 2019. – T. 8. – №. 2. – C. 9-26.
91. Rampton J. Time blocking tips top experts and scientists use to increase productivity //Inc. – 2019.
92. Alvarez Sainz M., Ferrero A. M., Ugidos A. Time management: skills to learn and put into practice //Education+ Training. – 2019. – T. 61. – №. 5. – C. 635-648.
93. Woolf K., Page M., Viney R. Assessing professional competence: a critical review of the Annual Review of Competence Progression //Journal of the Royal Society of Medicine. – 2019. – T. 112. – №. 6. – C. 236-244.
94. Herawati R., Tjahjono H. K. The influence of instructional leadership on professional competence mediated by self-efficacy and social capital //Jurnal Manajemen Bisnis. – 2020. – T. 11. – №. 2. – C. 202-213
95. Matvienko G. G. et al. Laser and optical sounding of the atmosphere //Atmospheric and Oceanic Optics. – 2020. – T. 33. – C. 51-68.
96. Sysoieva S., Sokolova I. ACADEMIC STAFF DEVELOPMENT PROGRAMME: RESEARCH COMPETENCE FORMATION //Continuing Professional Education: Theory & Practice. – 2020. – T. 65. – №. 4

97. Morehead K. et al. Note-taking habits of 21st century college students: implications for student learning, memory, and achievement //Memory. – 2019. – T. 27. – №. 6. – C. 807-819.
98. Nevzorova B. P. et al. Ways to Improve the Professional Skills of Academics //БЕСТНИК. – 2020. – T. 4. – №. 1. – C. 36.
99. Ginting M. B., Naitili C. A., Rahayu N. A. Improving Study Skills Through CREAM Strategy in Papuan Students //4th Sriwijaya University Learning and Education International Conference (SULE-IC 2020). – Atlantis Press, 2021. – C. 408-415.
100. Jo'rayev X. Mustaqil ta'lim: yondashuv va mexanizmlar. — Oliy ta'lim amaliyoti, 2020, №3. — B. 15–19.
101. Pun M. Plagiarism in scientific writing: Why it is important to know and avoid //Journal of Political Science. – 2021. – T. 21. – C. 109-118.
102. Newport C. A world without email: Reimagining work in an age of communication overload. – Penguin, 2021.
103. Qayumova I. Akademik yozuvda tanqidiy fikrlashni shakllantirish. — Ta'lim va jamiyat, 2021, №1. — B. 20–24.
104. Rustamov A.M., Xasanov S.M. Yashil iqtisodiyot: nazariy asoslari va O'zbekiston tajribasi // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2021. – №2. – B. 45–52.
105. Jumaeva S. Ijodiy yozuv va shaxsiy rivojlanish. — Zamonaviy pedagogika, 2023, №2. — B. 41–45.
106. Kenjayev R. O'zini o'zi boshqarish kompetensiyasi. — Kasbiy rivojlanish jurnali, 2022, №1. — B. 38–42.
107. Karimova Z. Talabalar mustaqil ishini tashkil etishda zamonaviy yondashuvlar. — Oliy ta'lim muammolari, 2022, №3. — B. 44–48.
108. Begmatov A. CREAM strategiyasining amaliy natijalari. — Innovatsiyalar olamida, 2022, №6. — B. 60–64.
109. Laker B. et al. The surprising impact of meeting-free days //MIT Sloan Management Review. – 2022.
110. Wismanto A., Asropah A., Arifin Z. The Contribution of Journalistic Knowledge to Students' Skills in Writing News: A Study of Correlational Analysis //Journal of Languages and Language Teaching. – 2023. – T. 11. – №. 4. – C. 774-785.
111. Toirova M. Yashil ko'nikmalar: barqaror taraqqiyot kafolati. — Ekologik madaniyat, 2023, №1. — B. 25–29.
112. Sattarova F. Kreativlikni rivojlantirishda divergentsiya roli. — Innovatsion ta'lim texnologiyalari, 2022, №4. — B. 13–17.
113. Abdujabborov D. Yozma nutq madaniyatini rivojlantirish. — Til va adabiyot, 2023, №2. — B. 31–36.
114. Umarov Sh. Akademik yozuvda plagiat muammolari va ularni oldini olish. — Pedagogik innovatsiyalar, 2023, №2. — B. 52–57.
115. Rachmad Y. E. From Degree to Competence: Human Resource Management Strategies in the Gen Z Era //United Nations Development Programme. – 2023.

116. Afdal H. W., Spernes K., Hoff-Jenssen R. Academic reading as a social practice in higher education //Higher Education. – 2023. – T. 85. – №. 6. – C. 1337-1355.
117. Hafina A. et al. Developing a Model for Life Skills Training through the Enhancement of Academic, Personal, Social, and Career Competencies for Middle School Students //Journal of Education and E-Learning Research. – 2024. – T. 11. – №. 3. – C. 481-489.
118. Bliz M. Beyond the Scoreboard: Measuring the Effectiveness of an Academic Coaching Program for Student-Athletes : дис. – State University of New York at Buffalo, 2024.
119. Baishymyrova A., Sadykova A. Investigating the relationships between intercultural competences, academic and professional self-efficacy of translators //Journal of Social Studies Education Research. – 2024. – T. 15. –№. 3–C. 374-399.
120. Hopkins D., Reid T. The academic skills handbook: your guide to success in writing, thinking and communicating at university. – 2024.
121. Teledahl A. et al. Defining and measuring quality in students' mathematical writing: a systematic literature review //Mathematics Education Research Journal. – 2024. – C. 1-20.
122. Jo H., Park M., Song J. H. Career competencies: an integrated review of the literature //European Journal of Training and Development. – 2024. – T. 48. – №. 7/8. – C. 805-832.
123. Purwati P. et al. Book Review: Social work in the frame of a professional competencies approach by Ana, Opačić. – 2025.

IV. Elektron resurslar

36. www.lex.uz — O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari rasmiy manbasi.
37. www.edu.uz — O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi veb-sayti.
38. www.ziyonet.uz — Ta’lim portalining darsliklar va metodik qo‘llanmalar kutubxonasi.
39. www.turnitin.com — Plagiatni aniqlash va ilmiy ishlarni tekshirish tizimi.
40. www.unesco.org — Ta’lim, fan va madaniyat bo‘yicha xalqaro axborot portali.
41. www.researchgate.net — Ilmiy maqolalar va tadqiqotlar almashinuvi platformasi.
42. www.sciencedirect.com — Elsevier nashriyotiga tegishli ilmiy maqolalar bazasi.
43. www.tatu.uz — TATU rasmiy sayti, o‘quv materiallari va e-kutubxona.
44. www.worldbank.org — Jahon bankining ta’lim va taraqqiyot bo‘yicha tahliliy resurslari.
45. www.academia.edu — Ilmiy maqolalar almashinuvi platformasi.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
1-BOB. AKADEMIK KO'NIKMALAR VA KASBIY KOMPETENTLIK FANIGA KIRISH.....	5
1.1. AKKK fanining dolzarbligi	5
1.2. AKKK fanining maqsad va vazifalari	12
1.3. Akademik ko'nikmalar va ularning mohiyati	18
1.4. Kasbiy kompetentlik va uning ahamiyati	20
Nazorat	
savollari.....	23
2-BOB. SHAXSIY AKADEMIK FAOLIYATNI TASHKIL ETISH	24
2.1. Shaxsiy akademik faoliyat va uning mohiyati	24
2.2. Shaxsiy akademik faoliyatni samarali tashkil etish vositalari	28
2.3. Akademik ko'nikmalar turlari va ularni shakllantirish.....	30
2.4. Akademik ko'nikmalarni rivojlantirish yo'llari.....	36
Nazorat savollari.....	39
3-BOB. O'Z-O'ZINI BOSHQARISH VA AKADEMIK KO'NIKMALAR SAMARADORLIGINI BAHOLASH USULLARI	39
3.1. Shaxsiy rivojlanishni rejalashtirish	39
3.2. O'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini boshqarish va uni rivojlantirish	43
3.3. Samarali natija va muvaffaqiyat uchun shaxsiy javobgarlik	46
3.4. Akademik ko'nikmalar va kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda o'quv materiallaridan maksimal foyda olish.....	54
Keys.....	56
Nazorat savollari.....	59
4-BOB. AKADEMIK TIZIMGA YO'NALTIRISH ASOSLARI.	60
4.1. Muvaffaqiyatli o'rganish: intellekt, strategiya va mustaqil ta'lim	600
4.2. Ta'lim olish uchun CREAM strategiyasi.....	63
4.3. Stress va noqulayliklarni boshqarish	66
Nazorat	
savollari.....	70
5-BOB. Tanqidiy tahlil qilish ko'nikmlari.....	711
5.1. Tanqidiy o'qish va uning ahamiyati	71
5.2. Tanqidiy o'qishni samarali yo'lga qo'yish vositalari	74
5.3. Tanqidiy tahlil asosida akademik ko'nikmalarni rivojlantirish.	76
Nazorat savollari.....	83
6-BOB. MA'RUZA VA YOZMA MATERIALLARDAN ESLATMA OLISH (NOTE-TAKING).....	84

6.1. Ma'ruzalarni qayd etish va uning ahamiyati.....	84
6.2. Yozma materiallardan samarali foydalanish.....	88
6.3. Eslatmalar va izohlar yaratish.....	93
6.4. Eslatmalar bilan ishlashning samarali yo'llari.....	95
Nazorat savollari.....	100
7-BOB. VAQTNI SAMARALI BOSHQARISH (TIME MANAGEMENT)	
KO'NIKMALARI.....	101
7.1. Vaqtni boshqarish jadvallari, ko'nikmalarni moslashtirish.....	101
7.2. Vaqtni tejash va samali boshqarish bosqichlari va yo'llari	107
Keys.....	110
Nazorat savollari.....	112
8-BOB. AKADEMIK YOZISH KO'NIKMALARI.....	113
8.1. Yozish va uning turlari.....	113
8.2. Akademik yozish va uning elementlari	117
8.3. Akademik yozish shakllari.....	125
8.4. Akademik yozishni boyitish yo'llari.....	1300
8.5. Plagiat va mualliflik huquqining buzilishi.....	132
8.6. Plagiatga yo'l qo'ymaslik chora-tadbirlari	147
Nazorat savollari.....	151
9-BOB. TAQDIMOT QILISH KO'NIKMASI.....	151
9.1. Manbalar va adabiyotlar turlari.....	151
9.2. Manbalar va adabiyotlarni izlash.....	154
9.3. Manbalar va adabiyotlardan samarali foydalanish	158
9.4. Foydalangan manbalar va adabiyotlarni rasmiylashtirish	161
9.5. Taqdimot turlari.	167
9.6. Taqdimot qilish diksiyasi va vaqtni boshqarish zarurati.	170
Keys.....	172
Nazorat savollari.....	174
10-BOB. KASBIY KOMPETENSIYA VA UNI RIVOJLANTIRISH	
YO'LLARI.....	175
10.1. Kasbiy kompetensiya va uning mohiyati.....	175
10.2. Kasbiy kompetensiyaning o'ziga xos xususiyatlari	178
10.3. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga yondashuvlar	183
10.4. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish omillari	188
Nazorat savollari:.....	193
11-BOB. BO'LAJAK MUTAXASSISNING KASBIY KO'NIKMALARI VA	
MOTIVATSION BOSHQARISH KOMPITENSIYASI.....	194
11.1. Matematik ko'nikmalar.....	194
11.2. Ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish.	199
11. 3. Bozor tendensiyalarini sharhlash va prognoz qilish.	199
11. 4. Fanlararo bilimlar.....	202

11. 5. Tadqiqotlar olib borish.....	204
11.6. Loyihalar boshqaruvi.	208
11. 7. So‘rovnomalar o‘tkazish.....	210
11. 8. Iqtisodiy modellashtirish.....	213
11.9. Motivatsion faoliyat	215
Nazorat savollari.....	219
12-BOB. KASBIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH VA KASBIY RIVOJLANISH.	220
12.1. Soha yoki tarmoqni aniq belgilab olish	220
12.2. Karyerani rejalashtirish	223
12.3. Ish beruvchi bilan aloqa o‘rnatish va ishga joylashish	227
12.4. O‘zining professional shaxsini rivojlantirish.....	231
Nazorat savollari.....	235
13-BOB. MUTAXASSISLARNING KOMMUNKATIV KOMPETENSIYASI VA NIZOLARNI OLDINI OLISH	235
13.1. Kommunikatsiya (o‘zaro aloqa) ko‘nikmalari.....	235
13. 2. Texnologiya bilan bog‘liq ko‘nikmalar.	239
13.3. Tashabbuskorlik va tadbirkorlik ko‘nikmalari.	242
13. 4. Rejalashtirish va tashkiliy ko‘nikmalar.	244
13. 5. «Yashil» ko‘nikmalar.....	248
13.6. Nizolarni boshqarish va ularni bartaraf etish.....	251
Keys.....	256
Nazorat savollari.....	258
14-BOB. JAMOADA ISHLASH (TEAMWORKING)	259
14.1. Boshqalar bilan ishlash: hamkorlikda o‘rganish.....	259
14.2. Jamoa tuzish va unda ishlash ko‘nikmalari	262
14.3. Guruh ishi va uni samarali tashkil qilish	264
14.4. Yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirish	266
Nazorat savollari.....	269
15-BOB. ZAMONAVIY MUTAXASSIS YETISHTIRISHDA KREATIV FIKRLASH KO‘NIKMASIDAN SAMARALI FOYDALANISH	270
15.1. 1. Kreativ fikrlash va uning afzalliklari.	270
15.2. Kreativ fikrlashni shakllantirish vositalari.....	2765
15.3. Kreativlikning 4P modeli	285
15.4. Muammolarni hal qilish (problem-solving) ko‘nikmasidan samarali foydalanish yo'llari.....	288
Nazorat savollari.....	291
AKKK bo'yicha umumiy savollar.....	292
Glossariy.....	298
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	301
Mundarija.....	309

СОДЕРЖАНИЕ

Введение	3
ТЕМА 1. ВВЕДЕНИЕ В ДИСЦИПЛИНУ АКАДЕМИЧЕСКИЕ НАВЫКИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ	5
1.1. Актуальность дисциплины академические навыки и профессиональная компетентность	5
1.2. Цели и задачи дисциплины академические навыки.....	12
1.3. Академические навыки и их сущность	18
1.4. Профессиональная компетентность и ее значение	20
Контрольные вопросы.....	23
ТЕМА 2. ОРГАНИЗАЦИЯ ЛИЧНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	23
2.1. Индивидуальная учебная деятельность и ее сущность.....	23
2.2. Средства эффективной организации индивидуальной учебной деятельности.....	28
2.3. Виды учебных умений и их формирование.....	30
2.4. Способы развития учебных умений и навыков.....	36
Контрольные вопросы.....	39
ТЕМА 3. МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ САМОУПРАВЛЕНИЯ И АКАДЕМИЧЕСКИХ НАВЫКОВ.....	39
3.1. Планирование личного развития.....	39
3.2. Управление и развитие навыков самоуправления.....	43
3.3. Личная ответственность за эффективные результаты и успех	46
3.4. Максимальное использование образовательных материалов для развития академических навыков и профессиональной компетентности	54

8.5. Плагиат и нарушение авторских прав	132
8.6. Меры по предотвращению плагиата	147
Контрольные вопросы.....	151
ТЕМА 9. НАВЫКИ ПРЕЗЕНТАЦИИ.	151
9.1. Виды источников и литературы	151
9.2. Поиск источников и литературы	154
9.3. Эффективное использование источников и литературы	158
9.4. Формализация используемых источников и литературы	161
9.5. Виды презентаций.	167
9.6. Дикция презентации и необходимость управления временем	170
Кейс.....	172
Контрольные вопросы.....	174
ТЕМА 10. ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ И ПУТИ ЕЕ РАЗВИТИЯ	175
10.1. Профессиональная компетентность и ее сущность	175
13.2. Специфические черты профессиональной компетентности.....	178
13.3. Подходы к развитию профессиональных компетенций.....	183
10.4. Факторы развития профессиональных компетенций	188
Контрольные вопросы.....	193
ТЕМА 11. ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ НАВЫКИ И МОТИВАЦИОННО- УПРАВЛЕНЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА.....	193
11.1. Математические навыки	193
11.2. Сбор и анализ данных	199
11. 3. Интерпретация и прогнозирование рыночных тенденций	202
11. 4. Междисциплинарные знания	204
11. 5. Проведение исследований	206
11.6. Управление проектами	208
11. 7. Проведение опросов	210
11. 8. Экономическое моделирование	212
11.9. Мотивационная деятельность	215
Контрольные вопросы.....	219
ТЕМА 12. ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ.	220
12.1. Четкое определение сферы деятельности или отрасли	220

12.2. Планирование карьеры	223
11.3. Установление контакта с работодателем и получение работы	227
12.4. Развитие своей профессиональной идентичности	231
Контрольные вопросы.....	235
ТЕМА 13. КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ СПЕЦИАЛИСТОВ И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ КОНФЛИКТОВ	
.....	235
13.1. Коммуникативные (межличностные) навыки.....	
	235
13. 2. Технологические навыки.	239
13.3. Инициативность и предпринимательские навыки.	242
13. 4. Планирование и организационные навыки.	244
13. 5. «Зеленые» навыки.	248
13.6. Управление конфликтами и их разрешение	251
Кейс.....	256
Контрольные вопросы.....	258
ТЕМА 14. РАБОТА В КОМАНДЕ	260
14.1. Работа с другими: совместное обучение	260
14.2. Формирование команды и навыки командной работы	261
14.3. Командная работа и ее эффективная организация	264
14.4. Развитие лидерских навыков	266
Контрольные вопросы.....	269
ТЕМА 15. ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАВЫКОВ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ	270
15.1. 1. Творческое мышление и его преимущества.	270
15.2. Инструменты формирования творческого мышления.	275
15.3. Модель креативности 4Р	282
15.4. Эффективное использование навыков решения проблем	288
Контрольные вопросы	291
Общие вопросы по АККК.....	292
Глоссарий.....	298
Список использованной литературы	301
Содержание.....	303

CONTENT

Introduction	3
TOPIC 1. INTRODUCTION TO THE DISCIPLINE ACADEMIC SKILLS AND PROFESSIONAL COMPETENCE	5
1.1. Relevance of the discipline academic skills and professional competence	5
1.2. Objectives and tasks of the discipline ACADEMIC SKILLS	12
1.3. Academic skills and their essence	18
1.4. Professional competence and its meaning	20
Control questions.....	23
TOPIC 2. ORGANIZING PERSONAL LEARNING ACTIVITIES	25
2.1. Individual learning activities and their essence	25
2.2. Means of effective organization of individual learning activities	28
2.3. Types of learning skills and their formation	30
2.4. Methods of developing learning skills and abilities	36
Control questions.....	39
TOPIC 3. METHODS OF ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF SELF-MANAGEMENT AND ACADEMIC SKILLS	39
3.1. Personal development planning	39
3.2. Management and development of self-management skills	43
3.3. Personal responsibility for effective results and success	46
3.4. Maximum use of educational materials for the development of academic skills and professional competence	54
Case.....	56
Control questions.....	59
TOPIC 4. FUNDAMENTALS OF ACADEMIC GUIDANCE.	60
4.1. Successful learning: intelligence, strategy and independent learning	60
4.2. CREAM strategy for learning	63
4.3. Managing stress and discomfort	66
Control questions.....	70
TOPIC 5. Critical Analysis Skills.	71
5.1. Critical Reading and Its Importance	73
5.2. Tools for Effective Critical Reading	74
5.3. Developing Academic Skills Based on Critical Analysis.	76
Control questions.....	83
TOPIC 6. LECTURE NOTE-TAKING AND WRITTEN MATERIALS	84
6.1. Lecture Note-Taking and Its Importance	84
6.2. Effective Use of Written Materials	88
6.3. Taking Notes and Annotations	93
6.4. Effective Ways to Handle Notes	95
Control questions.....	100

TOPIC 7. TIME MANAGEMENT SKILLS	103
7.1. Time management schedules, adaptation of skills	103
7.2. Stages and methods of saving and effectively managing time	107
Case.....	110
Control questions.....	112
TOPIC 8. ACADEMIC WRITING SKILLS	113
8.1. Writing and its types	113
8.2. Academic writing and its elements	117
8.3. Forms of academic writing	125
8.4. Ways to enrich academic writing	130
8.5. Plagiarism and copyright infringement	132
8.6. Measures to prevent plagiarism	147
Control questions.....	151
TOPIC 9. PRESENTATION SKILLS.	151
9.1. Types of sources and literature	151
9.2. Searching for sources and literature	154
9.3. Effective use of sources and literature	158
9.4. Formalization of used sources and literature	161
9.5. Types of presentations.	167
9.6. Presentation diction and the need for time management	170
Case.....	172
Control questions.....	174
TOPIC 10. PROFESSIONAL COMPETENCE AND WAYS OF ITS DEVELOPMENT.....	175
10.1. Professional competence and its essence	175
13.2. Specific features of professional competence	178
13.3. Approaches to the development of professional competencies	183
13.4. Factors in the development of professional competencies	188
Control questions.....	193
TOPIC 11. PROFESSIONAL SKILLS AND MOTIVATIONAL AND MANAGERIAL COMPETENCE OF A FUTURE SPECIALIST	193
11.1. Mathematical skills	193
11.2. Data collection and analysis	199
11. 3. Interpretation and forecasting of market trends	202
11. 4. Interdisciplinary knowledge	204
11. 5. Conducting research	206
11. 6. Project management	208
11. 7. Conducting surveys	210
11. 8. Economic modeling	212
11. 9. Motivational activity	215
Control questions.....	219

TOPIC 12. FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT.	220
12.1. Clear definition of the field of activity or industry	220
12.2. Career planning	223
12.3. Establishing contact with the employer and getting a job	227
12.4. Developing your professional identity	231
Control questions.....	235
TOPIC 13. COMMUNICATION COMPETENCE OF SPECIALISTS AND CONFLICT PREVENTION	235
13.1. Communication (interpersonal) skills.....	235
13. 2. Technological skills.	239
13. 3. Initiative and entrepreneurial skills.	242
13. 4. Planning and organizational skills.	244
13. 5. «Green» skills.	248
13. 6. Conflict management and resolution	251
Case.....	256
Control questions.....	258
TOPIC 14. TEAMWORK	260
14.1. Working with others: collaborative learning	260
14.2. Team building and teamwork skills	261
14.3. Teamwork and its effective organization	264
14.4. Developing leadership skills	266
Control questions.....	269
TOPIC 15. EFFECTIVE USE OF CREATIVE THINKING SKILLS IN DEVELOPING MODERN SPECIALISTS	270
15.1. 1. Creative thinking and its advantages	270
15.2. Tools for developing creative thinking.	275
15.3. The 4P model of creativity	282
15.4. Effective use of problem-solving skills	288
Control Questions	291
General Questions on AKKK	292
Glossary	298
List of References	301
Table of Contents	309

AKADEMIK KO'NIKMALAR VA KASBIY KOMPETENTLIK

*O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim, fan va innovatsiya vazirligi
darslik sifatida tavsiya etilgan*